

**T.C.
GAZI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

GÜNÜMÜZ KENTİNDE KURBAN RİTÜELİ

FERYA ÇALIŞ

**TÜRK HALK BİLİMİ ANABİLİM DALI
TÜRK HALK BİLİMİ BİLİM DALI**

AĞUSTOS 2016

GÜNÜMÜZ KENTİNDE KURBAN RİTÜELİ

Ferya ÇALIŞ

**DOKTORA TEZİ
TÜRK HALK BİLİMİ ANABİLİM DALI
TÜRK HALK BİLİMİ BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

AĞUSTOS 2016

Ferya ÇALIŞ tarafından hazırlanan “Günümüz Kentinde Kurban Ritüeli” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile Gazi Üniversitesi Türk Halk Bilimi Anabilim Dalında Türk Halk Bilimi Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ

Türk Halk Bilimi, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Başkan: Prof. Dr. M. Muhtar KUTLU

Halkbilim, Ankara Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye: Prof. Dr. Pakize AYTAÇ

Türk Halk Edebiyatı, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye: Prof. Dr. Nebi Özdemir

Türk Halkbilimi, Hacettepe Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Üye: Yrd. Doç. Dr. Dilek TÜRKYILMAZ

Türk Halk Bilimi, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Doktora Tezi olduğunu onaylıyorum/~~onaylamıyorum~~

Tez Savunma Tarihi: 29/08/2016

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Doktora Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Doç. Dr. Şenol ALTAN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü V.

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Ferya ÇALIŞ

29.08.2016

GÜNÜMÜZ KENTİNDE KURBAN RİTÜELİ

(Doktora Tezi)

Ferya ÇALIŞ

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ağustos 2016

ÖZET

Bu çalışmada Kurban Bayramı ritüelinin günümüz kent kurgusu içindeki yeri ve kurban bayramı için üretilen çözümlerin kültürel aktarım açısından uygulanabilirliği ele alınmıştır. Merkezine kurbanı alarak mekân, zaman, insan çerçevesinde halk bilimsel bir inceleme yapılmıştır. Konuya ritüellerin korunması ve kültürel bellek açısından işlevleri bağlamında yaklaşılmıştır. Çalışmada, aile ritüeli olan kurban bayramının dönüşümü, geleneksel kurban bayramı ritüellerinde bireylerin üstlendiği rolün kentteki dönüşümü üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda kurban eylemi; gerçekleştirilme zamanı, aktörü ve mekânı ile bahse konu ritüelin bütününe teşkil eder. “Birinin eksikliği ritüelin işlevinde bir değişiklik meydana getirir mi? Geleneksel mekânlarda ve günümüz kent kurgusu öncesi kentlerde kurban ritüelleri özelinde herkesin avlusunda hangi kültür örüntüsü kuşaktan kuşağa aktarılıyordu? Medya ve endüstri kurban bayramının hangi yönünü ön plana çıkarıyor? Kurban için ‘bayram ritüeli’ vardır. Seri üretim yani kurban kesimini zincirlemeyle yapan bir mezbahada bayram ritüelleri bulunabilir mi?” sorularından hareketle kurban bayramı ritüelinin kentte nerede durduğunu ve dönüşümünü ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. 1950’lerden sonra gecekondularla kentleşen günümüz kentleri, kent kurgusunu Avrupa ve Amerika kentlerini model alarak gerçekleştirmeye çalışmıştır. Türk kentleri, gecekonduları da apartmanlaştırmış, kurban bu kurgunun içinde yer almamıştır ve kurban konusunda da Avrupa Birliği ülkeleri model alınmıştır. Kurbanı dair getirilen çözüm öneri ve uygulamaları Avrupa kentlerindeki gibi kurban bayramının ötekileştirilmesine neden olmuştur. Kurbanın kent dışındaki mezbahalara taşınması, toplu kesim görüntüleri ile kent kurgusunda ötekileştirilen kurban bayramı, çatışma alanına dönüşmüş, hayvanseverlik üzerinden yapılan tartışmalar çağdaş ve çağ dışılık düzleminde yürütülmüştür. Medyanın kurban bayramına dair “vahşet”, “kan”, “kaçan boğalar”, “acemi kasaplar” üzerine algı oluşturmaları ve karikatürlerdeki masum kurbanlıklar imajı bu tartışma alanının zeminini oluşturmuştur. Kurban endüstrisi gibi güçlü bir alanın olduğu saptanmış, kültür endüstrisi açısından kurban bayramının “bayram” yönüyle tüketim kültürüne kazandırıldığı, kurban yönünün yok sayıldığı belirlenmiştir. Kent, kalabalıkların isteğini karşılayamamıştır. Kentte Kurban bayramının iki uygulamaya evrilmeye başladığı belirlenmiştir: “sanal kurban” ve “mekanik kurban”. Kurbanın saklanarak gerçekleştirilmesi çözümü, ritüelin sorgulanmasını doğurmuştur. Kurban bayramının ritüel özelliğini yitirip et üretim alanına dönüştüğü tespit edilmiştir.

Bilim Kodu : 310

Anahtar Kelimeler : Kurban Bayramı Ritüeli, Kent, Endüstri, Medya, Kültürel Bellek.

Sayfa Adedi : 380

Tez Danışmanı : Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ

THE RITUAL OF SACRIFICE IN PRESENT-DAY URBAN AREAS

(Ph. D. Thesis)

Ferya ÇALIŞ

GAZİ UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

August 2016

ABSTRACT

In this study, the place of the Ritual of the Sacrifice in modern societies and the practicality of the solutions that have been found for this ritual have been questioned on a cultural transmission aspect. Placing the sacrificed animal in the main center of the discussion, with the addition of secondary aspects like the location, the time and the actors of the ceremony, a folkloristic analysis has been made. Preserving the rituals and their importances and impacts on the collective memory have formed the basis of this study. In this work, the evolution of this family ritual that is the Ritual, and the evolution of the traditional parts played by individuals during this ceremony have been focused on. In this context, the act of sacrificing, the time of sacrifice, the actors and the location constitute the entirety of an authentic ceremony. So is the lack of an actor a setback for the ritual? In traditional places and before this modern attitude towards this practice in cities, what were the cultural traditions and customs that were being passed on regarding this ritual? Which aspects of this ceremony are being put forward by the media and the meat industry? During the ritual a set of rituals are traditionally performed. Knowing that, in a context of mass production, meaning in a slaughterhouse where the animals are sacrificed almost mechanically, can we expect an authentic ceremony? The urbanization that occurred after 1950's in Turkey, has pushed people into working on an urban structure that is inspired by European and American towns. Turkish cities and slums have been modernized and the willingness to use cities from the European Union as models have caused the practice of sacrifice of being faded out. The solutions that have been brought and applied regarding this ceremony have played a major role in the marginalization of the Ritual of the Sacrifice, like in many other European countries. Moving the sacrificing into slaughterhouses outside of cities and the unsettling images displaying the collective massacre of the animals have been key factors in the alienation of this ritual that turned into a debate subject where one questions its place in a modern world and the primitive aspect of this practice. The representation of this ritual by mainstream media by the use of keywords like "violence" " blood" "fleeing cows" and "inexperienced butchers" and the many caricatures of this traditional event portraying the sacrificed animals in an innocent way have been the basis of this discussion. The existence of a sacrifice industry and the transformation of a traditional ritual into a consumerism tool, thus being stripped from its cultural importance has been noticed. This modern attitude has been incompatible with the mass opinion. In cities, the ritual has evolved into two practices: the "virtual sacrifice" and the "mechanical sacrifice". The act of hiding the sacrifice has generated the questioning of the ritual itself. It has been noticed that this ceremony has lost its aspect of a ritual and has been turned into a meat market tool.

Science Code : 310

Key Words : Sacrifice ritual, Urban, Industry, Media, Collective memory

Page Number : 380

Supervisor : Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ

TEŞEKKÜR

Öncelikle Değerli Danışman Hocam Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ'a çalışmamın her aşamasında sabırla kıymetli tecrübelerini benimle paylaştığı, desteğini esirgemediği için sonsuz müteşekkirim. Danışmanlığında teze başladığım Kıymetli Hocam Doç. Dr. Ruhi Ersoy'a, Kurban Bayramına görsel halk bilimi ve antropoloji açısından bakabilmemi sağlayan Kıymetli Hocam Prof. Dr. Muhtar KUTLU'ya, tezin âşık atışmaları ilgili kısmında tecrübelerinden istifade ettiğim Sayın Hocam Prof. Dr. Ali YAKICI'ya, kurban geleneğinin medya ve kültür endüstrisi ile ilgili ilişkisi hususunda fikirler veren Sayın Hocam Prof. Dr. Nebi ÖZDEMİR'e, toplu kesim merkezlerinin halk bilimi açısından pozitif yönünü bulmamı sağlayan Sayın Hocam Prof. Dr. Metin EKİCİ'ye, kurban literatürüne dair yönlendirmelerinden dolayı Sayın Hocam Doç. Dr. Pervin ERGUN'a, başlıkları belirlememizde fikir ve bakış açıları ile yardımcı olan Sayın Hocam Doç. Dr. Evrim ÖLÇER ÖZÜNEL'e, her daim çalışmalarına güvenen, beni mitoloji ile tanıştıran Sayın Hocam Prof. Dr. Pakize AYTAÇ'a, halk biliminin büyüğü dünyasına üniversite birinci sınıfta adım atmamı sağlayan ve tez konusu ile ilgili fikirlerini paylaşan kızımın da isim annesi olan Kıymetli Hocam Prof. Dr. Fatma Ahsen TURAN'a, lisans, yüksek lisans ve doktora derslerinde verdikleri emek ve özveri ile bizleri yetiştiren kıymetli hocalarıma öncelikli teşekkürü bir borç bilirim.

Bu yolda her zaman yanımda olan arkadaşım Emine ÇAKIR'a ve değerli ailesine, tezin ekonomi ile ilgili kısmında değerli tecrübelerinden faydalandığım arkadaşım Özlem OBA'ya, kurban konusunda İngilizce literatürleri benimle paylaşan arkadaşım Hicran KARATAŞ'a, ulaşmakta zorluk çektiğim yabancı makalelerin bulunmasını sağlayan ve e-mail ile ulaştıran Bilkent Kütüphanesi çalışanı Hande UÇARTÜRK'e, tez önerisi oluşturmamda yardım ve fikirlerini esirgemeyen arkadaşım Selcan GÜRÇAYIR TEKE'ye ve Tuğçe ERDAL'a, bilgilerini, tecrübelerini ve yaşamlarını benimle paylaşan, bana kıymetli zamanlarını ayıran çok değerli tüm kaynak kişilerime, kurban satıcılarına, Etimesgut ve Altındağ Belediyelerine, Beyaz Et Sanayicileri ve Damızlıkçıları Birliği (BESD-Bir) Derneği'ne, Türkiye'nin dört bir yanından kurban bayramında yaşadıklarını bilgi ve belgeleri bana aktaran sevgili öğrencilerime ve arkadaşlarıma, en küçük derlemeci sevgili Samet KIRDAR'a, Sedef KIRDAR'a,

Kurban Satış ve Kesim Merkezlerinde yanımda refakat eden Uğur ERSÖZ'e, Fransa'da kurban bayramı saha çalışmalarım için bayramlarını benim çalışmalarına ayıran ve beni uzak köylerdeki kurban kesim çiftliklerine götüren Davut KILINÇ ve ailesine, tez üzerine yaptığımız tartışmalarla ufkumu genişleten Cezayir, Fas, Tunus ve Fransa'da kurban bayramına dair bilgiler veren arkadaşlarım Leyla KAOU, Eddy DUFOURMONT, Jocelyne GUVENC, Fatima DAHBİ SKALİ, Essma ALEM, Soukaina SUJING'e, moral olarak destek veren tüm Türkçe öğrenen öğrencilerime, Fransızca çevirilerde fikirlerine danıştığım Leyla KAOU, Asena TUNCER, Keziban YILDIZ ve İngilizce çevirilerde fikrini danıştığım arkadaşlarıma, Elif KESKİN'e, yakınlarımla ve tüm dostlarıma minnettarım.

Çocukluğumda çok güzel kurban bayramları yaşatan ve bayram anılarının belleğimde yer etmesini sağlayan, beni sözlü kültürle yoğuran Kıymetli Annem Nezihe ÇALIŞ ve Babam Ali ÇALIŞ'a, atasözünden masallara, ninnilerden, türkülerden ağıtlara kadar sözlü kültür ürünlerini kültür mekânlarında, bağlamalarında dinleyerek yetişmemi; kültür aktarımını, halk bilimini yaşayarak, kalbimle öğrenmemi sağladıkları için sonsuz minnettarım. Yetiştirdiğim kültürel mekânın parçası, ritüellere dair anılarımla katılımcıları çok kıymetli akrabalarıma, duvarlarında Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'in mitini anlatan tablo asan ailelere, tezimi bitirmem için sabırla bekleyen, kaynak kişilerimden biri de olan ve benden dolayı yazar olmaktan vazgeçen hayatımın anlamı Sevgili Kızım Mısra Ahsen ERSÖZ'e ve en önemlisi üzerine nice tezler yazılabilecek vatana kurban olan şehitlere, kınalı kuzulara, İbrahim'in delilerine sonsuz minnetle teşekkürlerimi borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER	viii
RESİMLERİN LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜRLERARASI ALANDA KURBAN VE İSLAM DİNİNDE KURBAN BAYRAMI

1.1. Kültür Tarihi İçinde Ritüel ve Kurban	13
1.2. İslam Dininin Kaynaklarına Göre Kurban	45

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE GELENEKSEL KURBAN BAYRAMI

2.1. Geleneksel Mekânda Kurban Bayramı	71
2.2. Kurban Bayramı Ritüelleri ve Kültür Aktarımı	93

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ KENTİNDE KURBAN BAYRAMI

3.1. Günümüz Kent Kurgusunda Kurban Bayramı	115
3.2. Kültür Endüstrisi -Ekonomisi ve Medya Boyutuyla Kurban Bayramı	170
3.3. Toplumsal Bellekte Kurban Bayramı	233

	Sayfa
SONUÇ VE ÖNERİLER	287
KAYNAKÇA.....	299
EKLER.....	321
EK-1: Fotoğraflar	322
EK-2. Kurban hizmetleri komisyonunun oluşum sürecindeki ilk yönetmelik.....	349
EK-3. Kurban hizmetlerinin uygulanmasına dair örnek tebliğ	354
EK-4. 2001-2014 yıllarında TÜİK'ten elde edilen trafik kazası raporları.....	375
EK-5. Ünelere göre kişi başına düşen yıllık et tüketim oranını gösteren tablo ...	377
ÖZGEÇMİŞ	378

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim	Sayfa
Resim 1.1. Zübdetü't-Tevarih 4	50
Resim 1.2. Kalender Paşa, Fâlnâme4	55
Resim 1.3. Fuzûlî, Hadikaü's- Süedâ4	55
Resim 1.4. Painters of Sultan Murad III	56

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
a.s.	Aleyhisselam
akt.	Aktaran
AVM	Alışveriş Merkezi
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
r.a.	Radiyallahu Anh
s.	Sayfa
S.	Sayı
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TDK	Türk Dil Kurumu
v.d.	Ve diğerleri
Yay.	Yayınları
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

Bu çalışmada günümüz kentinde Kurban Bayramı mekân, zaman ve insan üçgeni merkeze alınarak değişim ve dönüşümler incelenmektedir. Günümüzde kurbanın mekânından bahsederken geçmişten günümüze değişim ve dönüşümü, zaman kavramında kurbanın kutsal zamanla ilişkisi değişimi dönüşümü, insan meselesi ise kuşaklar arası gelenek aktarımı ve bunları birbirine bağlayan "olay" a yönelik anlatılar, anılardır.

Bayramlar ve ritüeller, geçmişin yaratılmasının önemli kurumlarıdır. (Assmann: 85–88). Ritüeller ve törenler, Assmann (2001: 92-95) tarafından kültürel bağdaşıklığın oluşturucusu olarak kabul edilirler. Ritüeller içinde bulunan anın binlerce yıl dışına çıkılmasını sağlayabilir. “Ritüeller ve efsaneler gerçeğin anlamını açıklarlar. Onlara saygı gösterilmesi, korunması ve gelecek kuşaklara devredilmesi dünyanın düzenini – aynı zamanda grubun kimliğini- korur” (Assmann, 2001: 60) Toulmin ve Goodfield (1997: 1161), söylenenleri ve törenleri toplumsal zorunluluğun ikizleri olarak kabul eder. “Ritüeller bir grubun kimliğini sürdürmesi için vardır” (Assmann, 2001: 142).Geçmişin imgelerinin ve geçmişin anımsanmış bilgisinin törenlerle taşınıp korunacağını Connerton (1999: 62–65) da belirtir. “Ritüeller, toplu yapılan gösterilerdir, katılanları canlandırır, kışkırtır, korur, yeniden şekillendirir.” (Günay, 1995: 2) Eric R. Wolf, “Köylüler” adlı eserinde törenlerin insan hayatına yapı kazandırması ve geniş toplumsal ilişkiler bütünü ayakta tutması işlevini dile getirir (156–160).

Kurban eylemi; gerçekleştirilme zamanı, aktörü ve mekânı, miti ile bahse konu ritüelin bütünü teşkil eder. Birinin eksikliği ritüelin işlevinde bir değişiklik meydana getirir mi? Geleneksel mekânlarda ve günümüz kent kurgusu öncesi kentlerde kurban ritüelleri özelinde herkesin avlusunda hangi kültür örüntüsü kuşaktan kuşağa aktarılıyordu?” Ritüeller uygulamadır, bir etkinliktir; ruhen, zihnen aktiflik gerektirdiği gibi bedenen de aktiflik gerektirir. Bir ritüelin sözlü ya da yazılı olarak aktarımı, ritüelin korunması için yeterli midir? Brisebarre (1998: 127); 20 Temmuz 1988 tarihli Le Provençal gazetesinden aktardığı cümleler kurban ritüelinin günümüz kentinde uygulanmasındaki sorununun can alıcı noktasına temas eder: “Kurban için ‘bayram ritüeli’ vardır. Seri üretim yani kurban kesimini

zincirlemeyle yapan bir mezbahada bunları nasıl bulabiliriz?” Bu sorular merkeze alınarak kurban bayramı ritüellerinin kent kurgusundaki yeri ve dönüşümünü ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

Türkiye’de bu ritüelin kent mimarisi ve medya yaptırımı ile iinin nasıl boşaltıldığı gelenekte var olan ritülle karşılaştırarak göstermek tezin amaçlarından biridir. Tezin bir diğere amacı da yaşayarak aktarılabilecek olan ritüelden hareketle mekânın dönüşümünün toplumsal algıyı nasıl değiştirebileceğini ve kültür aktarımını nasıl etkileyeceğini gösterebilmek, günümüz kentinin bu ritüelle çatışmasını incelemektir.

“Bu Bayram Bir Can Bağışlayın. Onlarca güvenilir, saygın yardım kurumu bir canlının boğazını kesmek yerine vereceğiniz kurban parasını bekliyor.” (Bekir Coşkun, 27.12. 2006, *Hürriyet Gazetesi*)

“Gelecek kuşaklara aktarılamayan bir ritüel olarak Çağdaş Kentte kurban ölüyor” (Oğuz 2014: 45).

Bu iki farklı görüş ve çatışma dünyasının gerçekliği arası, bu çalışmanın çıktığı yolu oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı toplum mühendisliği değildir; kurban olumlu ve olumsuz yaklaşanların her yıl tartışmasıyla kurbanın çatışmalı bir alana dönüştüğü gerçeğinden hareketle, vahşet olarak görenlerin, geleneğin kaybolmakta olan izlerinin ardından gidenlerin, arada kalanların gergin, çatışmacı ilişkisini akademik olarak ortaya koymaktır.

Geleneğin içinde olağan bir ritüelin kentteki uygulamalara bakılarak nerdeyse inancın sorgulandığı bir ritüele mi dönüşüyor? Kurban dinî bir gelenektir. Bu sorgulamalar inancı, kutsalı kutsallaştırmak, inancı ve insanı yüceltmek yerine kutsal dışı mı yapmaktadır? Günümüz kentindeki Kurban Bayramı ritüeline dair tartışmalar bu radde gelmiş, garip bir hal almış durumdadır. Kentte gelenek sorgulatılıyorsa bunu sorgulatan altyapının neler olduğu çalışmada incelenen unsurlardan biridir. Geleneksel kentleşme kendi dinamiklerinden doğuyor. Günümüz kent kurgusu reddiye üzerine mi kuruluyor? Kenti kurgulayanlar kentin gelenek üzerinden inşasını imkansızlaştırdığı söylenebilir. Kurban Kesim

Merkezleri, dönüşen bayram kutlama yerleri de çalışmada incelenen konulardandır. Gelenek de medya da anlam üretir. Kentte iki aktörün çatışması söz konusudur. Günümüz kent mekânına kültür aktarımı bağlamında kurban bayramı ritüellerinin aktarılıp aktarılamadığı ve günümüz kent kurgusunun kültür mekânları olup olmadığı tartışılacaktır.

Ritüeller; zamanı, katılımcıları, gerçekleşmesi için kullanılan nesnelere, mitsel kaynağı, jestleri, sırasıyla gerçekleştirilen aktiviteleri, ritüel esnasında söylenmesi gereken sözleri ile belirli bir mekânda gerçekleşir. Bunlardan birinin eksikliği ritüelin bütününe etkiler. Ritüelin içeriğine göre mekân değişir. Bütün bu sayılan ritüelin olmazsa olmaz sacayakları için mekân konsepttir. Sacayağını ritüelin bağlamı dışında bir mekâna oturtmaya çalışmak ritüelin dengelerini bozar, ritüeli atmosferinden çıkarıp sembolik anlamlarının kaybolmasına, kutsal alanı terk edip gündelik yaşamın gerçekliğine dönüşmesine yol açabilir. Bu bakımdan değerlendirildiğinde çalışma, ritüel, kent mimarisi, bellek ve kültür aktarımı tartışmalarına farklı bir boyut katacak öneme sahiptir.

Kurban Bayramı ritüellerinin dönüşümü ile sözlü kültür ürünlerinde de dönüşüm ya da kaybolma görülebilir. Örneğin Kaynak kişilerden Ferro Gök: “Kurbanın kemiklerini kurban çukuruna gömerdik, çukurun üstünü taşla örterdik, her yemekten sonra annem kemikleri atmam için beni yollardı, Kemikleri çukura gömerdik, ahrette canlanacak, sırattan bizi geçirecek diye” cümlelerini kullanmıştır. “Kurban kemiğiyle köpek avlanmaz” çünkü sırattan geçirecek. Kurbanın kemikleri için bir çukurun bulunmaması, atasözlerini de, ritüelin bir parçası olan sırat inancını da etkileyebilir.

Kurban, kent dışına toplu mezbahalara taşınması kararı alınırken kurbanın kültürel boyutu göz ardı edilmiştir. Kültür Bakanlığı ne Kurban Hizmetleri Komisyonunda ne Bakanlıklar arası Kurban Hizmetleri kurulunda yer almaktadır ne de koordinasyon sağlanacak yedi bakanlıktan biridir. Bu da kurbanın kültürel yönünün bugüne dek düşünülmediği fikrini vermektedir. Üniversitelerde şehir planlama, mimarlık, sosyoloji, antropoloji, halkbilim gibi bölümler de koordinasyon sağlanılacak listesinde yoktur.

Türkiye’de Kurban bayramının resmi denetlemesi 2002 yılında Kurban Komisyonunun kurulması ile başlamıştır. Bakanlar kurulunun 24/10/2001 tarihli ve 2001/3214 sayılı Kurban Hizmetlerinin Diyanet İşleri Başkanlığınca Yürütülmesine Dair Kararın 10. maddesine dayanılarak 18/8/2002 tarihli ve 24850 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan Kurban Hizmetlerinin Diyanet İşleri Başkanlığınca Yürütülmesine Dair bir yönetmelik çıkarılmıştır. Bu yönetmelikte Kurban Hizmetlerinin yürütülmesi İl ve İlçe Kurban Hizmetleri Komisyonları oluşturulması ile düzenlenmiştir. Komisyonun yönetmelikte ve tebliğlerde belirtilen görev listelerinde kurbanın ibadet, çevre, sağlık açısından uygulanabilirliği çerçevesinde mekân ve görev tanımlamalarında bulunulduğu; ritüel ve kültürel özellikleri göz ardı edilerek ya da yok sayılarak bir planlama yapıldığı görülür. Kurbanın teknik ve hijyenik bir eyleme dönüştüğü geçici mezbahalarda tüm yıl kesilen hayvan sayısının ve birkaç günlük zaman diliminde toplu olarak kesilmesi, kurban sahiplerine kesim fişi verilerek ritüel kesim fişine sığdırılmış olması, oluşacak tehlikelere karşı kurbanla kurban sahibi arasına camekan ya da bariyer konması sonucu birey ile ritüel arasına set çekilmiş, kurbanı bir dakikada kesip, iki dakikada parçalanan 10 dakikada teslim alınan ve ritüel için ayrılan tüm bu kısacık zaman dilimi için saatlerce bekleyen birey ritüelin sağladığı kutsal zamana dahil edilmemiş olur. Kurban ritüelinin mezbahaya taşınması ile kültür aktarımının ve üretiminin mekânı olan kurban kesim yeri, et üretim mekânına dönüşmüş; bu durum aileleri sanal kurban ya da paket kurban çözümüne yöneltmiştir. Bu evrilmenin kurban bayramının ritüel kısmının gücünü kaybetmesi ile gerçekleştiği düşünülmektedir. Moyers’in günümüz ritüelleri için yaptığı tespit bu evrilmenin nedenlerini açıklayıcı nitelikte görülmektedir: “Ritüel gücünü kaybetti, bir zaman içsel gerçekliğin aktarımı olan ritüel, artık yalnızca şekilden ibaret.” (Campbell ve Moyers 2013: 26).

Çalışma sırasında ortaya çıkan varsayımlar şunlardır: Türkiye’de kurban bayramı güçlü bir gelenektir; namaz kılmayan, oruç tutmayan insanlar için de kurbanın önemli olduğu, aile reisinin kurban almayı kendine görev addettiği ve “ele güne karşı” algısı, “bu yıl kurban kesemeyeceğiz” ifadesinin çocuklara ve eş, dost, akrabaya söylemenin mahcubiyeti, aileye ve akrabalara ziyafet vermenin gururu kurban kesme kararını etkilediği tahmin edilmektedir. Dindar olmanın ya da olmamanın bu kararın alınmasında etkili olmadığı, maddi durumu uygun olmayan aileler dışındaki ailelerin kurban kesme davranışına yöneldiği, hatta maddi durumu

uygun olmayan ailelerin kurban kesmeye çabaladığına dair örneklerin olduğu tespit edilmiştir.

Geleneğe açılmayan mekânların, çağdaş kentin; ritüellerin içeriğini değiştirdiği varsayılmaktadır. Dini inançlar gereği kurban kesiminin devam edeceği ancak ritüelin olumsuzlanması sonucu kadınların ve çocukların içinde yer almadığı ya da tüm aile bireylerinin olmadığı bir uygulama olacağı düşünülmektedir.

İçinde rol alınmayan sadece izlenen ritüel, her birey ve toplum için absürt gelebilir çünkü dahil olunmayan eylem bellekte sembolik anlamda içselleştirilmiş olarak kodlanamaz. Bundan dolayı sanal kurban olarak da tarif edilebilecek aracı kurumlara vekâlet vererek ya da marketlerin paket kurban servislerine başvurularak kurbanın gerçekleştirilmesine ilginin artacağı tahmin edilmektedir.

Tüketim kültürüne, hazır gıda tüketimine alışan, üretmeyi unutan ev halkı için kurban da marketten konserve alma alışkanlığı ile özdeşleşebilir. Sadece şehir içinde yasaklanmasından ya da uygun mekânlar olmamasından değil, değişen dönüşen ev şeklinin adım adım aile içinde yaptığı kültürel değişiklikler, yaşamsal dönüşümler ve alışkanlıklar sonucu da mezbahada kesimin ya da pakette kurban almanın tercih edilebileceği tahmin edilmektedir.

Çalışmanın kapsam ve sınırlılıkları ve bunları belirleyen etkenler şöyledir: Connerton (1999: 84) Törenin biçiminden çok içeriğine önem verilmesi gerektiğini ve törenin gizli simgesel içeriği olduğunu vurgular. Hobsbawm (2006:126–7), ritüelleri ve törenleri araştırırken; yönetimin tutumu, iletişim araçlarının türü boyutu, basın tutumu, müzik ve organizasyondan sorumlu olanların tutumu, ticari istismar olup olmadığı gibi etkenlere dikkat edilmesi gerektiğini maddeler halinde açıklar. Çalışma sırasında bu etkenler incelenmiştir.

Bellek, algı, kent, mekân üzerine yapılmış çalışmalar birincil kaynakları teşkil etmiştir. Öcal Oğuz'un (2013) Küreselleşme ve Uygulamalı Halkbilimi kitabında yer alan "Çağdaş Kent ve Uygulanamayan Kurban Ritüelleri" tezin çatısını oluşturmuş, tüm bölümlerin oluşturulmasında başvurulan temel kaynak olmuştur. Anne- Marie Brisebarre'in (1998) ekibiyle hazırladığı La Fête du mouton/

Un sacrifice musulman dans l'espace urbain (Koyun Bayramı/ Kent Mekânında Müslüman Kurbanı 1998) kitabı da tezde en çok başvurulan kaynaklardan olmuş, Avrupa kentlerinde kurbanın kent dışına taşınmasının öyküsünün yer aldığı bu kitap, Türkiye'de model olarak Avrupa kentlerindeki kurban bayramı uygulamaları alındığından çalışmada fikir üretme ve araştırma konusunda yardımcı olmuştur.

Paket Kurban, sanal kurban, kurban bağıışı gibi Kurban Bayramı terminolojisine giren yeni olguların yanı sıra çoban parası, yanık, bayram konatı, kızlar bayramı gibi geleneksel bayram terminolojisinin incelenmesi ve örnekleri bu tezde yer almaktadır.

Derlemeler, medya içerikleri, mizah ürünleri, kurum ve kuruluşlardan alınan veriler, yazılı kaynaklar ve sözlü kültür ürünleri bu çalışmanın temel malzemeleri arasındadır.

Kentlerde kurban, kent haricindeki diğer yerleşim birimlerinde farklı gerçekleştiğinden bu farkı anlayabilmek ve kurban ritüeli geleneksel mekânda yaşama imkânı bulduğundan ritüelin aktarımını değerlendirmek için geleneksel mekânda kurban bayramının nasıl gerçekleştiği incelenmiştir.

Kurban örneği üzerinden köy ve kent belleğinde ritüellerin yaşam alanı ve aktarımı karşılaştırılarak tartışılmıştır. Tez için kabul edilen mekân Türkiye genelinde köy ve kentlerdir. Geleneksel mekânda kurban bayramına dair Eskişehir ilçelerinde gözlem yapılsa da Türkiye'nin farklı il ve ilçelerinde 53 farklı kişi ile derleme yapılmış, kaynak kişilerin anılarından, medyadan ve Gürbüz Erginer'in derlemelerinden yola çıkılarak geleneksel mekânda kurban bayramı ve kültür aktarımına dair somut veriler elde edilmiştir. Kent mekânında ise Ankara ilinde saha çalışmaları yapılmış, medya ve belediyelerden elde edilen verilerle Türkiye kentlerinde kurban bayramlarına dair somut veriler elde edilmiştir. Ankara'da Sincan Belediyesi Cimşit, Etimesgut Belediyesi Bağlıca Köyü ve Optimum, Altındağ Belediyesi Karapürçek, Keçiören Belediyesi Ovacık, Yenimahalle Belediyesi Yakacık Kurban Satış ve Kesim Yeri olmak üzere beş farklı belediyenin organize ettiği altı farklı kurban pazarında 2013 yılında yirmi gün boyunca gündüz ve akşam gerçekleştirilen derlemeler sırasında edinilen izlenimden ve medyada

yer alan görüntüler yer alan haberlerden yararlanılmıştır. Böylece her kurban pazarının aşağı yukarı ufak değişikliklerle aynı özelliklere sahip olduğunu ve aynı durumların yaşandığını görülmüştür.

Kentleşme ve kültür endüstrisi Kurban Bayramının ritüelinin temel değiştirici dinamikleri olarak kabul edilmektedir. Medya ve internet; çağdaş kentin bakış açısını algılamada özellikle başvurulan alan olmuştur. Gazeteler toplu kesimin yaygınlaştığı 2002 yılından itibaren taranmış, ancak 1988 tarihli gazete de “kurbanın ötekileştirilmeye” başlandığına dair veriler elde edilmiştir. Kurban konusunda karikatür, sinema, sözlü kültür ürünleri, köşe yazıları, haber görüntü ve fotoğrafları toplanmış, konuya halk bilimsel açıdan bakılmıştır.

Kurbanın kent dışına çıkmasında Avrupa Birliği uyum sürecinin etkisini araştırmak için AB Bakanlığı kütüphanesinden yararlanılmıştır. Kurban bayramının ekonomik boyutunu araştırmak için Ekonomi Bakanlığı Kütüphanesi’nden yararlanılmıştır. Kurban komisyonlarını daha detaylı inceleyebilmek için Etimesgut Belediyesi ile görüşmeler yapılmıştır. TÜİK’ten kurban bayramı kaza raporları elde edilmiştir. BESD-bir Derneğinden ülkelere göre yıllık et tüketim miktarları elde edilmiştir.

Üç bölüm olarak incelenen tezin “ Kültür Tarihi İçinde Ritüel ve Kurban” adını taşıyan kısmında şunlar anlatılır: Ritüeller, kültürel belleği destekleyici, hatta oluşturucu kurumlardır; kültürel bellek de ritüellerin gelecekte de devam etmesini sağlayan ortak kültürel kodları barındıran, toplumun ortak belleğinin canlı tutulduğu kurumlardır. Kurban Bayramı ritüelleri ile kültürel bellek arasında sıkı bir bağ vardır. Belleğe kodlanan kültürel semboller, tüm ritüellerin olduğu gibi kurban bayramı ritüellerinin de kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamaktadır. Kurban bayramı ritüellerini daha iyi incelemek ve bu ritüellere analitik çözümlenelerde bulunabilmek için, bu başlıkta ritüele dair yapılan çalışmalar merkezinde, literatür taramasından hareketle kültürel bellek ve zaman-mekân- işlev yönüyle ritüel ele alınmıştır. Daha sonra da kurban üzerine yapılan tanımlamalar; dünya tarihinden kurban çeşitlerine ve kurbanın zamanı ve mekânı unsuruna dair örnekler verilmiştir.

Yerli ve yabancı kaynaklarda onlarca tanımı olan kurban, insanlık tarihi ile aynı yaşta görünmektedir. Hemen hemen her kültür ve medeniyette yer alan kurban; araştırılan toplumlara göre farklı tanımlamalar, anlamlar ve amaçlar kazanmış, araştırmacılarca farklı teorilere, kuramlara, tasniflere temel oluşturmuştur. Bu bölümde “kurban nedir?” sorusuna verilen cevaplar yer almış, kurban tanımlamalarında, kurbanı anlama ve kurban çeşitlerini tasnifleme çabalarında ortaya atılan farklı teoriler örneklenmiştir.

“İslam Dininin Kaynaklarına Göre Kurban” adını taşıyan kısmında şu konulara değinilmiştir: İslami kaynakların kurban ritüeline nasıl yaklaştıkları Türkiye’de kurban bayramı ritüellerini ve toplumsal bakış açısını anlamak bağlamında önem arz ettiğinden İslam dininin kaynaklarına kurban konusu detaylı olarak incelenmiştir. İslam dininde kurban Hz. İbrahim kurbanına dayanır. Bu metinde Habil ile Kabil mitine, Hz. İbrahim’in oğullarından İsmail’i mi yoksa İshak’ı mı kurban etmek istediği sorusuna, Kur’an’daki ayetlerde ve hadislerde kurbanın nasıl geçtiğine, Hz. Muhammed döneminde kurban ritüelinin nasıl gerçekleştiğine, İslam’a göre kurban bayramının nasıl olması gerektiğine, Kurban yerine bedel verilir mi sorusuna, kurbanı aracı kurumlara, İslam felsefesinde kurbanı dair yorumlara değinilmiştir.

Burada dikkat çeken detay, Habil’in kuzusunun cennette beklediğine ve Hz. İbrahim’e Cebrail tarafından getirilen iri koça dönüştüğüne yani aynı koç olduğuna dair inanışların olduğu kaynaklarda yer alması olmuştur. Ritüelin ilk kurbandan sıradan geçirip cennete götürecek kurbanı doğru uzanan mitsel bir çizginin ritüele dahil edildiğini düşündürmüştür.

“Geleneksel Mekânda Kurban Bayramı” başlıklı kısımda şu konulara değinilmiştir: Geleneksel mekânda bayram öncesinde bireyin, mekânın ve kurbanlığın bayrama hazır olma süreçleri ve bu süreçlerde toplumsal, ailesel gerçekleştirilen ritüeller, bayram günü ritüelleri detaylı olarak aktarılmıştır. Kurbanın seçimi, evde beslenmesi, kınalanması, süslenmesi, gözünün bağlanması, kesilmesi, paylaşılması, yemeye ciğerinden başlanması; bireyin oruç tutması, mezar ziyareti, arife suyuna girmesi, çocuğun alınına kan sürülmesi,

çocuğa Hz. İsmail'in anlatılması, bayramlaşması, mekânın temizlenmesi, çukur açılması gibi ritüelin parçaları bu bölümde açıklanmıştır.

“Kurban Bayramı Ritüelleri ve Kültür Aktarımı” başlıklı kısımda şu konulara değinilmektedir: Bu metinde kurban bayramının kültür taşıyıcısı olarak hangi rolleri üstlendiği kuşaktan kuşağa aktarılanların neler olduğunu daha net aktarabilmek için kurban bayramında sırayla gerçekleştirilen ritüelistik uygulamalar zincirinin halkalarını detaylı olarak ele alınmıştır. Kurban bayramında hangi ritüelistik uygulamaların hangi aşamada gerçekleştirildiği, “Geleneksel Mekânda Kurban Bayramı” başlığında anlatıldığından, burada bayramda gerçekleştirilen ritüelistik uygulamaların anlam dünyası ve aktarım neden ve biçimleri üzerinde durulmuştur. Kültür aktarımı, kan sembolizmi, kurbanın kanına dayalı ve kurbanın organına dayalı ritüelistik uygulamalar burada ele alınan konulardan bir kaçıdır.

“Günümüz Kent Kurgusunda Kurban Bayramı” başlığı kısmında ise şu konulara değinilmiştir: Bu metinde günümüz kentinde kurban bayramı hazırlık süreci ve bayram günleri ile nasıl geçtiği, kent kurgusunun kurban bayramı ritüellerine etkisi incelenmiştir. Öncelikle günümüz kent kurgusunun tarihi süreci, yaşam tarzlarına ve geleneklere etkisine değinilmiş ve kurbanın kent dışına çıkışının kaynağı, başlangıç tarihi, kurban bayramı ritüelleri için uygun olmayan kent kurgusunun kurban için ürettiği çözümler, bu bağlamda çıkan yönetmelikler, tebliğler, komisyonlar ve yaklaşım biçimleri ele alınmıştır. Bayram hazırlık süreci olarak tespit edilen hayvan pazarları ve bayram günü etkinliği olan mezbahalar, mobil mezbahalar, hipermarketlerin hazır paket kurbanları ve kurban bağış sistemi uygulayan aracı kurumlar, kurban ritüellerinin aktarımı konusu baz alınarak tartışılmıştır. Özetle Kurban Bayramı ritüellerinin günümüz kent kurgusu içindeki uygulanabilirliği üzerine, merkezine kurbanı alarak mekân, zaman, insan çerçevesinde halk bilimsel bir inceleme yapılmıştır. Bayramlaşma, bayramlaşmama, kentten köye kaçış, trafik kazaları; günümüz kenti kurban bayramının diğer tartışılan konuları arasındadır.

“Kültür Endüstrisi-Ekonomisi ve Medya Boyutuyla Kurban Bayramı” başlıklı metinde hayvan üreticiliği, hayvan pazarları, alışveriş merkezleri, bankalar, hediyelik eşya sektörü, turizm acenteleri, kurban derileri gibi unsurlar kurban

endüstrisi oluşturmaları ve kurban bayramı konseptli reklamlar ekonomi ve imaj üretimi açısından tartışılmıştır. Kurban bayramının başlı başına üretim tüketim alanı olması ve piyasaları hareketlendirmesi, “kurban ekonomisi” tamlamasının kullanılmasını doğru kılar.

Markaların ve reklamların ritüel ihtiyacında neyi olumlu gösterdiği, medyada, kurban tartışmalarının hangi düzlemde yapıldığı incelenmiştir. Vejetaryenlik, hayvan severlik, vahşet, kan, çağdaşlık, çağ dışılık, batılılık terminolojisi kurban bayramının tartışma alanı olduğu görülmüş; dernekler, kurban bayramı haberleri ve forumlardan örnekler verilmiştir

Ancak günümüz kentinde kurban bayramı sanat alanında karikatürler üzerinden tanımlanma ya da yorumlanma yolu bulmuştur. Günümüzde bir kişi kurbanın günümüzdeki durumuna yönelik herhangi bir akademik yazı okumasa bile bu karikatürleri incelemesi, toplumun belleğinde bu ritüelin nerede durduğuna yönelik bakış açılarını, eleştirileri ortaya koyması açısından bu karikatürlerin taşıdığı anlamlar manidardır. Geleneksel kurbanın çağdaş kentte dönüşümü karikatür ve caps’ler üzerinden okunmuştur. “Kurban bayramı” özelinde burada karikatürlere yer verilmiş, karikatürler içeriklerine göre bir tasniflenmiştir.

Ritüeller, toplumsal belleğin kültürel kodlarının aktarıcılığını üstlendiği kurumlardır. Toplumsal bellek, hem yüzlerce yıl öncesine dayanan kültürel belleğin hem de daha anlık denilebilecek olan iletişimsel belleğin tamamını kapsar. Kültürel kodları verebilecek olan geçici belleğin bulunduğu medya, belediye, resmi yasalar vb, değil, toplumsal belleği sahip olan halkın hafızasıdır. Dolayısıyla halkın Kurban Bayramı konusundaki belleği ve bakış açısı Kurban Bayramı ritüelinin kentteki dönüşümünü ortaya koymak açısından daha sağlıklı bilgiler verebilir. Bundan dolayı ikinci sözlü kültür ortamı örnekleme olarak seçilen “Ekşi Sözlük”e daha sonra ise birinci sözlü kültür ortamından yapılan derlemelere yer verilmiştir. Derlemelerde her yaştan, farklı memleketten, cinsiyetten ve eğitim seviyesinden kaynak kişilerle görüşme tercih edilmiştir. Kurban Bayramı, kendi içinde yelpazesi geniş bir ritüel olduğundan kurban pazarlarından, Belediyelere, köyden kentte birçok farklı alanda görüşmeler gerçekleşmiştir. Görüşme yapılan kişilerin meslek yelpazesi Kurban Bayramı konusuna farklı bakış açılarını, eleştirileri ve önerilerini

sunduğu için önem taşımaktadır. Çoban, kurban satıcısı, Kuran kursu hocası, âşık, şehir plancısı, öğretmen, biyolog, akademisyen, zabıta memuru, halkla ilişkiler uzmanı gibi meslekler bunlardan bir kaçıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜRLERARASI ALANDA KURBAN VE İSLAM DİNİNDE KURBAN BAYRAMI

1.1. Kültür Tarihi İçinde Ritüel ve Kurban

Kurban Bayramı ritüelleri ile toplumsal bellek arasında sıkı bir bağ vardır. Belleğe kodlanan kültürel semboller, tüm ritüellerin olduğu gibi kurban bayramı ritüellerinin de kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamaktadır. Kurban bayramı ritüelleri de ortak kültürel kodlar oluşturarak kültürel belleğin korunmasına yardımcı olmaktadır. Bu durum ritüel ve belleğin karşılıklı etkileşimi olarak düşünülebilir. Kurban bayramı ritüellerini daha iyi incelemek ve bu ritüellere analitik çözümlenelerde bulunabilmek için bu başlıkta ritüele dair yapılan çalışmalar merkezinde, literatür taramasından hareketle kültürel bellek ve zaman-mekân-işlev yönüyle ritüel ele alınacaktır.

Kurban eylemi; gerçekleştirilme zamanı, aktörü ve mekânı ile bahse konu ritüelin bütününi teşkil eder. “Birinin eksikliği ritüelin işlevinde bir değişiklik meydana getirir mi? Mekân ritüelin neresinde durur? Ritüelin zamanı neyi ifade eder?” Bu soruların cevabına daha net ulaşabilmek ve ileriki bölümlerde günümüz kurban ritüelindeki mekân tartışmalarına açıklık getirebilmek için bu bölümde, kurban üzerine yapılan tanımlamalara yer verilmiş, dünya tarihindeki kurban çeşitleri, kurbanın ne zaman ve hangi mekânlarda gerçekleştirildiğine dair örnekler verilerek ve zamanın, mekânın ritüel için neyi ifade ettiği tartışılmıştır.

Ritüeller, kültürel belleği destekleyici, hatta oluşturucu kurumlardır; kültürel bellek de ritüellerin gelecekte de devam etmesini sağlayan ortak kültürel kodları barındıran, toplumun ortak belleğidir. Kültürel bellek toplumun törensel belleğidir, denilebilir. Assmann (2001: 25-61), belleğin dört farklı dış boyutundan bahsetmiştir: Mimetik bellek, nesnelere belleği, dil ve iletişim (iletişimsel bellek), anlam aktarımı (kültürel bellek). Ayrıca iletişimsel bellekle kültürel belleğin farkını zaman dilimi olarak ayırmakla beraber iletişimsel belleği gündelik belleğe, kültürel belleği bayramlık belleğe benzetir ve kültürel belleği her gün olmayan olayların

hatırladığı yer olarak düşünmüş ve iletişimsel bellekten ayrılan en önemli özelliğinin törensellik olduğunu belirtmiştir; yazısız kültürlerde kültürel belleğin sadece anlatılardan oluşmadığını; dansın, geleneklerin, resimlerin, giysilerin, ritimlerin, mekânların...toplumun kendini canlandırmasında ve kendine olan güveninin artmasında işlevi bulunduğunu, bunların da kültürel bellek destekleyicileri olduklarını ifade etmiştir.

Rit ya da ritüel ise: “gelenekler tarafından farklı zaman aralıklarında oluşturulmuş, genellikle din ya da büyü içeriğindeki eylemler dizisi.” (Dictionary of Anthropology.1956’dan akt. Erginer 1995: 78) olarak tanımlanabilir. Ague, *Çağdaş Dünyaların Antropolojisi* adlı çalışmasında ritüeli kimlik/özdeşlik ve ötekilik” bağlamında eş anlamlısı olan ayin olarak ele alır ve “görece kimlikleri/özdeşlikleri aracı ötekilerden geçerek kuran simgesel erekli bir düzeneğin yaşama geçirilmesi” olarak tanımlar (Auge, 1995: 78’den akt. Erginer, 1995:78). “Ritüeller bir grubun kimliğini sürdürmesi için vardır” (Assmann, 2001: 142). Geçmişin imgelerinin ve geçmişin anımsanmış bilgisinin törenlerle taşınıp korunacağını Connerton (1999: 62–65) da belirtir. “Ritüeller, toplu yapılan gösterilerdir, katılanları canlandırır, kışkırtır, korur, yeniden şekillendirir” (Günay 1995: 2). Eric R. Wolf, “Köylüler” adlı eserinde törenlerin insan hayatına yapı kazandırması ve geniş toplumsal ilişkiler bütününe ayakta tutması işlevini dile getirir (156–160).

Bayramlar ve ritüeller geçmişin yaratılmasının önemli kurumlarıdır (Assmann, 2001: 85–88). Ritüeller ve törenler, Assmann (2001: 92-95) tarafından kültürel bağdaşıklığın oluşturucusu olarak kabul edilirler. Ritüeller içinde bulunan anın binlerce yıl dışına çıkılmasını sağlayabilir. “Ritüeller ve efsaneler gerçeğin anlamını açıklarlar. Onlara saygı gösterilmesi, korunması ve gelecek kuşaklara devredilmesi dünyanın düzenini – aynı zamanda grubun kimliğini- korur” (Assmann, 2001: 60).

Toulmin ve Goodfield (1997: 1161), söylenceleri ve törenleri toplumsal zorunluluğun ikizleri olarak kabul eder. Burke (2005: 55–56), törenlerin teşvik ettiği şeyi kolektif kimlik ve topluluğun simgesel yapılanma yöntemi olarak yorumlar. Assmann’a (2001: 142) göre formatif bilginin (mit, rit) dolaşımı törensel iletişimle

sağlanır, törenler bu dolaşımın kurumlarıdır, kanallarıdır. Bu kanallarla grubun kimliği kurulup yeniden üretilebilir

Connerton (1999: 69-84) törenleri bellek destekleyicileri ve toplumsal belleği aktarma araçları olarak kabul eder. Ona göre (1999: 81-102) törenler ne kadar eskiye dayandıkları ileri sürülürse sürülsün, tarihin bir noktasında icat edilmiş olması gerekir ve günümüz modern toplumunda geçmişin uzantısı olduğu ileri sürülen törenler icat edilmektedir; yerden bitme gibi çıkmaktadır. Çağdaşlaşma süreci onarıcı araç olarak icat edilmiş törenler türetmiştir. Peter Burke (2006: 118–121) ortak kimlik arayan grupların gelenek icat ettiğini örnekler.

Törenlerin toplumsal kimlik oluşturma işlevi araştırmacılarca kabul edilmektedir (Connerton, 1999; Assmann, 2001). Durkheim, ritüeli yararlı toplumsal bir yumuşatıcı olarak görürken, Marksist ideoloji yanlıları ritüeli sosyal bir bağ olarak ele almaktadırlar. Onlara göre ritüel, ekonomik ve siyasal baskıyı gizler ve böylece eleştiri sindirilir (Combs-Schilling, 1989: 35-36'dan akt. Erginer, 1997: 19). Ritüel değişmeye bir direniş olarak yapılabilse de bazen kolektif arzunun bir sonucu olabilir (Hobsbawm, 2006).

Combs-Schilling: "Ritüeller beden ile akli birleştirdiğine göre, kültürün yapılanmasında etkili unsurlardır. Ritüelde, kültürün düş gücü yeniden ruh bulur ve aramızda yaşar." (1989: 26'dan akt. Erginer, 1997: 49) İfadesini kullanır ve ritüelin anlamları iletmek, sosyal gerçeği yaratmak böylece, kozmolojik düzeni yaratmak ve yaşama geçirmek için bir aracı olduğunu savunur (1989: 29'dan akt. Erginer 1997: 50). Oğuz (2002: 95), hangi uygarlık seviyesinde olursa olsun bir toplumun; sıradanlıkları farklılaştıran, insanı olağanüstülüklerle tanıştıran, gizemli bir ortam yaratan mitik ve ritüelistik dünyadan kopmadığını ifade etmiştir.

Assmann'a göre (2001: 60), ritüellerin toplumsal kimlik açısından önemli işlevleri vardır: kültürel belleği canlı tutarak, düzenli tekrar sayesinde kültürel kimliği koruyup yeniden üretme işlevi bunlardan birisidir. "Belleğin birlik sağlayıcı ve eyleme yönelik –kuralcı ve biçimsel- itkilerini yerine getirebilmesi için üç koşul gereklidir: kaydetme, çağırma ve iletme ya da şiirsel biçim, ritüel sunuş ve toplumsal katılım." (Assmann, 2001: 59–60).

Raglan, halk hafızası terimini kullanır ve topluluğun geleneği olmamış şeylerin, ikinci nesilde yok olacağını şu şekilde açıklar:

“Halk hafızasını incelemek istiyorum. İlk önce yazılı kaynaklara dayanmayan bir olayın ne kadar süreyle hatırlanabileceği sorusunu cevaplamaya çalışalım. Uzun çalışmalardan sonra bu sürenin en fazla 150 yıl olabileceğine karar kıldım... Aramızda, ölümlerin adları çeşitli biçimlerde kaydedilir, ama inanıyorum ki, okuma yazma bilmeyenler arasında yüz yıl önce ölmüş bir kişi tümüyle unutulur. Yine yaşlı kişilerin, kendi yaşantılarındaki olayları ileride hatırlanabilecek biçimlerde çocuklara aktardıkları durumlar bilirim; fakat bu yolla kendilerini etkilemiş olayların çocukların hafızalarında yer etmelerini sağlayamaz. Böylece topluluğun geleneği olmamış şeyler, ikinci nesilde yok olmaktadır. Yaşayan gerçeklerin ve bunların aktarılış süreçlerinin incelenmesi, her iki durumda da sürecin aşağı yukarı yüz elli yıl olduğunu göstermektedir. (Raglan’dan çev. Soysal: 2007b: 186-187)

Geçmiş, kültürel yapının ve temsilin şimdiki zaman içinde betimlenmesi sonucu oluşur. Toplumun sürekliliği ile geçmiş de yeniden yaratılır ve sürekli olur. Bunu sağlayan kültürel bellektir (Assmann, 2001: 91–92).

Ritüeller ve kültürel bellek arasında bulunan sıkı bağ şöyle özetlenebilir: Kültürel belleğin korunumu ve aktarımı ancak ritüellerle sağlanabilir. Ritüeller kültürel bellek destekleyicileri olduğu gibi ritüellerin temelinde de mit, din ve kültürel bellek vardır.

Araştırmacılar ritüele dair değişik tanımlamalar getirmiş, her biri ritüelin bir ya da birkaç özelliğinden esinlenerek çeşitli yaklaşım ve kuramlarda bulunmuşlardır. Ritüellerle ilgili çalışma yapan araştırmacılar “Dinsel Mit-Ritüel Kuram”ın bir parçası olarak görülmüştür. Çünkü tartışmalar, genellikle mit, din ve ritüel üçgeni çerçevesinde, bir unsurunu ön plana çıkarıp diğerlerini arka plana atan tartışmalardır.

Beals-Hoijer, ritüeli şu şekilde tanımlar: “Bir ritüel belki de en iyi biçimde dinsel eylemleri yani duayı, kutsal şarkı söylemeyi, Tanrılar için dans etmeyi, kurban sunmayı, sunuların hazırlanmasını yerine getirmenin salık verilmiş bir yolu olarak betimlenebilir” (1971:462’den akt. Enginer, 2007:44).

Radcliffe-Brown; bir dini anlamak ve özünü kavramak için yapılacak bir incelemede inançlardan ziyade “rit”ler üzerinde durulması ilk olarak bunlardan

başlanmasını önerir. Loisy, (1969:304'den akt. Erginer, 1997: 45) de bu görüşü savunur ve kurbanla ilgili "rit"lerin üzerinde durur ve bütün dinlerde en istikrarlı, en dayanıklı öğelerin "rit"ler olduğunu, bu yüzden de eski tarihteki kültleri anlamak için bunlara dayanmak gerektiğini ileri sürer.

James L. Peacock *Ritüellerin Sosyal Evrimi Teorisi Üzerine Notlar* başlıklı yazısında, modernleşmelerin sosyal ilişkilerde düşüşü meydana getirdiğini ve bunun sonucu olarak ritüeli yeniden keşfetme isteği olduğunu; fakat modern ritüellerin geleneklerdeki dengesizlikten ötürü boş olduğunu açıklar (2006:146).

Burke (2006: 56–57) ise tören hususuna ağırlıklı olarak değinir, resmî törenlerin incelenmeye başlanmasının 1920'lere, halk törenlerinin incelenmeye başlanmasının ise 1970'lere dayandığını ileri sürmektedir. Hobsbawm, *Tarih Üzerine* adlı kitabında törenlerin incelenmesinin tarih açısından önemi hakkında şunu belirtir: "En güzel kaynaklar, belli fikirleri içermesi gereken eylemleri kaydeden kaynaklardır" (317).

Robert A. Segal, dinsel mit-ritüel kuram ile ilgili yorumlarda bulunmuş, bu konudaki çalışmaları tanıtmıştır. Dinsel mit-ritüel kuramın iki önemli özelliğine değinir (2014: 271-272): Birincisi, kuram, dindeki mit ve ritüellerin ikisinin de önemli olduğunu öne sürer. Kurama göre özellikle de ritüele karşı duran modern şüphecilik, özellikle de modern inanışlar, muhtemelen onlara gereken önemi vermemektedir. Bununla birlikte kuram; mit ve ritüeli dinin odak noktası yaparak ve ritüelleri en az mitler kadar önemli sayarak –ilkel inançlarda olduğu kadar modern inançlarda da- her ikisi hakkında yeniden düşünmeye zorlar. İkinci olarak mit-ritüel kuram, dindeki inançlar ve pratikler arasında bir ayırım olduğu yönündeki alışlagelmiş varsayıma karşı çıkar. Kuram, mitlerle ritüelleri birleştirerek, eldeki verilerle bir tahmin yürütmek yoluyla, inanışlar ve pratiklerin ayrık olmaktan çok bütünleşik olduğunu öne sürer. İnanç, pratiğe yol açan unsur olmaktan çok, pratiğin bir parçası olur.

Segal'in mit-ritüel kuramcılara dair bilgiler şöyle özetlenebilir: Tüm mit-ritüelciler, mit ve ritüel arasında bir ilişkinin var olduğunu öngörürler. Jane Harrison ve Samuel Hooke'a göre ritüeller, doğanın başka bir biçimde kontrol edilemeyen

güçlerini kontrol etme yolları olarak ortaya çıkar. Ritüellerde arzu edilen sonuç davranışlarla temsil edilir ve bu yolla da bir etki yaratıldığına inanılır. Mit, ritüelin betimlenmiş halidir, onunla birlikte ortaya çıkar ve ritüelin sözlü bağdaşığıdır; mite ilişkin ezberin aktarılması, ritüelin gerçekleştirilmesi kadar büyümlü bir güce sahiptir. Emile Durkheim'e göre ritüel mitten çok daha önemli yerdedir ve inanan insan yaşam mücadelesinde inançla birlikte kendini daha güçlü hisseder, gücün getirdiği bu coşkulu durumu sağlayan da ritüeldir ve ritüelle; dayanışma, hüsnüniyet ve topluma bağlılık gibi duygular tetiklenir. Bronislaw Malinowski ise ritüellerin hem psikolojik hem de toplumsal işlevi üzerinde durur. Ona göre toplumun devamlılığı; fenomenlerin (doğa olayları, felaketler, akrabalık ilişkileri, inançlar, sihir, ritüeller) sürekli kabulü ve uygulamasına bağlıdır. A.R.Radcliffe- Brown'a göre mitler bir kez devreye girmişse, bu etki sayısız kere tekrarlanacaktır. Malinowski'nin aksine ritüelin mitten daha önemli ve dinin merkezinde olduğunu düşünür. Mary Douglas; ritüelin anlamının durağan olduğu, işlevinin büyüyle ilgili olduğu ve onun yalnızca bir fenomen olduğu varsayımlarına karşı çıkar ve ona göre ritüel ve diğerleriyle birlikte pratiğe döküldüğünde bir toplumu organize eder fakat ritüelin anlamı Douglas'a göre daha önemlidir. Claude Levi-Strauss, ikili karşıtlıkları baz alarak daha çok mitin anlamı üzerinde durur. Ona göre mit; dünyanın kutsal ve değiştirilmesi imkânsız olduğunu değil görüldüğünden daha güzel olduğunu gösterir. Örneğin mit ölümü, onun ölümsüzlüğe üstünlüğünü kanıtlamak yoluyla temellendirir ve ona göre hem mitler hem de ritüeller, insanın doğa kültür ikileminde yaşadığı çelişkilerin açığa çıkarılması ve çözümlenmesine hizmet eder (2014: 273-283).¹ Bayat; *Mitolojiye Giriş* kitabının "Mit, Din ve Ritüel İlişkisi" başlıklı bölümünde "Bir din, ritüelleri ile insanları etkiler ve inanç öbeğini canlı tutar" (Bayat 2007: 84) görüşünü savunur.

Günay'a (1995: 2) göre törenlerin amaçları ve özellikleri ne olursa olsun hepsinde fertleri bir araya getirme, aralarındaki bağları yoğunlaştırma, yakınlaştırma, daha samimi olmalarını sağlayarak toplum şuuruna ulaştırma vardır. Burke (1996; 226–231) törenlerin toplumsal denetim mi toplumsal protesto mu olduğunu sorgular ve her törenin –katılanlar farkına varsın veya varmasın-

¹ Ayrıca Mit ve ritüel üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Stephen D. Glazier (2013), "Din Antropolojisi" *Din toplum ve kültür din sosyolojisi ve antropolojiye giriş* Derleyen ve çev. Ali Coşkun, ss. 121-130. İstanbul: 2013

mutlaka bir işleve sahip olduğunu belirtir. “Mitolojiler, köken efsaneleri ve bunlar temelinde ortaya çıkan ritüeller yani kutsal törenler, insanlığın en eski kazanımlarıdır. Bu bakımdan öyküleri ve kaynakları farklı da olsa kimi törenlerin işlevi birbirine yakındır ” (Oğuz, 2014: 42).

Erikson ritüelleri “anne ile çocuk arasında olduğu gibi, terk edilmişlik ve soyutlanmışlık duygularını, bireye ‘gereksinim duyulmadığıyla ilgili ürpertici duyguyu’ ortadan kaldırmak için yakınlığın ve karşılıklı sevginin ısrarlı ve tekrarlanan bir güven tazelemesi” olarak yorumlar (Erikson, 1966:605; Combs-Schilling,1989: 29’dan akt. Erginer, 1997: 51).

Metin And, Durkheim’ın ritüelin işlevleri ilgili saptamalarını şu şekilde maddelendirir ve ritüel sözcüğü yerine kuttören sözcüğünü kullanır:

“1. Kuttören, bireyi, toplumda yaşamak için, toplumun gerektirdiği düzen bağının sıkılığına, acı çekmeye hazırlar, bu yolda onu eğitir,

2. Kuttören bireyleri bir araya getirir, bireyler arasındaki toplumsal bağları güçlendirir, ortaklığı pekiştirir,

3. Kuttörenin toplumda; canlandırıcı bir işlevi vardır. Toplumun ilişkilerini kalıtlarının bilincine vardırır; geleneklerin sürmesine inançların tazelenmesine, değer yargılarının, törelerin kökleşmesine yardım ederek toplumu canlı bir biçimde ayakta tutar.

4. Mutluluk verici işlev: Toplumun bir üyesi olmanın mutluluk duygusunu verir. Özellikle toplumun bunalımlı dönemlerinde, kişilerin coşku ve duygularını bir arada dile getirmelerine olanak tanıyarak bozulan dengeyi düzeltir.” (And, 1985: 52’den akt. Erginer, 1997:47)

Erginer’e göre (1997: 49) ritüeller bir yönüyle toplumu oluşturan bireylerdeki dinsel ağırlıklı toplumsal birliktelik düşüncesinin pekişmesine katkı sağlar.

Ritüellerin işlevleri üzerine verilen görüşlerden sonra, zaman ve mekânın ritüeller için neyi ifade ettiğine dair çalışmalara yer vermek ritüelin yapısını anlamak açısından faydalı olacaktır. Din, mit ve ritüel üzerine çalışma yapanlardan Claude Lévi- Strauss mitin anlamına dair çözümlenelerde bulunur (2013) ve Bronislaw Malinowski mitlerin işlevi üzerine çalışmalarını yoğunlaştırır (1992). Mitin, ritüellerdeki rolünü şöyle açıklar: “Mitin ilkel kültürlerde vazgeçilmez bir işlevi

vardır; o inancın ifadesidir, onu derinleştirir ve şifreler; ahlakı korur ve ona güç verir; ritin üretkenliğine kefil olur ve insan için örnek olacak pratik kuralları içerir” (Malinowski 2000: 99). Mircea Eliade'nin (1991; 1994; 2014) ritüellerin zamanı ve mekânı hakkında önemli saptamaları vardır. Jan Assman (2001) ise ritüel mekânının hatırlatma figürü olarak kültürel belleği oluşturan temel öğelerinden olduğuna dair çıkarımlarda bulunur. Lord Raglan mitlerin beklide yalnızca ritüellerle ilgili birer anlatı olarak ifadelendirilmesi gerektiğini vurgular (2007: 189) ve her ritin ilişkili olduğu ya da en azından bir zamanlar olmuş olduğu bir mit bulunduğunu ve her mitin de bir ritle ilişkisi olduğunu göstermeye çalışır (2007: 192). Raglan, mit-rit ilişkisine yönelik çıkarımları dışında; müzik, dans, resim ve heykelin de ritüellerle ortaya çıktığını şu ifadelerinde ileri sürer: “Mitlerin benzer olmalarının nedeni, benzer ritlerle ilişkili olarak doğmalarıdır. Ritüel, çoğu zaman ve birçok insan için olduğu üzere, dünyadaki en önemli şeydir. Müzik, dans, resim ve heykel ritüellerle ortaya çıkmıştır. Tüm bunlar, inanmak için birçok nedenimiz olduğu üzere, dünyevileşmeden çok önceleri tıpkı hikâyeye anlatıcılığı gibi kutsallardı” (Raglan 2007: 196).

Eliade'ye göre, ayin paradoksu aracılığıyla kutsallaştırılmış her mekân dünyanın merkezine, her ritüelin zamanı da mitsel 'başlangıç' zamanına denk düşer (1994: 33) ve herhangi bir ayini gerçekleştiren kimse, kutsal olmayan zamanı ve mekânı aşar, aynı biçimde, bir mitte anlatılan olayı “taklit eden” ya da yalnızca bu miti dinleyen (bunu paylaşan) kimse de kutsal olmayan gelecekte uzaklaşır ve *büyük zamana* geçer (2014: 409). Her eylem dinsel eyleme dönüşebilir, her kozmik nesne, bir hiyerofaniye dönüşebilir, her an, büyük zamana dâhil olabilir ve insan sonsuz zamana katılabilir. Böylece, insan aynı anda, gelecek ve yanılısama düzlemi ve sonsuzluk, öz ve gerçeklik düzlemi denilebilecek birbirine koştur zaman iki düzlemde var olur (2014: 436).

Assmann ise konuya sosyal boyuttan yaklaşarak ritüel tekrarın, grubun zamansal ve mekânsal birlikteliğini garanti ettiğini savunur (2001: 60). Assmann (2001; 42) hatırlama figürlerini, zaman ve mekâna bağlılık; gruba bağlılık; kendine özgü bir süreç olarak yeniden kurulabilme özelliği bağlamında karakterize eder. Hatırlama figürleri her zaman somut bir mekâna ve zamana dayanırlar. (Assmann 2001: 42). Assmann (2001: 63) hatırlama mekânının araştırılmasını; bir metaforun,

bir benzetmenin açığa çıkarılması, işlevinin kavranması olarak görür. “Toplumsal belleğin zaman ve mekân kavramları, söz konusu grubun duygusal ve değerlerle yüklü yaşam bağlamı içindeki iletişim biçimleri ile oluşur. Bunlar toplumsal belleğin içinde, bir grubun öz imgesi ve hedefleri için anlamlı ve duygu dolu bir yaşam öyküsü olarak ortaya çıkar ” (Assmann, 2001: 43). Bundan dolayı hatırlama figürleri grup olmadan düşünülemez. Toplumsal bellek, aktarıcılarıyla yani onu taşıyanlarla birlikte vardır ve bu taşıyıcıların olması özelliği ile somut kimliktir (Assmann, 2001: 43). Bu taşıyıcıların kesiştikleri nokta ortak anılarının olmasıdır.

Ritüelin zamanına, tekrarlanmasına ve zaman üzerindeki etkisine dair farklı görüşler vardır.

Günlük yaşamda rutinlikler vardır, kültürel bellek rutin yaşamın içinde yer almaz, bu yüzden insan hayatına iki zamanlılık katar (Assmann 2001: 86-88). Ritüeller bu iki zamandan birinin yaşanmasını sağlar. Geride kalmış bir geleneğin canlandırılması kültürel belleği besler. Assmann (2001: 92–93) ritüeli sadece bir sürecin tekrarlanması olarak değil zamanın işlenmesi olarak da kabul eder ve ritüel düzenin atıf biçiminde hatırlatmalarda bulunduğunu örnekler.

Assmann’a (2001: 22) göre ayınlar ritüel bağdaşıklığıdır. Yani içsel bütünlüktür. Tüm ayınlar tekrarlama ve canlandırma işlevini içerir.

Mitolojik zaman, kutsal mekân gibi insanoğlunun her yeni yaptığı şeyde kendini sürekli olarak tekrarlar (Eliade, 2014: 366). Mitsel bir arketipi olan eylemin ritüel aracılığıyla tekrarı kutsal olan zamanın kutsal olmayan zamandan ayrıldığı noktadır (Eliade, 2014: 373).“ Zamanın çeşitliliği ve ‘kutsal zaman’ ve ‘kutsal olmayan’ zaman olarak ikiye ayrılması, kutsal olmayan zaman dilimi içine kutsal zaman aralıklarını sokabilmek için belirli dönemlerde bazı ‘kesintilerin’ gerçekleşmesini sağlamakla kalmaz, kutsal zaman aralıklarının birbiriyle bitişlik içinde olmasını, daha doğrusu birbirini izlemesini de sağlar” (Eliade, 2014: 375-376). Her pazar kilisede ayınların gerçekleşmesi gibi.

“Kutsal zaman, gelecek ve bugün arasında yer alan bir kesit olarak bünyesinden koptuğu kutsal olmayan zamandan niteliksel açıdan daha farklı olmakla ve kendinden önceki ve kendinden sonraki kutsal ayınlerden destek almakla ve onlara destek vermekle kalmaz aynı zamanda tözsel dönüşüm

gizeminin gerçekleştiği andan o güne kadar gerçekleştirilen tüm kutsal ayinlerin sürekliliğini de sağlar... Bir ritüel kendinden önceki ritüeli tekrarlamakla yetinmez ona benzer ve dönem ya da belirli aralıklarla onun devamını sağlar.”(Eliade, 2014: 375-376).

Paskalya, şükran günü, kurban bayramı bu dönemsel tekrarlara örnek olarak gösterilebilir.

Connerton da zaman bilincini sürekliliğe bağlar “Bireyin zaman bilinci, büyük ölçüde toplumun sürekliliğinin ayırımında olmasını gerektirir; daha kesin belirtilirse, toplumun yarattığı o süreklilik imgesinin bilincinde olmak demektir” (1999: 24). Eliade’ye (1994: 35–37) göre ritüeller atalardan gelir, çünkü toplumun ataları böyle yapmıştır; eylem tekrarlandığı ölçüde gerçeklik kazanır. “Dinde ve büyücülükte de dönemsel tekerrür, mitsel zamanın *bugüne getirilerek* sürekli olarak yinelendiğini işaret eden bir olgudur. Tüm ritüeller şimdide gerçekleşirler. Ritüelle kutlanan ya da yinelenen olayın gerçekleştiği zaman ne kadar eski bir tarihe ait olursa olsun *şimdiki zamana* taşınır. “yeniden gerçekleştirilir” (Eliade, 2014: 377).

Lévi- Strauss (2013: 75) ve Lord Raglan da (2007) yazılı toplumlardaki tarihin üstlendiği işlevin yazısız toplumlarda mitolojinin üstlendiğini ve mitolojinin amacının geleceğin, şimdiye ve geçmişe yakından bağlı kalmasını güvence altına almak olduğunu savunur.

“İlkel insan herhangi bir ayinle ve herhangi bir eylemle (av, balık vb.) “mitsel zamana” dahil olur; çünkü “mitsel zaman, geçmiş zaman değildir, aynı zamanda bugündür ve gelecektir” (Eliade, 2014: 378). Eliade’ye göre mitsel zamanın (ya da kutsal zaman, dinsel-büyüsel zamanın, hiyerofanik zamanın) iki temel özelliği vardır: 1. Tekrar edilebilir (bu durumda, anlamlı her eylem bu zamanı yeniden üretir). 2. Her tür olasılığın ötesinde bulunmasına, bir anlamda sonsuzlukta olmasına, yani tarih üstü olarak kabul edilmesine karşın bu kutsal zamanın, tarihte bir başlangıcı, uygarlığı getiren kahramanın ya da atanın eyleme başladığı an olmasıdır (2014: 379).

Marcel Mauss (Eliade, 2014: 379); “Belli bir dönemde gerçekleşen dinsel şeyler, mantıksal olarak sonsuzlukta gerçekleşirler” saptamasında bulunur.

Tüm arketipsel eylemler, kaydedilmiş tarihin dışında kalan bir zamanda, mitsel bir zamanda gerçekleşmiştir ve bunlar ortaya çıktıklarında kutsal olmayan zamanı kırarlar ve mitsel zamanı başlatırlar (Eliade, 2014: 380).

Kutsal zaman, genel olarak ulusal bayramlarda, belirli tarihlerde oluşturulur, ama yalnızca arketipsel, mitsel jestin tekrar edilmesiyle *herhangi bir zamanda herhangi biri tarafından* da oluşturulabilir (Eliade, 2014: 381). “Bayramlar, kutsal zamanda gerçekleşir ya da M. Mauss’un belirttiği gibi sonsuzlukta” (Eliade, 2014: 381). Combs-Schilling’in görüşleri de Eliade’ye yakındır. “[Ritüel] Belirli bir alanda, sıradan olmayan, çokkatmanlı bir medya olayıdır. İçindekiler [katılımcılar] ve dışındakiler [seyirciler] kesinlikle dünyasal olarak tanımlanamaz.”(Combs-Schilling,1989: 29’dan akt. Erginer, 1997: 49).

Assman ise “kutsal zamandan ziyade, ritüellerin geçmişi hatırlatarak kimlik koruma işlevini yerine getirdiği üzerine düşüncelerini yoğunlaştırır. Törenlerin kökensel geçmişi canlandırma işlevi vardır. Toplum törenlerde geçmişle bağlantı kurarak kökenine ait hatırlama figürlerini belleğinde canlandırarak kimliğini sağlamlaştırır. Toplumsal kimliğin özelliği törenselliğe sahip olmasıdır; yani törensel iletişimin nesnesini oluşturur” (2001:56).

Bireyler aynı zamanı, aynı olayı farklı şekillerde yaşarlar. Ritüeller binlerce kişinin sayısız zaman dilimini tek zaman diliminde birleştirme gücüne sahiptir. Dünyevi ve kutsal her zaman iç içedir ve keskin sınırlarla ayırmak mümkün değildir. Mitler, kutsal özellik taşırlar fakat dünyevi olmadıkları var sayılamaz.

Ritüel ve mēkan üzerine çeşitli görüşler bulunmaktadır: “Anılarımızı, bizi kuşatan maddeler ortamına bağlayarak koruruz” (Connerton, 1999: 61). İnsanın anımsadıkları aslında mekânın anımsattıklarıdır, çünkü insan belleği kendisini ait hissettiği mekânda konumlanır (Aslanoğlu, 1996). Hafıza mekânları kimliğin olduğu, korunduğu yerlerdir (Nora, 2006). Nora, hafıza mekânlarını, birçok boyuta sahip, önemli buluşma yerleri olarak betimler (2006: 10) ve sadece somut mekânları hafıza mekânı olarak kabul etmez; kutlamaları, törenleri, sözlükleri, aile albümlerini, dilleri de bu terim içinde değerlendirir (2006: 14–16). “Hafıza

mekânları anımsadığımız şeyler değil, fakat hafızanın mayalandığı yerlerdir, geleneğin bizzat kendisi değil onun laboratuvarıdır” (Nora, 2006: 12).

“Her bellek tekniğinin ilk aracı mekânlaştırmadır.” (Assmann, 2001: 62). Assmann (2001: 63), Halbwachs’ın hatırlama mekânı ile anlatmak istediğinin “her grubun her inancın kendi özel anılarını kendi özel biçimleri ile mekânlaştırdığı ve anılaştırdığı” olduğunu belirtmiştir.

Sözlü kültür ürünleri özellikle destanlar, mitler, kahramanlar, kutsallık atfedilen mekânlar modern zamanlarda ulusal kimliklerin oluşturulmasında tanımlayıcı ve belirleyici bir rol üstlenmişlerdir (Ersoy 2004: 106). Smith, *Ulusların Etnik Kökeni* adlı kitabında şunu belirtir: “Bütün semboller ve anılar ulus olmayı şekillendirmedeki yollardır. Bunlar güçlü işaretler ve açıklamalardır, sonraki kuşaklarda duygu yaratabilme kapasitesine sahiptirler” (Akt. Ersoy, 2004: 106). Her toplum kendi mitlerini ve ritüellerini yaşatır, yoksa ritüeller ve mitler mi toplumu yaşatır?

Milletlerin ortak anılardan kaynaklanan ortak kelimeleri vardır. Çağrışımlar kültürün içinden kopup gelir. Çağrışımlar mecaz anlamları doğurur ve toplumsal kodları, bellek haritalarını gün yüzüne çıkarır. Sözcükler, mekânlar; anıların göstergesi olur.²

Assmann (144-159) mekânların toplumsal kimlikle bağını ortaya koyar; toplumların kaybolma korkusundan ötürü heybetli anıtlar yaptığı ve mekânların kültürel belleğin simgesi olduğu konusuna açıklık getirir.³

Mekânlar kültürel belleğin aracıdır. Bu araç bazen bir anıtken bazen tüm coğrafya, mekânın tamamı olabilir. Mekânın ismi bir sembol bir gösterge haline gelebilir. Tabi adı geçen mekânın çağrıştırdıkları o mekânda yaşayan veya o

² Gösterge için bkz: Erkman- Akerson, F. (2005). *Göstergebilimine Giriş*. İstanbul: Multilingual Yayını; Rifat, M. (2006, Haziran). Göstergebilim söyleminden parçalar. *Varlık Dergisi*, (1185), 66–70; Barthes, R. (2005). *Göstergebilimsel Serüven*. (Çev. M. Rifat, S. Rifat), İstanbul: Yapı Kredi Yay., Gözden Geçirilmiş 4. Baskı, ve ayrıca kodlama için bkz: Connerton, P. (1999). *Toplumlar Nasıl Anımsar*. Ayrıntı Yay. (s.48).

³ Assmann, J. (2001). Mısır Piramitlerini kültürel belleğin korunması için mekânın kullanılmasına örnek olarak vermiştir, (s.287).

mekânın ait olduğu toplumlar için farklı bir çağrışım, diğer toplumlar için farklı bir çağrışım uyandırabilir.

Assmann (2001: 60–61) kültürel belleği her gün olmayan olayların hatırlandığı yer olarak düşünmüş ve iletişimsel bellekten ayrılan en önemli özelliğinin törensellik olduğunu belirtmiştir. Yazısız kültürlerde kültürel belleğin sadece anlatılardan oluşmadığını; dansın, geleneklerin, resimlerin, giysilerin, ritimlerin, mekânların... Toplumun kendini canlandırmasında ve kendine olan güveninin artmasında işlevi bulunduğunu, bunların da kültürel bellek destekleyicileri olduklarını ifade etmiştir.

Bellek soyut olarak düşünülür, fakat giysiler, mekânlar, danslar, müzikler, anıtlar... belleğin somut göstergeleridir. Sayılanlar somut olarak düşünülür fakat içerdikleri anlam ve işlevleri, hatırlattıkları ile soyuttur.

Bellek sanatı ve hatırlama kültürünün Batı geleneğinde sağlam bir yeri vardır. Bellek sanatı kavramı M.Ö. 6. asırda⁴ ortaya çıkmıştır ve bireysel mekânla ilişki kurulup unutmanın engellenmesi durumuna karşılık gelir. Bu kavram bireysel belleği ilgilendirir ve yapay belleğin temelidir. Oysa hatırlama kültürü sosyaldir, bir gruba dayanır, yani topluluk ruhu veren bellekle ilgilidir. Hatırlama kültürünün olmadığı sosyal grup yoktur. Hatırlama kültürünü oluşturan “neyi unutmamız gerekir” sorusudur (Assmann, 2001: 33–34). Halbwachs (Assmann, 2001: 66), bellek teorisinin aynı zamanda bir unutma teorisi olduğuna dikkati çekmiştir. “İsrailliler ‘Koru ve Hatırla’ emri ile bir halk olarak ortaya çıktılar ve varlıklarını sürdürdüler” (Assmann, 2001: 34-35). Bu durum, toplumsal belleğin ve hatırlamanın ulusal kimlik oluşturmadaki rolünü örneklemekte ve ulusun prototipinin nasıl oluşabileceğini göstermektedir.

Eliade, mekân meselesine kutsal olması ve olmaması açısından yaklaşır. Ona göre, kutsal mekân asla insan tarafından seçilmez, yalnızca keşfedilir. Bu keşfediş bazen serbest bırakılan boğanın bulunduğu yerde kurban edilmesi ve bu

⁴ Bellek Sanatı, Yunan şairi Simonides tarafından ortaya atılan bir kavramdır. (Bkz: Assmann, 2001: 33)

yerin şehrin kurulacağı yer olarak seçilmesidir; bazen karınca ya da farelerin çok olması (2014: 357) bazen de rüyalar bu keşfediş için işarettir.

“Her kratofani⁵ ve hiyerofani⁶, ortaya çıktığı mekânı dönüştürür; o güne kadar kutsal olmayan bir alan olan mekân, kutsallık kazanır” (Eliade 2014:355). “Yakub’un rüyasında merdivenden meleklerin indiğini görürken başını yaslamış olduğu taş, kutsal bir taştır; çünkü bir hiyerofaninin gerçekleştiği yeri işaret eder ” (Eliade 2014: 416). Eliade (1994: 18), bir taşın kutsal kabul edilme nedenini taşın bir anlam taşımasına ya da mitsel eylemi anımsatmasına bağlar. İçinde kutsallık bulunan mekânlar, Eliade için merkezde bulunan mekânlardır; fakat mekânın ya da insanın gerçekliği aynı zamanda somut zamanın mitsel zamana dönüştürülmesi ile sağlanır

Kültürel bellek- ritüel etkileşimine, çeşitli ritüel tanımlarına ve işlevlerine, zaman ve mekânın ritüel için neyi ifade ettiğine dair görüş ve yaklaşımlara değinildikten sonra bu kurban ritüeli özeline yoğunlaşmak Dünya tarihinden örneklerle zaman-mekân-işlev yönüyle kurbanı incelemeleri ele almak gerekmektedir.

Yerli ve yabancı kaynaklarda onlarca tanımı olan kurban, insanlık tarihi ile aynı yaşta görünmektedir. Hemen hemen her kültür ve medeniyette yer alan kurban; araştırılan toplumlara göre farklı tanımlamalar, anlamlar ve amaçlar kazanmış, araştırmacılarca farklı teorilere, kuramlara, tasniflere temel oluşturmuştur. Bu bölümde kurban nedir sorusuna verilen cevaplar yer alacaktır. Kurban tanımlamalarında, kurbanı anlama ve kurban çeşitlerini tasnifleme çabalarında farklı teoriler ortaya atılmıştır:

“Kurban: Dinsel ya da kutsal amaçlarla sembolik bir sununun yok edilmesini içeren, verme eylemidir. Kurma yiyecek ya da içecek türünden olan kurban objesini sunmak, teklif etmekten ibaret de olabilir. Açıklayıcı teorilere göre kurban, bugün ya da gelecekte Tanrının lütfunu kazanmak için O’na sunulan bir hediyedir. Kefaret teorisi (The Substitutionary Theory), kurbanı, işlenmiş bir suç ya da günah karşılığı olarak doğaüstü güce bu suç ya da günahın kefareti ödeme, onun gönlünü almak kurbanının ölümünü sembolize edecek hayvanları kurban etmeye dayandırır. Kutsallaşma teorisi (The sacramental theory), kurbanı, Tanrının sembolik olarak

⁵ Kratofani: kudretin tezahürü anlamına gelmektedir.

⁶ Hiyerofani: İlahinin veya kutsalın, özellikle kutsal olan bir yerde bir nesnede veya durumda meydana gelmesi anlamına gelmektedir.

birlikte, paylaşarak yenmesi biçiminde yorumlar” (Dictionary of Anthropology, 467’den akt. Erginer 1997: 18).

Bu sayılan teorilerin dışında daha birçok teori ortaya atılmıştır. Frazer’in *Büyü Teorisi* ve Girard’ın *Şiddet Teorisi* bu teorilerden en çok tartışılanlar arasındadır. Antropoloji Ansiklopedisinde kurban şu şekilde tanımlanır: Kurban ifadesi insan veya insan dışında bir canlının kullanılması için doğaüstü bir varlığa ayin hâline getirilmiş (ritüelleştirilmiş) sunumunu anlatır. W.R. Smith; Sami toplumlarında tanrının ve insanların ortak yemek yemeleriyle birbirlerine yaklaştıklarını ifade ederek bu tanımı basite indirgemıştır. Daha sonraki yorum ise insanlar tarafından tüketimin önemsiz olduğudur. Günümüzde; tanrıların ruhlarına hediye sunma nadir kullanılan bir ifade önerisidir (Encyclopedia of Anthropology 1976: 339).

“Kurban: Tanrılara sunulan özverili armağanların adıdır. Toplumlar uygarlaştıkça insan kurbanının yerini hayvanlar, yiyecekler ve dualar almıştır” (Öztürk, 2005: 627).

Tylor’ın kurbanla ilgili varsayımı şudur: Kurban, doğaüstünün lütfunu güvence altına almak ve onun düşmanlığını en aza indirmek için, doğaüstüne sunulan özgün bir hediyedir (Tylor, 1920: 375’ten akt. Erginer, 1997: 21).

Budunbilim Terimleri Sözlüğü’nde (1973), “Doğaüstü güçleri, yüce varlıkları ve tanrıları hoşnut etmek, onlarla barışık olmak, onlara teşekkür etmek ve onlardan isteklerde bulunmak için kesilen hayvan, sunulan yiyecek, içecek”; *Halkbilim Terimleri Sözlüğü*’nde (1978) “Dinsel bir inancın sonucu olarak, kendine özgü törenlerle şu ya da bu biçimde, doğaüstü güçlere sunulan kan ya da canlı yaratık” olarak tanımlanmıştır.

Divânü Lûgati’t-Türk’te, kurban karşılığı olarak "yağış" kelimesi geçmektedir. Yağış, İslam’dan evvel Türklerin adak için yahut Tanrılara yakınlık elde etmek için putlara sunulan kurban olarak adlandırılmıştır. Yine aynı eserde (Besim Atalay Ter. C.I. s.65) idhuk/ıduk kelimesi geçmektedir. “Idhuk: Kutlu ve mübarek olan her nesne. Bırakılan her hayvana bu ad verilir. Bu hayvana yük vurulmaz, sütü

sağılmaz, yünü kırılmaz; sahibinin yaptığı bir adak için saklanır” şeklinde tanımlanmıştır.

Ahmet Bican Ercilasun'un başkanlığında bir komisyon tarafından hazırlanan; Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, s.516-517)de kurban sözcüğü ; gurban, korban, kurban(dık), kurmandık, kurbanlık şeklinde geçmektedir. Kamus-ı Türki'de (2004) şu şekilde yer almaktadır."Fî-sebili'llah kesilen ve Cenab-ı Hakk'a vesile-i takarrüb addolunan koyun vesair eti yenir hayvan". Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat'te, "Allah'ın rızasını kazanmaya vesile olan şey. 2.eti fıkara para parasız olarak dağıtılmak niyetiyle kesilen (koyun, keçi, sığır, deve...gibi) hayvan. 3.bir gaye uğruna feda olma" şeklinde tarif etmiştir (Devellioğlu, 1978: 3 631). Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı *Türkçe Sözlük*'te: "1.Dinin bir buyruğunu veya bir adağı yerine getirmek için kesilen hayvan. 2. Müslümanlarda kurban bayramı. 3.mec. Bir ülkü uğruna feda edilen veya kendini feda eden kimse.4. mec. Bir kazada veya felakette ölen kimse. 5. ünlem. Bazı bölgelerde seslenme sözü olarak kullanılır (Bekki, 1996: 16-17).

"Allah'a yaklaşmak için arz ve takdim edilen herhangi bir şey" (Feyizli, 1993: 61) olarak da tanımlanan kurban kelimesinin değişik Türk boyları arasında IX-X. yüzyıllarda kullanılmaya başlandığı bilinmektedir. Kurban kelimesinin, Türkçe'ye Farsça'dan, Farsça'ya ise Arapçadan geçtiği (A Dictionary of Islam 1985) ve Arapça krb (yakın olma) dan türediği düşünülse de Arapçada -an eki olmayışı sebebiyle, kurban sözcüğünün İbranicedeki korban sözcüğünden alındığı düşünülebilir (The Concise Oxford Dictionary of World Religions (2000). Kurban kelimesi, akraba kelimesi ile aynı kökten türemiştir ve kurbanın birebir anlamı yakınlaşmadır (Oğuz 2014: 42). Arapçada kurban için hedy (hediye) sözcüğü kullanılır. İslamiyet öncesi Türk boylarında ise kurban karşılığı olarak. "yağış, tayılga, hayılga, Tengere tayıg (gök kurbanı), tolu, tolug, parılga" gibi kelimelerin kullanıldığı bilinmektedir (İnan, 1995: 49-183).

"Kurban, doğaüstü alana giren kudretlerle barışıklığı sağlamak, onların verdiklerine teşekkür etmek ve onlardan bir şey istemek için sunulur" (Örnek, 1989). "Kurban verme veya kurban etmenin temelinde, kurban aracı ne olursa olsun, Tanrıya sunum yaparak O'nun gönlünü alma ve işlerin iyiye gitmesini

sağlamak amacı vardır”(Çolak, 2006: 294). Bekki'ye (1996: 26) göre ise kurbanın sunulmuş amacı; hayranlık, şükran, pazarlık, kefarete olarak sınıflandırılabilir. Örnek, yönelmiş olduğu amaçlara göre kurbanı :1. İstenilen şeyi elde etmek için sunulanlar. 2. Elde edilen şeye teşekkür olarak sunulanlar. 3. Bir günahı ya da bir kusuru bağışlatmak için sunulanlar. 4. İlk ürün veya ilk avdan yüce varlığa bir hak olarak sunulanlar (Örnek, 1989) olarak dört grupta toplar. Kurbanın, tanrıların beslenmesi gerektiği inancından doğmuş olduğunu ileri süren (Hançerlioğlu, 1975) araştırmacılar da vardır.

Batı dillerinden Fransızca'da sacrifice, victime; İngilizce'de victim, redemption gibi kelimelere karşılık gelen kurban ritüeli, burada dünya tarihinde kronolojik açıdan değil çeşitlerine göre örnekler bağlamında incelenecektir. İnsanlık tarihinde bütün dinlerde amaç, şekil ve içerik yönünden bazı farklılıklarla da olsa kurbana rastlanmaktadır.

Ulaşılabilen yazılı kaynaklara göre kurban konusunu ilk kez ele alıp, çağındaki kurbanın niteliği hakkında görüşlerini ortaya koyan, Antikçağ Yunan düşünürü Platon olduğu ileri sürülür. Platon'a göre kurban, bütün antikçağa egemen olan bir düşünceyle, kurban: “Tanrılara sunulan bir hediyedir.” (Classical Dictionary: 943'den Plato, Euthyphro:14c.'den akt. Erginer 1997: 20).

1.Fransız antropoloji geleneğinde, kurban üzerine çalışmaların referans metni Hubert ve Mauss' un ilk kez 1899'da yayınlanan, “Kurbanın İşlevi ve Doğa Üzerine Deneyim” (Essai sur la nature et la fonction du sacrifice) adlı makaledir. Etnografik verilerin yanı sıra Vedic kurbanının analizine dayanarak, yazarlar günümüzde klasikleşmiş bu tanımlamayı verir: “Kurban, kutsamayla, eylemi ikmal eden bir ferdin ya da onunla ilgilenen belirli nesnelere, durumunu yani statüsünü değiştiren dinî bir eylemdir” (Hubert, Mauss 1968:198'den akt. Brisebarre 1998: 9).

Kurbanda büyü bir güç olarak, mitolojik düşünceyle yaşayan insanın ruhuna rahatlık getiren bir yönü olduğunu belirten Celal Beydili'nin *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük* adlı yapıtında kurban ve işlevine yönelik tespit ve yorumları şöyledir:

Fransız filozof ve toplum bilimci Jirar'ın görüşüne göre, arkaik cemiyette kurban verilmesi koruyucu bir işlev taşımıştır. Bu işlev, kötülüğün kaosa doğru sürükleyen adımlarının önüne geçmek ve dünya düzenini koruyup saklamaktan ibarettir. Bazı filozofların dediği gibi, kurban vermenin korku, tereddüt veya bir günahın verdiği utanma duygusuyla hiçbir ilgisi yoktur. En eski geleneklerin incelenmesi, kurban olayının evrensel olduğu fikrine ulaştırır. Onun doğanın mevsimlik yenilenmesiyle bağlılığı da doğanın üreme gücünü koruyup saklamasından ileri gelir. Bunun aracılığı ile toprak ve insan kutsal gizli güçlerle ilişkide olur (Beydili, 2005: 348).

Smith, kurban ve kan ile ilgili olarak çeşitli varsayımlarda bulunur: Ona göre birçok kurban töreninde, kan akıtılması yanında kurban olarak sunulan canlının yaşamının sonlandırılması söz konusudur. Çoğu zaman kurbanla kan arasında doğrudan bir ilişki görülür. Bu gelenek, kanla ilgili inançlarla yakından ilgili olmalıdır. Zira kan, birçok gelenekte hayat sıvısı olarak adlandırılmakta ve canlının yaşamının ana unsuru olarak görülmektedir. Özellikle kanın hayat unsuru olarak algılanmasına dayalı kurban töreninde kan akıtılması hayatın Tanrı'ya sunulmasını temsil etmektedir. Zira hayatı veren ve hayata egemen olan kutsal güce (Tanrı'ya, tanrılara ya da benzeri kutsal varlıklara) sunulabilecek en güzel takdime hayatın kendisidir. Kurbanda, canlı yaşamının sona erdirilmesinde de böylesi bir nedenin olduğu söylenebilir. Bundan başka özellikle pagan geleneklerinde görüldüğü gibi hayatla yakından ilişkisi olan bu sıvı, bazen tanrıların yiyeceği ya da içeceği olarak da değerlendirilmektedir (Smith, 1894: 233-234'ten akt. Gündüz 2007: 66). Freud "Totem ve Tabu" adlı eserinde kurbanı oedipus kompleksine dayandırır ve ilk totem kurbanının klanın ekzogam olması ile ilgili olduğu varsayımını ortaya atar. Babanın büyüyen erkek çocukları kovması sonucu erkek çocuklar babayı öldürerek anne ve kız kardeşler üzerinde hak elde ederler. Freud bu varsayımından hareketle hayvan, insan, Tanrı kurbanlarına ulaşır. Freud, "Kurbanı bayram olarak kutlayanların duygularında bu "efsanevi trajedinin" doğrudan yansımaları görür" (Erginer, 1997: 25). "İnsanlığın belki de ilk bayramı olan totem şöleni, bu cinayet, toplumsal örgüt, ahlak kuralları, din gibi birçok şeyleri başlatan bu unutulmaz olayın tekrarlanması ve anılması olmuştur" (Freud, 1971: 205'ten akt. Erginer, 1997: 25).

Hayvanların kurban olarak ilk kez hangi dönemde kullanıldığı tam olarak belirlenememişse de eldeki yetersiz belgeler, mezar ve ölü gömme adetlerinin ilk

kez izlendiği Homo Neanderthalensis'den⁷ bu yana kurban uygulamalarının devam ettiği yönündedir (Childe, 1985: 11-188'den akt. Armutak 2004: 170).

Mitolojik dönemdeki kurban eylemini M. Eliade şöyle açıklar: “Mitolojik dönemdeki inşa ayinlerinin altında yatan teori şuna denk gelmektedir; “Canlandırılmadığı”, bir kurban verilerek ona "can" bahşedilmediği takdirde hiçbir şey süremez; inşa ayininin prototipi dünyanın kuruluşu sırasında gerçekleşen kurban kesme eylemidir. Öyle ki, kimi arkaik kozmogonilerde dünya, kaosu simgeleyen bir ilk canavarın (Tiamat) veya bir kozmik devin (Ymir, Pan-Ku, Puruşa) kurban edilmesiyle varoluş kazanmıştır” (1994: 33). Eliade'ye göre inşa ayinleri sırasında bir canlının kurban edilmesi her tür “yaratılışın” modelini oluşturur (2014: 406).

Antik Yunan'da ilk kez Theophrastus'un sınıflandırdığı ve buna göre kurbanların övgü, şükran (teşekkür), dilek (rica) ve ölümlerin ruhlarına sunulanlar olmak üzere dört kategoride toplandığı ifade edilmektedir (Classical Dictionary, 934'den akt. Erginer 1997: 20). İkel toplumlarda elde edilen ilk ürün ya da ilk av, doğaüstü güçlerin hakkıdır. Bu ilk ürün ve ilk avları, doğaüstü güçlerden sonra, toplumun şef ya da rahipleri tüketirler. Bazı ilkel kavimlerde, ilk hamuru herkesten önce din adamları tadar. Nitekim “hak kurbanı” adı verilen bu ilginç anlayış, ilk doğan çocukların kurban edilmeleri gerektiği ve ilk ürünün -ileride daha da bollaşması için- tanrıya ait olduğu düşüncesini doğurur. Bu uygulamada, bir şeyin ilki tanrılara, atalara ya da öteki doğaüstü kudretlere sunulduktan sonra, diğerleri insanlarca tüketilir. Avcılık ve çobanlık yapan ilkel topluluklarda ise, yeni doğan ilk yavru hayvanlar veya bunların bir parçaları ile süt ve süttten yapılmaya yiyecekler, tanrılara ve şeflere sunulur. Bu bir değiş tokuş olup “do ut des = ben veriyorum, sen de ver!” anlamına gelmektedir (Hançerlioğlu, 1975; Örnek, 1989; Armutak, 2004: 170-171). Neyin kurban edildiğine göre tasnif edildiğinde kurban çeşitleri kısa ve öz olarak kanlı ve kansız kurbanlar olmak üzere ikiye ayrılması kabul görülen bir tasniftir.⁸ Kanlı kurbanlar; tanrı ya da tanrılara sunulan canlılardır.

⁷ Homo Neanderthalensis: Günümüzden yaklaşık 40 bin yıl önce Kuzey Asya ve Kuzey Avrupa'da yaşadığına inanılan insan türü.

⁸ Kùltürler arası alanda kurban ritüelleri ve kurban çeşitleri hakkında bkz. Roux Jean-Paul (2005), “Kurban” *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, Çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayınları, s. 186-219.

Kansız kurbanlar ise cansız hediyeleri karşılar. Kansız kurbanlar da genellikle saçı kültürü etrafında şekillenmiştir. “Mahiyet itibariyle saçı, olağanüstü güçlere sahip olduğuna inanılan iye ve ruhlara sunulan ve onlar adına onların rızasını ve yardımını kazanmak için dağıtılan cansız nesnelere verilen bir isim, öz itibariyle bir cins kurbandır” (Kalafat, 1995: 111). Kansız kurbanların değişik bir türü de idik/uduk adı verilen ve Tanrı için başıboş salıverilen hayvanlardır.

Kurban çeşitlerine, farklı bakış açıları ile farklı tasniflemeler getirildiği görülür. Örnek olarak tasniflemelerden bazıları şu şekildedir: Bitki Kurbanı, Hayvan Kurbanı, İnsan Kurbanı, Kral Kurbanı, Tanrı Kurbanı (Sezen 2004: 20-21). Erginer sunuluş amaçlarına göre kurbanları şu şekilde tasnifler: A. İstek Kurbanları, B. Şükür ya da Adak Kurbanları, C. Doğaüstü Güç ya da Güçlerle Barışıklığı Sürdürmeye Dayalı Kurbanlar, D. Bir Günahı, Bir Kusuru Bağışlatmak İçin Sunulan Kurbanlar/Kefaret Kurbanları, E. İlk Üründen, İlk Avdan Verilen Hak Kurbanı, F. Gruplar arası İlişki, Akika Kurbanı ve Törenlik-Şenlik Kurbanlar (İnşaat başlangıcında sunulan kurbanlar bu gruba girer.), G. Ölü İçin Kurban Sunma (Erginer 1997: 142-150). Özkan (2003), *Dinlerde Kurban Kültü* adlı eserinde; kanlı kurbanları, insan, hayvan, komünyon, cenaze kurbanı; kansız kurbanları, bedel, mahsul veya gıda, ruhanî veya vakıf kurbanı olarak tasnif eder. Bu tasniflere hak kurbanı, dul kurbanı, yemin kurbanı, barış kurbanı, sakınma kurbanı da eklenebilir.

Tarihte Yahudi geleneğinde çeşitli amaçlarla gerçekleştirilen kurban ritüellerinin önemli rol oynadığı bilinmektedir. Basalel, Bet Amikdaş olarak adlandırılan Kudüs'teki tapınağın MS. 70' te yıkılışına kadar kanlı kurban törenlerinin yoğun bir şekilde gerçekleştirildiği, tapınağın yıkılmasından sonra kanlı kurbanın yerini duanın aldığını belirtir ve mabette yapılan kurban sunularını dört gruba ayırır: Yakma kurbanını ifade eden “ola” doğum, belirli hastalıklar ve bunlara benzer durumlar sonrası sunulurken; kesilerek belli organları yakılan ve diğer etleri yenilerek tüketilen “şelamim” barış ve esenlik amacıyla, “hata” ve “aşam” diye anılan kurbanlarsa kefarete ve suçların bağışlanması amacıyla sunulurdu (Basalel, 2001: 340-341'den akt. Gündüz, 2008: 67). Yahudi inancına göre kesilen hayvanın etinin yenilebilmesi için kanın etten tamamen ayrılması gerekir, onlara göre can kanın içindedir (Cilacı, 1980:118; Daryal, 1994: 333; Eroğlu, 2010:18). Tövbe ve sadaka için tapınak dışında kurban kesildiği ve tahıl sunusuna da sıklıkla

rastlandığı bilinmektedir. Günümüz Yahudi toplumunda ise kanlı kurbanın ve tahıl sunusunun yerini duanın aldığı görülmektedir.

“Hıristiyanlıkta, Evharist töreni bir çeşit kurban olarak kabul edilir. Zira bu tören, kendisini insanların günahlarından arınmaları için çarmıhta ölüme feda eden İsa Mesih’e katılma ayinidir. Bu ayinde yenilen ekmek İsa’nın etiyle, içilen şarap ise İsa’nın kanıyla özdeşleştirilir. Hıristiyanlar bu törende aslında İsa’nın çarmıhta bir kurban kuzusu gibi kurban edilmesini anmaktadırlar” (Gündüz, 2008: 70; Cilacı, 1980: 142; Eroğlu, 2010: 21).

Tarihte insan kurbanları da çeşitlilik göstermektedir⁹: bazen toplumun asıl üyelerinin özellikle soylu bakire kızların, genç delikanlıların isteyerek kendilerini sundukları, bazen kölelerin, düşmanların bazen ilk çocukların kurban edildiği bilinmekte; kimi topluluklarda kurban büyüsel bir işlemin tamamlayıcı bir bölümü olarak görülmektedir¹⁰.

“İnsan kurban etme pratiği kurbanın şekli ve amacı bakımından milletlere göre farklılıklar göstermektedir. Buradan hareketle insan kurban etmeyle ilgili biri kanının akıtılması, diğeri diri diri gömme şeklinde olan iki temel ritüel dairesinin oluştuğunu söylemek mümkündür ”(Çolak, 2006: 299). İsveçli bilgin Liungman, hasadın bolluğu için gerçekleştirilen insan kurbanlarının kökeninin Mısır’da aranması gerektiğini özellikle de Osiris öncesi ritüellerinde bu kökenin bulunabileceğini ileri sürmektedir (Liungman’dan akt. Eliade, 2014: 351).

Sadakat kökenli insan kurbanı olarak da sınıflandırılabilir olan kocası ölen kadının cenaze sırasında kurban edilmesine Tylor, “dul kurbanı” demektedir. Pasifik yerlileri arasında, özellikle Fiji grubunda ileri gelen erkeklerinin cenaze törenlerinin karıları, arkadaşları ve kölelerinin boğazlanmaktadır. Merkezi Amerika, Meksika, Bogota ve Peru’da savaşçıların, monark ya da şefin cenaze törenlerinde de benzer durum görülür. Marko Polo, seyahatnamesinde 13. yüzyılda Güney Hindistan’da kral Maabar’ın koruyucu ve seyislerinin kendilerini kralın yakıldığı ateşe attıklarını anlatır. 17. yüzyılda bir Japon soylusu öldüğünde, onun onuncu ile

⁹ İnsan kurbanı için bkz. Raglan 2007:194

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Eliade 2014; Daryal 1994; Özkan 2003; Sezen 2004.

otuzuncu hizmetçileri arasındaki yirmi hizmetçi harakiri yaparak kendilerini öldürdüğü bilinmektedir (Tylor, 1920 -A-: 459;463; Erginer, 1997: 75-76). Harris'e göre, bu ve benzeri durumların iki ana fonksiyonu vardır: Bunlardan birincisi, öte dünya inancına dayalı olarak şef ya da kralın bu dünyadaki yaşam biçimini orada da sürdürebilmesi için diğerlerini de götürmesidir. İkincisi ise, diğerlerinin şef ya da kralın yaşamına kendi yaşamları kadar değer vermelerini sağlayarak yönetim ve güvenliğe zarar vermelerini önlemektir (Harris, 1994: 174; Erginer, 1997: 75). Ölenin mezarına eşyanın konması, en yakını ya da yakınları ile atı, hizmetçileri, koruyucularının öldürülerek mezara konması ve benzeri uygulamalar; öte dünya inancı, ölümden sonra bir yaşamın olduğu düşüncesi ile açıklanabilir.

Dünya tarihinde insan kurban etme ritüelinin bulunduğu toplumlardan öne çıkanlar şunlardır; Maya, İnka, Aztekler, Hitit, Keltler, Moğollar, Hindular (Anwyl-Mac 1930; Leon-Portilla 1963; Erginer, 1997: 79; Kinal, 1987: 222; Eliade, 2003: 172; Roux, 1999: 281-282). Maya, Aztek ve İnka'larda insan kurban etmek temel uygulamadır. Özellikle Aztekler'in yılda 50.000'e yakın insanı kurban ettikleri bildirilmiştir (Erginer 1997: 15-85; Feyizli 1993: 61-91; Harris 1994: 147-228; Kahraman 1984: 13-98; Krickeberg, 1998: 14-158; Trimborn, 1999: 10-12; Armutak, 2004: 176).

Mayaların esir kurban etme pratiklerinin on ikinci yüzyılda başladığı, kuraklık dönemlerinde genç kız ve delikanlılar bir ritüelle volkanik bir kuyuya atılarak kurban edildiği bilinmektedir (Ceram 198: 284-333, Tanju 1969: 264; Harris 1994: 153-154; Erginer 1997: 79). İnkalarda bilhassa çocuk kurbanının ömrü uzattığına inanılmaktadır (Heiler, 1982: 66-70'den akt. Özkan 2003: 51). Azteklerde, doğan çocuk ya da onun yerine satın alınmış bir esirin kurban edildiği her yirmi günde bir kurban ritüelleri yinlendiği, insan olan kurbanlığın eti ve kanı hamura karıştırılarak tapanlarca yendiği, kan aracılığıyla toprağın verimini artırma düşüncesinin olduğu, 1486 yılında Aztekli rahiplerin, bir tapınağın kutsanması adına bir haftada 7.000 insan kurban ettikleri, Aztek başkentindeki Teocalli sunağında, ahşap iskeletli bir binada tavana dek özenle dizilmiş 136.000 insan kafatasının Tanrılara sunulmuş kurbanlara ait olduğu, insan kurbanının, Tanrı etinin simgesel olarak insan bedeninin paylaşılarak yenmesi esasına dayandığı bilgisi kaynaklarda yer almaktadır (Tanju, 1969: 264- 265; Harris, 1994: 149.-207;

Ceram, 1982: 276; Erginer, 1997: 78-80). İnkalar arasındaki insan kurbanları Mayalar ve Azteklerde olduğu gibidir: esirler, çocuklar... İnkalarda insan kurbanı, geniş getiren bir hayvan olan lamaların kurban olarak sunulmaya başlamasıyla son bulduğu bilinmektedir. (Tanju, 1969: 265; Harris 1994: 188.-190, Erginer, 1997: 80-81) Sümerlerde kurban ritüellerinde VVoolley (1965: 126) genellikle ekmek, susam şarabı, tereyağı, bal, tuz gibi yiyecekler kutsal mekândaki Tanrı heykelinin önüne konduğundan, törene katılanlar arasında bir ritüelle paylaşılan sağ ayağı ve böbrekleri de kızartılarak Tanrıya ikram edilecek olan bir sığır öldürüldüğünden ve koyunun, insanlığın vekili olduğu; insan yaşamı için bir koyun verilmesi gerektiğinden bahseder. Kral mezarlarında da insan kurbanlarının bulunduğu belirtilmektedir (VVoolley, 1965: 126; Erginer, 1997: 82-83; Ceram, 1982: 253-258). Hititlerde kefarete, gönül alma, şükran gibi amaçlarla kurban ritüelleri gerçekleştirilmiştir. Boğazköy Yazılıkaya rölyefleri ve çeşitli ritüellere ilişkin okunabilir tabletlerde kurban ritüeline dair bilgiler yer almaktadır. Hititlerce, bitkilerin ilk ürünlerini, öküz, koyun ve keçi nadir olarak Tanrılara kurban olarak sunulmuştur. Hemen tüm toplumlarda görülen kurbanlıkların kusursuz ve iyi durumda olmaları koşulu Hititlerde de aranmaktadır. Hititlerde, hayvanlar boğazları kesilerek, dolayısıyla kanları akıtılarak kurban edilmektedir. Yaygın olmamakla birlikte Hititlerde insan kurbanı örnekleri görülmektedir. Ölülerin, özellikle de zorla ve haksız yere öldürülmüş kimselerin ruhlarını yatıştırmak ve onların gönüllerini almak adına çeşitli kurbanların sunulduğu bilinmektedir (Gurney, 1964: 132-169; Ünal 1976; Erginer 1997: 82-84; Kinal, 1987: 209-225). Eski Yunanlılarda ve Romalılarda Kurban Homeros'un İlyada ve Odysseia'sındaki kurbanla ilişkin bilgiler dışında, Eski Yunan kurbanlarının kökenleriyle ilgili olarak Hesiodos'un aktardığı mitler de büyük önem taşımaktadır (Theogonia, 530- 555). Erginer, kurbanlık hayvana uygulanan işleme göre, Eski Yunan'daki ritüelleri iki ana grupta toplar: 1. Etinin hiç yenmediği, tamamının Tanrılara sunulduğu kurban ritüelleri 2. Etinin bir kısmının Tanrılara sunulduğu, diğer kısımlarının törene katılanlar tarafından yendiği ritüellerdir. Kurban olarak sunulacak hayvanların sakat olmayanlarının, en iyi ve kusursuz olanlarının seçimine dikkat gösterilmektedir.

Anadolu tarihinde ise insan kurbanı törenleriyle ilgili olarak MS 13.asra kadar, Harran'da varlıklarını devam ettirmiş olan Harraniler dikkati çekmektedir. 9. asırda yaşayan Tell. Mahreli Dionysius, Harranilerin insan kurbanı törenlerinden

bahsetmektedir. Buna göre Harraniler Harran dışında yer alan bir tapınakta yılda bir kez insan kurbanı töreni düzenlemektedirler (Chaboz 1895: 68 vd'den akt. Gürbüz, 2008: 70). Eski Roma Uygarlığında ise Tanrıların hoşnutluğunu kazanma, tapınma, bağırsaklardan fal bakma kehanette bulunma amaçlarıyla kanlı kurban eylemi gerçekleşmektedir (Armutak, 2004: 177). Hinduizm'de de beş maddelik güzel davranışların başında ölenler için kurbanlar kesmek gelir (Feyizli, 1993: 61-91; Harris 1994: 147-228). Dinler tarihçisi Felicien Challay'a göre, Hint düşüncesindeki kurban, Tanrıların önemini kaybettiği dönemde öne geçmiş "kurban tanrıları" şeklinde ifadesini bulmuştur. Ölülerin sonradan yaşamak için kurbana ihtiyaçları vardır. Kutsal sıvı (kan) ölüleri besleyen ölmezlik şerbetidir. Kurban tanrıların da nafakasıdır. İnsan için kurtuluş, kurban yoluyla elde edilen kurtuluştur (Challay 1963: 51'den akt. Sezen 2004: 30). Hindulara göre kurbanın ölüp yok olma değil, aynı zamanda hayata yeniden başlamanın yolu olarak görülmesi kurban törenlerinin temel çerçevesini oluşturmuştur (Michaels, 2004: 153'ten akt. Gündüz 2007: 66).

Eski İran dinlerinden Mitraizm'de boğa kurbanı vardır (Sezen, 2004: 28). "Sabiiler kurban ibadetinin ışık elçisi Hibil Ziva tarafından emredildiğini düşünürler ve kurban hayvanı olarak güvercin ve koç kullanırlar. Koyunun kurban edilmesine izin verilmez. Kurban töreni, bir rahip gözetiminde yapılır ve kesim işini yapan rahip hayvanın kulağına hafif sesle okuduğu duada Mandad Hayye'nin adını zikreder" (Gündüz, 2008: 68).

İngiliz Doğu Afrikası olan Kavinondo'larda ve Nandiler'de iki kabile arasında barış kurbanı olarak köpek kurbanına rastlanır. Doğu Afrika'da Masailer ve Wachagalar yemin merasimlerinde keçi veya koyun kurban ederler. Moab Arapları salgın hastalık kuraklık ve bunlara benzer felaket dönemlerinde kurban törenleri düzenlerler, koyunun akan kanının kötülüğü uzaklaştıracağına inanırlar (Gaster, 1969: 141-154; Frazer, 1992: 153-172; Sezen, 2004: 48-49). Ali Rafet Özkan (2003: 50), bu tarz kurbanları "sakinme kurbanı" olarak tanımlar.

Diğer toplumlarda olduğu gibi Türklerde de farklı kurban çeşitlerine rastlanır. Türklerin, Müslümanlığı kabul etmesini kolaylaştıran bir çok ortak etken vardır. Bunlardan biri de kurban ritüelidir. Günümüz Anadolu Kurban Bayramı

ritüellerinde İslamiyet'in etkisi ağır basmakla birlikte İslamiyet'ten önceki uygulamaların izi senkretik bir doku olarak kuşaklar arası aktarılmakta olduğu söylenebilir.

Türklerde Kanlı kurbanların başında at gelmektedir (Türkdoğan,1996:187-189). Roux, Altay Türklerinde kurbanı dair şu ifadeleri kullanır: “Hayvanların kurban edilmesiyle birlikte, insanlar da toplu olarak kurban edilmektedir...dul kadınlar konusu dışında cenazelerde insanların kurban edilmesi geleneği Altay topluluklarında sürekli bir gelenektir” (1999: 228). Altay Türk topluluklarında insan kurban etmenin var olduğu bazı kaynaklarda da yer almaktadır. Çolak (2006: 298-299). Altay- Türk topluluklarının yanı sıra Etrüskler (Eliade, II, 2003: 141), İskitler (Eliade, I, 2003: 393) Hiong-nular, Tu-kiular (Roux, 1999: 194-280), Tuna Bulgarları ve Göktürkler (Ögel 1989: 570) gibi çeşitli Türk topluluklarında insan kurban etme geleneğinin sürdürüldüğüyle ilgili yeterli sayıda belgenin mevcut olduğunu açıklar. Bekki (1996: 20) ise Yunan mitolojisinde, İran mitolojisinde Sami dinlerinde Cahiliye Dönemi Araplarda insan kurbanına rastlandığını, V.Eberhard'ın, Türklerde insan kurbanının bulunmadığını, bu türlü kurbanın Türkler tarafından yasaklandığını kaydettiğini ifade eder. Emel Esin, bazı Türk boylarında yaz dönümündeki bayramlarda ve hükümdar cenaze merasimlerinde insan kurban edildiğinden pençelerinde bir insan tutan kartal-baykuş tasvirinin muhtemelen insan kurbanını sembolize ettiğinden bahseder (2002: 512-513). Beydili, ise insan kurbanı eski Türklerde hiçbir zaman olmadığından, gelenek haline de gelmediğini belirtir (2005: 349).

Eski Türk boylarında görülen kurban ritüellerinde Ülgen ve iyi ruhlara besili ve en iyi hayvanlar sunulurken; Erlik ve diğer ruhlara cılız ve makbul olmayan hayvanlar sunulmaktadır (İnan, 1972; 1976; 1987; Erginer, 1997: 87). Ayrıca “dul yapmak” olarak adlandırılan, ölen kişinin veya savaşa katılan kişinin atının kuyruğunu kesme uygulaması görülür (Ögel, 1991: 199). Orhan Şaik Gökyay; “Şamanlıkta, kurban sunulmadan ayin ve tören yapılmaz, kanlı kurbanların en önemlisi de at kurbanıdır. En makbûl kurban erkek hayvan olur. Oğuzlar türlü vesilelerle verdikleri toylarda ‘attan aygır, deveden buğra ve koyundan koç’ kırdırmışlardır “ diye ifade eder (Gökyay 2000: CDXXIX).

Türklerde süt, yağ, darı gibi kansız kurban örneklerine de rastlanır. Toprağın ilk ürünü kırmızı toprak üstüne doğru, göğe doğru dört yöne serpilerek Gök Tanrıya takdim edilir (Sezen, 2004: 28).

"Yakutlar'da Göktürkler'de olduğu gibi tek bir yaratıcı yoktur (Tanyu, 1986, İnan 1995; Türkdoğan, 1996'dan akt. Bekki, 1996: 18). Beyaz Yaratıcı (Ayıg Tangara) olarak kabul ettikleri Tanrı'yı insanlara can (kut) veren ve kâinâtı yaratan olarak görürlerdi. Bu Beyaz Yaratıcı'yı diğer iyi ruhlardan ayrı tutarlar ve ona canlı kurban verirlerdi. Canlı kurban, hayvanları başıboş bırakmaktır. Bunlara ıdık/ıduk (salıverilmiş/gönderilmiş) denirdi. Kurban olarak başıboş bırakılan hayvanlardan istifade edilmezdi. Ne eti yenir, ne sütü sağılır ne de yük hayvanı olarak kullanılırdı. Eski zamanlarda Yakutlar at sürülerini doğu bölgelerine, Büyük Yaratıcı'ya kurban olsun diye sürerlerdi" (Ögel, 1993: 438; İnan 1995: 98'den akt. Bekki, 1996:18)

Gagauzlar "Allahlık" adını verdikleri bir çiftçinin en güzel boğa yavrusunu kurbanlık olarak seçer ve kırlara salıverir (Güngör, 1991:36; Bekki, 1996:19). Manas destanında birçok yerde at kurbanı geçmektedir: "Manas'ın oğlu Semetey Talas'ta Zülfikâr dağında oturan Bayoğlu Bakay'ı ziyaret eder. Bakay sevinir. Tanrı yoluna atlar kurban eder" (Ögel, 1993: 534; Bekki, 1996). Manas destanında Manas'ın cenaze töreninde at kurbanı geçmektedir: "Manas öldükten sonra, dokuz gün bekletilir. Doksan kısırak kesilir. Dokuz-kat kumaş halka dağıtılır. Daha sonra aynı cenaze töreninde altmış sayısı rol oynamaya başlar. Altmış gün bekletilir. Altmış kısırak kesilir ve ölü mezara konur. Bu suretle merasim biter" (Ögel, 1993: 513). Oğuz Destanı'nda da kurban vardır : "Oğuzun kendi ülkesinden çıkıp çeşitli memleketler alması ve sonra yine geriye, kendi yurduna gelmesi tahminen elli yıl sürmüştü. Oğuz yurda varması şerefine toy için doksan bin koç ve dokuz yüz kısırak kesilmesini emretti ve büyük bir toy yaptı" (Z. V. Togan 1982: 47).

Tarih boyunca farklı millet ve medeniyetlerde farklı kurban çeşitlerine rastlanır, yukarıda verilenler sadece bir kısmıdır, ancak söz konusu olan söz konusu olan geçmişteki millet ve medeniyetler olunca bilgilerin güvenilirliği şüpheli hale gelebilmektedir. Arkeolojik kazılar, tapınaklar, rölyefler, destanlar... Araştırmacılar için konunun gerçekliğinin sağlamasında birer delil olur.

Kurbanın çeşidi önemli olduğu kadar kurbanın zamanı ve mekânı ritüeli tamamlayan unsurdur. Bundan dolayı dünya tarihindeki millet ve medeniyetlerde

kurbanı dair araştırma yapanlar özellikle mekân ve zaman kavramı üzerinde yoğunlaşırlar.

İlkel olarak adlandırılan topluluklarda kurban kesim yerlerinin (sunak) ve zamanın toplumlara göre görünüşte farklı özelliklere, işlevsel olarak aynı özelliklere sahip olduğu görülür. Genel olarak özetle kurbanlar dönemsel olarak verilir ya da bir mekânın kutsal hâle getirilmesi amacıyla verilir.

Doğan, sunak yerlerini bir bakıma arındırılmış ve seçilmiş ilahî bir mekân olarak yorumlar (1996: 15-16). Eliade, kurban sunmanın farklılaştırılarak kutsallığı onaylanmış merkez simgeciliğine dayalı yerlerde yapıldığını belirtmektedir (1991: 34). Ayrıca Eliade, her kurban vermenin ilk kurban verilen zamana götürdüğünü savunur: “Bir kurban verme *ab origine* bir tanrı tarafından örnek gösterilmiş ilk kurban verme törenini tamı tamına yeniden üretmekle kalmaz aynı zamanda o ilk mitsel an içinde vuku bulur. Başka bir deyişle, her kurban ilk kurbanı tekrarlar ve ona denk düşer. Tüm kurban törenleri başlangıcın aynı mitsel kertesinde icra edilir... Örnek jesti yeniden üreten kişi böylece o jestin vahyedildiği mitsel çağa aktarılmış olur” (Eliade, 1994: 48). Eliade, Brahmanlar'da her kurban verişin dünyanın yeni bir yaratılışına denk geldiğini, kurban sunağının inşasının 'dünyanın yaratılışı' olarak kavrandığını ileri sürmektedir (1994: 82-83). Eliade, tarımı tek başına bir ritüel olarak ele alır ve dinsel değeri olduğunu öne sürer ve buna dair yorum ve örneklerde bulunur: Pek çok tarım toplumunda toprağı işlemeye başlamadan önce tıpkı kurban törenlerinde ya da herhangi bir dinsel törende olduğu gibi ritüel olarak arınmış olmak gerekir. Tohum ekme ve hasat zamanı bol ürün elde etme niyetiyle çeşitli ritüelistik uygulamaları yanında getirir. Bu uygulamalar sungularla ilgilidir. İlk tohum taneleri ekilmez, tarlanın dışına atılır, ölümler, rüzgârlar, “buğday tanrıçası” gibi çeşitli ruhlara sungu olarak verilir. Ekim zamanı kurbanlar ve sungular hasat zamanı da gerçekleşir. Finlilerde ve Almanlarda koyun, kuzu, kedi, köpek gibi hayvanlar kurban verilir. Muhtemelen hasat döneminde Frigyalılar insan kurban ediyorlardı, bu kurban âdeti Doğu Akdeniz'in bazı bölgelerinde de yaygındı. Amerika Kabilelerinden Pavnilerde kurban edilen genç kızın gövdesi parçalanır ve parçaları tarlalara gömülürdü. Tarımla ilgili insan kurbanlarına en çarpıcı örnek Bengal'deki bir Dravid kabilesi Khondanların, XIX. yüzyılın ortalarında gerçekleştirdikleri insan kurbanlarıdır.

Gönüllü kurbanlar, kurban tören yerine götürülür. Bayrama temsilci gönderen her kasaba kurbandan bir parça alır ve aldıkları parçayı törenle tarlaya gömerler. Eliade, insan kurbanlarının olma nedenini kutsal güçlerin mevsimlik olarak yenilenmesi amacına bağlar ve ilksel ve yaratıcı eylemin ritüel yinelenmesi dolayısıyla “yenilenme kurbanı” yorumunda bulunur: Bitkiler, buğdaylar “başlangıçta” törenle kurban edilen mitolojik bir varlığın kanından bitmiştir. Hasatta kendini dışavuran gücün yenilenmesi için insan kurban edilmesi; önce tohumlara can veren bu ilk yaratılışın tekrarını amaçlar, ritüel yaratılışı yeniden tekrarlar, zamanda bir geri dönüşle evrenin yaratıldığı ilk ana geri dönüşle yenilenir. Natallı, Kaffirlerde, Zulularda, Creek Kızılderililerinde, günahlardan arınma amacıyla eski yıl uğurlanırken, yeni yıl karşılanırken kurbanlar sunulur. Bu, zamanın yenilenmesidir; her yeni yıl zamanın yeniden yaratılışıdır. Finliler o yıl ilk doğan kuzuyu kurban ederek hasatı başlatırlar(2014: 326-338).

Afrika kıtasında Mande Kabilesinde şehirlerin kuruluş töreni kurban ritüeli ile gerçekleştirilir. Bir boğa kurban edilir ve cinsel organı üzerine fallus biçimli bir sunak dikilir, bu nokta ritüelle kutsandıktan sonra etrafı daire ya da kare şeklinde çevrelenir dünyanın dört köşesine karşılık gelen dört kapısı belirlenir (Eliade, 2014: 361).

Kuzey Kutup bölgesinde ve Kuzey Amerika’da yaşayan (Samoyedler, Aynular, Kuzey ve Orta Kaliforniya Kızılderilileri, Algonkinler) ilkel halkların konutlarında orta direk bulunur ve Orta Asya’nın hayvancılıkla geçinen toplumlarının yurtlarında orta direğin mitolojik ve dinsel işlevini kutup yıldızına bakan duman çıkışı için tepede açılan delik gerçekleştirir. Kurbanın sunulacağı zamanlarda yurdun içine tepesindeki açıklıktan dışarı çıkan göğün yedi dalını, yedi katını simgeleyen bir ağaç yerleştirilir. Her konut kutsal olmayan mekândan aşkın mekâna dönüştürülebilir (Eliade, 2014: 365-366).

Hinduizm’de sunaklarda en iyi hayvanların kurban edilmesi ve etlerinin iyi kısımlarının yine burada bulunan ateşlerde yakılma geleneği vardır (Bekki, 1996: 27). Zerdüştlük’ün kutsal kitabı olan Zend-Avesta’da "Fiber" (Suaygırı) denilen bir hayvanın kurban edildiği ifade edilmektedir Avesta’da kurbanların, dağ tepelerinde, ırmak ve göl kenarlarında yüz at, bin sığır, onbin koyun şeklinde kurban edilmesi

istenir (Akyüz, 1994, Bekki, 1996: 28). Budizm'de kurbanların başında süt, çiçek, pirinç gelmektedir. Budistlerin sunak yerleri Buda heykelleridir (Bekki, 1996: 28). Hinduizmde yaz ve kış mevsimlerinde gün dönümleri nedeniyle, tanrılara kanlı kurbanlar da sunulmuştur (Kahraman, 1984: 13-98; Tümer, 1988; 13-105; Armutak, 2004:174). Eski Çin Uygarlığında mevsim değişimleri gibi belirli zamanlara özgü çeşitli kutlama törenlerinde kurbanlar da kesilir (Feyizli, 1993: 61-91). Roma'da büyük tehlikelerin belirdiği zamanlarda "ver sacrum" adı verilen bir geleneğe göre, insan ve hayvanların ilkbaharda doğan ilk yavruları tanrılara kurban edilir (Canan, 1983: 2-127; Challaye, 1960: 5-117; Erginer, 1997: 15-85; Feyizli, 1993: 61-91; Hañçerliođlu, 1975: 1-861; Kahraman 1984: 13-98; Tümer, G., Küçük 13-105; Armutak, 2004: 177). Babil'de haftanın yedinci günü olan cumartesi uğursuz sayılır ve bu uğursuzluktan kaçınmak için adaklar adanıp kurbanlar kesilir. Sümerlerde de kurban törenlerine büyük önem verilir. Kurban törenleri, görkemli ve süslü tapınaklarda gerçekleştirilir. Sümer ülkesinde kurbanlar, tanrıların besini olarak değerlendirilir. Kurban edilen hayvanların etleri ya ateşte kızartılır ya da tencerede pişirilir. Sağ ayağı ve böbrekleri kızartılarak tanrıya ikram edilecek olan bir sığır öldürölür ve törene katılanlar arasında bir ritüelle paylaşılır. Toplu tapınımlarda, hayvanların insanlar için yaratıldıkları vurgulanır. Ayrıca, koyunun insanın vekili olduğu ve bir insanın kendi yaşamı için bir koyun, kendi başı yerine de bir koyun başı vermesi gerektiği vurgulanır. (Erginer, 1997: 15-85; Feyizli, 1993: 61-91; Maisels,1999; 307; Armutak, 2004: 172-174).

Cahiliye döneminde Kabe'nin karşısında duran put olarak kabul edilen iki kaya vardır ve Kureyşliler kurbanlarını bu iki kayanın arasında kesiyorlardı (Lings, 1995: 26'dan akt. Bekki1996: 24).

Eski Türklerde bir kimse ölünce çadırının hemen yanında bir hayvan kurban edilirdi. Cenaze törenlerinde ve ölümün yıldönümlerinde tanrılara kurbanlar sunulur. Bazı Türk boyları büyük bir dađa taparlar ve o dađa kurban keserler. Dağ ruhlarına kanlı kurban olarak kısıraklar sunulur. Dinî ve millî bayramlar kutlanırken koyun ve at kurban ederler (Canan, 1983: 2-127; Feyizli, 1993: 61-91;Hañçerliođlu, 1975: 1-861; İnan, 1976; 1-129; Kahraman, 1984: 13-98; Orkun, 1954; 1-43; Armutak 2004: 177-178). Ögel, Göktürkler'de bir Ata-Mağarası kesin

olarak bulunduğunu, Göktürk kağanının senenin belli zamanlarında devletin ileri gelenlerinin ve kabilelerin soylularını yanına alarak bu ecdat mağarasına gittiğini ve oraya kurbanlar vererek saygı duruşunda bulduklarını belirtir ve Kırgızlarda da Ata- Mağarasının varlığından bahseder (Ögel, 1993: 21-22). İnan, Beltir boylarından olan Teye Beltirlerinin yedi veya dokuz ailenin birleşerek belirli sayıda koyun kurban ettikleri ve her ailenin bugün için rakı hazırladıklarını ve Beltir boyunda kurban ayinlerinin, kadın ayağı değmemiş mukaddes bir dağ tepesinde yapıldığını daha sonra bu yer daha sonra kayın ağaçları ile ağaçlandırıldığını ve bu ayin yapılan yere "Tigir Tayıcan /Tanrı'ya kurban kesilen dağ" denildiğini (2000: 54-56). Göktürkler'de dağ ve mağara kültürünün bulunduğunu mukaddes dağlar ve onların ruhları adına çok muhteşem ayin ve törenler yapıldığını "Dağ âyini" Koç ve Beltirler boylarında "Tigir tayan" yani "Gök kurbanı", Sagaylar'da "Tağ tayanı" yani "Dağ kurbanı" şeklinde isimlendirildiğini (İnan, 1995: 77-78) belirtmektedir. Araştırmacıların verdiği bilgilerden hareketle, kurbanın; gerçekleştirildiği zamanı ve mekânı kutsallaştırdığı söylenebilir; fakat toplumların kurbanı gerçekleştirme niyeti ve amacı mekânı ve zamanı kutsallaştırma dışında da olabilir.

Örneğin, Asurlularda kesilen oğlak ya da kuzu gibi yavru hayvanların, insanların bütün günahlarını temizleyeceklerine inanılır (Erginer, 1997: 15-85; Feyizli, 1993: 61-91; Maisels, 1999: 307; Armutak 2004) Sümerlerde kurban şifa olarak düşünülür ve kurbandan fal bakma uygulaması vardır (Günaltay, 1987'den akt. Armutak, 2004). Eski Hindistan'da tanrılara sunulan kurbanların, ölenlerin ruhlarını kurtuluşa eriştirdiğine inanılır. Kurban kesilmediği takdirde, ölenlerin korkunç devlerin arasında ıstırap içinde kalacaklarına inanılır. Hindular ve Brahmanların ise başlangıçta, ölen kişiler için kurban kestikleri ve ölümlerin ancak bu yolla huzura erişeceklerini düşündükleri ortaya konulmuştur (Kahraman, 1984: 13-98; Tümer ve Küçük: 1988: 13-105) Vedizm'de kurban tanrıların besinidir, onları besleyen kurbanların aracılığı ile insanın uzun ömürlü olması, zengin olması ve erkek çocuk sahibi olması, öldükten sonra da yaşamak gibi arzularını tatmine olanak verir. Bu devrede insan için kurtuluş, kurban yoluyla elde edilir (Feyizli, 1993: 61-91; Challaye, 1960: 5-117; Armutak 2004: 169-181). Hintliler; Vedic dönemde tanrılara kurban sunmakla hem maddi hastalıklardan kurtulacaklarına hem de dünyayı düzeltereklerine inanırlar.(Feyizli, 1993: 61-91; Harris, 1994: 147-228; Armutak 2004: 169-181). Hititlerde kurban ritüelleri, adak, kefarete ödeme,

gönül alma, şükran gibi amaçlarla gerçekleştirilir (Erginer, 1997: 15-85; Feyizli, 1993: 61-91; Armutak 2004: 169- 181). Eski Türklerde hasta olanlar en kıymetli hayvanlarını kurban ederler. Zengin hasta için 7, fakir hasta için ise 5 hayvan kurban edildiği belirtilir.(Canan, 1983: 2-127; Feyizli, 1993: 61-91; Hançerlioğlu, 1975: 1-861; İnan: 976; 1-129. Kahraman, 1984:13-98; Orkun, 1954: 1-43. Armutak 2004: 169- 181)

Kurban belli bir amaca ya da isteğe yönelik bir ritüeldir ve araştırmacıların ritüellerin işlevine dair genel olarak yorumları kurban için de geçerlidir. Unutmamak gerekir ki her ritüel kendi içinde özel işlevleri barındırır. Aynı ritüel farklı toplumlarda farklı zamanlarda farklı işlevleri de barındırabilir. Kurban özelinden işlevsel okuma yapmak gerekebilir. Kurban ritüelinin işlevine dair de çeşitli çıkarımlarda bulunulmuştur.

Hubert ve Mauss; kurbanın, toplumsal dayanışmayı yenilediği, birlikteliği pekiştirdiği, paylaşmayı ve özveriyi körüklediği buna benzer biçimlerde toplumsal işlevini yerine getirdiği ayrıca dua ve büyü törenlerinde olduğu gibi, aynı zamanda şükran sunmak, ant içmek ve tövbe etmek adına kullanılarak çeşitli tinsel işlevleri yerine getirdiğini ileri sürerler (Hubert-Mauss, 1981: 95-103'ten akt. Erginer, 1997: 24) Daryal *Kurban Kesmenin Psikolojik Temelleri* adlı kitabında (1994) insandaki saldırganlık iç güdüsünün en önemli tatmin araçlarından biri olarak kurban kavramı savunmakta ve bu içgüdünün en fazla göz aracılığıyla tatmin olacağını, bunu daha sonra dokunma ve işitme duygularının izleyeceğini bildirmektedir. Daryal'ın bu görüşlerinin, Girard'ın Şiddet Teorisi'den izler taşıdığı söylenebilir.

Şiddet Teorisi, psikolojinin ve sosyolojinin detaylarına ve derinliklerine hitap eden tartışmalı bir teoridir. Şiddet teorisi René Girard tarafından geliştirilmiştir. Girard, Önce şiddeti tanımlar ve teoriyi kurbanı uygular. Her tür kurbanın kaynağında şiddeti önleme ihtiyacının yattığını savunur ve bunu kurbanın gizi olarak düşünür. Şiddet ve kurban meselesi üzerine tartışılmamasından yakınan Girard, toplumun ne pahasına olursa olsun kendi mensuplarını korumak için bazı feda edilebilir kurbanlar bulacağını ileri sürer. Ona göre kurban toplumun yararınadır ve iç çatışmaları yatıştırmak, çatışmaları önlemek ve şiddetin yönünü başka yöne çevirmek için vardır ve kurban kanıyla doyurulmayan şiddet zincirleme

toplumsal cinayetlere neden olur. Girard, kurbanda ölçünün iyi korunması gerektiğini belirtir. Eğer kurbanla toplum arasında kopukluk varsa kurban şiddeti üstüne çekemez. Bunun tam tersi söz konusu ise yani fazla süreklilik söz konusu ise kurban kirli şiddete karışır ve kutsal şiddet olmaktan çıkar. Girard bu durumu "kurban bunalımı" olarak adlandırır. Kurban bunalımı olduğunda şiddetin toplum dışına değil toplum içine yayılacağını ifade eden Girard, kurban geleneği ile oynanmasını sakıncalı bulur ve ona göre geleneğe dokunulduğu anda toplumun dengesi bozulmuştur ve tehlikelere zemin hazırlanmıştır. Kurbanın şiddetin yönünü değiştirmesi için belli aralıklarla tekrarlanmalıdır. Günümüz toplumlarında görülen festivaller göre bir yerde kurban ayinlerinin geçmişten günümüze gelen kalıntılarıdır ve tüm dinlerin merkezinde kurban vardır. Girard, Kabil'in şiddete başvurmasını kansız kurban sunmasına bağlar ve bunu teorisine taşır. Kabil'in elinde şiddeti aldatan bir kurban olmadığı için katil olduğunu savunur. (Girard, 2003 a: 5-167; Girard 2003 b: 209-229). Özer Çetin, "Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmeye çalıştığı anda koç indirilmesi ve koçun kesilmesi, Yahudi geleneğindeki günah keçisi uygulaması ile günahın ağırlığından kurtulmak için keçiye yüklenmesi Girard'ı etkilemiş olabilir" (2008: 79) yorumunda bulunur.

Girard'ın toplumsal şiddet açısından daha somut yaklaştığı kurban ritüeline Combs-Schilling manevi boyutuna ve bağ kurucu işlevine ağırlık verir

"Ritüeller bireyleri yaşamlarının sınırları ötesine taşır ve onları insanlığın, evrenin daha geniş süreçlerine bağlar. Örneğin, her yıl Müslümanların İbrahim'in kurban ritüeli örneğinde, eş zamanlı bir kurban eylemindeki milyonlarca Müslümanın kendi aralarında ve geçmişteki milyarlarca Müslümanla bağlanmasında olduğu gibi. Tüm bu Müslümanlar, 1350 yılı aşkın bir süredir her yılın son ayının onuncu günü Tanrının huzurunda Tanrı onların inancını görsün ve onları inayetiyle ödüllendiresin diye hayvanları öldürür."(Combs-Schilling,1989: 29'dan akt. Erginer, 1997: 51)

Çeşitli toplumlarda kurban ritüelinden örnek verildiğinde ritüelin uygulanma amacı ile işlevinin iç içe geçtiği sonucuna ulaşılabılır. Bu durum mit mi daha önemlidir ritüel mi sorusunu akla getirir. Amaç mit iken ritüel ise bir sonuçtur. Kurban ritüelinin işlevi mitsel doyum mudur, toplumsal şiddeti önlemesi midir? Kurban ritüelinin işlevi sihirsel midir, psikolojik midir, toplumsal mıdır? Zaman ve mekânla ilgili işlevi sihirsel işleve mi girer toplumsal işleve mi? Mit mi ritüelin önüne geçmiştir, ritüel mi mitin? Ritüel olduğu için mi mit vardır, mitin varlığından dolayı

mı ritüel ortaya çıkmıştır? Her ikisi de ayrılmaz bir bütün olarak düşünülürse bu her toplum ve her kurban ritüeli için geçerli midir? Bu soruların cevabı kurbanın gerçekleştiği topluma, araştırmacıların ürettikleri kurama göre değişmektedir. Gerçekleştirme amacı ne olursa olsun kurbanın, hangi teori ile ele alınırsa alınsın, uygulayıcılarını etkileyen bireysel ya da toplumsal işlevlere sahip olduğu söylenebilir.

1.2. İslam Dininin Kaynaklarına Göre Kurban

Kurbana dair inanç ve uygulamalar, giriş bölümünde de görüleceği üzere hemen hemen tüm toplumlarda görülür. Kurban kitabî dinleri benimseyen toplumlarda da geniş yer tutar. Sadece kutsal kitaplarda yer almaz, hikâyelerle, sanat eserleri ile ve toplumların etnik kimliklerinden getirdikleri uygulama ve inançlarla kurban yeni yeni anlamlar kazanır. Kurbanın başlı başına semboller dünyası oluşturduğu görülür. “Kurban kesme hadisesi, üç kutsal kitapta da karşımıza çıkmaktadır. Tevrat, İncil ve Kur’an’da kurbanla ilgili bilgiler mevcuttur” (Çolak 2006: 294). Bu metinde İslam dininde kurban konusu detaylı olarak incelenecektir zira tezin ana çatısını Türkiye’de günümüz kent kurgusundaki Kurban Bayramı ritüeli oluşturmaktadır. İslami kaynakların kurban ritüeline nasıl yaklaştıkları toplumsal bakış açısını anlamak bağlamında önem arz etmektedir.

Kur’an-ı Kerim’de ve İslamî literatürde ‘mensek’, ‘nüsuk’ ve ‘zibh’ kelimeleri, bazen kurban manasına gelmektedir.¹¹ *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*’nde Tasavvufa göre kurbanın ne anlamlar taşıdığına dair şu ifadeler yer alır: En büyük kurban kulun kendi nefsinin kurban etmesidir; kurbanlık koç (kebeş), nefsin simgesidir (Uludağ, 1999: 323). Bayram da kurban kesmeyi de nefsi öldürmenin simgesi sayarlar (Uludağ, 1999: 324). Diğer varlıkların Hakk’a ermelerine aracı olması itibarıyla insana kurban-ı ekrem denilmiştir. (Uludağ, 1999: 324). Kurban kelimesi geniş anlamda bütün kurban çeşitlerini, dar anlamda ise sadece udhiye (bayram) kurbanını içine alır. Bayram kurbanına

¹¹ Kurban kelimesinin tasavvuftaki anlamı için bkz: Uludağ, Süleyman. (1999). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yay.s.323-324. Ayrıca, kurban ve tasavvuf ilişkisi için bakınız: Ögke, Ahmet vd. (2012). *Tasavvuf El Kitabı*. (Ed. Kadir Özköse). Ankara: Grafiker Yay. s. 413-415.

'dahiyye, ç. Dahâyâ', 'edhât, ç. Edhâ'da denir.(Akyüz, 2007: 25). İslam dini iki büyük bayrama sahiptir. Bunlar, Ramazan ve Kurban bayramı. "İyd". (Bayram) kelimesinin kök itibariyle çağrıştırdığı manası, "geri gelen, birbiri ardınca, neşe" demek. Cezayirli ve Faslılar Ramazan bayramı için küçük bayram anlamına gelen "L'aid el fitre"; kurban bayramı için de büyük bayram anlamına gelen "l'aid el kebir" ya da "L'aid el adha" terimlerini kullanmaktadır. Anadolu'da da bazı yörelerde kurban bayramı için büyük bayram ifadelerinin kullanımına rastlanılmaktadır.

Sezen, kurban geleneğini merhalelere ayırır ve İslamiyet'in geleneği düzelterek ve olgunlaştırarak devam ettirdiğini belirtir: Adem, oğulları Hâbil ve Kâbil ve diğerleri ile başlayan birinci merhale, Hz. Nuh'ta vurgulanarak devam etmiş, Hz. İbrahim'le¹² bir dönüm noktasına ulaşmıştır. Yumni Sezen'e göre İslam sayesinde ilk defa "kurban eden- kurban- kurban edilen" arasındaki ilişki gerçek yerine oturmuştur ve İslam kurbanda aşağıdaki hususlara yönelik reformlar gerçekleştirmiştir: Kurban'ın yöneltildiği varlık, Kurbanı yerine getiren, Kurbanın maksadı ve anlamı, Kurban etme şekli, Kurbanlık türü, Kutsallık meselesi, Semboller meselesi (2004; 206-207).

İslamiyet'ten önceki kurban ritüeli ile İslamiyet'ten sonraki kurban ritüelini kıyaslamaktan ya da İslam bu reformları gerçekleştirmişti savından ziyade bu maddelerin İslam dininde nasıl ele alındığını detaylı incelemek Türkiye'deki kurban ritüelindeki hangi uygulamanın İslam'dan, hangi uygulamanın Türk kültüründen geldiğini anlamakta faydalı olacaktır. Bu da "sadece mit yeterli midir, ritüel mitten önce mi gelir?" Sorularının cevabına ulaştırmada bir yol oluşturur.

İlk kurbanın Kabil'in kurbanı olduğu üç kitabî dinde de kabul görür. İnananlar için insanlığın başlangıcından beri kurban vardır denilebilir. Bu metinde Habil ile Kabil mitine, Hz. İbrahim'in oğullarından İsmail'i mi İshak'ı mı kurban etmek istediği sorusuna, Kur'an'daki ayetlerde ve hadislerde kurbanın

¹² Peygamberlerin hayatındaki kurban ile ilgili anlatılar için bakınız:

Köksal, M. Asım (2013). Peygamberler Tarihi 1.C. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Ayrıca Peygamler hakkında bilgi için bakınız: Dikici, Mehmet. (2005). *Türklerde İnançlar ve Din*. Ankara: Akçağ Yay.

nasıl geçtiğine, Hz. Muhammed döneminde kurban ritüelinin nasıl gerçekleştiğine, İslam'a göre kurban bayramının nasıl olması gerektiğine, Kurban yerine bedel verilir mi sorusuna, Kurban'a aracı kurumlara, İslam felsefesinde kurbanı dair yorumlara değinilecektir.

Kurbanın tarihi, insanlığın tarihi ile yaşıttır. İlk kurban ilk insanın oğlu ile başladığı genel kabuldür. Kutsal kitaplarda yer alan bu hususun; dinî anlatılarda, dinî törenlerde, sanatta tekrar tekrar çeşitlenerek ve zenginleşerek aktarıldığı görülür.

İlk kurbanın, Hz. Adem'in oğlu Kabil'in Allah'a sunduğu kurban olduğu bütün kitabî dinlerde kabul görür. Kur'an'da (Maide Suresi: 27), Eski ve Yeni Ahitte (Matta 23: 35; Luka 11: 50; İbranilere Mektup 11: 4, 12: 22; Yuhanna'nın Birinci Mektubu 3: 13.) bu konu yer almaktadır.

Eski Ahid kaynaklı Yahudilikte bu husus şu şekilde geçer: "Ve yine kardeşi Hâbil'i doğurdu ve Kâbil, günler geçtikten sonra tapınağın semeresinden Rabbe takdime getirdi ve Hâbil de sürüsünün ilk doğanlarından ve yağlarından getirdi ve Rab Hâbil'e ve onun takdimesine baktı, fakat Kâbil'e ve onun takdimesine baktı. Ve Kâbil çok öfkeleni ve çehresini astı"(Eski Ahid Tekvin 4/2-5 akt. Sezen, 2004:158) Kur'an'da Maide Suresi 27. ayetten 33.ayete dek Adem'in oğullarının hikayesi anlatılır ancak Habil ile Kabil adları geçmez:

"Onlara, Adem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak oku. Hani ikisi de birer kurban sunmuşlardı da, birinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, "Andolsun seni mutlaka öldüreceğim" demişti. Öteki, "Allah ancak kendisine karşı gelmekten sakınanlardan kabul eder" demişti.(Maide: 27) "Andolsun! Sen beni öldürmek için elini bana uzatsan da ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım." (Maide: 28). "Ben istiyorum ki, sen benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip cehennemliklerden olasın. İşte bu zalimlerin cezasıdır"(Maide: 29). Derken nefsi onu kardeşini öldürmeye itti de onu öldürdü ve böylece ziyan edenlerden oldu (Maide: 30). Nihayet Allah, ona kardeşinin ölmüş cesedini nasıl örtüp gizleyeceğini göstermek için yeri eşeleyen bir karga gönderdi. "Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini örtmekten aciz miyim ben?" dedi. Artık pişmanlık duyanlardan olmuştu (Maide: 31). Bundan dolayı İsrailoğullarına şunu yazdık: "Kim, bir insanı, bir can karşılığı veya yeryüzünde bir bozgunculuk çıkarmak karşılığı olmaksızın öldürürse, o sanki bütün insanları öldürmüştür. Her kim de birini yaşatırsa sanki bütün insanları yaşatmıştır. Andolsun ki, onlara resûllerimiz apaçık deliller getirdiler. Ama onlardan birçoğu

bundan sonra da yeryüzünde aşırı gitmektedir.” (Maide Suresi: 32, çev. Atay 2013).

Kabil ve Habil ile ilgili tek sahih hadiste, olayla ilgili isim verilmemiştir: "Zulümle öldürülmüş hiç kimse yoktur ki, onun kanında Adem'in ilk oğluna bir pay düşmesin. Çünkü adam öldürenlerin ilki odur." (Tirmizi, 2812 akt. https://tr.wikipedia.org/wiki/Habil_ve_Kabil) Bu hadiste de Habil'in adı geçmez Adem'in ilk oğlu şeklinde yer alır.

14. yüzyıl Harezmi Türkçesi ile yazılmış olan Nehcü'l Feradis Uştmahtarının Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu) adlı yazarı kesin olarak bilinmeyen Türk-İslam edebiyatının en önemli eserlerinden kabul edilen eserde Habil ile Kabil adları ile yer alır. Bu eserin 4. Bab 1. Faslında Habil ile Kabil'in hikâyesi Anadolu'da anlatılan varyantlarıyla paraleldir hatta belki de ilk örneğidir:

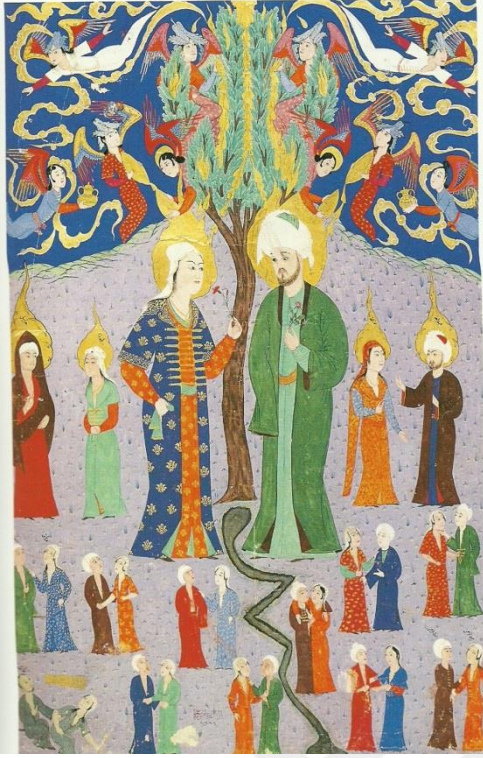
“Peygamber söyledi: “Dünyada kim zulm ile birini öldürse o mazlumun kanında Adem peygamberin oğlu Kabil'in de payı vardır”...İbni 'Abbas razhu söyledi: “...Havva razha'nın 500 yüz ikiz çocuğu oldu. Her doğumda ikiz evladı olurdu, biri erkek biri kız. Toplamda bin evladı olmuştur. Doğumdan iki yıl sonra yine ikiz doğardı. Tanrı Teala'nın Adem peygambere hükmü, aynı karında duran oğlanla kızını evlendirmesi idi. Evvel doğanın adı Kabil ve onun ikizinin adı İklima idi. İkinci yıldan sonra doğanın adı Habil, ikizinin adı Labuza idi. Bunlar aynı boya ulaştıkları zaman, Hak Teala'dan emir geldi: Kabil'le Labuza'yı, Habil'le İklima'yı evlendir diye. Adem peygamber Kabil'e dedi ki: Hak Teala'nın fermanı budur ki, sen Labuza ile evlen, kardeşin İklima'yı Habil'e ver. Böyle deyince Kabil şöyle söyledi: Habil'in kardeşi çirkin, bundan dolayı benim kardeşim Aklima'yı vermem ben dedi. Böyle deyince Adem Peygamber Aleyhisselam şöyle dedi: İkiniz de kurban getirin Hak hanginizinkini kabul ederse o evlensin. Kabil ikinci idi yiyeceklerin kötüsünü getirdi ve bir yere koydu. Habil hayvancılıkla uğraşıyordu. Koyunlarından iyisini getirdi ve yanına da yağ koydu. Ateş geldi de Habil'in koyununu ve yağını aldı ve kabul kıldı, Kabil'in yiyeceğini kabul kılmayınca Kabil, Habil'e hasetlendi...” (Eckmann, 1995: 234-235).

Habil'in kuzusunun cennette beklediğine ve Hz. İbrahim'e Cebrail tarafından getirilen iri koça dönüştüğüne yani aynı koç olduğuna dair inanışların olduğu kaynaklarda yer alır. *La Fête du Mouton, Un sacrifice musulman dans l'espace urbain* adlı kitabın yazarlarından Anne-Marie Brisebarre'in "Le sacrifice ibrahîmien" bölümünde bu hususla ilgili aktardıkları oldukça dikkat çekicidir:

"Kurban sadece İbrahim'le başlamadı. Gerçekte Âdem'in (Adam) oğlu Habil (Abel) ile başlamıştır. Koyun kurbanı birinci hayvandır Habil'in kurbanı olarak. Cebrail meleği İbrahim'e "Elindekini bırak benim elimdekini al" demiştir. Bundan sonra her yıl her Müslüman aile büyük bayramda tekrar hayata geçirirler. Habil tarafından kurban verilen kuzu, Cebrail'in İbrahim'e verdiği çok iri koça dönüşür. (Cebrail Habil'den aldığı kuzuyu İbrahim'e koç olarak cennetten getirmiştir.) Habil en sevdiği varlığını, en iyi kuzusunu kurban vermiştir. İbrahim büyük oğlu İsmail'i ya da mucizevî doğan oğlu İshak'ı. Simgesel olarak da ikisi de eşittir. Habil'in kuzusu ve İbrahim cennette yer bulmuşlardır. İslam'da da Yahudilikte de hayvanların yaratıcısı Allah'tır ve onlara ruhu vardır. Kurbanlar ve onları kurban edenler cennette olacaklar" (1998: 18).

İbn Abbas'a ve bazı İslam âlimlerine (İbn Sa'd,1,14; Taberî, XXIII,53-56; Zemahşerî, V,120; İbn el-Cevzî, VII,77; F. Râzî, XXVI,158; İbn Kesîr,3,178) göre Hz. İbrahim'e inen koç Hz. Âdem'in oğlu Habil'in kurban edip de cennete sokulan koçun kendisidir (Yeniçeri, 2009: 19).

1583 yılında III. Murat tarafından saray şehnamecisi Seyyid Osman Aşuri'ye yazdırılan *Zübdetü't-Tevarih* adlı eserde yer alan bir minyatürde Âdem ile Havva ve on üç ikizi resmedilmiştir. Sol alt köşede Kabil'in, ikizi İklimayı bırakmadığı görülür.

Resim 1.1. Zübdetü't-Tevarih (akt. And, 2007: 97).

Kabil'in kurbanı mit'inden tarih olarak sonra yer alsa da Hz. İbrahim'in Kurban miti dinler tarihinde ve sanat tarihinde en çok yer alan mitlerdendir. Dünya tarihinde sanata esin kaynağı olan, İslam tarihinde ritüelin temelini oluşturan mit Hz. İbrahim'in kurban mitidir.

Her ne kadar öteki dinlerde ve Türklerin İslam öncesi inanışlarında da kurban düşüncesi ve eylemi varsa da, zaman içinde Müslümanlar arasında büyük bir bayram ve ibadet biçimi hâline gelen Kurban'ın kökeni Hz. İbrahim'e dayanır (Oğuz, 2014: 42).

Müslüman geleneğinde, İsmail ve Hacer'in hikâyesi yaygındır. İbrahim'in evinde Sara'nın kıskançlığı başlamıştır. İbrahim tarafından İsmail ve annesi Mekke'ye bırakılmıştır. Hacer, Merve ve Safa arasında su aramıştır. Kutsallığa dönüşen Zemzem fıskırana dek Cebrail, Hacer ve İsmail'e kılavuzluk etmiştir (Brisebarre, 1998: 16).

“Kültür Tarihi İçinde Ritüel ve Kurban ” metninde de açıklandığı üzere eski uygarlıklar ve dinlerde, takvimsel olarak belli günlerde ya da aylarda törenlerle

kurban kesme eylemi vardır ancak en çok ünlünen ve esin kaynağı olan İbrahim'in kurbanıdır. Hz. İbrahim'in iki oğlu vardır: İshak ve İsmail. Kur'an-ı Kerim'de kurban edilecek oğlunun isminden söz edilmez. Ama tefsircilerin kanaatine göre bu İsmail'dir. Olayın göçten hemen sonra olması, Mekke'de geçmesi, Mekke'ye gelenin İsmail olması, tefsircilerin bu şekilde düşünmelerinin gerekçeleri olabilir. Kur'an'da Saffat Suresi 100.ayetten ve 113. ayete kadar anlatılan hadise şöyledir:

“Rabbim! Bana iyilerden (sâlih evlat) lütfet” diye dua etti. Biz de ona yumuşak huylu bir oğul müjdeledik. Artık o (İsmail) beraberinde (işe koşma çağı erişince (Babası): “ Ey yavrucuğum! Doğrusu ben rüyamda seni boğazladığımı görüyorum, bak (düşün), ne dersin?” dedi. “Ey babacığım! Emredildiğin şeyi yap, inşaallah beni, sabredenlerden bulacaksın” dedi. Böylece her ikisi de (Allah)'ın emrine teslim olunca (İbrahim) onu şakağı üstüne yatırdı. Biz ona şöyle seslendik: “Ey İbrahim!” “Gerçekten rüyâna sadâkat gösterdin; Şüphesiz ki biz iyi hareket edenleri böyle mükâfatlandırırız” diye seslendik. “Hakikâten bu imtihanın ta kendisidir” (Oğluna karşılık) ona büyük bir kurbanlık (koç) fidiye olarak büyük bir kurbanlık verdik Sonra gelenler için de “İbrahim'e selâm olsun” diye ona iyi bir ün bıraktık (Feyizli, 2005: 448-449).

Saffat suresi 112.ayette “Ona iyilerden bir peygamber olarak İshak'ı müjdeledik” ifadesi yine Hz. İbrahim'in Hz.İsmail'i kurban etmek istemesi sonucu çıkabilir. Zira ayet sıralamasında kurban hadisesinden sonra İshak'ı müjdeledik ayeti geçmektedir. Kitab-ı Mukaddes'te ise kurban edilenin İshak olduğu belirtilmektedir: “Allah İbrahim'i imtihan etti ve dedi ki: Ey İbrahim! Tek ve yegâne sevdiğin oğlun İshak'ı yanına alarak Merih ülkesine git ve orada benim göstereceğim dağlardan birinde onu kurban et.” (Tekvin, 22: 1-2 akt. Şimşek, 2007: 46). “Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in kurban imtihanını başarıyla geçtikten sonra bir başka oğulla daha müjdelendiğine işaret ediliyor ki hem kendisinin hem de hanımı Sara'nın ihtiyarlığına karşılık bu haber onları güldürmüştü (adhhak), onun için de doğan çocuğun adı İshak olmuştur (Aktay, 2007; 147). “Aslında Tevrat'ta da kurban edilmeye götürülenin İsmail olduğuna dair birçok açık işaret vardır: “Tanrı, “İshak'ı, sevdiğin “biricik oğlunu” al, Moriya bölgesine git” dedi, “Orada sana göstereceğim bir dağda oğlunu yakmalık olarak sun.” (Yaratılış Kitabı Yar, 22:2 akt. Aktay, 2007: 147). Bu ifadedeki “biricik oğlun” ifadesi açıkça İsmail'e işaret eder, çünkü Hz. İshak bütün kaynaklarda ikinci oğul olarak geçiyor” (Aktay, 2007: 147-148).

Yasin Aktay'a göre Yahudiler için kurban adayının kimliği kendi kimliğinin sınırlarını belirlemek açısından çok önemli sayılmıştır. Soy bağına çok önem veren İsrail milleti, kendini başka milletlerden İbrahim yerine İşhak'la (ve onun İsrail olarak bilinen oğlu Yakup ile) birlikte ayırđırmıřtır. İsmail ve İşhak arasındaki fark, anneleridir. İşhak'ın annesi İbrahim'in hanımı Sara'dır. İsmail'in annesi ise Sara'nın kesi siyahî Hacer'dir (2007: 148). İşhak'ın doğumu mucizevîdir, annesi ve babası çok yaşlıyken dünyaya gelmiştir (Brisebarre, 1998: 15). İsmail, İşhak'ın üvey kardeşidir, Sare'nin (Sarah) hizmetçisi Hacer'in (Agar) oğludur, İbrahim'in daha büyük oğludur ve onun kanından ilk çocuğudur (Rodinson, 1981 akt. Brisebarre 1998: 16).

M. Eliade, kurban edilen ocuğun İşhak olduğunu belirtmektedir ve bu olay üzerinde şöyle bir yorum yapmaktadır "Morfolojik açıdan bakıldığında İbrahim'in oğlunu kurban edişi Eski-Doğu dünyasında sıkça uygulanan ve İbranilerin Peygamberler dönemine kadar sürdürdükleri, ilk çocuğun kurban edilişi pratiğinden başka bir pratik değildir. İlk ocuk, çoğunlukla bir Tanrı'nın çocuğu olarak görülürdü. Bu ilk çocuğun kurban edilmesi, Tanrı'ya ait olanın geri verilmesi demektir. Bir anlamda İşhak, Tanrı'nın oğluydu, zira Sara doğurganlık çağını geçtikten çok sonra İbrahim ve Sara'ya verilmişti. Ama İşhak inançları yoluyla verilmişti onlara; vaat ve inancın çocuğuydu. İbrahim tarafından kurban edilişi, biçim olarak Eski-Sami dünyasında yeni doğmuş bebeklerin kurban edilişine benzese de içerik bakımından bunlardan farklıdır. Eski-Sami dünyasının tümünde böyle bir kurban, dinsel işlevine rağmen sadece bir anane, anlamı tümüyle kavranabilir bir ayinken İbrahim'in durumunda bir inanç eylemidir. Bu kurbanın neden istendiğini anlamaz; yine de bunu yerine getirir, çünkü tanrı böyle istemiştir. Görünürde saçma olan bu eylemle İbrahim yeni bir dinsel deneyimi, imanı başlatmaktadır" (1994:109-110). İbrahim, Allah'a ilk itaat eden Müslüman'dı ve İsmail kendinin kurban olmasını onaylamıştı. Bu bağlamda İbrahim İslam'ın gerçek kurucularındandır (Brisebarre, 1998:17).

İbrahim oğlunu kurban etmeyi onayladığı için babalık rolünü de kurban etmiştir (Brisebarre, 1998:17); İşhak veya İsmail olmasının önemi yoktur. Müslümanlar için, İbrahim'in efsanesi insan- Allah bağının en önemli örneklerinden biridir (Combs-Schilling, 1989: 248-249'dan akt. Brisebarre 1998:17). İbrahim'den

sonra evlat kurbanı fikri son bulmuştur denilemez zira Hz. Muhammed'in dedesi Abdülmuttalib'in, oğlu Abdullah'ı kurban etmesiyle ilgili bir hadise kaynaklarda yer alır.

Abdülmuttalib, Zemzem kuyusunun kazılması sırasında Kureyşlilerin kendisine çıkardıkları zorluklar sebebiyle, eğer on tane oğlu olursa ve bunlar kendilerini koruyacak yaşa gelirlirse içlerinden birisini Kabe'nin yanında Allah için kurban etmeyi adar. Abdülmuttalib'in isteği gerçekleşince O, adağını yerine getirmek ister; oğulları arasında çekmiş olduğu kurada kurban adayı olarak Abdullah çıkmıştı. Abdülmuttalib adağını yerine getirmeye kalkışınca, böyle bir adağın âdet haline gelmesinden çekinen Kureyşliler ona engel olurlar. Bu olay karşısında ikilem içerisinde kalan Abdülmuttalib bilgisine güvendiği bir kadına başvurur;" Kadın şöyle der: "Bana ilham geldi, sizde kan bedeli nedir? "Ona on deve olduğunu söylerler. "Memleketinize dönün ve kurban edeceğiniz adamı bir tarafa, on deveyi de bir tarafa koyun ve aralarında kura çekin. Ok adamın aleyhine çıkarsa, on deve daha ekleyin ve tekrar kura çekin. Fal develere çıkıncaya kadar develeri artırın. Develeri kurban edip adamı saliverin" der. Kura 100 deveye varıncaya kadar oklar Abdullah'ı gösterir. Daha sonra fal (kura) develere çıkar ve kefarete olarak bu 100 deve kurban edilir (Lings, 1995: 31-32.den akt. Bekki, 1996; Köksal,130'dan akt Eroğlu, 2010).

Hz. Muhammed döneminde ise Hz. İbrahim'in kurbanı örnek alınmaya başlanır ve günümüze kadar İslam'a inananlarca tekrar edilir.

Aile reisi tarafından gerçekleştirilen kurbanın tekrarı, İbrahim'in kurban jestinin anılmasıdır. Kurban kesmek, inananlara daha büyük bir kolektif bir boyut verir. Bayram, Müslüman cemaatinin tekrar tekrar kurulmasıdır (Brisebarre, 1998: 12). Bu da İbrahim'in kurbanını anmanın bireysel bir anma olmadığını gösterir ki topluluğun ritüeli gerçekleştirirken baba, evlat, anne rolleriyle toplum kimliğini garanti altına alır.

İbrahim'in kurban miti sadece Türk İslam toplumlarında değil farklı İslam toplumlarında da varyantlaşarak aktarılması söz konusudur.

Bayramın ilk günü camide sabah namazı boyunca İmam Kur'an'da geçen İbrahim'in kurban hadisesini anlatır. Bunun yanı sıra İbrahim kurban mitinin farklı sözlü edebiyattaki, şiirlerdeki farklı varyantları, efsanevi popüler versiyonları da anlatılır (Brisebarre, 1998:12). Tunus, Fas, Cezayir gibi Müslüman ülkelerinde İbrahim kurbanı ile ilgili pek çok şarkı söylenir. Meddahlar bu şarkıları söyler (Brisebarre, 1998: 14). Kabile'de (Cezayir'de bir bölge ve orada yaşayan topluluk) bir anlatıda özetle şunlar geçer: "Büyük bayram ayında, Abraham uzun bir düşünüş yaşamış, altıncı gece keçi kesmiş boğazından, ertesi gün kuzu ve etini fakirlere dağıtmış, sekizinci gün inek ve ertesi gün dişi deve ve düşünden uyanmış ve Allah'a konuşarak daha çok hüner varsa hazırım. Allah şöyle cevap verir: Bugün büyük gün İsmail'in boğazını kes yani kurban et. İsmail annesinden Minâ yerine götürülür. İblisle karşı karşıya gelir. Onun yerine koç götürür." (Brisebarre, 1998: 12-14). Bu metinler gerçek bir coşku sağlar. İbrahim kurbanını içselleştirerek kendi aileleriyle özdeşleştirilirler. Geçmiş günümüze yansıtırlar. 1988 Bayramında Paris'in bir mahallesindeki Cezayir asıllılar buluştuğlarında şu ifadeleri kullanmışlardır: "Eğer Cebrail, İbrahim'in elini durdurmasaydı, biz büyük oğullarımızı kurban etmek zorunda kalacaktık" (Brisebarre, 1998: 14). Bugünden İbrahim'in kurban jestine dek her kurban zamanı, ritüel mitle anlam kazanmış ve kurbanı gerçekleştirenler sembolik olarak İbrahim'i taklit etmiş, bir nevi İbrahim'in yerine kendilerini, İsmail yerine oğullarını düşünmüşler ve kurbanı bu içsel yolculukla gerçekleştirmeye çalışmışlardır, denilebilir.

"İbrahim, bir peygamber olarak oğlunu kurban etmeye niyet etmişse de, nihayetinde kendisi de, oğlu da insandır. İsmail'in bu eylemin sonucunda kurban edilmemiş olması, İsmail'in yerine kefarete olarak bir koçun kurban edilmesi, sanatın temelindeki temsil sorununa üretilen çözüm gibidir. Kurban kesilecektir, ancak asıl yerine kurban edilecek olan suretidir. Bu suretse hem İsmail'e kefarete olarak asıl olanı kurtarır, hem orijinal kurban eylemine imkân tanır, hem de yeniden üretilebilir olduğundan, bütün ritüelleriyle bu ibadet biçiminin devamını garanti altına alır" (Yılmaz, 2007; 196).

"İbrahim'in başına gelen elbette kitabî dinlerin tamamında vardır. Yaşam, bilgelik, dindarlık ve hatta reislik ürünleri paylaşılmaktadır. Her ne kadar tarih veya mit olsa da İbrahim'in hayatının tarihi anlatılır" (Rosenberg, 2006 akt. Oplinger, 2007: 173). Türk –İslam Kaynaklarında geçen minyatürlerde de kurban hadisesi resmedilerek aktarılır.

H. İbrâhîm oğlunu kurban etmek üzere
(*Fâlnâme*, TSM H. 1703).

Resim 1.2. Kalender Paşa, *Fâlnâme*, Topkapı Sarayı Müzesi, H. 1703

(Akt. And,2010; 152)

H. İbrâhîm, oğlunu kurban etmek
üzere
(*Hadikatü's-süedâ*, BN suppl. turc
1088).

Resim 1.3. Fuzûlî, *Hadikâü's- Süedâ*, Bibliothèques Nationle (Paris), suppl.turc.
1088

And, Metin (2010), *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*. İstanbul: YKY,s. 153

Resim 1.4. Painters of Sultan Murad III - Zubdat-al Tawarikh (Illustrated manuscript)<http://www.ee.bilkent.edu.tr/~history/Ext/Zubdat.html> (10 Aralık 2015'te alınmıştır) *Source:* Turkish Treasures Culture /Art/Tourism Magazine 1978/1 *By:* Assoc. Prof. Dr. G'nsel Renda, Hacettepe University, ANKARA

Seyyid Lokman Urmevi'nin (Seyyid Hüseyin el-Âşûrî el-Hüseyinî el-Urmevî) 1583-86 yıllarında yazıp Sultan III. Murad'a sunduğu "Zübdetü't-Tevarih" adlı minyatür eseri iki bölümden oluşmaktadır. Üstteki bölümde Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i kurban edeceği an Cebrail'in gelişi tasvir etmektedir. Altta ise Hz. İbrahim'im mancınıkla ateşe atılması gösterilmektedir. Hattat: Seyyid Lokman Aşurî; Nakkaşlar: es-Seyyid Lütfi, Molla Kasım ve Üstad Osman ve ekibi. Zübdetü't-Tevarih, 3 yazma, Türk ve İslam Eserleri Müzesi,1973: 151).

Kur'an'da kurban konusu nasıl yer almaktadır? Kurbanı her yıl İbrahim gibi tekrarlayan Müslümanların kutsal kitabı Kur'an-ı Kerim'de Âdem'in oğullarının ve İbrahim'in oğlunu kurban etme isteği konusu dışında da kurban konusu yer almaktadır. Nasıl ve hangi ayetlerde yer aldığı hususuna geçmeden önce

Yahudilik ve Hristiyanlıkta kurbanın nasıl ritüele dönüşmediğini özetlemekte fayda vardır.

İbrahim'in oğlunu kurban etmesi İncil ve Tevrat'ta geçse de ne Hristiyanlık'ta, ne de Yahudilik'te böyle bir eylemin kurumsal bir ibadet olması söz konusu değildir. Hristiyanlıkta kurban meselesi, bizzat Tanrı'nın oğlunun var olan, var olmuş ve var olacak tüm insanlar için kurban edilmesiyle, mutlak ve salt bir kurban anlayışına ulaşarak çözülmüştü. Bütün kurbanların en değerlisi, bizzat Tanrı'nın Oğlu kurban edilmişti. Bu kurban eylemi aşılamaz ve tekrar edilemez özelliğe sahiptir. Müslümanlar açısından Hristiyanlığın ana damarıyla ilgili, var olan ontolojik insan-tanrı krizi, kurban meselesinde de kendisini göstermektedir (Yılmaz, 2007: 196). İsa'yı çarmıhta sunulan bir hediye olarak kabul eden Hristiyanlara göre, İsa hem takdim edici, hem de kurban edilen nesne konumundadır (Henninger, 1986: 4 akt. Sezen, 2004: 7).

Yahudi geleneğinde ise "kobran" (kurban) kelimesi, dini metinlerde geçse ve tarihsel olarak kurban ibadetine rastlanmış olsa da, bunlar genelde hayvanların ya da ürünlerin yakılması (holokost) şeklinde olmuştur (Yılmaz, 2007: 196). Yahudilikte Kurban, Eski Ahid'de ikinci merhale olarak Hz. Nuh ile tarihlendirilir. "Ve Nuh Rabbe bir mezbah yaptı ve her temiz hayvandan ve her temiz hayvandan ve her temiz kuştan aldı ve mezbah üzerinde yakılan takdimeleri arz etti (Eski Ahid, Tekvin 8/20'den akt. Sezen, 2004: 158). Bu anlamda dinin, yaşayan bir parçası olarak günümüze kadar gelebilen bir kurban ibadetinden bahsedilemez (Yılmaz, 2007: 196).

İslam'da günümüze kadar gelebilen topluluk halinde yapılan bir ibadet halindedir kurban. Yahudilerin kurbana bakış açısı Kur'an Kerim'de 2. sûre olan Âli İmrân Sûresi, 183. ayette şu şekilde yer alır:

"O Yahûdiler şöyle dediler: "- Gökten mucize olarak gelecek ateşin yiyip tüketeceği bir kurban getirinceye kadar hiç bir Peygambere iman etmememizi Allah bize emretti." (Rivayet edildiğine göre İsrailoğulları kurban eti yemezler ve kurban ettikleri hayvanın etini çatısız bir eve kordardı. Zamanın peygamberi orada dua yapardı. Halk da dışarda duanın kabulünü beklerdi. Gökten beyaz bir ateş gelip o kurbanı yakardı ve bu onun kabulüne bir alâmet sayılırdı). De ki: "- Size, benden önce birçok peygamberler apaçık delillerle gelmiş ve o dediğinizi de elbet

getirmişti. Ya, sadık kimseler idiyse niçin onları öldürdünüz? (Ali Fikri Yavuz Meali akt. <http://www.kuranmeali.com/ayetkarsilastirma.asp?süre=3&ayet=183>).

İslamiyet'te kurbanın neden, nasıl olması gerektiği gibi hususlar Kur'an-ı Kerim'in 108. süresi olan Kevser süresinin 2. ayetinde; 48. süre Fetih'in 25. ayetinde, 22. süre Hacc süresinin 28, 32, 34, 36 ve 37. ayetlerinde; 6. süre olan En'am süresi 118, 136, 138 ve 162.ayetlerinde yer almaktadır. Kurban kesmenin gerekliliği için İslam'a inananlar Kevser Süresi'nin 2. ayetini delil gösterirler: "Rabbin için namaz kıl ve kurban kes." ayeti kurbanla ilgili en bilindik ayettir.

Kurban'ın iman boyutu Hacc Süresi 37. ayette yer alır: "Allah'a ne kan ne et ulaşır, ona kalplerin inancı yeter" (Brisebarre, 1998:10). Diyanet İşlerinin mealinde "sizden ona sadece takva ulaşır" ifadesi yer alır. Kur'an'ın 6.süresi En'âm 36. ayette yer alan "Allah'ın yarattığı ekinlerle hayvanlardan Allah'a pay ayırıp zanlarınca, bu Allah'a bu da ortaklarımıza (putlarımıza) dediler. Ortakları için ayrılan Allah'a ulaşmıyor, fakat Allah için ayrılan ortaklarına ulaşıyor! Verdikleri hüküm ne kötüdür" (Eroğlu, 2010: 20), ifadesi de Allah'a kurban etlerinin ulaşmayacağına dair bir vurgudur.

Hacc Süresi 34. ayette kurban keserken Allah'ın adını anmak gerektiği hususu yer alır: "Her ümmet için kurban kesmeyi meşru kıldık ki, kendilerine (Allah'ın) rızık olarak verdiği (dört ayaklı) hayvanlar (boğazlanırken) üzerine (yalnız) O'nun adını ansınlar...Sizin İlahınız, bir tek İlah'tır. O halde, O'na teslim olun. (Rasûlüm!) İtaatkâr ve mütevazı insanları müjdele! (Feyizli, 2005: 335). En'am Süresi'nin 118. ayetinde de Allah'ın ismi anılarak kesilen hayvanlardan yenilmesi gerektiği yer alır: "O halde O'nun ayetlerine inanıyorsanız, üzerine Allah'ın ismi anılanların (besmele ile kesilen hayvanların) etinden yiyin" (Feyizli, 2005: 141).

Allah'ın adını anarak kurban kesmekle ilgili bir ayet daha mevcuttur. Abdülbaki Gölpınarlı meali, En'am Süresi'nin 138. ayetinde: "Onlar, kendi akıllarınca bu hayvanlarla ekinler haramdır, ancak izin verdiğimiz kişiler yiyebilir onları ve şu hayvanlara da binmek haram edilmiştir, dediler. Boş yere Allah'a iftira ederek adını anmadan hayvan kesiyorlar, yakında bu iftiralarının cezasını görecekler " ifadesi yer alır. (<http://www.kuranmeali.com>; erişim tarihi: 20.02.2016).

Kurbanın nasıl kesilmesi gerektiği ve sonra başkaları ile de paylaşmak gerektiği, kurbanlara saygı duyulması gerektiği detaylı olmasa da Hacc Süresi 36, 32. ayetinde ve 28. ayetinde geçmektedir. Elmalılı Hamdi Yazır'ın sadeleştirilmiş mealinde, 36.ayetinde şu şekilde yer almaktadır: "O gövdeli hayvanlar var ya, Biz onları da Allah için kesilen kurbanlıklar arasında kıldık. Sizin için onlarda hayır vardır; bu yüzden ön ayaklarının biri bağlı olarak bir dizi halinde dururlarken üzerlerine Allah'ın adını anın (öyle boğazlayın). Yanları yere yaslandığı vakit de onlardan yiyin, kanaat edip istemeyene de, isteyene de yedin. O böylece onları sizin emrinize verdi ki, şükredesiniz". Hacc süresinin 32. ayetinde "Bu böyledir; kim Allah'ın nişanelerine, kurbanlıklarına saygı gösterirse, şüphesiz o kalblerin takvasındandır. " ifadesi yer alır.-Ömer Nasuhi Bilmen mealinde Hacc süresi'nin 28.ayetinde de yoksul ailelere dağıtmakla ilgili ifade yer alır : "Tâ ki, kendileri için birtakım menfaatlere şahit olsunlar ve kendilerini merzuk etmiş olduğumuz dört ayaklı kurbanlık hayvanlar üzerine malum olan günlerde Allah'ın ismini ansınlar. Artık onlardan yiyin ve yoksul fakirlere yediniz"(http://www.kuranmeali.org 24.02.2016).

Ayetlerin geçtiği bağlam elbette mühimdir ancak burada bütün bağlamları ile açıklamak konunun sınırını aşacaktır. Örneğin 48. Sûre olan Fetih Sûresi'nin 24. Ayetinde "Onlar hem kâfir olan/inkâr eden hem de sizi Mescid-i Haram'ı ziyaretten ve orada bekletilen kurbanların yerlerine ulaşmaktan alıkoyan kimselerdir" (Feyizli 2005; 511) ifadesi "Onlar"ın kim olduğu tanımlaması ile ve Hayber'in fethi ile ilgilidir; ancak kurbanla ilgili bir boyutu da vardır.

Son olarak En'am Sûresi 162. ayetinden diğer ibadetler gibi kurbanın da Allah rızası için yapılması anlamı çıkarılabilir: "Benim namazım, kurbanım, ibadetim, hayatım ve ölümüm, hepsi yaratan, yaşama kabiliyeti, gücü ve varlıklara işleyiş düzeni veren, koruyan, kontrol eden, âlemlerin, bütün varlıkların Rabbi Allah rızası içindir" de (Ahmet Tekin Meali akt. http://www.kuranmeali.com 20 Şubat 2016'da alınmıştır). Hasan Tahsin Feyizli'nin mealinde (2005: 149) bu ayette "kurban" sözcüğü geçmez; "namazım ve ibadetlerim" ifadeleri yer alır.

Müslümanlarca, Kur'an-ı Kerim'den sonra sünnet ve hadisler yol gösterici kabul edilir. Hz. Muhammed Döneminde Kurban Bayramı nasıl geçmektedir ve

hadislerde kurbanla dair hangi ifadeler vardır? Günümüz İslam dünyasında İbrahim'in kurbanı taklit edilse de kurbanın sınırlarını çizen Hz. Muhammed'in sözleri ve uygulamaları olmuştur. Hz. Muhammed'in sahih kabul edilen hadislerinden birinde: "Kurban kesiniz. Çünkü o, babanız İbrahim'in (a. s.) sünnetidir" (İbn Mace, Edahi,3 (II, 1045), Hadis No: 3126 akt. Özkan 2003: 134) diyerek taklidi meşru kıldığı görülür.

Günümüz kurban ritüelini iyi kavrayabilmek için sadece İbrahim'in kurban mitini anlamak yeterli değildir. Bundan dolayı Hz. Muhammed döneminde kurbanın nasıl uygulandığı ve kurban üzerine İslam peygamberinin sözleri ele alınmaya çalışılacaktır.

Bünyamin Erul'un (2007; 50) "Hz. Peygamber'in Sünnetinde Kurban" adlı bildirisinde yer alan tablo'ya göre toplamda kurbanla ilgili rivayet edilen hadis sayısı 373'tür. Burada kaynaklarda en sık karşılaşılan, ritüelin uygulanmasına yönelik, hadislerden örnek vermek yerinde olacaktır.

Çizelge 1.1. Hadis Kaynaklarında Kurban

Hadis Kaynaklarında Kurban					
Kaynak	Kitap Adı	Kitap No	Bab Sayısı	Rivayet Sayısı	Cilt Sayfa
Buhari	Edâhî	73	16	29	VI.234-240
Muslim	Edâhî	35	8	62	II.1551-1567
Tirmizi	Edâhî	17	22	30	IV.83-102
İbn Mace	Edâhî	26	17	42	II.1043-1055
Darimi	Edâhî	6	28	55	s.471-485
Ebu Davud	Dahâyâ	16	21	55	III.226-264
Nesâî	Dahâyâ	26	44	87	VII.211-240
Buhari	Dahâyâ	23	6	13	s.482

İslam tarihinde ilk kurban Hicret'in ikinci yılında zilhicce ayının onu girince gerçekleşmiştir (Söylemez, 2007: 83). Zilhicce ayının onuncu günü, hac sırasında ya da adak amacıyla Tanrıya sunulan, eti yenilen hayvanlara verilen isim olup İbraniceden ödünçlenmiştir (Öztürk, 2005: 627). Mina'da Haccın son gününe "boğazlama günü" denir (Brisebarre, 1998:10). İslam'dan önce koç kurbanının yeri, Thabîr Dağının bir kolu üzerindeki Minâ'da bir yerdir. Hz. Muhammed kendisi direkt olarak putperest kurban yerine yasak getirmememiş ama bütün Mina'yı kurban yeri olarak belirtmiştir. (Buhl, 1993: 66'dan akt. Brisebarre, 1998:10). Söylemez, Hz. Peygamberin namazgâhta, tek bir mekânda kurban kesmesini, Hz. Ömer'in bunu devam ettirmesini, şehrin temiz kalmasına yönelik olduğunu ve kurbanın sadece bir yerde kesilmesinin uygunluğunu vurguladığı olarak yorumlar (2007;85). Ayrıca İbn Mace'den aktarılan "Malca hali vakti müsait olup da, kurban kesmeyen kimse, bizim mescidimize (namazgâhımıza) yaklaşmasın" (İbn Mace 1992, akt. Özkan 2003: 134; Şentürk, 2000: 33) hadisi kurban kesmenin gerekliliğine işaret kabul edilen en yaygın hadisler arasındadır.

Peygamber döneminde ve sonrasında bayram namazına sadece erkekler değil, aynı zamanda kadınlar, çocuklar da katılmıştır (Söylemez, 2007: 87). Namazgâhta kurban kesmesinin nedeni şehri temiz tutmaktan ziyade kadınları ve çocukları da dahil etmek ya da bayram coşkusu bir arada yaşatmak olarak da yorumlanabilir.

Bir başka hadiste ise bayram namazından sonra kurbanın evlerde kesildiği ifadesine rastlanır. Buhari'den aktarılan bu hadiste Hz. Muhammed (s.a.v.) bir kurban bayramı hutbesinde şu ifadelerde bulunmuştur: "Bugün bayramdır. Bayramımıza önce namaz kılarak başlıyoruz. Sonra evlerimize dönüp kurbanlarımızı keseceğiz. Kim bu şekilde hareket ederse bayramı sünnetimize uygun olarak kutlamış olur." (Canan, 2014: 527).

Bayram gününde müzik dinlenmesine de izin veren rivayetler mevcuttur. Umut Ağbayram "İslam'da Bayram Telakkisi" başlıklı yazısında referansını belirtmediği bir rivayeti şöyle aktarır: "Hz. Aişe'den gelen bir rivayette; iki kız çocuğu veya iki köle kadının def çalıp Buas Harbi üzerine türküler söylemesine efendimizin (s.a.v.) müsaade ettiği yer alır. O esnada Ebû Bekr'in (rh.) içeri girmesi

ve onları azarlaması üzerine Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle cevap verir: “Ey Ebû Bekir, bırak onları söylesinler, her milletin bir bayramı vardır, bu da bizim bayramımızdır.” (<http://www.siyerinebi.com/tr/umut-agbayram/islamda-bayram-telakkisi>; 21 Ocak 2016’da alınmıştır). Medine’de def çalınıp şarkı söylenen bayram eğlenceleri düzenlenirdi. Emeviler döneminde def, ud, zurna vb. müzik aletleri eşliğindeki şarkılı eğlenceler Abbasiler döneminde doruk noktasına ulaşmıştır (Söylemez, 2007: 88). Orhan Kenasarı (2007: 161), “Din ve Dindarlık Tartışmaları Arasında Kurban”, adlı bildirisinde kurbanın süslenmesinin, kınlanmasının, sırat köprüsünde binek olması görüşünün İslam’da olmadığını savunur:

“Hayvanın kanını kutsal sayarak onu, kurban sahibinin alınına sürmek başka kültürlerden geçen adetlerdir. Kesilen hayvanın kanını, açılmış bir çukura akıtmanın nedeni olarak bazı yörelerde rastlanılan kurban kanının kutsallığından dolayı ayakaltında bırakmamaktan değil, çevre temizliğine hassasiyet göstermektendir. Yine kurbanın sırat köprüsünde sahibini karşıya geçirecek biniti olarak telakki edilmesi, İslami kayıtlarda yeri olmayan halk inanışlarıdır. Kurbanlık hayvanların süslenmesi, kınalanması, taranması gibi uygulamalar dini değeri olan davranışlar değildir. İslam, kurbanlık hayvana kutsallık atfetmez. Daha doğrusu İslam mala, mülke, eşyaya, hayvana vs. kutsallık, uğur veya uğursuzluk da atfetmez. Kutsal olan ibadetin kendisidir.”

Oysa Kur’an’ın 5. süresi Mâide Süresi’nin 2. ayetinde kurbanlıklara takılan gerdanlıklardan bahsedilmiş ve peygamberin de buna uyup kurbanlarını süslediği (İbn Kudâme, VIII,426 akt. Akyüz, 2007; 27) aktarılmıştır. Ayrıca sahih olup olmadığı tespit edilemeyen bir hadiste “Kurbanlarınızı neşeli ve kuvvetli hayvanlardan kesin. Çünkü onlar sırat köprüsünde sizin binitleriniz olacaktır (Es-Sâbûnî, Muhammed Ali, Muhtasar Tefsirü İbn-i Kesîr, c. I, s. 545) ifadesi yer alır. Kurbanların Sırat köprüsünde binitler olacağı inancı bu hadisten mi, toplumsal bir anlatıdan mı kaynaklanır cevabı bilinmemektedir. Hz. Ali’nin bu inancı doğruladığına dair internet ortamında anlatılar vardır, İslam’a dair bilgiler dahil internet çoğunluk için bilgi kaynağı, geçmişin sözlü anlatı geleneğinin şimdide form değiştirmiş şekli olsa da, kaynağın internet olması güvenilirliği zedelemektedir. Gunyet’üt Talibin’den alıntılanmış belirtilen anlatı şöyledir:

“Kıyamet günü takva sahipleri Rahman’a kestikleri kurbanlarla gideceklerdir. Hz. Ali (ra) şu ayet-i kerimeyi okudu:“Müttakiler, Rahman’a binekli olarak gideceklerdir.” (Meryem Sûresi 85. ayet) Sonra şöyle anlattı “Onların binekleri ancak güzel atlar olacaktır. Bu atları ise kestikleri kurbanlarıdır. Bunlar, kıyamet günü, öyle güzel develer üstünde gelirler ki: Halk onların benzerini görmemiştir. Onların eğerleri altındandır; yularları ise, zebercettendir. Bu binekleri,

onarlı doğruca cennete götürür ve oranın kapısını çalarlar.”
 (http://www.sorusorucevapbul.com/makale/kurban/kurban-kesmenin-fazileti 21
 Ocak 2016’da alınmıştır)

Kurbanın nasıl kesilmesi ile ilgili de hadisler de mevcuttur: Hz. Şeddad bin Evs (r.a.)’den nakledildiğine göre Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz ki Allah her şeyde güzelliği yazmış, farz kılmıştır. O halde öldürdüğünüz zaman öldürmeyi güzel yapın. Hayvan kurban ettiğiniz zaman da kurban etmeyi güzel yapın. Bu durumda sizden biriniz bıçağını iyice keskinleştirsün ve kurbanını rahatlatın.” (Müslim, sayd,57, no:1995; Ebû Davud, edâhi 12. No:2815; Tirmizî, diyât, 14,no: 1409 akt. Akyüz, 2007: 39). Kurban bayramında akraba ile ilgilenmenin, kan akıtmanın ve yine kurbanın güzellikle kesilmesi gerekliliğinden, kurbanlık hayvanın ahirette de ruhunun olacağından bahseden bir hadis aktarılır: “İnsanoğlu Kurban Bayramında akrabasıyla ilgilenmesi hariç Allah’a kan akıtmaktan daha sevimli hiçbir amel yapamaz. Kurbanlık hayvan kıyamet gününde boynuzları, tüyleri ve tırnakları ile (Allah’ın huzuruna) gelir. Kurban kesilirken kan yere düşmeden Allah katında yüksek bir mevkiye çıkar. Öyle ise kurbanı gönül hoşluğu ile kesiniz.”(Tirmizî, edâhi 1,no:1493; İbn Mâce, edâhî,3, no:1326 akt. Akyüz, 2007; 27).

Kurban kesimiyle ilgili Diyanet Dergisinde yer alan bir makalede (Şentürk, 2000: 35) “En faziletli kişi kendi kurbanını kendisinin kesmesidir. Kurbanı kesebiliyorsa kendisi keser. Çünkü bu bir ibadettir. Onu, kişinin kendisinin yapması, başkasına vekâlet vermesinden daha faziletli ve sevaptır. Şayet kendisi kesemiyorsa o takdirde ehil olan birisine vekâlet vermek suretiyle kestirir ve kendisi de orada hazır bulunur” ifadesi yer alır ve Peygamberin, kızı Hz. Fâtıma’ya: “Kurbanın kesilirken orada hazır bulun. Zira işlemiş olduğun her günah, kurbanın kanından ilk damlası yere düştüğünde, bağışlanır” hadisi hatırlatılır. Bu hadisten vekalet yorumu çıkarılabileceği gibi, kadınları da ritüele dahil etme yorumu çıkarılabilir. Namazgâhta bulunan kadınların, kurbanın kesimine de müdahil olduğu sonucu yanlış olmasa gerektir.

Kurban kesiminden sonra etlerin muhafazası ile ilgili de toplumun içinde bulunduğu duruma göre değişen iki farklı hadis aktarılmaktadır. Seleme b. Ekva'nın (r.a.) naklettiğine göre: Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur:

“Kim kurban keserse bayramın üçüncü gecesinden sonra evinde kurban etinden bir şey bulunduğu halde sabahlamasın” buyurdu. Ertesi seneye girdiğimiz zaman sahabeler: "Ey Allah'ın Resulü! Kurban etlerini geçen sene yaptığımız gibi mi yapacağız (yani dağıtacak mıyız)?" diye sordular. Hz. Peygamber: "Hayır (bu yıl yiyin, yedirin, azık da edinin) çünkü geçen sene halk arasında geçim zorluğu vardı. Bu sebeple kurban etlerinin halk arasında dağıtılmasını arzu ettim" buyurdu (Sahih-i Müslim'deki hadis numarası: 3648).

Kurban'la ilgili daha pek çok hadise yer verilebilir ancak Türkiye'de kurban ritüelinin İslâm'ı yönünü anlayabilmek için burada değinilen hadisler yeterli açıklayıcılığa sahiptir.

Kurbanlık seçiminde ise hayvanın yaşı, cinsi... gibi şartlar ilmihal kitaplarında, konu ile ilgili kaynaklar ayrıntıları ile yer almaktadır.¹³ Özetle sağlıklı bir hayvan seçilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Türkiye Diyanet Vakfının yayınlamış olduğu İlmihal'de kurban kesimi ile ilgili verilen bilgi ve öneriler şöyle özetlenebilir: Hayvan kesim yerine incitilmeden götürülür, kesilecek zaman da kibleye karşı ve sol tarafı üzerine yatırılır. Kurbanı kesen kimse hayvana eziyet vermemeye dikkat etmeli, bıçağı hayvana göstermemeli ve keskin bıçak kullanmalıdır. (2013: 8-9) Kesim işlemi tamamlandıktan sonra çevre temizliğinin iyice yapılması, hayvanın artan parçalarının toprağa derince gömülmesi, mümkün olduğu ölçüde dışarıda hiçbir parçasının bırakılmaması gerekir. Bu husus, kurbanlık hayvana ve kurban ibadetine karşı gösterilecek saygının bir gereği olduğu gibi özellikle büyük şehirlerde ve kalabalık yerleşim birimlerinde sağlık kuralları ve çevre temizliği açısından da son derece önemlidir. Kurban kesmenin ve etini ihtiyaç sahiplerine dağıtmanın ecridini, çevre kirliliği meydana getirerek ve kul haklarını ihlal ederek azaltmamak gerekir. (Türkiye Diyanet Vakfı, İlmihal,2013: 10-11). Diyanet'in çevre kirliliği ile kurbanın sevabını karşılaştırması dikkat çekicidir.

¹³ Kurbanın tanımı, kurban kesmesi gereken kişiler ve kurban edilecek hayvanın özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Dinî Kavramlar Sözlüğü* (2010), "Kurban",Yay. Haz. İsmail Karagöz, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları,s.388

Kurbanın dini hükmü ve kurban çeşitleri, kurban kesme yükümlülüğü, kurbanlık hayvan seçimi, (şartlar, kesim işlemi), kurbanın eti ve diğer parçaları konularında daha detaylı bilgi için bakınız: (2013). İlmihal. II. İslâm ve Toplum. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. s. 2-9.

4. güne kadar gerçekleşebilen kurban kesme hadisesi genellikle Bayramın ilk günü Bayram Namazından sonra gerçekleşmektedir. Aynı gün dünyadaki tüm Müslümanlar, inananlar, İbrahim'in kurban jestini anmak "Minâ'daki kurban"nın icrası için Mekke'deki Hacı adayları ile ortaktır. (Chelhod, 1955: 55'ten akt. Brisebarre, 1998:11). Kurbanın yeri ailenin takdirine ve uygun olanaklarına bırakılmıştır (Brisebarre, 1998: 11). Hacc kurbanının aksine, belli bir mekân şartı olmayıp, zaman şartı vardır (Yeniçeri, 2009: 53). Müslümanlar, mecburî olmamasına rağmen hadislerden hareketle, sabah namazından sonra kurban keserler (Brisebarre, 1998: 11). Kadının kurban yerinde bulunması tavsiye edilir (Yeniçeri, 2009: 42).

Kurban kesiminde kurbanlığa zulüm etmeden kurbanı gerçekleştirmek esastır. *Le Licite et l'illcite en İslam* eserinin yazarı Y. Quardhaoui kitabında Peygamberin hadisine başvurur: Allah buyuruyor ki her şeyi insanlığa zarar vermeden yapın, öldürdüğünüz vakit insanca öldürün. (1990: 47 akt. Brisebarre 1998: 28). Quardhaoui kitabına, başlığı da olan bu yazıyla son verir: "İslam hayvanlara bile merhametlidir" Brisebarre, 1998: 29).

Kesim, gündüz, keskin aletlerle, çabuk, yapılmalı; hayvanın ayakları ve yüzü kıbleye gelecek şekilde, sol yanı üzerine yatırılarak, sağ ayağı dışındakiler bağlanarak, bu sırada –varsa- diğer kurbanlıkların bu anı seyretmemesi sağlanarak yapılmalıdır (Akyüz, 2007: 38-39). Kesebiliyorsa kendisi, kesemiyorsa ehil olan birisine kestirmelidir. Hayvan kesmede ehil olmayan yani bunu beceremeyen kimseler, hayvana eziyet ederler ki, bu haramdır, günahdır. Bir ibadet yapılırken günah işlenmez (Şentürk, 2000: 35).

Teşrik tekbirleri getirilir. Kurban Bayramında en fazla 4.gün ikindiye kadar süren mezheplere göre farklı zaman dilimlerinde sona eren Teşrik tekbirleri birçok fakihe göre vaciptir. Bazılarına göre ise sünnettir. "Allahu ekber, Allahu ekber, Lâ ilâhe illallahu vallahu ekber. Allahu ekber ve lillahi'l-hamd" diye tekbir getirilir, buna "teşrik tekbiri" denir. Anlamı şöyledir: "Allah her şeyden yücedir, Allah her şeyden yücedir. Allah'tan başka ilâh yoktur. O Allah her şeyden yücedir, Allah her şeyden

yücedir. Hamd Allah'a mahsustur". Teşrik tekbirlerinin başlangıcı Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i kurban etme olayına kadar uzanır¹⁴.

Kurbanın kesim işlemi gerçekleştikten sonra paylaşım aşaması başlar. Ayetlerde ve hadislerde de geçtiği üzere paylaşmak esastır. Zekat gibi, kurban etini fakirlerle paylaşmak, bir nevi, varlığın yeniden dağıtma sistemini oluşturur. Bu İslam'ın, "tekrar dağıtım ekonomisi", Mekke de Hac döneminde farklı bir boyutta uygulanır. Et ve hazırlanılan yemeklerin bağıışı yani sadaka olarak verilmesi sadece bir besin katkısı değildir, kurban zamanına, kurban bayramından dışlananları da içine dahil etmektir. Bu fırsatta, verilen tüm bağışlar sadaka değildir. Bazı aileler, barışmak istedikleriyle, aileden önemli kişilere ve borçlu hissettiklerine et parçaları ayırırlar. Kesen, baba değilse ve aileden biri değilse, kestiğinden dolayı et parçasıyla ödüllendirilir. Bu bağış, maaş yerine geçmez ama aynı inancı paylaştıkları için, hem dindaş bağışı olarak kabul edilir çünkü "kurban kesiminde maaş kesmek caiz değildir" ...Ama kesen de, kestiği koyunun etini yemelidir de denilmektedir (Brisebarre, 1998: 35).

Her yıl kurban bayramı öncesi gündeme gelen "Kurban kesmek yerine bedelini bir fakire versem?" sorusu tartışma konusu olmaktadır. Hayvanı canlı olarak yoksula verebilir miyim? Hayvanın bedelini yoksula versem olur mu? Bu tarz sorular her yıl cevaplınsa da ertesi yıl tekrar popülerliğini korumaktadır. Günümüzde sık sık tartışılan kurban bedeli, yani kurbanın kesilmeyip parasının verilmesi hususuna dinî kaynaklar nasıl yaklaşmaktadır?

Diyanet Dergisi'nde yer alan "Kurbana Dair Hükümler" (2000; 25) başlığı altında kurban bedeli ilgili şu yer almaktadır: "Kurbanın rüknü, kurban edilmesi câiz olan hayvanlardan birini kesmek olduğundan, hayvanı kesmeden canlı olarak veya bedelini yoksula vermekle kurban ibadeti yerine getirilmiş olmaz, bu ancak sadaka olur."

Kasaptan et veya tümüyle, kesilmiş bir hayvan alıp dağıtmakla da kurban ibadeti yerine getirilmiş olmaz. Böyle yapılırsa burada sadaka olarak "infak"

¹⁴ Teşrik tekbirleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Türkiye Diyanet Vakfı. (2013). *İlmihal. I. İman ve İbadetler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.:307- 308.

(içtimaî toplumsal dayanışma boyutu) vardır fakat kurban yoktur (Yeniçeri, 2009: 46).

“İbâdetler, mâli, bedenî hem mâlî hem hem de bedenî olmak üzere üç kısma ayrılırlar. Her ibadetin bizzat yerine getirilmesi asıl gayedir. Kurban kesmenin bedelini tasadduk da doğru değildir. Dinde kaynak Kur'an ve Peygamberdir. Yapılacak değişikliğin de bu iki kaynaklı olması gerekir. Bu iki kaynakta kurban ibadeti yerine başka bir ibadetin yapılmasıyla ilgili bir haber gelmemiştir. Mezhep imamlarının hepsi, şartlarını taşıyan kimselerin kurban kesmelerinin gerekli, bedelinin verilmesinin ise kurban kesme sorumluluğunu kaldırmayacağını belirtmişlerdir” (Eroğlu, 2010: 87).

“İbnü'l Münzir ile Süveyd b. Gafle r.a., Bilâl r.a.'nın Ancak bir horoz kurban etmeye aldırمام. Kurban kesme yerine bu uğurda toprağa bulanmış yetimin eline bedelini koymak benim için daha sevimselidir” dediğini rivayet etmiş, Şa'bî'nin ve Ebu Sevr'in de böyle bir görüşü olduğu rivayet edilmiştir (Eroğlu, 2010: 87; Yeniçeri 2009: 51-52) İbn Kudâme (el-Muğnî, VIII, 426'dan akt Yeniçeri, 2009: 52), bu yaklaşım ve sadakayı kurban üstün tutmanın insanları Resûl'ün bu sünnetinden ayıracağı ve halîfelerin de böyle bir yola sapmadıkları eleştirisi yapar. Eroğlu, bu görüşü, İslam'ın zaruri hallerinde verdiği ruhsata göre kurban kesmekle bedelini tasadduk etme konusunu değerlendirmek gerektiğini belirtir ve ona göre; bir kimse kurbanlık hayvan almak için elinde bulundurduğu bir parayla kurbanlık alacağı zaman, aç kalmış maddi sıkıntıdan dolayı hırsızlık yapacağı endişesi taşıyan bir kimseyle karşılaşır, elbette kurban bedelini ona vermesi daha iyidir veya gayr-i Müslim elinde esir olan ve zulüm gören bir köleyi hürriyete kavuşturmak için kurban yerine bedelini ona vermek, anne babasını kaybetmiş hiçbir maddi dayanağı bulunmayan ve toplum içinde ihtiyacını giderecek hiçbir kimsesi bulunmayan bir yetim bedelini o yetime vermek daha elzemdir (2010: 87-88). Celâl Yeniçeri'ye göre de (2009: 52) bu husus bağlamına göre değerlendirilebilir ve ona göre kimse belirlenmiş bir ibadeti başkasıyla değiştirme hakkına sahip değildir ancak hayatî zaruret gibi durumlarda yoksulun hayatını kurtarmak, sünnet veya vâcip denilsin, kurban kesmenin ötesine geçebilir. Bu durumda kurbandan vazgeçip ona yönelmek artık “farz” seviyesine yükselmiş olur.

Kurban aynı zamanda vekalet yoluyla gerçekleştirilebilen bir ibadettir. “Kurban'a Aracı Kurumlar” genellemesi ile adlandırılan kurum, kuruluş ve dernekler vekalet almakta ve bireylerin kurbanlarını gerçekleştirmektedir. Kurbanın

hem alımı, hem kesimi hem de dağıtımı ile bu kurumlar ilgilenmektedir. Kurban Bayramında farklı şehirler ya da ülkelerde vekalet yöntemiyle kurbanı gerçekleştiren vakıf, dernek gibi bu aracı kurumlar hususuna Kurbanın bu başlık altında verilme nedeni, aracı kurumların gerçekleştirdiği kurban ile dinî kaynaklardaki kurban ritüelinin örtüşüp örtüşmediğine dair bir öngörü edinmektir.

Celal Yeniçeri, *Bütün Boyut Çeşit ve Mezhepleriyle Kutsal Kesim Kurbanı Yeniden Bakış ve Hz. Peygamber'in Kurbanları* adlı kitabında kurbanı aracı kurumlara geniş yer vermiştir: “Kurban aracı vakıf, dernek ve benzeri bu gibi kurumların hizmet ve sorumluluğu bu etleri, olabilecek en kısa sürede ve özellikle de bayram ve bayram günlerinde yoksullara ulaştırma yönünde kendini gösterir. Aksi halde yoksulları bayramın neşvesi ve neşesine ortak etme gerçekleşemez. Bu etler buzhanelerde tutularak onunla, kurumca bakımları üstlenilen kişilerin yıllık et ihtiyaçlarını veya yılın olabildiğince bir kısmını karşılama hedefleniyorsa burada zekâtla karıştırmak gibi bir durum ortaya çıkar.” (2009: 81).

Yeniçeri'nin etlerin buzhanelerde bekletilip yıl içinde dağıtılmasının zekâta girdiği görüşü oldukça önemli bir saptamadır. “Farkında olmadan bu yanlış yollara girme ve kurban etlerinin, yoksul ailelere kurbanda ulaştırılması yerine bunların yıl içinde yine yoksullar hedeflense bile, önemli ölçüde buzhanelere çekilmesi kurbanın kendine özgü şölen havasını, iklimini ve o hikmetini önemli ölçüde ortadan kaldırır. Kurbanın zekâta karıştırılması işte burada başlar” (Yeniçeri, 2009: 82).

Kurbanın mekân boyutu kadar zaman boyutunun önemlidir. “Kurban yaklaşırken bazılarının kurbanı kendilerine yönlendirmek için; biz yoksullara yıl boyu bayram yaptırıyoruz, bizim gelecek kurbanı kadar yetecek etimiz var, gibi beyanlarla kendilerini tanıtmaları Kurbanın fikhî çizgiden sapmış olduğunu gösterir.”(Yeniçeri, 2009: 83). “Kurban eti sıradan bir et olmayıp o, insana çok farklı duyguları da yaşatır. Bu da kendi gün ve iklimi içinde olur (Yeniçeri, 2009: 83). “Eğer maksat kurban etini kurban eti olarak yoksulla buluşturmaksa zaten herkes listesine göre kurban kesip fazlayı kabul etmez veya yoksullara adil paylaşırma hesabına elindeki et fazlasını diğer benzeri kuruluşların listesine havale eder. Fakat kurbanı farklı bakıyorsa elbet bunlar olmaz. Aracı kurumlar ise

tespitlerde benim fakirim, benim fakirim değil gibi bir ayırım içine girmemelidirler (Yeniçeri, 2009: 84).

“Yoksul bir ailen kendisine verilen kurbanı dilediği süre bekletebilir. Bekletmemek alan için değil, veren ve de bu konuda vekil konumunda olanlar için söz konusu olur. Aracı kurum veren adına vekil konumundadır ve onun bekletme durumu olmaz. Çünkü bu, zekat ikramı değil bir kurban ikramıdır (Yeniçeri, 2009: 85).“Müslüman olmayana kurban eti verilmesi için onun ehl-i kitap olması da gerekmemektedir.” (Yeniçeri, 2009: 89).

Günümüz kentinde aracı kurumların bayram öncesi yaptıkları reklamlarda “derin dondurucularda sakladıklarını, konserve haline getirdiklerini” ifade edip “yıl boyunca fakirlere dağıttıklarını” vurgulamaları kurban etinin bayram günlerinde dağıtılması gerektiği kuralıyla çatıştığı görülür.

Bu başlık altında ayrıca ilahiyat bilimi uzmanlarının kurbanı hangi sembolik anlamları yüklediği özetle ele alınacaktır. Zira her bilim kurbanı kendi bakış açısı ile sembolik veya somut anlamlar yüklemiştir.

Kurban, mezhep imamlarının çoğunluğuna göre sünnet, kimine göre vâcib kabul edilmiştir (Özkan, 2003: 134) “Birçok ibadette olduğu gibi, kurban ibadetinde de çeşitli metaforik anlamların ve sembolik değerlerin yüklü olduğu bilinmektedir. Örneğin bu ibadet, günaha üstünlük, yaratılış, ölüm ve doğum, özgürlük ve benzeri çeşitli hususların vurgulanmasına yönelik sembolik bir ritüel olarak görülebilir”(Gündüz, 2007: 73).

“Kurban olayı, kendisinden dolayı önemli değildir, daha çok İbrahim peygamberin, Allah adına taahhüdü ve Allah’ın yaratması için kendi yeri ve konumun belirlemesidir. Hayvan kurban eden herkes hiç kimsenin kendi gözünde mükemmel olmadığını ve tüm yaşamın Allah katında anlamlı olduğunu beyan eder. Allah rızası için her şeyi feda etmeye hazırdır. Hayvan evde kurban edilir ki ailedeki herkes Allah rızası için her şeyi feda edebilmesi gerektiğini anlayabilsin” (Mohd. Mumtaz, 2007: 60)

Mehmet Mahfuz Söylemez (2007: 84), Hz. Peygamberin kurbanının bizzat kendisinin kesmesi ve her kurban sahibinin kendi kurbanını kesmesini tavsiye etmesi üzerine düşünülmesi gereken bir konu olduğunu belirtir ve ona göre bu

tavsiyenin arkasında, kısa bir süre öncesine kadar canlı olan, hatta sahibi ile arasında zaman zaman duygusal bağlar da oluşan bir varlığın, bir an sonra gözünüzün önünde can vermesi, cansız bir bedene dönüşmesinin gözlenmesi veya bu sürecin izlenmesi istenmektedir ve kurban insanların ölüm bilincine varmasını sağlayarak, kula kulluğu ortadan kaldırdığı için kişiye sonsuz bir özgürlük bahşetmektedir; kurbanın tek amacı fakirlere yardım etmek olsaydı, hayvanın boğazlanmadan, olduğu gibi bağışlanabilmesi ve fakirin bundan dilediği gibi faydalanabilmesi gerekirdi. Burhanettin Tatar (2007: 97-101), kurbanı, kutsal dışı alandan kutsal alana geçiş olarak yorumlar ve ona göre koç ölümlerinde İsmail'i ölümlü olmaktan kurtarmamakta, aksine ölümün asla bir başkasına devredilemeyeceğini göstermektedir; hayatın asla geri döndürülemezliğini ortaya koyarak Allah'ın huzurunda hep aynı noktada olduğunu sembolüdür. Mustafa İslamoğlu da (2007a; 105) kurbanı, varlık hiyerarşisinin önemini anlatan sembol bir ibadet olduğunu ve bu anlamıyla yalnızca kulun Allah'a yaklaşmasını değil, hem kendi öz varlığına, hem de kendini çevreleyen varlıklara yaklaşmasını ifade ettiği şeklinde yorumlar.

Kurbanın ibadeti, insanoğluna varlık hiyerarşisinin önemini anlatan sembol bir ibadettir; yalnızca kulun Allah'a yaklaşmasını değil, hem kendi öz varlığına hem de kendisini çevreleyen varlıklara yaklaşmasını ifade eder (İslamoğlu, 2007a: 105) "İnsan kurbanı ihtiyacı duyar, çünkü kurban insanın içine yerleşmiş olan ve onu içten içe kemiren putları alaşağı etmesini sağlayan, insan bu putların ördüğü zindan duvarlarından kurtaran bir eylemdir. Bunun yolu Hz. İbrahim gibi en değerli varlığını, muhtemelen insanın içine kurulmuş ve insanı özgürce tercihlerini yapmaktan men edebilecek, görünür dünyanın kısıtlayıcı sınırlarının ötesini görmekten men eden bağlarını feda etmektir. Bu nedenle kurban kişinin en değerli varlığını sembolize eder. Müslüman'ın kestiği kurban, canının, evladının, malının neyi en çok seviyorsa onun sembolü olmaktadır" (Kenasarı, 2007: 158-159). Belki de kurban, kurbanı gerçekleştiren her kişi için farklı sembolik anlamlar kazanır. İlahiyatçılar kurbanın sosyal yönüne değinen yorumları bulursa da genellikle kurban hakkındaki yorumları bireysel ve kişinin iç dünyasına dairdir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE GELENEKSEL KURBAN BAYRAMI

2.1. Geleneksel Mekânda Kurban Bayramı

Yılda bir kurban keserler halk-ı âlem îd için
Dem be-dem, sâat be sâat ben senin kurbanınım
(Fuzûlî) (Uludağ, 1999: 325)

Kentlerde kurban, kent haricindeki diğer yerleşim birimlerinde farklı gerçekleştiğinden bu farkı anlayabilmek ve kurban ritüeli geleneksel mekânda yaşama imkânı bulduğundan ritüelin aktarımını değerlendirmek için geleneksel mekânda kurban bayramının nasıl gerçekleştiğini incelemek gereklidir.

Bu bölümde “geleneksel mekânlarda ve günümüz kent kurgusu öncesi kentlerde kurban ritüelleri özelinde herkesin avlusunda hangi kültür örüntüsü kuşaktan kuşağa aktarılıyordu?” sorusunun yanıtı aranacaktır. Bu yanıt için yıl olarak sabit bir zaman sınırlaması yapılmayacaktır, Kurban bayramı hazırlık süreci ve bayram günleri zaman sınırlaması; Türkiye geleneksel mekânları mekân sınırlaması olacaktır. Türkiye’de farklı bölgelerden köy ve ilçeleri kapsayan saha çalışmalarından örnekler verilecektir.

Türk halkı üzerinde yapılan din sosyolojisi araştırmalarında, dini vecibelerini yerine getirmede farz olmayan vacip bir ibadet olan kurban kesmenin ilk sıralarda yer aldığı, hatta maddi durumu iyi olmayan ailelerin bile borçla kurban kestiği görülmektedir. Orhan Kenasarı (2008:160), belki de İslamiyet’ten önce geçiş ritüellerinde, mezarlık ve diğer kutsal kabul edilen mekânlarda kurban kesilmesinin etkisiyle Türklerde kurbanın önemli bir yeri olduğunu ve bundan dolayı, kurban verilen önemin Türkiye’de diğer İslam ülkelerine göre daha fazla olduğunu savunur.

Geleneksel mekânda halk takviminin hâlâ varlığının devam ettiği, bayramın halk takviminde zaman dilimlerinden döngüyü en belirleyici ve etkili kullanım noktalarından biri olarak kullanıldığı görülür. Âdeta akıp giden zamana noktasal

atış niteliğindedir de denilebilir. Konuşmalar, alınan kararlar bayramın gelişini, devamını ya da bitişini ilan eder. “Düğün bayramdan önce, bayramın ikinci günü öldü, bayramdan iki hafta sonra doğdu, bayramdan sonra yola çıkacağız...” gibi. Hatta bayramda doğan çocuklara “Bayram, Kurban, Arife” gibi adların verilmesi de yine zamanın insan üzerindeki tesirinin önemli ipuçlarıdır. Önemli kararların bayram takvimine göre alındığı, önemli görülen anıların bayrama dayalı anlatıldığı tespit edilmiştir. 2001 yılındaki sözlü tarihle ilgili bir saha çalışmasında o zaman Sivrihisar köyünün en yaşlısı olan şuanda hayatta olmayan Gülizar Ebe (Gülizar Gümüştekin), köye Yunan askerlerinin girdiği zamanı yıl olarak bilmeyip, zaman dilimi olarak şöyle ifade etmişti: “Kurban bayramıydı kurbanlarımız asılı, ellerimizde kınalarımız yakılı kaldı.”¹⁵ Bu cümle; kurbanın evlerde kesildiği, bayramda kına yakıldığı ve bayramdaki ritüellerin, bellekte bir hatırlama figürü olduğu gibi pek çok anlamı içinde barındırmaktadır.

Bayramın hatırlatma figürü ve döngüsel takvimin en belirleyici noktasal zaman dilimi olma özelliği dışında kimi araştırmacılarca tüm bayramlar, bayramı yaşayanları gündelik hayattan çıkarıp kutsal bir zamana taşırlar. “Bayramlar, kutsal zamanda gerçekleşir ya da M. Mauss’un belirttiği gibi, sonsuzlukta. Ama bazı dönemsel bayramlar vardır; bunlar daha önemlidirler ve bize oldukça açık bir olguya iletirler: akıp giden kutsal olmayan zamanı yıkma ve yeni bir zaman kurma isteği” (Eliade, 2014; 381). Boratav (1984: 204), bayram zamanlarını sevinçlerin gösterildiği, yılın belirli bir gününe rastlayan zamanlar olarak nitelendirir ve her bayramın birkaç gün sürse bile yılda bir defa kutlanacağını, her yıl farklı tarihlerde kutlanan törenlere bayram denemeyeceğini vurgular.

Bayramların zaman özelliği dışında zamanının ve formunun alt nedenini oluşturan anlamlar dünyası vardır. “Bayramlar, bir milletin tüm fertleri tarafından benimsenen ve zamanı gelince ortaklaşa kutlanan âdetlerdir. Dünyada kutlanan bütün bayramların dinî ve millî bir inanıştan veya o toplumu derinden ilgilendiren ortak bir hatıradan doğduğu bilinmektedir” (Boratav 1984: 204). Kurban bayramının kökeninin Hz. İbrahim’e dayandığı herkesçe kabul görür. Eskişehir Beylikova ilçesinde saha çalışması sırasında akika kurbanı gerçekleşirken kurban

¹⁵ Bkz. Çalış, F. (2002). Eskişehir’in Yunan işgali ve Gülnazik Türküsü. *Millî Folklor*, yıl:14, 54(7), 132-139.

bayramındaki kurbanla aynı ritüelistik atmosferin yaşandığı, akika kurbanı adının bilinmediği, “torunum için kurban keseceğim” ifadelerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Geleneksel anlamda bütün kurbanların Hz. İbrahim kıssasına dayandırıldığı görülmüştür. Kesim sırasında bir yandan kurbanın derisini yüzen, bir yandan 7-8 yaşlarındaki torununun “Niye kestini? Erkek koyun mu kız koyun mu? Yavrusu var mı?” sorularını cevaplayan Ali Çalış; “Bu koyunlar olmasaydı çocuklar kurban olacaktı”; “her koyunun kuzusu kurban olmaz her ananın kuzusu şehit olmaz derler bizim köyde” ve “ bu koçun boynuzlarından tutcan cennete gitcen” ifadelerini kullanarak torunu rahatlatmaya çalışmıştır. Aslında bu üç ifade de Türk toplumun kurbanı bakışını özetler niteliktedir. Kurbanı keserken kurban kendi çocuğunun ya da torununun yerine koyunu ya da koçu kurban ettiğinin bilinci, ritüelin ilk uygulamasını taklit ve hissediş; şehitlik anlayışı; kurbanın sıratında binit olacağı inancı ve kurbanın neden olduğunu gelecek kuşağa hassasiyetle heyecanla aktarmanın telaşının ritüelistik bir atmosferi oluşturduğu, ritüelin torun, dede ve kurban üçgeni etrafında gerçekleştiği; etrafta bulunan diğer aile fertlerinin kurbanın bacağını tutma, ip verme, kurbanın asılmasına yardımcı olma ve anlatılanları dinleme ve onaylama ile ritüele dâhil olduğu saptanmıştır (Bkz. fotoğraf 1,2,3). Ali Çalış, kurbanın kesildiği akşam ev halkına Hz. İbrahim ve İsmail’in kıssasını anlatır:

“Şimdi Hz. İbrahim’in çocuğu olmamış, Cenab-ı Allah’tan ille çocuk ille bu çocuk ille bu çocuk rüyasında üç sefer görmüş çocuğun olacak ama kurban kesceksin çocuğunu kurban olarak kesceksin ondan sonra İsmail olmuş işte Hz. İsmail, 7 yaşlarında mı 8 yaşlarında mı rüyasında görmüş işte. Oğlunu kesceksin üç sefer rüyasını şey yapıncası Hacer anamıza demiş Hz. İsmail’i yıka, temizle, güzelce giydir, kınala demiş, kınalamış, tabi Hacer anamızın haberi yok tabi bilmiyor, o da güzelce temizler, giydirir, kınalar. Ondan sonra dışarı götürcek,Hz İsmail’i kurban kesmeye dışarıya Hacer anamız görmeyecek. O arada kurban kesmeye götürürkene işte şeytan bir Hacer anamıza bir İsmail’e gidiyormuş. İbrahim İsmail’i kurban kesmeye götürcek, şeytan Hz. Hacer anamızı kandıramamış bu sefer İsmail’e geliyormuş. Üç sefer böyle gelmiş gitmiş, en sonunda İsmail şey yapmış, ordan bir taş alır atar şeytana, şeytanın gözü kör olur işte kör şeytan diyi ona diyolar İsmail anlamış tabi kurban kesilceni babasına demiş. Hz. İbrahim böyle çocuğunu kescek tabi, babasına demiş hiç şey yapma, kurban nasip oldu korkma, üzülme. Bıçağı çalar kesmez, bıçağı çalar kesmez, taşa çalar taş ikiye bölünmüş bıçak o kadar keskinmiş Allah işte, o arada Allah gökten koç indirmiş. Kurban ordan geliyor, gökten çıkmış kurban” (Ali Çalış, 1952, Eskişehir /Sivrihisar /Kargın).

Kurbanın dinî kaynağını nereden geldiğini anlatma gereksinimi ritüelin gerçekleştiği günün akşamı duyulmuştur, bu da gündelik zaman dilimine henüz geçilemediğini düşündürmektedir. Yüzlerce yıl aktarıla gelen Hz. İbrahim kıssası ile gündelik zaman dilimin dışına çıkıldığı tespit edilmiştir. “Hacer anamız” ifadesinin iyelik ekiyle sık sık kullanılması aidiyet hissini, biz fikrini anlatıya ilave eder ki anlatıcı ve dinleyiciler anlatıya manevi bir bağla dâhil olmuş olurlar. Tam Hz İsmail’in babasına “korkma, üzülme” sözleri sırasında anlatıcının ve dinleyicilerin ağlaması, “kör şeytan”, “bıçağın taşı ikiye bölmesi” motiflerinin kullanılması ile iletişimsel bellekten kültürel belleğe geçildiği görülmüştür.

Sözlü kültürde kuşaktan kuşağa aktarıla gelen Hz. İbrahim kıssası, Türk edebiyatının bilinen ilk yazılı eserlerinden biri olan Hoca Ahmet Yesevî'nin 12. yüzyılda telif ettiği *Divan-ı Hikmet* adlı eserinde de yer almaktadır. Aşağıda da örneklendirilen hikmette Hz.İsmail ve kurban meselesini, tasavvufî bağlamda ele aldığı görülür. Bu hikmet, Türk edebiyatı eserlerinden İslamî bağlamda kurbanı değerlendiren yazılı Türk edebiyatında ulaşılabilen en eski kaynaktır.

Didâr üçün cânını kurbân kılmagunça
İsmâil dek didâr arzu kılman dostlar
Candın geçip tarîkatka kirmegünçe
Âşık men dep yalğan da'vâ kılman dostlar

Allah'ı görmek için canı kurban etmedikçe,
İsmâil (a.s.) gibi cemâlullahı arzulamayın, dostlar
Candan geçip tarîkate girmeyince,
Âşığım diye yalğan iddiada bulunmayın dostlar! (Tosun, 2015: 77)

Dede Korkut (15.yüzyıl), Nehcü'l Feradis (14.yüzyıl) ve Oğuz Kağan Destanı İslamî rivayeti (13.yüzyıl) gibi örneklerde de kurban konusu yer alır.

Hız İsmail hakkında halk için kaleme alınmış manzum ve mensur hikâyeler de mevcuttur. Mustafa Uzun (2001: 81), bu hikâyelerin içinde en tanınmış olanının, Süleyman Çelebi'nin *Vesîletü'n-necât*'ının yazma ve basma nüshalarının sonundaki kısa manzum hikâyeler arasında bulunan seksen-doksan beyitlik Kıssa-

i İsmâîl ve İbrâhîm Aleyhime's-selâm (Hikâye-i Mevlidi'n-Nebî, İstanbul 1311) olduğunu belirtir:

“İbrahim geldi buyurdu Hacer’e,
İsmail’in yıkayıp saçın tara,
Donların yu¹⁶ hem ellerin kınala,
Benim ile bile oduna gele.” (Süleyman Çelebi, Vesîletü'n-necât'tan akt. Uzun, 2001: 81).

Bu dörtlükte de Hz. İbrahim ve İsmail kıssası anlatılırken, İsmail'in yıkanması, taranması ve kınalanması halk dili ile anlatılmaktadır. Bu da Lord Raglan'ın (2001) ritüellerin mit ve sanat eserlerinin üretilmesinde temel oluşturması iddiasını akla getirmektedir. İslam kaynaklı mit ve hikâyelerin halk belleğinde Türk kültürel kodları ile okunup yorumlandığı, ritüellere uygulama modeli oluşturduğu düşünülmektedir. Türk kültür ve edebiyatında Hz. İbrahim ve oğlunun kurbanla ilgili anlatısının sayısız farklı varyantı vardır.¹⁷ Anlatının, her bağlamda yeniden hikâye temel çatısını koruyarak farklı motiflerle yeniden üretildiği görülür. Hatta ninnilerde, ağıtlarda, türkülerde, gazete haberlerinde, hayatın her alanında kullanılan kurban olmak, kurban vermek deyimleri bu anlatıya

¹⁶ Halk dilinde “don: elbise”, “yu-:yıkamak” anlamına gelmektedir.

¹⁷ Türk Edebiyatında Hz. İbrahim ve İsmail mitinin işlendiği yapıtlar hakkında *İslam Ansiklopedisi* “İsmâîl” maddesinde detaylı bilgi verilmektedir: “İsmâîl'e ait bilgilere yer veren eserlerin başında Mevlânâ'nın Meşnevî'si gelir. İbrâhim peygamberin başından geçen çeşitli olaylar tasavvuf ve hikmet diliyle nasıl yorumlanmışsa İsmâîl'e ait olaylar da aynı mahiyette açıklanmıştır. Bunlar arasında Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Hz. İsmâîl'in kurban edilişi üzerinde ayrı bir önemle durduğunu söylemek mümkündür (Gölpınarlı, Mesnevî ve Şerhi, I, 66; II, 93,160; III, 242-243; VI, 203, 601). Mevlânâ, İsmâîl'le ilgili olaylara diğer eserlerinde ve özellikle Dîvân-ı Kebîr'inde de sık sık temas etmiştir (a.g.e., II, 49-50). Muhammediyye (“Faslün fî tertîbi'l-enbiyâ aleyhimüsselâm” başlıklı bölüm içinde, s. 71) ve Envârü'l-âşîkîn (“Mebhas-i İsmâîl aleyhisselâm” başlığı altında müstakil olarak, s. 69-72; “Mebhas-i İbrâhim aleyhisselâm” başlığı altında ise dolaylı bir şekilde, s. 58-69) gibi eserlerle Mekke ve Kâbe hakkında yazılmış kitapları da bu kısımda zikretmek gerekir. Ahmed Fakih'in Kitâbü Evsâfı Mesâcidî-ş-şerife'siyle Gubârî Abdurrahman'ın Kâ'benâme'si gibi menâzil-i hac, menâsik-i hac türü eserler de bu grup arasında yer alır.

Hilye-i enbiyâlarda Hz. İbrâhim'le beraber İsmâîl'in vasıflarının da zikredildiği görülmektedir. Nûri mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınan Hilye-i Peygamberân'da (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1715/5) sözü edilen on dört peygamberden biri Hz. İsmâîl'dir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde kayıtlı bulunan (Emanet Hazinesi, nr. 1181) müellifi meçhul, her sayfası müstakil levha halinde tertip edilmiş manzum-mensur Hilye-i Peygamberân'da da ona bir sayfa ayrılmıştır. Fuzûlî'nin Hadîkatü's-suadâ adlı eserinin “Fasl-ı İbtîlâ-yı Halîlullah Aleyhisselâm” başlığı altında İsmâîl'in kurban edilişi üzerinde durulmakta, şeytana karşı çıkışı ve babasına itaati vurgulanmaktadır.”(*İslam Ansiklopedisi* (2001), “İsmail”, Türkiye Diyanet Vakfı, Haz. Mustafa Uzun, Cilt 23, s. 81)

dayanır. Toplumsal belleğe kültürel kod olarak kazınmış bu kıssanın farklı bağlamlarda farklı metin türlerinde yeniden hayat bulduğu görülür.

Hz. İbrahim kıssasının taklidine dayanan kurban, Türkiye’de miladî takvim kullanıldığından, her yıl bir önceki yıla göre 11-12 gün önce kutlanmaktadır. Kurban bayramı Müslümanlar tarafından Hicri takvime göre Zilhicce ayının onuncu gününden itibaren dört gün boyunca kutlanır, Zilhicce ayının dokuzuncu günü arifedir. Türkiye geleneksel bağlamında kurban sürecinin nasıl gerçekleştiğine dair eldeki en eski kayıt Sedat Veyis Örnek’e aittir. Kurbanı konu alan bu kayıt, 3dakika 35 saniyelik film¹⁸ oluşan bir alan araştırmasıdır (<https://www.youtube.com/watch?v=dJih5BhW2YM> 14 Ocak 2016’da alınmıştır.). Bu film geleneksel mekânda kurban alım ve kesimine önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Sessiz ve kısa metrajlı bir film olmasına rağmen folklorik anlamda çok zengin, geçmişin kanıtı niteliğinde bir filmidir. 1970’li yıllarda Ankara’da filme alındığı tahmin edilen bu alan araştırmasında görüntüler hayvan pazarı ile başlamaktadır. Diğerleri ile karışmasını diye sırtları boyanmış koyunlar, pazara kurban seçmeye gelen kasketli erkekler, alıcı ve satıcı arasında kurban pazarlığı için tokalaşma anları, kurban kesimi, kurbanın ayaklarının tutulması, çukurun kazılması, kurbanın ağaca asılarak dersinin yüzülmesi yer alır ve olan bitenleri izleyen çocukla bu film sonlandırılır. 2013-2016 tarihlerinde geleneksel mekânda yapılan saha çalışmalarında, hayvan pazarları hariç kurban kesim sürecinin değişmediği tespit edilmiştir.

Geleneksel bağlamında kurban bayramı ritüellerini daha detaylı aktarabilmek için, bayram zamanını ikiye bölerek incelemek gereklidir: bayram öncesi hazırlık süreci ve bayram günleri. Bunlar da kendi içinde süreçlere ayrılır: Ev içi hazırlık süreci, bayram alışverişi, kurbanlık seçimi, kurbanın barınma süreci, arife günü etkinlikleri, kurban kesim süreci, kesim sonrası paylaşma ve bayramlaşma süreci...

¹⁸ Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi öğretim üyesi yapmış olan Prof. Dr. Sedat Veyis Örnek’in (1929-1980), “Alan Araştırması: Kurban” temalı, 06/15 kayıt numaralı 8 mm’lik film bandı, TÜBİTAK SOBAG destekli 114K576 numaralı Sedat Veyis Örnek Sözlü Tarih, Biyografi ve Belgelik Çalışması başlıklı proje kapsamında dijital ortama aktarılan, Sedat Veyis Örnek’e ait 15 adet 8 mm’lik filmlerinden biridir.

Geleneksel bağlamda bayram hazırlık sürecinin, kurban almak için aylar öncesinden ekonomi yapılması sayılmazsa, neredeyse bir ay önceden başladığı görülür. Mekânın, bireylerin, kurbanın ve bayram ikramlarının hazırlanması olmak üzere dört alt başlıkta sınıflandırma yapılabilir. Kurban bayramı hazırlık sürecinde erkekler ayrı, kadınlar ayrı rol üstlendiği gibi ortaklaşa gerçekleştirdikleri hazırlık eylemleri de vardır. Hatta bazı hazırlık aşamalarında yardımlaşma, paylaşma, birlikte fikir üretme ya da alım satım anlamında toplumun diğer bireyleri de devreye girer. Hazırlık süreçlerinde gerçekleştirilen etkinlikler bayrama dâhil olanları sadece maddi olarak hazırlanmalarını sağlamaz, ruhen de bayrama hazır hale getirir.

Mekânın hazırlanması, Ramazan Bayramı için de önem teşkil etse de Kurban Bayramı için daha detaylı ve özenlidir. Nitekim Kurban Bayramı “büyük bayram”dır. Her yörede büyük bayram adıyla anılmasa da verilen önem bakımından bu adlandırmayı içinde barındırır. “Ulu bayramda yemekten sakın, küçük bayramda etten sakın” (Eren, 1983: 156 akt. Uzun, 2007: 76) atasözünün varlığı Kurban Bayramına “ulu bayram” da denildiğini gösterir. Mekân hazırlığında bayramın geçirileceği yaşam alanı, evin hazırlığı; kurbanlık hayvanın kesileceği ana kadar barınacağı mekânın tesis edilmesi, düzenlenmesi; kurbanlık hayvanın kesileceği yerin, genellikle avlu veya hayat da denilen bahçenin temizlenmesi, çukurun kazılması, kurbanın asılacağı ağaç, direk gibi yerlere karar verilmesi gibi yazılı olarak zorunlu özellik taşımayan ama bayramı yaşayanlarca gizli anlaşma gibi zorunlu görünen, bayram dışı etkinlikleri de etkileyen detaylardır.

2012-2016 yılları arasında Eskişehir’in ilçe ve köylerinde yapılan saha çalışmalarında ve kaynak kişiler ile görüşmelerde genellikle yıllık gerçekleştirilen evin badana işleminin ya da büyük temizliğin Kurban Bayramı öncesine denk getirildiği görülmüştür. Bayram öncesinde Beylikova ilçesinde halı ve kilim yıkamak için traktör römorklarına ya da kamyonet kasalarına halı ve kilimler yüklenerek, kadınlar ve çocukların ilçeye yaklaşık 30km uzaklıktaki Kaymaz Barajı adı verilen mesire yerine gittiği, imece usulü halı ve kilimlerin yıkandığı ve piknik yapıldığı tespit edilmiştir.

Kurbanın barınacağı mekân, Türkiye gelenekselinde pek sorun teşkil etmediği görülmüştür. Yatay mimarinin yaygın olduğu geleneksel mekânda önceki yılların tecrübelerinden hareketle evin bahçesinde kurban tesis edilen bir mekân mevcuttur. Bu bazen bir ahır, bazen “karaltı” adı da verilen kömürlük, bazen de çatısı olan herhangi bir yerdir. Mekânın seçimi, hazır oluşu kurbanın alınacağı günü etkileyen en önemli unsurdur. Kimi ilçelerde dikey mimari unsuru apartmanların sayısı arttığından kurbanı barındırmak için uygun bahçeler bulunmamaktadır, bu da kurbanın kesileceği gün, yani bayramın ilk günü eve getirilmesi demektir. Kurbanın kesileceği mekân da önceki yıllardaki bayram tecrübelerine dayanarak karar verilir. 1992 yılında Kahramanmaraş’ın Türkmeneli ilçesinin Özbek köyünden İskenderun’a bir apartman dairesine taşınan bir aile, yılda bir kez gerçekleştirilen kurban için, kurbanın rahat kesilip yüzülmesini sağlamak için apartmanın bahçesine beton döktürüp, demir direk ve askı diktirdiklerini derlemeler sırasında ifade etmişlerdir. Yatay mimariye alışan Türk aile yapısında taşınma sadece ev içi odaların aktarılması olarak düşünülemez. Bu husus, pek çok açıdan irdelenmiş, irdelenmeye devam eden husustur. Burada mekân hazırlığı konusunda taşınma hadisesine kurban açısından yaklaşmak gereklidir. Mekân değiştiren ailelerin “Kurbanı nerede barındıracağız ve nerede keseceğiz?” sorusu ile taşınacağı mekâna karar verdiği ya da mekânı dönüştürdüğü tespit edilmiştir. Geçimini hayvancılıktan sağlamayan bazı ailelerin kurbanlık koyunu daha pahalı almamak için birkaç ay öncesinden kuzu iken alıp, bu birkaç ay için, bahçeye üstü kapalı bir alan tahsis ettikleri tespit edilmiştir. Bir diğer mekân hazırlığı da bayram sabahı için bahçenin temizlenmesidir. Genellikle arife günü ya da bayram sabahı gerçekleştirilir. Ritüelin gerçekleşeceği mekân neresi olursa olsun öncelikle temiz olmasına özen gösterilir.

Gülbüz Erginer, “Uşak’ta Kurban Bayramı” başlıklı yazısında Uşak, Afyon ve Kütahya’da bayramdan yaklaşık bir hafta önce belli noktalara taş ve çamurla örülen arkasında iki yanlı deri körükler bulunan kurbanın başını ve paçalarını ütmeye yarayan ocaklar kurulduğunu anlatır (1997: 184). Bayram endüstrisi, geleneksel meslek sınıfına da alınabilecek bu saptama kurbanı gerçekleştiren aile dışında da hazırlıkların çok yönlü devam ettiğini gösterir. Aynı bölümde Erginer’in kurbanlığın barınması ve alımı konusundaki tespitleri geleneksel mekânda ve

çağdaş kentte kurbanın alımı ve barınması ile ilgili 1998 yılı öncesi durumu analiz edebilmek açısından dikkate değerdir :

“Kurban için alınan hayvanların barınma ve bakım konusu, yaşanan yere göre değişiklik göstermektedir. Örneğin, kırsal kesimde kurbanlığın barınma ve bakımı sorun olmamaktadır. Eğer sürü varsa kurbanlık sürüye katılmakta, kesilinceye dek burada bakılmaktadır. Kent yaşamındaysa kurbanlığın barınma ve bakımı yaşanan mekânın durumuna bağlı olarak değişmektedir. Örneğin hayvan kümeste, kömürlükte, bodrumda, garajda, evin girişinde, balkonda, banyoda barındırılmakta çoğu kez de barındırma sorun olduğundan bir geceden fazla barındırmamak için arife günü hatta kesilmeden biraz önce satın alınmaktadır (1997: 160).

Kurbanlığın barınacağı yer hususu sadece kurban için seçilen hayvanın kurbana kadar nerede bekletileceği konusu değildir. Bayramdan 10-15 gün önce hayvan pazarlarından, hayvancılıkla uğraşan kişilerden alınan ya da hayvancılıkla uğraşan ailenin kurban için seçilir. Beydili, eskilerde kurbanın seçilme olayı rastgele olmadığını ve onun başkalarından ayıran üstün veya seçkin bir özelliği olması gerektiğini vurgular (2005: 348). Seçilip ayrılan kurbanlığın; ailenin bulunduğu meskende barınması bir nevi kurbanlığın, ailenin bir ferdi gibi aileye dâhil edilmesidir. Bu da ritüelin en önemli parçalarından biridir. *La Fête du Mouton* (1998) kitabında Anne-Marie Brisebbare, bayram öncesi koyunun ev içinde bulunmasını ve aile fertlerine dâhil edilmesini “insancıllaştırılmış” terimini kullanarak karşılar. Aşağı yukarı Türkiye gelenekselinde yaşanan kurban bayramı ritüeli gibi bayramın ve bayram hazırlıklarının geçtiği, 2014 ve 2015 yıllarında da aynı ritüellerin kentlerinde de devam ettiği tespit edilen Mağrib’de (Fas, Tunus, Cezayir) 1988-1998 yılları arası yapılan Kurban Bayramı derlemeleri sonucunda Brisebarre şu tespit ve yorumlarda bulunur: Müslüman ülkelerin, büyük şehirlerinde, kurban bayramından önceki günlerde koyun görmek sıradandır ve onu evinde barındırıp evde kesmek normaldir. Mahalleye ve yaşam evlerine göre, koyun terasta, balkonda, avluda, garajda ya da yalı ise bahçede barındırılır. Birkaç hafta önce, bayramdan birkaç gün önce ya da bayramdan bir gün önce alınmış kurban koyunu, kentsel yani şehirci hayvan haline gelir, âdeta evcil hayvan haline gelir. Kadınlar tarafından sevinç çığlıklarıyla, üstüne su serperek, evlerine karşılanan bu yeni fertlerine isim verirler. Bu hayırlı koyun, şehit olmaya vaat edilen, ki bazılarına göre, kaderini ve hatta ne zaman öleceğini bilen koyun, kem gözlerden korunmalıdır. Korunma yöntemlerden biri de, çoğu zaman akan kana

ortak edilen kına, yani koruyucu ve temizleyici içerik sürmektir. Kurbanda, evlilikte, sünnet, törenlerdeki gibi kurbanı eve getirip evde karşılamakta olan kadın ritüelinde de kına yakılır. Kadınlar, hayvanı aldıktan sonra, beslenmesiyle, bakımıyla ve kurban hazırlıklarıyla ilgilenirler, (Ayd kurbanının) Kurban Bayramı için alınan kurbanlık hayvanın aileye alıştırılması, insancillaştırılması, süslenmesi gibi rolleri, çocukların yardımıyla oynarlar. Çocuklar, bu koyunu oyun arkadaşı görür, yollarda gezdirir, komşuların koyunlarıyla kıyaslayıp savaştırırlar. Mücadelelerde kim galip çıkarsa, o mahallenin koyunlar sultanı olarak ilan edilir. Bu yüzden Tunuslu çocuklar, ailenin Belgroun cinsi koyun seçmelerini talep ederler yani sultan boynuzlu olan koyun böylece, renkli renkli pamuk iplerle süsleyebilecekleri ellerinde bir şampiyon olduğundan emin olurlar. Çocuklar oyunlarında koyunlarını, ev yaşamından çıkartarak, diğerlerin beğenisine ve hayranlığına sunarlar. Böylece bakılan kurbanlık koyun, hayvanların dünyasından, insanların dünyasına yerleştirilir, bir şekilde, doğa düzeninden kültür düzenine aktarılır. Topluma dâhil edilerek, kutsallaşmasını ve büyük oğul yerine geçmesini sağlayan insancillaştırma kurban statüsüne eriştirir (1998: 21-25). Türkiye gelenekselinde aileler nedenini cümlelere dökemedikleri ama içselleştirdikleri ve atalarından böyle gördükleri için gerçekleştirdikleri kurban ritüellerinin bir parçası olan kurbanlığı kınalama, süsleme, incitmeme, çocuklarla oynatma, kurbanlığa isim verme gibi ritüellerin azalarak da olsa devam ettiği tespit edilmiştir. Örneğin; Erzincan'da, Kayseri Bünyan'da, İstanbul Gültepe'de İsmail'in gözleri sürmelendiği için kurbanlığın eli ayağının temizce yıkanıp, gözlerinin sürmelendiği (Erginer, 1998:161), Samsun Hasköy'de abdest alınarak kınalandığı (Erginer, 1997:161), Kahramanmaraş, Türkmeneli ilçesi ve köylerinde; Eskişehir Sivrihisar ilçesi ve köylerinde de arife günü akşamı alınının ortasına kına sürüldüğü tespit edilmiştir. Erginer çoğu yerleşim biriminde arife gününün gecesi kurbanlığın sırtı ve alınının kınalandığını, boyandığını, süslendiğini¹⁹, yıkandığını ve tüyelerinin tarandığını belirtir (1997;159-160). Pertev Naili Boratav (1973: 253-254) da kurbanlık koçları yıkama, kınalama, gelin telleri ile süsleme konusunda bilgi verir ve kurbanlık hayvanları kınalamanın Yahudiler arasında çok eski bir töre olduğunu; İslam dinine oradan geçmiş olabileceğini ya da İslamiyet öncesi Sami kavimlerin dinsel

¹⁹ Yönetmen ve senaristliğini Ömer Lütfi Akad'ın, yapımcılığını Hürrem Erman'ın üstlendiği, başrollerini Hülya Koçyiğit, Kerem Yılmaz, Kahraman Kırıl, Ali Şen, Kamran Usluer'in paylaştığı 1973 yılı yapımlı "Gelin" adlı filmin afişinde bulunan kurbanlık koçun da alınında nazar boncuğu mevcuttur (Bkz. Ek 1: Fotoğraf 2)

geleneklerinin bir kalıntısı olabileceğini dile getirir. Titizlikle bakılan, temizlenen, kınalanan ya da süslenen kurbanlara Anadolu genelinde kesim sonrası işlemlerin kolay ve temiz olması için arife günü akşamı yemesi için bir şey verilmediği, kesimin hemen öncesinde kurbanlıklara tuz yalattığı ve su verildiği bilinmektedir.

Bayram öncesinde mekânın ve kurbanlığın bayrama hazır olması sağlanırken bireylerin fiziksel ve ruhsal anlamda kendilerini hazırlama süreci de söz konusudur. Bireylerin hazırlanması; oruç, mezar ziyareti, kına, bayram alışverişi, arife suyu, resmi tatil, düğün, nişan, mevlit gibi kararların alınması gibi pek çok dinî ya da dünyevî eylemleri gerçekleştirme çabasıdır. Anadolu'da "bayramlık" diye bir tabir vardır. Bayramlık, temel anlamıyla bayram için alınan kıyafet, ayakkabı gibi bireyin bireysel ihtiyaçları olabileceği gibi, tabak, ev eşyası gibi misafirler için kullanılan araç gereçler anlamını taşır, özetle seyrek kullanılan nesnelere için kullanılır. Tüketim kültürünün etkin rol oynamadığı dönemlerde - Türkiye için 2000 yılından önce de denilebilir- bayramlık alışverişinin aileler ve özellikle çocuklar için çok özel bir an olduğu; ayakkabıları, kıyafetleri başucunda bayram sabahına uyanılan bayram anılarının sayıca çok olduğu bilinmektedir. Önemi ya da heyecanı azalsa da bayramlık alışverişi, mağazaların verdiği reklamlardan da anlaşılacağı üzere, her bayram devam ettiği ve özel bir yer teşkil ettiği görülmektedir. Bayramlık almaya çocukların götürülmesi bayramın bir neşesi ve zorunluluğu olduğu gibi, nişanlı bir çift, özellikle nişanlı kız için özel bayram alışverişi yapılması yaygındır. Bayram alışverişi listesine, evde hazırlananların dışında, şeker, kolonya gibi ikramlar, kurban kesimi için gerekli bıçak, urgan, poşet gibi elzem malzemeler de ilave edilebilir. Alışveriş gibi somut eylemler dışında bazı yörelerde kurban kesmeye niyetlenenlerin bir gün öncesinde oruç tuttuğu görülmüştür. "Kurban orucu: Kurban sahibinin kurban kesilip parçalanıncaya kadar yemek yemeyip orucunu kesilen kurban etinden pişirilen yemekle açması gerektiğinin adıdır" (Öztürk, 2005: 627). Eskişehir Sivrihisarlı Mustafa Sabri Dedenin "arife gecesi bir şey yenmeyip, bayram sabahı ilk lokmanın kurbanın ciğeri olması gerektiği" konusunda çocukları ve torunlarına ısrar ettiği torunları tarafından anlatılmıştır. Erginer (1997: 159-163), kurban orucunun Anadolu'da çok yaygın olduğunu çoğunlukla kesimden önceki günün gecesinden başlayıp ertesi gün kesim ile tamamlandığını, kimi yerlerde ise üç ya da altı gün öncesinden başlayarak kurban sahibinin oruç tuttuğunu, orucun kurbanın ilk pişirilen yeri

genellikle de ciğeri ile açıldığını aktarmıştır. Oruç, kurban öncesi veya sonrası kılınan iki rekât şükür namazı ve teşrik tekbirleri, kurban eylemini manevi anlamda tamamlayan bir bütünün, ritüeller silsilesinin kopmaz parçaları gibidir. Bu ritüeller silsilesine atalar kültünü de eklemek mümkündür. Mezar ziyaretleri,ölülerine dualar okuma ve mezarları temizleme, mezarlıktaki bitkileri sulama gibi faaliyetler arife günü gerçekleşir, fakat bayramın ilk günü gerçekleştiği de olur. Köy ya da ilçe dışından bayram için büyüklerini ziyarete gelenlerin de bu faaliyetleri gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu dönemde Mezarlık dışında pek çok arabanın park edilmesi bu durumunun bir kanıtıdır. Bu durum, ataların ruhu ile bayramlaşmaya önem vermenin, yaşayan insanlardan daha önce geldiğini göstermektedir. Geleneksel mekânlarda yaşayanlar, ölüleri ile barışıktır. Ölüm, kent dışına itilmemiştir. Sivrihisar'da gelin, baba evinden ayrıldıktan sonra damat evine gitmeden önce mezarlığa götürülmektedir. İki mekân değişimi arasında atalar, ataların izni, duası ve vedası vardır. Bayramda da atalar, ritüele dâhil olmaktadır. Kurbanla gelinin atalar kültü dışında bir benzer yönü de kınadır. Eskişehir Sivrihisar'da nişanlı kız varsa bayramın bir hafta öncesinden erkek tarafınca nişanlı kıza kına yakmaya gidilir. Küçük bir eğlence tertip edilir ve erkek tarafı yanlarında, gelin kıza için aldıkları bayramlık elbiseleri, hatta bazı zengin aileler kurbanlık koyun, baklava, fıstık, şeker götürür ve kına yakmaya katılanlarca çocuklarla birlikte bu götürülen fıstık ve şeker yenilir. Arife günü kurbanlık dışında çocuklar, kadınlar ellerine kına yakarlar, Arife günü bir diğer eylem de "arife suyu"dur. Arife günü sular kutsal kabul görür. Arife günü banyo yapmanın boy uzatacağına dair bir inanç da vardır. Arife günü, Sivrihisar Kargın köyünde "Arife suyuna gir" ifadesi yaygın kullanılır. Zamanın kutsallığı suya da geçmiştir.

Türkiye'de arife günü öğleden sonradan itibaren bayram bitene dek resmi tatil yapılmaktadır. Eğer arife günü pazartesi ya da salı ise ya da bayram perşembe günü bitiyor ise genellikle 9 gün resmi tatil yapıldığı bilinmektedir. Öyle ki okulların yeni eğitim öğretim yılının başlama tarihinde bile bayramın etkisi olabilmektedir. 2015 yılı kurban bayramından dolayı 14 Eylül'de başlaması gereken eğitim-öğretim yılı 28 Eylül'de başlamıştır.

Bayramın bir diğer hazırlık aşaması da bayram ikramlarıdır. Yörelere göre farklı tatlar ve çeşitler hazırlansa da temel ikramlar sarma ve baklavadır. Kurban

bayramını ramazan bayramından ayıran bir özellik de et ikramıdır. Etin küçük parçalara ayrılarak pişirildiği kavurma adı verilen ikram bu bayramın olmazsa olmazıdır. Dolayısı ile kavurmanın yanında yenilmesi daha uygun olan yiyecekler hazırlanır ve sofraya ikramı şeker ve baklava ikramının önüne geçer. Ramazan bayramında şeker ikramı ön plana çıktığı için “şeker bayramı” olarak adlandırılır. Oysa kurbanda karın doyurmak, yemek ziyafeti, paylaşmak ön plana çıkar. Bu ikram hazırlıkları günler öncesinden kurban eti pişirilene dek devam eder. Kadınların ve çocukların, komşuların ve akrabaların bir araya gelmesi için ikram hazırlıkları da bir vesiledir. Sofraların kurulduğu bu bayramda en temel ihtiyaç ekmektir. Bayram günü ekmek pişirmek uygun olamayacağı için ya da bir iki ekmek fırını bulunan ilçelerde bayramın genelde üçüncü gününe dek ekmek çıkmayacağı için ekmek tedbiri önceden alınmalıdır. Kuru yufka, su ile ıslatıldığında; bazlama, ısıtıldığında pişirildiği anın tazeliğine ve lezzetine ulaştığı için geleneksel mekânlarda tercih edilen ekmek tiplerindedir. Burdur Bucak'ta bayram için bir araya gelen kadınların yufka pişirdiği, Eskişehir Sivrihisar ve Beylikova ilçelerinde ve köylerinde bazlama pişirdiği, ekmek pişirmeyen ailelerin çuvalla ekmek aldığı tespit edilmiştir. Arife günü hangi gün yeniden ekmek satılacağına dair belediyeden anonslar yapıldığına şahit olunmuştur. “Uşak ili ve ilçelerinde genellikle evlerde ya da belirli yerlere sipariş verilerek peksimet ve tepsilerle tatlılar hazırlanır” (Erginer, 1997: 179).” Bayramın denk geldiği mevsime göre yemek ve tatlı tercihleri değişebilir. Sonbahar ve kış aylarına gelen bayramlarda Eskişehir Sivrihisar'da kabak tatlısı da yaygın ikramlardandır. Yaprak sarması veya “kelem” adı verilen lahana sarması için de kadınlar bir araya gelir, sarmalar sarılır, kurban eti mutfağa getirilinceye dek pişirilmez. Kurban eti parçalandıktan sonra kaburga kemiği eti ile birlikte tencerenin en altına konularak sarmalar üzerine dizilerek pişirilir. Bamya çorbası Konya ve Eskişehir'de yaygın bayram ve düğün ikramlarından. Bu çorba için kadınların bir araya gelmesine ya da bayram öncesi hazırlığa gerek yoktur ancak kurbanlığın etine ihtiyaç vardır.

Sosyal, inançsal, bireysel, mekânsal gibi pek çok iç içe geçmiş olgularla hazırlıklarını tamamlayan birey ve aileler bayramın ilk günü çok erken kalkarlar. Günler öncesinden ulusal ve yerel haber ve gazetelerde duyurulan bayram namazı saati, kalkış saatini de belirler. Ailenin erkekleri bayram namazına giderler, bazen erkek çocuklar da baba ya da dedelerine eşlik ederler. Kına yakılan kız çocukları

geceden kınayı beklettikleri ellerini yıkarlar. Kadınlar ya da büyük kız çocuklar hayat denilen avluyu temizler, süpürürler. Bayram namazı sona erdiğinde caminin çıkış kapısında bayramlaşma âdeti bir seremoniye dönüşür. Namazdan ilk çıkan kişi dikilir, ikinci kişi bu kişi ile bayramlaşıp yanına geçer, üçüncü kişi de bu ilk iki kişi ile bayramlaşır ve üçüncü sıraya geçer, camide namaz kılan tüm kişiler bitene kadar bu sıralama böyle devam eder. Bu şekilde küsler de birbiriyle bayramlaşmak zorunda kalırlar ve barışırlar. Bayramda küslerin barışması, bayramın önemli özelliklerindedir ve “ bayramda küslük olmaz” ifadesi halk arasında yaygındır.²⁰ Cami dönüşünde Ramazan bayramındaki gibi kahvaltı hazır edilmez, kurbanın ciğeri beklenir ama kurban kesilmeye başlanırken çay ocağa konulur. Kimi ailelerin kurban kesiminden öncesinde kimi ailelerin ise sonrasında bayramlaştığı görülmüştür.

Günlerdir, haftalardır hazırlıkları yapılan kurbanı kesme vakti geldiğinde kesecek kişiler abdest alır ve yörelere göre bazen kesimden önce bazen kesimden sonra iki rekât şükür namazı kılar. İslam âlimlerine göre kurbanı kesecek kişinin Müslüman olması tercih edilmelidir ancak ehl-i kitaptan (Yahudi veya Hıristiyan) olursa da sorun teşkil etmez. (İslam Ansiklopedisi,1996: 439; Şamil İslam Ansiklopedisi, 1990: 19; Ülkü, 1969: 64-65; Dikmen 1983: 549). Cezayir’de kurbanı kesecek kişinin daima namaz kılan birisi olma şartının bile arandığı bilinmektedir. Türkiye gelenekselinde genellikle ailenin en büyük erkeği kurbanı kesmekte daima namaz kılan biri olma şartı aranmamaktadır. Oğullar ya da torunlar da çukur kazmak, kurbanı asmak, deriyi yüzmek gibi diğer işlemlere yardım etmektedir. Erginer (1997: 161), kurbanı kimin kestiği hakkında şu tespit ve çıkarımlarda bulunmaktadır:

“Genel olarak Anadolu’da kurbanlığı, kurbanı boğazlamaktadır. Anadolu’nun genellikle kırsalında, özellikle de büyük kentler dışındaki kent ve kasabalarında erkek birey, bu pratikler ve bu pratiklere eşlik eden gelenek, göreneklerle kültürlendiği için, erginleşme aşamasında tavuk, horoz gibi kanatlı hayvanların kesimini yapması doğal hale gelmektedir. Evin reisi, yaygın haliyle kurban keseni yaşlanıp, bu işi yapamaz duruma

²⁰ Başrollerini Ahmet Kural ve Murat Cemcir’in paylaştığı, senaristliğini Selçuk Aydemir’in yaptığı 2013 çekimli *Düğün Dernek* adlı komedi filminde yer alan Sivas’ta bir camide bayramlaşma sahnesi camide gerçekleşen geleneksel bayramlaşmalara örnek teşkil etmektedir. Aynı sahnede “Bu bayram ne kesiyorsunuz?” sorusu mizah unsuru olarak yer alır. Bu soru Kurban Bayramı öncesinde Türkiye genelinde ailelerin, tanıdıkların birbirlerine sıkça yönelttiği sorulardan biridir.

geldiğinde kesme görevini erişkin genç üstlenmektedir. Pek azına rastladığımız aksi durumlarda akrabalar, bildik tanıdık komşular bu işi yapmaktadırlar. Kurbanlığın boğazlanması karşılığı olarak bazı yerleşim birimlerinde hiçbir şey verilmezken, bazılarında hayvanın gözünü örtmede kullanılan yeni mendil, kesim işini yapanın elini yıkadıktan sonra kuruladığı yeni havlu hediye olarak verilmektedir.”

Kadınların rolü ise kesim için getirilecek götürülecek araç gereçlerle, kesilen etin pişirilmesi ve paylaşımında kimlere et verilmesinin kararı ile ilgilidir.²¹ Ayrıca kesimin ertesi gününde eti doğrama işinde kadın erkek ailenin tüm büyükleri görev alır.

Kesimden önce kurbanın kanının akması için evin bahçesine/ avlusuna, “kurban çukuru” adı da verilen, çukur kazılmaktadır. Kurbanlığın kanı, eti, kemiği, derisi hiçbir yeri boşa gitmemeli, çöp olmamalıdır. Kesilecek başka bir kurbanlık daha varsa kesimi görmemesi sağlanır. Kesim anında bazı yörelerde hayvanın iki ön bir arka, iki arka bir ön üç ayağı bağlanırken bazı yörelerde dört ayağı da sıkıca bağlanmaktadır. Bir ayağın serbest bırakılma nedeni kaynak kişilerden alınan bilgilerce kurbanlık hayvanın can verirken tek ayağını hareket ettirmesi sayesinde daha kolay can verdiği düşüncesidir. Kurbanlık hayvan yüzü kibleye bakacak şekilde yatırılır ve gözleri mendil ya da sağ gözü sağ kulağıyla örtülür. Hz. İbrahim de Hz. İsmail’in gözlerini bağlamıştı. Erginer (1997; 160) bu durumu ilk örneği yinelemeyle ilişkilendirmek olarak yorumlar.²² Campell ritüelleri mitle ilişkilendirip, ritüele katılan bireyin mitolojik olan ilk tecrübeyi yaşadığını ileri sürer(Elkins 1998: 199 akt. Çetin, 2008: 87). Brisebarre (1998; 28), kurban bayramı ile ilgili yaptığı derlemelerde ritüel eylemi için süslenmiş koyunun tüm ailenin ilgisini çektiğini tıpkı İsmail’in yaptığı gibi, kutsal rolünü kabullenmeyi ve ölüme karşı teslimiyeti koyunun tavırlarından, ailenin anladığını belirtir. Kurban olmayı koça devreden İsmail, gözündeki bağı da devretmiştir. Toplumsal bilinçaltında bağın kurbanın İsmail’den koça devredilmesi anlatısının barındığı düşünülebilir.

²¹ Bkz. Ek 1: Fotoğraf 3, 4, 8, 11, 17.

²² Anadolu’da bazı evlerde Hz. İsmail’in gözlerinin bağlı olduğu, başında Hz İbrahim’in elinde bıçakla dikildiği, kanatlı ve kadın olarak tasvir edilmiş meleğin gökyüzünden elinde bir koç ile geldiği çizilen resim ve işlemelerin, evlerin salonlarına asıldığı tespit edilmiştir (Bkz. Ek 1: Fotoğraf 1). Yönetmenliğini ve senaristliğini Asaf Tengizi’n yaptığı 1972 yapımlı “Hz.İbrahim ” adlı film afişinde de Hz İbrahim, Hz. İsmail ve Kurban ile birlikte ve Hz. İsmail’in gözleri bağlıdır. Ayrıca Fuzûlî, *Hadikaü’s- Süedâ* adlı eserinde ve Kalender Paşa’nın *Fâlnâmesinde* yer alan minyatürlerde (Bkz Bölüm 1.3.) Hz İsmail’in gözleri yine bağlı olduğu görülmektedir. Oysa İtalyan ressam Michelangelo Merisi da Caravaggio (d. 29 Eylül 1571, Milano – ö. 18 Temmuz 1610), Hz. İshak’ın kurban edilmesi sahnesini çizdiği resimlerde, Hz. İshak’ın gözleri bağlı değildir.

Mircae Eliade'nin (1994:48) tüm kurban çeşitlerindeki uygulamalar ile ilgili genel bir çıkarımı kurban veren kişi arketip kurban verişti tekrarladığı sürece tam bir törensel eylem içinde ölümlülerin dindışı dünyasını terk edip ve ölümsüzlerin ilahi dünyasına girmiş olur. Bir diğer taklit de tekbirdir. Kesim anında kurbanın sahibi kesimi başkası yapıyor ise ona üç kez "vekaletini verdin mi, verdim" şeklindeki diyalogla kesim vekaleti verir, kesen ve kurbanı niyetlenen kişi dua eder ve üç kez tekbir getirir²³. Alevilerde ise kurban kesen kişinin "üçler, beşler yediler, kırklar" diye başladıkları dua ile kurban kestiği tespit edilmiştir.²⁴ Keskin bir bıçakla hayvanın boğazı kesilir, uzun süre kan aktıktan sonra kafası koparılır. Akan kandan etrafta bulunan çocukların alınına kan sürülür²⁵. Alına kan sürmenin kutsallığın geçişi olarak düşünülebileceği gibi, çocuğun yerine koç kurban etmenin bilinçaltının dışavurumu da olabilir. Oğuz (2013:162), "çocukların alınına sürülen kanın, eğer gökten koç gelmeseydi sen kesilecektin deme ritüeli olabileceğini" belirtir. Kaynak kişilerden Ali Çalış'ın da torununa " bu koyunlar olmasaydı çocuklar kurban olacaktı" ifadesi de bu çıkarımı kuvvetlendirmektedir. Alına kan sürme ritüelinin ilk ne zaman gerçekleştiği bilinmemekle birlikte, sosyal tarihe de kaynaklık edebilecek şiirlerden hareketle, 1500'lü yıllarda Osmanlı'da uygulandığı tespit edilmiştir. Muhibbî mahlası ile şiirler yazan Kanunî Sultan Süleyman bir beytinde alına kurban kanı sürmenin âdet olmasından bahseder:

Kâ'be-i kûyunda çün 'uşşâkı kurban eyledün

Eski 'adettür nola alınuna sürsen kanuna ²⁶

" Mademki mahallenin Kâbe'sinde âşıkları kurban eyledin; eski âdettir, alınına kanını sürsen n olur?" Gazel 2676/ Beyit 6 (Ak, 1987 akt. Uzun 2007; 122)

²³ Bkz. Ek 1: Fotoğraf 1.

²⁴ Alevilerde "Kurbancı postu" denilen bir post vardır. Bu post Hz. İbrahim'im makamıdır. (Fıçlalı, 1990: 339)

²⁵ Bkz. Ek 1: Fotoğraf 5, 9, 15.

²⁶ Ayrıca kurbanı motif olarak kullandığı beyitleri bulunan yaklaşık yirmi gazeli olan Muhibbî'nin inşaat kurbanının bahsi geçmektedir. Her bina yapımına başlarken kurban kesildiğini anlatmaktadır.

Bünyâd-ı cefâ eyledün evvel beni öldür

Âdettür ezel zebh ile başlansa binâya

" Cefanın temelini atarken önce beni öldür; çünkü ezelden beri binaya kurbanla başlamak adettir." G.2530/5 (Ak, 1987 akt. Uzun 2007; 120)

Alna kan sürmenin dışında örneğine Cezayir ve Fas'ta da rastlanılan kapıya kurban kanı sürme ritüeli vardır. Anadolu'da, Alevilerde, evi ve evin fertlerini kem gözlerden kötü düşünceli insanlardan korumak için, sağ eli kana batırarak kapı eşiğine üstüne de, hamse (Fatıma Ana eli sembolü) şekliyle sürülür. Kaynak kişilerden Veli Minkan her yıl kapının üzerine beş parmak birden kanı sürdükleri için, kapılarının üzerinde artık yer kalmadığını belirtmiştir. Kurbanın kanının kapıya sürülmesi mekânın kutsanması olarak yorumlanabilir. Örneğin kurban bayramı dışında bir eve gelin geldiğinde kurban kesilmesi ve gelinin kurbanın akan kanının üzerinden atlaması, yeni ev yapılırken evin temeline kurbanın kanının akıtılması kanın koruyucu, kutsallığı aktarıcı özelliğini gösterir. Aslında kurbanın evde kesilmesi de bir nevi evin kutsanması olarak da düşünülebilir. Kurbanlar, ortak kurban değilse, evlerin bahçesinde kesilen Türkiye gelenekselinde, türbelerde kurban kesimine de rastlanmaktadır. Kurban bayramı dışında, sene içinde dua ve şükür gibi çeşitli vesilelerle türbe ve yatır etrafında kurban kesildiği bilinen bir gerçektir. Ancak kurban bayramında da türbe etrafında kurban kesmenin örnekleri vardır. Örneğin Müge Aydoğan (Oğuz vd 2010: 37), 2008'de Kütahya, Soğukçeşme köyünde Kurban Bayramı derlemesinde kurbanların Çoban Baba türbesi etrafında kesildiğini kurban etinin bir kısmı orada pişirilip ve kurban kesmeyenlere dağıtıldığını tespit etmiştir. Erginer (1997: 151), türbeleri kutlu mekân olarak adlandırır. Kurban bayramının ilk günü evler kutlu mekânlara dönüşür. Tekin Küçükali'ye (2008: 60) göre ise hayvan evde kurban edilir ki ailedeki herkes Allah rızası için her şeyi feda edebilmesi gerektiğini anlayabilsin.

Kurban kesildikten ve akan kanın çocukların alınına ya da evin kapısına sürüldükten sonra kurbanın derisinin yüzölme işine geçilir. Oklava ile hayvanın bir bacağının yanından bir delik açılır. Küçük bir hortum parçası ile nefes üflenerek, hava yardımı ile hayvan şişirilerek deri ile etin birbirinden kolay ayrılması sağlanır. Kurban eti yedi parçaya ayrıldığına örnekleri olsa da genellikle üç parçaya ayrılır. Bunun bir parçası kurban kesmeyen ailelere, bir parçası bayramda gelen gidenlere ikram etmek üzere ve, bir parçası da kesen aileye ayrılır.

Sabah kahvaltısı, kurbanlığın hızla pişirilebilen ciğerleri, böbrekleri, kalbi (yüreği) ile yapılır, halk arasında bunun sevap olduğu inancı yaygındır" (Erginer, 1997; 183). İlk olarak kavrulmuş ciğer parçası tüketilmesi gerektiği ya da kurban

orucunun bu ciğerle açılması gerektiği büyüklerce anlatılır. Kurbanın hiçbir parçası boşa gitmesin diye çaba sarf edildiği görülür. Kurbanın derisi çeşitli kurumlara, camilere bağışlanır ya da çok ucuza satılıp parası bir fakire verilir, maksat kurbanın hiçbir parçasının boşa gitmemesi çöp olmamasıdır²⁷. Sivrihisar evlerinde kurban derisinden yapılmış pek çok paspas ya da duvar halısına rastlanılmıştır. Derinin ev aksesuarına dönüşmesi de çeşitli işlemlerden geçmesini gerektirir: Tuzlanan deri kurumaya bırakılır eğer keçi derisi ise kökboyaları ile boyanarak süslenebilir. Derisi, kafası ve bacakları ayrılan kurbanın iç organları temizlenir. Sivrihisar'da 1960'lı yıllarda kurban bayramında çocukların ellerinde oklavalar ile evleri dolaştığı ve ev sahiplerinin oklavalara etler taktığı kaynak kişilerden aktarılmıştır. Anadolu'da kurbanı kesme işini gerçekleştirene ya da kurbanı bayrama kadar bakan kişilere de et parçalarından verildiği tespit edilmiştir. Sivrihisar'da kellenin ve bacakların ütülme işlemini kadınlar gerçekleştirir. Erginer'in (1997: 184) Uşak'taki derlemelerinde önceleri ocak sahiplerinin, belirli bir ücret karşılığında kelle ve paçaları üttüğü (ütüleme, tüylerini yakma) bilgisi vardır. Kurbanın organlarının halk inançlarından kaynaklanan farklı işlevsel özellikleri ile tüketildiği de görülmektedir²⁸. Sivrihisar'da konuşamayan çocuklara kurbanın dilinin yedirildiği bilinmektedir. "Anadolu'daki Kür Vadisinde, Çıldır yöresinde kurban bayramında kurban olarak kesilen hayvanın kemikleri ekin ekilecek zamanına kadar temiz bir yerde saklanırdı. O yıl bu toprakların verimli ve bereketli olacağına inanılırdı. Irak Türkmenleri, evde kestikleri kurbanın kanından parmak ucuyla alıp çocukların ağzına sürerlerdi ve böylece çocuk üzerindeki belâların gideceğine inanırlardı" (Beydili, 2005: 350). Erginer (1997; 161-184), Türkiye'nin farklı şehir ve köylerinde yaptığı araştırmalarda, genelden sapkın olarak nitelendirdiği, kurbanla ilgili yaygın olmayan bazı halk inanç ve

²⁷ "Deri ve bağırsaklar yaygın olarak sosyal yardım ve dayanışma kurumlarına verilirken, kimi yerleşim birimlerinde resmi otoritenin bu konudaki baskı ve zorlamasına bir tepki olarak kurbanın deri ve bağırsaklarının cami yaptırma dernekleri ile *Kuran* kurslarına verildiği saptanmıştır. Bu konu 1980'li yıllarda Samsun/Düzköy'de güvenlik güçleriyle halkın karşı karşıya gelmesine bile neden olmuştur"(Erginer, 1997: 164).

²⁸ Brisebarre'in Magreb'de yaşayan Müslümanların kurban bayramındaki bazı uygulamaları Türkiye ile benzerlik göstermektedir ancak Türkiye'de kurban kanının sihir ve büyü konusunda kullanımına rastlanmamıştır. "Eğer erkekler, ritüelin resmi görünen kısmıyla özellikle ritüelin kanlı eylemi ve kurban edilen gövdenin ete dönüşmesiyle ilgileniyorlarsa kadınlar da aktiflikten mahrum olan, evsel işlemlere katılırlar. Erkekler kanı akıtırken, kadınlar o kanın geleceğiyle ilgilenirler, tuzun koruyucu ve temizleyici içeriği sayesinde, tehlikeli cin /ruh ilişkisini üstlenerek kanın kaderini idare ederken erkekler de kanı akıtırlar. Kadınlar Kurban kanını ve gövdenin bazı parçalarını sağaltma ve sihir için alıp kullanırlar, iç organlarını temizlerler kafayı ve ayaklarını yakarlar, eti muhafaza etmek için düzenlerler ve kurban bayramı yemeklerini ve garnitürleri hazırlarlar" (1998: 21).

uygulamalarını tespit etmiştir. Bu tespitler: Erzurum (Yabaddal)Yakup Abdal'da kesim gününe kadar üç ya da altı gün oruç tutulduğu; Nevşehir Ürgüp'te kurbanlık hayvana üç parça ekmek verip su tutulduğu; Malatya Hekimhan Başkanlık'ta kurbanlık hayvanın kulağına ezan okunduğu, üç defa "Allahu ekber" denildiği; Kocaeli Nusretiye'de oruçlu olan kişilerin kurbanın etinden bir lokmayı (çiğ) yıkamadan tuzlayıp yedikleri; Samsun Hasköy'de kurban kesilmeden önce on gün oruç tutulduğu, on gün boyunca tırnak kesilmediği, kurbanın sağ böbreği ile o günkü orucun açıldığı; Ordu Fatsa Kumru'da kurban kesilir kesilmez kanından bir kaşık, nefes darlığı çeken çocuğa içirildiği; Kars'ta koyunun kesilirken gözü örtülmeden önce gözünden öpüldüğü, Erzurum Değri'de kurban gözünün beze sarılarak kurutulup nazar için kullanıldığı ve nazar değen çocukların kurban gözünün atıldığı suyla yıkandığı; Erzurum ve Kars'ta kurban kesilmeden kulağına "senin gözün ilaçtır" diye söylenip gözler beze sarılarak kurutulduğu, nazar için banyo suyuna konduğu; Samsun Hasköy'de ve Bayburt'ta kurban gözünün vücuttaki çıbanların iyileştirilmesinde kullanıldığı; Erzincan'da, Erzurum Refahiye'de, Samsun Hasköy'de kurbanın gözünün su çiçeği hastalığına ve göz hastalıklarına iyi geldiği kurbanın gözünün suya atıldığı, hastanın bu suyla yıkandığı; Malatya Darende'de kurban etinin vücutta şiş olan yerin üzerine konursa şiş ineyeğine inanıldığı; Samsun 19 Mayıs Düzköy'de, Malatya Darende'de ve Rize Çamlıhemşin'de kurbanın kanının, kurt vurmasın meyve versin diye meyve vermeyen ağaca sürüldüğü; Samsun, 19 Mayıs Düzköy'de ve Kayseri'de yedi evden toplanan kurban dili konuşamayan çocuğa yedirildiği ve yine Samsun, 19 Mayıs Düzköy'de kurban koçunun hayalarını, çocuğu olmayan erkeklerle, altını ıslatan çocuklara yedirildiği ve iştahsız olanlara bir miktar kurban kanının içirildiği, Ankara'da ise içki içmesin diye alkolik kocaya içirildiği; Rize Çamlıhemşin Yağmurlu Mahallesi'nde kurbanın başının nazar bozması için evin kapısına çakıldığı; İzmit, Kocaeli Nusretiye'de kırkını çıkarmamış çocuğun bulunduğu eve kurban eti getirilirse, etin çocuğu basmasını engellemek için kapı eşliğinde kurban etine çocuğun ayağının bastırıldığıdır. Ayrıca Erginer, Anadolu genelinde kurban etinin hemen tüketilmesine ilişkin uzun süre tutmasının günah olduğuna dair bir inanç ve uygulamanın var olduğu tespitlerinde bulunmuş; eskiden hemen her yeri yenerek tüketilen kurbanın, kemikleri özenle gömüldüğü eskiye bakarak günümüzde kurbanın kelle, paça, bumar ve işkembesine rağbetin azaldığını,

bayram günlerinde ve bayramdan sonraki günlerde kurbanın bu kısımlarına ve kemiklerine çöplüklerde rastlama ihtimalinin olduğunu belirtmiştir.

Kurbanın organlarının, kemiğinin kutsal olarak görülmesi bunların muhafaza ya da yok etme çeşitlerini de belirlediği görülür. Beydili; inanışa göre, kurban edilen hayvanın kemiklerinin kırılmadığını ve köpeklere yedirilmediğini, kemiklerin kıyılıp gömüldüğünü ya da toplanıp bir kaba konduğunu ve ocağın üstüne asıldığını ifade eder (Beydili, 2005: 350). “Kurban etiyle/kemiğiyle köpek tavlalmaz” atasözü de bu inanç merkezinde ortaya çıkmış olabilir. Ritüeller sanat eserlerinin çıkış kaynağı olabildiği gibi sözlü kültür ürünlerinin de oluşumunda ana etken olabilir.

Koç ve koyun gibi küçükbaş hayvanların kurban edilmesinin dışında dana, boğa gibi büyükbaş hayvanların kurban edilmesi de Anadolu’da yaygın bir uygulamadır. Hayvan seçiminin farklılaşmasıyla uygulanacak ritüeller ve işlevleri de kısmen farklılaşır. Çünkü büyükbaş hayvan kesiminde en fazla yedi aile bir büyükbaş hayvan kesebilir. Buna ortak kesim adı verilir.²⁹ Bu da kurban için işbirliğini, birlikte hareket etmenin gerekliliğini getirir. Bu durum yedi farklı ailenin, akrabaların ya da komşuların birbirini daha iyi tanıma ve paylaşma fırsatı sunar. Bu, 35-40 kişinin bir ritüel etrafında birleşmesi demektir. Ayrıca hayvanın tek olmasından dolayı evcilleştirme ya da insancillaştırma süreçlerinin olmayacağı anlamını taşır. Her bayram öncesi toplumsal sohbetlerde bu sene ne keseceksiniz sorusuna ortak kesim yapacaklar “danaya girdik” cevabını vermektedirler. Bu ifade âdeta kalıplaşmıştır. Ortak kesim kurbanlığın alımı, bakımı, beslenmesi, kesilmesi ve etinin paylaşımı ile ilgili kendi içinde kurallar barındırır. Kuralların her birisinin esas çıkış noktası eşitlik ve hak geçmeme hususuna dayalıdır. Ortak kurbanın alınırken ortakların bir arada olmalı ya da birbirlerine sözlü vekâlet vermelidir, alım beslenme, nakliyat gibi masraflar eşit olarak karşılanmalıdır. Kurbanlık kesilinceye dek barınacağı yere ortaklar bir arada karar verir; bu bazen evi uygun olan biri, bazen hayvanın satın alındığı çiftlik ya da hayvan pazarıdır. Kesimi ortaklardan birinin yaptığı ya da kasap tutulduğu tespit edilmiştir. Kesimi yapmasa da her ortak, hayvanın tutulması ve kesiminin rahat gerçekleşmesi için yardım etmektedir

²⁹ Ortak kurban hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. : Erginer, 1997: 166;167

ya da ellerini kurbanlığın üstüne koymakta ve tekbir getirmektedir.³⁰ Kesim sonrası eşit paylaşım bazen tartı yöntemi ile bazen kura ile bazen de göz kararı ve gönül rızası ile yapılmaktadır.

Ortak kesim ya da ailevi kesim sonrası Kurban Bayramı'nın en önemli etkinliği kurban etinden yapılan kavurmanın ailecek ya da ortaklar ve aileleri ile birlikte yenmesidir. Nuh Yılmaz "Toplumsal Eleştiri Olarak Kurban" adlı bildirisinde, kurban etinin beraberce yenmesinin ilk kavurmanın yapılması ibadeti zedeleyen bir kabalık değil, tam tersine ibadeti tamamına erdiren bir eylem olduğunu belirtir (2008: 199). Kimi yerlerde bayram namazından hemen sonra kimi yerlerde kurban kesiminden sonra bayramlaşma gerçekleşmektedir. Ailenin yaşça küçük olanları büyüklerin ellerinden öpüp alınaya koyarak bayramlaşır. Yaşça küçük olanın - akraba, eş dost, konu komşu- kim büyükse elini bayramlaşırken öpmesi gerekir. "Elimi öptü"; "elimi öpmedi"; "elini verdi" ya da "elini vermedi" ifadeleri küs olanların barışıp ya da karşı tarafa kırıldığını anlatma metodudur. El öpülmediğinde ya da verilmediğinde küsme nedeni; el öpülüp, verildiğinde barışma vesilesidir. Çocuklar büyüklerden "bayram harçlığı" adı verilen para alır. Kavurma, büyükler için; bayram harçlığı küçükler için bayramın en neşeli anlarından biridir. "Kurban bayramınız mübarek olsun/kutlu olsun" cümlesi ile yaşça küçük olan yaşça büyük olanın bayramını kutlarken, yaşça büyük olan "Çok bayramlar gör, el öpenlerin çok olsun" gibi ifadelerle karşılık verir. Küçükler aile büyükleri dışında tanıdık olsun olmasın yerleşim yerindeki diğer evlerin kapılarını bayramlaşmak için çalarlar. Genellikle kardeşlik, arkadaşlık, kuzenlik gibi bağları bulunan çocuklar grup halinde ellerinde bayram poşetleri ile evleri dolaşırlar. Ev sahipleri ellerini öptürdükten sonra çocuklara kolonya döküp şeker verirler, bazı aileler bozuk para da verirler. Çocuklar için fazla ya da kaliteli şeker ve fazla para toplamak âdeta bir yarış halini alır. Büyükler kurban bayramının ilk gününü genellikle evlerinde geçirirler; ancak henüz torun sahibi olmamış çiftlerin evin en büyüğünde -anne, baba, kaynana (kayınvalide), kayın baba (kayınpeder)- bayram geçirmesi ve kurbanını burada kesmesi de yaygın bir uygulamadır. Geleneksel mekânda yaşça büyük olanlar, yaşça küçük olanların evine gitmez, yaşça küçük olan aileler yaşlılarına ya da yaşça büyük olanlara giderler. "El öptürmeye mi gideceğim?" ifadesi de yine bu bağlamda kullanılır. Öcal Oğuz, "Bayramı Kara Gelmek" adlı

³⁰ Bkz. Ek 1: Fotoğraf 14.

yazısında bayramın en önemli göstergelerinden birinin de “bayramlaşma” olduğunu; bayramlaşmada önce ata mezarları, sonra ölü evleri, ardından hastalar, daha sonra yaşlılar ve diğerlerinin geldiğini belirtir. “Müslümanlardan bazılarının görüşüne göre, bağışlama bayramı olarak da tanımlanır; yakınlar arasında spesifik bir barışma anıdır. Aynı zamanda, aile için ölümlerini kabirlerinde ziyaret etme, onlara bağışta bulunma fırsatını veren anma bayramı olarak da geçer. Aynı zamanda sosyal bağ da kurucudur (Brisebarre, 1998: 11)”. Bu bayramlaşmalar psikolojik ve sosyolojik açıdan pek çok işlevi içinde barındırır. Mezar ziyaretlerinin yapıldığı zaman dilimi atalar kültürünün ve öte dünya inancının sonucu olarak belirginleştiği zaman dilimidir. Ölümleri ile bayramlaşan aileler daha sonra yaşayanları ile bayramlaşırlar. Kurban bayramı vesilesi ile ailelerini, yakınlarını görürler, ve böylece aile ve toplumsal bağlarını ve aidiyet hislerini kuvvetlendirirler.

Kurban kesildiği için bayram olduğu ya da bayram olduğu için kurban kesildiği gibi çeşitli tartışmalar vardır³¹. İkisi de ritüeli tamamlayan unsurlardır. “Kurban bayramı günleri sevinç, kardeşlik ve paylaşma günleridir” (Akyüz, 2007:27). Bayram, kurban eti ile birlikte şölene, ziyafete ve şükre dönüşür. Bayram; hazırlığı, kesimi ve kesim sonrası süreçler bütünüdürünün iç içe yaşandığı bir ambiyansdır. Bir unsurun eksikliği bütünü etkilemektedir. Ritüelin bütünü halini anlayabilmek için belki de en az bir kez geleneksel mekânda ritüeli tecrübe etmek gereklidir. Örneğin, Beylikova ilçesinde bazı ailelere “kurbanı neden ilçedeki mezbahada kestirmiyorsunuz?” sorusu yöneltildiğinde, bir kez ya da birkaç kez mezbahayı deneyen aileler “kurbanı kesenlerin kurbanı çok incittiklerini, temiz kesmediklerini ve organlarının bir kısmını heba ettiklerini” ve özellikle “bayram gibi olmadığı için” mezbahadan vazgeçtikleri şeklinde cevaplar vermişlerdir.

Türkiye gelenekselinde babadan oğla aktarılan kesim yöntem ve tekniklerinin devam ettiği ancak giderek azaldığı bunun yerine kasapların tutulduğu ya da tanıdıklara rica edildiği; gazete ve televizyonlarda yer alan haberlerin çocukların bayram gezilerine kısmen kısıtlama getirdiği tespit edilmiştir. Büyükşehirlerdeki toplu kesim yöntemlerinin geleneksel mekânları da etkilemeye başlasa da, eski bayramları yaşamak isteyenlerin kentten köye seyahat ettiği,

³¹ Tartışmalar için bkz. Atay, 1969: 277-284; Çetin 2008: 191

gelenekselde kurbanla ilgili inanç ve tutumların uygulama ile çatışmadığı saptanmıştır.

2.2. Kurban Bayramı Ritüelleri ve Kültür Aktarımı

Kurban bayramı, kurban kesimi ana ritüeli etrafında oluşan, bütünü tamamlayan ritüeller silsilesinden oluşur demek yanlış olmaz: hazırlık süreciyle, kurban kesimi ve sonrası ile pek çok ritüeli içinde barındırır. Kurbanlık koça kına yakılması, kurbanın süslenmesi gibi bazı ritüellerin kökeninin inanca ve mite dayalı olduğu uygulayanlarca bilinmektedir. Kurban kanının çocukların alınına sürülmesi, ilk olarak kurbanın ciğerinin tüketilmesi gibi bazı ritüellerin ise inanç, mit özelliğinin ya unutulduğu ya da bütünün bir parçası gibi gerçekleştirildiği, kesim sonrası sofranın kurulması, etlerin parçalanması ve paylaşılmasının ise topluluk olarak gerçekleştirme yönü ile baskın hale geldiği görülür. Zaten ritüelleri gerçekleştiren topluluklara, neden ritüel eyleme katıldıkları sorulduğunda kökenini ve anlamını bilmedikleri, ataları böyle yaptığı için yaptıkları cevapları sıkça karşılaşılan cevaplardır. Kurbanlık hayvanın kesimi merkeze alınırsa, kesim öncesi ve sonrası için kurbanlık hayvan üzerinden gerçekleştirilen kurban kına yakılması, kurbanın süslenmesi, gözünün bağlanması, kanının ve organlarının sağaltmada ya da koruyucu olarak kullanılması gibi pek çok ritüeller dairesi olduğu söylenebilir. Kurbanı gerçekleştiren bireyler merkeze alınırsa, kesim öncesi ve sonrasıyla kadın, erkek ve çocuklar farklı statü ve rollerle farklı ritüeller gerçekleştirirler. Bazen ritüelin aktörü bazen ise yardımcı kahramanı olurlar. Bu ritüellerin nasıl aktarıldığına ve anlamlar dünyasının detaylarına girmeden önce kültür ve aktarımına değinmekte fayda vardır.

Sayırsız kültür tanımlaması yapılmıştır. Bu tanımlama girişimlerinden biri de ritüelin kültür için neyi ifade ettiğine de değinen, Lévi-Strauss'a aittir:

“Sosyal hayatın her bir unsurunun, içinde bulunduğu sistemle ilişkili olarak anlamı vardır ve eğer bu sistemin bilgisinden yoksunsak, göstergeler sessiz kalmaya mahkûmdur. Kafasındaki kültür imajı daha çok bir sentaksı andırır. Ancak bu sentaksı anlayarak, kendilerine anadilin kullanımlarında ifade eden ritüeller, biyolojik süreçler ve ekonomik değiş tokuşlar, mitler ve tasnif sistemlerini analiz edebiliriz. Dolayısıyla, kültür bütünüyle anlamlı bir iletişim kodudur ve sosyal süreçlerde tümüyle bir gramere benzer...Buna göre kültür, fizikî dünyanın bir temsilidir; dilin inşa ettiği anlam evreni içinde

yer kürenin dünyaya dönüşmesidir. Kültür; hikâyelerde, mitlerde, masallarda, tasvirlerde, teorilerde, atasözlerinde, sanat eserlerinde, ritüellerde dile getirerek fizikî gerçekliğe anlam verme tarzıdır” (2013: 15-16).

Yer kürenin dünyaya dönüşmesi gibi sanatsal ve yapısalcı bir tanımdan sonra Kaplan'ın, millet, devlet, kültür bağlamındaki kültür yorumuna da değinmekte fayda vardır. Kaplan: “Bir toplumda, tabiatın dışında insan elinden ve dilinden çıkma her şey kültür kavramına girer. Tarihe şekil veren kuvvetler “devlet” şeklinde görünür ama devletleri yaratan milletlerdir. Milletleri yapan kuvvetler, inançlar, vasıtalar kültür adı altında toplanır” (2013: 29) diyerek milleti ve devleti yaratan değerleri kültür olarak tanımlar ve “bir millete ait her fert, o milletin kültürünü, dilini, dinini, zevkini, inançlarını, örf ve âdetlerini beraberinde taşır; kültür fertleri aşan, fertlere şekil, yön ve şahsiyet veren bir varlıktır” (2013: 26) diyerek kültürün birey üzerindeki etkilerinden bahseder. Ziya Gökalp ise hars terimini kullanarak kültür-millet ilişkisini, halk kültürünün bozulması durumunda yol açacağı sonuçları şöyle ifade eder: “Bir cemiyette yalnız aydınlar harstan uzak kalmışlarsa o cemiyet kurtulabilir. Şayet halkın harsı da bozulmuş ise o cemiyet bir daha dirilemez. Ortadan kalkar. Başka milletler içinde erir, kaybolur” (2012: 65). İki tanımda da millet için kültürün önemine vurgu vardır; ancak Ziya Gökalp'ın, kültürün bireye etkisinden ziyade halk kültürüne vurgu yaptığı görülür ve Ziya Gökalp, “kuralları yazılı olmayan ve ancak ağızdan ağıza geçerek bir soydan uzayıp giden bu manevi medeniyeti konu alan ilme “ halk bilim” adı verilir” (2012: 99) tanımlamasında da aslında kültürün aktarım yönteminden de dolaylı olarak bahsetmiştir çıkarımı yapılabilir.

Kültürün nasıl korunacağı ve aktarılacağı sürekli tartışılmıştır ve toplumların kültürlerini, atalarından getirdiklerini kaybetmekten hep korktuğu görülür. Öcal Oğuz'un, “Şıhlarda Bir Bayram Sabahı” (2014: 53) adlı yazısında kültürün korunması ve yaşatılması endişesinin çok eskiye dayandığına dair tespiti dikkate değerdir. Oğuz, 1070' lerde Karahanlı devleti zamanında yaşayan Yusuf Has Hacip'in yazdığı “Kutadgu Bilig” adlı kitapta “şimdiki nesiller bozuldu” yargısının yer aldığını ve bu ifadenin altında, biraz kendi eski günlerimize özlem, biraz yeniçağın dışına itilmenin öfke ve kıskançlığı, belki de yeniçağı anlayamamanın üzüntü ve telaşının var olduğunu belirtir ve şöyle devam eder:

“Sözlü kültürler, sözle yaratılan ve yaşatılan değerlerini muhafaza etmenin yegâne yolunun aynen tekrar ve ezber olduğunu iyi biliyorlardı ve aslında korumak istedikleri, uçup gitme ihtimali yüksek olan sözlü ortam üretimleriydi. Töreysi, türküyü, âdeti atasözünü yazısız kültür ortamında yaşatmak ve korumak gerekiyordu, bunun için de kuşaklar arası ahenk çok önemliydi. Derin felsefi çözümlemelere ihtiyaç duymadan, gençlere yöneltilen bu ince eleştirinin altında belki de bu gerçek vardı ” (2014: 53).

“Kültür” deneyimlerden oluşur. Oğuz, bugün folklordan anlaşılanın “ortak bellek”, “paylaşılan deneyim”, “toplumsal kimlik” veya “tarihsel süreklilik” olması gerektiğini vurgular (Oğuz 2007a:6). Bu unsurlar somut olmayan mirasın genetiğidir ve mirası güvence altına almak ve yaşayabilirliği güvence altına almak olarak okunmalıdır.

UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı) 17 Ekim 2003 tarihinde gerçekleşen 32.Genel Konferansı’nda, “Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi”ni kabul etmiştir. Aşağıda sayılanlar “somut olmayan kültürel miras”ın belirlediği alanlar kabul edilmiştir: a)Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar; b) Gösteri sanatları; c) Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler; d) Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar; e) El sanatları geleneği. (Oğuz, 2009: 167-168; <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00009-TR-PDF.pdf>, 20 Şubat 2016’da alınmıştır).

Bu sözleşmenin özellikle 2.fırkasının C bendinde yer alan “Toplumsal uygulamalar, ritüeller ve şölenler” ifadesi, kurban ritüellerinin korunması bağlamında önemlidir; ancak diğer bentlerde adı geçen alanlar, ritüelleri tamamlayıcı işlevi yerine getiriyorsa ritüelin korunması ile onlar da korunmuş olur. Oğuz’a göre (2009: 131) “Toplumsal Uygulamalar, Ritüeller ve Şölenler, SOKÜM alanlarının en yoğun ve karışık konularından birini oluşturmaktadır. Çünkü diğer bütün alanlarla ilgili ve ilişkisi olan toplumsal uygulamalar bulunmaktadır. Örneğin bir evlilik ritüeli aynı zamanda şiir, müzik, dans ve giyim-kuşam konularıyla da ilişkili olabiliyor.” Oğuz (2009: 132); bu başlık altında toplumsal uygulama niteliği taşıyan bütün ritüeller, kutlamalar, şölenler, geçiş törenleri, geleneksel sporlar, çocuk eğitimi, çocuk oyunları, yerleşim biçimleri, mutfak kültürü, mevsimlik bayramlar, avcılık, balıkçılık ve hasat törenleri, kurban törenleri, akrabalık törenleri,

toplumsal statü ve farklılıkları belirleyici törenler, mevsime bağlı törenler gibi konulara yer verildiğini belirtir.

Ritüeller yaşatılarak korunabilir bu da tekrar edilmeleri ile mümkündür. Terrin'e göre ritüel Farsçanın da dahil olduğu Hint- Avrupa dillerinde "ri" kökünden gelmektedir ve İngilizce'de söz konusu kavram Rhyme, Rhythm ve hatta daha basiti River gibi kelimeler 'emredildiği gibi bağlı akışı' ifade etmektedir(2007 akt. Oplinger 2008: 170). Bu etimolojik yaklaşımdaki bağlı akıştan; ritüel gerçekleştirilirken olması gerekenlerin belli bir düzen ve sıra halinde yerine getirilmesi gerekliliği anlaşılabilirken, bir ritüelin geçmişten geleceğe doğru devamlılığı, sürekliliği yorumu da çıkarılabilir. Ritüelin sürekliliğini kuşaklar birbirine öğreterek uygulayarak ve uygulatarak sağlayabilir sonuçta ritüel, mitik derinliğinin dışında sosyal bir olaydır. Bu, her ritüel gibi kurban ritüeli için de geçerlidir. Martine Sagalen'e göre Hubert ve Mauss, (1968 [1906]) için ayınlar ve mitler bilgi operatörü gibi görünür ve kurban ise kutsal olmaktan ziyade, toplumsal yapı için önemlidir ve Sagalen; Mauss'un kurbanlık kavramı üzerine merkezi analizi hakkında, toplumlarımızda gereksiz gibi görünse de onun gözünden etnografi, çağdaş olayları okumamızı sağladığı görüşündedir (2009- 2013: 20-22). Hubert ve Mauss'un kurban ritüellerine ilişkin görüşlerinin merkezinde, kurbanın toplumsal bir ritüel olmasını ön plana çıkarmaları yer alır: "Kurbanlık bir kurum ve sosyal bir fenomen'dir. Ayın bir form değildir, kişisel kurban giysisidir, ahlaki, otonom ve spontan durumlardır. Toplum olmadan kurban olmaz. [...] Eğer inancımız varsa ve etkiliyse, bu demektir ki sosyal bir eylemdir. [...] Eylemlere ve düşüncelere yol açan ayrılık, saflık ve kirlilik fikirlerinin ardında, saygı, sevgi, itme, korku, çeşitli ve güçlü duygular vardır (1968 [1906]: 16-17)". Zaidman ve Pantel içinse kurban ritüelinin kutsallığı ön plandadır ancak bu kutsallığın kesme eyleminin gerçekleşmesi ile ortaya çıkacağına vurgu yaptıkları görülür: "Bir kurban merasimi, kurbanı kutsal bir yere koyar; sadece özet bir din temelinde değil aynı zamanda kesme kavramı sınırları içerisinde kutsal ritüel gerçekleştirilir" (1992 akt. Oplinger 2008: 171). İster kutsal ister sosyal yönüyle ön plana çıksın önemli olanın kurban ritüelinin olması gerektiği gibi gerçekleşmesidir. Sadece kutsal olanın anlatılıyor olması, mitin korunması işlevsel açıdan yeterli midir? Ritüelin Hz. İbrahim kıssasının bağlamı dışında anlatılması kurban ritüelinin korunduğu anlamına gelmez. Bağlamında anlatılmayan mit tek başına tam olarak dinleyicilerine ve

anlatıcısına aynı hissiyatı veremez ya da sadece kurban ritüelinin sosyal olma yönü korunmuş olursa kurban ritüelinin sadece bayram³², kısmını ön plana çıkar ki bu da ritüelin tam olarak korunduğu anlamını taşıyamaz. Ritüellerin korunması bağlamında bakıldığında, kurbanın kentte ev mekânında gerçekleşmemesi sadece kurbanlık hayvanın evde kesilmemesi olarak okunamaz. Kesim yeri ve kültür aktarımı arasında sıkı bir bağ vardır. Ritüel mekânının değişmesi ritüelin özünü değiştirmekte ve aktarımına ket vurmaktadır. Mekânın ritüellerin devamlılığını sağlama işlevini yerine getirebilmesi bağlamında koruması belki de ritüellerin korunmasında en belirleyici rolü oynamaktadır. SOKÜM listesinde korunması gereken alanlarda yer alan ritüellerin diğer pek çok alanla iç içe olduğundan daha önce bahsedilmişti. Kurban bayramı da bir ritüel olduğundan, bu bağlamda somut olmayan kültürel mirasın ritüellerle ilgili 2. Maddenin C bendine girer; ancak bayramda gerçekleştirilen ritüellerden kanın ya da kurbanın organlarının sağaltmada kullanılması ya da bayram ikramları sözleşmenin 2. Maddesinin D bendinde yer alan “Doğa ve evrenle ilgili bilgi ve uygulamalar” alanının içinde yer alırken, ritüelin gerçekleşmesi esnasında anlatılan mit ve hikâyeler aynı maddenin A bendindeki “Somut olmayan kültürel mirasın aktarılmasında taşıyıcı işlevi gören dille birlikte sözlü gelenekler ve anlatımlar” alanının içinde yer alır. Zaten ritüeli zengin ve karmaşık kılan bu çok yönlü boyuttur. Kurban bayramı ritüellerinin geleneksel mekânda gerçekleştirilirken dışarıdan bir etki ile koruma yöntemi geliştirilmesinin gerekmediği tespit edilmiştir. Bayram ritüellerinin kuşaktan kuşağa aktarılacak devam ettiği belirlenmiştir. Ancak 1982 Anayasası ile din derslerinin zorunlu hale getirilme nedeni Kenan Evren’in başından geçen bir anekdot olarak gösterilir ki buradan din derslerinin, kurban bayramı ritüellerinin tam aktarılamamış olmasından kaynaklanan bir endişe sonucu müfredata konulduğu yargısı çıkarılabilir. İnternet linklerinde bu anekdotun varyantlaştığı görülür. Anekdot şöyledir:

“12 Eylül’den sonra Kenan Evren devlet başkanıdır. Kurban bayramı yakındır. Kenan Evren’in eşi vefat ettiğinden, kızı ve damadı ile yaşamaktadır. Bir akşam yemeği sırasında Kenan Evren damadına “oğlum Kurban Bayramı yaklaşıyor, yakınlarda bir imam bul, kendisine vekalet ver, bizim kurbanı kessin” der. Ertesi akşam yine akşam yemeği sırasında bir araya gelirler. Kenan Evren damadına sorar: “Ne oldu oğlum, kurban işini

³² Dîvân-ı Lugatî’t-Türk’te Kaşgarlı Mahmut bayram kelimesinin kökünü “bezzâm” olarak vermiştir. Pehlevî Farsçasında “sevinç ve eğlence günü” anlamına geliyor (İslamoğlu, 2011: 71).

halettin mi?" Cevap Kenan Evren'i şok edecek mahiyettedir: "Hayır baba, bugün Cumartesi, noterler kapalı, onun için imama vekâlet veremedim." Kenan Evren damadının din konusundaki bu cehaletinin, din derslerinin mecburi olması için önemli bir gerekçe olduğunu bizzat ifade eder "(Köse, 2007: 71 akt. Mortaş, 2011: 10).

Ritüeller uygulamadır, bir etkinliktir; ruhen, zihnen aktiflik gerektirdiği gibi bedenen de aktiflik gerektirir. Bir ritüelin sözlü ya da yazılı olarak aktarımı ritüelin korunması için yeterli midir? Tam anlamı ile yeterli olmasa da ritüelin varlığının hatırlatıcısı olarak işlev görür. Oğuz'un da ifade ettiği gibi "Evde öğrenemezseniz, kitapçıda bulamazsanız, okulda göremezseniz, televizyonda izleyemezseniz bir kültür öğesini nasıl ortak belleğe mal edeceksiniz ve yeri geldiğinde nasıl hatırlayıp kullanacaksınız?" (2013: 106-7). Ayrıca Oğuz'a göre bayramlar kültür taşıyıcısıdır (2014: 50). Kurban bayramının kültür taşıyıcısı olarak hangi rolleri üstlendiği kuşaktan kuşağa aktarılanların neler olduğunu daha net aktarabilmek için kurban bayramında sırayla gerçekleştirilen ritüelistik uygulamalar zincirinin halkalarını detaylı olarak almakta fayda vardır. Kurban bayramında hangi ritüelistik uygulamaların hangi aşamada gerçekleştirildiği, "Geleneksel Mekânda Kurban Bayramı" başlığında anlatıldığından, burada bayramda gerçekleştirilen ritüelistik uygulamaların anlam dünyası ve aktarım neden ve biçimleri üzerinde durulacaktır. Öncelikle ritüeli gerçekleştirenler için anlam dünyasının neden yapıldığının bazen önemi kalmadığı bilinmektedir. Bu da ritüelin doğasından kaynaklanan kanonlaşma ile açıklanabilir.

"Kanon" kavramı ile bir kültürün bağlayıcı yapısını, zamana dayanıklılık ve değişmezlik açısından güçlendiren ilke anlaşılmalıdır. Kanon bir toplumun "gönüllü belleğidir"; kanon kavramı, kural, tablo, örnek gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Kanon, kültürel hatırlatma işlevini üstlenir. Kanon sadece kurallar değildir, sadece olanı değil olması gerekeni de gösterir. Ritüel bağdaşıklığının bulunduğu toplumlarda kanonun daha yaygındır ve bu toplumlarda kanonu sözleşmeye, harfiyen uyulması gereken bir anlaşmadır. Sözlü toplumlarda bilginin, belgenin yazı ile aktarılamamasından dolayı, belleğe iş düşer. Yanlış hatırlamalara meyil verilmemesi için bilgiler, belgeler, ritüeller kutsal bir metnin akılda tutulması gibi kanonlaşmaya gider. Sözlü toplumlarda tekrarlama da kanonun bir gereğidir. Her yıl yinelenen döngüsel törenlerin bir evvelki yıl gibi gerçekleşmesi de yine kanona örnektir. Ritüel bağdaşıklığının bulunduğu toplumlarda kanon bir tekrarlama olarak

ön plana çıkarken, metinsel bağdaşıklığın bulunduğu toplumlarda kanon işlev değiştirir ve daha esnek, özerk bir hal alır (Assmann, 2001: 23–115). Geleneksel mekânda yaşayanların kente göre ritüel bağdaşıklığı devam ettirdiği görülür, bu kurban bayramı dışındaki ritüellerde de böyle olduğu saptanmıştır. Hatta geleneksel mekânda yaşayanların bazı ritüellerde günümüzde metinsel bağdaşıklığı yaşayanlara yaklaştığı görülür. Örneğin çocuğun alınına kan sürme ritüeli ele alınırsa, 20 yıl önce çocuklarının alınına her bayram mutlaka kurban kanı süren bir teyzenin torununun alınına kan sürmek istediği ancak “psikolojisi bozular” ifadesini kullanıp vazgeçtiği görülmüştür. Bunda geleneksel mekânın içine giren iletişim araç gereçlerinin özellikle televizyonun etkisi olduğu düşünülmektedir. O halde medya, iletişim araç gereçleri ritüel bağdaşıklığı ve kanonlaşmayı etkileyen bir unsurdur. Günümüz dünyasında ritüel bağdaşıklığın kayboluşunun fark edilmesi ile ya da ritüel bağdaşıklığa her zaman duyulan ihtiyaç içgüdü ile mitlerin, sembollerin, ritüellerin; tartışılan tekrar tekrar gündeme gelen farklı sanat dallarına esin kaynağı olan ya da yerden bitme gibi yeni ritüellerin türemesinde ritüelin açıklanmasında çıkış kaynağı olarak gösterilen alanlar olduğu görülür. Fromm (2003: 19), geçmişte mitoslar ve rüyaların, Doğu’nun ve Batı’nın büyük kültürlerinde yaşayan insanlar için, ruhun kendisini ortaya koyduğu en anlamlı ve en güzel anlatım biçimi olduğu görüşünü dile getirmiştir. Joseph Campbell’e göre mitolojinin tüm işi, bizi ruhsal hayatımızın özündeki prototiplere tekrar temasa geçirmesidir ve bir ritüele günden güne gitmek bizi tetikte tutar (Campbell, Moyers, 2013: 132). Mitler ve ritüeller toplumsal hafızanın tetikte durma işlevini yerine getirebilir.

Hafıza (bellek), sürekli şimdiki zamanda yaşanan bir bağ; anımsama ve unutma ikilisine açık, üretime ve gelişmeye devam eden, özel ve simgesel anılardan beslenen, kaynağını bir araya getirdiği gruptan alan; somuta, harekete, imgeye ve nesneye kök salan; son derece somut ve son derece soyut bir gerçekliktir (Nora 2006; Connerton 1999; Assmann 2001). “Hafıza içerikten çok bir çerçevedir; her zaman elde bulunan bir koz, bir stratejiler bütünü, varlığından çok kullanılma biçimiyle değer taşıyan bir olgudur.” (Nora 2006: 10). Hafıza unutmaya karşı bir mücadele, anımsamaya karşı bir direniştir, denilebilir. “Hafıza (bellek), kişi olarak geçmişini yeniden kurarken ayak bastığımız en önemli basamaktır.” (Toulmin ve Goodfield, 1997: 153). Geçmişini yeniden kurarken semboller ve sözcükler yol

gösterir. Sembollerin, sözcüklerin iletişimle, gittikçe genişleyebilen bir döngü içinde gelecek zamana seslenebildiği ölçüde aktarımın içinde yer almaya devam ettiği görülür.

Her kültür hem sosyal boyutta hem de zaman boyutunda birleştirici ve bağlayıcı yapı oluşturur. Ortak deneyim, beklenti ve eylemler bu yapının oluşmasına etkindir. Anıların biçimlenip canlanması ve şimdinin içine geçmişin öykülerinin yerleşmesi yani dünle bugünün birleşmesi bu bağlayıcı yapının sonucudur. Tarihin bu yanı tarihi anlatılara ve efsanelere dayanır (Assmann, 2001: 21). Eliade'ye göre efsaneyi "söylemek", cereyan etmiş olanı ilan etmek, tartışılmaz gerçek haline getirmektir (1994: 74–75). Eliade (1994) ve Connerton (1999), gerçekleştirilen eylemlerin geçmişte yaşanılanlara, olaylara, olgulara... atıfta bulunduğunu savunurlar. Aslında geçmişte yaşanılmış veya yaşanıldığı kabul edilen yoğun içerikli ayrıntılı bir olay, bir sözle bir mimikle anımsatılabilir. Connerton (1999), her haç çıkartma eyleminin Hz. İsa'nın çarmıha gerilişini hatırlattığını örnekler. Bu savdan yola çıkarak, Türk toplumunda her kurban kesiminin; Hz. İbrahim'in oğlunu Allah'a kurban olarak kesecekken, Allah'ın Hz. İbrahim'e koyun göndermesinin anımsanması düşüncesi çıkarılabilir.

Kanonlaşmış, yapılaş nedeni bilinsin ya da bilinmesin, kurban bayramı ritüellerinden Türkiye'de en yaygın olanları kurbanın süslenmesi, kurbanı kına yakılması, kurbanın gözünün bağlanması, kurbanın kanı ile ilgili olanlar ve kurbanın ciğeri ile yemeğe başlanmasıdır. Ayrıca kurbanlık hayvan seçiminde sağlıklı hayvan seçimi sadece dinî kurallardan dolayı değil, sırat köprüsünden kurbanlık hayvanla geçileceğine olan inancın etkili olduğu tespit edilmiştir. Kurban öncesi hazırlık süreci ve sonrası paylaşım ve bayramlaşma kurban bayramı ritüelinin tamamlayıcısı sosyal yönüyle ön plana çıkan katılımcılarında topluma aidiyet bilincini oluşturan ritüeller olduğu unutulmamalıdır.

Kurbanın süslenmesi, kınalanması, gözünün bağlanması kanı ile ilgili sembolik anlamlar taşıyan ritüellerden önce Kurban Bayramı ritüellerini ve kurban seçimini etkileyen bir diğer husus da kurbanın sırat köprüsünde binit olacağı inancıdır. Yaratıcıya kurban edilecek kutsala dönüşecek kurbanın seçimi çok önem arz eder. Ayrıca Habil'in kurbanının hayvanlarının içinden en iyisini, en

kuvvetli ve güzelini seçmesi kurban seçiminde ilk örneği oluşturur. “Bir ayın gerçekleştirildiğinde ya da bir eylemde bulunulduğunda (av vb.), tanrının ya da atanın zamanın başlangıcında, mitsel zamanda mitsel zamanda gerçekleştirdiği davranışlar taklit edilir” (Eliade, 2014: 378). Seçilecek hayvanın özellikleri dinen belirlenmiş olsa da sırat söylemi halk arasında yoğunluk kazanır. Anadolu’daki bu inanç kurban seçimi sırasında dillenir ve kurbanın neden sağlıklı olması gerektiği bu şekilde yorumlanır. Özellikle kurbanlık hayvanın gözünün kör olmamasına dikkat edilir. Yılmaz’a göre (2008: 198), İslam’da kurban ibadeti, nesnesi olan varlığı basit bir şey olmaktan çıkarıp onu temizleyen ve onu yakınlaştırmaya hizmet eden bir vasat haline getirir; sırat köprüsü anlatıları ve bir vasıta olarak yaratıcıya yaklaştıran kurbanın ya da alıp Tanrı’ya götüren hayvan inancı bunu göstergesidir.

Habil’in koçu göğe yükselmiştir, Hz. İbrahim’in koçu gökten gelmiştir ve kurban edilecek koçun da cennete ulaştıracağı inancı yaygındır. Kurbanlık hayvana somut varlığı dışında olağanüstü bir anlam yüklenir. Kaynağını geçmiş olmuş bitmiş varsayılan mitlerden alan kurbanın geleceğe yönelik mitlerden de beslendiği görülür. Habil’den dünyanın sonuna sırata uzanan mitsel bir zaman çizgisi gibi. Vansina (1985: 128), zamanın periyodik olduğunu, lakin zaman bir simge ve bir çukur dalga gibi hareket halinde olduğunu belirtir. Ritüellerin bir özelliği de ritüeli gerçekleştirenler için farklı bir zaman dilimi algısı yaratmasıdır. Assmann (2001: 92–93) ritüeli sadece bir sürecin tekrarlanması olarak değil zamanın işlenmesi olarak da kabul eder ve ritüel düzenin atıf biçiminde hatırlatmalarda bulunduğunu örnekler. Eliade ise (2014: 381) “Her zaman, kutsal zaman olmaya adaydır: her süre, her an sonsuzluğa dönüşebilir” görüşünü savunur. Bu açıdan yaklaşıldığında kurban kesim zamanı kutsal bir zamandır, geçmişini geleceği aynı zaman diliminde yaşatan sonsuz bir zaman gibi; ancak bundan anlaşılması gereken ritüeli gerçekleştiren kişilerin içinde buldukları ruh hali ve zaman algısı olmalıdır. Eliade’ye göre kurban veren kişi arketipik kurban verişini tekrarladığı sürece tam bir törensel eylem içinde ölümlülerin dindışı dünyasını terk eder ve ölümsüzlerin ilahi dünyasına girer (1994: 48). Bu kurban ritüelinin bireysel yönüdür ve ritüeli gerçekleştirenlerde bıraktığı ruh hali olabilir.

Kurbanın sırat köprüsünden geçireceği inancına dayalı sağlıklı, güzel kurban seçme anlayışına benzer uygulamaların da farklı toplumlarda ve inançlarda da yer aldığı saptanmıştır. Sümerlerde, Hititlerde, Eski Mısır'da, Eski Çin Uygarlığında, Roma Uygarlığında kurbanın sakat olmayan, kusursuz olan hayvanlardan seçildiği, renginin bile tek renk olarak belirlendiği (alacalı olmamasına dikkat edildiği) kaynaklarda yer almaktadır (Günaltay 1987; Armutak 2004; Canan, 1983; Erginer, 1997; Feyizli, 1993; Hançerlioğlu, 1975; İnan, 1976; Kahraman, 1984; Challeye, 1960). Bu öte dünyaya kurbanla gitme inancı ile açıklanabileceği gibi Kutsal'a en iyisini sunma ile de açıklanabilir. Bilge Seyidoğlu (1996: 51-56; Bekki 1996: 30) şaman ayinlerinde kurban edilen açık renkli atın ruhunun şamanla birlikte gökyüzünde dolaştığına ve üçüncü cennete ulaştığına inanıldığından bahsetmiştir. Ayrıca Eski Türk Uygarlıklarında kurban edilen hayvanlar arasında en çok yer alan ölünün bindiği atının yer alması; ölen kişinin atıyla öte dünyada da yolculuk yapabileceğine dair inançtan kaynaklandığına dair görüşler vardır (Armutak, 2004; Canan, 1983; Feyizli, 1993; Hançerlioğlu, 1975; İnan, 1976; Kahraman, 1984; Orkun, 1954). Eski Türk boylarında Tanrılara ya da ata ruhlarına sunulan kimi kurbanların yeniden dünyaya geleceklerine dair inançlarının var olduğunu belirten Erginer (1997; 125) Türkler dışındaki topluluklara dair de açıklamalar yapar: Kuzey Amerika yerlilerinden Pavvnee'ler, Comancheler, Aztekler, Hindular, Araplar, Kuzey Asya etnik gruplarından olan Çukçilerde, Kuzeydoğu Asya etnik gruplarından olan Yakutlar, Ostiyaklar, Çuvaşlar ve Vogullarda ölenle birlikte hayvanının kurban edildiğini ve sırat benzeri inanışları ayrıntıları ile örnekler ve örneklerdeki ana temanın, eski dinlerin çoğunda Musevilikte ve İslami inançtaki öte dünya tasarımında yer alan "sırat köprüsü" ile aynı olduğu kanısına varır (1997: 73-75). Bu çalışmalardan hareketle kurbanın öteki dünya için bir geçit sağlayıcı olarak üstlendiği rolün günümüzde de devam ettiği görülmektedir.

Tarihte Hz. İbrahim'e dayanan kurban ritüeli dışındaki kurban törenlerinde de kurban ister hayvan olsun ister insan kurbanın özenle hazırlandığı görülmüştür. Hz. İbrahim'e dayanan kurban ritüelinde Anadolu'da kurbanın hazırlanışı sırasında gerçekleşen ritüellerde Hz. İbrahim'in kurban kıssasının etkileri hissedilir. Kıssada Hz. İbrahim Hz. Hacer'e Hz. İsmail'i yıkamasını, güzelce giydirmesini ve kınalamasını söyler. Kıssanın her varyantında bu ifadeler yer

almasa da kurbanın Hz. İsmail'in yerine olduğu her uygulama da sezilir. Kurban çok özel muamele görür. Kurban "Hz. İsmail gibi" yıkanır, kınalanır ve süslenir. Bu işlemi Hz. Hacer'in yaptığı gibi kadınlar gerçekleştirir. Kurbanın gözü bağlanır, bu işlemi Hz. İbrahim'in yaptığı gibi erkekler gerçekleştirir. Çocuk ise alnına kan sürülerek, Hz. İsmail'in rolünü üstlenir. Böylelikle kına, süs ve özellikle göz bağı gündelik anlamı dışında bir anlam kazanır. "Güzelleştirme, koyunu kutsallaştırmaya yardımcı oluyor tıpkı İbrahim tarafından kurban kesilen koç gibi, alnına ve ayaklarına kına sürülmüş deniliyor" (Bel, 1932:105-106 akt. Brisebarre, 1998: 26). Eliade'ye göre bir mitte ya da ritüelde kadın tam olarak "kadın" değildir: canlandırdığı kozmik bir ilkeyi temsil eder (2014: 401). Bireylerin Kurban Bayramı ritüellerinde gerçekleştirdikleri eylem üstlendikleri rolle ilgilidir ve rollerin verilmesinde cinsiyet ya da ailedeki statü önemli olsa da eylemi gerçekleştirirken bunun sorgulaması günümüz cinsiyetçilik söylemiyle sorgulanmaz. Olması gerekenler törensel bir atmosfer içinde gerçekleştirilir. Kurban ritüeli zincirinin sırasıyla gerçekleştirilen bu halkaları; ritüeli gerçekleştirenleri içinde buldukları bağlamdan çıkarıp, Hz. İbrahim'in, Hz. Hacer'in ve Hz. İsmail'in zamanına götürür. Eliade ritüelistik deneyimlerin bireyi de simge haline getirdiğini savunur:

"Din ve büyü deneyimi, insanın kendisinin de simgeye dönüşmesini sağlar. Antropozmik tüm sistemler ve deneyimler, insanın kendisinin de bir simgeye dönüşmesi durumunda mümkündür. Bununla birlikte, bu durumda insanın yaşamının zenginleştiğini ve yoğunlaştığını söyleyebiliriz. İnsan artık bütünün kapalı bir parçası değildir onu çevreleyen tüm canlı kozmoslara açık canlı bir kozmostur. Makrokozmetik deneyimler insan için artık dışarıya ait deneyimler değildirler ve ona 'yabancı' ya da 'nesnel' değildirler; insanı kendine yabancılaştıramazlar aksine insanı, kendine, öz varlığına ve kaderine götürürler." (Eliade, 2014: 431)

Bu açıklama genelleme ile yapılmış olsa da Kurban Bayramı ritüellerini deneyimleyenler için de bu durum geçerlidir denilebilir. Kurban bayramında gerçekleştirdikleri jestler bireyleri simge haline getirdiği görülür. Ritüeli gerçekleştirenler için kendisini Hz. İbrahim, Hz. Hacer, Hz. İsmail olarak tanımlamaları saygısızlık gibi gelir onlara ama ruhen Hz. İbrahim'in evlat acısı gibi ve Allah'a teslimiyeti gibi taklit etmeye, Hz. Hacer gibi çocukları ve kurbanı kınalayıp süsleyerek bayrama hazırlamaya çalışırlar ve çocuklarının yerine kurbanın gelmiş olmasının şükürü ile ritüeli gerçekleştirirler. Evin reisi baba ya da

dede kurbanın gözlerini bağlar ve dualar ederek kesimi gerçekleştirir. Kesimin gerçekleşmesi ile kurbanın kanı ve organları ile ilgili ritüeller başlar.

Kurban kanı ile ilgili ritüellere geçmeden önce kanın Türk kültüründe neyi ifade ettiğine değinmekte fayda vardır. Kanın biyolojik anlamı dışında Türk kültüründe “hayat sıvısı, ruh, can, karakter, gen, bereket gibi bağlamına ve ifade ediliş şekline göre pek çok sembolik anlamına rastlanılır. Kana karakter, kişilik özelliği yüklenerek; kan, insanın ruhu gibi de düşünülmüştür. Türk deyim ve atasözlerinde de kana farklı anlamlar yüklendiği görülür: Kan çekmek, kanı donmak, kanı ısınmak, kanı kaynamak, kanı sıcak (sıcak kanlı), kanına dokunmak, kanına girmek, kanı ağır (ağır kanlı), kanı bozuk, kansız, kandan beslenmek, kana kan dişe diş, kanı kanla yumazlar kanı su ile yurlar... Ayrıca kanla ilgili ritüellerde kanın kutsallaştırıldığı, kutsallığı aktarıcı bir madde olarak düşünüldüğü tespit edilmiştir. Kan, kurbanın kanı olması şartıyla kutsal maddeye dönüşür. Bu husus kan sembolizmi bağlamında da ele alınabilir. Düğün töreninde gelin eve girmeden önce kurban kesilip gelinin akan kanın üzerinden geçirilmesi, yeni alınan araba için kurban kesilmesi ve arabanın akan kanın üzerinden geçirilmesi, yeni ev alınca kurban kesilmesi, yapılacak yeni binanın temeline kurban kanı akıtılması ya da kurban kanının hamse şeklinde evin kapısına sürülmesi³³; kurban kanının koruyucu özelliği olduğu inancını gösterir. Eliade (2014: 358) evin eşığının ritüel öneminden bahsederken, kutsal olmayan mekânlarla kutsal olan mekânların arasına konulan sınırların ayırıcı işlevleriyle açıklanabileceğini belirtir. Evin kapısına ya da eşığına kan sürmek mekânı kutsallaştırılması olarak da yorumlanabilir. Zira gündelik yaşamda gerçekleştirilmeyen bir eylemdir ve evin ev halkının kötülüklerden kötü niyetli insanlardan korunması niyeti ile gerçekleştirilen bir eylem kutsallaştırılmış kanın kutsallığının eve de aktarılması şeklinde yorumlanabilir. Kurbanın kanının içirilmesi, kanın sağaltıcı, şifa verici olduğu inancını, kanla büyü yapılması kanın sihirsel gücü olduğu inancını gösterir. Kurban bayramı ritüellerinde en göze çarpan ve en sık rastlanan kanla ilgili ritüel, kurbanın kanının çocuğun alnına sürülmesidir. Buradan iki anlam ortaya çıkabilir. Birincisi kurban kanının kutsallığı geçirmesi, ikincisi kurbanın çocuğun yerine geçmesi, Hz. İsmail’in yerine geçmesi gibi.

³³ Joseph Campbell’e göre “Yerel ortamların kutsallaştırılması, mitolojinin temel fonksiyonudur” (Campbell ve Moyers, 2013: 125).

Geleneksel mekânda kurban kesilirken kurbanın kanı bir çukura akıtılır. Kanın üzerine basılmamış olur ve kan toprağa akıtılmış ve gömülmüş olur. Brisebarre, Kurban Bayramındaki kurbanın kanının statüsünü yorumlarken kanı belirsiz içerik olarak tanımlar ve bu belirsizliğin boğazlamadan sonra kana yapılan farklı işlemlerle yansıdığını ifade eder ve şu çıkarımlarda bulunur: “Kan, ruhun aracıdır, mağdurun nefsidir. Kurbanın, boğazlarından aktığı an, Allah’a, dualarla adanmış olup, aşırı derecede nurlu ve içine bereket sinmiş, faydalı içerik oluyor. Yere yayıldığı an, ruhların ele geçtiği andır işte o an, kan tehlikeli olur³⁴ (1998: 30).” Oysa Anadolu’da kurban kanının tehlikeli görüldüğüne dair bir örneğe rastlanmamıştır, kurbanlık hayvana duyulan kutsal saygı kanına da duyulmaktadır. Bundan dolayı kanın özenle çukura akıtılıp üstünün toprakla örtüldüğü düşünülmektedir. Gömme işleminden önce çocukların bazen de büyüklerin alınına kan sürülür. Erginer (1997: 64-65), Anadolu’da kimi yerleşim birimlerinde bu kanın çocukların alınına, kulak arkasına, meyve tutmayan ya da kurumaya yüz tutmuş ağaçlara sürülmesi, iştahsız olanlara bir miktar içirilmesi³⁵ gibi uygulamaları, kurbanın doğaüstüne sunulmasıyla kutsallaştığı, dolayısıyla etinin, kanının, gözünün ve diğer organlarının farklılaşarak sağaltıcı nitelikler kazandığı yorumunda bulunur. Yumni Sezen de “Gerek hayvan gerek insan kurbanında hayat için hayat prensibinin de bağlandığı vasıta, kan mıdır?” sorusunu yönelterek

³⁴ Brisebarre 1988-1998 yılları arasında Magreb’de (Fas, Tunus, Cezayir) yaptığı kurban bayramı derlemelerinde kurbanın kanı ve organları ile ilgili gerçekleştirilen ritüelleri tespit eder ve belli çıkarımlarda bulunur. Bunlardan çoğu Anadolu’da gerçekleşen kurban kesim ritüelleri ile aynı iken bazılarının farklı olduğu görülür. Brisebarre’in tespitleri şöyledir: “Bir taraftan boğazlamanın aktörü olan erkekler, kandan kaçınırlar, gövdeyi temizleyip soymadan önce, abdest alarak boğazda kalan kanı yok etmeye çalışırlar, kendileri kanlı su birikintisi üzerine basmamaya dikkat ederken, kadınlara da üstünden atlamayı yasak ederler. Kadınların buradaki görevleri de, kanın pıhtılaşmadan önce, tazyikli sularla ve koruyucu tuzla yıkamalarıdır. Bıçak, kurbanın boğazını kestiği anda, bazen kadınların, kepçe ya da tas yardımıyla koşup bu nurlu ve parlak içeriği yere değmeden önce, yakalamaya çalıştığını gördük. Domuz, ölü hayvan ve Allahtan başka bir tanrı adına kesilmiş olan hayvan etleri gibi, kan da besinsel, İslam’a dayanan, yasaklar listesinde (Coran V, v3). Kan, kesime katılanların alınına sürülmesine de yarar, yeni doğan çocuğu ve evlenecek kızları unutmadan. Evi ve evin fertlerini kemgözlerden korumak için, sağ eli değerli sıviya batırarak kapı eşiğine üstüne de, khomsa (hamse/Fatıma Ana eli sembolü) şekliyle sürülebilir. Toplanan, kalan kan mutfağın bir köşesinde, gözlerden uzak muhafaza edilir; kurduğunda, sağaltma ve sihir için kullanmalara yararlı olacaktır (Bel, 1932: 110 ; Ben Abdallah, 1988: 125 ; Génévois akt. Brisebarre, 1998: 30). ‘Eti çürütmek için’ safra kesesinin dikkatlice alınmasına belirli bir çaba gösterilir. Safra kesesi, ailenin annesine emanet edilir. Kendisi de evin bir köşesine asar ya da duvara yapıştırır. Orada da kurur. Genellikle kadınların kullandığı kan gibi, safra da koruyucu bir içeriktir. Aynı şekilde, kurbanlık koyunun bazı parçaları da sihir sağaltma tariflerinde bazıları da halk hekimliğinde kullanılabilir” (Brisebarre, 1998: 30).

³⁵ “Anadolu halkı arasında, kurban kanının sürüldüğü kişinin birtakım rahatsızlıklardan kurtulduğu biçiminde inançlar da yer almaktadır” (Erginer, 1997: 183).

kan ile hem hayat hem uluhiyet³⁶ bağı gözetilmiş olabileceği sonucuna varır (2004: 37) ve kanın nakledicilik işlevine değinir: “Kan kardeşiliğinde, kardeşiliği nakleden kandır. İrtibatı ve dostluğu kuran kan, kutsallığı naklediyor diye anlaşılabilir. Kurban kan dolayısıyla kutsallık ifade ettiği gibi, icra edildiği yer ve icra eden de kutsalın dışında değildir” (2004: 52). Özer Çetin (2012: 120-121), kan kardeşliğindeki kanın kutsallaştığını ve Türk tarihinde İskitler’e kadar uzanan bir sözleşme türü olan kan kardeşliği sözleşmesinde kutsal sayılan kanın kullanılmasının sözleşmeyi kutsallaştırma amacına yönelik olduğunu belirtir. Türkiye’de dışındaki Türk Dünyası’nda da kurban kanı ile ilgili ritüellere rastlanmaktadır.³⁷ “Orta Asya Türkleri, kurbanı Tolu veya Dolu derlerdi. Dolu, kutsal bir iştir. Bu dolunun, kurbanın, ‘tığlanarak’ kanının yere akıtılmaması lazımdır”³⁸ (Fığlalı, 1990: 368). Eröz (1980: 17-22), “Türk içtimai hayatının her safhasında kurbanın yer aldığını örnekler: doğumlar, ölümler, toy ve düğünler, şöenler, bayramlar, yatır ve mezar ziyaretleri, hayvancılık ve ziraat hayatıyla ilgili bereket dilekleri hep kurbanla olduğuna değinir. İbrayev (1996: 189-198), Kazaklar’ın, Ulus Günü’nde kurbanlık olarak at veya öküz kesip, kesilen hayvanın kanını çocukların alınlarına sürdüklerini anlatır. Karapapah Türkleri kurban kanının şifa olduğu inancından dolayı çocukların alınlarına ve Türkmenistan’da gelin eve gelirken kesilen kurbanın kanı onun korunması, yeni yuvasında sağlıklı, bereketli, mutlu bir yaşam sürmesi için alınına sürülmektedir (Kalafat, 2004). Günümüz Irak Türkmenleri ve Kaz Dağı Türkmenleri kurban kanını çocuğun ağzına sürerek tüm dertlerden kurtulacağına inanmaktadırlar (Beydili, 2005; Duymaz, 2001; Çetin, 2012:128). Doğan çocukların ömrünü uzatacağına inanıldığından Çerkezler çocuk doğar doğmaz ya da en geç iki yaşına geldiğinde kurban kesilmektedir³⁹ (Öztürk, 2005: 627). İltebir (1996: 209-220), Uygurların, Nevruzda özellikle akarsu boylarında ve dağların yamaçlarındaki yüksek ve geniş meydanlarda toplanıp; burada, deve, at, sığır ve koyun kurban ederek kanını suya akıttıklarından

³⁶ Tanrısallık vasfı

³⁷ Orta Asya’da Kurban hakkında detaylı bilgi için bkz: Roux, Jean Paul. (2005). Orta Asya’da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar. (Çev.Aykut Kazancıgil-Lale Arslan). İstanbul: Kabalcı Yay.s.186-219.

³⁸ Alevî topluluklarda da kurbanın önemli olduğunu ve âyin-i cemlerin, kurbandsız olmadığını; başka bir ifadeyle, hangi vesile ile olursa olsun kurbanın kesilmesi icab ettiği durumlarda, cem düzenlenir. Onun için, eski kültüre sadakatla kurban kesme yerine “ tığlamak” sözünü kullanırlar ve kesilen kurbanın kanının yere akmaması için çok dikkat ederler ve toprağa derince gömerler. Kemiklerinin kırılmayıp mafsallarından ayırarak kanıyla birlikte toprağa gömme âdeti de, Orta Asya kültürünün bir devamıdır (Fığlalı, 1990: 369).

³⁹ Çerkezya’da kurban töreni için bkz: Öztürk, Özhan. (2005).*Folklor ve Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Heyamola Yay.

bahseder.⁴⁰ Chevalier ve Gheerbrant (2012: 976), kanın sembolik anlamını inceledikleri bölümde Altay sözlü kültüründe bir mitte kutsal ağacın kanının toprağa döküldüğünün anlatıldığını örneklerler. Durmuş Arık, “Çuvaşların Dinî İnanışları Üzerine” başlıklı çalışmasında Çuvaşların, kurban ayında kurban ağacının yanında tören yapmalarını anlatır (2007: 26- 27). Buradan Çuvaşların kurban için özel bir zaman dilimine ve özel bir mekâna ve ağaç kültürüne sahip oldukları anlaşılmaktadır. Arık, Çuvaşlarda kurban etinin ziyafetle yendiğini, kurbanın iç organları ve kemiklerinin yakılarak külünün dağıtılması gerektiğini de anlatır (2007: 28). Kurbanın kanının suya, ağacın dibine akıtılması, organlarının kemiklerinin yakılması gibi uygulamalara Anadolu’da rastlanılmamıştır ancak kanının toprağa akıtılması, meyvesiz kuruyan ağaçlara, ev kapılarına, çocukların alınlarına sürülmesi, hastalara içirilmesi; kemiklerinin gömülmesi, her organının tüketilmeye çalışılması; dil, göz gibi bazı organlarının şifa için yedirilmesi ve kurbanın ilk olarak ciğerinin ziyafetle yenilmesi gibi uygulamalara rastlanılmıştır.

Kurban kanının ve organlarının biyolojik varlıklarının dışında kullanılması ancak simgesel anlam kazanmaları ile açıklanabilir. Bu simgesel anlam kelimelerle kan şunu simgeler gibi basit ifade edilemez. Simgesel anlamını içinden kazandığı toplum için kanın simgesi ifadesi yetersiz kalabilir, çünkü o toplum için histir, inançtır ve gerçektir. Eliade’nin simge hakkındaki görüşleri şöyledir: “Simge, tutarlı ya da bozulmuş tüm toplumlarda önemli bir yere sahiptir. İşlevi tartışılmazdır: bir nesneyi ya da eylemi, kutsal olmayan bir deneyimin gözünde bu eylemin ya da nesnenin olmayacağı bir şeye dönüştürür... Simge, insanın sürekli olarak kutsalla dayanışma içinde bulunmasını sağlar... Simge belli bir topluma ait olan kişilerin anlayabildiği bir dildir” (2014: 422-427). Aynı nesne; farklı toplumlarda farklı simgelere karşılık gelebildiği gibi aynı toplumda içinde yer aldığı ritüel ya da bağlama göre farklı bir simgeye dönüşebilir. Kan örneğine bakılırsa kadınların aybaşı kanamaları Anadolu’da kirliliğin simgesine dönüşürken kurban kanının kutsalın simgesi haline dönüştüğü görülür. Özer Çetin (2012: 107-142),

⁴⁰ Ayrıca, Uygurlar arasında Kurban Bayramı uygulaması hakkında daha detaylı bilgi için bakınız: Öger, Adem. (2013). *Uygur Türklerinde Törenler ve Bayramlar*. Ankara: Grafiker Yay. s. 135-137. Abdülkerim Rahman, günümüz Uygur Ramazan ve Kurban bayramı geleneklerinin millî bir hüviyet kazandığını şu şekilde ifade eder: “Ramazan ve Kurban bayramı aslında dinî bir bayram olmasına karşın günümüzde millî bir bayram şeklini almıştır. Dostluk kardeşlik ve birlik beraberliğin pekiştirildiği bir bayram halini almıştır (Rahman’dan akt. Öger, 2013: 137) Rahman, Abdülkerim (1996). *Uygur Folkloru* (Çev. Soner Yalçın, Erkin Emet). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.

“Kültürlerarası Din Psikolojisi Açısından Kan Sembolizmi” adlı makalesinde kana koruyucu, arındırıcı, sağaltıcı vb. olumlu anlamlar yanında tabulaştırıcı ve kirletici gibi olumsuz anlamlar da yüklenmesini kan sembolizmine bağlar. “Kan sembolizminde ikircikli bir yol izlenmiş olup olumlu anlamlar yanında olumsuz anlamlar da yüklenmiştir” (Roux, 1987 akt. Çetin, 2012: 110). Evrim Ölçer Özünel (2005: 43), “Kan Olgusunun Soyun Bağlamındaki Dönüştürücülüğü” başlıklı makalesinde kurban olgusunun erken zamanlardan beri, akıtılan kanla birlikte kutsal olanla soyun devamlılığı üzerine yapılan bir anlaşma biçiminde ortaya çıktığını açıklar:

“Kan ve soyun devamı arasındaki ilişki kanlı ritüeller aracılığıyla erginlemenin gerçekleştiği kültürler bağlamında değerlendirildiğinde karşımıza üç erginleme aşaması çıkmıştır. Bunlar, adet kanamasıyla birlikte gerçekleştirilen genç kız kanaması, erkek adaylarına soyun devamlılığındaki rollerini hatırlatıcı sünnet törenleri, evlilik kurumuyla ve soyun devamlılığıyla ilişkilendirilen bekâret kanı ve son olarak da, soyu devam ettiren doğum kanıdır. Bu bağlamda denilebilir ki, kan olgusu, toplumsal sözleşmeler aracılığıyla kutsal olanla ilişkiye geçiş süreçlerinde dönüştürücü bir işleve sahiptir. Çağrıştırdığı şiddet ve korku var olma dürtüsünün arkasında kalarak kan olgusunu, kutsal olana daha da yaklaştırmaktadır” (Ölçer Özünel, 2005: 45).

Toplumların, bağlamların, zamanın farklılığına göre kanın değişik sembolik anlamlar kazandığı bilinmektedir; ancak kurban kanının kutsalla ilişkilendirilmesi, kanın kullanılması (sürülmesi, içilmesi), saklanması ya da toprağa gömülmesi eylemlerini ortaya çıkarmıştır, bunun kanın kutsal bir anlam kazanmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. “Kurbanın diğer hiçbir uzvu için kanda olduğu kadar sembolik anlamlar yüklenmemiştir. Fakat kurbanın kutsal olarak değerlendirilmesi özellikle kurban kanını daha da etkin kılmıştır... Kısacası kan ve kurban arasında karşılıklı bir ilişki kurulmuş ve çoğu kültürde kan kurban ritüelinde merkezî konuma sahip sembolik bir nesne olmuştur” (Closs, 2003 akt. Çetin 2012: 134). Kurban kanının merkezi konuma sahip bir nesneye dönüşmesi, kanın kendi başına karşıladığı simgesel çağrışımlardan da kaynaklanabilir. “Kan birçok gelenekte hayat sıvısı olarak görülür. Tanrı’ya sunulacak en güzel takdime de hayatın kendisidir (Ali, 2007: 66)”. “Kırmızı sıcaklığın sembolüdür. Kan; güneşin, ateşin dayanışmanın ve değerlerin sembolüdür. Kan İncil’de hayattır, hayat taşıyıcıdır. Ne zaman toprakla bağlantı kursa toprağa da hayat verir. Kan, tutkunun taşıyıcısıdır. Aynı zamanda ruhun taşıyıcısıdır. (Chevalier ve Gheerbrant, 2012:

976). Kanın İncil’de hayat taşıyıcı olarak yer alması pek çok toplumu etkilese de Hıristiyan olmayan toplumlarda da kanın bu özelliğine rastlanır. Örneğin Roux (2005), Türk ve Moğol kültüründe bir kişinin kanının akıtılarak öldürülmesi o kişinin aşağılandığını göstermekte olup genellikle adi suç işleyenlere uygulandığını ve bu uygulamanın altında yatan nedenin birçok kültürde görülen ruhun kanda bulunduğuna dair olan inanç olduğu kanısına varır. Osmanlı hanedanlarının da kanları akıtılarak öldürülmeleri yasaktı, şehzadelerin boğdurularak öldürüldüğü tarihi kaynaklarda yer alır. Soyun kanının kutsal sayılmasından kaynaklansa gerektir. Ayrıca kanın kutsal işaret olmasına dair örnekler de vardır. “Tanrisal işaretlerden birisi kahramanların doğumunda ellerinde bulunan kan pıhtısıdır” (Alptekin, 2009 akt. Çetin, 2012: 119). Frazer de, kanın bazı topluluklarda ruhun taşıyıcısı olduğunu belirtir. Kurban ritinde pek çok ilginç uygulama vardır. Kurbanın kanının toprağa akmasına terk etmezler (Chevalier ve Gheerbrant, 2012: 976). Kanın toprağa akıtılmama çabası ruhun taşıyıcısı olması anlamından kaynaklanabilir. Tarihte Türk, İran ve Moğol kültürlerinde görülen kanın toprağa akıtılmama uygulaması günümüzde ise Sibiry ve Altay yöresinde yaşayan Şamanist Türklerde görülmektedir. Mersin yöresinde yaşayan Tahtacılar toprağa düşmemesine gayret gösterildiği tespit edilmiştir (Eröz, 1992; Selçuk, 2004 akt. Çetin, 2012:110). Kan akıtma yöntemiyle kanda var olduğuna inanılan güç açığa çıkartılıp çeşitli amaçlar için daha çok sürme yöntemiyle nesnelere aktarıldığına inanılmaktadır⁴¹. Nesnelere kurban kanı sürme uygulamasının Eski Mısır, Asur, İbrani, Sümer, Hitit, Slav, Eski Latin Amerika, Eski Roma ve Yunan, İslâm öncesi Araplarda ve günümüzde çeşitli kültürlerde yer aldığı bilgisi çeşitli kaynaklarda yer almaktadır ve bu toplumların kurbanın organları kehanet, fal, sağaltma gibi amaçlarla kullandıkları belirtilmektedir (Günaltay, 1987; Canan, 1983; Çetin, 2012;

⁴¹ Kurban konusunda pek çok teori çıkmıştır: Hediye teorisi (rüşvet olarak sunma, saygı ifadesi olarak sunma), topluca yenilen totemik yemek teorisi, profan ile kutsal arasında ilişki kurma teorisi, büyü teorisi, psikanalitik teori, şiddet teorisi, analitik teori, vahiy teorisi, endişe ve korku, ilk olayları tekrarlama, yamyamlık ve beslenme teorileri... Burada tek tek teorileri açıklamak konunun sınırlarını aşacağından konu ile bağlantılı görüldüğü hususlarda teorilere yer verilecektir. Bunlardan büyü teorisi kandaki büyüsel gücün açığa çıkması ile ilgilenir.

“ Büyü teorisinin versiyonları olmasına karşılık temelde benzerdirler. Bu teoriye göre büyüsel gücün kanda yoğunlaştığına olan inanç hayvan boğazlamaya sevk etmektedir. Kurbanın kökeninde kandaki büyüsel gücü açığa çıkarma arzusu vardır. Hediye etme düşüncesi ikinci derecededir. Teorinin temsilcilerinden Gerardus van der Leeuw’a göre kurban büyüsel gücün aktarımını sağlayan bir hediyedir. Ona göre kurban ne karşılıklı bir alış veriş ne de rüşvettir. Kurban büyüsel gücün akışını serbest bırakma faaliyetidir. Büyü teorisinin bir diğer temsilcisi ise J.G.Frazer’dir “ (Frazer, 1992: 316 Henninger, 1987: 55; James, 1996: 3; Robbins, 1998: 289- 290 akt. Çetin, 2008: 72-73)

Challaye 1960; Feyizli, 1993; Armutak, 2004; Hançerlioğlu, 1975; Kahraman, 1984; Erginer, 1997; Tümer, 1988). Kanın akıtıldığı kültürlerde kanın toprağa akmasıyla toprak ya tabulaşır ya da kutsallaşır (Frazer, 1991 akt. Çetin, 2012: 111-112). Mircea Eliade'nin, Bengal'de bir David kabilesi olan Khondların, XIX. yüzyılın ortalarında gerçekleştirdikleri gönüllü insan kurbanına dair verdiği bilgiler, kurbanla kurbanın değiştiği yere kutsallığın geçmesi açısından kayda değer bilgilerdir: bayramlarda ya da olağanüstü günlerde gerçekleştirilen kurban töreninde önemli olan törene katılan herkesin bayrama temsilcilerini gönderen tüm kasabaların, kurban edilen gövdeden parça almasıdır. Rahip özenle ayırdığı parçaları, kendi paylarını heyecanla bekleyen kasabalara gönderir ve onlar da aldıkları parçayı törenlerle tarlalara gömerler (2014: 335-336). Kanın kutsallığı aktarması ve kutsal bir akit oluşturmasına kurban kanının anlaşmaya katılanların üstüne serpilme uygulaması örneği Doğu Afrika'da Wachagalar'da bulunmaktadır⁴². Konunun sınırlarını aşabilecek sayısız örnek vardır ancak burada dikkati çeken husus kurban kanın farklı simgesel hususlar kazanmasıdır. Farklı toplumlardaki farklı anlamları Anadolu'daki kurban bayramındaki kurban kanını tarihte hangi yönüyle nasıl etkilediği tespit edilmesi mümkün görünmemektedir. Ancak yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı gibi kana yüklenen simgesel anlam bakımından ve uygulamalar bakımından benzerliklerin çok olduğu görülmektedir. Anadolu'daki kurban bayramında kurban etrafında gerçekleştirilen ritüeller tam anlamıyla ne Frazer'in büyü teorisiyle ne de Girard'ın şiddet teorisiyle açıklanabilir⁴³, ilk örneğin taklidi temelinde uygulanan, kültürel kodlarla çeşitlenen ve bütünleşen ritüellerdir. Ne sadece bireysel kutsala dayalı kutsalı açığa çıkarmak

⁴² "Doğu Afrika'da Wachagalar yemin merasimlerinde keçi veya koyun kurban ederler. Wachalarca çocuksuz ölüm lanetlerin en büyüğü olduğundan kısırılığı ve çocuksuz ölümü sembolize eden "çocuksuz delikanlılar"ın tuttuğu ipe ikiye bölünen keçiden fıskıran kan anlaşmacıların üzerine serpilir. Daha sonra keçinin eti, çocuk yapma yaşı geçmiş yaşlılarca yenir. Anlaşmayı yapanlar ortak kan bağı ile birlik oluşturur varsayılır. (Sezen, 2004: 48-49)

⁴³ Kurban bayramı dışında kesilen kurbanlar için bu teorilerin açıklamaları uygun olabilir. Ev için, araç için kurban kesilmesi ya da gelin için, kazaları belaları savmak için, çocuklar için kurban kesilmesi kurban kanındaki güçleri açığa çıkarmak amacıyla büyü teorisiyle ve hediye teorisiyle (saygı ifadesi olarak sunma) özdeşleşebilir. Ya da bakan gitti diye kurban kesmek (bkz: <http://www.memurlar.net/haber/332277/>) ya da TEDAŞ Müdürü gitti diye kurban kesmek (bkz: *Cumhuriyet Gazetesi*, 01.05.2015), şükür kurbanına da girebilir, folklorun protesto işlevini yerine getirip, kutsal yönünden çok sosyal yönüyle ön plana çıkabilir. Birinci Dünya savaşında askere giden haber alınamayan genç için yakıldığı düşünülen ağıtta;

Erzuruma'a gidiciyim/Dizimde kalmadı derman/Eğer ki oğlu gelirse /İnekten keserim kurban (Özdemir, 1994b; 67-68) ifadesinde kurban adak kurbanına girer ki bu da teorilerden hediye teorisi (rüşvet olarak kurban sunma) özelliklerini taşır. Bu teorileri ve kurban çeşitlerini kurban bayramındaki kurbanla karıştırmamak gerekir.

olarak da gerçekleştirilir ne de sadece kan görmenin toplumsal şiddeti azaltması için gerçekleştirdiği söylenebilir.

Geleneksel mekânda bayramda kesilen kurbanın kanı; koruyucu, arındırıcı, sağaltıcı, kutsallığı taşıyıcı gibi özelliklere sahip olduğuna inanılırken, günümüz kentinde ve toplumunda vahşeti, şiddeti simgelediği görülmüştür. Ritüeller ortadan kalktığında simgelerin de anlam kaybına ya da değişimine uğradığı saptanmıştır. Simgeler kültürel belleği tetikte tutar ve simgeler içinde yer aldıkları ritüellerle geleceğe taşınabilirler. Ritüelin eksikliği simgenin anlam zedelenmesine kültürel belleğin halkalarının kopmasına kültürel kodların yok olmasına yol açmaktadır.

Kurban kanının kutsallığını sadece sağaltma ya da büyü ile açıklamak yetersiz kalır. Türk toplumunda kurban ile şehitlik anlayışı arasında da bağlantı vardır. Şehidin kanı da kurbanın kanı da kutsaldır. A. Hammoudi (1978: 188), kurban koyunun statüsünü, Müslüman toplumunu savunmak, yani inancı için kendini feda eden, savaşıyla şehitle kıyaslar. Hatta iki eylemden önce aynı formelin yani “Rahim ve merhameti olan Allah’ın adıyla, Allah en büyüktür” ifadesinin söylendiğini belirtir (akt. Brisebarre, 1998: 24). Türk toplumda ülkesini korumak için hayatını kaybedenlere şehit denir, şehitler yıkanmaz, kefenlenmez, kıyafet ve vücutlarından akan kanlar temizlenmeden gömülürler ve şehitlerin ölmediğine hemen cennete gideceklerine inanılır. Kurbanlık hayvan da cennete gider. “Müslüman müminlerin ruhunun, ölümden sonra cennete gittiği gibi, kurbanın da yazgısı cennettir” (Brissebare 1998: 30). Kurbanlık hayvanın sırtına binilerek sırat köprüsünden geçilerek cennete gidileceği inancı ve şehit olanların öte dünyada yetmiş kişiye şefaatçi olarak cennete girmelerini sağlayacağı inancı vardır. Ayrıca “Geline kına yakılır damada kurban olsun diye, kurbanlık koça kına yakılır Allah’a kurban olsun diye, askere gidene kına yakılır vatana kurban olsun diye” ifadesi Türkiye’de kına ile özdeşleşmiş yaygın kullanılan ifadelerdendir ve askerlere Mehmetçik dışında “kınalı kuzular” da denilmektedir. Kurban olmak, feda olmak anlamı kazanır ki askerler vatan için kendi canlarından vazgeçtikleri için vatana kendi hayatlarını feda etmiş kurban olmuş olurlar. Türk millî marşı da “çatma kurban olayım çehreni ey nazlı hilal” ifadesiyle başlamaktadır ve kutsallık bayrağa da geçmiştir. Türk bayrağının rengindeki kırmızı şehitlerin kanını simgeler. Kurban kanı, şehit kanı ve bayrak kutsaldır. Bayrağın resmî olarak

kullanım alanları sınırlılıkları kanunla belirlenmiştir⁴⁴ ancak halk arasında da bayrak masa örtüsü, elbise olamaz, hep yükseklerde tutulur, yeri değiştirilirken öpülüp alına değdirilir. Sadece şehit cenazelerinin üzerine örtü olabilir. Kurban, asker ve bayrak arasında kutsal bir bağ vardır. Bu bağ kan simgesinde ve kanın rengi olan kırmızıda kod halini alarak kendini gösterir. Assmann (2001: 132-143), tarih, deneyim, bellek ve mekân ilişkisinin toplumsal kimliği oluşturduğunu açıklar ve toplumsal kimliğin oluşturulabilmesi için de bireylerin ortak “simgesel duygu dünyasını” yaşaması gerektiğini vurgular. Günümüz dünyasında simgelerin her toplumda toplum ya da topluluk bilincini oluşturmak için kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Bunlara bazen bayrakta bazen bir flamada hatta paralarda, heykellerde, posta pullarında, parti ya da üniversite amblemleri örnek olarak verilebilir. Sembolün mitsel bir kaynağa ya da inanca dayanması, bir ritüelin içinden türemesi sembole sadece akıl bağı ile değil gönül bağı ile de anlam yüklenmesini sağlar. Bu da sembolün kimlik oluşturucu ve koruyucu özelliğini güçlendirir. Bayrağın gelenekte şehit, kan ve kurban gibi güçlü argümanlarla yer alması bayrağı da kutsallaştırır. Bu argümanların güçlülüğü mitsel, inançsal ve ritüelistik bağlamdan gelmeleridir. Ayrıca bu durum ritüelin artçı değerleri olarak da yorumlanabilir. Ritüellere yılda bir kez olmuş bitmiş olaylar olarak bakılamaz. Kültürel bellekte kodlanmış ve uygulanmaya devam eden her ritüel, sanatsal, sosyal vb. pek çok alanda bazen bir figür olarak bazen bir jest olarak bazen de daha derin etkilerle yerini alır. Çünkü artık toplumun simge dolaşım sistemindedir ve ritüel yaşadıkça yeni metaforlarla yerini almaya devam eder. Görmez (2008: 20), “Anlamlar ve Semboller Dünyamızda Kurban” adlı bildirisinde semboller dünyası ve milletlerin, toplumların kendilerini konumlandırması arasında bir bağ kurar; semboller dünyasının güçlü olması ile ritüellerin süreklilik kazanacağını ve kurbanın sadece hayvan boğazlamaktan ibaret olmadığını vurgular.

Kurban bayramı ritüellerinde kurbanın kanının, organlarının, kınanın, göz bağının, kurdelenin, gerçekleştirilen eylemin sembolik anlamlar kazanması, kültürel belleğin kodlama sisteminin bir sonucu olabilir. Assmann’ın “Kültürel bellek geçmişin belli noktalarına yönelir. Geçmiş onda olduğu gibi kalmaz, daha çok anının bağlandığı sembolik figürlerde yoğunlaşır” (2001: 55), ifadesi bu varsayımı

⁴⁴ Detaylı bilgi için Bkz. <http://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanligi/resmi-simgeler/bayrak/> (7 Haziran 2016’da alınmıştır)

destekler niteliktedir. Semboller toplumun düşünce sistemindeki hatırlatma işlevlerinden ötürü hatırlama figürleri olarak sayılabilir. Ritüel merkezli sembollerin kuşaktan kuşağa aktarılması ancak ritüelin gerçekleştirilmesiyle ve ritüele tüm kuşakların dâhil edilmesi ile mümkündür. Geleneksel mekânda kurbanın kanı hayat sıvısı olurken, kent mekânında vahşeti sembolize ettiği gözlenmiştir. Aslında küreselleşmenin etkisi kan algısında da ortaya çıkar eski toplumlardaki kan hayat sıvısıdır algısı sadece vampir filmleri ile insanlara aktarılmaktadır. İçinde rol alınmayan sadece izlenen ritüel, her birey ve toplum için absürt gelebilir çünkü dahil olunmayan eylem bellekte sembolik anlamda içselleştirilmiş olarak kodlanamaz. İzlenen eylem ritüelin dışında tutacağından dışarıdan içselleştirilmemiş bir kodlama olur. Bu da ritüelin mitik dünyasından kopuk yapay bir kodlama olur. Bu tarz kodlamalar dışarıdan müdahaleye, unutmaya ve olumsuzlamaya daha açıktır. Bu kodlamada kanonlaşmış ritüel yerini festival gibi daha esnek daha kuralsız bir yapıya bırakır ki bu da ritüelin geri dönülmez bir kopuşa yok oluşa ve dönüşüme girdiğinin göstergesidir.

Ritüeller; zamanı, katılımcıları, gerçekleşmesi için kullanılan nesnelere, mitsel kaynağı, jestleri, sırasıyla gerçekleştirilen aktiviteleri, ritüel esnasında söylenmesi gereken söz ya da duaları ile belirli bir mekânda gerçekleşir. Bunlardan birinin eksikliği ritüelin bütününe etkiler. Ritüelin içeriğine göre mekân değişir, örneğin bir yağmur duası ritüeli ev mekânında yapılamaz. Bütün bu sayılan ritüelin olmazsa olmaz sacayakları için mekân konseptidir. Sacayağını ritüelin bağlamı dışında bir mekâna oturtmaya çalışmak ritüelin dengelerini bozar, ritüeli atmosferinden çıkarıp sembolik anlamlarının kaybolmasına, kutsal alanı terk edip gündelik yaşamın gerçekliğine dönüşmesine yol açabilir. Ritüellerin korunması hususuna yeniden dönülecek olursa ritüellerin aktarımla korunabileceği bu aktarımın da anlatma ya da gösterme yöntemi ile değil ritüele dahil etme yöntemiyle gerçekleşebileceği tespit edilmiştir. Bu durumda ritüel aktarım mekanının önemi ön plana çıkmaktadır sadece ritüelin kendisini korumaya çalışmak yetersiz kalmaktadır, zira ritüelin en önemli parçasını eksikliği aktarımın önüne set çekmektedir. Oğuz, yaşayan bir geleneği sürdüren kişi, grup veya topluluğun var olup olmadığı ve bu geleneğin kuşaktan kuşağa aktarımının bulunup bulunmadığının göz önünde tutulması gerektiğini vurgular (2009:133), kültür aktarımında mekânın rolü üzerine şu çıkarımlarda bulunur:

“Topluluklar, gruplar ve bireyler, kültürel belleklerinin oluşup geliştiği ve kültürel üretimlerinin kuşaktan kuşağa aktarılıp yaşatıldığı ritüel mekânlarını terk ederek modern yaşamın peşinden gittiler ve geçmişle bağlarını büyük ölçüde kopararak yeni mekânlarda yeni kültürler edindiler. Bu durum kültürel devingenlik açısından doğalsa da -UNESCO’nun yorumuna göre- kültürel çeşitlilik açısından vahim sonuçlar doğurdu. Mekânını kaybeden ve icra edilmeyen eski kültürler yok olmaya başladı”(Oğuz, 2007: 32).

Oğuz; kültür üretiminin bağlamını kültürel mekânlar olarak tanımlar (2007: 31), korumanın önemli unsurlarından birini kültürel mekânlar oluşturduğunu; kültürel mekân, somut olmayan kültürel mirası doğal bağlamında koruma özelliği taşıdığından, kültürel mekânın korunması kültürün korunması demek olduğunu belirtir (2007: 30). Bu bağlamda kurban bayramı ritüelleri ele alınırsa geleneksel mekânın ritüellerin aktarımında kültürel mekân olma özelliğini koruduğu; kurban bayramı ritüellerinin kuşaktan kuşağa aktarıldığı ve ritüelin semboller dünyasının yaşatıldığı görülür. Bundan sonraki bölümde günümüz kent mekânına kültür aktarımı bağlamında kurban bayramı ritüellerinin aktarılıp aktarılamadığı ve günümüz kent kurgusunun kültür mekânları olup olmadığı tartışılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GÜNÜMÜZ KENTİNDE KURBAN BAYRAMI

3.1. Günümüz Kent Kurgusunda Kurban Bayramı

Mekân, zamanın ayrılmaz bir parçası ve zamanın nasıl geçirileceğinin karar vericisidir. Sadece bireylerin değil, toplumların, kabilelerin hatta tarihteki milletlerin; zamanı nasıl yönetmeleri, hangi zaman diliminde neler yapmaları gerektiğine karar verdiren, tetikleyen içinde buldukları, kurguladıkları ya da kendinden öncekilerce kurgulanmış mekândır. Bu bağlamda son 50 yıldır kurgulana gelen günümüz kentinde kurban bayramı hazırlık süreci ve bayram günleri ile nasıl geçtiği, kent kurgusunun kurban bayramı ritüeline etkisi incelenecektir. Öncelikle günümüz kent kurgusunun tarihi süreci, yaşam tarzlarına ve geleneklere etkisine değinilecek ve kurbanın kent dışına çıkışının kaynağı, başlangıç tarihi, kurban bayramı ritüelleri için uygun olmayan kent kurgusunun kurban için ürettiği çözümler, bu bağlamda çıkan yönetmelikler, tebliğler, komisyonlar ve yaklaşım biçimleri irdelenecektir. Bayram hazırlık süreci olarak tespit edilen hayvan pazarları ve bayram günü etkinliği olan mezbahalar ele alınacaktır. Mezbaha dışında kentin ürettiği diğer çözümler olan mobil mezbahalar, hipermarketlerin hazır paket kurbanları ve kurban bağışi sistemini uygulayan aracı kurumlara, kurban ritüellerinin aktarımı konusu baz alınarak yer verilecektir. Özetle Kurban Bayramı ritüelinin günümüz kent kurgusu içindeki uygulanabilirliği üzerine, merkezine kurbanı alarak mekân, zaman, insan çerçevesinde halk bilimsel bir inceleme yapılacaktır.

Kent mekânı bazen kuruluş tarihçesi, bazen arkeolojik kazı sonuçları ile bazen gelecekteki en iyi kent kurgusu hayali, ütopyası ile bilimsel araştırmalara, romanlara, fotoğraflara daha pek çok alana konu olmuştur. Kent mekânı, disiplinler arası çalışılarak kurgulanabilecek, araştırılabilir, anlaşılabilir bir husustur. Yönetim şekli, endüstrisi, temizliği, mimarisi, turizmi, suç oranları... gibi pek çok yönden aynı mekana farklı bakılır. Bu sayılanlar birbirini tamamlayan kompleks parçanın bir kısmıdır. Kentleşme terimi, kentle ilgili araştırma ve yaklaşımlarda sıkça kullanılır. "Günümüzde bilinçli ya da bilinçsiz olarak kentleşmeyi kentsel plan

ve şehircilik sorunlarıyla karıştırma eğilimleri vardır. Bu eğilimde olanların kentleşmeyi yaratmış olduğu fiziksel sorunlarla ele alarak birtakım alt yapı ve ulaşım düzenlemesi, çevre düzenlemesi, yerleşme planlaması gibi teknik düzeyde ele alıp basite indirgeme çabaları vardır” (Erkan, 2010: 11). Kentleşmeye teknik bakımdan yaklaşmayan tanımlardan birini Keleş (1972: 6) yapmıştır: “Sanayileşme ve ekonomik gelişmeye koşut olarak, kent sayısının artması ve kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan, insanların davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim sürecidir.” TÜİK verilerine göre, 1950 yılında yapılan nüfus sonucunda nüfusun % 24.22 sinin kentlerde, %75.78’inin köylerde, 1955’te % 28.79’unun kentlerde %71.21’inin köylerde, 1985’te % 53.03’ünün kentlerde, % 46.97’sinin köylerde, 2008’de % 75’inin kentlerde, % 25’inin köylerde yaşadığı görülür. Erkan, Türkiye’de kentleşmenin 1950’lerden itibaren hızlanışının nedeni, 1950 yılından sonra yürürlüğe konulan yeni ekonomik sosyal politikalara bağlar (2010: 86-87). Şükrü Aslan, “Güncelden Geçmişe Türkiye’de ‘Gece Kondu Meselesi’ Üzerine Yeniden Düşünmek” (2013: 88-89) başlıklı yazısında, gecekondunun gelişimi ve buna yönelik müdahalelerin, sosyal bilimcilerce (Şenyapılı, 2006; Işık ve Pınarcıoğlu, 2002; Erman, 2004; Karpat, 2003; Gökçe, 1976) genel hatları ile üç ana dönemle sınıflandırılarak incelendiğini tespit etmiştir: 1950-70 (tehdit unsuru, köylü, haksız kazanç sahibi... gecekondulu), 1970-80 (sömürülen, kent kimliğini etkileyen gecekondulu), 1980 sonrası (kent yoksulu, sakıncalı, varoş gecekondulu ve özne olarak gecekondulu). Gecekondulu meselesi kenti inceleyen bilim dalları için her zaman popülerliğini korumuştur; çünkü Türkiye’de kentleşme gecekondulaşma ile başlamış, gecekondular kent konusunda hep bir sorun olarak ele alınmıştır. Sorun olarak görülen husus konusunda da çözüm önerileri yıllara göre değişiklik göstermiştir. Kente uyum sürecinde köyden kente gelen gecekondulu sahibi olan ailelere yerleşik kentliler farklı açıdan bakmış, sosyologlar, belediyeler, sanatçılar⁴⁵ farklı açıdan

⁴⁵ Engin Yıldız’ın (2008) *Gecekondulu Sineması* (Hayalet Yay.) ve Gülseren Güçhan’ın (1992) *Toplumsal Değişme ve Türk Sineması* (İmge Kitabevi Yay.) kitapları gecekondulu olgusunu, film anlatısının merkezine koyan filmleri konu alır. Bu kitapların önemi gecekondulu ya da gecekonduluyu merkeze alan filmleri incelerken aslında filmlerde de film yapımcılarının, araştırmacıların, kentlilerin, gecekonduluların değişen yaşam tarzlarını, bakış açılarını ve değişen kentleri kronolojik olarak filmlerden hareketle vermesidir. Köylü aileyi dağıtan kent, arabesk kent, samimi sevimli gecekondulu, birlik oluşturan aileler... pek çok geçiş aşaması derli toplu verilmiştir.

yaklaşmışlardır. Hatta yıllara göre bakış açılarının da değiştiği görülmüştür. Gecekondulaşmanın ilk yıllarında toprak işgal eden gecekondu mahalleleri sonraları varoş olarak tanımlanan gecekondu mahalleleri, 2000’li yıllarda itibaren kentsel dönüşüm mahalleri olmuştur. Sorun arsa karşılığı apartmanda daire sahibi olan gecekonduluların apartmana uyum sürecine dönüşmüştür. Kente uyum sürecinden apartman dairesine uyum sürecine doğru uzanan bir süreç vardır. Gecekonduluların kültür aktarımındaki işlevlerine dair bakış açıları tespit edilememiştir, bakış açıları genellikle olumsuz bakış açılarıdır ya da evleri yıkılan gecekondulular gibi daha duygusal yaklaşımlardır. Jet-pa markası jet-konut reklamında toplumca tanınmış bir aktörü Kadir İnanır’ı oynatmıştır. Kısa filmde gecekondu bir aile konu alınır, evlerini inşa edişleri gösterilir, korku yazısı reklamda yer alır ve aile yer sofrasında yemek yediği sırada duvarları yıkılmaya başlar, ve yıkmayın diye ailenin reisi bağırdığı anda reklam “ Çözüm jet-konut” şeklinde tamamlanır. Reklamın önemi gecekondu meselesine son yıllardaki tüm yaklaşımların aynısı olması ve bu yaklaşımları özetlemesidir. “Evinin yıkılmasından korkmak istemiyorsan arsaya apartman dikilsin bir dairesi senin olsun” ifadesinin farklı farklı ifade ediliş şekillerinden biridir bu reklam. Bu çözüm şeklinin kurban bayramı ritüellerine etkisi nedeniyle bu detay önemlidir. Çünkü her folklor ürünü değerlidir ancak gecekondu apartmanlaşmaya dönüşümde kültür aktarımının kaybolduğu, geleneğin dönüşüme uğradığı; kurban bayramı gibi büyük bir ritüelle anlaşılabilmiş, şehir merkezindeki kan görüntülerine çözüm bulabilmek için yeni sorun olarak görülen bir konuya bulunan çözüm başka sorunları doğurmuştur. Kültür aktarımına ket vurulması sadece kurban hususunda olmamasına rağmen kurban bayramı ritüelinin aktarımı en dikkat çekicisi olmuştur. Biberini bahçede kurutan birinin balkonda biber kurutması görmezden gelinebilmiştir ancak kan görüntülerine toplumun farklı kesimlerinden olumsuz ya da olumlu tepkiler gelmiştir ve tepkiler de her yıl devam etmektedir. Aynı anda tüm şehirde bir ritüelin gerçekleşmesi ve bunun apartmanların bahçelerinde yol kenarlarında kanlı görüntülerle gerçekleşmesi, gecekondu meselesine apartmanlaşma ile getirilen çözümle ve kent kurgusu ile ilgilidir.

Filmlerin ortaya çıkış kronolojisi ile gecekondu ve Türkiye’deki kentleşmenin geçirdiği evreler birebir örtüşür. Filmler sanatsal yönlerinden çok toplumsal gerçekçilik açısından işlendiğinden geçmişe dair ön bilgi ve genel bir görüntü çizer.

Apartman, modern sanayi toplumlarında işçi sınıfı ya da orta sınıfın konutu olarak ortaya çıkmıştır (Kıray, 1998: 139). Fransa’da da gelir düzeyi düşük ya da kökenleri farklı milletlerden olanların başvurduğu ve yaşadığı yerlerdir. Orta düzey ve üstü müstakil evleri tercih etmektedir. Alver (2010: 80-81), Türkiye’de apartmanın aynı zamanda belli bir statü ve kimlik göstergesi olarak ortaya çıktığını ve yeni bir ev modeli olarak apartmanın, modernleşen hayatın cisimleşmiş hali olarak yorumlar. Oğuz’a göre (2014: 46), Türk modernleşmesi, kendisine kılavuz olarak Avrupa kentlerini seçmiştir ve Anadolu köylerinde olan ancak Avrupa kentlerinde bulunmayan hiçbir şeyin kentin kültür duvarlarından içeri girmesine izin vermemiştir. Duru ve Turan (2013: 122), köylerin geride kalmışlığı çağrıştırdığını ifade eder: “Kentte yaşayan bireylerin büyük bir bölümünün birkaç kuşak öncesi kırsal kesime dayanıyor; bunun da ötesinde yine azımsanmayacak bir bölümünün geride bıraktıkları köyle ilişkileri hâlâ sürüyor. Bir anlamda henüz eski yerleşim yerlerimizle, yaşantımızla bağlarımızı koparmış değiliz. El değmemiş doğanın içinde bulunan köylerse bize yoksulluğu, geride kalmışlığı çağrıştırıyor.” Bu anlayışın ailelere göre değişiklik gösterdiği görülse de sanat eserlerinden, bilimsel araştırmalardan, medyadan çıkarılan genel yargı bu yöndedir.

Köyden kente göçün ve gecekondulaşmanın doğurduğu sonuçlar için çözüm arayışları yerini, büyüyen kentlerde gecekonduların değerli arsalarını maksimum kullanabilme çabasına bırakmıştır. Kentsel dönüşüm, toplu konut projeleri ile avlularını aktif biçimde kullanmaya alışık aileler apartman dairelerinin içine yerleştirilmiştir. Oğuz (2014: 44) bu durumu “bloklarda yaşamak” kültürünün başlaması olarak tanımlar ve durumu şu şekilde özetler:

“Büyük kentlerde gecekondu, eski mahalleler, aile apartmanları yok olurken onların yerini her kesime ve her keseye hitap eden mega yapılar alıyor. Bu mega yapıların bilmem kaçınıcı katında, iki odalı dairesinde hayata tutunmaya çalışan eski gecekondu veya eski mahalleli için yeni bir kültür doğuyor: Bloklarda yaşamak. Bloklarda yaşamak, dairesinden başka hiçbir yere tasarruf edememek demektir. Blokların ortak yaşam alanları, merkezleşmiştir. Buralarda hayat, belli bir merkezden ve blok kültürüne göre biçimlendirilir. Yani, eski gecekondudaki reçellik kayısı ve vişne ağaçları çoktan kesilmiştir, salça kaynatmaya kazan kurulacak mekânlar çoktan ortadan kaldırılmıştır. İki ağaç arasına gerilen ipten kış için dolmalık biber, fasulye veya patlıcan kurutmak, bahçede imece usulüyle erişte kesmek artık imkânsızdır. Kısacası, bloklarda oluşan yeni kültür,

hipermarketlere bağımlılığı artırırken, bahçe üretimlerini ve kışlık yiyecek hazırlıklarını öldürüyor.”

“Toprak ile insanların onun üzerine yaptığı yapılar arasında organik bir bağ var. Metropollerin ortaya çıkışı ile bu sona erdi” (Campbell ve Moyers 2013: 129). Apartman hayatına alışma sürecinde toprağa, açık havaya, evinde üretmeye, bahçeyi kullanmaya alışık, daha sosyal komşuluk ilişkilerine sahip bu aileler tüm bu alışkanlıklarından vazgeçmek durumunda bırakılmıştır. “Eski mahallelerin ve gecekonduların bahçeleri vardı. Avlusu, sofası, sahanlığı ile bu tarz mekânlara çoğu yerde “hayat” denirdi. Yani, bahçeli evlerin geleneksel kültürle biçimlenen canlı bir hayatı vardı ve bu hayat, çoğu zaman evin “hayat” denilen açık mekânlarında geçirdi. Dar sokaklarına iki taraflı 5'er 10'ar katlı apartmanlar dikilen yeni ve modern mahalleler, böyle bir hayat kurgusundan yoksun inşa edildi” (Oğuz 2014: 44-45). Alışkanlıklarına devam eden ya da eski durumu yeni ortama adapte etmeye çalışan, balkonuna televizyon, divan koyan, balkonunda biber patlıcan kurutan evin önünde ayakkabı bırakan, apartman girişinde dışarıda toplaşıp oturan, apartmanın bahçesine soğan diken bağlamından koparılıp gelmiş gecekondulu apartman sakinleri görgüsüzlükle suçlanmış, dışlanmış; balkonuna bambu sandalye koyan, balkonunda “organik” domates yetiştiren, apartman girişinde değil spor salonunda buluşan, bu durumu benimsemiş apartman sakini, modern insan olarak benimsemiştir. Ev içinin ve dışının kullanımı, modern insanı tanımlamanın bir yolu olmuştur. İçinde barınanların neyi nerede nasıl yapması gerektiğine karar veren siteler rağbet görür olmuştur. Mekânsal dönüşüm sonra yerini kültürel dönüşüme bırakır. Kentin mekânsal dönüşümünün evden başladığı görülür. “Evin günümüzde metalaşıp küresel kültür tüketimine endekslenmesi evin anlam dünyasına yeni bir boyut ekler” (Alver 2012: 72). Tüketim kültürüne, hazır gıda tüketimine alışan, üretmeyi unutan ev halkı için kurban da marketten kavanoz reçel alma alışkanlığı ile özdeşleşebilir. Sadece şehir içinde yasaklanmasından ya da uygun mekânlar olmamasından değil, değişen dönüşen ev şeklinin adım adım aile içinde yaptığı kültürel değişiklikler, yaşamsal dönüşümler ve alışkanlıklar da mezbahada kesimin tercih edilebileceği tahmin edilmektedir. “Modern kapitalist toplum evin iyi ve kötü yanlarını ortadan kaldırarak onu tarafsız kıldı. Evi emlak haline getirdi. Evler belli bir yaşam tarzına koşullandırılmış tüketicilere sunulan standardize edilmiş değişim değerlerine dönüşebilir. Evin insanla ilişkisinde

sahicilik zayıfladı” (Çubuklu, 2001: 75). Doğan Kuban’a göre artık evlerimizi düşlemiyor satın alıyoruz (akt. Alver, 2010: 73). Evin dış mekânı ailenin yaşam biçimine yön verdiği gibi, evin içinde kullanılan eşyalar da içinde yaşayanlara dair izlenimler verir. Evle insan arasındaki sahicilik azaldıkça izlenimler de yüzeyselleşir, tek tiplerleşir. Mobilya mağazasını andıran evler çoğaldığı görülmektedir. Tüketim kültürü, mobilya paketleri sunmaktadır; üretim kültüründen tüketim kültürüne geçmiş evle manevi bağını azaltmış ev halkı; salon takımı, vitrin, oturma grubu, yatak odası takımının ihtiyaçtan çok öğretilmiş gereklilik gibi evlerine temin ederek tek tipten ibaret evlere ve ruhunu kaybeden evlere bir yenisini eklemektedir. “Ev toplumun âdetlerini, zevk ve alışkanlıklarını en iyi tanımlayan mekândır; örgütlenmesi gibi düzeni de ancak çok uzun zaman dilimleri içinde değişir” (Rossi, 2006: 57’den akt. Alver, 2010: 67). Evin toplumun âdet, zevk ve alışkanlıklarını en iyi tanımlayan unsur olma özelliği zayıflasa da kültür aktarımını kaybeden kültür dönüşüme uğrayan ev halkının bu yönünü de ortaya koyar, örneğin üç dört mutfaklı (kiler, tandır, sütlük, mutfak) ev tiplerinden küçük mutfaklı evlere geçilmesi ya da geçilmek zorunda kalınması hem mutfak kültürünü değiştirir hem de bu değişim hakkında tanım ortaya koyar. “Bir gösterge olarak ev, toplumsal dönüşümün tüm yönlerini temsil etme tanımlama görevini üstlenir” (Alver, 2010: 63). Ev sadece duvarları bulunan somut bir varlık değil, ayna görevini üstlenen bir soyut bir varlıktır aynı zamanda. “Ev, barınma ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıkan mekândaki fiziksel bir ‘obje’ olmanın ötesinde arka planda karmaşık psikolojik durumların, toplumsal-ekonomik değişimlerin ve yerleşmeye ait davranışsal kalıpların analitik incelenmesini gerekli kılan bir süreçtir” (Yasak, 2012: 638). Evinin direği, evinin kadını, evlenmek, evcil, evcimen, evcilik, ev alma komşu al, evini başına yıkmak, tok evin aç kedisi, ev ev üstüne olmaz, evli, evli evine köylü köyüne, evci izni, evsiz, evlerden irak, evin reisi, evlere şenlik gibi evle ilgili deyim ve mecazların Türk dilindeki çokluğu Türk toplumunun eve yüklediği anlamlarla ilgilidir. Oğuz, geleneksel Türk toplumunda evin neyi ifade ettiğine dair çarpıcı bir örnek verir: “Sanayi toplumunun fabrikalarında çalışan işçiler için yapılan “lojman” ların, kentli toplum için “apartman” olarak biçimlenmediği dönemlerde, her ailenin bir “ev”i vardı, onun için Türkçede “eşlenmek” değil, “evlenmek” fiili işletilmiştir” (2013: 162). Bir toplumun kültürünü anlamak için kentini anlama; kenti anlamak için, kentin özeti, ruhunun başlangıcı ve sonucu en küçük parçacığı ama detayını içinde saklayan “ev”e odaklanmakta fayda vardır. Evi

sadece somut yapısı ile tanımlamak yetersiz kalır. “Ev kenti, var etmektedir. Kente karakterini kazandıran her zaman evdir. İkametgâh kentin sürekliliğini sağlamaktadır; dolayısıyla kentin varlığı için ev zorunludur” (Rossi, 2006: 57’den akt. Alver 2010: 67). Köyün imkânsızlıkları ya da kent yaşamına özentiden dolayı köyden kente insanların göç etmesi gibi kentin sık binalarından, doğaya özlem vb. benzer nedenlerden -kente çok uzak olmayan ama kent dışında tercih edilen mekânlara- kent dışına göçler de görülmektedir. “Kentlerin üst-biçimleri giderek mevcudun sürdürülmesine ve gelişiğüzelliğe dönüşmüş, bu aşamada bile arazi kullanımı ve imar haklarını ön plana çıkartan, tasarım endişelerinden uzak, mekanik bir planlama anlayışı kentlerin üst-biçimine hâkim olmuştur” (Günay, 2012: 362). Bu bağlamda sadece kurbanın şehri terk etmediği görülür. Şehri terk edenler arasında ekonomisi iyi olanlar da girmektedir. Hem güvenliğin hem doğanın vb. pek çok özellik tüketim kültürünün bir parçası olarak inşaat projelerinin reklamlarında bir hikâyeye ile verilmektedir. Bu hikâyede taşınanların nasıl yaşayacağı hangi aktiviteleri yerine getireceklerine karar verilmiştir. Öncü (2013:94), reklamlarda konut özelliklerinin bir hikâyeye içinde verilmesini “düşler ülkesinin pazarlanması” olarak ifade eder ve pazarlanan konutları muhayyilede bir düşler ülkesine dönüştürenin, bir dizi somut özelliğin sıralanması değil, bu özelliklerin belli bir hikâyenin örgüleri içinde anlatılması olduğunu belirterek şu örneği verir: “İdealinizdeki ev –doğa ile iç içe olmak, sağlıklı aktif bir yaşam temiz hava gibi çağrışımlarıyla- mitolojisi ile tanışan İstanbullular şehri terk etmeye başladılar” (Öncü vd; 2013: 94-95). Kentten göçmenin de artık internetle tanışmış toplum için bir çözüm olamayacağını Mumford şu örnekle ifade eder: “Günümüz makine dininin ve mitinin etkisi altında kitle banliyösü, Rousseau’nun ilk müritlerinin kentten göçerek bulmayı amaçladıkları özgürlük ve hazların çoğunu elinden kaçırdı. Bahçedeki çocuklara göz kulak olacağımıza artık “boşluktaki aileler imgesiyle uğraşyoruz” (2013: 621). Kent merkezindeki güvenlik sorunu, aileleri sitelere yönelten bir diğer unsurdur. Çocuklarının sağlıklı ve güvenli bir ortamda yetişmesini isteyen aileler, müstakil evler yerine apartmanları tercih etmektedirler. Apartmanların yüksek katlı olması bir arada bulunma hissi bu güveni sağlıyor olabilir. Çocukların ruh sağlığından önce beden sağlığı gelmektedir. “Birey, küçük yaştan itibaren yaşamaya başladığı sosyalleşme süreçleri ile bir yerde toplumda geçerli olan kültür tarafından belli ölçüde kodlanmakta ve bu durum yaşın ilerlemesiyle davranışlar üzerinde daha gözlenir hâle gelmektedir”

(Özer, 2012: 113). Dışarıda oyun oynadığında ebeveyninin kontrolünde olmak zorunda olan evde olduğunda bilgisayar oyunları ya da televizyon ile vaktini tüketen bir çocuğun, gelecekte anti sosyal, özgüvensiz olabilme ihtimali yükselmektedir. Bir topla mahalledeki on çocuğun oynadığı dönemden bloklarda on topla oynadıkları döneme geçilmiştir. Çocuk paylaşımı da apartman kültüründe öğrenememektedir. “Ev değerler ortamıdır; belli başlı değerlerin öğrenildiği, yaşandığı hayata geçirildiği, hayatın ana yatağı olarak kabul edildiği ilk sahadır” (Alver, 2010: 66). Ev, blok kültüründe akşamları bir araya gelinen mekân özelliğine dönüşünce, değerler öğretim yeri de sadece okul olarak kalmaktadır.

İçinde yaşayanlar kente ruh verdiği gibi, kent de içinde yaşayanlara şekil verir. Kente sonradan gelip oldukları gibi yaşayamayanların; git gide yaşadıkları gibi olduğu, kent mekânının belirlemiş olduğu yaşam şekli gibi yaşamaya başladıkları görülür. Bu dönüşüm birden gerçekleşmeyip belli bir zamana yayıldığından kendi geçmişinden getirdiği ile kentte olması gereken arasında bocalayan birey ya da topluluklar ikisi arasında denge sağlamaya, bir yandan kente adapte olmaya çalışıp bir yandan atalarından gördüğü aldığı bilgi birikimini uygulamaya ve gelecek kuşaklara aktarmaya çalışırlar. Bu da bazen kent içinde kültürel çeşitlilik katarak olumlu sonuçlar ve bakış açıları sağlarken bazen kent içinde eğreti kalıp olumsuz eleştirilere neden olur. Bunlardan biri de kurban bayramı ritüelleridir. Dikey mimariye dönüşen kent içinde git gide daha çok eğretileşen ya da eğretileştirilen kurban bayramı ritüellerine dinler tarihi, medya, iktisat, sağlık, veterinerlik, çevrecilik, sosyoloji, psikoloji gibi farklı disiplinlerden; sinema filmi, reklam filmi, karikatür, fotoğrafçılık gibi sanat dallarından farklı sorular ve çözümler gelmiş, sonuç olarak evde kurban kesimini olumsuzlayan ortak bir tablo çıkmıştır. Bu disiplinler ve sanat dalları kent kurgusunu sorgulamadığı, kurbanı sorguladığı tespit edilmiştir.

Kurbanın kent dışına taşınmasında kentin kurban bayramına göre kurgulanmamış olması rol oynamaktadır. Bu alt nedenin sonucunda medyadan, bilim adamlarından ve sanatçılardan, çeşitli derneklerden gelen tepkilerin etkisi ve AB'ye uyum sürecinde alınan kararlarla uyuşmayan durumların yaşanmaması için kurban kesiminin kent dışına aktarıldığı tespit edilmiştir.

2 Haziran 2005' ten 28 Ağustos 2015'e dek Türkiye Tarım ve Gıda Bakanı olan Mehdi Eker de kentte kurban bayramının problemleri alana dönüşmesini hızlı kentleşmeye bağlar:

“Türkiye, 1950'lerden sonra çok hızlı bir kentleşme sürecine girdi. Ülkemizde insanların % 99'u Müslüman. Bu insanlar, kırsal kesimden kente geldiklerinde inançlarıyla birlikte geliyorlar. Bunun pratiğiyle birlikte geliyorlar. Maalesef, yakın yıllara kadar bu ihtiyaçlar hep göz ardı edildi. İnsanlar büyükşehirlerde, bu ibadetleri nasıl yerine getirecekleri konusunda belediyelerden yardım görmediler. Öyle olunca herkes, bireysel olarak kendi başının çaresine bakmaya kalkıştı ve ortaya hepimizin çok üzüldüğü, tartıştığı, maksadını aşan ifadelerin kullanıldığı problemleri alan geldi (Eker, 2008: 17).

Sadece belediyelerden yardım alınması kentte kurban bayramı için yeterli olamayacağından çok boyutlu konu olan kurban için çok boyutlu komisyon kurulmuştur. Komisyonun içinde konuya kültürel anlamda yaklaşabilecek meslek grubu yoktur. Oğuz (2014: 46-47), Cumhuriyetle veya sanayileşme ile birlikte kurulan veya yeniden tanzim edilen kentlerde kurban konusuna ne belediye başkanları ne valiler ne şehir plancıları ne kültür adamları tarafından kent ve kurbanı bir arada düşünen bir yaklaşım geliştirilememesini modernleşen Türk kentlerinin kentleşirken Avrupa kentlerini örnek almasına ve Avrupa kentlerinde kurban olmamasına bağlar:

“Kentleşirken Avrupa kentini örnek alan Türk kentleri, kurban bayramı ritüellerinde de Avrupa kentlerinin uygulamalarını örnek almıştır. Avrupa ya da Amerika kentlerinin kendine has ritüellerini nasıl devam ettirdiği ve olumladığı konusunu kendi ritüellerine örnek almamış Avrupa'da gerçekleşen kurban bayramı ritüelleri için olan uygulamayı direkt adapte etmeye çalışmıştır. “Kent, Hıristiyan Avrupa şehirlerinde Müslüman göçmen işçilerin kurban kesmek için kentin dışına çıkmalarını sağlayan Kurban Kesim Yerleri projesini taklit etmekten başka bir yol ve yöntem geliştiremedi. Beş milyonluk bir Hıristiyan kentinde beş bin göçmen işçi için üretilen projenin on beş milyonluk bir Müslüman kentinde uygulanmaya çalışılması tam anlamıyla fiyaskoyla sonuçlandı” (Oğuz, 2014: 47).

Fransa'da 2014, 2015 yılı kurban bayramı derlemeleri sırasında bayram ritüellerini uygulamak isteyenlerin şehirden çok uzaktaki (80-120 km) köylere giderek ceza almaktan korkarak kurban kesimini Türkiye'deki geleneksel mekândaki kurban kesimi gibi gerçekleştirdikleri görülmüştür. Bazı ailelerde kent dışındaki mezbalalara gitmiş, bazıları da vekalet vererek Türkiye'de ya da başka

ülkelerde kurbanlarının kesimini sağlamıştır. Garajlarında iki gün kurbanını saklayan komşularının kurbanlık koyun sakladıklarını şikâyet edeceklerinden korkan ailelere rastlanmıştır. Böyle bir duruma gelecek cezaların ücreti çok yüksektir. Kurbanı tüm şehir gerçekleştirmediği için mezbahada bekleme sırası ya da uzak köylere giderken trafik sıkıntısının yaşanmadığı tespit edilmiştir. Türkiye’de kurbanın kent dışına çıkışının hikâyesi Avrupa kentleri ile birebir örtüşmektedir. Sanki 1980’lerden 2000’lere 20 yıllık süreçte Avrupa’da medyanın, sanatçıların, sivil toplum kuruluşlarının, Sağlık Bakanlığının, Tarım Bakanlığının, veterinerlerin, belediyelerin kurbanın kent dışına çıkarılmasında oynadıkları rol, verdikleri tepkiler, kanunlar, ortaya koydukları sanat eserleri, kurban komisyonlarının kurulması, kesim ehliyetlerinin alınması; Türkiye’de 2000’den itibaren başlayan süreçle aynıdır⁴⁶. Tarihin başka bir coğrafyada tekerrür etmesi gibidir. Brisebarre’in Avrupa’da kurban bayramına dair tespitleri şöyledir:

“Avrupa da yerleşmiş olanların çoğu kurbanı ikamet ettikleri yerde kutlamayı arz ediyorlar. Göçmenliğin ve kentselleşmenin getirdiği, ikili sıkıntıdan dolayı bu arzuyu her zaman gerçekleştiremiyorlar. Göçmenleri

⁴⁶ Anne- ' Brisebarre'in *La Fête du Mouton Un Sacrifice Musulman Dans L'espace Urbain* kitabında Avrupa Birliği Ülkelerinde özellikle Fransa’da 1987-1988 yılları arasında kurban bayramı ritüellerinin nasıl gerçekleştiğine; halkın, medyanın, siyasi otoritelerin, STK’ların verdiği tepkilere ve 1980 yılından itibaren kurbanın kent dışına nasıl taşındığına yer verilmiştir. Türkiye’de kurbanın kent dışına taşınmasında Avrupa Birliği ülkeleri rol model olduğundan bu sürece özetle değinmekte konunun sınırlarını aşmamak için yer yer dipnotlarla karşılaştırmalarda fayda vardır.

“Avrupa Birliği Devletleri, insan tüketimine yönelik kesim konusunda, aynı mevzuatı paylaşıyorlar. Fakat, bu ülkelerin bir kaçında, ailevi kesim tolere edilmekte, böylelikle, Belçika’nın kentlerinde yayılmış olan müstakil evlerde Müslüman ailelerin isteği ve koyun yetiştirici tedarikçiler menfaatine, yetkilileri burada bulunan kanlı ritüele göz yummaya meyilli oluyorlar. Doğrusu ki böyle şartlarda, kolaylıkla ev ortamında ritüel tamamen uygulanabilir (Brisebarre, 1998: 27). İngiltere’de ya da Almanya’da, Türk ve Pakistan kökenli aileleri bir araya toplayan etnik mahallelerin var olması, ritüelin dikkat çekmeden, mahremiyet içinde ya da topluca ama Müslüman olmayan sakinlerin varlığı dışında cereyan edilmesine neden oluyor. Oysa ki, Avrupa’da sadece geçici olarak bulunan bazı Müslümanlar kurbanı vekalet yöntemiyle kesmeyi tercih ediyorlar (Brisebarre, 1998: 27). Şehirde yaşayanlar memleketlerine para gönderiyorlar. Memleketlerine para göndererek, yakınları onların adına kurban kesiyorlar (Brisebarre, 1998: 28). Avrupa’da Müslüman aileler (Bruxelles, Manchester, Paris...), sadakayı uygulayamadıklarını belirttiler, kurban etinden ikamet ettikleri yerde « fakir olmadığı için » dağıtamadıklarını belirttiler (Brisebarre, 1998: 35). Git gide kabaran yoksullaşan bir çağda iken, bu şaşırtıcı doğrulamayı algılamak çok zordur fakat bu doğrulamayı şöyle anlamalıyız. “Çevremde yoksul Müslüman yok, Ayd için kurban kesmeyen aile tanımıyorum”. Bu durum da, tüm gövdenin aile tarafından yenilmesine ya da kurban kesmiş ailelerle değiş tokuş edilmesine hak veriyor (Brisebarre, 1998: 35). Rakamlara göre, İslam’ın ikinci din olduğu laik Fransa, kurban kesimi için mezbahaneleri, tek yasal mekân olarak kılıyor. Dolayısıyla, sadece basit bir ritüel kesimi olarak görülen kurbanı, aile ortamında uygulama yasa dışıdır. Eğer aile, müstakil evde yaşıyorsa o zaman, mahremiyet içinde, gözlerden uzak kurbanı kesebilirler. Fakat, Müslümanların çoğu, şehirlerde, banliyölerde, dairelerde yaşıyorlar ve Müslüman olmayan komşularına sıkıntı vermeden böyle bir ritüeli uygulayamıyorlar. Birkaç seneden beri, illegallik içinde olmak istemeyen aileler, kurban kesmek, için nadir olan büyük şehirlere yakın olan mezbahaneye gidiyorlar ya da mezbahanelerin eksikliğini gidermek için Fransız kurumların onayladığı toplumsal kesim alanlara yöneliyorlar (Brisebarre, 1998: 27).

karşılamanın yasaları, genelde, herkesin göz önünde kurban kesmeye müsaade vermiyorlar hele ki daire de yaşıyorsak. Memleketlerindeki azamî görünürlük ortamıyla İslam'ın azınlık oluşturduğu, Avrupa ülkelerinde son derece gizlilik aranması karşılaştırılır. Böylece, Paris bölgesinde, eğer izinli alan bulmak istiyorsanız o zaman, ilk başta Müslüman olmayanların “gözlerinden uzak” yer bulmanız gerekir. Müslüman ülkesinde bayramda, duyularımızı tatmin eden işaretler, göçmen ortamında, duyulara, sataşma ve ötekileştirme, işaretlerine dönüşebiliyor. Müslüman ülkelerinde ve Avrupa’da kent ortamında gözlemlediklerimizi böylece şemalaştırabiliriz: Bir taraftan sahne düzeni olan kurban, diğer taraftan saklı gizli kurban (1998: 39).

Oğuz, Avrupa kentlerinde kurbanın kesim merkezlerinde gerçekleştirilmesinin bir çözüm yolu olduğunu belirtir: “Kurban, Avrupa kentlerinde doğal olarak “öteki”nin kültürüydü ve kent merkezini işgal etmesine izin verilmeyecekti. Ancak, Avrupa kent yönetimi, bu uygulamayı yapanlara kentin dışında “kurban kesim merkezleri” kurarak “insani” ve “uzlaşılabilir” bir çözüm yolu önermiştir (2013: 159-60).

Tüm ülkeyi etkileyen kurban bayramı ritüelinin günümüz kent kurgusu sonucu kent dışına taşındığına değinilmişti. Somut verilerle günümüz kent kurgusunda kurban ve İnsan merkeze alınarak bayramın hazırlık süreci, bayram günü aktarılacaktır. Kurban hizmetleri komisyonu, hayvan pazarları, kurban kesim merkezleri, acemi kasaplar hipermarketler, kurban aracı kurumlar, bayramlaşma, bayramlaşmama, kentten köye kaçış, trafik konuları etrafında gümüş kentindeki kurban bayramı aktarılmaya çalışılacaktır. İçişleri Bakanlığı 2016 verilerine göre (<https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiidariBolumleri.aspx>) Türkiye’de 30’u büyükşehir olmak üzere 81 il, 519’u büyük şehre bağlı ilçe olmak üzere 919 ilçe, 397 belde, 32014 mahalle, 18331 köy, 26044 bağlı bulunmaktadır. Toplamda 1397 belediye vardır. Ancak nüfusun % 75’ini kentlerde yaşayanlar oluşturmaktadır. Kurbanın aile ortamında kesiminden mezbahalarda toplu olarak kesilmesi sürecine geçişin ilçelerde de başladığı tespit edilmiştir.

“İyi örgütlenmiş bir toplulukta tüm bu teknolojik ilerlemeler toplumsal hayatın faaliyet alanını hayran olunacak şekilde genişletebilirdi; oysa günümüzün bozuk düzenli topluluklarında kişinin etki alanı daralır. Böylesi koşullar altında hiçbir şey kendiliğinden veya özerk biçimde, büyük bir mekanik yardım olmadan asla gerçekleşmez” (Mumford 2013: 622). Erkan’ın (1991:5) bir yerleşim biriminin kent

niteliğine sahip olabilmesi için sosyolojik açıdan saydığı özelliklerden biri de, sosyal normların yerini, resmi denetleme kurumlarının almış olması, Mumfoud'un görüşünü destekler niteliktedir. Kurban bayramı ritüellerinin sosyal normlarla uygulandığı mekânlardan ritüelin resmi denetimlere dönüşmesi bugüne dek ritüel düşünülmeden gerçekleştirilen kent kurgusu ile olduğundan teknolojik gelişmelerin ritüele olumlu bir etkisi olmamış aksine ritüeli mekanik bir eyleme dönüştürdüğü görülmüştür. Türkiye'de Kurban bayramının resmi denetlemesi 2002 yılında Kurban Komisyonunun kurulması ile başlar.

Bakanlar kurulunun 24/10/2001 tarihli ve 2001/3214 sayılı Kurban Hizmetlerinin Diyanet İşleri Başkanlığınca Yürütülmesine Dair Kararın 10.uncu maddesine dayanılarak 18/8/2002 tarihli ve 24850 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan Kurban Hizmetlerinin Diyanet İşleri Başkanlığınca Yürütülmesine Dair bir yönetmelik⁴⁷ çıkarılmıştır. Bu yönetmelikte Kurban Hizmetlerinin yürütülmesi İl ve İlçe Kurban Hizmetleri Komisyonları oluşturulması ile düzenlenir. Bu komisyonların üyeleri illerde ilgili Vali Yardımcısı, ilçelerde Kaymakam başkanlığında olmak üzere; Müftülük, Sağlık Müdürlüğü, Sağlık Grup Başkanlığı, Tarım İl Müdürlüğü, Çevre ve Orman İl Müdürlüğü, ilgili Belediyeler ve Diyanet Vakfı olmak üzere Kurban Bayramının her yönden sağlıklı tamamlanmasını sağlamakla görevli kurumların temsilcileridir. Yönetmeliğe göre Bakanlıklar arası Kurban Hizmetleri Kurulunu; Diyanet İşleri Başkanlığı, İçişleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Çevre Bakanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı temsilcileri oluşturur. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı her yıl Resmi Gazetede tebliğ yayımlar⁴⁸. Tebliğin 20. Maddesinde koordinasyon sağlanacak kurum ve kuruluşların adları verilmiştir: Diyanet İşleri Başkanlığı, İçişleri Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Belediyeler, TRT Genel Müdürlüğü, Türkiye Diyanet Vakfı, Özel Radyo ve Televizyon Kuruluşları, Ticaret Borsaları, Türk Veteriner Hekimleri Birliği, Kasaplar Odası. Görüldüğü gibi Kültür Bakanlığı ne Bakanlıklar arası Kurban Hizmetleri kurulunda yer almaktadır ne de koordinasyon sağlanacak yedi bakanlıktan biridir. Bu da kurbanın kültürel yönünün

⁴⁷ Yönetmelik için bkz. Ek: 2

⁴⁸ Tebliğ için bkz Ek: 3

bugüne dek düşünülmediği fikrini vermektedir⁴⁹. Üniversitelerde şehir planlama, mimarlık, sosyoloji, antropoloji, halkbilim gibi bölümler de koordinasyon sağlanılacaklar listesinde yoktur.

Komisyunun görevlerinden de anlaşılacağı üzere kurban bayramı teknik ve hijyenik bir eyleme dönüştüğü ve kurbanın ibadet, çevre, sağlık açısından uygulanabilirliği çerçevesinde mekân ve görev tanımlamalarında bulunulduğu; ritüel ve kültürel özellikleri göz ardı edilerek ya da yok sayılarak bir planlama yapıldığı görülür.

Komisyunun Görevleri 18/8/2002 tarihli ve 24850 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan Kurban Hizmetlerinin Diyanet İşleri Başkanlığınca Yürütülmesine Dair Yönetmeliğin 10. Maddesinde şu şekilde sıralanmıştır:

a) Kurban kesiminin dini esaslara, İl ve İlçe Umumi Hıfzıssıhha Meclisi kararlarına ve sağlık şartlarına uygun olarak gerçekleşmesini sağlamak, genel gözetim ve denetimini yapmak,

b) İl ve İlçe Umumi Hıfzıssıhha Meclisi kararlarına ve sağlık şartlarına uygun olarak çevrenin sosyal ve ekonomik imkânları ile mevcut mezbahaları da dikkate alarak kurban satış ve kesim yerlerini tespit etmek,

c) Kurbanların eziyet verilmeyecek şekilde ve kesim tekniğine uygun olarak kesilmeleri için gereken tedbirleri almak,

d) Kurbanların dini kaidelere ve sağlık şartlarına uygun olarak kesilebilmesi için kesim yerinde yeterli sayıda din görevlisi, veteriner hekim, kasap ve yardımcı personel bulundurulmasını temin etmek ve kurbanların ehil kimselerce kesilmesi için gereken tedbirleri almak,

⁴⁹ Avrupa ülkelerindeki kurban bayramı uygulamalarına dair yapılan tespit, Türkiye’de durumun aynı olduğuna bir örnektir: “Ayd al kabir kurban kesimi, dini bir eylemdir; ancak dini eylemin kültürel kısmı, görünmüyor, tanınıyor ve istisnalarda bulunulmuyor” (Brisebarre, 1998: 182).

e) Kurban satış ve kesim yerlerinde, kurban kesimi için gerekli alt ve üst yapının ilgili belediyelerce tesisini, ayrıca kurban atık ve çöplerinin satılması veya belediyelerce toplanarak bertaraf edilmesini sağlamak,

f) Kurban kesim mahallinde, kurbanını kendisi keseceklerden alınacak tesisten yararlanma ücretini veya kurbanını görevli kasaplara kestireceklerden alınacak tesisten yararlanma ve kurban kestirme ücretini tespit etmek,

g) Kurban kesim işleri için yapılacak harcamalara dair gereken kararları almak,

h) İl ve İlçe Umumi Hıfzıssıhha Meclisi kararlarına ve sağlık şartlarına uygun olarak mezbaha ve kurban kesim yerleri dışında da özel bahçesinde veya kurban kesmeye uygun mülkünde kurban kesmek isteyenlerin uyacakları esasları belirlemek, park, cadde, sokak, meydan gibi umuma açık veya kurban kesimi için uygun olmayan yerlerde kurban kesimi yapılmaması için gereken kararları almak,

ı) Komisyonca yürütülecek hizmetler için harcanmak üzere kurban kesen veya kestirenlerden alınacak ücretleri muhafaza etmek için vakıf aracılığı ile bankalarda Kurban Komisyonu Hesabı açtırmak,

j) Yürüttüğü muhasebe hizmetleri ve kırtasiye giderleri için Vakıf şubesine ödenecek bedeli tespit etmek,

k) Kurban Komisyonu Hesabından gerekli harcamalar yapıldıktan sonra artan meblağ olduğu takdirde, Komisyonun görev alanına giren hizmetler için harcamak,

l) Gerektiğinde yürütmekte olduğu görevlerle ilgili olarak resmi veya özel kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapmak. (*Resmî Gazete* 18.02.2002)

Görüldüğü gibi yönetmelikte amaçlar belli ve görevler açıktır. Hatta bu görevlerin ayrıntıları da verilmiştir. Kesimin ehil kişilerce yapılması için kurban bayramında kasap olarak görev alacakların eğitim almış olmaları ve "Kurban Kesim Elemanı Yetiştirme ve Geliştirme Kursu Bitirme Belgesi" ne sahip olmaları

gerekmektedir. Yönetmeliğin il ve ilçelerde uygulanması gerekliliği tebliğlerden anlaşılmaktadır. Ancak yapılan saha çalışmaları sırasında kurban bayramı sürecinde belediyelerin aktif rol aldığı tespit edilmiştir. Büyükşehirlerde özellikle bayramın ilk günü yukarıda sayılan görevlerin tam bir kaosa dönüştüğü herkesçe bilinmektedir. Yapılan saha çalışmalarından kurbanlık alımından başlayarak bayramın bittiği güne dek örnekler vermek yerinde olacaktır.

Türkiye'nin dört bir yanından özellikle Doğu, Güneydoğu ve İç Anadolu'nun köylerinden hayvanların kente getirilmesi yaklaşık bir ay öncesinden başlanmaktadır. Tebliğ'de 15 gün önce diye belirtilse de ortalama 20 gün öncesinden hayvan pazarlarının kurulduğu tespit edilmiştir. Hayvan hareketliliği ekonomiyi, hayvan sağlığını, hayvan hastalıklarının taşınması gibi pek çok alanı etkilediğinden her kurum ve kuruluş buna dair tedbir, yöntem, öneri geliştirmeye çalıştığı görülür. 3285 sayılı Hayvan Sağlığı ve Zabıtası Kanunu ve ilgili yönetmeliğin 68. Maddesinde: "İl veya ilçelerden başka il veya ilçelere hayvan naklinde sahiplerince belediyeden veya köy muhtarlığından menşe şahadetnamesi alınır. Tespit edilmiş muayene yerinde hayvanlar hükümet veteriner hekimince muayene ve kontrol edilir. Sağlıklı bulunanlar işaretlenir. Belediyece verilen menşei hükümet veteriner hekimi tarafından veteriner sağlık raporuna çevrilir" denilmektedir. Veteriner Hekimler Birliği ve Avrupa Birliği⁵⁰ uyum süreci dosyalarının bir kısmı bu konuda yoğunlaşır. Kurban çadırları, hayvan satış merkezleri, hayvan pazarları da diye özelliklerine göre farklı statülerle adlandırılan kurban pazarlarının⁵¹ kentleşme süreci gerçekleşmeden de kentlerde kurulduğu bilinmektedir. Ancak kentlerin nüfus yoğunluğu günümüz gibi olmadığından hayvan hareketliliği ve kurban pazarı sayısı da dikkat çekici, kenti etkileyici değildi.

Günümüzde bayramdan yaklaşık bir ay önce şehir panolarında, afişlerde, broşürlerde, belediyelerin internet linklerinde, gazetelerde hayvan satış merkezlerinin yani kurban pazarlarının yerleri ve adları liste şeklinde verilmektedir. Sayısı yok denilebilecek kadar az kurban pazarında kesim yapılmamaktadır.

⁵⁰ Avrupa Birliği Bakanlığı Kütüphanesinde yer alan "Avrupa Birliği Sürecinde 12 No'lu Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı Politikası Faslı" başlıklı broşürde, Kurban Bayramı süresince canlı hayvanların ülke içindeki hareketleri, hareketlerin kaydı ve kesim kontrolü konusunda komisyona rapor sunulduğu ifade edilmektedir.

⁵¹ Özelliklerinde çok küçük detay farklılıkları bulunan bu mekânları halkında belleğinde yer aldığı şekliyle genel bir adlandırma olan "Kurban pazarı" terimini kullanmayı uygun gördük.

Kurbanlar genellikle satıldığı yerde kesilmektedir. Ankara’da Sincan Belediyesi Cimşit, Etimesgut Belediyesi Bağlıca Köyü ve Optimum, Altındağ Belediyesi Karapürçek, Keçiören Belediyesi Ovacık, Yenimahalle Belediyesi Yakacık Kurban Satış ve Kesim Yeri olmak üzere beş farklı belediyenin organize ettiği altı farklı kurban pazarında 2013 yılında yirmi gün boyunca gündüz ve akşam gerçekleştirilen derlemeler sırasında edindinilen izlenimden ve medyada yer alan görüntüler yer alan haberlerden hareketle her kurban pazarının aşağı yukarı ufak değişikliklerle aynı özelliklere sahip olduğunu ve aynı durumların yaşandığını görülmüştür. Kurban satış çiftlikleri ise daha farklı idi. Kurban pazarlarının yeni bir âşik atışmalarına ev sahipliği yapmaları, hayvan satıcılarının bir arada akşamları gerçekleştirdikleri sohbetler, nazar boncuklu boğalar, kurban pazarlığı gibi pek çok yönüyle yeni bir folklor üretim merkezleri olduğu saptanmıştır, hayvan çiftlikleri ise daha çok çiftlik sahibi bir aileye ait olup alım satım sırasındaki sohbetlerde pazarlık aşamasında folklorik öğelere rastlanmıştır.

Hayvan pazarlarının kurbanlık hayvanı kesim anına kadar elinde bulundurması kurban ritüelinin kurbanla ailenin vakit geçirme olasılığına ket vurduğu tespit edilmiştir.⁵² Önceden kurbanla haşır neşir olan, oynayan çocuklar

⁵² Kurbanın seçimi, alımı ve evde barındırılması ile ilgili Fransa’daki Müslüman ailelerin yaşadıkları durumlara dair tespitler şöyledir: “10 yıldan fazla sürdürdüğümüz anketimiz (1987/1997), birçok durumda, dinen hak verilen kurbanda bulunması gereken fiziksel seçim kriterleri, aslında o zamanın tercih edilenlerdendi yani memleketlerinde yetiştirilen hayvanların koyungiller, keçigiller, sığırgiller kriterleri neyse, aynı kriterler aranıyordu. Sanki bu fiziksel araştırmayla kendi kimliklerini, kendi kök ve topraklarını araştırıyorlardı (Brisebarre 1998: 47). Anketlerimiz sırasında, Fransız kentsel ortamında, aile ve yeni kurban arasındaki yakınlığa dair sık sık çağrışımlarda bulunuldu. Çoğu Müslüman, yaşadıkları göç ortamından ve kentsel ortamından dolayı yaşam alanlarına kurbanın girememesinden üzüntü duyuyorlar. Dolayısıyla çocukları, kurbanla haşır neşir olmuyorlar. Kesimden bahsedersen, evde gerçekleştirmek çok zordur. Fakat, çoğu Müslümana göre evde kurban kanı akıtmak, tüm sene, aileye bereket getirir (Brisebarre 1998:25). Kurban alındıktan sonra, onu kesmek için yer bulmak lazım. Fransa’ya taşınan ailelerin en çok rastlanan yaşam alanları, büyük şehirlerde ya da banliyölerdeki dairelerdir (Brisebarre, 1998: 52). Kültürlerin ve inançların karıştığı yer, öğrenim yaşına gelen çocukların uyumunu sağlayan yer, ama ötekiliğini gösterişli bir şekilde manifesto edersen tansiyonlara yol açan yerdir (Brisebarre, 1998: 52). Halbuki Müslüman olmayanın tüm duyularını tahrik eden sesler, kokular ama en çokta koyunun kaniyle, zulüm ve barbarlık görüntüsünü veren, kurban bayramı, İslam’ın görünmesi için bir yöntemdir. Fransa; hâlâ tarihte Cezayir, Fransa tarihinde yer alan savaştan dolayı acılı hatıralar ve yeniden acıları tazeleyen şu anki olaylar Cezayirliyi ama geniş olarak tüm Arapları ve Müslümanları, boğazlama potansiyeli olan şahıs olarak görüyorlar (Brisebarre, 1998: 52-53). Müstakil evde yaşayan nadir aileler, evlerinde gizli gizli garajlarında ya da bahçede kesebiliyorlar. Bazen, pek iyi yaşam alanı olmayan akrabalarını evlerine misafir ediyorlar çünkü sosyal lojmanda yaşadığınızda, eğer ki komşularınız sizinle aynı inançları paylaşmıyorsa o zaman canlı bir koyunu evinize sokmak, zor ve risklidir. Ne kadar da bazı babalar, koyunu evde kesmek aileye bereket getirir deseler bile böyle bir eylemi uygulamak risklidir (Brisebarre, 1998: 53). İhbar kaygısına rağmen bir kaç bu inanca dayanarak, hayvanı, bir kaç saat ya da bir kaç gün, aileyle özellikle çocuklarla vakit geçirsin diye eve alıp sonra kurban günü banyoda boğazlıyorlar. Böylece,

ve kurbanı kınalayan, süsleyen kadınlar; kurbanı satın almak için pazara gelebilirlerse bir kez görebilmektedirler. Milliyet Gazetesinin 23 Eylül 2015 tarihli “Kurbanlık Koçlarına Kına Yaktı”⁵³ başlıklı haberinde 62 yaşındaki Nasibe Parlar’ın kurban pazarında koçlarına kına yakması anlatılır. Bu bilginin haber değeri taşıması yaşanan durumun farklılığından kaynaklanır. Bu da kurban bayramı ritüellerinden başlangıç ritüelinin bağlamını ne kadar yitirdiğini gösterir. Oysa geleneksel bağlamında gerçekleşen kurban bayramı ritüelinde koç aileye dahil edilmişti ve kınası arife günü ev ortamında yakılmıştı. Geleneksel mekânda gerçekleşen kurban bayramı ritüellerine dair yapılan görüşmelerde kaynak kişilerden Veli Minkan⁵⁴ şuanda geleneksel mekândaki gibi bayram yaşamadığını belirterek çocukluğunda yaşadığı bayram anıları ve bayram hazırlık süreçlerini aktarmak istemiştir. Anlattıkları kurban ve çocuğun ritüeldeki rolüne dair örnek teşkil etmektedir, çocukluğunda geleneksel mekânda ritüeli yaşamış her bireyin buna benzer anıları vardır:

“Ben 10 yaşına kadar Özbek Köyünde kurban bayramını geçirdim. Dombilik kısacık bir şeydim, kurban kesilmesini seyredemezdim çünkü ben arkadaş oluyordum. Kurbanlığı bayramdan çok önceden alıyorduk, onlar bana ben onlara alışacak kadar, yan yana yatıp uyuyacak kadar uzun zaman önce. Babam Çanakkale’ye çalışmaya gitmişti. Peltek konuşmamla anneme “Ana onlar da aldı aaa, anaaaa Ali emmimgil koç aldı, anaaa...” kurbanlığımızı alana dek bu her gün annemin üzerinde tatlı bir baskı oluştururdum. Nasıl seçerdik hatırlamıyorum ama bizim köyümüzde hayvancılık yoktu sadece her evde ihtiyaçları karşılamak için 2-3 inek vardı. Köyün nahircısı köyün tüm ineklerini kıra götürürdü. Kamyonla köy meydanına getirdiklerini hatırlıyorum ama kamyonla bir ay önce gelirdi. Kurbanlığı daha küçükken alıp büyütebilmek için köy halkı Çobantepe, Bertiz gibi yakın köylere gider, kurbanlığını temin eder, kendisi büyütürdü bahçesinde, tarlasında, ahırında. Benim en büyük eğlence kaynağım

bu örnek, Müslümanların banyoda kesilen koyun uygulamalarına karşı, basın kampanyalarını besliyor (Brisebarre, 1998: 53).

⁵³ “Adana’da 62 yaşındaki Nasibe Parlar, satın aldığı kurbanlık koçlara kına yaktı. Kına yakma geleneğini sürdüren Parlar, “Bizde geline, askere ve koça kına yakılır” dedi. Kurban Bayramı arefesinde hayvan pazarları doldu taşıtı. Kimi kıyasıya kurban pazarlığı yaparken, kimi ise pazarlık yapmadan beğendiği kurbanı aldı. 62 yaşındaki Nasibe Parlar da, Kıyıboyu Caddesi üzerindeki hayvan pazarına gelerek biri oğluna, diğeri kendisine 900’er lira ödeyerek iki kurbanlık koç satın aldı. Nasibe Parlar, koçları satın aldıktan sonra yanında getirdiği kutunun içinden çıkardığı kınayı koçlara tek tek sürdü. Kınayı koçların belli olması için değil gelenek olduğu için yaktığını belirten Parlar, “Ben 25 yıldır kurban keserim, her aldığım kurbanı kına yaktım. Biz annemizden ve babamızdan böyle gördük. Geleneğimize göre geline kına yakarlar damada kurban olsun diye, askere kına yakarlar vatana kurban olsun diye, koça kına yakarlar Allah’a kurban olsun diye. Bu nedenle bende geleneği devam ettirmek için kına yaktım” dedi.” (Milliyet Gazetesi,23 Eylül 2015, “Kurbanlık Koçlarına Kına Yaktı”)

⁵⁴ Veli Minkan, 1982,Kahramanmaş- Türkoğlu-Özbek Köyü, Üniversite Mezunu, İşletme Sahibi.

kurbanı, teke gibi kokardım ayağımda lastik çizmeyle kurbanın tepesinde gezerdim, okuldan kaçırdım kurbanlık için, anneme koyun aç koyun derdim. Asma yaprakları ile beslerdim. Emmim beni yakalaysaydı öldürecekti asmanın bütün yapraklarını yoldum. Kim koyununu bakmam için verirse onlara bakardım, benim için bir zevkti yorulmuyordum. En çok hoşuma giden şey de keçi ya da koyunların hapşırmasıydı. O kadar birbirimize alışıyorduk ki, bizim evimiz iki katlıydı altı ahır, üstü yaşam alanı, küçük bir balkonumuz vardı, ben balkona çıktığı zaman yanıma çıkıp yanıma oturuyorlardı. Annem her zaman 'kurbanlara sakın vurma, sakın onlara kötü davranma, onlar kesildiği zaman biz kötülüklerden korunacağız, dualarımız kabul olacak, sakın ama sakın vurma' derdi. Kurban kesildiği zaman sesini duyamayacak kadar uzaklaştırdım. Bahçemize kaçırdım. İncir ağaçlarımızın ceviz ağaçlarımızın gül haymamız (çardak), evin arka kısmında vardı. Gül haymamızda kurbanımızı sadece büyük bayramda gelebilen babamız Mistik Hasan keserdi. Kurbanın kesileceği yer önce temizlenir, kurbanın kanının akıtılacağı çukur açılır. Kimsenin kana basmaması engellenmiş olurdu. Benim için hayal dünyası ve arkadaşlarım olan kurbanlarla önce helalleşmem istenirdi. Ben de son defa bir avuç tuz verip su verip başını severdim. Sonra da kavurmasını yerdim ama asla kesilmesine bakamazdım.

Aileye dahil edilen kurban; bayram günü geldiğinde "sevdiğin bir varlığı feda etme" hissini ritüeli gerçekleştirenlere yaşatır. Çocuklar, kurbanlık olarak seçilen ya da satın alınan koç ya da koyun ile bayram öncesinde vakit geçirdiklerinde manevi olarak bağ kurdukları görülür, bu bağ arkadaşlık bağına yakındır, diğer evcil hayvanlarda olduğu gibi. Kurbanlık koç evcilleştirilmiştir de denilebilir. Kurbanın önceden alınıp evde barındırılması; çocuklar arasında kimin koçu güçlü ya da güzel diye karşılaştırmalar yapılması yönüyle de sosyal bağ kurucudur. Evcil ve arkadaş olarak görülen kurbanın bayramda kesilmesine her birey her alan farklı bakabilir; ancak duruma ritüel tarafından bakıldığında ritüelin tamamlayıcısı ritüelin bireyler üzerinde oluşturduğu manevi alanı sağlamaya yardımcı olduğu görülür. İsmail'in canı için teslim olması, Hz. İbrahim'in oğlunu feda etmesi gibi, evin çocuğu da helalleşip, tuz verip, başını okşayıp arkadaşını feda edecektir. Ayrıca evin kadını kurbanı süsleyecek, kurdele takacak ve kınalayacaktır. Çocuk, annenin de babanın da kurban ritüelindeki rollerine ve hissiyatlarına şahit olacaktır. Çocuklar güçleri bir şeye yetmediğinde anne ve babalarından bazen onlarla göz göze gelerek bazen sözle destek beklerler. Annenin kurbanla ilgilenmesine kurbanı naif davranmasına "sakın kurbanı vurma, kötü davranma" demesine, kurbanın incitilmesine izin vermemesine rağmen kesilmesine izin vermesi, çocuğun duygu dünyasında değer verilen şeylerin yok

olabileceği, feda edilebileceği hissiyatını oluşturması kurban ritüelinin inançsal yönünün amaca ulaştığını gösterir. Bu gösteri yazılarak, anlatılarak kişiliği geliştirmekte olan çocuğun duygu dünyasında aynı izi bırakamaz. Oğuz'un da ifade ettiği gibi: "Boynuna kurdele taktıkları, sevip oynayıp arkadaş oldukları kurbanın, bayram namazının ardından bahçede açılan küçük bir kan çukurunun başında dua ve tekbirlerle kesilmesi, hem çocukların hem de büyüklerin dünyasında üzüntü yaratır ve bu üzüntü evlat kurban etmemenin şükrüne dönüşür" (2013: 162). Kurbanın çocuklarca arkadaş olarak görüldüğüne dair bir başka örneği de kaynak kişilerden Aliye Ersöz aktarmaktadır:

Sanırım yaza geliyordu kurban bayramı, zira biz, çok önceden köye gitmiş oluyorduk. Anneannelerde geçirdiğimiz bayramlarda anne ve babamız yoktu, kuzenlerim vardı ama teyzemler de yoktu, zira kurban bayramını özellikle ilk gününü erkek tarafında geçirme geleneğinden dolayı annem, teyzem yoktu ancak dayım, yengem ve benden 6 yaş büyük teyzem vardı. Kuzenlerimle birlikte teyzemi de katarsak ki katmalıyız büyük kuzenimle yaşlılar, evde sekiz çocuk olurduk. Ev; altı samanlık olan, bir büyük mutfak ve kiler de denilebilecek sütlük kısmı olan, bahçesinde damında oynadığımız tandır evi, iki karaltısı, iki ahır olan bir kümesi olan, bizim gözümüzde devasa bir konaktı ve dedemin kapılarını ve duvarlarını rengarenk boyaması da evin bizdeki imajını ikiye katlıyordu.

Anneanneler tarım ve hayvancılıkla uğraşır. Bundan dolayı, küçüklükten seçilen kuzu kurbanlık olarak yetiştirilirdi. Zaten küçük kuzuları hep alır kaçır eve çıkarırdık sevmek için. Bayram yaklaşınca kurbanlık seçilen ve büyütülen koçu ön bahçeye bağladılar ve kuzenlerim ve biz koçun adını Cosby ailesi karakterlerinden "George Jefferson" koyduk. Hep onunla sohbet ettik ta ki bayram sabahına dek. Her sabah ilk işimiz onu beslemek ve onun karşısında spor yapmaktı. Hep birlikte kahkahalarla spor yaptığımız bir gün George Jefferson sinirlendi ve bize doğru koşmaya başladı, aslında bağlıydı ama ben refleksiyle yanlış tarafa kaçtım, koçumuzun yanındaki tümseğe tırmandım ve beni süsmesine⁵⁵ ramak kala, dedem kurtardı. Arefe günü koçumuzun iki boynuzunun ortasına alnına kına yaktı anneannem, aynı kınadan ellerimize de yaktı ve köpekler uluyana dek uyumamızı yoksa kınalarımızın iyi girmeyeceğini söyledi.⁵⁶

Kurban bayramına dair yapılan görüşmelerde 40 yaş üstü kişilerin, genellikle kurbanı "evladın yerine feda edilen" olarak baktıkları, 20-40 yaş arası kişilerin de "kurban olan arkadaş" olarak anılarını aktardıkları saptanmıştır. Bu durum, geleneğin dönüşümü sonucu çocukluklarında kurban bayramında arkadaş

⁵⁵ Süsmek: hayvanın boynuzları ile vurması

⁵⁶ Bayram anılarının tamamı için bkz. Bölüm 3.3. Toplumsal Bellekte Kurban Bayramı.

ya da İsmail rolünü üstlenen çocukların, anne ve baba olarak Hz. Hacer ve Hz. İbrahim rolünü gerçekleştirememelerinden kaynaklanıyor olabilir. Günümüz kentindeki çocuklar eve getirilmeyen, kurban pazarlarında tutulan kurbanı arkadaş olarak da tanımadığı bilindiğine göre, ritüel nereye gidiyor? Günümüz çocukları 20-40 yaş arasına geldiğinde kurban bağlamında anne, baba ve çocuğun rolünü üstlenemediklerinden kurbanı hangi yönüyle, hangi his ve anı ile yaklaşacaklar? Vahşet? Kasaptan et almak yeterli? Ya da bir sms yeterli? Bu sorular günümüzde tartışılıyor. “Endüstri ve Medya Boyutuyla Kurban Bayramı” başlığında görüleceği üzere kentin kurban bayramına ürettiği çözümler arasında hazır et almak, bir sms ve kredi kartı ile kurbanlığın etini de görmeden bir kuruma bağışlamak; ürettiği imajlar arasında da vahşet yer alıyor. “Ritüel mi kurban ediliyor?” sorusu tartışmalar arasında yer almıyor. Günümüz kenti kurban bayramında bir rolü olmayan çocuğun, gelecekte de bir rol üstlenebileceği, yaşayabileceği, aktarabileceği ritüel kalmayacağı öngörülebilir. Kentte yaşayan 6-11yaş aralığında değişen on beş çocuğa yöneltilen “Kurban Bayramı ne demek?” sorusuna genellikle “Harçlık alırız, şeker yeriz, et yeriz” cevabını aldık. Çocukların hafızlarında Ramazan Bayramı ile Kurban Bayramı aynı düzlemde yer aldığı görülmüştür. Çocuklardan sadece birisi Hz. İbrahim’in hikâyesini bilmektedir. Oysa 20yaş üstüne aynı soruyu yönelttiğimizde kurban bayramı anılarını anlatmaya başladıklarını görülmüştür. Kaynak kişilerden 67 yaşındaki İmran Barış, çocukluğunda diğer çocuklarla birlikte oklava ile bayramda et topladıklarını anlatmıştı. Harçlıktan ziyade kurbanı dair çocukluk anılarının ağır bastığını saptanmıştır. Kentte apartmanlaşma olmadan önce çocuklardaki kurban bayramı algısına dair Oğuz’un tespit ve görüşleri, dönüşen ve değişen kurban bayramı algısını gözler önüne sermektedir:

“Her evin avlusu, bahçesi, kapalı ve açık geniş mekânları vardı. Kurbanlıklar bir iki gün önce bu evlere getirilir ve çocuklara Hz. İsmail kıssası anlatılarda kurbanın dinsel ve toplumsal yeri ve önemi kavratılırdı. Belki de kurban kesilince çocukların alınına sürülen kan, eğer gökten koç gelmeseydi sen kesilecektin deme ritüelidir. Boynuna kurdele taktıkları, sevip oynayıp arkadaş oldukları kurbanın, bayram namazının ardından bahçede açılan küçük bir kan çukurunun başında dua ve tekbirlerle kesilmesi, hem çocukların hem de büyüklerin dünyasında üzüntü yaratır ve bu üzüntü evlat kurban etmemenin şükrüne dönüşür. Ben sözlü gelenek içinde kurbanı bir “galibiyet” edasıyla kesen bir “aile reisi” görmedim. Diğer yandan kurban kesim merkezlerindeki “profesyonel” kasaplarda da –doğal

olarak-küçük bir üzüntü ifadesine rastlamadım. Kesilen kurbanın etinden önde bir kavurma yapılır, bayramlaşmaya gelenlere ikram edilirdi. Sonra kurban kesmeyenler araştırılır, onlara “pay” gönderilirdi. Aylarca evine et girmeyen aileler, bu bayramla birlikte büyük sevinç yaşarlardı. Kurban’da ortaklık yöntemiyle birkaç ailenin birleşerek büyük baş hayvan kesmeleri, çocuklarda daha kalıcı bayram anıları bırakırdı.” (Oğuz, 2013: 162)

Görüldüğü üzere, geleneksel kurban bayramı ritüellerinin ilk rolünü çocuklar üstleniyor. Kurbanlık koçun büyüklerle birlikte seçilmesi ve eve getirilmesi ile başlayan süreçte, koça arkadaşlık etme rolü çocuğa ait. Bu rolle çocuk kurban bayramının özünü de oluşturan “feda etme” eylemini içsel olarak daha güçlü yaşamış olur. Çocuklar, büyüdüklerinde geleneğin gelecek nesillere aktarım zincirini oluşturacakları için belki de en önemli rol denilebilir. Kent kurgusunun evlerde kurbanlık hayvanı barındırmaya göre tasarlanmamış olması, kente kurulan hayvan pazarlarının barındırma ihtiyacına cevap vermesi kurban bayramı ritüellerinin en önemli sacayağını çocuğun rolünü ortadan kaldırmıştır.

Kurbanlık hayvanının evde tutulmamasına olanak sağlayan ya da neden olan ritüeli bu anlamda bağlamından koparan kurban pazarlarının aynı zamanda kültür üretim mekânları da olduğu saptanmıştır. Kurban pazarlarının bu yönünü aktarmadan önce kurban satış yerlerinin ve hayvan pazarlarının tercih edilme yoğunlunu incelemek gereklidir. Dönemin (2005-2015) Tarım ve Gıda Bakanı Mehdi Eker’in verdiği bilgilere göre: “2005’te, satışa sunulan hayvanların %33’ü hayvan pazarlarında, % 38’i kurban satış yerlerinde, %29’u işletme ve sokaklarda satılmaktayken, alınan tedbirlerle hayvan pazarlarında satışa sunulanların oranı iki yılda % 38’e; kurban satış yerlerinde satılanların oranı %43’e çıkmış, kayıt dışı yerlerde satılan-kesilenlerin oranı da %19’a düşmüştür” (Eker, 2008; 18). Bu, 2008 yılında Türkiye genelinde kurbanlıkların %81 oranında kurban pazarlarından alındığını gösterir. Kurbanın büyük bir sorun olarak görüldüğü, herkesin aynı anda ritüeli gerçekleştirdiği kentlerde Kurban Komisyonunun görevi; topluma sağlıklı kurbanlık hayvanları ulaştırabilmek için kurban pazarlarının iyi organize edilebilme kaygısı ile başlamaktadır. Pazarların teknik donanımları her belediyenin internet sitesinde zaten yer almaktadır. Bundan dolayı sadece bir kurban pazarının teknik donanımları örnek olarak verilecektir. Öncelikle bütün belediyelerin “en modern” kurban satış ve kesim tesislerine sahip olduklarına dair reklam kampanyaları yürüttükleri ve her yıl bu tesisleri iyileştirme çabaları gözlemlenmiştir. “Modern tesis”

tanımlamasının içinde çadır sahiplerinin, kurbanlıkların ve oraya kurban almak ve kesmek için gelmiş vatandaşların ihtiyaçlarını tesis etmek; sağlık, güvenlik, pratik kesim gibi hususların yer aldığı görülüyor. 2013 yılında kurban pazarlarına dair gözlem ve edinilen tespitlerden halkbilimsel bakış açısı ile bahsetmekte fayda vardır.

Büyükşehirin bayram hazırlığı süreci alışveriş merkezleri ve bu merkezlerin giriş katına sinmiş hayvan kokuları ile başlamaktadır. Ankara, Keçiören Ovacık Hayvan Satış ve Kesim Alanı Forum Alışveriş Merkezinin yakınına, Etimesgut Optimumum Hayvan Satış ve Kesim Alanı Optimum Alışveriş Merkezinin yanına kurulmuştur. Optimum Kurban Pazarı⁵⁷ ile otopark yan yanadır. AVM'ye alışverişe gelenlerin araçları ile kurban almaya gelenlerin araçları için otopark yeterli gelmediğinden araçlar tarlalık alanlara bile park edilmiştir. Pazarın hemen girişinde Oltu kebabçısı, içinde satıcıların telefonlarını şarj edebilecekleri şarj makinesinin de yer aldığı çadır market, bıçak bileyicisi ve satıcısı yer almaktadır. Çadırının önüne yerleştirdiği tüm masaları dolu olan Oltu kebabçısı "cumartesi kazanç iyi, memur kenti" ifadelerini kullanmıştır. 230 çadırın, tuvaletlerin ve tartının yer aldığı kurban pazarında çadırlar sokaklar oluşturacak şekilde kurulmuştur. Sokaklarda ilerledikçe seyyar satıcılar, tatlıcılar, yelekçi ve pantoloncular, hayvanlara su dolduran belediye tankerleri, ekmek arabaları ile karşılaşmıştır. Kente göç eden kurbanlar; Çorum, Kızılcahamam, Ardahan, Kars, Kırıkkale, Çerikli.. gibi pek çok farklı yerlerden geldiği ve bu farklılıkların çadırların önüne reklam afişi olarak asıldığı görülmüştür. "Sarıkamış Koyunu" ya da "En Büyük Dana Bizde" gibi afişlerin yer aldığına rastlanılmıştır. En büyük dananın hangi hayvan pazarından çıktığı, bir buçuk tonluk dana, araba parasına dana gibi ifadelerle gazete ve televizyonlarda haberler yapıldığından kurban satıcısının da kurbanlık reklamını bu yönde yaptığı düşünülmektedir. Hayvan satıcıları, hayvanları çalınmasın diye, arabalarda ya da ahırda kaldıklarını belirtmişlerdir. Bir yıl boyunca kurban için hayvan yetiştirdiklerini belirten satıcılar, ettikleri masrafları anlatmaya başlamışlar, hep bir ağızdan birbirlerinin sözünü bölerek: "3000 TL çadır yeri alıyor belediye, kaç gün kalındığı önemli değil, araba 3000- 8000, yer 3000, yiyecek içecek 1000TL Kâr çok az ama bu sene geldiğimize değdi, 20 gündür hayvanların içinde yattıkları, tuvalet ve banyoların yetersizliği" yorumlarında bulunmuş, sürekli

⁵⁷ Optimum Kurban Pazarı'ndan izlenimler için bkz. Ek 1: Fotoğraf 19-23.

belediyenin kurban pazarından ne kadar kazandığını hesaplamaya ve hesaplarını çıkarma, toplama, çarpma yaparak ispatlamaya çalışmışlardır. Hem çektikleri çileleri anlatıp hem de toplu satış yapılmasının iyi olduğunu savunmuşlardır. Görüşme yapılan kişilerden Adem Ymanoğlu: “Belediyeler iyi vuruyor, 15 hayvanlık çadır kirası 3000 TL, 30 hayvanlık 5000 TL, 500- 600 bin bir hayvan pazarından kazanıyorlar, 10 yıldır geliyoruz” diye yakınmış ve kendi kurbanlıklarının iyi yerli malı olduğunu anlatmaya çalışmıştır: “Burda (Optimum kurban pazarında) küçükbaş iyi, Kayaş tarafında büyük mal, kilolu yiğit malı” diye aktarmıştır. Erhan Doğramacı adında 18-19 yaşlarında genç bir satıcı, kalabalığı görünce yüksek sesle tanıtıma başlamıştır: “Yayla malı, halkın malı, her bütçeye uygun 49. Çadıra gel”, sohbet etmeye başlanınca başlık parası biriktirdiğini, anlatmış “Manilik halimiz mi kalmış: afiş 25 TL, 13 tartı parası alıyor belediye, her taraf pislik, 17 hayvan 10 milyarı (10 bin) geçiyor, giriş çıkış yok, Keçiören 1800 lira çadır parası alıyor, Yenimahalle 2400, Eryaman 3000 alıyor. Arife günü götüreceksin hayvanları indir bindir. Keseceksin yıkayacaksın. Kars bir araba 4000, denetleme yok, güvenlik yok” diye o da yakınmıştır. Kurban satıcılarından Cahit Öztürk: “Zekâta malikse biri kurban kesmeli, Hanefi mezhebinde vacip, diğer mezheplerde sünnet. Et gözüyle bakılıyorsa, ayıp olmasın diye, bir sene kavuruyor yiyor kurbanı, kurban değil. Eskiye göre daha az kesiliyor. Çukuru kazıyoz ayağını bacağını kırdıra kırdıra. Yüzmeye sabrı yok hemen budu kırıyor. Şehirde 7 kişi bulamıyoruz, köyde toplanırdık, burada tadı yok. Eskiden kanaatkarlardı” diyerek kurbanın ibadet yönünü anlatarak başlamıştır konuşmasına, aslında bir çırpıda özetleyivermiştir kurbanın özünü ve konuşmanın sonunu çadır parasına bağlamıştır: “1600 TL’ye çadır aldık, kira parası değil çadır parası, nakliye pahalı. Geldiğimizde çadır hazır olsun ardiye olsun”. Çadır komşusu İbrahim Erbil’de “araştırın çoğu kurban olmaz, dişi” diyerek kurbanı dair Cahit Öztürk’ün görüşlerine tamamlayıcı bir cümle eklemiştir. Aralarında 10 yıldır aynı pazarda kurban satmalarından dolayı birbirleri ile dost olanların, akrabaları ile aynı köyden gelenlerin de olduğu kurban satıcıları, satışlar sakın olduğunda çadırların önünde toplanıp çay içmekte, semaveri ya da küçük tüpleri çaydanlıkları olan çadırlar var, bize de ikram etmektedirler ve her akşam toplanıp muhabbet ettiklerini anlatmaktadırlar. Bir satıcı konuşmaya başlayınca komşusu diğer satıcı sözünü keserek “senin sesin güzel, türkü söyle” demiştir ve satıcı uzun hava söylemeye başlamıştır. Kurban pazarının, akşamları çok farklı yöreden gelen insanların bir

arada oturdukları dertleştikleri yiyecek ve içeceklerini paylaştıkları bir ortama, bazen de politik konuşmaların hararetlendiği riskli bir alana dönüşüverdiği gözlemlenmiştir.

Gündüzleri kurban pazarında hep bir hareketlilik görülmüştür: kurban satma çabaları, hayvan pisliklerini taşıyanlar, hayvanların sulanması, satılan hayvanların boyanması, el sıkışarak yapılan kurban pazarlıkları, satılan hayvana dair yapılan pazarlığı diğer satıcıların da yaklaşarak ve gülümseyerek izlemesi, sohbet edenler, bir yandan hayvan sesleri ve kokuları ... bu hareketliliği özetlemektedir. Çadırların bittiği noktada hayvan kesim yerinde henüz bayram olmamasına rağmen hayvan kesildiği görülmüştür ki her pazarda aynı görüntü vardır, adaklık kurbanı⁵⁸ niyetlenenlerin adaklık kurbanı bu tarihlerde kestirdikleri öğrenilmiştir. Kan görüntüleri bayramdan 20 gün önce başlamıştır ancak bu görüntüleri veren tek tük kesilen kurbanlardır. Sincan Cimşit kurban pazarında da adaklık kesilen koyunun etrafında oynayan çocuklar görülmüştür⁵⁹. Cimşit kurban pazarında 330 çadır; televizyon izlenen, okey oynanan, âşıkların da bazı geceler geldiği lokanta, market ve kahvehane olarak kullanılan bir çadır vardır. Çadırlar yine Türkiye'nin farklı yerlerinden gelen (Ağrı, Afyon, Kars...) hayvan satıcıları ile doludur. Bir çadırda genellikle ortak ve kardeş, kuzen, baba oğul gibi iki kurban satıcısı bulunmaktadır. Gündüz birisi gece birisi çadırın başında bulunmakta diğeri, çadırın içine konulmuş divanda uyumaktadır. Burada da edilen sohbetler kurban, kurban pazarı ve ekonomi üzerindedir.⁶⁰ Ayrıca herkes kendi kurbanlığını pazarlama derdinde olduğundan kurban çadırlarına slogan ifadeler asıldığı gibi kurbanlıklarında boynuzlarına kurdele ya da boncuk takıldığı da gözlemlenmiştir. Gelenekte evin kadını tarafından Hz. İsmail gibi süslenmesi niyetiyle kurbanı takılan kurdele ve boncuk, kurbanın daha iyi pazarlanması niyetiyle takılan bir imgeye dönüşmüştür. Cimşit Kurban Pazarı derlemeleri sırasında pazara torunu ile gelen bir dedenin, boynuzlarında boncuk takılı boğayı boncuğu ile alma çabalarına şahit olunmuştur. Kurban satıcısı ile aralarında geçen diyalog şöyledir:

⁵⁸ Adak kurbanı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ergun Pervin (2016), "Adak", Aile Yazıları 10, Ankara: TC. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları, s.112-117.

⁵⁹ Bkz. Ek 1: Fotoğraf 24.

⁶⁰ Cimşit kurban satıcıları: "Çadırın kendi kirası 1000 TL, 15 günlük yer kirası 2500 TL, yem torbası 50 TL saman 20 TL, yem 2012'de 33 TL idi 2013'te 63 TL oldu, yemin fiyatı yüksek 330 çadıra bir tuvalet, çadırlar kendimizin 3200 TL, hava parası, derneği olmaz sendikası olmaz, bir aydır bunun üzerinde uyuyoruz, Melezler 200 kiloyu geçiyor yerli koyunlar geçmez" gibi ifadeler kullanmışlardır

Alıcı: Eşek semeriyle satılır senin boncuğun hatırın için

Satıcı: Çadırın üstüne takacağım

Alıcı: Yeğenim bu nazar boncuğu ile satılır.

Ellerin sıkışılıp, sıkı bir pazarlık yapıldığı görülmüştür. Öyle uzun bir pazarlık ve el sıkışma ki, kollar sürekli sallanarak, kurban alıcılarının ve satıcıların dikkatini çekecek, etraflarına toplanıp tiyatro gibi izleyecekleri kadar uzun bir pazarlık. Sonunda pazarlık bitmiş, boğa boncuğu ile satılmıştır. (Kurban satıcısı yanımıza gelip, sizin hatırınıza ucuza verdim demiştir.) Buradaki restoran/market/kahvehane olan çadıra geçildiğinde kurban satıcılarından biri olan İğdirli Memet (Mehmet Tosun) ile karşılaşmış, o da dertlerini aktarmaya başlamıştır: “Giden sene zarar ettim, gelmedi pazarcı, Namet, Sütaş⁶¹ bunların hayvanları bittiği an bizden alıyorlar, onlara verdim hayvanları”. Başka bir kurban satıcısı arkadaşı :“İçi yanıyor acı biber satıyor” diye seslenmiştir. Market sahibi buraya âşıkların geldiğinden bahsetmiştir: “Âşık Paşam Susamoğlu, Âşık Veysel Yıldız, Âşık Mustafa Aydın geçenlerde geldiler, Pehlivanoğlu fırınında var videoları, hafta içinde Bağlıca Optimum 10 yıldır geliyorlar onlar da millet ne gelirse CD satılıyor.” Bir türlü denk gelinemeyen, Keçiören Ovacık'ta da Haymanalı Âşık Arif'in geldiği günü kaçırılan, market çadırının güvenlik kamera görüntülerinden atışmalarını bulmaya çalışılan âşıklara sonunda Yenimahalle Yakacık kurban pazarında rastlanılmıştır. Yenimahalle Yakacık kurban pazarında beklide kurbanın daha da yaklaşmasından kaynaklanan bir hareketlilik gözlemlenmiştir. Nakliyeciler kurban nakliyesi yaptıklarına dair kurban alıcılarına sürekli kartvizit dağıttığı, Yenimahalle Belediyesinin de kurban ibadeti, kurbanın sağlıklı kesimi gibi bilgeleri içeren broşürler dağıttığı; saman, talaş, yem satıcıları; urgan, bıçak, balta, zincir satıcıları; yelek pantolon satıcılarının burada da mevcut olduğu gözlemlenmiştir. Neden yelek sattığını satıcıya sorulduğunda satıcı: “burda kurban satıcıları çok para kazanıyor, bu yeleklerin bir sürü iç cebi var, paralarını kolay muhafaza etsinler deyi çaldırmasınlar deyi bu yelekleri alıyorlar” cevabını vermiştir. Görüştüğümüz kurban satıcılarından Abdullah Çelik kurban pazarlarına, kurbanlıklara, kurban bayramına

⁶¹ Bir yıl boyunca kurban için hayvan yetiştiricilerin bir kısmının kentlerdeki kurban pazarlarına gelmeyip daha ucuza da satsalar zahmetinin azlığından dolayı kurbanlıklarını bayram için kurbanlık alan büyük et firmalarına sattıkları bilinmektedir. Nitekim firmalarda yaptıkları kurban bayramı reklamlarında kurbanı yerinden aldıklarını, hayvan yetiştiriciliğine katkıda bulduklarını belirtmektedirler.

dair izlenimlerini şöyle aktarıyor: “Arefe, bayram küçükbaş diğer günler büyükbaş Her çadırın kendi kasabı var Farklı bir şey yok, 20 30 yıl önce mahalleye kasaplar çıkardı: kasap kasap, şimdi mahalle araları yasak önceden Çok nadir götüren Büyükbaş bilinmiyordu 10 gün kala arefeye kadar, dörtte üçü gitti bak. çadır karşıdakine büyükbaşçıya yöneltiyoruz, o da bize yöneltiyor” dedikten sonra diğer satıcılar gibi belediyenin ne kadar kazandığını hesaplamaya başlamıştır “2250tl x600-620 tane küçük baş çadırı, büyükbaş çadır başı 3-3500, kantin 30bin, bıçakçı Akşam 5 sabah 5 arası 1000tl...”. Akşamları satış olmadığından kurban satıcılarının birbirleri hakkında kazandıkları ve harcadıkları hakkında bildikleri çok fazla şey olduğu görülmüştür. Bunda akşamları kantinde görüşmelerinin de etkisi olduğu düşünülmektedir. Kantinde buluşup sohbet ettikleri, akşamların dışında âşık icralarının gerçekleştiği akşamlar da birlik bilinci oluşturmalarına katkı sağladığı düşünülmektedir. Âşıklar, kantinde sahneye çıktığında ve bahşiş kurban satıcılarının ismi ile türkü söylediğinde diğerleri alkışı koparmakta ismi söylenen saza para takmaktadır. Buradan âşıkların da satıcıları adları ile hitap edecek kadar bağ kurabildikleri, bu âşıklar gecesinin sık sık yapıldığını anlaşılmaktadır. Âşıkların hangi gün hangi saatte geleceği kantin çadırına afişlerle asılmıştır. Gelen âşıklar CD’lerini de burada satmaktadır.

Eskiden âşıklar sadece kahvehanelerdeki şahıslara şiirlerini ulaştırabilmiş, köy köy gezerek ya da yaprak destanları ulaştırmaya çalışmışlardır. “Şimdi âşıklık öldü” deyimi yanlıştır, “âşıklığın bağlamı değişti” deyimi daha uygun olur. Âşıklar açılışlara katılmakta, konserler düzenlemekte, klip çekmekte; kaset, CD satmaktadır. Köy köy gezen âşık, artık kurban pazarı kurban pazarı gezmektedir. Dursun Yıldırım, sözlü ortamların yazılı ve görüntülü ortamları içinde barındırıcı ve kuşatıcı özelliğini yitirmeyeceğini; yeni ortamların eski ortamları kaldırmayacağını vurgulamıştır (1998: 94). Yeni kurgusu olan kurban pazarları âşıklık geleneğini de içine katmış, yılda bir ay köy oluşturan kurban satıcılarının köyle birlikte köyün kahvehanesini hatta âşık kahvehanesini de getirmiştir. Nebi Özdemir bağlamla birlikte âşıklık geleneğinin meraklı kitesinin de farklılaştığını belirtmiş: “Birincil sözlü kültürün ve âşıklık geleneğinin meraklısı, sahibi, aktif tüketici, denetleyici, oluşturucu kitlesi, öncelikle medya tarafından yeniden büyülenerek, popüler kültür ekseninde yaşamını sürdüren pasif, geçmiş geleneklerine kayıtsız, genelde sanal olarak sunulanları tüketen bir izler kitleye dönüştürülmüştür” ifadesini kullanmıştır

(2008: 272). Kurban pazarlarında bu sanallık gerçekliğe dönüşmüş, bir yandan icra esnasında fotoğraf ve video çekerek, CD satın alarak sanallığı da içine katan bir gelenek oluştuğu söylenebilir.

Yenimahalle Yakacık Kurban Pazarının kantin kısmında 9 Ekim 2013 akşamı âşıkların çıkma vakti geldiğinde kurban satıcıları tek tek kantini doldurmaya başlar. Bütün yerler dolunca ilave sandalye ve sıralar getirilir. Âşık Paşam Susamoğlu ve Âşık Veysel Yıldizer hoş geldiniz redifli türkü söyleyerek sahneye çıkarlar. Burada sahne masaların ortasında oluşturulan boşluk, küçük bir alandır. Âşıklar genellikle ayakta ya da gezerek türkü söyleyip hikâye anlatırlar. Âşık Veysel Yıldizer, “Nal Hikâyesi”, “Karınca Hikâyesi”, “Ali ile Annesinin Hikâyesi” diye adlandırdığı hikâyeleri anlatır. Hikâyeleri anlatırken araya bazen neşeli türküler bazen hüzünlü uzun havalar, özlü sözler, fıkralar serpiştirir, rüyasını anlatıp tabir eder, Hz. Muhammed’in bir anısını anlatır ve hadisini aktarır.⁶² Bunları anlatırken kantinde bulunanların alkışlarla, sorularla sürekli anlatılanlara dâhil olduğu görülür. Âşık da kurbanlarla ilgili satışlarla ilgili sorular sorar, satıcıların ahvallerini öğrenir. Kurbanla ilgili bir fıkra anlatırken âşık, kurban satıcılarından birini de fıkranın içine dâhil ediverir: “Adamın biri kurbanıyla birlikte birinin arabasına binmek istemiş. Akşama kadar, böyle yayan gidemem bu kurbanla demiş, el ettikleri kamyon Fahrettin Amca’nın kamyonu gibiymiş, seni alırım, kurbanı alamam demiş, arabanın arkasına kurbanı bağlamış. Kamyon hızlandıkça kurbanın dili sol tarafa çıkmış. Adam aynadan görünce ‘seni sollayacak’ demiş.” Çadırda gülüşmeler “Fahrettin Amca’nın kamyonu gibiymiş” ifadesi söylendiğinde yoğunlaşır, çünkü kurban satıcılarından Fahrettin Bey’in kamyonu orada alay konusu olmuştur. Çadırda kurban satıcıları birbirlerine bakışarak bir sözcükle seslenerek gülüşür, birbirleri ile şakalaşırlar. Âşık kimin adını telaffuz ederse bakış ve şakalaşmalar o kişi üzerinde yoğunlaşır. “Ara ara alkışlayın soğuk ya kendinize gelin” diye âşık sürekli çadırdakileri diri tutmaya icranın içine dâhil etmeye çalışır. Ayrıca âşıklar “kurbanlıklar çadırında” ayaklı her kıtasında bir kurban satıcısının isminin ya da satıcıların geldikleri yörelerin isminin yer aldığı doğaçlama türküler söyleyerek hem satıcıların kurban pazarında neler yaşadıklarına dair bilgiler verir hem de bahşişler toplar. Çadır içi neşeli hal aldıkça, oturacak yer kalmadığından, çadırın içinde ayakta dinleyenler gibi çadırın etrafı da ayakta icrayı izleyen kurban

⁶² Âşıklar Çadırındaki âşık icraları görüntüleri için bkz. Ek 1: Fotoğraf 28-30.

saticıları ile kalabalıklaştığı görülür. Çadırın bir yönü tamamıyla açık olduğundan dışarıda dikilenler hem dinleyip hem de izleyebilmektedirler. Burada zengin oldukları satıcılarca bilinen bireyler az bahşiş verdiklerinde hem âşığın hem diğer satıcıların alay etmeleri ile karşılaşır, toplum baskısı ile tekrar tekrar bahşiş vermek zorunda kalır. Çok bahşiş verene üç dört kıta adının geçtiği doğaçlama türkü söylenir, bu şekilde âşıklar müteşekkirliliklerini iletmiş, bahşişi veren kişi de kurban satıcısı arkadaşlarının içinde gururlanmış olur. Kurban pazarlarının kültür üretim ve aktarım alanları olduğu tezine destek sağlaması ve kurban çadırlarında yaşananların sosyal tarihine kaynaklık tutması bağlamında bu icradan birkaç kıta örnek vermek dörtlüklerin aralarında yapılan konuşmalara da yer vermek yerinde olacaktır:

Âşık Veysel Yıldız:"Evet şimdi de kurbanlıklarla ilgili söyleyecez. Ula yerin rahat da hadi biraz" diyerek satıcıyı da dâhil edip başlar söylemeye:

"Hayırlı bir bereket var/Kurbanlıklar pazarında/Daha nece dostlar gelmiş/Kurbanlıklar pazarında/ ah daha nece dostlar gelmiş/ kurbanlıklar pazarında."

"Sür kardaşım sür" diyerek sözü diğer âşığa bırakır. Âşık Paşam Susamoğlu:

"Anne sever bizi candan/Hem candan hem damardan/Bizim Kars'tan Kağızman'dan/Kurbanlıklar çadırında". "Ağalara da benziyor Allah vere tam bir ağa. Ayak ayak atmış oturur buda Kağızman beylerinden kurbanlıklar çadırında"

diyen Susamoğlu, satıcının ağa gibi olduğunu vurgular. Bu da zengin görünüyorsun daha çok bahşiş verebilirsin demenin başka bir yolu olabilir.

"Olsun da böyle olsun/Kurbanlık hayırlı olsun/Bir selam da Haymana'ya gitsin/ Kurbanlıklar çadırında/kurbanlıklar çadırında.Bi alkış da Haymana'ya gitsin kurbanlıklar çadırında kurbanlıklar çadırında".

Diyerek Susamoğlu eğilir ama Haymanalı para vermeyince diğer satıcılara doğru yürür.

"Gurbet elde düştük dama/Hasretlik yerleşti cana/Bi de selam olsun Erzurum'a/Kurbanlıklar çadırında" "Erzurumlu yok mu?", "Var var" "Kim?"

Erzurumlular alkışlamaya başlar

“Âşıklar gönül eyler/Alır tere türkü söyler/Kağızman’dan Nefsi Beyler/Hoş geldiniz Kağızman çadırından/ Kağızman’ın çadırından/Kağızman’dan Nefsi beyler kurbanlıklar çadırında”

İyi bahşiş aldığından sözü uzun tutar âşık ve “Ne varsa gene bizim toprakta var” der ve kurban çadırlarında yaşayanların hepsi için bir kıta daha söyler:

“Nice hayaller kuranlar/Dost gelir dost ha yarenler/Çadırdaki yer içerlerde/Kurbanlıklar çadırında/Böyle dışarıda kalanda/Kurbanlıklar çadırında”.

Âşık bu sözleri ile de kurban satıcılarının pazardaki yaşam koşullarını, sıkıntılarını anlatarak onların dertlerini kendi de yaşıyormuş gibi içten aktararak satıcıların beğenisini kazanır. “Sür kardaşım sür” diye sözü Âşık Veysel Yıldız’er’e bırakır.

Âşık Veysel Yıldız:

“Ak sakalım neler diliyor/Uzaktan haber geliyor/Kurbanlar bugün gülüyor/ İbo beyler pazarında/ Kurbanlar bugün gülüyor/ İbo beyler pazarında”

diyen Yıldız, bu yıl (2013) kurbanların iyi fiyata satıldığına vurgu yapmaktadır. Âşık, kurbanlar gülüyor ifadesi yerine kurbanlar gülüyor diyerek ad aktarması yapmaktadır.

Sonra âşıklar, pazarda satıcılar arasında geçimsizliği ile tanınan “İbo Bey”e satıcıların kahkahaları arasında türkü yakmaya başlar. Sanki âşıklar satıcılar arasında sosyal bağları düzenlemektedirler. Cimrileri, geçimsizleri cömertleri... buna benzer özellikleri, satıcıya takılan lakapları türkü ile söyleyerek, diğer satıcıların doğrudan yüzlerine söyleyemediği şeyleri mizahla birlikte ifade etmekte ve diğer satıcıların içlerine bastırdıkları bazen öfkeye neden olabilecek durumları dengeye almış olmaktadır. Türkiye’nin değişik yerlerinden gruplar (aynı köylüler, kardeşler, kuzenler...) halinde gelen, ticaretin yapıldığı bir küçük köye dönüşen kurban pazarlarında öfke patlamalarının yaşanması da an meselesi olabilir. Zorluklar içinde bir ay geçirmeleri; gerginliğe neden olduğu gibi birbirlerine daha

sıkı bağlanmalarını da sağladığı görülmüştür. Âşıklar da burada hakem ya da içte tutulanların dışı vurucusu işlevini üstlenmişlerdir.

Âşık Paşam Susamoğlu:

“Gezerde kardaşım gezer/Âşık da türkü dizer/ İbo bey agaya benzer/Kurbanlılar çadırında/ İbo bey agaya benzer/ kurbanlılar çadırında”

Âşık Veysel Yıldizer:

“İhtiyaç var candan sana/Bazen yağmur yağa yağ/ Benzer değil direk aga/İbo beyler pazarında/ benzer fazla direk aga/ İbo begler, İbo begler”

Âşık Paşam Susamoğlu:

“Aktı be kardaşım aktı/İbo beg davayı çaktı/İbo begin geçimi yoktu/Kurbanlıklar çadırında/ bunun geçimi yoktu/ kurbanlıklar çadırında”

Susamoğlu, “İbo Beg davayı çaktı” ifadesini kullanması İbo Bey'in bahşiş vereceğini geç anlamasından dolayıdır. Bahşişi aldıktan sonra da “Valla veren el her zaman alan elden üstündür, Allah vere sağ olun” ifadesini kullanır.

Kurban satıcılarını bir ağlatan bir güldüren âşıklar tekrar ağlatma faslına geçerler ve “Ben köyümden göçer miydim” ayaklı türküler söylemeye başlarlar. “Kurbanlıklar çadırında” ayaklı türküler kurban pazarına, orda yaşananlara ve yaşayanlara dair bilgiler içerirken ve neşeli bir biçimde aktarılırken, “ben köyümden göçer miydim” ayaklı türküler hüznü bir şekilde dile getirilir. Satıcıların onca yolu gelip, memleketlerinden neden ayrıldıklarına yönelik bilgiler içermekte; ayrıca kurban ekonomisine dair de âşıkların ve satıcıların belleğinden ipuçları vermektedir.

Âşık Veysel Yıldizer:

“Uzaktan haber gelseydi/Bütün günahi silseydi/Mal davar para etseydi/ Ben köyümden göçer miydim/ mal davar para etseydi/ ben köyümden göçer miydim?”

Burada Yıldız, kurban satıcılarının buraya gelmeleri malları, davaları (inek, koyun sürüsü) köylerindeyken ucuza satmak zorunda kalmalarına bağlar.

Âşık Paşam Susamoğlu:

“Damda yattıkların yanına kalır/Herkes ettiğini bulur/Beşin yerine yediye çadırları verir/Ben köyümden göçer miydim/ çadır beş lira ama on liraya verir/ ben köyümden göçer miydim?”

Susamoğlu, “damda yatmaktan” kastı, kurban satıcılarının hayvanlarla aynı ortamda uyumalarıdır, dam halk dilinde ahıra da verilen isimdir. Ayrıca âşık, belediyenin çadır kiralarnı olması gerektiğinden fazla aldığını dile getirir. Âşıklar icranın devamında özetle köyden göçüp buraya gelme nedenlerini, bazen ağaları çobanların hakkını vermemesine, bazen köydeki çaresizliklerine ama genelde köyde para kazanamamaya bağlayıp ve satıcıları güldürme faslına geçerler. Âşık atışması akşamın en çok gülünen kısmı olur, her âşık diğerini acemilikle suçlayıp birbirlerini farklı hayvanlara benzetir; fakat benzetirken hayvan adlarını vermedikleri, bazı sembolik kelimelerle ifade ettikleri görülür. Atışmaya başlarken dinleyicileri de hazırlayıcı sözler kullanırlar: “Şimdi dövüş yapcaz. Gerçi siz dövüş seyretmeyi de beceremediniz nasıl dövüş izleyeceksiniz şimdi. Yav öyle alkış vurur ki adamın gözünden ateş fırlar yav öyle değil mi? Âşık kendini kıvrak tut. Hay yaşa. Kapıyı sağlam tutun bu kaçır ha” gibi ifadeler. Bir âşık çok beklediğinde diğeri “sür sür” diyerek doğaçlamayı hızlandırır, bu durum ise âşığın kafiyede ve ölçüde hata yapmasına neden olur. Yıldız, gece boyunca ara hadisler, özlü sözler, dini hikâyeler anlatan Susamoğluna, buradan ince bir mizah yaparak kurban satıcılarını oldukça güldürür:

“Hele sen bu diyara düştün düşeli yar yar yar ey yar ey/Sen bu tatlı canında geçtin geçeli/Gidip meyhanede içtin içeli/Anladım burada imana geldin/Hele gidip meyhanede içtin içeli/ Bu gece çadırda şükür imana geldin”.

Âşıklar, uzun süre atıştıktan sonra Yıldız, kendinden önceki usta aşığı anıp atışmayı bitirir: “Şimdi rahmetli Çobanoğlu'ya demişler ki ayak böyle demişler ki yav sen adamı yerden yere vurdun böyle bi şey olur mu? Demiş ki meydana çıktı mı kardeşimi bile tanımam. Âşıklar meydana çıktı mı kimseyi tanımaz.” Birbirlerine normal zamanda çok ağır denilebilecek sözleri atışma içinde

söylenmesinin normal olduğunu dile getirmeye çalışıp bir nevi birbirlerinden ve dinleyicilerden özür dilemiş olurlar. Sonra kurban satıcıları halay çekmeye başlar. Halaydan sonra âşıklar, “Aha geldik gidiyoruz” sözleri ile satıcılara veda ederler. Kurban satıcıları da nöbeti teslim almak için yavaş yavaş hayvanlarının başına doğru giderler.

Görüldüğü üzere tozlu yollardan geçilerek gidilmek zorunda olunan kent kenarlarında bazen kentin ortasında kurulmuş, kurban alıcılarının bir günlüğüne ya da birkaç saatliğine uğradığı kurban pazarlarında uğrayanların fark edemediği ayrı bir dünya da vardır: kentin içine ya da kenarına kurulmuş, ortalama 300- 400 haneli, evin hanımının ve çocuklarının olmadığı küçük köyler. Bu köylerin olumlu yönü kültür üretmeleri, hayvan pazarlığı geleneğini sürdürmeleri, satıcılara hayvanlarını satabilecekleri müşteri kapasitesi sağlama, alıcılara her fiyata kurban seçeneği sunmalarıdır. Olumsuz yönleri ise teknik açıdan bakıldığında hayvan hastalıklarının çabuk bulaşabilme riski, satıcıların duş, tuvalet, uyudukları yer bakımından sağlıklı ortamda bulunmaları...gibi yönler; kültürel açıdan olumsuz yönü ise hayvan kesilene dek burada alıkonulması. Bu durum alıcı için avantaj, belediyeler için reklam nedeni gibi görülebilir, ama önceden de değinildiği gibi kurbanlığın bağlamından koparılması ile ritüelin bir yönü eksik kalmaktadır. Hangi teknik donanıma sahip olursa olsun kurban pazarları, özellikle hem satış hem kesim merkezi olan hayvan pazarları, kurgulanırken kurbanın kültürel yönünün önemsenmediği ya da akıl edilmediği görülüyor. Saha çalışması yapılan hayvan pazarları içerisinde teknik açıdan ve satıcılara verilen hizmetler bakımından en detaylı düşünülmüş hayvan pazarı, Forum AVM'nin yanında yer alan yaklaşık 700 çadırlı Keçiören Ovacık Hayvan Satış ve Kesim Yeri⁶³ idi; ancak belki çok büyük olduğundan belki çok teknik olduğundan hayvan satıcıları arasında diğer hayvan pazarlarındaki sıcak iletişim gözlemlenmemiştir. Satıcılar, sokakların sürekli temizlenmesinden ve banyolardan oldukça memnun olduklarını dile getirmişlerdir. Burada da kantin, tatlıcılar bulunmaktadır; fakat seyyar tatlıcı değil çadırı olan tatlıcı yer almaktadır. Kantin dışında farklı kafeteryalar ve restoranlar da bulunmaktadır. Bu kurban pazarı köyden ziyade ilçe donanımında görülüyor. Kurban pazarını aydınlatan büyük stok lambalar, ilanlar için anons sistemi araş giriş çıkış yön tabelaları, sağlık hizmetleri kabini, ambulans, veterinerlik hizmetleri

⁶³ Keçiören, Ovacık Hayvan Satış ve Kesim yeri için bkz. Ek 1: Fotoğraf 32.

kabini, mescid, sıcak suların aktığı banyolar ve tuvaletler ve bir de kantar bulunuyor. Belediyelerin kurban pazarlarını iyileştirme yönünden yarışa girdikleri ve en iyi kurban pazarı ya da kesim yeri konusunda reklamlar verdikleri tespit edilmiştir.

Kentte kurban bayramı kentte kalanlar için hazırlık süreci kurban pazarından kurbanlık seçmek ya da internetten aracı kurum ya da market belirlemek ve alışveriş merkezinden bayramlık elbise, marketlerden şeker, kolonya, pastanelerden baklava almak ve oturlan apartman dairesini temizlemek ya da temizletmekten oluşmaktadır. Geleneksel mekânda bir ay öncesinden başlanan bayram telaşı, imece usulü yapılan hazırlıklar, paylaşılan roller kentte yoktur. Kentin kenar mahallerinde üç dört katlı apartmanlarda yaşayan ya da kentleşmemiş gecekonduya yaşayan ailelerde kurban bayramı yiyeceklerinin komşu ya da akrabalarla birlikte hazırlandığı örneklerde tespit edilmiştir. Genellikle hazırlıkların, birlikte baklava açmak ve sarma sarmak üzerinde yoğunlaştığı görülür. Kent bayramındaki, bayram ikramı geleneksel mekândaki gibi detaylı değildir. Eskişehir, Bursa ve Ankara'da kentte yaşayan ailelere bayramda gelen misafirlere sofraya kurup kurmadıkları sorulduğunda genel olarak verilen cevap "yemek vaktine denk gelen olursa kuruyoruz" idi. Bir diğer cevap ise tabaklara "kavurma, pilav koyuyoruz zaten çok doyurucu oluyor" idi. Bu örneklerin verilmesinin nedeni yapılacak ikramın, bayram öncesi hazırlık sürecini ve süresini belirlemesidir. Kavurma da pilav da bayram günü yapılabileceğinden geriye sadece baklava kalmaktadır ki o da yeni nesle nasıl baklava yapılmasının öğretilmesine ya da kent mutfağında baklava için gerekli olan oklava, tabla gibi araç gereçleri koyabilecek büyüklükte yer bulunmasına bağlıdır. Dolayısıyla kent bayram hazırlık süreci bir gündür. Ritüelin manevi ve kültürel havasına girebilecek kadar ne zaman vardır ne de bunlara yönelik eylem. Kentli aileler, kurban bayram hazırlığı, tüketim kültürünün etki alanında yaşadığı saptanmıştır.

Kentte bayram öncesi kurban bayramına yönelik neler yaşandığını ele aldıktan sonra sorunlu bir alan olarak her yıl tartışılan kentte bayram süreci aktarılacaktır. Kentte kurban kesimi mezbaha da adı verilen kesim merkezlerinde ya da semt pazarlarına toplu olarak yapıldığından somut örnek üzerinden incelenen bir kesim merkezi detaylı ele alınacaktır. Diğer kesim merkezlerinden ve

semt pazarlarından örnekler verilecektir. Oğuz'un da belirttiği gibi geçici kesim merkezleri, çağdaş kentin kültürel mekânlar anlamında dizaynından da sorumlu olan ancak uzun yıllar Kurban Bayramı yokmuş gibi kent planlayan Belediyeler tarafından kurulmakta ve denetlenmektedir (2013: 160). Hijyen açısından çok detaylı kurulmuş kesim merkezleri bulunduğu gibi, çoğu kesim merkezinin hijyen şartlarını taşımadığı bilinmektedir. Kurbanlık hayvanın en kısa sürede kesilmesinin birincil amaç olduğu kurban kesim merkezleri hakkında Öcal Oğuz şu tespitlerde bulunmaktadır:

“Kurban kesim merkezleri, belediyelerin katkılarıyla, kurban yetiştiricilerinin emekleriyle ortaya çıkan ve birkaç gün sonra sökülüp atılan, çoğu son derece kötü malzeme ile yapılan derme çatma barakalar ve çevresindeki açık alanlardan oluşmakta veya onlarca hayvanın barındığı ahırlar kurban kesim merkezi olarak kullanılmaktadır. Burada canlı hayvanların dışkıları ile kesilen kurbanların eti birbirine karışmakta, onlarca hayvanın birbiri ardına kesildiği bir “katliam” görüntüsü oluşturulmaktadır. Bu tür kesimler, “mezbaha” denilen kapalı mekânlarda yetişkin insanlar tarafından bir meslek olarak, “et tüketen” her ülke ve kültürde görülen bir uygulamadır (Oğuz, 2013: 160).

Kurban kesim merkezine “geçici mezbaha” demek yanlış olmaz. Bir yerde kalıcı bir sistemin kurulması, sisteme işlevsellik getirir ve kalıcılık deneyim sayısını artırır ve bunun sonucu aksaklıklar giderilir, işleyen bir sisteme dönüşür. Geçici mezbaha için tüm yıl kesilen hayvan sayısının birkaç günlük zaman diliminde kesilmesi, kurban sahiplerinin memnun edilmesi, bunun kargaşa olmadan organize edilmesi amaçlanır. Kurban sahiplerinin memnun edilmesi amacı, ritüeli yok etme sonucunu doğurur, çünkü amaçlar teknik ve yüzeyseldir. Sırası gelip kesilecek hayvanın sahiplerinin karışmaması için kurban sahiplerinin eline kesim fişi verilerek ritüel kesim fişine sığdırılmış; oluşacak tehlikelere karşı kurbanla kurban sahibi arasında camikan ya da bariyer koyarak, birey ile ritüel arasında set çekilmiş, bir dakikada kesip, iki dakikada parçalayarak birey ritüelin sağladığı kutsal zamana dahil edilmemiş olur. Kurban ritüelinin mezbahaya taşınması ile kültür aktarımının ve üretiminin mekânı olan kurban kesim yeri, et üretim mekânına dönüşmüştür. Oğuz; kırsal ve apartmansız bir toplumun aile bayramına çağdaş kent içinde alan yaratmanın zorluğunun ortada olduğunu ancak çağdaş kentin, önce bunu görmemeyi, yok saymayı yeğlediğini daha sonra da ortaya çıkan çatışmayı gidermek için bir “geçici çözüm” aradığını ve her Kurban Bayramı arifesinde

faaliyete geçen ve bayram sonunda da kapanan “geçici mezbaha” sistemini bulduğunu belirtir (2013: 159) Brisebarre (1998: 127); 20 Temmuz 1988 tarihli *Le Provençal* gazetesinden aktardığı cümleler kurban ritüelinin günümüz kentinde uygulanmasındaki sorununun can alıcı noktasına temas eder: “Kurban için ‘bayram ritüeli’ vardır. Seri üretim yani kurban kesimini zincirlemeyle yapan bir mezbahada bunları nasıl bulabiliriz?”

Türkiye’de geçici mezbahaların kurban ritüelinin mekânı olması, kent merkezinin kurbanı göre kurgulanmış olmamasının sonucu sorun haline gelen kurban bayramına çözüm olarak üretilmiştir. Oğuz; geçici mezbahaların, kurbanı kentin dışına çıkarma ve ötekileştirme çabalarının ve medya baskısının bir sonucu olarak çıktığını ifade eder. (2013: 159). Geçici mezbaha çözümü, Avrupa ülkelerindeki uygulamalar rol model alınarak hatta kopyalanarak ortaya konmuştur. Avrupa kentlerinde kurbanın ötekileştirilmesi normaldir çünkü Oğuz’un da ifade ettiği gibi:

“Kurban, Avrupa kentlerinde doğal olarak “öteki”nin kültürüydü ve kent merkezini işgal etmesine izin verilmeyecekti. Ancak, Avrupa kent yönetimi, bu uygulamayı yapanlara kentin dışında “kurban kesim merkezleri” kurarak “insani” ve “uzlaşılabilir” bir çözüm yolu önermiştir. Apartmanın yedinci katında, küvette, balkonda kurban kesme sahnelerinden ve rezaletlerinden sonra Müslüman azınlığa ve göçmen işçilere önerilen bu çözüm Avrupa’da tutmuştur ve bugün de sürdürülmektedir “(2013: 159-60).

Kurbanın ötekileştirilmesi kurbanı uygulayan topluluğu ötekileştirmek olarak da okunabilir. Kurbanın, ötekileştirmede bir araç olarak kullanılmasını Ali Murat Yel farklı bir bakış açısı ile yorumlar: “Batılı antropolog ve diğer araştırmacıların kurban konusunun kendilerini ‘ilkel’ veya ‘barbar’ toplumlardan ayırt eden en önemli ritüellerden kabul etmeleri oldukça yaygındır. Batı, kendisinden olmayan toplumları eleştirirken kurban konusunu diğerlerini “ötekileştiren bir araç olarak kullanabilmektedir” (2007: 76, 77).

Avrupa ülkelerinde evde kurban kesilmesi, Müslüman olmayanlar için sorun oluşturmuş, kan görme kültüründen, etnik kavgalara kadar yıllarca derin ve tehlikeli tartışmalara neden olmuş, sonunda kurbanın kent dışında mezbahalarda kesilmesi kararı ile çözüm oluşturulmuştur. Hayvan sever dernekler bu şekilde çözüme bile karşı çıkmışlardır. Müslüman aileler eve koyun getirdikleri için

evlerinde köpek besleyen komşularınca şikâyet edilmiş ya da hakarete uğramıştır. Avrupa’da köpek sahibi aileler için, köpek ailenin bir parçası, insan gibi bir varlıktır. Belki de koyunun kesilmek için getirilmiş olması ya da evcil bir hayvan olmaması sert tepkilerin nedenidir. Bazen komşular arası, bazen sanatçıların, gazetecilerin, yöneticilerin, din görevlilerinin de dâhil olduğu tartışmalar tansiyonu çok yükseltmiş, ırkçı ayrımcı sonuçlara kadar varmıştır. Yöneticiler, Tarım Bakanlığı, Belediyeler, veterinerlik birimleri azınlık olarak yaşayan Müslümanlar için iki taraf arasında tansiyonları düşürecek bir kurban bayramı modeli uygulamaya başlamışlar ve yasalaştırmışlardır⁶⁴. Oğuz’un da belirttiği gibi: “Aynı modelin Türk insanına kendi kültür coğrafyasına önerilmesi, yaratıcılıktan uzak olduğu gibi,

⁶⁴ Avrupa’da kurban ritüelinin mezbahaya taşınma sürecine bir örnek:

“Bir kaç sene boyunca, sosyal lojmanlarda yani HLM’ lerde (Habitation à Loyer Modéré: kirası ölçülü olan konut) en çok bodrumlarda, bisiklet ya da bebek arabası odalarında, avluda, Müslüman olmayan komşularla paylaşılan alanlarda, kaçak olarak kesimler gerçekleşti. Evde, ya da bu tür aktiviteye uygun olmayan yerlerde yapılan kesimler rahatsızlık verdi: Kanalizasyon akarları donmuş kan yüzünden tıkanmış olması, çöplere organik atıklarının atılması, çöp yolları koyun kafaları ile tıkanmış olması gibi...3000 Semtinde, Aulnay-sous-Bois, Seine-Saint-Denis’de, her sene kurban bayramı için belediyenin hijyen hizmetleri, veteriner hizmet müdüriyeti ve zabıta, itfaiyeciler bile çağrıldı. Onlar da semtteki bazı yerlerin mezbahaya çevrildiğini tespit ederdiler: suç tutanağı, koyunları alma, para cezası, böylece bayram günü drama dönüşüyordu ve sene boyunca biriken kin, komşuların ilişkilerini zehirliyordu (Brisebarre, 1998: 53). 1980 yıllarında bu durum belediyeyi toplu kesim alan organize etmesi konusunda ciddi ciddi düşündürüyordu (Brisebarre, 1998: 53). Paris’in mahallelerinde ve banliyölerinde bulunan bazı yurtlarda kurbanı kesme yeri olarak kullanabiliyordu: sakinler, eski sakinleri, aile birleşim prosedürü sayesinde ailelerini getirebilenler ve artık yurttan uzaklaşanlar, orada kurban kesmek için toplanıyorlar. Kesim, bodrumda ya da garajda gerçekleşiyor. Burası da yine böyle bir uygulama için ekipmanı olmayan bir mekândır, çevre kirliliği ve komşulara verilen zarar gerçekçi oluyor (Brisebarre, 1998: 53-54). Mahrem ortama ait olan dairelerde ve yurtlarda, Müslümanlar, ailecek ya da toplum olarak birleşip, kurban ritüelini uyguluyorlar, yabancı gözlerden uzak yapılması daha uygun çünkü bu kesimler mezbaha dışında yapıldıklarında, Fransız yasalarına göre yasa dışıdır (Brisebarre, 1998: 54). Daha az mahrem olsa da, başka bir mekanı, inkar edilemeyen Müslüman statüsü nedeniyle anmamız lazım, Seine St Denis, Bobigny Müslüman mezarlığından bahsediyoruz. Birkaç yıl boyunca, il veterinerlik hizmetlerinin onayıyla, birçok aile kurbanı mezarlıkta uyguladılar. Bu mezarlık, bir belediyeye bağlı olmayan nadir mezarlıklardan biri, 50 yılı aşkın bir süre öncesinde Bobigny Avicenne Hastanesi’nin (Eski Fransız Müslüman Hastanesi) yanında kurulmuş. Eskiden, ailesi olmayan, bu hastanede ölen Müslümanları buraya defnedilirdi. Müslüman ortamı dışında, aileler ya da toplumsal gruplar çoğu zaman kaçak olarak orada kurban kesmek için organize oluyorlar. Hayvan yetiştirme uzmanları da koyunları aldıkları yerde kesme fırsatını veriyor. Canlı koyun satışı yalnızca yasal olduğundan, mezbaha dışında kesim yasağına meydan okuyorlar (Brisebarre, 1998: 54). Bir kaç koyundan, binlerce koyun sayısına çıkan rakam, İle de France Bölgesinde bulunan çiftlikler, kurban nedeniyle, tamamen yasa dışı olarak ama herkesin gözü önünde kesim yerine çevrildi. Çünkü bu kadar hayvan sayısı ve görülmemiş bu kadar araba trafiği hele kırsal alanda fark edilmez olamaz! Bu dönemde, kurumlar bu yıllık ritüelin uygulanmasına, çözüm üretmediklerinden çoğu zaman göz yumdular (Brisebarre, 1998: 54). Kurban bayramı büyük Müslüman bayramların içinde bulunduğu; kurumsal hizmetlerin sürdürdüğü eylemler Aylık kurban kesimine bir statü verme niyetindedir. Aynı zamanda bu eylemler, kaçak bilinen, geleneksel ailevi ve evcil boyuttan çıkartıldılar. Bu eylemler, kurbanı, cemaatsel, toplumsal, yetkili kesenin eline bırakarak bir eyleme dönüştürdüler. Böylece normalleşen, izinli kesim ritüel modeline göre bir uygulama oldu. Oysaki kurbanı gizlemek mecburiyeti, Müslüman olmayanların gözlerinden kaçırmak mecburiyeti, Müslümanlar tarafından damgalanma gibi yaşanılıyor. Dinlerinde farz kılınan ve vacip olan bir eylem, Fransız ortamında sosyal ve siyaset olarak yanlış kılınıyor (Brisebarre, 1998: 182).

kurban için ailenin önemini ve işlevsellik biçimini dikkate almadan uygulandığı ve daha da önemlisi, toplum içinde bir küçük grubu değil topyekun bütün bir halkı kapsadığı için işlemez hâle gelmiştir” (Oğuz, 2013: 160). Kan görüntüleri, toplu kesimin verdiği vahşet imajı, kurban atıklarının verdiği görüntü, kesim yerine ulaşmak için saatlerce trafikte geçirilen vakit, kesim sırasında kuyruk bekleme, caddelere kaçan boğalar vb. bu modelin nasıl işlemez halde olduğunun göstergesidir.

Bahçeli tek katlı kültür üretim mekânı olan evlerden et üretim mekânı olan mezbahalara taşınan kurban, kültür üretim vasfını yitirmiş et üretim vasfına dönüşmüştür. “Kentler yalnızca bir yerleşim yeri değil, bir toplumun başta üretim biçimi ve üretim ilişkileri olmak üzere bütün özelliklerini yansıtır” (Erkan, 2010: 13). Kentlerde kurban bir dakikada kesilip, iki dakikada parçalama hızlarıyla ile parçalanarak üretilir. Üretim ilişkileri de yönetmeliklerle belirlenmiştir, yönetmeliğin dışına ritüel eskisi gibi yapılmaya kalkıldığında hem kent merkezi kötü görüntülere sahne olduğu hem de ceza alındığı bilinmektedir. Kurbanı dair teknik sistem, uygulanabilirliği olumlu ya da olumsuz görülse de “uzman kişiler” argümanını kullanarak eğitilmiş kasaplar konusunu önerir. Zaten babadan oğula kurbanın nasıl kesildiğini, yüzüldüğünü, parçalandığını gösterecek ve aktaracak bir bağlam kalmadığından git gide kasaplara olan ihtiyaç artmaktadır. Bu kesim ritüelini aktarmak isteyenler bu ritüeli önerilenler dışında yapanlar bazen geçmişten gelen tecrübeye sahip olmadığından bazen gerçekten kaza ile yaralanabilmekte bazen de dana ya da boğayı ellerinden kaçırabilmektedir. Bu da kaçan boğa, kurbanın kurbanları, acemi kasaplar gibi haberlere neden olabilmektedir. Bu durumda kent kurban bayramında üretim ilişkileri olarak ya çok teknik ya da çok trajikomik gerçekleşir. Ovacık Kurban Kesim Merkezindeki kaçan boğaları yakalamak için son derece teknik donanımla kurulmuş aynı renk kıyafetleri giymiş Kurban Yakalama Timi, İzmir’de hayvansever derneklerin oluşturduğu uygun olmayan yerlerde kurban kesenleri, kaçan kurbanlıkları yakalamak için hayvana eziyet edenleri fotoğraflayarak ya da videoya çekerek ihbar eden Kurban Timi kurbanın kendi içinde yeni yeni üretim ilişkileri ağı çıkarttığına göstergesidir ve bir anlamda trajikomiktir. Önde kaçan bir boğa, arkada Kurban Yakalama Timi, onların ardında da kurbanı yakalamak isteyenleri yakalamak isteyen hayvan severlerin kurduğu Kurban Timi görüntüsü akla gelir. Kent, kurban bayramının sosyokültürel

sonuçlarını, yarattığı olumlu atmosferi bir kenara bırakıp şehrin kirletilmeden bayramın geçirilmesi açısından kurbanı kurgulamıştır.. Dolayısıyla özünde paylaşmayı barındıran bayramın çatışma alanına dönüştüğü görülmüştür. *Kent Üzerine Özgür Yazılar* kitabının giriş kısmında editörler; kentlere siyasal ve özellikle ekonomik kaygılarla biçim vermenin, insanı görmezden gelerek kentleri betondan binalarla eşdeğer görmenin altında ekonomik siyasal rantın ve kentin bir iktidar aracı olduğunu belirtir, kentleri iktidar alanına dönüştürmenin anlamının da “yağma” kentleri “yığma” kentlere dönüştürmek olduğunu ve bu durumun insanı yok sayan bir anlayış olduğunu ifade ederler (2013: 9). İnsanı yok sayan anlayış uygulama modeli olarak kabul edildiğinde de merkezine insanın inancını ve mistik dünyasını, kültürel birikimini taşıyan ritüel uygulanamamakta, işlevselliğini yitirmiş olmaktadır.

1994 yılından 2011 yılına kadar Bayrampaşa Belediye Başkanı olarak görev yapan Hüseyin Bürge 2007’de gerçekleştirilen “Uluslararası Kurban Sempozyumunda” kurbanla dair sorun ve sorulara ilişkin görüşleri tüm belediyelerin kurban ritüeline belediyelerin nasıl yaklaştıklarına dair örnek oluşturmaktadır. Bürge: her yıl bir ay boyunca inanç, beslenme, sağlık, temizlik, çevre, gıda gibi çok sayıda alanı ilgilendiren kurbanla yönelik soruların bazen endişe boyutuna ulaştığını belirtir ve belediye olarak modern kente uygun bir kurban kültürü oluşturmaya çabaladıklarını şu şekilde ifade eder:

“Belediyemiz 2000 yılından itibaren modern kurban satış ve kesim merkezleri oluşturmuş, basında her yıl görmeye alıştığımız nahos görüntüler ortadan kaldırılmıştır. Bu çerçevede, kurban satış ve kesim merkezlerinde alışveriş yapan insanların ihtiyaçlarına cevap verecek (cafe, lokanta, wc, duş, karantina, sağlık ocağı, çocuk oyun grubu ve kiosk gibi) mekânlar oluşturulmuştur. Ayrıca halkımızın kurban konusunda bilgilendirilmesine yönelik cd ve broşürler dağıtılmıştır. Yaptıklarımız sadece, basit anlamıyla bir belediye düzenlemesi değildir. Bu çabanın temelinde kültür oluşturma amacı vardır ve bu yavaş yavaş başarılmaktadır. Hızla kentleşen İstanbul için modern kente uygun bir kurban kültürü geliştirilmesi şarttır.” (Bürge, 2008: 6-7)

Veterinerlerin de belediyelerle kentte kurbanla dair bakış açıları ve çözüm önerileri aynıdır. 21 Kasım 2007 tarihinde Veteriner Hekimler Derneği Merkez Binasında bir “Kurban Çalıştayı” Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Çevre ve Orman Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara Büyükşehir

Belediyesi, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Türk Veteriner Hekimleri Birliği, Ankara Bölgesi Veteriner Hekimleri Odası, Toplum Sağlığı Araştırma ve Geliştirme Merkezi, Veteriner Gıda Hijyenistleri Derneği, Veteriner Halk Sağlığı ve Toplumsal Çalışmalar Derneği, Hayvan Hakları İçin Veteriner Hekimler Derneği, Türkiye Halk Sağlığı Kurumu, Süt ve Et Üreticileri Birliği Derneği (SETBİR), Anadolu Ajansı, Avrupa Birliği Veteriner Hekim Platformu ve Veteriner Hekimler Derneğinin katılımıyla bir “Kurban Çalıştayı” düzenlenmiştir. Yine katılımcılar arasına Kültür bakanlığının dahil edilmediği görülür, Millî Eğitim Bakanlığı dahil edilse de, sonuç bildirisinden hareketle denilebilir ki, mezbahada kesimi yaygınlaştırmada ve bireylerin bu konuda eğitilmelerine destek olmaları ve kasaplık belgeleri için dahil edilmiş olabilir. “Yayımlanan Kurban çalıştayı Sonuç Bildirisinde Çalıştayı yapılma amacını şu şekilde açıklarlar:

“Ülkemizde Kurban Bayramlarında yaşanan olumsuz manzaraların önlenmesi, kurban, adak vb. mezbaha dışı kontrolsüz kesimlerin insan, çevre, hayvan sağlığı ve ekonomiye yaptığı olumsuz etkilerin ortaya konulması, bu olumsuzlukların giderilmesi için uzun ve kısa dönemde alınacak önlemlerin tüm tarafların katılımı ile tartışılarak belirlenmesi için AB Veteriner Hekim Platformu ve Toplum Sağlığı Araştırma ve Geliştirme Merkezi'nin ortak organizasyonu ile 21 Kasım 2007 tarihinde Ankara'da “Kurban Çalıştayı” düzenlenmiştir ”⁶⁵ (Veteriner Hekimler Derneği Dergisi, 2007: 28).

⁶⁵ Kurban Çalıştayı Sonuç Bildirgesinde alınan kararlar şu şekilde verilmiştir: Kurban için toplu kesim yerlerinin kurulması, kesim sonrası atık yönetiminin yapılması, bunun için optimum kuruluş yeri kriterleri dikkate alınarak merkezi rendering tesislerin kurulması ve bu konuda belediyelerin yasal zorunluluğu olduğu için öncelikli olarak bilgilendirilmesi, yönlendirilmesi ve harekete geçirilmesi, 2. Vatandaşlarımızın çoğunluğunun bayramının ilk gününde kurbanlarını kesmeye çalışmaları, kesim yerlerinin kapasitesinin yetersiz kalmasına yol açmakta olup, kesimlerin uygun ve hijyenik ortamlarda yapılabilmesi amacıyla “ilk üç güne yayılmasının” teşvik edilmesi (örneğin; kurbanını ikinci veya üçüncü gününde kestirenlerden mezbahalarda/kesim yerlerinde düşük ücret alınması ya da bedava kesilmesi gibi), 3. Kurban ve adak kesimleriyle ilgili kuruluşlar arasındaki yetki karmaşasının giderilebilmesi ve gerekli koordinasyonun sağlanabilmesi amacıyla günün koşullarına uygun ortak kurban mevzuatının (kanun, kurban hijyen ve atık yönetmeliği vb.) hazırlanması, 4. Kamuoyuna yönelik olarak geniş kitleleri eğitecek ve ulaşabilecek şekilde karikatür, çizgi film, belgesel vb. programlar yapılarak, materyaller hazırlanarak görsel olarak ulusal ve yerel değişik yayın organlarında gösterilmesi, ayrıca radyoda programları yapılması ve broşürler hazırlanarak değişik market, hayvan pazarı vb. yerlerde ücretsiz dağıtımlarının sağlanması, toplumsal tutum ve davranışların değiştirilmesini hedefleyen yaygın eğitim ve sivil toplum girişimlerinin çoğaltılması, 5. Kurban kesiminde görev alacak kalifiye elemanların yetiştirilmesine önem verilmeli, kasapların iş kazası ve kesim hatalarının önüne geçilebilmesi amacıyla ciddi bir şekilde eğitimden geçirilmesi ve MEB. tarafından tek elden sertifikalandırılması, 6. Kurbanlık hayvanların nakli sırasında kullanılan araçlara, AB mevzuatları gereğince hayvan refahı açısından

Kurban konusunda, bahsedildiği üzere, çeşitli çalıştay ve sempozyumlar düzenlenmiş; çevreye verdiği olumsuz görüntü, çevre, insan, hayvan sağlığı, dini ve ekonomik yönü ile tartışılmış, bunlara yönelik yapılması gerekenler ve alınması gereken tedbirler tartışılmıştır. Bu tartışmalardan çıkan ortak sonuç toplu kesim yerlerinin iyileştirilmesi ve evde kesimin önlenmesine yöneliktir.. Kentte kurban kesilebilecek yer; belediyeye ya da özel sektöre ait mezbaha, besi çiftlikleri ve şehirlerde sebze ve meyve alım satımı için tahsis edilmiş pazarlar; kasapların ve halkın gelmesi ile kurban kesiminin gerçekleşmesi için tahsis edilen pazar yerleridir. Bunların dışında seyyar olarak tanımlanabilecek olan mobil kesimhaneler kullanan şehirler de tespit edilmiştir. Son seçenek de 2002'de yayımlanan kurban

belli bir standart getirilmesi, hayvanların indirilmesi sırasında özel rampa sistemlerinin zorunlu kılınarak, strese sokmadan hayvan refahına uygun taşıma işlemlerinin yapılması, kesim esnasında diğer hayvanların kesim yerinden uzak bir yerde bekletilmesi, 7. Hayvan pazarlarıyla kesim yerlerinin birbirine yakın olması ve kesim yerlerine kolay ulaşımın sağlanması, yerel yönetimlerin şehir dışında asgari şartları haiz kesim bölgeleri oluşturmaları (hayvan barınağı, hayvan sahipleri ve bakıcıları için prefabrik yatakhaneler yapılması vb.), 8. Kurban olarak satın alınacak hayvanların; sağlıklı, besili, veteriner sağlık raporu/menşe şahadetnamesi, aşı kayıtları bulunan ve hayvan kimlik sistemine kayıtlı olanlardan seçilmesi, gebe ve damızlık değeri yüksek hayvanların kurbanlık olarak kesilmesinin önlenmesi, 9. İl ve ilçelerde ilgili mevzuat gereğince kurulan Kurban Hizmetleri Komisyonlarının daha etkin çalışmalarının sağlanması için mülki idarelerce gerekli tedbirlerin alınması, 10. Her hayvan sahibinin gelişi güzel kurban satışı yapmasının önüne geçebilmek için kurban satışı yapacak yetiştirici veya hayvan sahiplerinin belli kurallar dahilinde sertifikalandırılması, 11. Norm kadro düzenlemeleri adı altında bir süre önce birçok belediyelerimizde ortadan kaldırılan Belediye Veteriner İşleri Müdürlüklerinin tekrar kurularak, koruyucu halk sağlığı hizmetlerine katılımlarının aktif hale getirilmesi, 12. Başta kist hidatik, şarbon, bruselloz ve tüberküloz gibi hayvanlardan insanlara geçen (zoonoz) hastalıklar olmak üzere hayvan sağlığını tehdit eden şap gibi bulaşıcı hastalıklar konusunda kurban öncesinde kamuoyunun bilgilendirilmesi, okullarda bu konularda eğitim çalışmalarının yapılması, kan, sakatatlar ve diğer atıkların kesinlikle çöpe atılmaması, köpek vb. hayvanlara verilmemesi, toprak içine derince açılacak çukurlara gömülerek imha edilmesi, 13. Uygunsuz koşullarda bireysel yapılan kesimlerin önüne geçilebilmesi ve yeterli teknik donanıma sahip merkezi tesislerde kesimlerin gerçekleştirilmesi için vekalet sisteminin özendirilmesi ayrıca bu sistemde yapılacak kesimlerin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde oluşturulacak özel merkezlere yönlendirilmesi suretiyle doğudan batıya olan ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasına yol açan hayvan hareketlerinin azaltılması, 14. Gıda Güvenliği ve hijyen etkinliği açısından; hayvan pazarlarında ve kurban bayramı süresince kesim yerlerinde, resmi görevlendirmelerin dışında Türk Veteriner Hekimler Birliği organizasyonunda Veteriner Hekim Odaları tarafından oluşturulacak havuzdan yerel yönetimlerce hizmet alınması şeklinde hayvan kesim endeksli olarak veteriner hekim görevlendirilmesi ve görev harcırahlarının günün şartlarına uygun olarak ödenmesinin sağlanması, 15. Kaçak kesimlerin ve kayıt dışılığının engellenmesi için her ilde nüfus yoğunluğu dikkate alınarak modern mezbahaların/kombinaların muhakkak hizmete sokulması, sadece bu amaçla kullanılmak üzere kurban derilerinden elde edilen gelirin bir kısmından aktarılacak kaynakla "Kurban Hizmetleri Fonu" oluşturulması, ayrıca özel sektörün kesim tesisleri kurmaları için teşvik edilmesi, 16. Ülke ekonomisi ve deri sanayimiz açısından son derece önemli olan, buna karşın kurbanda yapılan kesim/yüzüm ve muhafaza hataları nedeniyle çok büyük zayıflar verilen derilerin usulüne uygun şekilde yüzülmesi, tuzlanması, ambalajlanması ve derihanelere nakli için yeterli tedbirlerin alınması, 17. Kısa vadede kentlerde olası kurban atıklarının hijyenik şekilde çevreyi kirlilemeden toplanıp yetkililerce uygun şekilde imhası amacıyla kurban öncesi hazırlanan özel poşetlerin belediyelerce dağıtılması ve kurban günü toplanması, 18. Çalıştay kararlarının sonuçlarının izlenmesi ve değerlendirilmesi amacıyla katılımcı kuruluşların "Ulusal Kurban Girişimi" adı altında çalışmalarına devam etmesine karar verilmiştir (Veteriner Hekimler Derneği Dergisi, 2007: 28-29)

yönetmeliği karar alınarak çıkarılan tebliğde de belirlendiği gibi “etrafı kapatılmış özel mülk veya bahçeler”de belediyeden alınan izinle kesim gerçekleştirilir.

Dönemin (2005-2015) Tarım ve Gıda Bakanı Mehdi Eker’in 2007’de verdiği bilgilere göre: “2005’te Tarım Bakanlığı’nın yaptırdığı bir çalışmada kurbanların %26’sı mezbahalarda, %30’u kurban komisyonlarının belirlediği yerlerde, %44’ünün de bahçe ve özel yerlerde kesildiği tespit edilmişken, yapılan çalışmalar sonucunda, iki yılda mezbahalardaki kesimler %30’a, komisyonlarca belirlenen yerlerdeki kesimler %34’e çıkmış, bahçe ve özel yerlerde yapılan kesimlerin oranı da %36’ya düşmüştür (Eker: 2008: 18). 2005’ten 2007’ye toplu kesim yerlerine yönelişin arttığı, 2007 yılında %64 oranında toplu kesim alanında kurban kesildiği görülür ki bu istatistiksel verilerin içinde geleneksel mekânlarda olması verileri etkiler. 2016’ya dek belediyelerin her yıl mezbaha ya da farklı tip kesim mekânları çalışmalarının arttığı gözlemlenmiştir. Ayrıca günümüz kentinde etrafı kapalı mülk ya da bahçe bulunması çok nadirdir. Üstelik bahçede beton zemin olması gibi farklı şartlarla sınırlandırılmıştır ve belediyeden de izin alınması gerekmektedir. “Etrafı kapalı” ifadesi kurbanı, kanı gizlemeye yöneliktir. Bu belirtilen yerler dışında kesim gerçekleştirenler için para cezası uygulanır. Örneğin Adana’da balkonda kurban kestiği görülen kişi, Çevre ve Şehircilik Bakanlığınca para cezasına çarptırılmıştır.⁶⁶

Kurbanın bu sayılan yerlerde nasıl kesildiğini ve bu bağlamda bayramın nasıl geçtiğini yapılan saha çalışmalarından hareketle açıklamaya çalışmak yerinde olacaktır. “ Kentte Kurban Bayramı ilk gün” saha çalışması için 2013

⁶⁶ “Balkonda Kurban Kesen Vatandaş” haberi televizyonlarda, farklı gazetelerde ve internette yer almıştır. Bu olaya dair bir haber örneği:

“Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, balkonda kurban kesen vatandaşa Çevre Kanunu’na aykırı hareket ettiği gerekçesiyle 1.012 TL ceza kesti. Böylece, kurbanlık için ödediği paranın iki katı bir ceza ile karşı karşıya kalmış oldu.

Kurban Bayramı boyunca hayvan kesimleri sırasında çevrenin kirlenmemesi ve kötü kokuların önlenmesi için çalışan Çevre ve Şehircilik Bakanlığı denetim ekipleri, Çevre Kanunu’nu ihlal eden işletmelere ve vatandaşlara ceza uyguladı.

Adana Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Kurban Bayramı’nın üçüncü günü Adana Yeşilyurt Mahallesi apartmanın 8. katında balkonda kurban kesen vatandaşa 1012 TL cezai işlem uyguladı.

Bakanlık, Kurban Bayramı süresince belediyeler tarafından kurulan ve izin alınmış yerler dışında kesim yapan ve gerekli kurallara uymayarak çevreyi kirleten kişilere 1012 TL ceza, işletmelere ise 40 bin 636 TL ceza kesti.”

(<http://www.hurriyet.com.tr/balkonda-kurban-kesene-ceza-geldi-24936990>; (15 Kasım 2013’te alınmıştır)

Kurban Bayramı öncesi bir aylık süreçte Ankara'nın çeşitli yerlerindeki reklam tabelalarında "Türkiye'nin en büyük ve en modern kurban satış ve kesim alanı" şeklinde ifadelerin yer aldığı reklamına çok sık rastlanılan Altındağ Belediyesi Karapürçek Mahallesi Kurban Kesim ve Satış Alanını⁶⁷ belirlenmiştir. Eryaman'dan Kurban kesim alanına çevre yolundan gidilmesine rağmen trafiğin ilerlememesinden dolayı yaklaşık dört saat sonra ulaşılabilmiştir, trafik yoğunluğundan dolayı bazı araçlar geri dönmeye çalışmış ama karşı şeride geçemedikleri için başaramamışlardır. Trafik kurallarına aykırı davranarak geri dönenlere de rastlanmıştır kurban kesmek için gidenlerden kurbanları yanında olanların yolun sağına arabalarını kurbanları kesmeye başladıklarına şahit olunmuştur. Sıcakta arabanın içinde oturmaya tahammül edemeyen insanların yürümekle bitmeyecek bir uzaklığa ulaşmayı göze alarak, arabada şoförü bırakıp ilerledikleri görülmüştür. Oğuz'un da belirttiği gibi "bu merkezlerin bir iki gün içinde açılması, halkın buralara hücum etmesi, kuyruk beklemek, sıra beklemek, yoğun trafik nedeniyle buralara ulaşamamak gibi bu anlamlı günü "bayram"dan, "işkence"ye döndüren sorunların ortaya çıkması, kimi insanlarda "kurban kesmekten vazgeçme" biçiminde bir tepkiye dönüşmektedir (Oğuz, 2013: 161).Yol boyunca yolun sağında ve solunda boşluk bulunan arazilerde kurbanın başına çökmüş kesim işlemini gerçekleştiren ailelere, ellerinde leğen taşıyan kadınlar ve erkeklere rastlanmıştır. Kurban kesme amacına ulaşmak için, "bir an evvel" duygusu, ile yol kenarındaki kesim manzaralarının oluştuğu düşünülmektedir. Kurban kesim yerine ulaşıldığında yeni bir sıkıntının baş gösterdiği araç park yerinin tüm gelenlere yetmediği hatta kurbanlarını gerçekleştirmek isteyen ailelerin kesim yerinin bulunduğu tepenin yamacında bulunan bir tarlalara, karşıdaki tepeye araçlarını park ettikleri görülmüştür. Araçlarından indikten sonra kurban kesim yerine yaya olarak yokuş çıkmaları gereken aileler, yamaçtaki tarlaları tırmanarak kesim yerine ulaştıkları noktada, tellerle çevrilmiş kesim alanının bahçesine girebilmek için uzun bir yol dolanmaları gerektiğini fark etmişlerdir. Belki de bundan dolayı gelen kurbancılar tarafından mı kesildiği bilinmeyen tellerin kesilen kısmından yaşlı insanların ve çocukların da bulunduğu kitleler halinde insanlar kesim alanına geçmiştir. 5 saat, kesim amacına ulaşabilmek için geçen süredir. 200 dönümlük bir arazi üzerinde kurulan, hayvan barınakları, kesimhanesi, sosyal

⁶⁷ Altındağ Belediyesi Karapürçek Mahallesi Kurban Kesim ve Satış Alanı'nda gerçekleşen Kurban Bayramına dair izlenimler için bkz. Ek 1. Fotoğraf: 35-47.

tesisleri ve otoparkı bulunan kurban satış ve kesim alanında insanların her bölümde kuyruklar oluşturduğu görülmüştür. Kesim öncesi için bekletilecek büyükbaş hayvanların yer aldığı mezbananın yanındaki bahçeye götürülecek hayvan sahiplerinin oluşturduğu kuyruk, bu bahçeye ulaştırılabilen hayvanların sahiplerinin oluşturduğu kuyruk, kesilmek için içeri alınan hayvanların sahiplerinin etleri almak için oluşturduğu kuyruk... bunlardan bazılarıdır. Ayrıca beklemekten yorulanların tavuk döner ya da çay kuyruğunu eklemek gerekir. Sırayla içeri alınan hayvanlar toplu halde kesilip temizlenirken, mikrofonla tekbirler getirilmiş, hastanelerin yoğun bakım ünitelerindeki cam bölmeler gibi camekânlardan oluşturulmuş koridorda kadınların ve çocukların camdan bakıp ayaklarından asılmış raylı bir sistemle kesilmiş inekleri izlediklerine şahit olunmuştur. Erkeklerin kurbanlık hayvanın teslim edilmesi ya da et haline dönüşmüş şeklinin teslim alınması görevini üstlendiği görülmüştür. Oğuz'un toplu kesim yerlerine çocukların getirilmesi konusunda görüşü şu şekildedir:

“Kurban kesim merkezlerine, ne yazık ki eski ritüellerin izinden giden aileler çocuklarıyla birlikte gelmekte, sokakta gördüğü bir kedi veya köpek eniği, civciv veya yaralı bir kuş için gözyaşı döken, içi hayvan sevgisi ile dolu çocuklar, bu “toplu katliam”a tanık olmak zorunda bırakılmaktadırlar. İlkel şartlarda, acemi kasaplar elinde sağlık ve temizlik kurallarına hiç dikkat edilmeden ve çocukların gözü önünde yapılan bu “ibadet” veya uygulanan bu “gelenek”, gelecek kuşakların belleğine hayvan bögürtülerinin çocuk ağlamalarına karıştığı bir toplu katliam olarak kazınacaktır (Oğuz, 2013: 160-161)”.

Bu kurban kesim alanında acemi kasaplar olmasa da hayvan sesleri, toplu olarak kesilmiş asılı hayvanlar ve kan görüntüleri ve bunu izleyen çocuklar ve çocuklarına izleten ailelerin mevcut olduğu tespit edilmiştir. Mezbananın bahçesine çıkıldığında, tazyikli suların da karıştığı tahmin edilen kanlı suların bahçenin eğimli alanına doğru aktığı ve bekleyenlerin ayakkabılarına bulaştığı görülmüştür⁶⁸. Bahçede ambulansların, nakliye araçlarının mevcut olduğu, kesilmiş ve parçalara ayrılmış kurbanların eller arabası ya da market arabaları ile taşındığı, etlerin hızlıca poşetlendiği görevlilerin de yardımıyla arabalara yüklendiği saptanmıştır. Altındağ Belediyesinin resmi sitesinde bu kurban kesim alanına dair yer alan haberde⁶⁹ 1,5 dakikada aynı anda 3 hayvanın kesilebildiği, sıra numarası alan

⁶⁸ Bkz.Ek 1: Fotoğraf 40,44.

⁶⁹ http://www.altindag.bel.tr/haber.asp?islem=1&haber_ID=4052 ; (13 Ekim 2014'te alınmıştır)

vatandaşların çay kahvelerini içerken 10-15 dakika gibi bir sürede kurbanlarını kesilmiş olarak teslim alabilecekleri ifade edilmektedir. Gelenekte kurban olarak kesilen hayvanın diğer kesilecek hayvanlara gösterilmemesi gerekliliği vurgulanırken, 1,5 dakikada üç hayvanın kesilmesi, hayvanların kesilmek için art arda sıraya girmesi, kesimhanelerin gelenekle örtüşmeyen bir diğer yönüdür. Ayrıca kesim ve teslim süreci şu şekilde aktarılmaktadır: “Tesiste ilk olarak devirme kabinine yerleştirilen kurbanlıkların kesme işlemi, profesyonel kasaplar eşliğinde başlıyor. Kurbanlıklar daha sonra raylı sistem aracılığıyla göğüs kısımlarının açılacağı bölmeye ulaşıyor. Aktarma işlemi gerçekleştirildikten sonra derisi yüzülen kurbanlıkların içi tamamen temizleniyor. En son aşama da ise kurbanlıklar ikiye ayrılarak, ardından da dört parça halinde sahiplerine teslim ediliyor”. Son derece teknik detaylarla düşünülmüş tesis bayramın ilk günü bekleme tesisine dönüşmektedir. Kurban Kesim yerine ulaşmak, sıra fişi almak, kurbanlığı kesim anını beklemek için bayramda ayrılan süre saatleri hatta akşamı bulabilirken ritüele ayrılan süre camekânın ardındaki bir dakika ve teslim alınması için gerçekleşen 10-15 dakikadır. Bu bir çelişki oluşturmaktadır. Bayram bekleme bayramı, toplu kesim ve kan görüntüleri bayramına dönüşmektedir. Ayrıca kurban kesenlerin bayrama kurbanın ciğerini kavurarak yemeleri yerine tavuk döner yemeleri kurban bayramının ritüel boyutunu gözler önüne sermektedir. Brisebarre, Fransa’da bir toplu kesim alanında yaptığı gözlem sonucu şu yargıya varır ve sözde soru cümlesi ile yanlılığı vurgular: “1987’ de Aulnay Sous Bos’ta toplumsal kesim alanında, en beceriklileri için, koyunları kesip temizlemek için 2 saat gerekti. Fakat ailenin koyununun kurban ete dönüştürmeye harcadıkları bu zaman tamamen ritüele bağlı değil midir?” (1998: 145). Sözde sorusuna şu yanıtı verir “Göçmenlik şartları altında ve kentsel yaşam alanlarında, Kurban Bayram yemeği için, hayvan, kurbanın ete dönüşmesine tahsis edilen sadece basit dini ve teknik bir eylem oluyor (Brisebarre, 1998: 146). Bu soru aslında tam da Türkiye’de mezbahalarda gerçekleşen kurban ritüeli uygulamalarına sorulması gereken bir sorudur: Ailelerin kurbanı ete dönüştürmeye harcadıkları zaman ritüele bağlı değil midir? Geleneksel bağlamındaki kurban ritüelinde kurbanın ete dönüştürülmesindeki aşamalardan ikinci bölümde bahsedilmişti. Kurbanı kına yakılması, süslenmesi, tuz yedirilmesi, su içirilmesi, ayaklarının ve gözlerinin bağlanması, kibleye doğru yatırılması, tekbirler getirilmesi, kesilmesi, kanının çukura akıtılması ve çocukların alnına sürülmesi, gövdenin şişirilmesi, ağaca

asılması, derisinin yüzülmesi, iç organlarının çıkarılması, bir yandan çıkarılan ciğerin hemen pişirilmeye başlanması, kalan kısmın büyük parçalara ayrılması, küçük parçalara ayırmak için bir gün beklenmesi ve tüm bunların rol ve görev dağılımı içinde paylaşarak ve yardımlaşarak yapılması gibi. Tüm bu aşamalar, kurbanın ete dönüştürülürken harcanan zamanın miktarını ritüelin belirleyebileceğini gösterir. Mezbaha sistemi ile ritüele harcanan zamanın, beklemek için harcanan zamana dönüştüğü saptanmıştır. Bekleyen sadece kurban kesim yerine gidenler olmayabilir, bir de evde bekleyenler vardır. Bir aile çocuğunun mezbahadaki kan görüntülerini görmesini istemiyorsa, evde bekleyen bir çocuk vardır, çoğu zaman kadın da evde bekleyenler arasındadır. Oğuz'un bu konudaki izlenim ve tespitleri şöyledir:

“Kurban, bir aile ritüelidir. Oysa kurban kesim merkezleri, bunu aile ritüeli olmaktan çıkarmıştır. Bu merkezlerin kötü koşullarını bilen aileler, çocuklarını artık buralara göndermemektedir. Sadece babalar ve diğer yaşlı büyük erkekler sabah erkenden gitmekte ve akşam geç vakitte elinde et poşetleri ile eve dönmektedir. Bu sahne çocuğun belleğinde nasıl yer alacaktır? Bayram gününde yanlarında olamayan baba, taze kesilmiş ve işlenmemiş etlerin yoğun kokusu, her gün eve bir kilo et gelirken bugün yirmi kilo gelmesi vs...Oysa gün boyu kurban kesim merkezinde sıra bekleyen babanın kurban imgesi, çocukluğunda böyle değildi. Bugünün babası çünkü çocukluğunda günler öncesinden başlayan Kurban Bayramı hazırlıklarını yakından izlemenin yanında, neden kurban kesildiğinin öyküsünü, defalarca büyüklerinden dinlemişti. Hz. İbrahim'in sözünü yerine getirmeye çalışırken yaşadığı trajedisi, anne Hacer'in evladı için döktüğü gözyaşı, Hz. İsmail'i kesmeyen ama taşı kesen bıçak ve nihayet bir koçun gökten süzülüşü ve Hz. İsmail'in kurtuluşu. Bunlar bugünün babasının sözlü kültür ortamında geçen çocukluk döneminde belleğine kazınmış bir öyküydü. Bu öykü aynı zamanda hayatının ve var oluşunun öyküsüydü (Oğuz, 2013: 161-162).

İçerik boşaltılan kurban ritüelinin öyküsü kurban bayramında aktarılmamakta, metafor karşılığını bulamamaktadır. Hz. İbrahim mitinin başka alanlarda sembolleştiği ya da esin kaynağı olduğu görülmektedir. Askerler için “kınalı kuzular” ifadesinin kullanılması,, Özel Harekat Polislerine “İbrahim'in Delileri” denilmesi bunlara örnek olarak verilebilir. Deli kelimesi burada çılgın anlamını da içermektedir. Kendini vatan için feda ederken, doğrudan ölüme meydan okudukları korkmadıkları, İsmail gibi teslimiyet gösterdikleri için kullanıldığı tespit edilmiştir. Toplumsal bellekte asker de polis de vatanın kurbanlarıdır. Ritüelin iğninin boşaltılması git gide mitin iğninin de boşaltılmasına neden olabilir mi? Mitin

içeriğinin korunduğu ama havyan kurbanından çok insan kurbanına doğru evrildiği, Hz.İsmail olma yönünün daha sık kullanıldığı görülür. Evde arkadaşı olan koçu feda eden, feda ederken nedenini anlatılan mitle hissedilen çocuk, bayram akşamı evde et yiyen çocuğa dönüşmüştür. Mit olmadan ritüelin kültürel özelliklerinin azaldığı hatta yok olduğu saptanmıştır.

Karapürçekler Kurban Kesim ve Satış alanındaki saha çalışmasındaki başka bir izlenim de oraya gelen ailelerin birbirlerini tanımasa da birbirlerine yardım etmeleri ya da sohbet etmeleridir. Bu durum, kurban ritüeli kentte geleneksel özelliklerini yitirse de yeni bir gelenek mi türetiyor? Sorusunu akıllara getirir. Etlar arabalara yüklenirken ya da hayvanlar beklenirken, sıra alınırken, belki de bayram havası yaşamak isteyen insanların bilinçli seçimi ile, insanlarda sürekli bir iletişim ve yardımlaşma çabası içinde oldukları görülmüştür. Alanın bahçe kısmında sarma saran iki kadına rastlanmıştır. Sarma saran kadınlar: “Kurbanımızı beklerken hem vakit geçmiyor, hem de evi bıraktık buralara geldik hazırlıklarımızı yetiştiremedik” diye ifade etmişlerdir. Sosyal tesise geçildiğinde kesimhanenin önündeki gibi tavuk döner satan bir mevcut değildir ancak tabldotta pilav ve sıcak yemek satılan bir lokanta mevcuttur. Bayram kahvaltıları yerini fastfooda; sarmalı, kavurmalı, baklavalı öğle yemekleri yerini tabldotta teslim etmiştir. Keçiören Belediyesi ise, Ovacık Kurban Kesim yerini tanıtırken çay, ücretsiz poşet, galoş dağıttıklarını ve hızlarla üç dakikada kesim ve parçalama işini yapıp teslim ettiklerinden bahsetmektedirler. Belediyeler teknik ve temizlik açısından birbirleri ile yarışmaktadırlar. Ayrıca Ovacık da kurbanının kendisi kesmek isteyenler için alanlar mevcuttur. Kurban sayısı o kadar çoktur ki, geniş açıdan manzara hayvanları üzerine çökmüş öldürmeye çalışan insan yığınlarına dönüşüvermektedir. Bu duruma Eskişehir’deki pazar yerinde de rastlanılmıştır. Ayrıca Eskişehir’de pazar yerinde her kasabın önünde koçlarının boynuzlarından tutmuş, koçları ile birlikte sıra bekleyen öbek öbek insan yığınları ile karşılaşmıştır. Burada kadınlar yoktur. Kimin sırası gelirse yine birbirini tanımayan insanların kasaba ve kurban sahiplerine yardım ettiğini görülmüştür. Yapılan görüşmelerde ızgara yapıp tanımadıkları insanlarla paylaştıklarını anlatanlar oldu. Bu yine Brisebarre’in bir tespitini hatırlatır: “Böyle bir kesim alanına, yüzlerce Müslüman ailenin aynı anda aynı yere gitmesi acaba köy gibi ya da mahalle gibi kurbanı tasdikleme görevini üstelenen yeni bir “ toplum” oluşturmaya

destek vermiyor mu ?” (Brisebarre, 1998: 184). Bu soru Türkiye kentlerindeki toplu kesim yerlerindeki duruma da yöneltilebilir ancak Türkiye’de kurban kesim yerine gidenlerin gitmeyenleri eleştirdiği, kurbanı tasdikleme ya da tasdiklememe üzerinden bir toplumsal ayrımcılık belirgin şekilde yoktur; ancak tartışmalar “Endüstri ve Medya Boyutuyla Kurban” başlığında görüleceği üzere kan, vahşet, hayvanseverlik, acemi kasap, çağdaşlık üzerinden gitmeyenleri dışlamaya yöneliktir. Fakat kurban kesim merkezlerinde “bayramda tanışanlar”ın, bayram duygusunu hiç tanımadıkları insanlarla gerçekleştirmeleri, paylaşımında bulunmaları, ritüele yeni bir işlev yükler mi?” sorusunu yöneltmek daha uygun olabilir.

Belediyelerin, kurbanla dair çözüm arayışları yeni bir toplu kesim alanı sayılabilecek olan “mobil mezbaha” sisteminin uygulanmasını da getirmiştir. Bu sistem kamyonlarla taşınabilen prefabrik tarzı kesimhanelerdir. Yalnız adından anlaşıldığı gibi sokak sokak gezip ailelerin kurbanını kesen bir sistem değildir. Yine belediyelerin önceden tespit ettiği ve ilan ettiği yerlere kurulan sistemlerdir. Tespit edilen yerler genellikle pazarlardır. Geçici toplu kesim alanı olan mezbahalardan farkı daha küçük sistemler olması ve kurbanları tek tek kesmeleridir; toplu kesim için tesis edilen pazar yerlerinden farkı da kesimin kapalı bir karavan içinde teknik sistemlerle yapılıyor olmasıdır. Mumford (2013), teknoloji toplumunun yöresel kültürle uyum sağlaması gerektiğini savunur. Acaba bu sistemi düşünmek, bayramı geleneksel bağlamı ile yaşamak isteyenlere atılan bir adım mıdır yoksa belediyeler için daha kolay bir sistem olarak mı görülmüştür? Bu sistemlerin pratik çözüm arayışlarının bir sonucu olarak uygulandığı en doğru yanıt olabilir. Kent dışına çıkan bayramı trafik ve beklemekle geçiren vatandaşların tepkisi ile şehrin kirlenmesine verilen tepkilere dayalı ortada buluşturmaya çalışan bir çözüm arayışı da olabilir. Mobil kesimhane sistemleri üreten Cemsan adında bir firma bu kesimhanelerin özelliklerini şu şekilde tanıtmaktadır: “Kamusal Kesim Alanları için daha fazla ortam kontrol edilmesini sağlar; daha temizlik ve sağlıklı kesimi sağlar; şehirlerde ve mahallerde sokak kesimlerini önler, görüntü kirliliğini ortadan kaldırır; kesim organizasyonun daha hızlı ve organize yapılmasını sağlar; nerede kesim yapılmak isteniyorsa, orada kesim olanağı sağlar”⁷⁰. Bu kesimhanelerin yer değiştirebilir olması, organizasyonların hızlı gerçekleşmesi, kesimi görünür

⁷⁰ http://www.cemsanmakina.com/tr/products/mobil_mezbahane; erişim tarihi: 13 Şubat 2016

olmaktan çıkarması; nüfusu daha az olan belediyeler, yerel yönetimler için daha cazip hale getirdiği saptanmıştır. Mobil kesimhanelerin küçük şehirlerde ya da büyük ilçelerde daha çok uygulandığı tespit edilmiştir. Kahramanmaraş ili Dulkadiroğlu Belediyesi, Van ili Erciş Belediyesi, Balıkesir ve Erzurum il merkezi ve ilçeleri, Akşehir; bu uygulamanın başlıca uygulandığı yerler olarak tespit edilmiştir. Ayrıca İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerde büyük geçici mezbahalara ek destek olarak mobil mezbahaların kurulduğu tespit edilmiştir. Kurbanıye Mobil Kurban Kesim Üniteleri, Mobil Adakmatik gibi yeni adlandırmaların türediği belirlenmiştir.

Her belediyenin kendi kapasiteleri ölçüsünde farklı çözümler üretmeye çalıştığı tespit edilmiştir. Oğuz, bu durumun aile ritüeli olan kurbanın yok olmasına yol açtığını savunur: “Çağdaş kent, kurban konusunda ortak ve uygulanabilir bir karara sahip değildir. Belediyenin yaratmak istediği “ hijyenik kesim ortamları” oluşmamıştır. Bu merkezler, toplu katliam ünitelerinden başka bir şey değildir. Kenti kurban atıklarından ve kirliliğinden korumak istenirken, bir aile ritüelinin bütün gösterimleriyle ortadan kalkmasına neden olmaktadır (2013: 165)”. Kent, kurban ritüelini gerçekleştirecek ailelere seçenekler sunmakta, aileler tercih yapmaya zorlanmış olmaktadır.

Kentte yaşayan ve kurban kesmeye maddi olarak gücü yeterli bireylerin üstlendikleri rol bağlamında kurbanı nasıl ya da nerede gerçekleştirdikleri doğrultusunda şu şekilde sınıflandırma yapılabilir:

1. Ailenin tüm bireyleri ile birlikte kurbanı mezbaha, mobil kesimhane, besi çiftliği gibi toplu kesim yerlerinde gerçekleştirenler; kurbanını kasaba kestirenler ya da bu toplu kesim alanlarında kendi kesenler
2. Ailenin erkeğinin toplu kesime katılarak çocukların ve kadının evde bekleyerek kurbanı gerçekleştirenler
3. Migros, Carfoursa, Çağdaş Market... gibi şirketlere ve Et ve Balık Kurumu gibi kurumlara kredi kartı ile ödeme yapıp sipariş verdikleri kurbanı paket halinde, tüm aile bireyleri ile evde bekleyerek gerçekleştirenler

4. Yurtiçi ve yurtdışında faaliyet gösteren çeşitli derneklere, Kızılay, Mehmetçik Vakfı gibi kurumlara kredi kartı ile ödeme yapıp, kurbanın etini hiç görmeden gerçekleştiren aileler
5. Kurban kestirmeyip, kurban parasını çeşitli vakıf ve derneklere bağış yaparak gerçekleştirenler
6. Kurban kesmeyi doğru bulmayarak ya da aracı kurumlara, kişilere vekâlet vererek bayramı tatil olarak geçirenler
7. Geleneksel bayramı özledikleri ya da doğru buldukları için;
 - a. Uygun mekâna sahip olduklarından evlerinde gerçekleştiren aileler
 - b. Uygun mekânı olmayan, gizli kaçak evlerinde kurban gerçekleştiren aileler
 - c. Kurbanı gerçekleştirmek için bayramda memleketlerine gidenler

Mobil kesimhane olsun pazar olsun geçici mezbaha olsun, hangi tip ve özellikte olursa olsun toplu kesim yerlerinde kurbanını gerçekleştirmek istemeyenler için yeni yeni oluşumlar ortaya çıkmıştır. Kent, kalabalıkların isteğini karşılayamamıştır. Kurban bayramı, “sanal kurban” olarak da adlandırılabilir bir uygulamaya doğru evrilmeye başladığı görülmektedir. Bu evrilmenin kurban bayramının ritüel kısmının gücünü kaybetmesi ile gerçekleştiği düşünülmektedir. Moyers’in günümüz ritüelleri için yaptığı tespit bu evrilmenin nedenlerini açıklayıcı nitelikte görülmektedir: “Ritüel gücünü kaybetti, bir zaman içsel gerçekliğin aktarımı olan ritüel, artık yalnızca şekilden ibaret.” (Campbell ve Moyers 2013: 26). Kurbanın kent dışına çıkarılmasının kent içinde ritüel bağdaşıklığının kaybolmasına yol açtığı tespit edilmiştir. Toplu kesim alanlarında içsel gerçekliğini aktaramayan, bu durumun kasaptan et almaktan farkı olmadığını düşünen, sıra beklemekten, kan görüntülerinden bunalan ama kurbanın dini bir ibadet olarak gerçekleşmesi gerektiğine inanan bazı aileler genellikle marketlere ya da et tesis kurumlarına yönelmişlerdir. Et ve Balık Kurumu, Çağdaş Market, Carfoursa, Makro Market, Migros gibi özel şirket ve kurumlar, şehrin reklam tabelalarında, televizyonda ya da internette yaptıkları temiz kesim, eve teslim, kredi kartına taksitle ödeme gibi ifadelerle yaptıkları reklamlarla eve pakette et gelmesini cazip hale getirmeye çalışmışlardır. Kargo gibi bir sistemle parçalanmış, poşetlenmiş etler, koli ile evlere

teslim edilmektedir.⁷¹ Kredi kartı ile ödeme yaparak, telefona gelen kısa mesajla kurbanının kesildiğini öğrenerek aileler kurbanını gerçekleştirmiş olurlar.

“Kentte kalanlar ve kurbanlarını gösterilen geçici mezbahalarda kesmek zorunda kalanlar ise, ailece yapılan bir tören olan kurban ritüelini hiçbir şekilde icra edemedi. Çocuklar kurban kesmeyi, sabah erken saatte giden ve akşamüzeri dönen babalarının getirdiği poşetlenmiş 15-20 kilo et elde etmek olarak algıladı ve çocuk şu sonuca ulaştı: 20 kilo et elde etmek için gün boyu geçici mezbahada beklemeye gerek yok, hipermarketlerden daha kolay ve ucuz et temin edilebilir” (2014: 45).

Hipermarketlerden daha kolay ve ucuz et edilebilir, fikrini hipermarketler gerçek kıldı ve kurban organizasyonlarına başlamış oldular. Anaokulunda kreşte, bayrama kartonlara sevimli, kurdele takmış koyun resmi çizerek kartpostal ya da maket yaparak hazırlanan çocuklar, bayramın ilk günü eve koli ile ya da babasının taşıdığı poşetlerle gelmiş etlerle de bayramı yaşamaktadır. Büyükler kurbanlarına camekandan ya da bariyerden baktığı gibi çocuklar da bayram öncesinde anaokulu aktivitelerinde kartondan yaptıkları kurbanlara dokunmaktadırlar. Aktarılanlar, birkaç çocuk şiiri, bayram piyesleri ve anaokullarında kartpostal yapımıdır.⁷² Kültürel boyutta aktarılanlar, kurbanın ritüelinin kaybolduğunu, ritüel olmayan bir şeye sanal kurbanı dönüştüğünü göstermektedir. Diğer sosyal paylaşımların sanallaşması gibi kurban da sanallaşmıştır, Kurban artık bir SMS kadar uzaktadır. Connerton’un da belirttiği gibi “Bir sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş, bedenleştirme pratiğinden kaydetme pratiğine geçiştir.” (1999:118–119). Kurban ritüeli bedenen de katılan bir ritüelken, şirket ve kurumların kısa mesajlarında kayıtlı yerlerini almıştır.

Sanal kurbanı ayrıca yurtdışında ve yurtiçinde faaliyet gösteren kurum ve derneklerin kurbanı aracı kurum olmaları girer. Fark eve et gelmemesi, tüm kurbanın bu derneklerin belirlediği yerlere dağıtılmasıdır. Kurban bayramı boyunca

⁷¹ Bkz. Ek 1: Fotoğraf 49,50.

⁷² Kurban bayramı şiirleri için bkz.

http://www.okulsiirleri.com/kurban_bayrami/kurban_bayrami_siiri-t3536.0.html

<http://www.eokulegitim.com/kurban-bayrami-ile-ilgili-siirler-2/>

<http://www.webokur.net/forum/konu/kurban-bayrami-ile-ilgili-siirler-kisa-siirler.15914/> (10 Ocak 2016’da alınmıştır).

Okul öncesi eğitim veren okullarda kurban bayramı hazırlıkları ve afişleri için bkz:

<http://www.onceokuloncesi.com/kurban-bayrami-etkinlikleri/kurban-bayrami-ile-ilgili-etkinlik-arsivimiz-46523.html>

<http://www.onceokuloncesi.com/emel-hoca-dan-planlar/kurban-bayrami-18872.html> Erişim Tarihi: (24 Ocak 2016’da alınmıştır)

dağıtılması gereken etler, kimi derneklerce derin dondurucularda saklanarak bir yılda dağıtılmaktadır. Kurbanın dini boyutunca bu sakıncalı görülmektedir. Halkbilimsel açıdan da ritüelin; kurban etinin paylaşılması, birlikte tüketilmesi ve bireyler ve aileler arasında sosyal bağ oluşturması işlevi yerine gelmemiş olur.

Aracı kurumlar da kentte yaşayanlar için bazen zorunlu bazen isteğe bağlı bir seçenek oluşturmuş, yurt içi ve yurtdışına dair görüntüleri derneğin ya da kurumun web sayfalarında ya da dergi ve broşürlerde paylaşmışlardır. Hatta yurtdışına kurban parası göndermek kurban satın almaktan daha ucuz olduğundan bazen tercih sebebi olmuştur. Özel bir gazetenin verdiği bilgilere göre “Türkiye kaynaklı yardım kuruluşları 2007 yılında 19–21 aralık tarihleri arasında yurt dışında 111 ülkede 200.000 kurban kesip dağıtmışlardır” (*Yeni Şafak*, 22.12.2007.) Özer Çetin’in (2008), *Kurbanla İlgili İnanç ve Tutumlar* adlı doktora çalışmasında aracı kurumlarla kurban gerçekleştirilmesine dair şu çıkarımı yapmıştır: “Şehirleşme, teknolojik gelişmeler ve göç gibi toplumsal değişmeyi etkileyen faktörler kurban konusundaki inanç ve tutumları etkilemezken, davranışları etkilemektedir. Kişiler teknolojik gelişmeleri kullanarak dünyanın farklı köşelerinde kurban kesmektedirler. Bu gelişmeler kurban ibadeti ile ilgili davranışlarda değişimlere neden olurken geleneksel kurban coşkusu olumsuz yönde etkilemektedir” (Çetin, 2008: IV). Kurban bayramı ritüelinin ibadet boyutu bulunduğundan, inananlarca devam ettirileceği öngörüldüğünden aracı kurumlarca kurbanın bu yönüne ve ehil kişilerce kesilmesi yönüne vurgu yaparak kurban kesecekleri teşvik ettikleri, kurgunun yine kentlerdeki kurbanı acı çektirenler, kan görüntüleri üzerinden yapıldığı tespit edilmiştir. Aracı kurumlarca kurbanın nasıl gerçekleştirildiğine dair örnek vermek için Kızılay’ın kurbanı nasıl gerçekleştirdiğine değinilebilir. Dönemin Kızılay Başkanı Tekin Küçükali, kurbanlıkların alım aşamasından et halinde dağıtım aşamasına dek şu bilgileri veriyor:

“İnsanlarımız, Ağrı’dan Van’dan hayvanlarını alarak, büyük şehirlere geliyorlar. Hayvanları da, kendileri de sağlıksız yaşıyorlar. Araya mal cambazları giriyor, köylünün elinden malını alarak, başkasına satıyor, arada da istifade ediyor. Et-Balık Kurumu yetkililerimiz, bu insanlarımızı daha evlerindeyken dolaşarak ellerindeki hayvanları pazarlıkla alıyor ve tesislere getiriyor, kurbanı da yerine getirmiş oluyor. Dolayısıyla köylümüz de malını nereye satacağını bildiği için rahat ediyor.

2005 depreminde zarar gören Pakistan için bir kurban organizasyonu gerçekleştirdi. Et ve Balık Kurumu'nun titiz çalışmasıyla bu etleri soğuk hava depolarında muhafaza ederek, sene boyu fakir fukaraya dağıttık, 78.000 ailenin evine girdik. Yarım kiloluklar da bize vekalet verenlerin evlerine, ilçe başkanlarımızın vesilesiyle ulaştırıldı. Bu işler kesintisiz devam etti, biz bu kurbanın tamamını kestik ve tamamını da kavurma yaptık. Kurban etinin paraya çevrilmesine şiddetle karşı çıkıyorum. Çünkü hem fakir fukaraya et gitmez hem de hayvan bakıcıları azalır. O zaman ithal ete muhtaç oluruz. Kombinelere verirsek, oradan herkes alır. Meyhanecide alır. İbadet, meyhanecinin masasına meze olamaz" (Küçükali, 2008: 23).

Her yıl yapılan tartışmalar arasında kurbanın kesilmeyip parasının verilmesi de vardır. Dini açıdan bakanlar bu şekilde sadaka olduğunu, kurban olmadığını; hayvan severlik üzerinden tartışma yürütenler yerine bağış yapılabileceğini belirtir. Kurbanın kesilmesini doğru bulmayan⁷³ ya da bağış olsa da olur diye düşünen, kurban kestirmeyip, kurban parasını çeşitli vakıf ve derneklere bağış yapan aileler de vardır. Kurbanın kesilmesi yerine bağış olarak verilmesi seyrek rastlanılan bir durumdur. Derlemeler sırasında durumu uygun olup da kurban kesmeyi doğru bulmayanlar, genellikle "yıl boyunca zaten fakirlere yardım ediyoruz" cevabını vermişler, bağışı sürekli yaptıklarını vurgulamışlardır. LÖSEV Derneği⁷⁴ kurban üzerinden bağış kampanyaları yapmış, "Kurban Bağışlarınızla Lösemili Çocuklar Hayat Bulsun"; "Her Kurban Bir Can"; "Kurban Bayramında Binlerce Çocuğumuzun Hayatını Kurtarabilmek İçin Bağışlarınızı Bekliyoruz", "Kurban Kesmiyoruz Hayat Kurtarmaya Devam Ediyoruz" sloganlarının yer aldığı bu kampanyaları "öldürmek" ve "yaşatmak" kavramları üzerinden yürütmüş, belki de gelen tepkilerden ya da bu şekilde yeterli bağış toplayamadıklarından son yıllarda kampanyalarını, "hasta çocuklara yıl boyunca et yedirdikleri, kredi kartına taksitle, et tesislerinde kurban kestirdikleri" argümanı ile yapmışlardır.

⁷³ Hayvanın kesilmesinin doğru ya da yanlışlığı tartışmalarına bir örnek: "Koyunun acı çekmesinden dolayı, bazı Müslümanlar kesim pratiğine karşıydı. Kurandaki ayetlerden biri her Müslüman aile babası, koyun boğazlamayı bilmeli ve teknik tedbirlerden biri de hayvana acı vermeden yapmalı (Brisebarre, 1998: 57). Sanki bu iki karar arasında seçim yapılmalı: Fransız ortamında aktarılanları muhafaza etmek, Müslümanların Fransız topraklarına ayak bastığı anda çoğu şeyleri arkada bırakmak. Mahrem olanı, özeli, muhafaza etmek; görselden, maneviyattan, spiritüelden uzaklaşmak (Brisebarre, 1998: 59). Göçü yaşayanların burada doğup yaşamayanların arasındaki uçurumu yaratan çoğul etnik, sosyal ve dini açmacılığın gerçekleştiğini ve bu uçurumun Ayd Bayramında sergilendiğini görüyoruz. Babalar İslamı, oğullar İslamı diye kavramlar ortaya çıkıyor böylece" (Bastenier et Dassetto, cités par Saint-Blancat, 1997 :12, note 1akt. Brisebarre, 1998: 60).

⁷⁴ Bkz. Ek 1: Fotoğraf 51.

Kurban üzerine yapılan tartışmalar ve ailelerin kurbanı nasıl gerçekleştireceklerine dair aldığı kararlar, günümüz kentinde kurbanın ötekileştirilmesinden kaynaklanabilir. Oğuz'un bu konudaki tespit ve görüşleri şöyledir: "Kurban kesim merkezleri, çağdaş kent içinde kurban kesimini ötekileştirilen, onu toplum dışına iten bir yaklaşımla ortaya çıkmıştır ve kurbanı bir aile ritüeli olmaktan çıkararak, geçici mezbahalarda ve sağlıksız koşullarda et üretimi biçimine dönüştürmüştür. Böyle sürdürülürse, gelecek kuşaklar arasında kurban kesimi Avrupa'daki gibi bir "azınlık ritüeli"ne dönüşebilir. (Oğuz, 2013: 165). Kurbanı doğru bulmayı ya da aracı kuruma vekâlet verip izin günlerini tatilde geçiren aileler ve kurbanı geleneksel bağlamında gerçekleştirmek isteyen memleketlerine giden aileler vardır. Türkiye'de Kurban Bayramı için genellikle 9 gün tatil ilan edilmektedir. Uçak firmaları, oteller v.b. çeşitli turizm şirketleri bayrama dair kampanyalar yapmaktadır. Bu hususa kurban endüstrisi bağlamında tekrar değinilecektir. "Nerede o eski bayramlar" duygusu ile Kurbanı küçüklüklerindeki gibi gerçekleştirmek için ya da yıl boyu çalışıp büyüklerini uzun tatilde görme fırsatı yakaladıkları için memleketlerine giden aileler de çoğunluktadır. Kurban kesmek isteyenlerin köylerine yönelik sebebine dair Oğuz şu saptamayı yapar:

"Mega yapıların ve dev apartmanların kurgucuları, Hıdırlık tepesine apartman dikmek dâhil geleneksel kültürün birçok unsurunu yok ettikleri tarihî kentte son bir hamle daha yaptılar ve kent içindeki Kurban ritüelini yasakladılar. Çağdaş kent modeli Avrupa ve Amerika'dan alınınca ve ortak yaşam alanları buna göre kurgulanınca, haklı olarak kurban kesimi bu kurgunun dışında kalıyordu. Böylece kentlerde sürgün dönemi başladı. Kurban kesmek isteyenler kentin dışına çıkmak zorunda kaldı. Kimi uzak mahallelerdeki birkaç gecekonduya sığındı, kimi komşu ilçe ve köylerden eş dost arayama koyuldu kimi de baba ocağına yani uzak illerdeki doğduğu köye yöneldi" (2014: 45).

Tatile gidenler ile memlekete gidenlerin aynı anda kentten yola çıktığı aynı anda kente döndüğü bu zaman dilimi trafik yoğunluğuna ve trafik kazalarına neden olmaktadır. Bu nedenle bu bayram "Kanlı Bayram" adlandırılması ile de basında ve halk arasında yerini aldığı görülmektedir.

TÜİK'ten elde edilen Jandarma Bölge ve Polis raporu sonuçlarına⁷⁵ yıllara göre bakıldığında 2001'den 2014'e kadar trafik kazalarının üç katına çıktığı görülmektedir. Yaz tatillerinde trafik kazalarının daha çok yaşandığı tespit edilmiştir. Tatilde yaşanan mekândan farklı bir yere gitme fikri ile trafik kazaları yoğunluğu arasında doğru orantı olduğu görülmüştür. Fakat bayramın gerçekleştiği aylardaki kaza oranları diğer aylarla karşılaştırıldığında bayramın yaşandığı aydaki oranın daha yüksek olduğu görülmemiştir. 2006, 2007,2008, 2009 yıllarında kurban bayramı aralık ayı içinde gerçekleşmiş, arife ya da son günleri aralık ayına denk gelmiştir. Bu tarihlerde trafik kazası sonucu hayatını kaybedenlerin sayısı 300'lü rakamların üstündeyken, 2010, 2011, 2012, 2013 ve 2014 yıllarının yani kurban bayramına denk gelmeyen aralık aylarında 200'lü rakamlara düştüğü görülmüştür. Aynı durum kasım ayı için de tespit edilmiştir. (Arifeden itibaren) Kurban Bayramına denk gelen 2009, 2010 ve 2011 yıllarının kasım aylarındaki trafik kazalarında hayatını kaybedenlerin sayısı, sonraki yılların kasım aylarına göre daha fazladır. Ancak unutulmamalıdır ki, kazaların artmasında hava şartları, tatil, sürücü hataları gibi pek çok etken vardır. Kurban Bayramı resmi tatili arife ile birlikte dört buçuk gün olduğundan tatilin hafta sonu ile birlikte dokuz güne çıkma olasılığı yüksek bir bayramdır. Bayram tatillerinin 9 gün olması, Bayramı köye ya da kasabada geçirmek isteyenler ya da tatil beldelerine gitmek isteyenlerin bayramda yoğun trafiğe neden olduğu bilinen bir gerçektir. "Kanlı Bayram", "Trafik Kurbanı" gibi ifadeler gazetelerin manşetlerinde ya da televizyon haberlerinde sıkça yer aldığı bilinmektedir.

Memleketlerine gitmeyip kentte bayram geçirenler için kurban kesimi dışında bayramlaşma da geleneksel mekânlara göre daha farklıdır. Bazı şehirlerde bayramda toplu taşıma araçları ücretsizdir. Birbirleri ile tanışan ya da akraba olan bazı aileler kentlerde birbirlerine uzak yerlerde oturduklarından aralarında evde hangi günlerde bulunacaklarına dair anlaşma yaptıklarını belirtmişlerdir. Örneğin kurbanın birinci günü evdeyiz diyen aileye ziyaretler birinci günü, ikinci günü evdeyiz diyen aileye ikinci günü yapmaktadırlar. Her yıl hangi günü evdesiniz diye sormaya gerek duymadıklarını, artık bildiklerini belirtmişlerdir. Bayram ziyareti için büyüklere gidilir kuralının olmadığı her ailenin diğer aileye tekrar gittiği, bu durumun özellikle komşular arasında olduğu tespit edilmiştir. Oğuz, *Büyük*

⁷⁵ TÜİK'ten elde edilen Jandarma Bölge ve Polis raporu sonuçları için bkz. Ek 4.

Kentin İade-i Bayram Ziyaretleri başlıklı yazısında bu durumu kentleşmeye bağlar ve bayramın üç saatte sona erdiğini, eskiden toplanma biçiminden, yemek yemeye, ziyaret mekânlarından, hediyeleşmeye kadar her alanda bir bayramlaşma geleneği olduğunu bayramlarda kentlerden köylere kaçışın bir nedeninin de bu durumun olabileceğini belirtir (2014: 41). Ayrıca kentte aileler güvenlik endişesiyle çocuklarını yanlarında bir büyük olmadan şeker toplamaya bayramlaşmaya gönderemediklerini belirtmişlerdir. Bayramda alışveriş merkezlerinin bayram öncesi günlerde olduğu gibi etkinlikler, ya da konserler düzenlediği tespit edilmiştir. Kurban gibi bayramlaşmanın da tüketim kültürünün etkisi altında olduğu, kısa mesajlara, hatta grup mesajlarına dönüşerek sanallaştığı saptanmıştır. Bir anlamda da alışveriş merkezlerindeki etkinliklerin, eski panayır yerlerinin işlevi gibi bayramın coşkulu geçmesi işlevini yerine getirdikleri çıkarımı da yapılabilir.

Sonuç olarak “sosyal uzlaşmanın sahneye konması” (Rappaport 2006: 190) olarak da tanımlanan ritüelin, kentte kurban bayramı ritüelleri için geçerli olmadığı görülmüştür. Kentte kurban bayramı, kurban kesenler için sıkıntılı ve stresli günlere dönüştüğü, ritüelin bağlamı ile birlikte içeriğini ve anlam dünyasını kaybettiği ve et üretim alanına dönüştüğü tespit edilmiştir. Kurban, kent dışına toplu mezbahalara taşınması kararı alınırken kurbanın kültürel boyutu göz ardı edilmiştir. Oğuz’un da ifade ettiği gibi “Uygulamalı halk bilimimin kurban özelindeki kültürel uygulamalar ile kent arasında geliştirmesi mümkün olan öneriler ne yazık ki Türkiye’de öngörülememiştir. Birçok alanda olduğu gibi kentin inşasının kültüre göre yapılması konusu önemsenmiş, halk bilimciler de uygulamalı halk bilimi çalışmalarının Türkiye’de gelişmemesi nedeniyle bu konuda uygulanabilir modeller geliştirememiştir.” (2013:166). Kurban için kurulan komisyonlarda kültür alanında çalışan bireylere yer verilmediği görülmüştür. Komisyonca kurbanın “hijyen, sağlık ve ibadet” yönü ön plana çıkarılmış, ritüel kısmı yok sayılmıştır. Kentte hayvan satış merkezleri, kültür üretim ve aktarım mekânı olmuş; ancak mezbahalar kültür tüketim mekânı olmuştur. Kentleşme, diğer ritüellere ve kültür aktarımına ket vurduğu gibi kurban ritüeline de ket vurmuştur. Kurban bayramı öncesi ve sonrası yaşanan ritüeller kentte ortadan kalkmış, mekanik bir eyleme dönüşmüştür. Geleneğe açılmayan mekânlar, “kurban ritüeli” ikilisinin ritüel kısmını atmış, kurban kısmını bırakmıştır. Bu ayrılmadan dolayı tören özelliği gitmiş yerine vahşet imajı kalmıştır. Kurban, kadınların ve çocukların dışlandığı bir et üretim etkinliğine; her

yıl medyada ve bireyler arasında kültürel çatışma alanına dönüşmüştür. Şükran Gününü, Noel'i olumlayan kentin, Kurban Bayramını olumsuzladığı görülmüştür. Tüm bu çıkarımlardan hareketle kurbanın vekâlet verilebildiği gibi, ritüelin de vekalet verildiği düşünülebilir.

3.2. Kültür Endüstrisi -Ekonomisi ve Medya Boyutuyla Kurban Bayramı

Ritüeller, sadece toplumda gerçekleştirilen törenler olarak düşünülemez: Topluluk oluşturucu, kültür aktarımını sağlayıcı işlevlerinin yanında gerçekleştirildiği topluma ekonomik döngü sağlar ve toplumda imajlar dünyası oluşturur. Ritüeller topluluğun sosyal bir eylemi olduğu gibi ruhunu da etkilediğinden sembolik anlamların çıkış kaynağı olur ve özünün anlamını koruyarak, girdiği kabın şeklini alır, her tip sanat eserinin üretiminde esin kaynağı olur. Bu durum ritüeli zenginleştirir, endüstri ve imaj bağlamında güçlendirir. Hele ki günümüz tüketim kültüründe eski ritüelleri canlandırmak, hatta yeni ritüeller türetmek, bunu yaparken imajlara başvurmak, medyanın her alanını kullanmak araç olmuş, ritüeli paraya çevirmek amaç olmuştur. Bu amaca ulaşılırken de mitolojinin gücünden faydalanılmıştır.

Endüstri ve medyanın aynı başlıkta inceleniyor olma nedeni, ikisinin de birbirini besleyen ya da etkileyen alanlar olmalarıdır. "Tüketilen ürün, hizmet veya ilişki yalnızca basit bir meta olarak görülemez, aynı zamanda o meta etrafında kurulmuş bir imaj söz konusudur. Tüketilen nesne ile bir imaj üretilmekte ve birey aynı zamanda bu imajı da satın almaktadır" (Güney ve Aydoğan 2013: 111). İmaj mı satılmaktadır ürün mü birbirine karışmaktadır. Tanıtım ürünün önüne geçebilmektedir. İmaj ürünün satılması amacından çıkıp kültürel eleştiri, çatışmaya dönüşebilmektedir. Kurbanın medyada çok yer bulma nedenlerinden biri de ekonomi boyutudur.

Öncelikle kurbanın endüstri ve ekonomi boyutunu ele almak yerinde olacaktır. "Çağdaş toplum, tüketim toplumudur. Kurban bayramı, İslam dünyasında tüketimin zirveye çıktığı bir bayramdır. Bu bayramda, aile büyüklerini ziyaret, tatile çıkma, eşe dosta hediyeye alma ve çocuklara bayramlık kıyafetten başlayarak onlarca kalemde tüketim yapılmaktadır." (Oğuz, 2013: 163). Kurban bayramının

başlı başına üretim tüketim alanı olması ve piyasaları hareketlendirmesi, “kurban ekonomisi” tamlamasının kullanılmasını doğru kılar. Bu metinde kurbanlık üreticiliği, hayvan pazarları, alışveriş merkezleri, bankalar, hediyelik eşya sektörü, turizm acenteleri, kurban derileri gibi unsurlar; kurban ekonomisi oluşturmaları ve kurban bayramı konseptli reklamlar; ekonomi ve imaj üretimi açısından tartışılmıştır.

Kurban Üreticileri, nakliyeciler, yem satıcıları, hayvan pazarlarını kiraya veren ve kurban kesimi yapan belediyeler, kasaplar, hayvan pazarlarındaki çadır satıcıları, tatlıcılar, pantoloncular, lokanta, market sahipleri, bıçakçılar, urgancılar, ekmekçiler, veterinerler, âşıklar, kurban bağışu ya da vekâlet kabul eden dernekler ve kurumlar, kelle ütücüleri, deri toplama merkezleri, beyaz eşya (derin dondurucu, kıyma makinesi) satan mağazalar, giyim, hediyelik eşya mağazaları, bayramda kredi kartına taksit yapmayı cazip hale getiren ve bayram kredisi veren bankalar, turizm firmaları, seyahat şirketleri, petrol ofisleri, pastaneler, marketler, konser veren sanatçılar; kurban bayramı endüstrisinden olumlu etkilenen başlıca kurum ya da bireylerdir. Bunun dışında kurban bayramının artık değerlerinin oluşumu sonucu gelir elde eden kurum ve bireyler de mevcuttur.

Ankara Ticaret Odasının 18 Aralık 2007 tarihinde yaptığı basın açıklamasında, 20-23 Aralık 2007 tarihine rastlayacak kurban bayramında sadece kurban için yapılacak harcamanın 2,5milyarı aşacağı, bunun yanı sıra, bayramda 40milyon liralık deri toplanacağı, bir önceki bayramda internetle 110bin liralık bağış gerçekleştirildiği ve kredi kartıyla 793milyon harcandığı belirtilmiştir.⁷⁶ *Hürriyet Gazetesi* 6 Aralık 2008 tarihinde “2,5 Milyar Dolarlık Kurban Pastasına Veteriner Uyarıları” başlığı ile haber yaparak, bir nevi kurban ekonomisini herkesin, diliminden yiyeceği bir pastaya benzetmiştir.⁷⁷ İstanbul Ticaret Odasının 11 Eylül 2015 tarihinde yaptığı açıklamada 6.5 milyar TL’lik hayvan satışının yanı sıra, diğer harcamalarla birlikte kurbanlık ekonomisinin 10 milyar TL gibi bir hacme ulaşmasının beklendiği belirtilmiştir.⁷⁸ Kurban bayramı ekonomisinin en büyük kısmını kurban satışlarının oluşturduğu tespit edilmiştir. Ramazan

⁷⁶ <http://www.atonet.org.tr/yeni/index.php?p=1457&l=1>

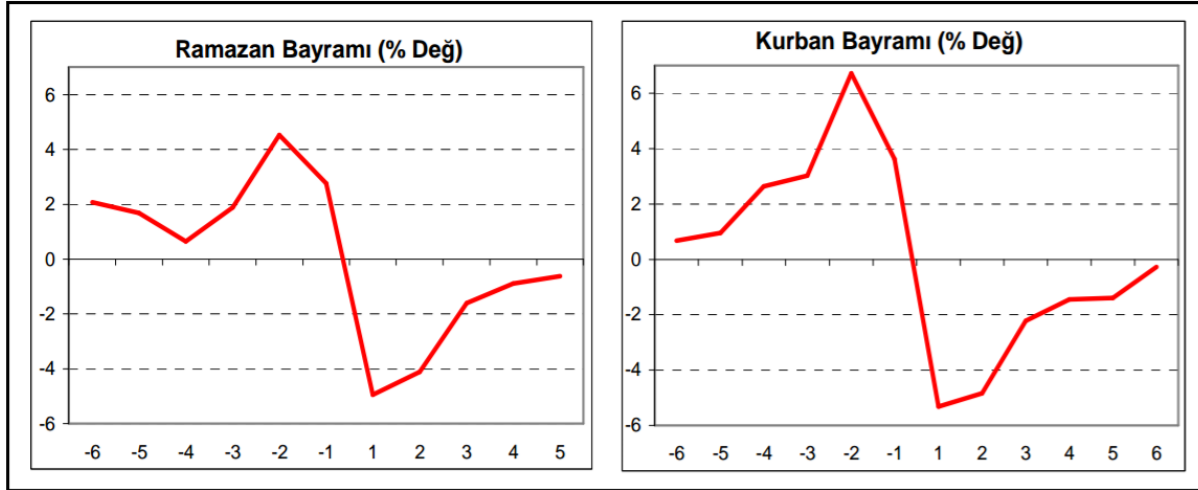
⁷⁷ <http://www.hurriyet.com.tr/2-5-milyar-dolarlik-kurban-pastasi-na-veteriner-uyarilari-10524312>

⁷⁸

http://www.itohaber.com/haber/guncel/201854/kurban_pazarinda_10_milyar_liralik_heyecan.html#

Bayramının ekonomiye yansması bu kadar büyük değil hatta yarı değerindedir. Ayrıca Kurban Bayram'ındaki nakit para talebinin Ramazan Bayramı'na göre iki katına çıkmasını Halil Güler (2009: 53-54) *Likidite Yönetimi Çerçevesinde Dolaşımdaki Para Hacminin Modellenmesi ve Likidite Tahmini* başlıklı T.C. Merkez Bankası uzmanlık tezinde yer alan "Bayram Etkisi" alt başlığında şu şekilde açıklamaktadır:

Bayram etkisini iki farklı kategoriye ayırmak gerekmektedir. Birincisi, yıl içinde dolaşımdaki banknotların en yüksek oranda değişim gösterdiği dini bayram etkisi, ikincisi ise ulusal bayramlardan kaynaklanan etkidir. Türkiye'de her yıl Ramazan ve Kurban olmak üzere iki defa dinî bayram kutlamaları yapılmaktadır. Tarihsel süreçte gözlemlendiğinde her iki bayram öncesinde iç talepte yoğun bir artış gözlemlenmekte, bunun sonucu olarak da para talebinde yüksek oranlı artışlar meydana gelmektedir. İki bayram arasındaki en önemli fark ise Kurban bayramında bu talebin Ramazan bayramına göre hemen hemen iki katına çıkmasıdır. Geçmişe yönelik gözlemler bayram etkilerinin - 6 ve + 6 işgünü şeklinde kendini gösterdiğini ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle dini bayramlar öncesi emisyon hacminde 6 işgünü öncesinden artış başlamakta, bayram sonrasında ise hane halkının elinde olan nakit para 6 işgünü boyunca bankalara geri dönmektedir. Ulusal bayram etkisine bakıldığında ise tek basına ulusal bayramların nakit talebinde herhangi bir artışa neden olmadığı gözlenmektedir."

Şekil 3.1. Dini Bayramlar Emisyon Hacmi (% Değ.) (TCMB, Piyasalar Genel Müdürlüğü'nden Akt. Güler 2009: 53)

Şekilde de bayram öncesi 6 günlük para talebi ve bayram sonrası 6 günlük süreçte paraların bankaya dönüşü iki bayram karşılaştırılarak verilmiştir. Kurban Bayramındaki para talebinin Ramazan Bayramına göre farkı ortaya konmuştur. Bu grafiğin önemi şudur ki Ramazan Bayramı'na göre iki kat büyük ekonomiye sahip olan Kurban Bayramı Ekonomisi ve bu ekonominin %65'ini oluşturan kurbanlıklar,

reklamlarda ve medyada neden dışlanmakta ya da yok sayılmaktadır? Neden Kurban Bayramı reklamları, “kurban” sözcüğünün kullanılması dışında Ramazan Bayramı reklamlarından ayırıcı bir özelliğe sahip değildir? Türkiye’deki dinî ve millî bayramlar arasında en güçlü ekonomik getirisi olan Kurban Bayramında kurbanın öldürmek fiiliyle anılmasının ya da kent içinde kesiminin vahşet olarak olumsuzlanmasının, imajının kan ve hayvan severlik üzerinden kurgulanmasının, kurbanın kent dışına taşınmasının ve bunun her yıl farklı kesimlerce önerilmesinin altında, çağdaşlık, hayvan severlik, çevre sağlığı gibi argümanlardan öte ekonomik kaygı ve çıkarlar mı yatmaktadır? Bu sorulara konunun bütünlüğünü bozmamak adına medya konusunda yer verilmiştir.

Gıda, turizm, ulaşım, giyim, hayvancılık, hediyelik eşya, reklam sektörlerinden beyaz eşya sektörüne kadar etki alanı olan kurban bayramı, Merkez Bankası için de piyasalarda olumsuz etki yapmadan para basılabilmek için bir çıkış yolu olmuştur. Bu da Kurban bayramı ekonomisinin güçlülüğüne bir diğer örnektir. Oğuz’un belirttiği gibi “Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, her kurban bayramında para basmakta ve kurban alış verişinin daha çok nakit paraya dayanması nedeniyle kolaylıkla halka para dağıtmaktadır. Bu dağıtım şekli enflasyon yaratmadığı gibi, kısa sürede paranın geri dönüşünü de sağlamaktadır. Banka bu tarz operasyonlarını genellikle Kurban Bayramı günlerinde yapmaktadır “(2013: 164). Halkın eline paraların ulaşması yani piyasaya likidite transferi ihale ile repo sistemi ile yapılmaktadır.⁷⁹ Merkez Bankası’nın resmi internet sayfasında⁸⁰, ihale ile repo işlemlerine ilişkin tablo incelediğinde her bayram başlangıç tarihlerinde ihaleye gidildiği görülmektedir. Gazi Erçel “Kurban Bayramı’nın Finansmanı” başlıklı köşe yazısında Merkez Bankası bu likiditeyi bedava vermediğini maliyetinin faiz olduğunu belirtir. Kurban Bayramı’nın likidite talebi ve karşılanmasının finansal sisteme etkisi azımsanmayacak kadar fazla olduğunu bunun nedeni ise bayrama ilişkin finansal işlemlerin içeriğinde yattığını belirtir ve bu içeriği şöyle açıklar: “Genelde kurbanlık alımı, bayramdan bir hafta önce başlar ve bayramın ikinci gününe kadar inanılmaz bir hızla artar. Bu alımların özelli

⁷⁹ Detaylı bilgi için bkz. Güler, 2009:14 “Geri Satım Vaadi ve Alım (Repo)” başlığı

⁸⁰<http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tcmb+tr/tcmb+tr/main+menu/piyasalar/acik+piyasa+islemeleri/acik+piyasa+islemeleri+cesitleri>

ği 'nakit' olmasıdır. Genelde kredi kartı, borçlanma, sonradan ödeme, taksit yapma gibi finansal araçlar kurbanlık alımında geçerli değildir. Satıcı, parasını peşin ve nakit ister. Alıcı da buna alışkındır" (19.01.2005 Sabah Gazetesi, 9.s.). Bu bilgilerden de anlaşıldığı üzere Kurban bayramının gıda, giyim, hediyelik eşya, seyahat gibi unsurları değil satılan kurbanlıklar finansal sisteme etki etmektedir.

Ankara Ticaret Odası'nın 2005 kurban raporuna göre 250 bin büyük baş, 2 milyonu aşkın küçükbaş hayvan kesilmektedir.⁸¹ Buna karşılık İstanbul Veteriner Hekimler Birliği 2005 yılında İstanbul'a 140.000 bin büyükbaş hayvanın girdiğini ve bunların %90'nın kesildiğini tespit etmiştir.⁸² Yine Ankara Ticaret Odası'nın 2007 yılında yayınladığı "Kurban Ekonomisi" raporundaki verilere göre Kurban Bayramı'nda 2 milyon küçükbaş, 600 bin büyükbaş hayvan kurban edileceği, İstanbul Ticaret Odası'nın 2015 raporuna göre 2 milyon küçükbaş, 750 bin büyükbaş hayvan kesileceği, tahmin edilmiştir.⁸³ 2005, 2007 ve 2015 yıllarına ait bu verilerden hareketle, kayıtlı yaklaşık 3 milyon hayvanın Kurban Bayramında kesildiği görülmektedir, ancak geleneksel mekânda kurbanını kendi besleyenler ya da kentlerde kayıt dışı hayvan satışı yapanlar bu sayının içine eklenememiştir. Kurbanın endüstri boyutunu anlamak bakımından bu sayılar önemlidir. ⁸⁴

Dönemin Türkiye Tarım ve Gıda Bakanı Mehdi Eker 2007 yılında kurbanlık üretimine dair şu yorumlarda bulunur:

"Kurban ibadet yönüyle önemli olduğu gibi tüketim yönüyle de önemlidir. Çünkü ülkemizde sene içinde tüketilen etin (10 milyon büyükbaş, 30 milyon küçükbaş), %10'u Kurban Bayramında üretiliyor. Riskler: Hayvanların sağlıklı olması, kayıtlı olması, menşe belgesiyle veteriner sağlık raporlarının izlenmesi, denetlenmesi; sevk işlemi sırasında mikroba açık hale gelmeleri... muayene denetim... et gıda maddesi haline getirilirken sağlıklı bir şekilde bu işlemin yapılması... Sofraya gelinceye dek hayvanların üçte biri İstanbul'da kesilmekte. 500e yakın kesim yeri 150nin biraz üzerinde satış yeri İstanbul'da (Eker, 2008: 17-18)

⁸¹ <http://www.atonet.org.tr,20.01.2005>.

⁸² www.ist-vho.org.tr,09.12.2006.

⁸³ <http://www.atonet.org.tr,18.12.2007> (10Nisan 2016'da alınmıştır.)

⁸⁴ Kurbanla dair ekonomi hesaplarının 11.yy.da dahi yapıldığı şu bilgilerden anlaşılmaktadır: "Batı Karahanlı hükümdarı Tamgaç Buğra Han İbrahim'in (1046-1067) Semerkand'da yaptırdığı medresenin vakfiyesinde kurban ile ilgili şu bilgi yer almaktadır: " Yıllık kurban günlerine (Kurban Bayramı) mahsus hayvan alımı için 1000 dirhem harcanır. Bu paranın 500 dirhemi ile sığır, diğer 500 dirhemi ile de koyun alınsın ve etleri yoksullara ve güçsüzlere dağıtılsın (Genç, 1997: 139).

Kurbanlık hayvan yetiştirmek bir üretimdir. Üretimin hangi ürün üzerinden olduğu aslında kurban tartışmalarına yeni bir bakış açısı getirebilir. Kurbanla ilgili tartışmalara; deniz ürünleri ve öldürülüş biçimleri, bitkisel ve hayvansal ürünlerin tüketimi, farklı kültürlerdeki beslenme, üretim ve tüketim biçimleri, farklı ülkelerin ritüelleri karşılaştırmalarıyla yeni bir boyut katılmakla birlikte, “Cana kıymak” taraflı ifadesinin ya da öldürme biçiminin; tartışmaların merkezine oturtulduğu saptanmıştır. Hangi ürünün hangi bağlamda hayatının sonlandırılması düzleminde yürütülen kurban tartışmalarında ürünlerin ekonomik boyutu ve bir canlı neslinin devamlılığı konusunun ön plana çıkmadığı söylenebilir.⁸⁵ Yeniçeri'nin kurban üreticiliği ve neslin devamlılığı üzerine tespitleri bu bağlamda dikkate değerdir:

“Kurban ile yoksul kesime önemli ölçüde bir gelir aktarımı ve dağılımı olmasının yanı sıra bunun bir de üreticiler açısından kurban pazarı ayağı olduğunu unutmamak gerekir. Yetiştiriciler bunu kârlı bir pazar olarak gördüklerinden onlar hep bu mevsimi bekler olmuşlardır. Üretici bu pazara erkek ve bir de verimden düşmüş dişi hayvanlarını sevk eder. Uzun süre elde tutmak iktisadî olmadığından o, bu tür hayvanları elinden çıkarmak durumundadır. Böylece hem sürü yenilenip gençleştirilmiş olur ve hem de üretimin devamı için iktisadî güç kazanılmış olur; bu yolla hayvan varlığı daha genç üretken ve verimli bir hale gelir. Kurban, iddiaların aksine hayvan varlığını azaltmak şöyle dursun aksine çoğaltıcı bir etki yapar ” (2009: 90).

Kurban bayramı; hayvan üreticiliğinde arz-talep ilişkisine bir sirkilasyon ve hareketlilik getirdiğinden inek, koyun gibi neslin devamı bağlamında önemli bir yere sahip olduğu göz ardı edilemez. “Tüketim üretimin nihai aracıdır. Tüketim, yeniden üretimi tetikleme anlamında üretimdir de. Üretimin konusunu iç imge, gereksinim, dürtü ve amaç gibi düşüncesel anlamda ortaya koyan tüketimdir” (Marx 1999:29'dan akt. Güney ve Aydoğan 2013: 107). Kurbanlıkların tüketimi, üretimini tetikler ve bunun sonucu ekolojik dengede etken olduğu söylenebilir. Oğuz, kentin kurban üreticiliğine etkisini şöyle yorumlar: “Kurban bayramı, Türkiye’de hayvan üreticilerinin bir yıl boyunca dört gözle bekledikleri bir üretim-tüketim alanıdır. Yüz binlerce aile, geçimini buradan sağlar. İşsizliğin dayanılmaz boyutlara ulaştığı Türkiye’de, kurbanlık üreticilerini işsiz bırakmaya yönelik bir kent çözümü, kentleri yaşanmaz hâle getirecektir “ (2013: 164). Kentin kurbanla dair ürettiği çözüm önerileri kurban pazarlarını da içine almıştır ancak, kurban kesiminin kentte olumsuz bir imaj oluşturması, kurbanın yurt içi veya yurt dışı bağışa yöneliminin artmasına ya da kesimden vazgeçilmesine neden olmaktadır.

⁸⁵ Kurban ekonomisinin halk belleğindeki görüşlerine bkz. 3.3.Toplumsal Bellekte Kurban Bayramı

Bunun da kurbanlık hayvan üreticiliğini olumsuz etkilediği bilinmektedir. Alan çalışması sırasında kurban üreticileri ile yapılan görüşmelerde üreticilerin bir yıllarını Kurban Bayramına hayvan yetiştirmek için harcadıkları, kurban pazarlarının üreticiler için olumlu etkisi olduğu, ancak Süttaş, Namet, Migros, Kızılay gibi özel ya da kamu kuruluşların olumsuz etkisi olduğu, çünkü kurbanlık hayvanlarını nakletmeden, köylerinden hayvanları toplu olarak ama daha ucuza aldığı ortak ifade olarak dile getirilmiştir. Kent etrafındaki çiftlik sahiplerinin de kurban pazarlarından olumsuz etkilendiği yapılan saha çalışması ve görüşmelerde ortaya çıkmıştır. Kurbanlık hayvanın üretimi, ülke içinde dolaşımı, kurbanı dair bakış açılarının değişimi, kurbanlık hayvanın tüketimini etkilemektedir. Bu tüketim de her yıl kayıtsız hayvanlar hariç yaklaşık üç milyon hayvanın üretim kararını belirlemektedir. “Üretim cephesinden bakıldığında, üretim tüketim için gerekli maddi nesneyi yaratmakla kalmaz, aynı zamanda nesnenin tüketiliş biçimini de belirler” (Marx 1999:30). Kent’in hazır gıda ürettiği gibi hazır kurban ürettiği ve bu üretim biçimine taleplerin arttığı görülmektedir. Migros’un, Çağdaş Market’in kolide kurbanı, Kızılay’ın konservede kurbanı teşvik edici çalışmaları, Mehmetçik, Lösev ya da yurt içi ve yurt dışı bağış kurbanına dair kampanya yapan dernek, kurum ve kuruluşların yönlendirmeleri hem üretim hem tüketim biçimini etkilemekte, kurbanlık hayvan yetiştiriciliğinde olumsuz rol oynamaktadır.

Kurban Bayramı Ekonomisinde %65lik paya sahip olan kurbanlık hayvanın satışından kaynaklanan ekonomik sirkülasyonun dışında kurbanlık hayvan merkezinde kesim öncesi ve sonrası ile yeni yeni ek getiri alanlarının oluştuğu, kurban satış eyleminin ve kesim aşamasının oluşturduğu bağlamda yeni ekonomik kollar ortaya çıktığı görülür. Günümüz kentlerinde kurban satışının bağlamı kurban pazarları ve geçici kesim merkezleridir. Kurban pazarlarının ek kazananları: belediyeler, çadır satıcıları, pazarlarda yiyecek satanlar (lokantalar, tatlıcılar, ekmekçiler), kurban kesim malzemesi satanlar (urgancı, bıçakçı...), kıyafet satanlar, yem satanlar, bıçak bileyiciler⁸⁶, nakliyeciler, afiş basanlar, âşiklar...;

⁸⁶ Kurban Bayramı’nın kent dışına taşınmadan önceki dönemlerinde bıçak bileyicileri hakkında Gürbüz Erginer’in verdiği bilgiler önem arz etmektedir: “Bayramdan önceki günlerde ana cadde ve sokakların, alış-veriş merkezlerinin belirli yerlerine bıçak bileyiciler bileme taşlarını yerleştirirler. Bu taşların büyük bir bölümü ayak ile hareketlendirilen, oldukça iri yuvarlak doğal kum taşı (gre) kütleleridir. Bu taşlarla bileme yapılırken, taşın üst kısmına asılmış bir depodan sürekli olarak su akıtılmaktadır. Bu su, hem taşa sürtünen çeliğin ısınmasını önlemekte, hem de sürekli bir biçimde taşı yıkayarak, çelikten kopan parçaların taşın gözeneklerine dolmasını önlemektedir. Yerli halk,

geçici kesim merkezlerinin ek kazananları: belediyeler, kasaplar, nakliyeciler, restoran sahipleri, veterinerler... olarak özetlenebilir. Bu bağlam dışında kurban alım- satımından bankalar da ek kazancılarıdır, hatta kurbanın yetiştirilme sürecinde de kurban satıcılarına verdikleri kredilerle sürecin başından itibaren bankaların kurban ekonomisinde aktif rol oynadıkları görülür.

Kurban kesiminden sonra kurbanın organları ek getiri olarak okunabilir. Özellikle kurban derisinin büyük bir ekonomik pay ve tartışmalı alan oluşturduğu bilinmektedir⁸⁷. Kurban kelle ütüçüleri⁸⁸, mumbar dolması yapan lokantalar, kurban derilerini toplayıp satanlar da kurbanın organlarının ek getiri alanlarından bazılarıdır. Ayrıca kurbanlık hayvanın organlarının muhafazası için derin dondurucu ve parçalanması için kıyma makinesi ağırlıklı satışların olduğu tespit edilmiştir.

Kurbanlık hayvanın bedeni ve kesim ritüeli kurban ekonomisinde büyük bir pay oluşturduğu daha önceden de belirtilmiştir. Bu ekonominin ve bunun dışında turizm, alışveriş, seyahat, gıda gibi bayram olgusundan beslenen sektörler etrafında oluşan kurban ekonomisinin büyüklüğü, Kurban Bayramı zaman

daha çok geleneksel olan bu tür bilemeyi yeğlemektedir. Özellikle demirciler ve demirci çırakları el, ayak ya da elektrikle hareketlendirilen yapay zımpara taşlarıyla bileme yapmaktadırlar.

Çeşitli bıçaklar, satırlar, tahrallar çarklardaki kaba bilemeden sonra, yağ taşı adı verilen çok ince taneli kumdan oluşmuş, ağaç bir çerçeve içine yerleştirilmiş, dikdörtgen biçimli özel taşlara yağ damlatılarak sürtülmekte ve ince bilemesi yapılmaktadır. Bu işlem sırasında, kesici aletin keskin ağzından çok ince, kıl gibi bir çelik şerit çıkmaktadır. Bu işle uğraşanlar buna kilağı adı vermekte, yapılan işleme de kilağı alma demektedirler. Kilağısı alınmış kesici alet, son derece keskin bir duruma gelmekte ve zor körleşmektedir. Büyüklü küçüklü bıçakların, satırların, tahra ve küçük baltaların bileme işlemleri bir ücret karşılığında yapılmaktadır. Halk, kör bıçakla kurban kesmenin günah (dinsel yaptırım) olduğu inancıyla kesicilerin bilenmesi işleminde büyük bir titizlik göstermektedir. Hemen her aile sepetler, naylon ya da bez torbalar, kâğıt paketler içinde kesici gereçlerini bileycilere pazarlık yaparak, teslim alacağı zamanı öğrenip bırakır" (1997; 180-181).

⁸⁷ Yıllarca tartışmalı alan olarak yer alan, hakkında yönetmelikler çıkarılan kurban derileri konusuna konunun bütünlüğü açısından reklamlarda ve karikatürlerde değinilmiştir.

⁸⁸ Kelle ütüçülüğünün günümüzde de devam ettiğine dair örnek şu gazete haberinden de anlaşılmaktadır: Adana'da birçok vatandaş kurbanların kelle ve bacaklarından çorba yapmak için kelle ütüçülerin yolunu tuttu. Çeşitli meslek sahibi olan ütüçüler bayram süresince ek gelir elde ediyor

Adana'da Kurban Bayramı'nda kesilen kurbanlıkların kelle ve bacaklarından 'kellepaça' çorbası yapmak isteyen vatandaşlar kelle ütüçülerin yolunu tuttu. Kurbanın kellesini kızgın demirle dağlayan kelle ütüçüleri, körük ateşiyle de son temizliği yaparak Kurban Bayramı süresince kendilerine ek gelir sağlıyor. Senede 3 gün kelle ütüleme işi yaptığını söyleyen kahvehane işletmecisi Resul Nur, "Vatandaşların kestikleri hayvanların kellelerini ütüleyecek zamanları ve yerleri yok. Bu yüzden bizi tercih ediyorlar. Biz insanlara hizmet ediyoruz. Bunun yanında kendimize ek gelir sağlamış oluyoruz. 4 ayak, 1 kelleyi 15 liraya temizliyoruz" dedi. <http://www.sabah.com.tr/guney/2015/09/26/kurban-bayraminda-ek-gelir-kelle-utuleme> 7 Mart 2016'da alınmıştır.

diliminde yazılı ve görsel reklamlarından hareketle rahatlıkla okunabilir. Bu reklamlar; özellikle televizyonlarda ve kentlerin farklı yerlerindeki panolarda, gazetelerde, sıkça yer almalarıyla Kurban Bayramı'nın ekonomik yönünü görünür kılarlar. Bu reklamların kompozisyonu sadece ekonomiyi görünür kılmaz aynı zamanda kurban bayramı ritüelini algılama ve algılatma biçimini de ortaya koyar.

Kurban Bayramı ritüelistik uygulamaları, ortak belleğin ürünüdür. Oğuz, ortak bellek ürünlerinin folklorun tanımında yer alan "karşılıklı olarak tanınan kodlarla aktarılanlardan oluştuğunu ve bunların "somut olmayan kültürel miras" olarak kuşaktan kuşağa aktarıldığını; bu ürünlerin üretim ve tüketim biçimleri, sosyal ve kültürel işlevleri, pazarlanması ve endüstrileştirilmesi süreçlerinin incelemesi gerekliliğini vurgular (Oğuz 2007a:6). Hobsbawm (2006:126-7), ritüelleri ve törenleri araştırırken; yönetimin tutumu, iletişim araçlarının türü boyutu, basın tutumu, müzik ve organizasyondan sorumlu olanların tutumu, ticari istinrar olup olmadığı... gibi etkenlere dikkat edilmesi gerektiğini maddeler halinde açıklar.

Kurban Bayramı kültür endüstrisinin en etkin kullanıldığı zaman dilimlerinden hatta kurban endüstrisi bile denilebilir; ancak medya ve kültür endüstrisi bağlamında kurban bayramının geleneksel ritüelistik uygulamaları, kültürel kodları yer almakta mıdır, buna bakmak gerekir. Bu metinde "İletişimin ekonomi politik yaklaşımı"ndan yola çıkılarak kurban bayramı olgusunun ekonomik yönünün medyada nasıl işlendiğini, ya da başka bir ifadeyle medyanın kurban bayramı ritüelini ekonomik gelir için nasıl yorumladığı, hangi imajları ön plana çıkardığı ele alınmıştır. Öncelikler kültür endüstrisi ve medya üzerine ekoller, yaklaşımlar ve görüşler ele alınmalıdır.

Adorno'nun da liderliğinde bulunduğu Frankfurt Okulu'nun 'Kültür Endüstrisi' kavramlaştırması özetle şu şekildedir: "Kültürün endüstrileşmesiyle, kültürel biçimler, pazarlanabilir ve değiştirilebilir birer metaya dönüştürülmüştür. Kültür sanayinin ürünleri arasında farkların görülmesi, bunların seri üretilmediğini göstermez. Asıl neden, bireylerin bu ürünlerden kaçışını önlemektir ve bunun için de her düzeyden insana yönelik üretim yapılmaktadır. Kitle kültürü döneminde yenilik dışlanır; bu dönem sürprizlere kapalıdır, bilinene ancak, duyulmamış olana ve en çok satana ilgi vardır. Sinema ile radyonun kendilerini artık, bir sanat olarak

göstermeye ihtiyaçları yoktur. Bir ticaretten başka bir şey olmadıkları gerçeğini, bilerek yarattıkları değersiz şeyleri meşru hale getirecek bir ideoloji olarak kullanmaktadırlar. Sesli film, düşünme etkinliğini yasaklayacak şekilde hazırlanmaktadır ve kültür tüketicisindeki imgelemi ve kendiliğindenlik yetisini felce uğratmaktadır: Sanayi toplumunun gücü, insanları ilk ve son defa olmak üzere etkisi altına almaktadır. Kültür sanayinin ürünleri, oyalanma sırasında bile neşeyle tüketileceklerini hesaba katabilirler. İnsanlar kendilerini özgür hissetse bile, ipler kültür sanayinin elindedir. Kültür sanayi, insanlara cennet diye hep aynı günlük yaşamı sunmaktadır. Ayakta kalabilmek ve toplum tarafından dışlanmamak için, sisteme direnmeden uyum sağlamak gerekmektedir. Aldatılan kitleler başarı mitine, aldatanlardan daha çok sarılmaktadır. İş sonu/dışı eğlence dünyası ve bu dünyanın doğrudan tüketicileri olan sahte bireyler kültür endüstrisinin kısıkcındadır. Kültürle, eğlence birleşmiş durumdadır ve bunun sonucu, sadece kültürel yozlaşma olmayıp; ister istemez eğlenceye de içerik kazandırma şeklinde gerçekleşmektedir. Bu bağlamda, eğlence, ancak ve ancak düşünmekten kurtuluşu müjdelir. "Reklam", kültür endüstrisinin vazgeçilmez bir unsurudur. Çünkü, reklamı olmayan her bir şey, ekonomi açısından kuşkuludur. İşte bu durum, kültür sanayindeki reklamların zaferidir. Kültür bir zamanlar bireyselliği beslemekteyken, şimdi uyumluluğa özendirilmektedir ve "bireyin sonuna" yol açan "tümüyle yönetilen toplumun" çok önemli bir parçasıdır. Sermayenin savunucuları sahiplenme yoluyla popüler kültür örgütlerini denetlemekle kalmazlar, aynı zamanda popüler düş kurma üzerinde de egemenlik uygularlar. Schiller, dolaşımdaki imgelerin ve enformasyonun nötr olmadığını, amaçlı olarak yapay bir gerçeklik duygusu yaratan ve kâr peşinde koşarak halkta bölünme ve yabancılaşma yaratan bir meta endüstrisinin inisiyatifinde bilinç üreten ideolojik mesajlar içerdiğini kanıtlamaktadır. Kültür kitle iletişim araçları tarafından iletildiğinde gerçekte popüler kültür haline gelir. Radyo monologu, özgür insanları pasif kurbanlara çeviren sihirli bir araçtır (Özer vd. 2011; 66-79). Adorno'ya göre kültür endüstrisi, tüketmeleri için ürünler sağlayarak kitleleri kontrol eder (Barnard 2010: 237). Kültür endüstrisi hakkındaki bu yorumlar, kültür endüstrisine olumsuz bakanlar tarafından tamamiyle doğru kabul edilse de, olumlu yönleri de göz ardı edilmemelidir: Kültür endüstrisinin kültürel bellekte olanı popüler kültür alanına yani folkten popa taşıma amacı olduğu da görülmektedir. Popülerleştirme ucuzlatma değil, farkındalık yaratma olarak da düşünülebilir.

Ekonomi politik yaklaşım ise, 20. yüzyılda gelişmiş, Amerika Birleşik Devletleri'nde 1960'larda medya alanı bu yaklaşım çerçevesinde açıklanmaya başlanmıştır. Yaklaşımın gelişmesinde, 20. yüzyıl endüstriyel düzeninde medya alanındaki sahiplik yapısının değişmesi etkili olmuştur. İletişimin ekonomi politiği, zorunlu olarak tarihseldir. Bu bakış açısı ona, dört tarihsel sürece dikkatini yoğunlaştırmasını sağlamaktadır. Bunlar sırasıyla, medyanın gelişimi, şirket menziline genişlemesi, metalaştırma, devlet ve hükümet idaresinin değişen rolü. Yaklaşım, iletişim sürecinin üretim tarafına bakmaktadır. Bunu yaparken, işletmelerin daha geniş ekonomik yapıyla bağlarını da dikkate alır. Kitle tüketimini de inceler. Bunun nedeni ise, medyanın gelişmesiyle paralellik göstermesidir. Ekonomi politik yaklaşımın inceleme alanı bunlarla sınırlı değildir. Yaklaşım, devleti, iletişimin üreticisi, dağıtıcısı, tüketicisi ve düzenleyicisi olarak inceleme alanına katar. Bu bağlamda, yaklaşım açısından öne çıkan bazı kavramlar şunlardır: Uzamlaşma, yapılaşma ve metalaşma. Medya kapitalist sistemde yer almaktadır ve bu sistemin ekonomik bağlamı, kitle iletişiminin içeriğini sınırlandırmaktadır. Giderek, bu sistemde ekonomik yapı, kültürel üretimi de sınırlandırmaktadır. Medya tekellerinin yaşam bulduğu bir ortamda çapraz promosyon da yapılmaktadır. Örneğin, medya grubunun bir televizyonunda yayınlanan bir dizinin tanıtımına, aynı grubun gazetelerinde fazla yer ayrılmaktadır. Dergilerinde, dizi oyuncularına parsel parsel yer ayrılmaktadır. Radyolarında müzikleri çalınmaktadır. Bu, doğrudan bir popüler kültür örneğidir ve ideolojik işlevini yerine getirmektedir. Medyanın temel işlevlerinden en önemlisinin propagandadır. Propagandanın özünde, popüler kültür ürünleri yer almaktadır. Popüler kültür ürünleri, birer metadır ve globalleşen medyanın en önemli ürünleri popüler kültür ürünleridir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, medya alanı, bir artık değer yaratım merkezidir. Medya, özellikle reklam medyası aracılığıyla meta üretiminin gerçekleştiği diğer alanlarda da artık değer yaratılmasını sağlayarak metalaşma sürecini tamamlamaktadır. Günümüzde üretim, tüketim (talep) yaratılarak gerçekleştirilmektedir; bu talep, hem medyanın kendi içinde hem de medya aracılığıyla diğer meta üretim alanlarında olmaktadır. Böylece medya, sadece kendi içinde değil, başka alanlarda da sermaye süreçlerinin neredeyse egemen belirleyeni durumuna gelmektedir. Bir kitabın üretimi sürecindeki artık değer, kitabın tüketilmesiyle tamamlanırken, bir başka artık değer yaratım süreci aynı kitabın film yapılmasıyla, yeniden başlar. Garnham (1990), medyada

metalaşmayla ilgili iki temel boyut sunmuştur. Bunlar; medya ürünlerinin doğrudan üretimi ve tüm ekonomi içinde metalaşma sürecini mükemmelleştirmek için medya reklamcılığını kullanmaktır (Kültürel metanın en temel biçimi izlenme oranlarıdır). Metalaşma sadece medya alanında olmamaktadır. Başka bir ifadeyle, medya özellikle reklam medyası aracılığıyla meta üretiminin gerçekleştiği diğer alanlarda da artık değer yaratılmasına yardım ederek, metalaşma sürecini tamamlamaktadır. Medya ve popüler kültür çok yakından ilişkilidir. Popüler kültür, medyadan yansımaktadır ve medyanın içeriği popüler kültürü biçimlendirmektedir. Medya, reklam, tüketim ve popüler kültürleri üretirken metaların fetiş karakterinden yararlanır. Böylece, ürünler, sahip oldukları bir gereksinimi giderme özelliğinin ötesinde bir anlama kavuşurlar (Özer vd. 2011: 84-110). Ersoy: “Televizyonları yönetmek, gıdadan giyime tüm sektörleri besleyen kaynak durumunda olmak, aynı zamanda kapitalizmin yönetimi demektir” (2011: 20) ifadesi ile ekonomi politik yaklaşıma benzer bir bakış açısı sergiler.

Medya, çok farklı insanlara, çok sayıda ve farklı mesajları iletebilme gücü ve yetisine sahiptir ve iletişim araçları, üretilen kültür ürünlerini insanların yaşam alanlarına taşır (Ersoy 2011: 14). Modern teknoloji hızını arttırmakta ve folklor iletişim süreçlerini genişletmektedir, ancak yaşamlarının bir parçası olarak folkloru kullanan insanların gereksinimlerini değiştirmemektedir (Smidchens 1999: 54). Aslında medya ve folklor birbirlerini sürekli etkileme yönü ile ayrılmaz bir ikilidir.

“Medya, farklı türden içeriklerin de (sinema filmi, elektronik oyun, animasyon, müzik eserleri, dans gösterileri, moda sunumları, reklam vb.) değerlendirildiği özerk kültürel ekonomik bir sektör ve kültür endüstrisi alanıdır. Bu nedenle dünyada olduğu gibi Türkiye’de de medya, kültür endüstrilerinin en verimli alanı olarak kabul edilmektedir” (Özdemir, 2012: 140). Güngör’ün de ifade ettiği gibi: “Bir kültürün öbürüne en kolay ve kısa zamanda intikal eden unsurlar iletişimi (communication) en kolay olanlarıdır. En kolay iletilenler ise doğrudan doğruya idrak edilen nesnelere, yani maddi unsurlar ve davranışlardır” (2010: 17). Bu bağlamda görsel medyanın gücü yadsınamaz. Medya reklamlar aracılığıyla ürünün yanında imaj aktarımı da yapmaktadır. İmaj farklı bir kültürden alındığında yerel kültürün ötelenmesi, olumsuzlanması hatta unutulması riski oluşabilmektedir. J. Williamson; İnsanların çoğunun hayatlarında bilinçli olarak seçtikleri anlam,

ürettiklerinden çok tükettiklerinden gelmektedir (Akt.Barnard 2010: 241) der. Neyin, hangi bağlamda tüketildiğine karar verebilen medya, bu yönüyle insanların hayatlarındaki bilinçli olarak seçtiklerini düşündükleri anlamı etkilemektedir denilebilir.

Görsel ve yazılı reklamlar Kurban Bayramı başlamadan yaklaşık bir ay önce Kurban Bayramı hazırlık süreci gibi televizyon, gazete, alışveriş merkezleri ve şehrin belirli yerlerinde bulunan reklam panolarında, üst geçitlerde yerlerini almaktadır. Reklamın kültür endüstrisindeki yerine değinen farklı çalışmalar bulunmaktadır. Nebi Özdemir, reklamı 'ayartıcı ve yönlendirici içerik' olarak tanımlamıştır (2011: 110). Kültürün öznesi durumundaki bireyler, kültür endüstrisinde artık, nesne konumundadırlar. Medyayı bilgilendirme ve eğlence aracı olmanın ötesinde; kitle bilincini ayarlama ve koşullandırma aracıdır. (Özer vd. 2011: 66-79). "Seri üretilmiş nesnelere ve görsel kültür, herkesi, aslında hiçbirini tercih bile olmayan, aynı 'tercihleri', yapıyor hale getirebilir. Sorun, insanların, sadece pasif bir biçimde pazarın önlerine sunduğu şeyleri tüketen, bilinçsiz avlar oldukları gibi bir sonuca varmaktan nasıl kaçınılacağına ortaya çıkar (Barnard 2010: 236).

Reklamveren, belli bir izleyici kitlesine seslenen popüler bir programla kendini özdeşleştirerek olumlu bir imaj geliştirebilir. Yani imaj transferi yaşanır (Çelik vd. 2011). Kültürel içeriğin kültürel ekonomik boyuta taşınması öncelikle medya aracılığıyla gerçekleşir ve kültürel bellek, çağdaş özgün ürün ve hizmetlerin yaratıcılarını besleyen altyapı işlevini görmektedir (Özdemir 2011). İşgücü ve sermayeden daha fazla , yaratıcılık ya da geleneksel teknolojiler bile her bir ülkenin kültürel yapısına derinden işlemiştir.... Yaratıcılığın bu kaynakları (kültürel ifadelerin çeşitliliği, yaratıcı insan sermayesi) gelişmekte olan ülkeler için dünya ticaretinden aldıkları payı artırmak için ve zenginliğin yaratılmasında 'zıplamak' için yeni fırsatlar açabilir. (UNCTAD 2004'ten akt. Cunningham 2009: 382)

Endüstri de medya da imaj üretir. Bir yandan ürün üretirken bir yandan imaj üretir. Bu iki alan, hangi imajları neyi nasıl kurgulayarak üretmektedir? "Tüketim süreci de üretim süreci gibi planlanan bir alandır" (Güney ve Aydoğan 2013: 110). Kurban Bayramında tüketim sürecini her firma ya da markanın kendi kazanımları

doğrultusunda reklamlar aracılığı ile tasarlamakta olduğu tespit edilmiştir. Bayram sözcüğünün reklamlarda hep yeni bir tamlama oluşturarak kullanıldığı görülür. Kurban Bayramında olduğu gibi “bayram” sözcüğü; İkrâm bayramı, Mont bayramı⁸⁹...örneklerindeki gibi bazen tamlanan; bayram tatilinde olduğu gibi bayram tıraşı, bayram fırsatı, bayram indirimi, bayram hediyesi... bazen tamlayan olarak kullanılmış, yeni tamlamalar üretildiği tespit edilmiştir. 2012-2015 yılları arasında Kurban Bayramı hakkında televizyonlarda yer alan⁹⁰ ve alışveriş merkezlerinin yapmış olduğu reklamlar derlenmiştir. Deri ve kurban kesimine dair reklamların kültürel çatışma alanına dönüştüğü görülmüştür. Reklamlarda, Kurban Bayramı'nın daha çok bayram, birliktelik yönünün ön plana çıkarıldığı saptanmıştır. Seyahat turları, bankalar, beyaz eşya mağazaları, gıda sektörü, süper marketler, giyim sektörü, dernek ve kurumlar...; kurban bayramında ağırlıklı olarak reklam verenler olarak tespit edilmiştir. Veriliş amacına göre de bayram ikramları, bayram alışverişi, kurban kesimi, kurban ve deri bağıışı, bayram kredisi olarak tasnif edilebilir. Reklamların kurgulanma biçimine göre “nerede o eski bayramlar? Paylaşma, büyükleri ziyaret”, “bayram hediyesi” “bayram harçlığı”, “el öpme”, “yardımseverlik”, “bayram sabahı erken kalkma”, “misafirperverlik”... gibi temaları ön plana çıkararak kurgulandıkları görülmüştür.

Bayram alışverişi, giyim aksesuar grubuna örnek verebilecek Kurban Bayramı reklamlarından CarrefourSa (Bayram Fırsatı), Arko Men (Bayram Tıraşı), Civil Çocuk giyim reklamlarıdır. Seyahat şirketlerinden Kamil Koç ve Türk Hava Yolları; Bayram İkramlarında Kent Şeker, Didi Meyve Suyu, Torqu Çikolata gibi markalar ön plana çıkarken; ev eşyası, elektronik eşya ya da tv kanalı olarak Kurban Bayramını reklamlarında konu edinen ya da kampanya yapan markalar: Teknosa, D-Smart (Bayram Hediyesi), DigiTürk (Kurban Bayramı Kampanyası Dizi paketi), Media Markt (Bir Dost), Philips Kıyma Makinesi, Profilo Derin Dondurucu ve Bosch Derin Dondurucu örneklenebilir.

Kurban bayramındaki dönüşüm, reklamlardan da anlaşılmaktadır. Teknoloji ile birlikte eti muhafaza şekilleri değişmiştir, kavurma yapılarak derin dondurucuya

⁸⁹ Bkz. Ek.1. Fotoğraf 52

⁹⁰ Kurban Bayramı reklamları için bkz. http://www.alisverisrehberi.com/reklamlar/kurban_bayrami.html 10Aralık 2015'te alınmıştır.

ihtiyaç duymadan haftalarca muhafaza edilebilen et, kıyma makineleri yardımıyla çekilerek derin dondurucularda muhafaza edilmektedir. Profilo derin dondurucularda kurban bayramı kampanyası reklamında yer alan “Profilodan bayram mutluluğunuz katlansın diye derin dondurucu alana kıyma makinesi hediye” Kurban Bayramındaki ihtiyacı özetlemektedir. Bosch derin dondurucu reklamı: “Şimdi, kurban etlerini hem yerden hem enerjiden tasarruf ederek saklayan /bir A++ NoFrost çekmeceli derin dondurucu almanın tam zamanı! / BOSCH Yaşam için teknoloji” ifadesi dönüşen mutfak tiplerindeki yer sıkıntısını ortaya koymaktadır, denilebilir.

Kurbanın bedeni ile ilgili reklamlar bayram bağışları:, deriler, pakette kurbanlar olarak sınıflandırılabilir. Kurban bağışına ve kurban derisine dair reklamların kültürel çatışma alanına dönüştüğü görülmüştür. Kurban Bayramı ritüelleri doğrudan olumsuzlanmasa da bağış cazip hale getirilmeye çalışılarak bir nevi ritüeller olumsuzlanmıştır. Ayrıca bu reklamlarda “merhamet” duygusunun ön plana çıkarılmaya çalışıldığı görülür. Mehmetçik Vakfı (2012), gaziler futbol takımı üzerinden reklam kampanyası başlatmış, kurban bedelinin Mehmetçik Vakfına verilmesi için telkinde bulunmaya çalışmıştır. 2013'teki reklamında ise tarihî liderler etrafında kısa film çekmiş: “(Alparslan) 1071’de de ben vardım, (Fatih) 1453’te de ben vardım, (Atatürk) 1922’de de ben vardım. Korkma bugün de ben varım gelecekte de ben olacağım, bana kısaca Mehmet derler. Kurban bağış bedeli: 545 tl” ifadelerine yer vermiş, güç unsuruna vurgu yapmıştır. 2014’te Vekâleten kurban bağış kampanyası sloganıyla bir reklam yapmış, bu reklam haber bültenlerine de konu olmuştur.1994 yılında şehit olan Piyade Er Sefer Karakuş’un kızı Kadife Karakuş reklam filminde rol alır. Şehit kızı okula gider, otobüse biner, mezuniyet töreni olur, her anında babasının hayali onunla birlikte dolaşır. Reklamın sonunda Kadife Karakuş: “Onur belgesi alarak mezun oldum, Mehmetçik Vakfının desteğiyle mezun oldum. Bağışlarınız için teşekkür ederim” der. Vekâleten kurban bedeli 600tl cümlesi ile reklam sona erer. Lösev, kurban bağışı konusunda her yıl reklam yapan kuruluşlardandır. Sloganı daha doğrusu tek bir reklamda üç sloganı şöyledir : Her bayram, lösemili çocuklara can: Şimdi lösemili çocuklara hayat verme zamanı. Yaşasın kurban bayramı yaşasın, lösemili çocuklar. Üç sloganın da lösemili çocukları yaşatma mücadelesinden esinlenerek oluşturulduğu düşünülmektedir.

Paket/konserve kurban dair reklamlar da Kurban Bayram diliminde sıkça karşılaşılan reklamlardan biridir. Kurban Bayramın ritüellerinin dönüşümünün en net ortaya çıktığı reklamlardır. Burada Hz. İbrahim'im öyküsü nerede durmaktadır? Bunu sorgulayarak reklamları okumak yerinde olacaktır. Carrefoursa Paketli Kurban Satışı reklamında yazılı sözlü reklam kullanılır. Boğa ve koç fotoğrafları da reklam yazılarının süsünü oluşturur. Reklamda yer alan ifadeler şöyledir: “Hijyenik ve İslami usullere uygun kurban paketiniz sizleri bekliyor, büyükbaş ve küçükbaş. Büyükbaş Kurbanlık Hisse Paketi (1/7 Hisse 18-20kg kemiksiz et 989tl Paraf ile %10 indirim 890.10tl 98x9 taksit), Karaman Koç Kurban Paketi, Kıvırcık Koç Kurban Paketi. Dilerseniz sipariş carrefoursa.com”. Kolaylık ve hijyenin ön plana çıktığı bu tarz kampanyalarda ritüel açısından dikkat çeken detaylardan biri, koyunun cinsinin söylenmesinin yeterli kabul edilmesi, koyunun görülerek dokunularak seçilmemesi, kurban pazarlığının yapılmaması, kurban kemiksiz geldiği için, gelenekteki gibi kemiklerinin gömülme gibi işlemleri düşünmenin de ortadan kalkması ve en dikkat çekici detay da hisse paketinde ortakların birbirini tanımaması ve hiç görmemesi, dolayısıyla paylaşma, yedi ailenin ortalama otuz kişinin bir ritüel etrafında toplanma nedeni ortadan kalkmış olmaktadır.

2013 yılında ekranlarda yer alan, Kızılay Kurban vekâleti reklamında “yardımsever olun” vurgusunun yapıldığı görülür ve reklam şu ifadelerle devam eder: “Amacına ve kuralına uygun kesilen kurbanlarınız kavurma yapılsın, konserve kutularına dolsun, mutluluk bereket umut olsun, tüm yıl ihtiyaç sahiplerine ulaşınsın, kurban vekâletinizle tüm yıl bayram”. 2014 yılı Kızılay Kurban reklamında, fakir bir aile yer alır. Mutfakta yemek pişiren anne, yer sofrasında yemek bekleyen çocuklar ve kurban konservesini açan bir çocuk ekrana getirilir. Reklam şu ifade ile biter: “Kavurma yapılan kurbanların yüzlerde oluşturacağı gülümsemeye siz de ortak olun Kurban bereketi bir yıl sürsün 168 Çağrı Merkezi 7124 Bağış www.kizilay.org.tr”. Öneri dili reklamda kullanılan dildir. Derlemeler sırasında vekâlet veren ailelerin belirttiği “herkes her zaman et yiyebiliyor, bu kurumlar gerçek fakirleri buluyor.” Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere, reklamın hedefine ulaşıldığı düşünülmektedir. Bir de Migros'un hazır paket kurbanları vardır. “Kurban Migrostan alınır” ifadesinin kullanıldığı reklamda nazarboncuklu inek ve koçların fotoğrafı dikkat çeker. “Seçeneği çok taksidi bol, Money Bonus'a 75tl

indirim” ifadesi ile reklam biter. Hazır paket kurban reklamlarında, artık değer olarak kredi kartlarının da reklamının yapıldığı görülür.

Bayram için gerekli para konusu ile kredi veren bankalar, Kurban Bayramında en çok karşılaşılan reklamlardır. Vakıf katılım, Vakıfbank, Türkiye İş Bankası, Garanti Bankasının Kurban Bayramı konusunu işleyen reklamlar yaptığı saptanmıştır.

Bayram mesajları konusunda Vodafone örnek verilebilir: “Çiftçi Hamdi onlarca bayram mesajını rahat rahat cevaplıyor, vodafona gelen bayram ediyor. İyi bayramlar”. İfadesinin yer aldığı reklamda kurban değil köylülüğe vurgu yapıldığı düşünülmektedir.

“Nerede o eski bayramlar, paylaşma, büyükleri ziyaret, özlem” kurgusu ile oluşturulmuş reklamlar konu olarak geleneksel bayramlara gönderme yaparak dikkat çekmektedir. Vakıf katılım: “İşlemeli mendil, harçlık” ikilisini ele alarak geleneksel imgeleri kullanır: “Bu mendilde harçlıktan öte bir mana gönüller yapmak isteyen inceliği var. Bayramın gerçek ruhuna vakıf olan herkese gönülden selam olsun hayırlı bayramlar” ifadeleri yer alır. Kamil Koç otobüs firması reklamında, bayramda büyüklerin yanına gidilmesi gerektiğini şu ifadelerle vurgular: “Beklemek en uzun yolculuktur. Sevdiklerinizi bekletmeyin. Onları ziyaret edin yol arkadaşınız Kamil Koç, iyi bayramlar diler. Türkiye İş Bankası, Kurban Bayramı 2015 reklamında masal başı tekerlemelerindeki kalıpları kullanarak yine bayram ziyaretlerini vurgular: “Az gittik uz gittik, dere tepe düz gittik. Islak yollardan geçerek güneşi hissederek özlemle gittik. Bir de baktık ki ne görelim gittiğimiz her yolun sonu sevgiye çıkıyor. Sevdiklerinizle mutlu bayramlar dileriz ve eğlenceli.” Eti Bisküvi Kurban Bayramı reklamı ise; kadın, erkek, genç, yaşlı... toplumun farklı kesimlerinden farklı meslek gruplarından kişilerle yapılan röportajlardan oluşmuştur. Bayramda mutluluk denince akla bakın neler gelir neler? Sorusu bir defa reklamın başında sorulmuş, sonra verilen cevaplar röportaj yapılan bireylerin ifadeleri ile sıralanmıştır: Torun, torba, çocuklarım; bayram harçlığı; çocukluğum tabii ki ya; mahallenin kadayıfı; hayvanlar muyvanlar; çoluk çocuk herkesin bir arada olması, bayram sofrası işte sarmalar dolmalar; otobüs; fırfırlı elbise. Reklam: “Hepsi için mutluluğun tanımı farklı ama tadı aynı “mutluluk denince akla hemen

onun adı gelir eti eti eti” ifadesi ile sona erer. İzleyici ile reklam arasındaki çağrışımlarla etkileyici bir reklam yapmıştır. Bu esasında Alan Dundes’in halk tanımı ile örtüşmektedir. *The Study of Folklore*’un girişinde Alan Dundes ‘halk’ı her ne olursa olsun en az bir etkeni paylaşan insan topluluğu” şeklinde tanımlar ve şöyle der: “bağlayıcı bir etkenin ne olduğu önemli değildir –bu meslek, dil ya da din olabilir- asıl önemli olan bir grubun (ne amaçla oluşturulmuş olursa olsun), kendine ait geleneklerin olmasıdır. Bunlar öyle geleneklerdir ki grubun, bir grup kimliği duygusuna sahip olmasını sağlarlar. (Akt. Fox [1980] 2007: 40). Dundes, folkloru grup üyeliğinin ve ortak grup kimliğinin bir işlevi olarak yaklaşıyor (Fox [1980] 2007: 41). Bu tarz reklamlar ortak etken bir etrafında olduğundan, yan yana bile bulunmayan izleyiciler halkı oluşturur. Vakıfbank 2014 Kurban Bayramı reklamında “el öpenlerin çok olsun” gibi geleneksel bayramlaşma ifadelerinin kullanıldığı görülür: “Vakıfbank halden anlayanlara ithaf eder. Bu bayram sevdiklerinin yollarını gözleyenlere Vakıfbank’tan armağan olsun.” İfadelerinden sonra fotoğraflardan ve camdan yollara bakanlarla başlayan reklam Türk sanat müziği tarzında bestelenen şu sözlerle devam eder:

Akşam oldu, güneş battı,

Seni arar bu gözler

İş güç engel mesafeler

Olsa da gözler yolunu bilirsin

Sen her zaman kalbimdesin

Aşar o yolları ah yine gelirsin

El öpenlerin çok bayramın kutlu olsun

Hadi çal şu kapıyı da gönüller neşe dolsun

Bayramlar halinizden anlayanlara teşekkür etmek için var iyi bayramlar

Bayramın kutlu olsun Vakıfbank

Vakıfbank 2013, Kurban Bayramı’nda da benzer bir kurgu vardır ancak çocuklar oyuncu olarak seçilmiştir. “Kimse yoktu en başta” ifadesini bir çocuk söyler, sonra tek tek diğer çocuklar mahallelenin orta alanına şarkı söylenerek toplanırlar:

“Kimse yoktu en başta

Beni anlayan senden başka
 Hayallerim gerçek olsun diye
 Çalışan sabahtan akşama
 Senin gibi seven okşayan
 Olmalısın paylaşan
 Özleyen hatırlayan
 Haydi gül bugün bayram
 Nasıl olmam ki yanında
 Aldırmam ki uzaklara
 Hayatının her anında
 Mutlu ol sen yeter bana

“Onlar bize hep doğru yolu gösterdiler, daima yanımızda oldular, her halimizi anladılar, bizi biz yapan bayramlarımız, halimizden anlayanlara teşekkür etmemiz için var.” İfadesi ile reklam sona erer.

Bahsi geçen reklamlardan Kurban Bayramı ve gelenekler imgesine en sık değinenin ise Profilo reklamlarının olduğu tespit edilmiştir. Profilo daha mizahi yaklaşır konuya, şaşı koç resmi ile reklama başlar. Kurban Bayramı ile ilgili reklamlar serisi hazırlar. Bu reklamların üst başlığı “Bayram Kurbanları”dır. Her reklamda farklı bir alt temaya değinildiği görülür: Tatil Kurbanı, İsrar Kurbanı, İkrar Kurbanı, Aşk Kurbanı...“Garip nitelikler belleğe güç katar” (Ong 1999: 89). Her reklamın sonunda evin oğlunun kravatlı koça, kızının kurdeleli koyuna dönüşmesi dikkat çekici olmuştur. Reklamları kurban konumuna düşen hep insandır. Örneğin Profilodan Bayram Kurbanları⁹¹: Tatil Kurbanı reklamında

⁹¹ Profilo Kurban Bayramı: İsrar Kurbanı

Anne:Eeee hani torun

Oğul:Düşünüyoruz anne

Anne:Düşünün yavrum düşünün...

Oğul: Meeee

Koyun meler kuzu meler

Parofilo iyi bayramlar diler

33. Profilo'dan Bayram Kurbanları: İkrar kurbanı

Babaanne: Tatlı yesene kuzum

Torun: Rejimdeyim babaanne

Babaanne: İsbet olmuş

(Torun, kurdeleli koyuna dönüşür, melemeye başlar)

Koyun meler kuzu meler, profilo iyi bayramlar diler

“Anne: Geçen bayram gelmediniz

Oğul: Ee hastaydım anne yatıyodum

Anne: Vah vah deniz yatağında mı?

(Kanepede oturan oğul, kravatlı bir koça dönüşür ve melemeye başlar)

Türk âdet ve gelenekleri, misafirlik, kurban olmak deyimini Profilo 2014 Kurban Bayramı reklamında işler. “Profilodan tüm yavrulara bayram hediyesi” bayram hediyesi diye başlayan reklamda, anne misafirlerin yanında sadece jest ve mimiklerini kullanır. Türk kültüründe gelenekselleşmiş olan bu mimiklerle mizah oluşturduğu görülür: “Anne bana niçin öyle baktın klavuzu: Madde 1: Misafirlere terlik ver. Madde 2: Sivri sivri konuşma. Madde 3: Kolonya tut. Madde 4: Çayları tazele. Madde 5: Zigon dağıt. Madde 6: Öp teyzenin elini. Madde 7: Ay içim şişti. Madde 8: Ağzını şapırdatma. Madde 9 Seninle sonra görüşeceğiz. Madde 10: Annen kurban olsun sana. Tüm annelerin ve annesinin bitanelerinin Kurban Bayramı kutlu olsun.” Bu reklam misafir anlayışını göstermesi bağlamında ve “annen kurban olsun” deyimini hatırlatması ile önem teşkil etmektedir.

El öpme geleneğine atıfta bulunan diğer reklam Cola Turca’nın reklamıdır. Cola Turca Bayram Day adında bir yabancı, el öpen çocuklara berhudar olun deyip çocukların ellerini öpüp Ülker ürünleri ve cola turca ürünleri verir.

Paylaşmak olgusuna vurgu yapan bir diğer reklam Didi Meyve Suyu reklamıdır. Reklamda müzik grubu Ceza; “Didi” nakaratı ile bayramın “eş dost, paylaşmak demek” şeklinde tanımını yapıp bayramda ikram olarak bu soğuk çayın ikram edilmesini tavsiye eder. Bağdat baharat da bir dörtlülle “kurban etini

34. Profilodan Bayram Kurbanları: Aşk Kurbanı

Anne: Eee kızım yok mu bir kismet

Kız: Anne ben aşkı arıyorum

Anne: Google da mı?

35. Kariyer Kurbanı:

Babaanne: Ne iş yapıyordun kızım sen

Torun: Dramatürğ oldum babaanne

Babaanne: Ah bir de hayırlısıyla işe gireydin

Torun: meeeeee

Koyun meler kuzu meler, profilo iyi bayramlar diler

paylaşmayı” vurgular: Kurban etin tadı/Paylaştıkça artar tadı/ Bağdat baharat hayata tad katar.

Medya, geniş kitlelere ulaşarak gücünü pekiştirir. Medyada işitsellikten çok görsellik, dahası “söylenen değil, nasıl söylendiği ve söyleyenin nasıl görüldüğü” önemsenmektedir (Özdemir 2008: 260-261).Reklamları sadece iletişim ile incelemek mümkün değildir. Reklamlar, bir kültürel dolaşım merkezidir. Reklamların kendisi kültür endüstrisi durumundadır denilebilir. Reklamlar, paylaşım sunucu grubu oluşturduğundan folklor metnidir; Folklor ürünleri, elektronik ortamlarda üretimi ve üreticileri üretir. Şimdiki reklamların yüz yıl öncesinden farkı “masal ana”sını artık herkes tanımaktadır ve herkes aynı anda masalı dinlemektedir, en önemlisi de “Masalcı teyze”nin derdi “masal” değildir artık...

Markaların ve reklamların ritüel ihtiyacında neyi olumlu gösterdiği, Medyada, kurban tartışmalarının hangi düzlemde yapıldığı incelenmiştir. Televizyonda yer alan reklamların dışında, alış-veriş merkezlerinin basılı, afiş halinde bayram etkinliklerinin yer aldığı reklamları incelemek gerekir. Çünkü kentlerin çeşitli reklam panolarında yer alan bu afişler, kentte kurban bayramının kutlanış biçimlerinin dönüşümü hakkında fikir vermektedir. Günümüz kentinde, bayram eğlenceleri alt başlığı ile de değerlendirilebilecek bayram kutlamalarının mekânının alışveriş merkezleri olduğu görülmektedir. Geleneksel mekânda kızlar bayramı, konat (camide kurulan bayram sofraları) bayram eğlenceleri olarak uygulanırken kentte konserlerin, yüz boyama etkinliklerinin, palyaçoların kentte bayram eğlencelerinin bir parçası olduğu görülür. Alışveriş merkezlerinin bayram eğlenceleri düzenlemelerindeki amaçlarından birinin insanları AVM'lere çekerek alışveriş yaptırmaktır. Bir AVM'nin bayram eğlencelerine dair reklamı şu şekildedir:

“Giyimden kozmetiğe, dekorasyondan elektroniğe toplam 184 mağazayı ve organize perakende sektörünün devlerini bünyesinde barındıran Antares Alışveri Merkezi Kurban Bayramı'nda da çok eğlenceli 6 – 7 Kasım tarihlerinde, maskot tiyatrosunun eğlenceli gösterileri ve Hürrem Sultan ile Kanuni Sultan Süleyman' ın canlı heykel şovu Antares ziyaretçileri ile buluşacak. Ziyaretçilerini, eğlendirirken kazandırmayı ihmal etmeyen

Antares, Bayram kampanyasıyla da, yüzlerce armağan vererek Antares kart & Genç kartlıları gülümsetecek.”⁹²

AVM’lerin gerçekleştirdiği bayram eğlencelerinde konser, palyaço, maskot tiyatrosu, minik pilotlar atölyesi gibi sonradan eğlence kültüründe yer alan unsurların yanı sıra çocuk oyunları, bayram tebriği hazırlama gibi geçmişçi canlandırmaya yönelik eğlencelerin de yer aldığı görülür.⁹³

Alışveriş merkezleri, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’da 1960’lı yıllardan itibaren ortaya çıkarken, Türkiye’de 1990’ların başlarında öncelikle büyükşehirlerde görülmeye başlanmıştır (Güney ve Aydoğan 2013: 106). “Gereksinimlerin sınırlanması, tasarruf edilmesi ve kıtlığın düzenlenmesi temeline dayalı eski bir kültürden üretimdeki bolluk ve tüketimdeki genişlik üzerine kurulu bir kültüre geçilmektedir” (Lefebvre, 2007: 67). Alışveriş merkezlerinin Türkiye’de gelişim tarihi Osmanlı’daki çarşılara kadar dayandırılabilir. Çarşı anlayışı, meydanlardaki eğlence anlayışı için Türk eğlence kültür tarihine bakmak gerekir. Bu da konu dışı olur ancak şu var ki, eğlencenin alışverişin aynı mekânda olmasına alışık bir toplum alışveriş merkezlerini daha çabuk ve çok benimsemiş olabilir.

“Alışveriş merkezlerine, tüketim olgusu ve mimari-mekânlar bağlamında yaklaşan çalışmalarda, tüketim dini ritüel ile benzeşim kurularak ele alınmakta, bu nedenle de alışveriş merkezleri, kapitalist dünyanın katedralleri olarak adlandırılmaktadır” (Güney ve Aydoğan 2013: 106-107). Pazar yeri basit bir ticari etkinlik alanı olarak değerlendirilemeyeceği, toplumsal, siyasi boyutu olan bir mekânsal-iktisadi örgütlenme olduğu açıktır (Güney ve Aydoğan 2013: 108). Bayram eğlencelerinin organizatörleri, hangi tip eğlencenin gerçekleştirileceğine karar verenler kimlerdir? AVM’lerdeki organizasyonların, birbirlerinin benzeri olduğu ve popüler kültürden esinlenerek oluşturulduğu görülmektedir. Eğlencelerin, özellikle çocuklara yönelik olduğu ve ailecek birlikte zaman geçirmeye göre tasarlandığı, bu bağlamda bayramın “aile ile birlikte hoşça vakit geçirme” yönüyle aynı doğrultuda olduğu düşünülebilir. “Alışveriş merkezleri:

⁹² http://www.alisverisrehberi.com/haber/antares_avm_kurban_bayrami_etkinlikleri.6990.html (16 Ocak 2016’da alınmıştır)

⁹³ https://www.google.fr/search?q=al%C4%B1%C5%9Fveri%C5%9F+merkezi+kurban+bayram%C4%B1+e%C4%9Flenceleri&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwi_wqrF6rPPAhVCuRQKHaaOAD8Q_AUICcGB&biw=1024&bih=499 (16 Ocak 2016’da alınmıştır)

mekânın tüketimi, zamanın tüketimi ve güvenliğin metalaştırılıp tüketimi de meta tüketimiyle bir arada gider. İstihdam alanı olarak emeğin tüketimi vardır. Üretim olarak, öznenin yeniden üretimi, yaşam, zaman, mekân algısının yeniden üretimi, ihtiyaçların yeniden üretim ve kamusal- siyasal olanın yeniden üretimi anlamında birer üretim alanıdır (Güney ve Aydoğan 2013: 108). AVM'ler farklı bayram etkinliklerini reklam afişleri aracılığıyla bayramdan günler öncesi müşterileri ile paylaşır, "Bayramınızı burada geçirin" alt mesajı ile, bir nevi bayram zamanının nasıl tüketileceğine karar verirler, denilebilir. Güney ve Aydoğan(2013: 109); Alışveriş merkezlerinin, tüketimin yalnızca nesnelere üzerinde gerçekleşmeyeceği bunun yanında boş zamanın, sanatın, kültürel etkinliklerin de bir tüketim nesnesi olduğunun önemli göstergesi ve sağlayıcısı olduğunu belirtirler. Bu görüşten hareketle, Kurban Bayramı tatilinde gerçekleştirilen sanatsal ve kültürel etkinliklerin, AVM'lerin boş zaman tüketimi organizasyonu için kullandığı tüketim nesnesi olduğu şeklinde yorumlanabilir.

"İtibarsızlaştırılan kent içindeki kamusal mekânlar, alışveriş merkezlerinde organize, sorunsuz ve temiz bir şekilde yeniden yaratılmıştır. Kentliler için bu kurgu zamanla gerçek haline dönüşecektir, çünkü kentsel kamusal mekânlarla ilişkisi kesilen/kaybolan kentli nüfus için gerçek, tam da postmodern geç kapitalizmin mantığına uygun olarak alışveriş merkezi içerisinde yeniden yaratılan kurgu olacaktır" (Güney ve Aydoğan 2013: 113). Bayram günlerinde ve arife gününde alışveriş merkezleri aktiviteleri.... Festival konserleri, resim ve fotoğraf sergileri, söyleşiler, sportif aktiviteler... ile haftasonu ve tatil günlerinde AVM'lerin aile merkezlerine dönüştüğü görülmektedir. Kentte bayram geçirme mekânlarında biri de AVM olmuştur.

Arifinin ve bayramın alışveriş merkezlerinde geçmesi, geleneksel bağlamdaki Kurban Bayramı ile mukayese edildiğinde üreticilikten, tüketiciliğe geçişi göstermektedir. Geleneksel mekânda günlerce süren genellikle imece usulü ya da aile içi rol dağılımıyla gerçekleşen bayram hazırlığı, AVM'lerde hazır tüketim malzemeleriyle (gıda, giyim, hediyelik eşya) bir güne sığabilmektedir. "İnsanın üretkenliğinin kısıtlandığı tüketim çağında, zamanın tüketim nesnesi olarak yeniden kurgulandığı ve bu tüketimin alışveriş merkezleri gibi mekânsal formlarda gerçekleştiği görülmektedir" (Güney ve Aydoğan 2013: 116). Alışveriş merkezleri

aynı zamanda bayram eğlenceleri yapmakla bayram eğlence kültürüne olumlu veya olumsuz yeni tarzlar da eklemektedir.

Kent kurgusunun, kültürel yaşamı ve bireysel davranışları etkilediği bilinmektedir. Kent kurgusunun, reklamların, AVM'lerin, kısacası tüketim kültürünü ön plana çıkararak tüm unsurların etkisiyle yaşam tarzları dönüşme uğramıştır. Kurban bayramındaki hediyeleşme kültürü de etkilenen alanlardan biridir. Örneğin, nişanlı kıza, boynuna altın bağlanan nişan koçu gönderilmesi; nişanlı kızın bayram sabahı kayınvalidesinin yeni elbiselerle giydirmesi -"yanık" adı da verilen- adetlerinin kentte dönüşüme uğradığı görülür. Özdemir "hediye"yi ve "hediyelik eşya sektörü"nü kültür ekonomisinin ilk akla gelen faaliyet alanlarından ve bilimsel araştırma konularından biri olarak örneklendirmiştir (2009 a:76). Adorno'ya göre kültür endüstrisi, tüketmeleri için ürünler sağlayarak kitleleri kontrol eder (Barnard 2010: 237). Özdemir (2008:469), ister geleneksel ister dijital olsun, medya araçlarının başlı başına bir üretim alanı olduğunu ve farklı mal ve hizmet sektörleri için tüketici yarattığını, bu nedenle hediyeleşme geleneği üzerinde çok boyutlu bir etkiye sahip olduklarını belirtmektedir. Aynı zamanda medya, hediyeleşme geleneğinde markalar dönemini başlatmış, Türk hediyeleşme geleneğini bir taraftan yeni anlam, ritüel ve ürünlerle zenginleştirirken, diğer taraftan da küresel nitelikli anlam ve ürünlerle tek tipleştirilmiş ve ulusal ve yöresel özgünlüklerin ortadan kalkmasına neden olmuştur (Özdemir,2008:479). Hediyelik eşya olarak neyi alacağımızı kimin, hangi armağanı, kime, nasıl ve nerede vereceği, dahası vermesi gerektiği açıkça medya tarafından ezberletilmektedir (Özdemir 2008:474-475). Hediyelik eşya seçimi üzerine bu görüşlerle beraber, kent kültüründe bayram hediyesi olarak Yılbaşı ya da Sevgililer Günü özel günlerinde olduğu gibi spesifikleşmiş bir hediye seçimine yönlendirilmenin olmadığı görülür.

Günümüz kentinde AVM'lerde gerçekleşen Kurban Bayramı eğlencelerini, 1950ler öncesi kentlerinde gerçekleşen bayram eğlenceleri ile mukayese etmek yerinde olacaktır. 1930'lu yıllarda bayram eğlence mekânlarının, kentlerde yer alan bazı meydanların olduğu gazetelerden anlaşılmaktadır. 13 Mayıs 1930 tarihli Akşam Gazetesinde ve 8 Nisan 1933 tarihli Akşam Gazetesinde yer alan "Bayram Neşeli Geçti" başlıklı haberlerde, eğlence için bayram yerlerinin kurulduğu bilgisi vardır. Emre Gül; "İlk dönem Cumhuriyet basınında Kurban Bayramı" gazete

yazısında 1929-1939 yılları arası basında yer alan Kurban Bayramı haberlerini incelemiş⁹⁴ özetle şu bilgilerin yer aldığına değinmiştir: Kurban Bayramına ilişkin haberlerde sadece “havalının durumuna”, “eğlenceli geçtiğine”, “bayramda yapılan maçlara” ve “kalabalıklara” ilişkin bilgilere yer verilmektedir. Çoğunlukla başka bir ayrıntı içermeyen bu haberlerden biri: “Kurban Bayramı bu sene şehrimizde pek neşeli geçti. Havanın iyi gitmesi, bayramın iki gününün umumi tatil günleri olan Cuma ve Pazara tesadüf etmesi halkı mesirelere, eğlence yerlerine sevk etmiştir. Boğaziçi, Adalar epeyce kalabalıktı. Şehir içindeki bahçe ve kahvelerde büyük bir halk kitlesi göze çarpıyordu. Bayram yerleri, her sene olduğu gibi çocuklarla dolmuştu. Bilhassa Kadırga’daki bayram yerlerinde kalabalıktan geçilmiyordu.”

Günümüz kentinde gerçekleşen Kurban Bayramı haberlerinin; kaçan boğalar, acemi kasaplar, Boğaz’ın kana bulanması, kaçak kesimler, trafik kazaları konuları üzerinde yoğunlaştığı bilinmektedir. Vejetaryenlik, hayvanseverlik, vahşet, kan, çağdaşlık, çağ dışılık, batıllık terminolojisi kurban bayramının tartışma alanı olduğu görülmüş; dernekler, kurban bayramı haberleri, forumlar’dan örnekler verilmiştir. Geleneksel kurbanın günümüz kentinde dönüşümü karikatür ve caps’ler üzerinden okunmuştur.

Kurban Bayramı gazete haberleri, tarihsel bağlamda genel olarak gözlemlendiğinde, Cumhuriyet’in ilk yıllarına bayram eğlencelerinin, kurban alıcılarına ve kurban derilerini “Teyyare Cemiyeti”ne verilmesi gerektiğine dair haberlere rastlanmaktadır. Günümüz medyasında konunun yönün değiştiği bilinmektedir.

24 Temmuz 1988 tarihinde Türkiye Gazetesinde yayımlanan “Kurban Kesmek” başlıklı yazısında, S. A. Arvasi (2008: 346): “Öğrendiğimize göre, İslam dışı bazı çevreler, bilhassa mutaassıp Avrupalılar, Müslümanların Kurban Bayramında kurbanlık hayvanları kesip yemelerini, dostlarına, arkadaşlarına, fakire fukaraya dağıtmalarını –güya- yadırgamakta, ‘facia’ ve ‘hayvan katliamı’ olarak nitelendirmekte imişler.” İfadelerini kullanmış ve aynı yazısında Avrupalılar’ın Noel’de milyonlarca hindi kestğini, çam devirdiğini, dünyada en çok

⁹⁴ <http://www.dunyabulteni.net/haber/310799/ilk-donem-cumhuriyet-basininda-kurban-bayrami-foto> (20 Ocak 2016’da alınmıştır)

“hayvanî protein” tüketmekle övündüklerini ve buna benzer durumlara rağmen Kurban Bayramından hoşlanmamalarını garip karşıladığını belirtmiştir. Y. Sezen *Antropoloji’den Psikanalize Kurban ve Din* başlıklı kitabının girişinde S. A. İle benzer görüşleri ortaya koyar:

“Avrupalılar ve bizde bir kısım çevreler, kurban işini dillerine dolamış görünüyor. Oysa kurbanı kınayan Avrupalılar Noel günlerinde milyonlarca hindiyi kesip yer. Dünyada en fazla et yiyen Avrupalı ve Amerikalının kurbanı karşı çıkmalarındaki niyet, samimi bir niyet değildir. Şimdiye kadar hayvansal proteinle beslenemeyenlerin zihin gelişimleri ve zeka faaliyetleri tam olmuyor, gereksiz nüfus artışı da tahılla beslenen toplumlarda daha çok oluyor, diyorlardı. Demek ki tenkitlerin anlamı başkadır(2004: 16- 17).

Avrupa’da kurban kesiminin kent dışındaki mezbahalara taşınma süreci 1980-2000 yılları arasında⁹⁵, Türkiye’de 2000’den günümüze dek gerçekleştiği tespit edilmiştir.

⁹⁵ 1980 yıllarında, belediye başkanların girişimiyle, İl Veterinerlik Hizmetlerinin onayıyla, Müslümanların çoklukla buldukları bölgelerde, kurban kesimini organize etmeye teşebbüslerde bulundular. Söz konusu olan zararları kontrol etmek için ve sosyal konutların merkezinde bulunan kurbanı çekmek için” abces de fixation(tespit edilen apse)” kurmak lazım yani kurbanın yerleşmesi gerekir. Kentselleşmenin yoğun olduğu bölgede Seine St Denis de, Müslüman sakinlerin tatmin oldukları bu tür organizasyonlar öncelerden çok oldu.Fakat böyle teşebbüsler ya da girişimler, hayvan koruyucu dernekler tarafından illegal ve barbar olarak ihbar ediliyor (Brisebarre, 1998: 54).Bu tür organizasyonlara arka çıktıkları için, belediye ve kurumsal hizmetlerine mahkemede davalar bile açıldı (Brisebarre, 1998: 55). Gözlemlediğimiz, çoğu durumda 1 Ekim (1980- 80- 791/ décret 80-791 du 1 er octobre 1980) kararnameğine göre, tüketim etlerin kesimi yasalara uymuyordu. Aslında Fransa’da, insan tüketimine ait kesimler, tamamen teknik bir eylemdir, bu ritüel helal ya da kaşer kesimi olsa bile. Bu kesimlerin yeri mezbahadır (Brisebarre, 1998: 55) Dairelerde, bodrumlarda, garajlarda, bahçelerde, toplu konut alanlarında hatta organize edilen toplu kesim alanlarında da ailevi kesim illegal kesim olarak geçiyor. Dolayısıyla para cezasına ve kurbanın haczine çarptırılır. Kesim ehliyeti olan bir kişi tarafından kesilmesi şartıyla, mezbahada uygulanan kesim ve kurban ancak o zaman, legal bir statü kazanır (Brisebarre, 1998: 55) Fakat, 1981 senesinde, Edith Cressonun tarım bakanı olduğu sene, Edith Cresson, küçükbaş kesimini, ev ortamında tüketildiğinden dolayı, ailevi kesim olarak algılsın diye, bu izinden faydalanmasını istemişti (Brisebarre, 1998: 55. Fransız kurumları, domuz ailevi kesimini, kurban kesimine kıyaslamışlar ama bunun yanı sıra koyun kurbanının aile babası tarafından kesilebilmesi için bize bilgi veren Müslüman şahıs, başka kıyaslamalarda da bulundu. Fransız dini takviminden ve sivil takviminden kıyaslamalar yaptı örneğin Noel Bayramı. Bu bayramda çocukların yeri ve önemi,ama aynı zamanda ailecek etrafına toplandığımız hindi yemeği,ailecek toplanıp yemek yemenin, kurban bayramının ne kadar önemli olduğunu Müslüman olmayanlara bu örneklerle dayanarak daha da açıklık getirebiliriz (Brisebarre, 1998: 55-56) Bu kıyaslamalar, Fransa’da yaşayan çoğu Müslüman için, kurban bayramının kimliksel değer taşıdığını, hesaba katmıyorlar. Ayrıca Noel bayramında, tüketilen hindilerin çoğu önceden öldürülmüş hazırlanmış ve fırına hazır şeklinde alınıyor. Fransız mezbahalarda kesilebilmesi için, ritüel kesimin sadece hayvanları boğazlamadan önce şoke etmemeye izin var (bkz. décret 81-606 du 18 mai 1981),(Brisebarre, 1998: 56). Ölüm eylemine hakim olmak adına, yasa boğazlayanın ehliyetinin olmasını empoze etti. Bu kesim ehliyeti için; dinî ve teknik açıdan yeterli olmak gerek. Aday, kaşer kesimi için Yahudi heyetin önünden geçer, helal kesim için de dini dernek ya da cami adaya kefil olur. Teknik kısım için aday, İl Veterinerlik Müdüriyetinin, Tarım

Kurban Bayramı'na dair olumsuz bakış açıları sergilenmesine dair *Öcal Oğuz, Çağdaş Kent ev Uygulanamayan Kurban Ritüelleri*" başlıklı yazısında şu saptamalarda bulunur:

Türk çağdaş kentinin kurban konusundaki bölünmüşlüğü bir tek nedene dayanmamaktadır. Hızla kentleşen ve köy hayatından uzaklaşan Türk insanı, hayvanlarla iç içe yaşayan eski küçük kent ve köy insanların hayvanlara karşı sergilediği tutumlardan uzaklaştı. Kimi kentli insan, hayvanları da insanlar gibi yaşama hakkı olan, sevilmesi, her nedenle

Bakanlığında bulunduğu bir profesyonel komisyon önünde, kapasite testinden geçer (Brisebarre, 1998: 56). Tüm Müslüman aile babaları, İslam dinine göre kesebilecek potansiyele sahipler fakat, laik Fransız devletine göre kesim ehliyeti olmayan kesenlerdir (Brisebarre, 1998: 56)

Hayvanları koruma dernekleri, hayvanın şoke edilmeden öldürülmesi için de alınan izni ihbar ediyorlar. Kurban bayramını savunanlar ise, onlarda da kesim şartlarını ihbar ediyorlar (Brisebarre, 1998: 56). Fakat, 1993'te, iki dernek SPA (Hayvan Koruma Derneği) ve OABA (Mezbahaya ait hayvanları organize eden dernek), Val D'oise Valiliğinin davetiyesi vesilesiyle, Müslümanlarla diyalog kurmayı kabul ettiler. Diyalog özellikle, kurban kesim şartlarını örneğin, hayvanın esenliğini iyileştirmek için kurulmuştur (Brisebarre, 1998: 56) Bu örnek tecrübe, ayrıntılı olarak, aşamalı bir şekilde hazırlanıp Val D'oise şehrinde ve Paris ilçelerinde, izinli alanların organizasyonu ile sonuçlandı (Brisebarre, 1998: 56) Diğer hayvan koruma dernekleri, bu pratiğe karşı uzlaşmaz bir pozisyon aldılar. Fransız kentsel ortamında gelişen, şu anki insanbiçimcilik (anthropomorphisme) akımı, hayvana ve acısına karşı çok güçlü duyarlılık üzerine, aile hayatına giren hayvanların üzerine kurulmuştur. Bu akım, hayvan üstünde yapılan deneyleri, fabrika çiftçiliğini, ritüele dayalı kesimi, avı, boğa güreşini, sirklerde hayvan kullanımını, derilerden kürk yapılmasını kınayan hareketlere zemin sağlıyor (Brisebarre, 1998: 56) Hayvanlara yönelik barbar muamelelere karşı mücadele eden derneklerden bir kaçı, sağcı ünlülerin de desteğini aldı, böylece bu ünlüler vesilesiyle pratiğe karşı savaştan dernekler, basın organlarında da tribün buldular (Brisebarre, 1998: 57) Hayvanları korumak adına, insanlara şiddetli konuşmalarda bulunabiliyorlar. Kontrolde çıkmalar tespit edildi, sanki milliyetçiliğe ve ırkçılığa çağrı yaparcasına. Kurbanın mağdurunu korumak yani koyunu, cellatın ağızdan açığa ölümünü istemeye kadar gidiyor. Aynı teraziye koyarak, koyun kurban ritüelini, kız sünnetine ve yamyamlığa kıyaslıyoruz. Bu karışım yaratan kıyaslama, yamyamlığı ve kız sünnetini İslam'a dayanan pratik olarak inandırılabilir (Brisebarre, 1998: 57). 26. Front National ile aynı ideolojiyi paylaşan Present gazetesinde, Müslüman kesim ritüeline karşı Brigitte Bardot tarafından yazılan açıklamaya bakılabilir (Brisebarre, 1998: 57).

- « Müslüman ritüel kesimi » kan kırmızısıyla bastırılmış bu cümleler, OABA, tarafından Şubat 1984' te yayımlanmış dökümanın önsözün başlığı. Dökümanın içinde, Tremblay -lès-Gonesses'te 1983' ten alınan 8 sayfalık fotoğraflar bulunuyor. Görüntüler, uzman olmayan biri tarafından şoke edilmeden koyunların iğrenç ve şiddetli bir şekilde kesilmesi üzerine odaklanıyor. Genç bir koçun fotoğrafı, Müslümanların kesimini ne kadar acımasız olduğunu göstermek için koyulmuştur. Böylece sadece kaçak kasap eylemi olarak küçümseniyor. Sık sık OABA bayramda çocukların bulunmasını kınıyor: "Kamu alanında bu bayram cereyan ettiğinde, çocuklarda katılıyorlar ve bu da felaket bir şeydir » (Bulletin de l'OABA, 37 :34 akt. Brisebarre, 1998: 127). Kan görünürlük korkusu, genellikle mezbahalarda saklanılan hayvanın ölümünü ifade eden, burda tamamen paroksizme (feverana) ulaşıyor: "Seine nehri, kırmızı kanlı, Mısır Vebaları'ndan ilham alarak İncildeki fantastik anlatılardan yani destanlardan geliyor." (Brisebarre, 1998:113). Sık sık gazetelerde yazılan ve kentsel alanda sıradan bir pratik olarak görülen, banyoda boğazlama, yabancıların vahşetini, hijyenden soyutlanmış olarak görülüyor çünkü insan bünyesini nurlandıran mekânı hayvan kanıyla kirliliyor (Brisebarre, 1998: 188). Bu büyük Müslüman bayramını anlamak için, bu dernekler hiç bir teşebbüste bulunmadılar, halbuki İbrahimce Kurbanın kutsaması, çocukların ne kadar özel bir yeri olduğunu açıkça bildiriyor. Hele ki büyük oğlanın (Brisebarre, 1998: 127).

olursa olsun öldürülmemesi gereken bizim gibi varlıklar olarak görüyor. Örneğin, çoğu “hayvan severler” dernekleri konuya böyle bir düzlemde bakıyor. Kimi kentli insan, bu konuda dinlerin eski yorumlarına itiraz ediyor. Bir diğer grup, gerçek İslam’da kurban sözünün “hayvan kesmek” eylemini içermediğini dile getirmekte ve kan akıtmanın gerekmediğini düşünerek, kurban kesmeyi “dinsel alan”dan çıkarmakta ve “törel alan” a ait bir uygulama olarak yorumlamaktadır. Bir başka grup ise, konuyu AB süreçleri ve modernleşme açısından ele almakta ve çağdaş Batı’da olmayan bir uygulamanın bizde de gereksizliği temelinde düşünce üretmektedir. (Oğuz, 2013: 158)

Avrupa Birliği’nin⁹⁶ Türkiye’de kurban denetimine dair haberler “Kurban Kesimine AB’den Müfettiş” başlığıyla 2008 yılı gazete haberlerinde yer almıştır.⁹⁷ Ayrıca 2009 yılında, hayvan hakları konusunda çalışmalar yaptığı belirtilen “Animals’ Angels” derneği ile İstanbul Veteriner Hekimler Odasının hazırladığı rapor yazılı basında yer almıştır.⁹⁸ Aniamals Welfare’in de denetleme yapan dernekler arasında olduğu bilinmektedir.

Kentlerde Kurban Bayramına dair olumsuz verilen gazete manşetlerinin dışında, olumsuz bakış açıları gazetelerin köşe yazılarında yer almaktadır. Oktay Ekşi, “Kurban Notları” (23.02.2005, *Hürriyet Gazetesi*) başlıklı yazısında, çocukların gözü önünde kurban kesilmesine karşı çıkar. Ferai Tınç “Hayvan Katliamından Hac Haberlerine” (22.02.2002, *Hürriyet Gazetesi*) başlıklı yazısında farklı bir saptamada bulunur: “Bu yıla kadar Batı için “Kurban Bayramı neydi?”

⁹⁶ Ab sürecinde kurban yasaklanmamıştır ya da kent dışına taşınmasına dair resmi bir tespit yapılamamıştır. Düzenlemeler hayvan sağlığı, çevre kirliliği, hayvan hakları üzerinden yapılarak kurban ritüelinin ötekileştirildiği tespit edilmiştir.

⁹⁷ “Avrupa Birliği gözlemcileri, bayram süresince Türkiye'nin birçok yerinde kurban kesimlerini izleyerek merkeze rapor edecek.Geçtiğimiz yıl Kurban Bayramı için Türkiye hakkında ‘olumsuz’ rapor veren AB Komisyon Temsilciliği, bu yıl da yakın takipte. AB, kesimlerin hijyenik koşullara uygun yapılmasını istiyor. AB Komisyonu Temsilcisi Karen Fogg'un e-maillerinin gizlice ele geçirilip kamuoyuna açıklanması nedeniyle Ankara ile Brüksel arasında gerginlik yaşanırken Avrupa Birliği, aday ülke Türkiye'yi kurban kesimiyle ilgili yakın takibe aldı. AB, bayram süresince hayvanlara acı çektirilmesi halinde bunları rapor edecek. AB Komisyonu Temsilciliği raporunu hazırlarken hemkendi gözlemlerinden, hem de Türk medyasında yer alacak haberlerden yararlanacak. Türkiye'deki kurban kesiminin de birlik içerisinde en fazla Müslüman nüfusun olduğu Fransa ve Almanya'daki gibi hijyenik koşullarda, hayvana acı çektirilmeden yapılmasını isteyen AB, geçen yıl Türkiye'ye bu konuda olumsuz rapor vermişti.” <http://www.hurriyet.com.tr/kurban-kesimine-ab-den-mufettis-38352825>

⁹⁸ “Hayvan hakları konusunda faaliyet gösteren uluslararası bir kuruluş olan Animals' Angels ile İstanbul Veteriner Hekimler Odası iş birliğince geçen yıl Kurban Bayramı'nda İstanbul'un çeşitli bölgelerinde yapılan denetimlerle ilgili hazırlanan raporda, belediyeler tarafından düzenli kesim evlerinin yanı sıra eğitimli kasapların görev yaptığı birçok mobil ve geçici kesim evlerinin oluşturulduğu belirtildi. Ancak bu kesim alanlarının hayvan sayısı göz önüne alındığında yetersiz kaldığının kaydedildiği raporda, hayvanların korunmasıyla ilgili yasalara rağmen eğitimsiz kişiler tarafından yapılan kesimlere ceza verilmediği kaydedildi.” <http://www.haber7.com/guncel/haber/456833-kurban-kesim-denetimleri-raporlastirilacak>

Apartmanların içine ite kaka sokulan inekler ve koyunların banyolarda boğazlanması. Şimdi ise hac görüntüleri ile yansıtılıyor Kurban Bayramı.” Kanat Akkaya, “Bugün Bayram Bir Kaşık Ayran” (23.02.2002, *Hürriyet Gazetesi*) başlıklı yazısında “ ‘Bayram tatili, bayram kutlamaları ne kadar değişti. Nerede o eski bayramlar birader” muhabbetinden zaten bayılmış vaziyetteyim. Böyle yazılmış bir yazı daha okuyamayacak haldeyken, bir benzerini yazmam da mümkün değil” diyerek yazısına başlayıp Kurban Bayramını İstanbul’da geçirenler için Burgaz’da geçirilecek bir tatil panı yazar. Aynı gazetenin 22.02. 2002 tarihli Ayşe Özek Karasu tarafından hazırlanan “Koyunlara dair acıklı bir anatomi” üst başlığı, “tanıdığınız bir koyunu kesiyorsanız bilin ki o da sizi çok yakından tanıyor” alt başlığında bir araştırma yazısı yer alır. Yine aynı yazarın bir sonraki gün yayımlanan yazısında (23.02.2002, *Hürriyet Gazetesi*), “Kurbana Karşı Vejeteryan Müslüman Cephe” üst başlığı ve “Kesilen kesildi. Artık tartışmayı da daha fazla uzatmanın alemi yok. Ama, bir dahaki sefere kurban kesmemek için o kadar çok neden var ki. Üstelik bunlara dini nedenler de dahil” alt başlığı yer alır ve yazar: “En büyük hayvan hakları örgütü PETA bünyesinde faaliyet gösterip kurban kesimine karşı çıkan, hatta vejateryenliği savunan Müslüman din adamları da var” şeklinde ifade ederek, insanoğlunun etobur olmadığını savunarak yazısına devam eder. Emin Çölaşan, “Kurban Rezaleti” (18.01.2005, *Hürriyet Gazetesi*) başlıklı yazısında kurban kesimi sonrası ortaya çıkan görüntüleri eleştirip, “AB, şu kurban rezaletinin üzerine hiç gitmiyor. Bu vahşeti, barbarlığı, ilkelliği, kentlerin göbeğinde yaratılan pisliği nedense hiç görmüyor” ifadelerini kullandığı görülür. Çölaşan, “Kanlı İşkenceler” (21.01.2005, *Hürriyet Gazetesi*) başlıklı yazısında da başlıktan da anlaşılacağı üzere “kan” görüntülerine vurgu yapar: “Yarın Kurban Bayramı’nın ilk günü. Yarın gece televizyon ekranlarında izleyeceksiniz. Perşembe günü gazetelerde okuyacaksınız. Caddelerde, sokaklarda, meydanlarda, parklarda yine korkunç bir katliam yaşanacak. Kan gövdeyi götürecektir. İlkellik, pislik akacak. Göreceksiniz.” İfadeleri ile başladığı yazısını “AB ülkeleri bu inanılmaz vahşeti ve barbarlığı bir belgeselden izleyince, bırakın müzakereleri falan başlatmayı, Türkiye’yi bir anda saf dışı bırakır. Bu vahşete bir çözüm bulunmalı. Kurban kesmek tamam da, böyle bir vahşetle, böyle görüntülerle değil. Ama bunları kime, hangi eğitim düzeyindeki insanlara anlatacaksınız! Türkiye ne yazık ki bu! Bizim insanımız bu!” ifadeleri ile tamamlar. Bekir Coşkun, “Sırat Köprüsü” (22.02. 2002, *Hürriyet Gazetesi*) başlıklı yazısında : “Koçun sırtına binip, ayakları iki

yana 'V' harfi biçiminde açıp, o arada cebin 'Pin kodu'nu yazıp 'Menü'ye girip, numaraları tıklatıp soracaksınız: 'Ne var ne yok?' Çocuklar...Bu bayram da 250 bin kimsesiz çocuk sokaklarda kaldılar..." ifadelerine yer verir. Coşkun, "Dana Yazısı" (22.01.2005 Hürriyet Gazetesi) başlıklı yazısında da "Bu yayınlanan 'Bayram görüntüleri' içinize sindi mi?..Danalar kaçıyor, elinde satırla-bıçakla insanlar kovalıyor, tıpkı ilkel kabileler gibi...Bu şimdi bayram mı?..." ifadelerini kullanır. "Bu Bayram Bir Can Bağışlayın" (27 .12. 2006, *Hürriyet Gazetesi*) başlıklı yazısında "Ben 'Kurban parasını vermek olmaz, kan göreceksiniz' diyen bir din öğretisini asla kabul edemem. Bu İslam gibi "aklı ve gelişmeyi" emreden bir dinin kuralı olamaz, olmamalı... Bir canlıyı yatırıp boğazını keserek canını almak yerine... O parayı canlarımızın bakımlı, huzurlu, mutlu yaşamaları için vermek bir yüce inanca aykırı olabilir mi?" gibi ifadelere yer verir. Coşkun'un 2013'te de Kurban Bayramı yorumlarının değişmediği görülür ve "Biz de Dana'ya Girdik" (12.10.2013) başlıklı yazısını "Siz de bir canlıyı yatırıp kesmenin "ibadet" olduğuna inanıyorsanız...Allah kabul etsin...Çocuklar görmesin ama..." cümleleri ile tamamalar. 2013'teki yazısı olumlu ya da olumsuz çok eleştirilir. Bunda facebook, twitter gibi sosyal paylaşım sitelerinin etkisi olmayı düşünülmektedir. Çünkü beğenilen ya da aksine beğenilmeyen bir yazı paylaşımcı tarafından olumlu ya da olumsuz bir üst yorumla paylaşılacaktır. Sonra alttaki yorumlarla okuyucular da yazıya dahil olmaktadır. Bu yazı yazarla aynı görüşü savunmayan bir gazetede yayımlandığında, okuyucular o gazetenin takipçileri ya da aynı görüştekiler olduğundan alttaki yazıya dair yorumların hepsi olumsuz, yazarın görüşünde olan bir gazete ya da facebook grubunda paylaşıldığında yazıyı destekler nitelikte yorumlar olduğu görülür. Örneğin -pek çok haber sitesinde de benzer başlıkla haber yapılan- Bekir Coşkun'un yazdıkların doğru bulmayan bir gazete haberinde "Bekir Coşkun'dan çirkin Kurban Bayramı yazısı, Ulusalçı yazar Bekir Coşkun, milletin dini değerlerini hiçe sayarak kurban kesmeyi eleştirdi." başlığı kullanılmıştır.⁹⁹ Haberin altındaki yorumlardan bazılarında "senin yediğin etler ağaçta mı yetişiyor, uzaydan mı geliyor" gibi ifadeleri yer almasıyla birlikte, yorumların hepsinde yazıya ya da yazara dair olumsuzlayan ifadeler kullanıldığı görülür. "Bekir Coşkun ve Yazıları" facebook grubunda¹⁰⁰ yer alan aynı yazının altında yer

⁹⁹ <http://www.haber7.com/gazeteler/haber/1084396-bekir-coskundand-cirkin-kurban-bayrami-yazisi>

¹⁰⁰ <https://www.facebook.com/BEKIRCOSKUNveYAZILARI>

alan yorumların yazının da içeriğinde yer alan “kurban derisi”nin kime verileceği konusunda siyasi içerikli yorumlara dönüştüğü görülür ve yorumlardan birinde “kesinlikle islamiyetin en mantıksız bulduğum inancı..içinde, bencillik var, egoizm var, vahşet var, çıkarıcılık var..mantığında bu kadar günah yatan bir şeyi Allah'ın emrettiğine inanmıyorum..” ifadesi yer almaktadır. Yazıya ve yazara dair birkaç olumsuz yorum dışında olumlu yorumlarda bulunulduğu görülür. Yazının paylaşıldığı ortamın yorumların durumunu etkilediği saptanmıştır. Yazar 2002'den itibaren benzer ifadelerle yazılar yazmasına rağmen en çok gündeme gelen yazının bu yazısı olmasında sosyal medya ile birlikte okuyucuların sürece dâhil olmasının etkisi olduğu düşünülmektedir.

Kurban kesme ritüeline, yukarıda değinilen bakış açılarından sonra medyanın takındığı tavır da önemlidir. Kurban bayramına dair klasikleşen haberlerden biri haline gelen kaçan boğalar ve acemi kasaplar her yıl izleyiciye takdim edilmektedir. Bu duruma yönelik Oğuz şunları dile getirmektedir:

Çağdaş kentte kurban kesmeye yönelik bu karşıt düşünceler, her kurban bayramında medya aracılığıyla sistematik bir kurban eleştirisine dönüştürülmekte, kurban kesenler kentlilik açısından “öteki”leştirilmektedir. Örneğin, kurban keserken kendilerini yaralayanlar düzenli ve istatistiki olarak “oh oldu” formatında televizyonlara çıkarılmakta, kaçan kurbanlıklar ve onları kovalayanlar “komikleştirilerek” anlatılmakta, kurban kesim sahneleri “ vahşet anı” olarak gösterilmektedir. Köşe yazarları, “öldürmenin erdem olamayacağı”, “bir can bağışlamanın büyüklüğü”, “dinlerin kan dökücülüğü onaylamacağı”, “hayvanların da insanlar gibi ruh ve duygu sahibi oldukları” temalı yazılarını Kurban Bayramı tefrikaları olarak kaleme alıyorlar (2013: 158-9).

Medya'nın etkisi gazete yazılarına, gazete yazıları okuyucu yorumlarına, tüm bunlar sanata yansırken, sanatçıların tutumu ya da eserleri de tekrar gazete yazısına ya da internette paylaşım ile halkın da dâhil olduğu bir tartışma alanına dönüştüğü söylenebilir. “Medya, çok farklı insanlara, çok sayıda ve farklı mesajları iletebilme gücü ve yetisine sahiptir ve iletişim araçları, üretilen kültür ürünlerini insanların yaşam alanlarına taşır” (Ersoy, 2011: 14). Modern teknoloji hızını arttırmakta ve folklor iletişim süreçlerini genişletmektedir, ancak yaşamlarının bir parçası olarak folkloru kullanan insanların gereksinimlerini değiştirmemektedir (Smidchens 1999; 54). Aslında medya ve folklor birbirlerini sürekli etkileme yönü ile ayrılmaz bir ikilidir. Şunu da unutmamak gerekir ki “Teknoloji doğrudan doğruya

veya dolaylı tesirleri yüzünden, çok defa kültür değerleriyle çatışma haline girmektedir.” (Güngör 2010; 29). Teknoloji hem faydalı hem de zararlı yollarda kullanılabiliriyorsa, kendisi tek başına ne zararlıdır, ne de faydalı. Kısacası, değerleri yaratan teknoloji değil insandır (Güngör 2010; 37). “Dış belleği mümkün kılan yazıdır, kaydedilen haber ve bilgilerin canlanıp beklenmedik ölçüde yaygınlaşmasını sağlar, ama aynı zamanda doğal belleğin kullanımı azalır.” (Assmann 2001; 28). Teknoloji, kültürün gelişmesi için büyük imkânlar vermekte, teknolojiadaki gelişmeler sayesinde kültür yeni vasıtalar kazanmaktadır; bu vasıtalar bir taraftan kültürün ifade gücünü artırırken –ses tekniğindeki gelişmeler sayesinde müziğe yeni imkânlar açılması gibi- bir taraftan da kültürün daha geniş kitlelere yayılmasını- sinema, televizyon vs.- sağlamaktadır (Güngör 2010; 30). “Folklor yalnızca toplumun aşamalı gelişimi boyunca varlığını sürdüren manevi bir kültürün konservatif bir unsuru olarak değil de daha çok, eski eserlerin yeniliklerle birlikte var olduğu dinamik yapı olarak anlaşılmaktadır. Eski eserler insanların günlük yaşamındaki yeni koşulların etkisi altında, çağdaş yaşama uygun olarak yeni bir anlam kazanmaktadır. Bağımsız bir biçimde gelişen folklorun bu kapasitesinin sonucu olarak, folklor sınıf toplumu kültürünün muhafazakâr ya da yabancı bir parçası değil, daha çok adapte olan ve yeniden bu kültürün aşamalı gelişiminde yardımcı olmak için üzerinde çalışıldır” (Gusev 1978: 283-84’ten akt. Smidchens 1999; 52). Sosyal ilişki sonucu çıkan (somut veya somut olmayan) kültür ürünleri ya da yaşanan olaylar sonucu çıkan ürünler farkında olunmadan bireyi aşır, toplumu saran aynı zamanda topluma etki eden ve topluma yaptırım gücü olan unsur, dinamik haline gelebilir. Örneğin Tuna Kiremitçi “Kurban olduğumuz aşk” (08.11.2011, *Hürriyet Gazetesi*) üst başlıklı yazısında “Bazılarının gönlü mezbaha gibidir. Aşk ilahları kurban istediğinde kendimizi orada buluruz” alt başlığını kullanır. Bu ifadede aşkın gönlü “kurban kesilen bir bahçeye değil” de bir “mezbaha”ya benzetilmiştir. Bu ifadede kurban kesim mekânının değişiminin etkisi sonucu yazarda oluşan kurban kesim mekânı algısı olduğu düşünülmektedir. “Algı yalnızca zihnin mevcut bir nesnesiyle bağlantısı değildir asla; bellek imgelerle doludur” (Bergson (1896) 1950: 170 akt Game 1998: 137). Günümüz toplumsal belleğindeki kurban imgelerinin de dönüşümü olarak okunabilir. Fotoğraf sanatçısı İbrahim Demirel “Kurban” adlı fotoğraf çalışması yapmış, bunu kitap halinde yayımlatmış (2006) ve fotoğraf sergisi açmıştır. Bu kitap, kurban ritüelinin kurban kesme anına sanatçının ya da belgeselcinin bakışını yorumlamak anlamında tek

dökümanter çalışma olduğundan incelenmesi gereken bir kitaptır. Fotoğraf Galerisinin internet linkinde tanıtım için kullanılan ifadelerden bazıları şunlardır:

“Fotoğraf sanatçısı İbrahim Demirel’in KURBAN adlı çalışması 12 Mayıs–7 Haziran 2006 tarihleri arasında Ankara Siyah Beyaz Sanat Galerisinde sergilenmiştir. Sanatçının iki yıllık çalışmasının ürünü olan sergide, 100X150 cm boyutlarında 24 adet fotoğraf yer almaktadır. Dünyaya gelişi kurbanlarla karşılanan, kendisine bir peygamber ismi konulan sanatçı İbrahim Demirel, bugün kurbanı olan tepkisini fotoğraflarıyla dile getirmiştir. Her yıl büyük kentlerimizdeki kesim alanlarının basına yansıyan fotoğraflarıyla bir vahşete dönüştüğü belgelenen kurban olgusu, bu kez sanatçı duyarlılığıyla sunulmaktadır.”¹⁰¹

Fotoğraf sanatçısı ile bayramın ilk günü geçici kesim merkezlerinden birine giden Selçuk Candansayar, “Lümpenleştikçe Yabanılaştan Kurban” (22.11.2010) başlıklı yazısında¹⁰² alanda gerçekleşen kurban kesimine dair gözlemlerini ve yorumlarını aktarır. Yazar günümüz kentinde kurban kesimini yabanılaştırma olarak yorumlar: “Türkiye belki de kırsal bir toplumken ve dini ritüelleri modernleşmemişken daha insani bir şekilde kurban kesiyordu. Köy ve kasabalarda evlerin bahçelerinde ya da tarlalarda tek tek kesilen kurbanlar günümüzdeki vahşetle karşılaştırılmayacak denli ‘insani’ydi. Ama şimdi özellikle kentlerde ve Avrupa Birliği uyum sürecine uyar gibi yapayım derken kurban kesme adeti bir çok konuda olduğu gibi lümpenleşip, yabanılaştırmış durumda.”

Görüldüğü üzere fotoğraf sanatı ile ilgili bir çalışma, gazete yazısını etkilemiş, gazetede çıkan haberler sanatı etkilemekte, merkezde “kentte Kurban Bayramı” varken tartışmalar, “ilkellik, vahşet, barbarlık, katliam, ibadet değil; dinsizlik” gibi kelimeler kullanılarak Kurban Bayramı’nın belleklerdeki terminolojisinin değiştirildiği düşünülmektedir. Yazarların ve sanatçıların bakış açıları toplumda daha çok kitleye ulaşmaları bağlamında önem kazanır. Olumlu ya da olumsuz tepkiler daha hızla yayılabilir. *Hürriyet Gazetes*’nin (31.08.2015) “Leman Sam: Bayramda ülkeyi terk edeceğim” üst başlıklı, “Geçtiğimiz yıl Kurban Bayramı’nda attığı “Benim için IŞİD ile bıçağını masum bir hayvanın boğazına dayayan aynı duygudadır, IŞİD beni şaşırtmıyor” tweet’iyle uzun süre gündemden düşmeyen Leman Sam, bu yılki bayramda Türkiye’de olmayacağını açıkladı.”^{alt}

¹⁰¹ http://www.galerisanatyapim.com/ibrahim_demirel/web/Dia_Fotograf/Kurban/Kurban.html

¹⁰² <http://www.birgun.net/haber-detay/lumpenlestikce-yabanillasan-kurban-18454.html>

başlıklı haberde Leman Sam'ın bu ifadelerinden dolayı geçirdiği dava süreci yer almaktadır.¹⁰³ Bu haberin altındaki yorumlar ve twitterdaki yorumlar, Kurban Bayram'ının günümüz toplumsal belleğindeki çözümlemesi bakımından dikkate değerdir. Seda Sayan'ın da Leman Sam'ın twitine tepki olarak "çocuklar da kurban kesimini izlemeli" açıklamalarının haberlerde yer aldığı görülür.¹⁰⁴ Hülya Avşar'ın "Hayvan keserek bayram yapan bir dini aklım almıyor"¹⁰⁵ ifadelerinin de güncelliğini koruduğu, 2008 yılından günümüze dek her yıl yinelenen olumsuz tepkilerden ve capslerden anlaşılmaktadır. Olumlu ya da olumsuz tepkiler derneklere de gelmektedir. Bir haber sitesinde (05.11.2010)¹⁰⁶ "LÖSEV'in kurban kampanyasına tepki" üst başlıklı "Kısa adı LÖSEV olan Lösemili Çocuklar Vakfı'nın Kurban Bayramı'nda 'kurbansız bağış yapın' kampanyasındaki 'Kurban kesmiyoruz hayat kurtarıyoruz' sloganı din görevlileri ve vatandaşların tepkisini çekti." Alt başlıklı haber yer almıştır.

Kentte Kurban Bayramına olumsuz tepki gösterenler arasında hayvansever derneklerin yer aldığı görülür. Dernekler toplantılarla ya da sanatın etki alanından faydalanarak aktivitelerde bulunduğu tespit edilmiştir. Derneklerin özetle dile getirdikleri argüman "hayvan hakları"¹⁰⁷ dir. Hürriyet Gazetesi'nde (30.10.2011) yer alan "Hayvanseverler kurban timi kurdu" başlıklı haber bu örneklerden biridir.

¹⁰³ "Leman Sam, geçen yıl Kurban Bayramı'nda, sosyal medya üzerinden, "Benim için İŞİDile bıçağını masum bir hayvanın boğazına dayayan aynı duygudadır" paylaşımında bulunmuş, tartışmalara neden olmuştu. Eskişehir Barosu'na kayıtlı Avukat Turgay Balaban da Leman Sam hakkında, 'Halkı kin ve düşmanlığa tahrik ve aşağılama' suçlamasıyla savcılığa suç duyurusunda bulunmuştu. Mahkeme ise takipsizlik vermişti. Turgay Balaban'ın yaptığı itirazın ardından dosyayı tekrar inceleyen İstanbul 4'üncü Sulh Ceza Hakimliği, 'kovuşturmaya yer yok' şeklindeki kararın kaldırılmasına hükmetti. Bu gelişme üzerine savcılık tarafından hazırlanan iddianame, İstanbul Asliye Ceza Mahkemesi'ne gönderilerek kabul edildi. İddianamede 'Halkın bir kesiminin benimsediği dini değerleri alenen aşağılamak'la suçlanan Sam'ın altı aydan bir yıla kadar hapsi istenmişti. Leman Sam 1 yıla kadar hapis cezası istemiyle yargılandığı davada beraat etti."

<http://www.hurriyet.com.tr/leman-sam-bayramda-ulkeyi-terk-edecegim-29948896>

¹⁰⁴ <http://www.hurriyet.com.tr/cocuklar-kurban-kesimini-izlemeli-27350449>

¹⁰⁵ <http://www.milliyet.com.tr/hulya-dan-olay-sozler-/yasam/magazinetay/19.08.2008/980067/default.htm>

¹⁰⁶ <http://www.haber7.com/yasam/haber/637815-losevin-kurban-kampanyasina-teпки#>

¹⁰⁷ Brisebarre, *La Fête du mouton* kitabının "Un sacrifice rituellement correct et politiquement incorrect" bölümünde insan hakları ve hayvan haklarına dair şu yorumlarda bulunur: "Ayd al kabirin kentsel batı çerçevesine taşındığından dolayı tepkiler yine bir kez daha kendi sosyal hayatımızda, insan ve hayvan arasındaki sınırı sorguluyor. İnsan dünyasına dair olan, hayvan dünyasının içinde kadem aşaması yani hiyerarşi kurulmuş ve böylece bazı haklara sahip olmuş. (sanatçı.....) Örneğin evcil hayvanlar, günümüzde aileye dairdirler. Aynı zamanda, Evrensel İnsan Hakları Beyannamesini önemsemeyerek, hayvan ve insan « hayatının değeri » üzerine kıyaslamalara dayanarak, insanları ters kategorilleştirme dinamiğini tespit ediyoruz. İnsancillaştırılmış havanlar, inkar edilmiş insanlar, tehlike büyüktür : bazılarının özgürlüğü (Şarkıcı.....) diğerlerinin dışlanmasına ya da kullanılmasına bahane oluyor.(1998:188)

Kurbanı “hayvan katliamı”¹⁰⁸ olarak gören, vejeteryan ya da hayvensever olma yönleri ile anılmak isteyen dernekler mevcuttur. Bir haber sitesinde “Tiyatro oyunuyla kurbanlık kesimi protesto edildi”¹⁰⁹ (12.10.2013) başlıklı haberin ayrıntılarında şu ifadelerin yer aldığı görülür:

“Kurban Bayramı öncesinde hayvan katliamı yapıldığını ileri süren İzmir Hayvan Özgürlüğü Aktivistleri adlı grup, saat 19.00 sıralarında, Alsancak İskelesi'nde biraraya geldi. Grup üyeleri, düzenledikleri tiyatro oyunuyla protestoda bulundu. Oyunda bir gösterici kurbanlık yerine geçti. Gösterici temsilen kurban edilirken üzerine ketçap döküldü. Diğer göstericiler de pandomim yaparak eyleme destek verdi. Tiyatro oyunun ardından yapılan açıklamada şunlara yer verildi: "Kurban Bayramı bir bayram değil, katliamdır. İnsanlar bayram yapsın, ama kurban kesilmesin istiyoruz. Çünkü hayvanlarda bizim gibi düşünen yaşayan canlılardır. Onların sömürülmesine, öldürülmesine ve hayatlarına son verilmesine karşıyız. Aktivistler olarak kafeslerin, ahırların ve mezbahaların yıkılmasını istiyoruz. Hayvanların özgür bırakılmasını istiyoruz."Açıklamanın ardından 'Hayvanlar için bütün insanlar nazidir' sloganı atan grup, bir süre sonra sessizce dağıldı.”

Milliyet Gazetesi'nin 20 Şubat 2002 tarihli bir haberinde “Gökten koç inmedi” başlığının kullanıldığı görülmüş, haberin ayrıntılarında, Doğa ve Sokak Hayvanlarını Koruma Derneği (Doshayad), İstanbul Veteriner Odası'na başvurarak ortak bir toplantı düzenlendiği, Atatürk Kültür Merkezi'nde gerçekleştirilen toplantıda bu başlığın ortaya atılan görüşlerden biri olduğu bilgisi yer almaktadır. .AB Veteriner Hekim Platformu,Toplum Sağlığı Araştırma ve Geliştirme Merkezi, Karikatürcüler Derneği İzmir Temsilciliği, Bornova Belediyesi; 21 Kasım 2007'de gerçekleştirilen *Kurban Çalıştayı* sonrası alınan kararlar gereği 1-5 Aralık 2008 tarihinde İzmir'de karikatür sergisi açacaklarını açıklamışlardır.¹¹⁰ Aynı sergisinin Akhisarda da 15-29 Aralık 2008'de gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.¹¹¹

¹⁰⁸ Fas'ta,bazıları,kentte kesimi ihbar ediyorlar.Bu eylemi çağdışı ve çevreyi kirletici olarak algılıyorlar,kesimsiz geçen 1996 senesinin kurban bayramına özeniyorlar. Kesimsiz geçen o bayrama da” Ekolojik Ayd” demişler. Avrupadaki hayvan koruma derneklerin eylem raporlarına göre hâlâ az sayıda da olsa “içinde koyun katliamına katıldığımız, devamında bolca tıkanıdığımız, barbar bayram” şeklinde karşıt sesler yükseliyor. Bu hayvan savunucu müslümanlar,kan akıtması olmayan bir islamı niyaz ediyorlar. 1995 senesinde Faslı gazetelerde yayımlanan bir kaç karikatür de bu konu ele alınmıştı, böylece bu ülkede, yeni kurulan hayvan koruma hareketlerin açılmasına bu karikatürler şahit oldular.” (Brisebarre 1998: 38-39)

¹⁰⁹ <http://www.haberler.com/tiyatro-oyunuyla-kurbanlik-kesimi-protesto-edildi-5178556-haberi/>

¹¹⁰ <https://www.xing.com/communities/posts/kurban-karikatuerleri-sergisi-1003577233>

¹¹¹ <http://www.akhisarhaber.com/kurban-konulu-karikatur-sergisi-4009h.htm>

Geleneksel sözlü kültür ürünlerinde de kurban kesimine dair sorgulama var mıdır? Kurban bayramı ritüeli etrafında inançları, kuralları yansıtan sözlü kültür ürünleri oluşmuştur: “Kurban kemiğiyle/etiyle köpek tavlalmaz” (Yurtbaşı 2013:361; Kaynak Kişi Nezihe Çalış), “Kismetsiz it kurbanda sılaya gider.” (Yalman/Yalçın, 1993:148) ... gibi bunun yanı sıra “Hamsi kurban olur mu? Kanı da var canı da/ Hamsi niçin kurban olmasın kanı da var canı da” (Yurtbaşı 2013:346) gibi mecaz anlamında kurbanı sorgulamasa da ince bir değinmede bulunan atösözü vardır. Ayrıca Dursun Yıldırım'ın(1999:108) derlediği Bektaşî Fıkraları arasında, balığın kurban edilmesinin ve sırat inancının mizah içinde yer aldığı görülür:

“Sıratı Denizden Geçeceğim

Bir Kurban Bayramı arifesinde, herkes kurbanlık koyun götürürken meşhur Bektaşî babalarından Nafî Baba, kocaman bir torik almış. Evine gidiyormuş. Yolda rastladığı ahbabları ona takılmışlar:

Ne o erenler? Kurban yerine torik mi aldınız?

Nafî Baba gülümseyerek cevap vermiş:

-Evet canlar, fakir bu sene sıratı denizden geçmek niyetinde olduğundan derya kuzusu kurban edeceğim.”NBF-38 (Yıldırım 1999: 108)

Ali Çelik'in (1999: 242-243) Trabzon Şalpazarı'nda yazdığı derlemeler arasında yer alan bir fıkra, kurbanlık boğanın rahat durmaması üzerinden bir mizah geliştirildiği görülür: “Alagâvur'da kurban kesiyorlarmış. Tabi ineği yıkmışlar. İneğin bacağını bağlamışlar. Kesecekler. İnek tabi cabalıyu mabalıyu. Yandan bi denesi demiş ki “ bu ne gâvurûğu gâvur” demiş. Tabi bunu hocaya sormuşlar. Gurban olu mu olmaz mı? İneği değiştirmişler. Başka inekten gurban kesiyular. Unu da aynı şekilde yıkıyular. Cabalıyu. Yandan adam: “ Ya hoca duymasın ama bu inek de undan gâvur demiş” (Çelik, 1999: 242-243)

Ruhi Ersoy, “Gelenekten Moderniteye Mitolojiden Sinemaya Türk Kültürünün Ekranda Temsiline Dair Bazı Görüşler” adlı yazısında; elektronik kültür ortamının araçları yeni, bugünün malzemeleri olsa da o malzemeler üzerinden üretilen bütün metinler (sinema-televizyon filmleri, animasyon ve çizgi filmler, diziler vs.) sözlü kültür ortamında üretilmiş, yazılı kültür ortamında var olmuş ürünlerden (mitler, efsaneler, masallar, destan metinleri, halk hikâyeleri vb. tarihsel-kültürel

malzemeler) beslendiğini ve bu süreci doğuranın insanın ve kültürün doğasındaki birikimsel ilerleme olgusu olduğunu belirtir.

Geleneksel kurban ritüeli toplumsal bir uygulama olması yönüyle topluma ayna tutan birçok edebi ve sanat eserlerinde uygulama alanına sahip olmuştur. Resimde, sinemada, dizide, reklamda, fıkra, masal, atasözü, deyim gibi edebiyat ürünlerinde, karikatürlerde, caps'lerde ve daha bir çok alanda kurban bayramı ve kurban ritüeli etrafında gerçekleşen pratiklere yansıyan kültür kodlarına ulaşabiliriz. Ancak günümüz kentinde kurban bayramı sanat alanında karikatürler üzerinden tanımlanma ya da yorumlanma yolu bulmuştur. Geleneksel Kurbanın günümüz kentinde dönüşümü karikatür ve capsler üzerinden okunabilir.

“Kentli Türk toplumunun özellikle gençlik kesiminin ve popüler kültür alanının “eski” Ramazan ve Kurban bayramı gelenekleri ile ilgili olarak son yılların belleğinde var olan bilgisinin olumlu olanını “Dileklerarası” olumsuz olanını ise büyük kentlerin kenar semtlerindeki “kaçak kurban kesim sahneler” oluşturmaktadır. Televizyona çıkan herkes ister bilsin isterse bilmesin Ramazan gelenekleri deyince “Dileklerearası”ndan söz etmeye mecbur kalıyor, Kurban bayramından söz açanlar ise “yasal” veya “kaçak” kesim konularından uzaklaşmıyor. Filmler, diziler ve diğer sanat eserlerinin kaynağı da bu birkaç on yıldır kuşaktan kuşağa anlatılıp durmaktadır” (Oğuz vd. 2010: 5-6).

Evrensel bir ibadet olan ve dini, mitolojik, sosyolojik, psikolojik, ekonomik gibi çok yönlü bakış açılarıyla ele alınan kurban ritüeli burada, halkın belleğinde uygulama alanı olarak nerede durduğunun karikatüristlerin kalemine yansıyan görselleri üzerinden ele alınmıştır. Burada, kurban ritüeline halk bilimci bir perspektif ile bakılarak geleneğin kendi içindeki değişim, dönüşüm süreci ve geleneğe yönelik eleştiriler yorumlanmıştır. Kendi içinde barındırdığı kültürel kodlar ile muhatabında tebessüm uyandıran söz grupları ve görseller ile çoğu zaman ironik mizah unsuru sağlanarak bu karikatürlerin tasarlandığı görülmektedir. Türklerin İslamiyet'ten önceki ve İslamiyet'ten sonraki inançları çerçevesinde kendine has özellikleriyle harmanlanarak senkretize olmuş ve günümüze gelmiş bir kurban ritüeli söz konusudur. Kurban ritüelinin günümüze gelme hususunda ise “insan, zaman ve mekân” üçgeninde küre'nin getiri ve götürüsü kaçınılmazdır. Kurban ritüelinin yaşamasını sağlayan en önemli güç, dine yaslanmasından

kaynaklanmaktadır. Dini yükümlülükler yaptırımın en büyük ivme noktasıdır, denilebilir.

Karikatürler halkbilimi ürünü sayılabilir mi? Tek kişinin eseri olarak ortaya çıksa da ulaştığı kitle, karikatüristin gelenekten beslenmesi, geleneği etkilemesi, folklorun beşinci işlevi sayılan protesto işlevini yerine getirmesinden dolayı; ayrıca ikinci sözlü kültür ortamında yaygınlaşmasından dolayı bir aşığın gelenekten beslenip geleneğin konusuna kendi kabiliyetini katıp yeni bir eser oluşturarak kahvehanelerde eserini aktarması gibi görülüp karikatür de halkbilimi ürünü olarak görülebilir. Zira halkbilimi ürünlerini halkbilimi ürünü yapan sözlü olması mıdır, yazılı olması mıdır, gelenekten beslenip halk arasında yaygınlaşması mıdır? Bu sorular halk kimdir tartışmalarına kadar götürür. Halkın artık sadece köyde yaşayanlar olmadığı folklor disiplinince kabul görmüştür. İki kişi arasında geçen konu mecazlaşmış ve gelenekselleşmişse artık halkbilimi ürünü sayıldığına göre halkbilimin alanı oldukça genişlemiştir. Eğer cevap sözlü olmasıysa, bir sözü bir şiiri ya da farklı dallardaki bir eseri hatta çekilmiş bir fotoğrafı bile internet kadar hızla anonimleştiren bir bağlam yoktur. Yazılı kültür öncesi sözlü kültürden dolayı anonimleşen her edebî ürün, şimdi internetten dolayı anonimleşmektedir. Aradaki fark yazılı kültür döneminde belki sözlü aktarımların kaybolmaması için halkbilimi çalışmaları o alanda yoğunlaşmıştır. Sonra süreç içinde kaybolmasını engellemeyi sadece yazıya geçirilerek olmayacağı aktarımla engelleneceği anlaşılmıştır. Şimdi de paylaşımın yoğunluğundan ve genel geçerliğin çok hızlı yitiminden dolayı risk artmıştır. Halkbilimcilerin çok dikkatli ve çok hızlı çalışmaları gerekmektedir.

Oğuz'un "yerel renkleri küresele yeni yorumlamalarla katma amacını güden ve bir anlamda *kuramlardan sıkılmışlığın kuramı* olarak ortaya çıkan uygulamalı halk bilim çalışmaları (2013: 42) olarak tarif ettiği uygulamalı halk bilim yaklaşımı ile burada, SOKÜM' ün korumaya yönelik beş maddesinden biri olan "Toplumsal Uygulamalar, Ritüeller ve Şölenler" başlığı altında "Kurban" ritüeline yer verilmiştir. "Bu başlık altında toplumsal uygulama niteliği taşıyan bütün ritüeller, kutlamalar, şölenler, geçiş törenleri, geleneksel sporlar, çocuk eğitimi, çocuk oyunları, yerleşim biçimleri, mutfak kültürü, mevsimlik bayramlar, avcılık, balıkçılık ve hasat törenleri, kurban törenleri, akrabalık törenleri, toplumsal statü ve farklılıkları belirleyici törenler, mevsime bağlı törenler gibi konulara yer verilmektedir." (Oğuz 2009:132).

SOKÜM sözleşmesinin tanımladığı kültür varlıklarının “yaşayan” niteliği önemlidir (Oğuz 2009:130). Eğer bir miras, bir önceki kuşak tarafından terk edilmiş, unutulmuş veya bir şekilde kaybolmuş, ancak sonraki kuşak tarafından büyüklerden, yaşlılardan, tanıklardan öğrenilerek yeniden canlandırılmışsa bu miras da SOKÜM kapsamında ele alınmalıdır (Oğuz 2009:130). Burada da ifade edildiği gibi, geleneğin kuşaklar arasındaki alış verişin önemine vurgu yapılmaktadır. Kurban bayramı özelinde düşündüğümüzde, şu soruyu rahatlıkla sorulabilir: “Dede, baba ve torun’a kurban bayramı ile ilgili anılarınızı anlatır mısınız?” Geçmişten bugüne kurban bayramının değişim sürecini bu soruyu verilen cevaplar aslında özetleyecektir.

“Kurban bayramı” özelinde burada karikatürlere yer verilmiştir. Bunu yaparken de karikatüristlerin ele alışına göre tasniflenmiştir. Günümüzde bir kişi kurbanın günümüzdeki durumuna yönelik herhangi bir akademik yazı okumasa bile bu karikatürleri incelemesi, toplumun belleğinde bu ritüelin nerede durduğuna yönelik bakış açılarını eleştirileri ortaya koyması açısından bu karikatürlerin taşıdığı anlamlar manidardır.

Karikatürleri kendi içinde üst başlıklar halinde gruplara ayılabılırız. Bunlardan, kurban kesim merkezleri, kurban satım yerleri ve kurban alım-satım diyalogları, kurban ile kurbanı kesen kişi (kasap) arasındaki diyaloglar, kurbanlık hayvanların kendi içindeki duygusal diyalogları, kurbanlık hayvan ile kurban sahibi arasındaki duygusal diyalog, kurban bayramında kaçan hayvanlar, kurban bayramında yaşanan trafik kazaları ve insanların kurban olması, kurban bayramı ile Hz. İbrahim ve Hz. İsmail kıssasına gönderme yapan karikatürler, çeşitli dinlerde hangi hayvanların kutsal olması hangilerinin kesilmesinin uygun, hangisinin uygun olmaması konusunda özellikle hindi ile koyun-koç’un diyaloglarına yer verilirken öte yandan kurban olmak istemeyen ineklerin Hindistan’da olma rüyası da ele alınmaktadır. Kurban olmak istemeyen hayvanların çeşitli şekillerde saklanma, kamufle olma çabalarını yine bu karikatürler üzerinden okuyabiliriz. Kurban ritüeli bunların yanında, kurbanın derisinin bağışlandığı uzun yıllar bu görevi üstlenen Türk Hava Kurumu’na atıfta bulunulması, yine kurbanlık hayvanın doğru kesilme şekli, hayvan severlerin kurbanı bakış açısını ve eleştirilerini yansıtan karikatürler, “kurban olmak”, “kesip

atmak” gibi deyimlerin yanı sıra Nasrettin Hoca'nın “Ya tutarsa” fıkrası ile kurgulanan kurban bayramı karikatürleri,

Karikatürlere google'nin görseller sayfasında “kurban bayramı karikatür” sözcükleri aranarak ulaşılmıştır. Bu yüzden her bir görselin altına alındığı kaynak ayrı ayrı yazılmamıştır. (“<https://www.google.com.tr/search?q=kurban+bayram%C4%B1+karikat%C3%BCr&tbm=isc>; erişim tarihi: 03.04. 2016)

Bu karikatürlere bakacak olur isek, öncelikle Hıristiyanların yılbaşında kestikleri hindi ile Müslümanların Kurban bayramında kestikleri büyük ve küçük baş hayvanların diyaloglarına yer verilerek kurban ritüelinin altında yatan dini boyuta gönderme yapıldığı görülmektedir. Hayvan hakları federasyonunun paylaştığı “örgütlenelim” içerikli ilk karikatürde ortak mesaj hayvan kesimlerinin gerek Hıristiyanlık gerekse Müslümanlık inançlarını kapsayacak şekilde olup “hayvan katliamlarına son verme” paydasında birleşme düşüncesinin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. “Yılbaşı hindileri” ve “kurbanlık koyunlar” ifadeleri tamlama oluşturarak kullanılarak aslında dini yönü olan iki inanç, hayvanlar üzerinden ele alınmıştır. İlk karikatür, 2. ve 3. den farklı olarak hayvan severlerin kurban mevzusuna “ötekileştirici” bakış açısını ortaya koymaktadır. Oğuz'un da dediği gibi “Hıristiyan dünyanın “hindi” üzerine oluşturduğu ritüeller, İslam dünyasındaki kurbandan sonuç olarak farklı değildir.” (2013: 163)

Karikatür 1

Karikatür 2

Karikatür 3

Kurban tartışması, Türkiye’de her konuda olduğu gibi bir “çağdaş” ve “çağdışı” düzleminde yürütülmektedir. Örneğin, kurban kesmenin gereksizliği ve

çağdaş toplumlarda böyle bir uygulamanın bulunmadığı vurgulanarak, “Doğulu” ve “cani” bir toplum yapımızın bulunduğu söylenmektedir. Bu bakış açısının örnek gösterdiği, “Batılı” toplumların dünya et tüketiminin önemli bir bölümünü ellerinde tuttuğu, gündelik uygulamaların yanında ritüeller için de hayvan öldürdükleri bilinen bir gerçektir. Latin kültürünün arenada boğa öldürme vahşetlerini sportif etkinlik olarak ele almanın yanında, Hıristiyan dünyanın “hindi” üzerine oluşturduğu ritüeller, İslam dünyasındaki kurbandan sonuç olarak farklı değildir. (Oğuz, 2013: 163) Burada yer verilen ifadeleri karikatürler üzerinden okumak mümkündür. Kurban geleneği hususunda hayvan severlerin ironik bakış açısına yer veren aşağıdaki karikatürlerde “ötekileştirme”yi görebiliriz.

Karikatür 4

Karikatür 5

Açılışlarda “kurban kesme”, “kan akıtma” ritüelini gerçekleştirmek isteyen toplumsal bellek yukarıdaki ilk karikatürde olduğu gibi söz konusu açılış, hayvanları koruma derneği ile ilgili olsa bile bu ritüelden vaz geçememektedir. Ayrıca bu karikatürün alt okuması şöyle de olabilir: “Kurban kesenler hayvan sevmez”. O halde evde evcil hayvanı olan ya da sokak köpeklerine yardım eden kişiler et yememeli midir? Sorusu ile çelişir. İkinci karikatür ise, hayvanlar insanlar gibi düşünülerek “mor çatı” üzerinden kurban ritüelinin olumsuzlandığını görmekteyiz.

Kurban ritüelinde, dini kaynaklara dayandırılarak kurbanın özellikleri, kurbanı kim ne zaman nerede keseceği, kurbanı nasıl keseceği ve keserken söyleyeceği sözler vs. toplum belleğinde kuşaklar arasında gerek pratik olarak gerekse teorik olarak aktarılmaktadır. Fakat günümüzde, kurban ritüelindeki mekânsal dönüşüm

bu bilgilerin bir kısmını yok sayarak gereksiz kılmaktadır. Aşağıda kurban kesim şekline gönderme yapan karikatürler, gelenekte nasıl kesilmesini bilen bireylerin muhayyilesinde mizah unsuru oluşturmaktadır.

Karikatür 6

Karikatür 7

Bu örnekler, başka kültürlerde veya inançlarda kurbanın öldürülme biçimine gönderme yapmaktadır. Zira İslami usullerle kesilmeyen bir hayvan "murdar"dır ve eti de haramdır. Bu durum aynı zamanda hayvana zulmetmeme ile de açıklanabilir. Zira hayvan kesilirken, yerine getirilmesi gereken vecibeler vardır.

Karikatür 8

Karikatür 9

Özellikle sekizinci karikatürde, kurban kesmenin her önüne gelen tarafından gelişigüzel yapılmaması gereken bir ritüel olmadığını ortaya koymaktadır. İşi ehli olan kasap kesmeli, hayvanı belli bir şekilde kesmeli keserken de hayvanın gerek dini gerekse sağlık yönünden kesilmeye uygun olup olmadığı bilinmeli ve daha sonra kurban kutsallık atfeden sözlerle “tekbirle” hayvan kesilmelidir.

Kurban Bayramı’nda dikkat çeken uygulama ve tartışmalardan biri de hayvanın derisinin nereye verileceği hususundadır. Bununla ilgili gerek “reklam” özelliği taşıması gerekse de yıllardır kurban derilerini toplamakla ilişkilendirilen kurum olan Hava Kurumu’na gönderme yapan karikatür dikkate değerdir.

Karikatür 10

karikatür 11

Karikatür 12

Buradaki karikatürlerde “eti senin kemiği benim” ve “kurban olmak” deyimleri üzerinden mizah unsuru oluşturulmuştur. Ayrıca onuncu karikatürde, koyunun ağzından bir vasiyette bulunularak aslında kurbanın etinin fakir fukaraya derisinin de Türk Hava Kurumu’na verilmesi gerçek bir yönlendirme olarak okunabilir.

Gerek dini gerekse resmi bayram denilince akla gelen şeylerin başında tatil gelmektedir. Günümüzde tatil kavramı da değişim ve dönüşüm sürecindedir. Tatillerde uzun zamandır görülmeyen büyüklerin ziyaret edilmesi, ailelerin birlikte zaman geçirmesi, kentten köye doğru bir yol izlerken günümüzde tatil kavramı beraberinde yalnızlaşmayı, toplumsallaşmanın ötesinde bireyselleşmeyi, “tek başına kalıp kafa dinlemeyi”, kalabalıklardan kaçmayı ifade etmektedir. Tatil

dönemlerinde aile ziyaretleri yerine çekirdek ailelerin kendisi kentten turistik yerlere attığı bağlamlara dönüşmektedir. Kurban bayramında, kurbanının sadece parasını vererek dini görevini yerine getiren birey, 9 günlük tatilde ailesi ile turistik mekanlarda dinlenmektedir. Bu durumu kurbanlık hayvanların dilinden ironi oluşturacak şekilde verilen karikatür üzerinden okunabilir. Ayrıca kurbanlık hayvanın masumiyeti ve kurban olmaktan kurtulma çabaları olarak da okunabilir.

Karikatür 13

Karikatür 14

Kurban bayramlarında dikkat çeken bir diğer durumda, kurbanlık hayvan almak için gidilen kurban satış merkezinde karşılaşılan durumlarla ilgilidir. Aşağıdaki karikatürlerde kurban alış verişi ironik bir üslûpla yer verilmiştir.

Karikatür 15

Karikatür 16

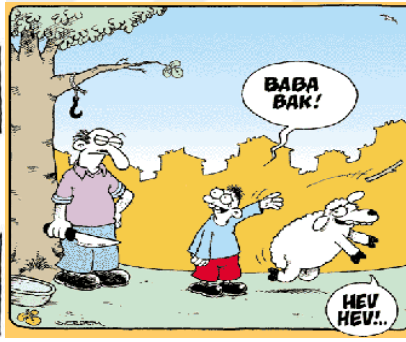
Karikatür 17

Yukarıdaki diyaloglar ve görsel çizimler, kurban satıcısı ve alıcısı arasında her yıl yaşanan gerçek diyalogun tezahür ettiği ironik bir sunumu olarak yorumlanabilir. On beşinci karikatürde, “Abi nişantaşında yapılmaz bu iş” derken aslında bu işin yapılabilecek ve yapılamayacak mekânlarının olduğuna dair bir gönderme yapılmaktadır. On altıncı ve on yedinci karikatürlerde ise kurban alışverişlerinin vaz geçilmezi olan “ sattım-sattım” içerikli alıcı satıcı diyalogunu görüyoruz. Hatta on yedinci karikatürde, alıcı uzaylı bile olsa bu ritüelden vaz geçilmemesi dikkate değerdir.

Kurban bayramında dikkat çeken bir durum da kurbanlık hayvan ile kurban sahibi arasında kurulan duygusal paylaşımı yansıtmaktadır. Aşağıda özellikle 19 ve 20. karikatürde çocukların onlara kıyamaması duygusu ağır basmaktadır.

Karikatür 18

Karikatür 19

Karikatür 20

Kurban Bayramında daha önce de bahsettiğimiz gibi klasikleşen haberlerin arasında kaçan hayvanlar, yaralanan insanlar, trafik kazaları yer almaktadır. Aşağıdaki karikatürlerde bu temlerin işlendiği görülmektedir.

Karikatür 21

Karikatür 22

Medyanın gündeminde sıkça yer alan Kurban bayramındaki trafik kazalarını eleştiren aşağıdaki karikatür, kurbanlık hayvanların dilinden “insan kurbanı”na yöneliktir.

Karikatür 23

Karikatür 24

Kurban ritüelinin İslam dininde sözlü anlatıda dayandığı kıssaya atfen karikatüristlerin bu temi ele aldığı aşağıdaki görsellerden anlaşılmaktadır. Bu konuda Oğuz şunları dile getirmektedir: Bugünün babası çünkü çocukluğunda günler öncesinden başlayan Kurban Bayramı hazırlıklarını yakından izlemenin yanında, neden kurban kesildiğinin öyküsünü, defalarca büyüklerinden dinlemişti. Hz. İbrahim’in sözünü yerine getirmeye çalışırken yaşadığı trajedisi, anne Hacer’in evladı için döktüğü gözyaşı, Hz. İsmail’i kesmeyen ama taşı kesen bıçak ve nihayet bir koçun gökten süzülüşü ve Hz. İsmail’in kurtuluşu... Bunlar bugünün babasının sözlü kültür ortamında geçen çocukluk döneminde belleğine kazınmış bir öyküydü. Bu öykü aynı zamanda hayatının ve var oluşunun öyküsüydü (2013: 161-2).

Karikatür 25

Karikatür 26

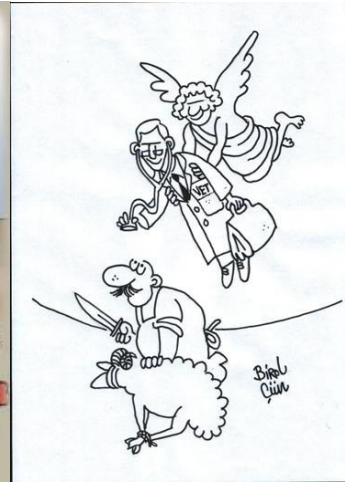
Karikatür 25 ve 26'da insan kurbanı yerine gökten Allah'ın koç göndermesi kıssası canlandırılmıştır. Fakat bu yapılırken mizah unsuru hayvanların diyalogları ile sağlanmıştır. Aşağıdaki karikatürlerde de yine bu kıssa işlenmiştir, fakat 27. karikatürde sosyolojik bir duruma gönderme yapılarak babanın koçla değiştirecek bir evladının olmadığı, evladının “şehit” olduğu derginin kapak fotoğrafı olarak yer verilmiştir. 28. karikatürde ise kıssaya gökten koç indiren Cebrail a.s. bu sefer koçu kurtarmak için kabak indirmiştir, fakat geç kalmıştır bu yaklaşım hayvan severlerin bakış açısı ile örtüşmektedir. Kurban ritüelinin ötekileştirilmesi ya da olumsuzlanması şeklinde yorumlanabilir.

Karikatür 27

Karikatür 28

Karikatür 29

Kurban bayramında sıkça yer verilen karikatürlerden bazıları da kurban olacak hayvanların kendi içlerindeki konuşmalarındaki ironik anlatıya dayanmaktadır. Bu konuşmalar zaman zaman “hayvan severlerin” iç sesi olarak karşımıza çıkarken kimi zaman da kurban olacak hayvanın psikolojisine - 33.karikatürde değinilmektedir. 34. karikatürde ise “bir ayağı çukurda olmak” deyiminden mizah unsuru oluşturarak kurbanlık hayvan üzerinden insanoğlunun psikolojisine gönderme yapılmaktadır. Yine 36. karikatür üzerinden Kurban bayramlarının vaz geçilmez geleneği, büyükleri ziyaret fikri ironik olarak ele alınmıştır. Gözü yolda gelecek misafirleri bekleyen kurbanlık hayvan gerçek hayatta insanın psikolojisini yansıtırken, her duruma bir kılıf ya da bahane uydurarak sorunları kapatmaya çalışan aile içindeki kadını, anneyi simgeleyen diğer koyunla da bu gerçekliğe yer verilerek trajikomik bir tablo çizilmiş olmaktadır.

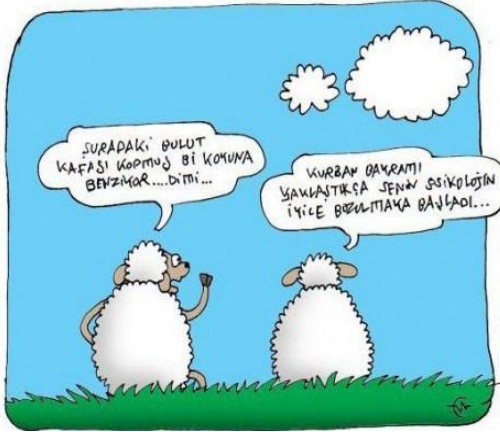
Karikatür 30

Karikatür 31

Karikatür 32

Karikatür 33

Karikatür 34

Karikatür 35

Karikatür 36

Karikatür 37

Karikatür 38

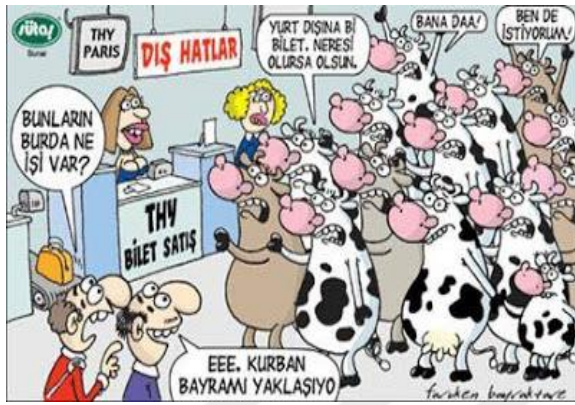
Kurban bayramının günümüzde popülerleşen ve içeriği boşaltılan yahut icat edilen gelenekler gibi kutlanma eğilimini ifade eden ve İngilizce kelimelerle desteklenen bu düşünce "Garden Kurban Party" afişi kullanılarak verilmiştir. Sadece adı doğru geleneğin bağlamından ve içeriğinden tamamen koparıldığını, aslında şayet gelenek etrafında ritüeller korunmazsa onun da partiye evrileceğini göstermektedir.

Karikatür 39

Kurban bayramı ile ilgili karikatürlerin bir kısmı da, kurban olacak hayvanın kurban olmamak için saklanma, kaçma gibi kaygı ve korkularını yansıtan çizimlerdir. Aşağıda örneklerde Kurban bayramı zamanında özellikle yurt dışına iltica etmek isteyen "kurban adayları" (40. ve 41. karikatürde), ağacın arkasına saklanarak gizlenen ve korkan kurban adayları (42. ve 44. karikatürde), süslenerek kurban edilmekten kurtulmak isteyen kurbanlık (karikatür 43. karikatür) veya boyanarak koyun kılığından domuz kılığına girerek kurbanlık olmaktan kurtulmaya

çalışan kurban (karikatür 46), 45. karikatürde ise görsel olarak “ Bremen Mızıkacıları” na gönderme yapılarak mizah unsuru oluşturulmaktadır. Şayet Bremen mızıkacılarının hikâyesini bilmiyorsanız buradaki mizah unsurunu da yakalayamazsınız. Yine burada ineğin “ kurban olayım çaktırma bilader” diyerek adeta Bremen mızıkacıları arasına kamufle olmaya çalışın ve kurban olmaktan kaçın bir ineğin ironik durumu mizah unsurunu oluşturmaktadır. 48. karikatürde yine kurban olmamak için “yalakalık” yapan bir koyunun el öpme davranış biçimiyle mizah unsuru oluşturduğu görülmektedir.

Karikatür 40

Karikatür 41

Karikatür 42

Karikatür 43

Karikatür 44

Karikatür 45

Karikatür 46

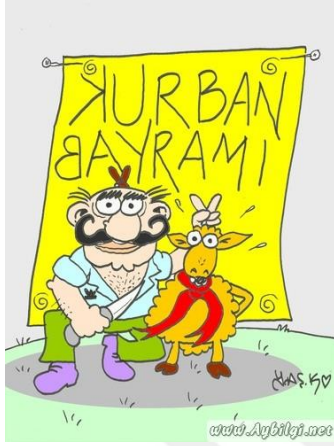
Karikatür 47

Karikatür 48

Özel günler için fotoğraf çekme, anı ölümsüzleştirme Kurban bayramı için de söz konusudur(47.karikatür). Özellikle 48. ve 49. karikatürlerinde bu geleneğe yer verildiği, bunu yaparken de 49. karikatürde kurbanın kırmızı kurdele ile süslenmesi dikkate değerdir. Her üçünde de "kurbanlık" hayvanın bu karelerin vazgeçilmez ögesi olduğu görülmektedir. Ayrıca kültür teknolojisi değişimleri

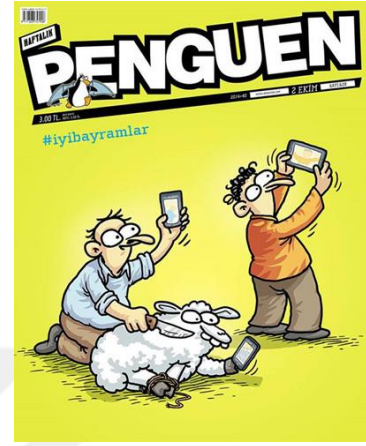
bağlamında 51. karikatür “selfi yahut özçekim” yapan kurban ve kurban kesme işlemini gerçekleştirenleri ironik ve mizahi bir şekilde ele alarak dergi bunu, kapak fotoğrafı yaparak “iyi bayramlar” temennisinde bulunmaktadır.

Karikatür 49

Karikatür 50

Karikatür 51

Karikatür dergilerinin bazılarının Kurban bayramı geleneğini kapak sayfasına taşıdığı ve bu ritüele nasıl yaklaştığını ortaya koymaktadır. Özellikle bu dergilerin yayın politikalarının kurban ritüeline ve devlet idaresine yönelik kurban özelinde “dokundurmalar” ve “eleştirilerde” bulunmaktadır. Lemanın Gezi Kapağı örneğinde olduğu gibi.

Karikatür

52

Karikatür 53

Karikatür 54

Karikatür 55

Kurban gibi dini bir ritüelin 52. karikatürde olduğu gibi dinen haram olan faiz olarak görülen kredi kartı ile alınıyor olması, 54. karikatürde olduğu gibi kurban olmaktan, kesilmekten kurtulmak için başına başörtü takarak başbakanın kendisine torpil yapmasını bekleyen koyun üzerinden toplumsal ve siyasi bir eleştiride bulunmaktadır. Aynı şekilde 55. karikatürde olduğu gibi devletin sürekli verdiği ve vatana kurban olan şehitlere atıfta bulunarak hem Hz. İbrahim ve Hz. İsmail kıssasına gönderme yapılmakta hem de ülkenin ahvaline yönelik bir eleştiride bulunmaktadır.

Yine aşağıda da örneklendiği gibi kredi kartı dile kurban kesme, yani dini bir uygulama olan kurban gelenekte olmayan bir şekilde kullanılmıştır. 56. karikatürde, "Kredi kartı ile kurban kesmek" ifadesi ironik olarak gerçek anlamda kullanılarak mizah unsuru oluşturularak aslında dini bir ritüele dair eleştiride bulunmaktadır.

Karikatür 56

Karikatür 57

Karikatür 58

Karikatür 59

Nasrettin Hoca'nın bilinen kıssası "Ya Tutarsa" sözüyle gönderme yaptığı fıkrası 57. karikatürde olduğu gibi kurban ritüeline yer verilerek kullanılmıştır. Bu karikatürü okuyan belleğin zihninde mizah unsuru olabilmesi için gönderme yapılan ilgili fıkrayı bilmesi gerekmektedir. 58. karikatürde "Kesip atmak", 59. karikatürde ise "kurban olmak" deyimini ironik bir şekilde mizah unsuru olmuştur.

Kurban bayramı ile ilgili karikatürlerdeki mizah unsurunu sağlayan bir başka durum ise dini inanç boyutu ile alakalıdır. İslam dininde Kurban bayramında büyükbaş küçükbaş hayvanlar kesilerek kurban edilmesi dini bir vecibe iken, Hindistan'da özellikle ineklerin kutsal kabul edilmesi nedeniyle onlara dokunulamaması üzerinden mizahi bir durum oluşmaktadır. Bunlar, ineklerin özellikle Kurban bayramında "Hindistan'a kaçmak" rüyasını içinde barındırmaktadır.

Karikatür 60

Karikatür 61

Karikatür 62

Aşağıdaki karikatürlerde görüleceği üzere Kurban ritüeli, başlı başına kurbanın kesilme yeri, kesilme şekli ve anı, kesen kişi gibi kendine has özellikler taşımaktadır. 63. karikatürde kurban ile kurbanı kesenin son diyalogları ve kurbanın ölmeden önceki son dileğine yer verilmektedir. Burada kurbanın asıldığı çengel teması ve kurbanın ayanlarının bağlanma şekli gerçeklikle örtüşen bir çizimdir. 68. karikatür ise kurban kesilme mekanı açısından önemlidir. Kurbanını keserken gerekli olan araç gereçler, kurbanlıkların başında duran aktif ve pasif katılımcılar hakkında bilgi veren bu karikatür ile aslında geleneğin henüz toplu kesim merkezlerine kaymadığı bir örnek üzerinden mizah oluşturulduğu söylenebilir. Yine 70. karikatürde dikkat çeken bir durum, kurban kesim geleneğinde kurbanın kanının oyulan bir çukura akıtılması alt mesajını barındırmaktadır. 68. ve 70. örneklerde kurbanı kesen kişiye önlük giydirilerek kasap olduğu vurgulanmıştır. 68. karikatürde çocuğun yer alması ise geleneğin aktarımı açısından önemlidir. Bu hususta Oğuz'un sorduğu şu soruları kurban ritüeline uyarlayabiliriz.

Evde öğrenemezseniz, kitapçada bulamazsanız, okulda göremezseniz, televizyonda izleyemezseniz bir kültür öğesini nasıl ortak belleğe mal edeceksiniz ve yeri geldiğinde nasıl hatırlayıp kullanacaksınız? (Oğuz, 2013: 106-7) Kurban ritüelini de bağlamında göremeyen, aktif rol almayan birey bu durumda geleneğin neresinde duracaktır?

Kurban, bir aile ritüelidir. Oysa kurban kesim merkezleri, bunu aile ritüeli olmaktan çıkarmıştır. Bu merkezlerin kötü koşullarını bilen aileler, çocuklarını artık

buralara göndermemektedir. Sadece babalar ve diğer yaşı büyük erkekler sabah erkenden gitmekte ve akşam geç vakitte elinde et poşetleri ile eve dönmektedir. Bu sahne çocuğun belleğinde nasıl yer alacaktır? Bayram gününde yanlarında olamayan baba, taze kesilmiş ve işlenmemiş etlerin yoğun kokusu, her gün eve bir kilo et gelirken bugün yirmi kilo gelmesi vs...Oysa gün boyu kurban kesim merkezinde sıra bekleyen babanın kurban imgesi, çocukluğunda böyle değildi. (Oğuz, 2013: 161)

Karikatür 63

Karikatür 64

Karikatür 65

Karikatür 66

Karikatür 67

Karikatür 68

Karikatür 69

Karikatür 70

Kurban bayramı uygulamasına genel olarak iki bakış açısının olduğunu bunun da kendi içinde alt gerekçelere dayalı olduğunu daha önce dile getirmiştik. Kurban bayramı ile ilgili karikatürlerin büyük bir kısmında kurbanlık hayvanların

hüzünlü, acıklı yüz tasvirleri, kurban olmak istememeleri üzerinden kurgulanmış iken aşağıda da örneklendirilen karikatürlerde kurbanlıkların kendi içinde “Kurban Bayramı”nın anlam ve önemini kavradığına yönelik gerek dini gerekse ritüelistik uygulamaları olumlayan çizimler ve diyaloglara yer verilmiştir.71. karikatürde mutlu inekler “bayramlıkları üzerine çekerek” bu düşünceyi desteklemektedir. 72. karikatürde ise farklı kültürlerdeki uygulamaya karşılaştırma yaparak yer verilmiştir. İspanya’da insanların oklarına maruz kalan ve yaralanan bir boğanın kurbanlık bir koyunu teselli etmektedir. Bu kareyle aslında kurban ritüelini eleştiren Batı’ya ya da ötekileştiren kesime cevap verilmiş olunmaktadır. 73. karikatürde ise kurban bayramının “dini” olmasının altı çizilmektedir.

Karikatür 71

Karikatür 72

Karikatür 73

74. karikatürde ise kurban olacakları için mutlu ve halay çeken koyunlara yer verilerek ritüelin “hayvan katliamı” görenlerin aksi bir bakış açısına sahip oldukları görülmektedir. 75. karikatürde ise kurban olacağı için mutlu bir öküz

görseli yer almaktadır. Yine 76. karikatürde kurbanlık hayvanların cennete gideceği inancının bir uzantısının yer aldığı görülmektedir. 78. karikatürde ise kurbanlık hayvanın kurban sahibi (kasap) ile hoşgörü ve anlayışa dayalı diyaloguna yer verilmiştir. Daha önce kasap ve kurban arasındaki diyaloga yer verilen çizimlerde kasabın vahşi ve canavarca bir tasvirle ele alındığı görülmüştür. 79. karikatürde ise, küçük çocukların kurbanlık hayvan ile kurdukları sevgi bağına değinilmiştir. Kurbanlık koyun, kurbanla hazırlanmak için süslenmiştir.

Karikatür 74

Karikatür 75

Karikatür 76

Karikatür 77

Karikatür 78

Karikatür 79

Kurban ritüelini olumsuzlayan karikatülden birisi de aşağıdadır. Özellikle çocukların suçlu olmasının altında yatan bir etken olarak kurgulandığı görülmektedir.

Karikatür 80

Kurban, etrafında birçok ritüeli barındırmaktadır. Kurban kesilen hayvanın kanının altına sürülmesi de bunlardan biridir. Fakat aşağıdaki karikatürde olduğu gibi “ Pardon Cyclops Abi ya....Sadece kurbanın kanını sürecektim” deyip parmağını alna değil de göze sokmak yine bu kurban ritüelinin ironik eleştirisinin mizah üzerinden sağlandığını göstermektedir.

Karikatür 81 (Engin Asyalı/Sözcü)

Capslerde (inicans, Sabah, CNNTürk, HaberTürk, Facebook) de Kurban Bayramı'nın işleniş biçiminin karikatürlerle aynı olduğu söylenebilir. Kurban pazarlığı, kesik kafalı bulut gören koyunlar, kaçan boğalar, neden ben diye sorgulayan inekler, balinalar, hindiler, yurt dışına kaçan koyunlar ve inekler, son selfie çeken keçiler, Hindistan'a kaçan inekler, kurban seçilirken saklanmaya çalışan, göz göze gelmemeye çalışan hayvanlar özetle insancillaştırılmış kurbanlıklar ve kavurma capsleri oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, UNESCO için koruma düşüncesi ile sürdürülebilir kalkınma birlikte önemlidir. Bu nedenle, korumanın önemli unsurlarından birini kültürel mekânlar oluşturmaktadır. Kültürel mekân, somut olmayan kültürel mirası doğal bağlamında koruma özelliğine sahiptir. Bu nedenle, kültürel mekânın korunması kültürün korunması demektir. (Oğuz 2007: 30) Eğer, UNESCO yaklaşımlarını ve kültür üretiminin bir bağlamı olduğu fikrini doğru buluyorsak, folklorun ürün dışındaki yönlerine dikkat çekmek durumundayız. Folklorun üretildiği yerler olarak kültürel mekânlar bu bakımdan son derece önemli hale gelmektedir (Oğuz 2007: 31). Kentte kendine kültür mekânı bulamayan kurban edebî ürünlerde esin kaynağı olma özelliğini yitirmiş, mekânı ile çatışan kentli kurban karikatür ve capslerde eleştiri ve mizah unuru olmuştur. Bayramı eleştirme çabalarında, karikatüristler, tüm kurbanlık süreçlerine yani etaplarına değinmişler, resimle, farklı sosyal kitlelerin bayramdan önceki günlere bağlı olan tasalarını ortaya çıkarmışlardır. Trafik kurbanlarından, kaçan boğalara, ölümden kurtulmaya çalışan kurbanlıklara, ölüm vermenin kaygısına kadar kentte kurbanı dair bakış açılarını ince mizah unsurunu kullanarak işlemişlerdir.

3.3. Toplumsal Bellekte Kurban Bayramı

Ritüeller, toplumsal belleğin kültürel kodlarının aktarıcılığını üstlendiği kurumlardır. Toplumsal bellek, hem yüzlerce yıl öncesine dayanan kültürel belleğin hem de daha anlık denilebilecek olan iletişimsel belleğin tamamını kapsar. Kültürel kodları verebilecek olan geçici belleğin bulunduğu medya, belediye, resmi yasalar vb, değil, toplumsal belleği sahip olan halkın hafızasıdır. Dolayısıyla halkın Kurban Bayramı konusundaki belleği ve bakış açısı Kurban Bayramı ritüelinin kentteki dönüşümünü ortaya koymak açısından daha sağlıklı bilgiler verebilir. "Kurban"ın

resmi otoritelerce kent dışına taşınması toplumsal bellekte nasıl bir karşılık bulmuştur?” sorusu bu çalışmada merkeze alınmıştır. Bu bölümde halkın, kurban ve kurban bayramına bakışı ele alınırken hem birinci¹¹² hem de ikinci sözlü kültür¹¹³ ortamından istifade edilmiştir. Burada öncelikle ikinci sözlü kültür ortamı örnekleme olarak seçilen “Ekşi Sözlük”e daha sonra ise birinci sözlü kültür ortamından yapılan derlemelere yer verilmiştir. Derlemelerde her yaştan, farklı memleketten, cinsiyetten ve eğitim seviyesinden kaynak kişilerle görüşme tercih edilmiştir. Kurban Bayramı, kendi içinde yelpazesi geniş bir ritüel olduğundan kurban pazarlarından, Belediyelere, köyden kentte birçok farklı alanda görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapılan kişilerin meslek yelpazesi Kurban Bayramı konusuna farklı bakış açılarını, eleştiri ve önerilerini sunduğu için önem taşımaktadır. Çoban, kurban satıcısı, Kuran kursu hocası, âşık, şehir plancısı, öğretmen, biyolog, akademisyen, zabıta memuru, halkla ilişkiler uzmanı gibi meslekler bunlardan bir kaçıdır.

Kurban Bayramı, toplumsal olarak tartışmaları beraberinde getiren ve sosyal medyada her yıl popülerliğini koruyan konulardan biridir. Öncelikle, burada sadece örneklem teşkil etmesi için “ekşi sözlük” seçilmiş ve kurban bayramına halk belleğinin hangi açılardan baktığı belirlenerek tasnif edilmiştir. Son dönemlerde halk biliminde alan kavramının¹¹⁴ değiştiği ve buna bağlı olarak “ikinci sözlü kültür ortamı” adı verilen alanda derleme faaliyetlerinin olduğu görülmektedir. “Bir sosyal paylaşım sitesinde çalışma yapan kişi, o ortamın gereklerini bilmek, o ortamı kullanabilecek teknik donanıma sahip olmak ve hatta katılımcı olduğu durumlarda uygun jargonu kullanmak ve o atmosfere bütün boyutlarıyla dâhil olmak durumundadır” (Ersoy, 2012: 11). Nebi Özdemir, “İnternet bir yanıla modernitenin, diğer yanıla da geleneğin paylaşım ortamıdır” (2012: 147) derken ikinci sözlü kültür ortamının geleneğin paylaşımında taşıdığı önemi

¹¹² Yazı ve matbaa kavramlarının varlığını bile bilmeyen, iletişimin yalnız konuşma dilinden oluştuğu kültürleri “birincil sözlü kültür” olarak nitelendirdim. Buna karşılık günümüzde ileri teknolojiyle yaşantımıza giren telefon, radyo ve diğer elektronik araçların “sözlü” nitelikleri, üretimi ve işlevi önce yazı ve metinden çıkıp sonra konuşma diline dönüştüğü için “ikincil sözlü kültür”ü oluşturur. (Ong, 2010: 23-24).

¹¹³ Elektronik çağ “ikincil sözlü kültür” çağıdır; varlığı yazı ve matbaa teknolojilerine dayanan telefon, radyo ve televizyona özgü sözlü kültürün çağıdır. (Ong, 2010: 15).

¹¹⁴ Halk Biliminde alan kavramındaki değişim dönüşüm hakkında detaylı bilgi için bakınız: Ersoy, Ruhi (2012). “Halk Biliminin Çalışmalarına Paralel Olarak “Alan Araştırması” Kavramını Yeniden Düşünmek”. *Millî Folklor*. Yıl 24, S.94. s.5-13.

vurgulamaktadır. Kurban Bayramı ritüeli de bu yönüyle bu yeni bağlamında hem geleneksel hem de modern bakış açısının yorumlandığı, tartışıldığı ortamlar olarak halk belleğine hizmet etmiş olmakta aracı bir görev üstlenmektedir.

İslamiyet'ten önceki ve sonraki inanç izlerini bünyesinde barındıran Kurban Bayramı'na dair tartışmaların güncelliğini koruması birçok nedenle ilişkilendirilebilir. Muhakkak ki halk hafızasının ürettiği sorular da bunu dinamik tutmaktadır. Diyanet Vakfı Fetva Hattına Kurban Bayramı ile ilgili halktan kişilerin sorduğu sorular ve yetkililerin bunlara verdiği yanıtlar bu açıdan önemli veriler sunmaktadır:

“Soru: Kesilen kurbanın kanından alına sürülmesi dinimizde var mıdır? Cevap: Kesilen kurbanın kanının alına sürülmesinin dinle hiçbir ilgisi yoktur. Güvenilir kaynakların hiçbirinde böyle bir bilgi mevcut değildir. Halkımız arasında yaygın olan bu uygulamanın başka kültürlerden girdiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla terk edilmesi gerekir. **Soru: Kurban kestikten sonra namaz kılmak gerekir mi? Cevap:** Esas olarak kurban namazı diye bir namaz yoktur. Bu namazın dinî bir gereklilik olduğu inancı veya kanaati yanlıştır. Ancak kişi nafile namaz kılınması mekruh olmayan bir vakitte, sebepli veya sebepsiz dilediği kadar nafile namaz kılabilir. Kurban kesen kişi de böyle bir ibadeti yapma imkânına kavuştuğu için Allah'ın verdiği nimete şükür olarak iki rekât nafile namaz kılabilir. **Soru: Kurban bayramı günü kurban kesilmeden önce bir şey yememenin dinî dayanağı var mıdır? Cevap:** Peygamberin (s.a.s.) Zilhicce'nin ilk dokuz gününü oruçla geçirdiği rivayet edildiği için (Ebû Dâvûd, Savm, 62) Zilhicce'nin ilk dokuz gününün, yani kurban bayramından önceki dokuz günün oruçlu geçirilmesi müstehaptır. Zilhicce ayının 10. günü kurban bayramının ilk günüdür. Kurban bayramında da oruç tutulmaz (Buhârî, Savm, 66-67; Ebû Dâvûd, Savm, 48). Ancak imsaktan itibaren bir şey yemeyip o günün ilk yemeğini kurban etinden yemek müstehaptır. Fakat bu, kendi evinde kurban kesebilen insanlar içindir. **Zamanımızda çiftliklerde kurban kestiren bazı müslümanlara, akşama kadar sıra ancak gelmekte, hatta ertesi güne kalmaktadır. Bu durumda söz konusu insanların aç kalıp oruçlu imiş gibi durmaları uygun değildir.”¹¹⁵**

İslamiyet öncesi ve sonrası ritüellerin iç içe geçişliğini, doğruluğu ya da yanlışlığı üzerinden halk belleğininin tartışma yürüttüğü, bir başka deyişle din dışı ya da “hurafe” olarak görülenlerin durumu ve bunlara dini mercilerin yaklaşımı güncelliğini koruyan ikinci sözlü kültür ortamındaki tartışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

İkinci sözlü kültür ortamının önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Çalışmada da esas alınan “Ekşi Sözlük”te, katılımcıların kurban meselesine

¹¹⁵ <http://www2.diyaret.gov.tr/diniseriyuksekkurulu/Documents/Kurban.pdf> 01 Mayıs 2015'te alınmıştır.

temelde olumlu ve olumsuz olmak üzere iki farklı bakış açısıyla yaklaşım yorum yaptığı görülmektedir. Bunun dışında “Kurban, kurban bayramı nasıl tanımlanır?”, “Kurban bayramı medyada nasıl yer almaktadır?”, “Kurban bayramı ile ekonomi arasındaki ilişkiye dair toplum belleğinde neler yer almaktadır?”, “Kurban bayramına dair belleklerdeki anıları duyu organı üzerinden halk nasıl aktarmaktadır?”, “Kurban bayramını savunanlar ile karşı çıkanlar hangi argümanlar üzerinden tartışmaktadır” gibi soruların cevabı bu paylaşımlar üzerinden rahatlıkla okunabilmektedir. “Kurban bayramı nasıl tanımlanır?” başlığı altında açılan yorum portalı olan ekşi sözlükte¹¹⁶, halk belleğinin tek cümle ile bu soruya verdiği cevaplar kurban bayramına olumlu ve olumsuz bakış açısını ortaya koyması açısından önemli ip uçları barındırmaktadır. *Ekşi Sözlük*'te bu meselenin tartışılıyor olması da kendi içinde geleneksel bir tartışmanın olduğunu göstermektedir. **“Sözlükte her bayram olduğu gibi aynı tartışmalara yol açan bayramdır” ve “Düşündüren ve hep tartışılacak bayramdır”**¹¹⁷ ifadeleri bu düşünceyi ispatlamaktadır. *Ekşi Sözlük*'te halkın “kurban bayramı nedir” sorusuna vermiş olduğu yanıtlardan bir kısmı satır arası okuma şeklinde aşağıda verilmiştir:

“geleneksel yemeği **kavurma olan bayram**”, “sokaklarımızın sakatat, buzdolaplarımızın kavurma dolduğu **kutlu bir gündür**, her yer mis gibi kan kokar, insanlar mutlu olur”, “kendileri de sapık olan anne babalar tarafından çocuklara da inatla seyrettirilen **dinsel bi adet..bi de sonrasında yerden haftalar soona ayaklar kafalar çıkıo ııgh.**”, “yapılan hayvan katliamı nedeniyle pek çok **tepki gören bayram**”, “köprü ve oto yolların 4 günlüğüne ücretsiz olmasına mütevellit **istanbul'da trafiği durma noktasına getiren bayramdır**, “bizlere her yıl **cehalet kurban gitmiş insanları arz eden bayramdır**”, “insanı dünyanın hiçbir yerinde medeni olduğunu iddia eden bir ülkenin kaldırımlarında yanlışlıkla çiğere, dalağa, böbreğe falan basamayacağını düşündüren, **psikoloji düşmanı günlere verilen, tuzu kuru tabakanın hayvan boğazlayıp, kavurup yediği ve hiçbir aç insana yardım etmeyi aklına bile getirmediği günlere verilen ad. grind bayramı**”, “kurban kesmek yerine **optimum kurbanlık parasını ihtiyaç sahiplerine dağıtmanın da mantıklı olabileceği bayram.**”, “şehirleri yine asırlar öncesine götürmeyi başarmış, kesif bir hayvan, dışkı akabinde de **gelecek kan ve et kokusuna bulamaya başlayacak "bayram"**, “sokaklara yayılan ve günlerce **kaybolmayan ağır kokulara sebebiyet veren bayram**”, “yaklaşık bir hafta süren, akraba ziyaretleri, baklava ve şekerlerle süslü olduğundan “bayram” kategorisine sokulan **gereksiz hayvan katliamı**”, “**gırtlakı kesilesi bayram**”, “doğanın hayvanların kanını ve kendini temizlemek istercesine **hemen arkasından yağmur ya da kar yağdırdığı bayram**”, “aradan geçen 29 kurban boyunca geriye dönülüp bakıldığında **babayla paylaşılan tarifi imkansız komik anılar** kalmış, kurban bayramı baba ile bütünleşmiştir. kaçırılan koçun ardından kement atmalar,

¹¹⁶ Sosyal paylaşım sitelerindeki alıntılar için bkz: <https://eksisozluk.com/kurban-bayrami--46832>, erişim tarihi 02.08.2016.

¹¹⁷ Çalışmadaki koyu puntolu yazı karakteri tarafımızca düzenlenmiştir.

sinirlenip hayvanlardan birini omza almalar, danaya mı girsek tartışmaları, hayvan devirme çalışmaları ardımızda bıraktığımız **kurban anılarıdır**”, **“tüm cadde ve sokaklardan oluk oluk kan akan bayram”** ,**“her yıl sevaptan çok günaha girdiğimiz bir bayramdır kendisi”**, **“Çocuklar arasında kavurma bayramı olarak da bilinen İslami bir bayram, “gelenek” değildir. Dini bir ritüeldir. inançtır.”**, **“Çocuklar arasında kavurma bayramı olarak da bilinen İslami bir bayram. Olayın mana tarafıyla ilgilenenler için esas, benliğin kurban edilmesidir tipki ibrahim peygamber gibi”**, **“unlu mamüller satan bir dükkanın camekanında kocaman harflerle yazılmış kıyma çekilir yazısını görmemizi sağlayan bayram”**, **“benim için sadece tatil tanımlaması olan bayram. hatta süresi daha uzun olduğu için, ramazan bayramından daha sempatik gelen bayram”**, **“21. yüzyıla yakışmayan bir bayramdır”**, **“ekonomik krize çare olacak bayramdır”**, **“garibanların et yeme fırsatı bulduğu bayramdır.”**, **“çengelköy sahilini kırmızıya bulayan kanlı eylem”**, **“hayvanları acı çektire çektire kesmektir”**, **“müslüman ülkelerde kutlanılan amatör kasap festivali”**, **“maymuncuları yine rahatsız etmiş olan bayram.”**, **“çok kanlı ve kokulu bir bayram”**, **“kasaplarda satılan etlerin tarlada yetiştiğini düşünenlerin eleştirdiği bayram”**, **“klişe ama eski tadında, bereketinde olmayan bayram.”**, **“evet evet 'kan bayramı' bu..”**, **“korkunç bir kurban bayramı olan kıyamet günü, inananlara bayram günüdür öküzlere ölüm günü”**, **“tüm cadde ve sokaklardan oluk oluk kan akan bayram”**, **“beş yaşımın unutulmaz travmasının adıdır”**, **“geldiği tv'de ali baba ve kırk haramiler filminin yayınlanması ile anlaşılabilen bayramdır”**, **“cemaatlerin, tarikatların ve bilimün dini örgütlenmelerin bağış ve hayvan derisi peşine düştüğü bayram”**, **“çok tanrili dinlerden gelen bir gelenegin 2010 yılında bile bir nevi modern ülkemizin insanları tarafından kan dökülerek kutlandığı et günü”**, **“akşam evimde kavurma yerken, televizyonda acemi kasap haberlerini keyifle izleyip eğlendiğim bayramdır”**, **“ilk günü dışarı çıkmayı tercih etmediğim bayram”**, **“vahşetin devlet eliyle meşrulaştırılmış halidir, net”**, **“travmatik bir bayram”**, **“yılın 361 günü mezbahalarda (üstelik sadece Türkiye'de değil et yiyen tüm ülkelerde) kesilirken, her yılbaşında hindiler dükkan önlerinde götünden asılı dururken (onlar da bayram adı altında yapıyor bunu ne tesadüf) sesini çıkarmayanların, birdenbire hayvansever/müslüman sevmez oldukları bayram”**, **“bu sene et fiyatları arttıkça endişe ile beklenen bayram haline gelmiştir”**, **“Çocukların sallandığı salıncaklarda kurban derilerinin yuzulduğu "bayram"dir”**, **“ülkemizde gösterişe dönmüş bayramdır”**, **“kurban olduğum ülkemizin yollarında insanların kurban olduğu bayramdır kurban bayramı..”**, **“bir çok canlıyı öldürülerek ülke kutlanan bayram”**, **“hayvanlara yapılan eziyetleri ve kurban derilerinin peşinden koşan din simsarlarını gördükçe bugün bir kez daha bizim toplumumuza göre olmadığını anladığım bayramdır”**, **“yarından itibaren birçok insan evladının et ve çamaşır suyu kokan elleri öpeceği; küçük çocukların ayak altında gezmesin diye içerdeki boş odada oturtulacağı, 25 yaş altı insanların 'okul nasıl gidiyor, sen ne okuyordun, kaç saat sürüyor oradan burası?' sorularıyla hiç ara verilmeden sıkıştırılacağı; 25 yaş üstü şansız kişilerin ise bekârsa 'ne zaman evlenicen?', işsizse ee şimdi ne yapıyorsun?' sorularıyla hunharca taciz edileceği; yeni evlendiği eşiyile kapı kapı dolaşan hanım kızımızın otomatiğe bağlayarak her önüne çıkana 'şu an çok yeniyiz, çocuk düşünmüyoruz' diyeceği; anne-baba zoruyla misafir gezmelerine götürülen ergenlik dönemi gençlerinin 3 saniye gibi kısa bir sürede ortamdaki tüm pozitif enerjiyi emeceği 4 günlük kabir azabı”**, **“kurban kesenlerden çok kesmeyenleri geren bayramdır”**, **“bayramınız vicdana dair olsun' diyerek kutlamayı yegledim bayramdır”**, **“hayvanların işkence edilerek kesilmesinin bayram olarak nitelendirildiği bayram. ha bir de kredili kurban satışı vardı bu sene, sevap da taksit taksit yazılıyordur heralde haneye”**, **“bizlere her yıl cehalete kurban gitmiş insanları arz eden bayramdır”**, **“bayram demeye dilim**

varmayan kanlı rezil bir şey”, “**tanım: müslümanların dini bayramıdır**”, “**Adana'nın bir açık hava lokantasına dönüştüğü bayramdır**”, “**yüz yıllardır teamül, ritüel**”, “**benim için zulüm bayramı**”, “**uygulama gayet mistik; alına kan sürülerek kötülüklerden arındırma çabası**”, “**zamanında hayvancılık yapan birilerini kalkındırmak için uydurulmuş olduğuna inandığım aktivite**”, “**kiminin kana doyduğu kimine de acı çektiren 'bayram'(!)**”¹¹⁸

Kurban ve kurban bayramı kavramları birçok kez farklı kaynaktan tanımlanmıştır.¹¹⁹ Yukarıdaki Ekşi Sözlük'te yer alan halk belleğindeki tanımlar da kurban bayramına dair halk derlemeleri ve tanımları şeklinde yorumlanabilir. Bu yorumlarda kurban bayramına olumlu ve olumsuz bakış açısıyla yer verildiği görülmektedir. Kurban bayramını olumsuz okumanın ise; çevre kirliliği, hayvanseverlik, çocuğun psikolojisine zarar vermesi, ritüelin mana ve işlevini yitirmesi, İslami olması gibi etkenlerle ötelenirken, olumlulayanların ise İslami olması, geçmiş anıları ve geleneği barındırması, toplumsal ilişki ve yardımlaşma yönü gibi etkenlerle savundukları anlaşılmaktadır. Her iki kesimin de kurban bayramını “görmek, tatmak (kavurma bayramı), koklamak (kan kokusu), işitmek (kuzuların melemesi) ve hissetmek” duyguları üzerinden ifade ettiği dikkate değerdir. Katılımcıların yorumlarından hareketle, kurban bayramına ilişkin olumsuz bakış açısının daha fazla olduğu çıkarımına varılabilir. Bu durum, muhakkak ki toplum belleğinin geneline mal edilemez. Bundan hareketle kurban hakkında olumsuz bakış açısına sahip olanların duygu ve düşüncelerini sosyal paylaşım ağlarında daha rahat ve açık bir şekilde ifade ettikleri ve konuyu tartışmaya açtıkları söylenebilir.

Kurban bayramının medyaya nasıl yansıdığına dair halk belleğinde yer alan duygu ve düşünceleri ortaya koyan “Ekşi Sözlük'te” geçen ifadelerden bazıları ise şöyledir:

“medya için kaçan kurbanlıklar, kolunu parmağını kopartan acemi kasaplar ve onların 'kurban'larıyla özdeşleşmiş, benim içinse odun ateşinde kazanlarda yapılan kavurmalarla özdeşleşmiş yegane bayram”, “**evet! günümüzde kurban bayramı vahşet görüntülerine sahne olabiliyor. - ki medyamız sağolsun, hayvanlar sadece kurban bayramında kesiliyormuş hissiyatı verir - bu yüzden belki Allah için kurban kesilmesine karşı çıkmayan insanlar bile bu bayramı hayvan katliamı diye adlandırabiliyor**”, “**geldiği tv'de ali baba ve kırk haramiler filminin yayınlanması ile anlaşılabilen bayramdır. son 20 senedir**

¹¹⁸“ekşi sözlük” ten alıntılarda yazım ve imlaya sadık kalınmış herhangi bir müdahalede bulunulmamıştır.

¹¹⁹ Kurban kelimesinin kültürlerde taşıdığı anlam ve tanımlaması için birinci bölüme bakınız.

takipteyim, hiç şaşmadı”, “**bu bayramı tam anlamıyla yaşamak için facebook'ta yiğit özgül ve selçuk erdemden koyun temalı karikatürler paylaşmak farzdır**”, bir arkadaşımın facebook statüsünde farklı bir bakış açısıyla yer bulmuştur, şöyle ki: bugün bayram/ bayram olmasına ya/neye yarar,/alnına yazıldıysa işçi diye.../konu komşu indirirken mideye/etleri "cup!" diye,"baba, et" diyen çocuğuna/söyleyeceksin ilk yalanı;/ hayvanları kesmek günah yavrum...", “o değil de, kaçan goller kadar **keyifle izlenebilecek kaçan boğalar var. seviyorum lan bu bayramı**”.

Yorumcular, kurban bayramı tanımlamasında olduğu gibi iki farklı bakış açısıyla medyada kurbanın yer verilmesine yaklaşmıştır. Bu bakış açıları aynı zamanda içlerinde eleştiri de barındırmaktadır. “Medyamız sağolsun”, “Medya için kaçan kurbanlıklar...” ifadeleri bunu ortaya koymaktadır. Ayrıca facebook, TV ve karikatürlerde kurban bayramının nasıl yer verildiği yine medyanın başka bir uzantısı olan sosyal paylaşım ağlarından tartışılmaktadır. Kurbanın ekonomik yönü hakkında halk belleğinin Ekşi Sözlük’te yer verdiği bazı gösüşleri şöyledir:

ekonomik krize çare olacak bayramdır. amerikada resmi tatil ilan ediceksin, çocukları salıcaksın el öpmeye. sonra gör bak nasıl piyasaya çıkıyor o yeşil yeşil dolarlar, nasıl dönmeye başlıyor ekonomi”, “ayrıca bi çok hayvanın telef olduğunu unutmamak lazım. **her hacı adayı 15 bin dolar veriyomus.** türkiyede neden bu kadar çok aç var, o zaman die düşündüren olay.”, “**bu sene et fiyatları arttıkça endişe ile beklenen bayram haline gelmiştir. bir de bu kurban bayramının stresli bir durumu var ki birkaç ay önceden soranlara bu sene kesicez işallah dediniz mi artık keseceksiniz bitti. fakat arkadaşım bir koç için 700 - 800 tl gibi rakamlar duyuyorum yani canlı kilosu 15 lira ki olacak gibi değil. babama sordum tavuk, horoz, çipura, lağos ve kalamar kurban olarak asla kesilemiyormuş. babamla 400 lira bağışlayıp hem kesme derdinden kurtulup hem de ucuza getirmeyi düşündük ancak geçen sene ortaya çıkan ve nasıl yarı paraya kurban alındığını açıklayan haberler geldi aklıma o da olmadı. kredi kartını ödeyince maaştan arta kalanın tamamı ile kurban alıp payımıza düşen sağ butu kavurma yapıp kalan 15 gün onu yiyerek ay sonunu getiricez gibi duruyor. alternatif kurban arayışlarım sürecektir**”, “insanların bütün sene et alamamalarına neden olup ardından alın fakirler size yardım ediyorum 1-2 kilo et görün deme hadisesi. 2 günde 500bin hayvan kes, etin kilosu olsun 30-40 lira olsun ondan sonra yardım. bak amerikaya, kişi başı et tüketimi yılda 120 kilo. adamlara her gün bayram”, “kurban bayramı ve "adak kurbanı" arasında ben diyim 500 sen de 7500 fark vardır. hatırlatayım istedim. yanlış üzerinden tartışılmaması adına”, “**üşenmedim hesapladım: bu yıl yaklaşık olarak 400 bin kurbanlık hayvan satın alınmış. şimdi bunların 2/3' ünün küçükbaş, 1/3' ünün büyükbaş olduğunu kabul edelim; ki öyledir zaten. bir küçükbaşın ortalama 1000 tl, bir büyükbaşın da ortalama 5-6 bin tl olduğunu düşünürsek; bir kurbanlık hayvan ortalama 2 bin tl'den fazlaya geliyor. kafam karışmasın diye ben 2 bin tl aldım, çok zeki biri değilim yani. 400 000 x 2000 = 800 000 000 tl gibi bir para ediyor (yazıyla ve rakamla karışık 800 milyon tl) (eski parayla da bu 800 trilyon ediyor bu arada) düz mantıkla hareket etmekte usta olan biri olarak; 3 günde tam olarak mangala 800 milyon tl para veriyoruz. bu da pek de fakir olmadığımız manasına gelebilir. başka bir açıdan yaklaşmak gerekirse; 400 bin alınan kurbanlıktan acaba kaç vatandaşımız borcunu harcını ödeyip almıştır, merak ediyorum. bana kalırsa büyük bir kısmının en azından bir**

bankaya veya kuruluşa vergi, kredi gibi borcu vardır; hatta icralıktır.”, “araplar bir tl borcu varsa eğer kurban kesmeye yanaşmazken, bizim halkımız kredi, taksit ile kurban kesmeye kalkar. **böyle bir durumda diyanetten şöyle bir soruya açıklık getirmelerini bekliyorum? bayramda bu şekilde kurban kesen birisi, kredi- taksit ödemeleri bitmeden ölürse sırat köprüsünden kendisini nasıl bir şey karşıya geçirecek?**”, “cemaatlerin, tarikatların ve bilimum dini örgütlenmelerin başış ve hayvan derisi peşine düştüğü bayram. herkes bir yerinden tutmuş **rant pastasından** pay almaya çalışıyor. fakir fukaranın çocuklarını al okutuyorum barındırıyorum diyerek militan yetiştir”, “**İslam'ın sermaye birikimini engelleme ve ekonomide sosyal adaleti kısmen sağlama yöntemi.** zaten o zamanlar hayvancılıktan başka geçim kaynağı olmayan Araplarda zengin 40 koyun keserken fakir hiç kesemez ise bu böyledir. dünyanın şu şartları içindeyse komiktir. **kurbanı kesebilenler zaten eti de gündelik hayatta tüketebilen ekonomik seviyededir.** komşusu da aşağı yukarı aynı ekonomik seviyededir. o zaman komşuya verilemeyen et evdeki derin dondurucunun hakkıdır. sonuçta birileri et ile semrilirken diğerlerinin yine etsiz kalması demektir, israftır. **kurbanlık için ayrılan ve satılmayan hayvanlar yıl içinde piyasaya dahil edilse acaba et fiyatları bu kadar yüksek olur mu? angus'a muhtaç kalır mıyız?**”, **fakat "ulan zaten dışardan et ithal ediyoruz, üretimi artırmaya uğraşırken bu şekildeki bir toplu tüketim ülkedeki hayvancılığa ve hayvanların nesline zarar vermiyor mu?**, dersiniz, orada doğru bir noktaya değinmiş olursunuz. bu konu kesinlikle tartışılmalı, zira gelecek yıllarda önemli bir sorun haline gelecek; kurbanı yine zenginler keserken, fakirler için uzak olan et, günlük hayatta imkansızın da ötesine geçecek”, “**bayramda esnafın yüzü gülüyor filan diyenleri duyar gibiyim. zaten esnaf haklin cebindeki kadar kazanır. yani 3 günlük kazansa ne olur kazanmasa ne olur. bu bir denge sonucta parasını harcayacak olan her zaman harcar.** bayramdan sonra bir durgunluk oluşmuyor mu ki? mantıklı düşününce oluşması lazım. işte bunlar hep aşırı yüklemenin sonucu.”, “din tartışmalarına girmek istemiyorum insanlar inancları ne gerektiriyorsa yapsın tabi ama **ekonomik durumu iyi olmayan insanlar kurban kesecek diye kendini kasmamalı.**”

Kurban bayramının önemli bir ayağını “ekonomi” oluşturduğu gerçeği yukarıdaki halk belleğinden okunabilmektedir. Halkın özellikle Araplar ile ABD arasında mukayese yaparak mevcut durumu tartıştığı görülmektedir. Burada da halkın meseleye olumlu ve olumsuz pencerelerden baktığı görülmektedir. Ekşi Sözlük'te halk belleğinin Kurban Bayramı'na dair anılara da yer verildiği görülmektedir:

“eskiden hatırlarım dedem evin bahcesine baglardi koyunu git gel severdik. Çocuktum ya ben de merak ederdim nasıl kesileceğini. bir kurban bayramın ilk günü herkesten evvel kalktım, aklımca koyunu nasıl kesecekler ona bakacağım. annem hayir mayir dediyse de dinlemedim, bahce kapisindan gizlice izledim kasabin nasıl kestigini koyuncuğu, hatta yüzülmesine bile baktım. sadist miymisim ney misim...neyse benim koyunu bi güzel kestiler, derisini de yüzdüler. o günden sonra koyunlari bi daha yakından sevmem de kesililerine de bakmadım, zaten dedem de artık mezbaha da kestirir olmuştu koyunu kuzuyu”, “gel zaman git zaman yine bir kurban bayrami zamani bagladi **dedem evin bahcesine** kara bi keci. meeleyip duruo garibim. ben de kesilicek diye kendisinden uzak duruyorum. yine bayramın ilk günü kalktım erkenden, içim rahat ama mezbahaya

gidecek ya hayvan ben görmeyeceğim.bahce kapisinin önünden geçerken de gözüm dışarı kayıyor keçiye ama. o göz kaymalarından birinde **dedemle** göz göze geldik. 'kizim gel bakiiim tut su keciyi ben arabayi getiricem' hay aksi.keçiyle muhattap olucam bak.. amaaan. tuttum bizim kara keciyi tasmaından –hoş ak keçi görmüş de değilim bugüne kadar-gezdirmeye başladım evin önünde. bizim afacan otlari yedi bi ara babannemin ciceklerini yedi, babannem bağırdı kapıdan kovdu bizi, eve gireyazdi keçi derken 10 dakika sonra **dedem** arabayla geldi.yüklediği gibi arabanın arkasına keciyi gitti.1 saat sonra bi korna sesi.dedem geldi. **babannem** bağırdı "git kapiyi aç dedene" hay aksi. gene keçiyle muhattap olucam bak.amaaan. açtım kapiyi dedemin elinde bi legen. legenin içinde bi kafa, keçi kafasi, olmayan gözler bana bakıyo..fonda dedemin sesi: "git babanneni çağır alsın sunlari", "**yedi yasındaydım. dedem bir kuzucuk getirdi eve. kardesim ve ben bu kuzucugu evin arkasındaki ceviz agacının altında iki hafta yemledik. öptük, sirtına bindik, eglendik...**", "**bahçeli bir evimiz vardı o zamanlar.** bir sabah anneannem 'gel selen' dedi, 'bir sürprizim var sana.' bir nefeste gittim yanına. bahçede duruyor, yanında dünyanın en güzel şeyi. bembeyaz, yumuk yumuk, küçücük bir kuzu. görür görmez aşık oldum elbette. büyük bir münakaşa yaşandı, o dönemin klasiği kömürlükte mi kalsın yoksa benim odamda mı. ben kazandım. aldım kuzuyu odama. hayatımdaki en önemli şey haline geldi zamanla o kuzu. büyük ölçüde de diğer çocuklar kadar sosyal olamayışından kaynaklı diye düşünüyorum şimdilerde, gerçekten tek arkadaşım oldu o hayvan. velhasıl gel zaman git zaman o kara gün geldi. yine bir sabah uyandım. yatağımdan ayaklarımı yere uzattım. ve fakat parkenin olması gereken yerde başka bir şey, yumuşacık bir şey vardı. uyku sersemi bir süre öylece oturdum yatakta, ayaklarım tek arkadaşımdan geriye kalan postun üzerinde. kesinlikle zeka geriliğinden değil ama algılamam uzun sürdü. anlamam, mantık bulmaya çalışmam, bir şeylere sığdırmaya uğraşmam.. çok uzun sürdü. yirmibeş yıl geçti aradan belki de hala anlamadım, ağlamadım. ama her kurban bayramında iki göğsümün arasında hep bir yanma ve acıma duyarım. sokaklara bakamam, sokaktaki hayvanlara bakamam.", "çocukluğumdan beri her bayram köydeki evimize gideriz babanne, halalar, kuzenler falan. bi kaç gün önceden gider kurbanlıkları alır sonra da köy evinde bulunan ağılda beslerdik onları. tabi ben hepsiyle duygusal bağ kurardım ve kurban bayramı sabahı boğazlarının kesilişlerini izlerdim. kimse de çocuum napıyosun, bakma sen demezdi. sonraları babannem en büyük torundan başlamak suretiyle sırayla onlar adına da kurban kestirmeye başladı ve sıra iki sene önce bana geldi. şimdi senelerdir görüyorum hayvanları kesilirken, üzülüyorum belki evet ama elimden bişey gelmiyordu. birileri kes diyordu ve gelen adam da koyunları kesiveriyordu. ne haddime o zamanlar napıyosunuz siz be! diye çemkirmek. herneyse, sıra bana geldi. şakayla karışık ben azad ediyorum kurbanımı ehe ehe diyorum. kimse iplemiyo. neyse, geçtik her zamanki gibi arka bahçeye. yatırdı dünür babam koyunu, okudu bişiyler. sorulması gerekiyomuş işte ritüel ya, keseyim mi kurbanını diyor, kesme diyorum. şaşırıp kaldırdı kafayı, keseyim mi diyor daha bi vurgulu, yine kesme diyorum. sonra sinirlenip; işim gücüm var diyor ve benden cılız bi 'kes' sesi çıkıyor. eve kadar nasıl koştum hatırlamıyorum. bakmadım bile. annem karşıladı kapıda, noldu diyo kadın, ne bu hal? ben başladım 'kes dedim kestiler' diye ağlamaya tabi. güzelim hayvan benim bir kelimemle ölmüştü. kahroldum, saatlerce ağladım. geldi bide babam alnıma hayvanın kanını sürdü. gel de delirme. aylarca et yemedim. her et görüşümde o olay aklıma geliyordu. o zamana kadar et yiyordum evet ama ilk defa bi hayvanın ölümüne doğrudan karar vermek beni mahvetmişti. hani açıklaması da var ya bunun, işte iç güdüsel bişey bu, avcılık güdülerimizi şey ediyoruz falan. afedersin ama be g*t hoşafı, madem bu kadar meraklıydınız avcılığa neden medeniyeti kurdunuz diye sorarlar adama." "**çocukken hiç sevmezdim bu bayramı ben. kara gözlü koçları , danaları kesiyolardı hep. sonra da kapi kapi dolasıp naylon posetlerin içinde et goturuyodum komsulara. gittigimiz her evde**

kavrulmuş et veriyolardı, yetmezmiş gibi bi de bayramdan sonra bir ay boyunca et yiyorduk. ben eti de hiç sevmiyordum. sonra buyudum. bizim evin bodrum katına, evimizi yeni yaptırırken evimiz, sonra da komurluk olarak kullandığımız iki göz mağara bozuntusuna bir aile tasındı kiracı olarak, işin aslı biz orada otururken ev sahibi olduğumuz için, ailem hayrına fakir aileleri oturtuyordu orada. kadın hep evinde ekmek yapıyordu, somun ekmeğe alısamadığındandır diyordum. bi gün bize geldi, tavuk yiyorduk, davet ettik, reddetti, ısrar edince oturdu sofraya, bir iki lokma aldı, ağlamaya başladı, ne oldu dedik, iki senedir ilk defa tavuk yiyorum ben dedi bize. eti de kurban bayramında millet getirirse yiyorlarmış. geldikleri yerde de pek kesen olmuyormuş herkes fakir olduğundan. burada kesiyorlardı değil mi, çocuklar et yer biraz bu sene dedi. o gün anladım kurban bayramının lazım olduğunu. kurban kesiyorum artık ben. gözlerimle gördüm çünkü bazı insanların yıl boyu boğazlarından geçen tek etin benim kestığım kurbanın eti olduğunu. afiyet olsun, helali hoş olsun. ve kesenler ve dağıtanlar için, allah kabul etsin, allah razı olsun”, “kurban kesiminde hiç beklemediğim kişilerin ilginç esprilerine şahit oldum. örneğin kurban edilecek boğanın fotoğrafını çeken birinin yanına yaklaşan kasaplardan biri: - "ne o? hayvanı ölümsüzleştiriyor musun?" dedi. ben de o tipten o espriyi, o anda beklemediğim için şoke oldum”, bir de şu vardır bugünün anısına: **küçücükken ufacıkken kurban kesen dedemi izlediğim zamanlarda, haberlerde çocukların kurban kesimlerini izlememesi gerektiği anlatılır**, birkaç örnek gösterilir, arkada kurbanı izleyen çocuklarla birlikte eleştirilir, allah belasını versin denirdi ve ben "ne var lan bi b.k olmuyo ki izlemekten, izlenir ki" derdim, az önce karşılaştım apartman önünde kesilen koç ve izleyen çocuklar, şimdi diyorum ki "alın o çocukları ordan alın" yaş mı aldık ne...", **“son 5-6 yıldır danamızı seçip, bir mezbahane ayarlayıp, orada kestiriyoruz. babam başında oluyor kesilirken, ama şuradan mı çalsak bıçağı hafız diyerek müdahil olmuyor olaya. sadece yanında bulunuyor. biz mezarlık ziyareti yaptıktan sonra evde bekliyoruz. baba eve gelince, ziyaretler başlıyor. et ise 1 gün sonra parçalara ayrılmış olarak geliyor evimize. daha önceden verilecek yerler belli olduğundan, kolayca dağıtımı yapılıyor. ne ortalığa pislik veya hayvan kanı saçılıyor, ne danamız firar edip sizin sokağa uğruyor.”**, “şimdi mehmetçik vakfının hesap numarası elimde, babam bu senede keser miyiz, başışlayalım mı diye soruyor. keselim baba nolur **keselim kurban keselim ben çocukluğuma döneyim**, sabahın onunda yenen kavurmalara, kime ne kadar et veriyoruz telaşına son kez de olsa dönelim.”, “yıllar önce hakkında bir iki şey yazmışım. bu yıl yeniden yazma ihtiyacı duydum. **annanemi görmeye gitmişim** karşı komşuları geldi, yanlarında da çocukları. çocukları kuzenimin sınıf arkadaşı. babasıyla dayım konuşmaya başladılar. dayım, "bizim oğlan kurban kesim yerinde çok ağladı, arabada bıraktım" dedi, komşu da "aynen bizim oğlan da çok ağladı, ben de arabada bıraktım" dedi. "üzülüyor çocuk tabii, kıyamıyor hayvanlara, baba kesmesen nolur ki sanki?" diye isyan etti bana dedi dayım, adam da "yok bizimki ondan ağlamadı, kesilirken izlemek istedi, biz de diğer kurbanlığın yanına bırakmıştık onu göz kulak olsun diye, kesimi izleyemedi diye çok ağladı" dedi. benim için kurban bayramını kabul edenler ve rahatsız edici bulanlar arasındaki çekişmenin en somut örneği oldu bu konuşma.”, “yüz yıllardır teamül, ritüel. bu bayramda kurban kesilir. **çocukluğumdan hatıralar**; ev sahibimiz üst katta oturur, bayrama yakın günlerde üç dört tane koyun alır oturduğumuz evin avlusuna bağlardı. bilirdim kurban edileceklerini. sabah erkenden kalkar, **yemler sularını değiştirdim**. bayram gelir, namaza müteakip ev sahibimiz işinin ehli bir kasapla gelir, dualar okunur, hayvanın gözü bağlanır, **hayvancık** daha ne olduğunu anlamadan kurban edilirdi. seyrederdim, bir kaç gün de olsa dostluğumuzun acısı yüreğimi yakardı. ama bilirdim ki, asi nehrine bakan koca binada her gün yüzlerce hayvan kesilirdi, sonra kasaplarda sergilenirdi. valide, peder kesmezdi. ama evimizin avlusunda huşu içinde takip ederlerdi. hayvanın postu özenle gövdeden

ayrılır; kimi iç organları bir leğende toplanır, çayırılık bir yerde gömülürdü. kalan kısmı parçalanır konu komşuya dağıtırdı. bu günlerde bu yaşadıklarım, kimilerince bir vahşet olarak algılanıyor. görüntüden tutunda hayvan haklarına kadar bir çok bahane ardına gizlenerek bir inanç eylemi karalanmak isteniyor. tamam, **son günlerde şehir hayatının zorlukları, yerleşim alanlarının yetersizliği neticesinde hoş olmayan trajik hatta komik olaylara şahit oluyoruz. eline bıçak alanın kendini usta kasap sandığı inanılmaz dehşet sahneleri. bütün bunlar haklı tenkitler. ama belediyelerin gayretiyle kurulan geçici kesim alanları bu meseleyi halletmişken, bir iki akılsız adamın aptalca hareketleri bu tenkitleri adeta başka maksadın hizmetine sokuyor. hayvan hakları ayrı bir alem. kurban kesimini, hayvanın yaşam hakkına tecavüz olarak algılamak-yansıtmak; kesim evlerinde her gün sayısız hayvan kesimini göz ardı eden basit bir bahane. ekolojik dengeyi bozmaksızın her tür nebat ve hayvani gıda tüketimi, insanlığın neslini sürdürme yordamı. her canlının sistemde bir fonksiyonu vardır. bütün mesele bu dengeyi korumaktır. merhamet ve sev.”.**

Eski ile yeni bayramları mukayese eden anılar, geçmişe özlem, köy ve kent bağlamının kurban ritüelindeki değişim ve dönüşümdeki yeri, kurbanlık hayvanla çocuk arasında kurulan duygusal bağ, üç kuşağın kurbandaki görev dağılımı ve birbirleriyle ilişkisi, çocuklar için kurban bayramını hatırlamada öncelikli kişinin dedeler, öncelikli mekânların bahçeli evler ve son olarak da hayvanla aralarındaki duygusal bağ üzerinden anımsandığı söylenebilir. Yorum yapanların özellikle Kurban Bayramına dair anılarının yakın geçmişe değil, uzak geçmişe-çocukluğundan hatıralar, çocukken, küçükken- gönderme yaptığı görülmektedir. Çocuğun dünyasında da özellikle dede ve babaannenin önemli bir yerde durduğu söylenebilir. Kurban anılarında; yenilen kavurmalar, kuzuların melemesi, hayvanın kesimi esnasında yapılanlar gibi beş duyu organıyla anımsananların hafızalarda daha kalıcı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum geleneksel bağlamın anıları daha kalıcı aktardığının da bir göstergesidir. Aynı zamanda duyuların ritüelin aktarılmaya çalışıldığı geleneksel ve kent bağlamında farklı yorumlanması şeklinde de karşımıza çıkmaktadır. Geleneksel mekândaki kurban bayramına dair belleklerdeki anıların, günümüz kentinde var olamayacağı gerçeği bu aktarımlar üzerinde okunabilir. Dikkat çeken bir başka durum ise Kurban Bayramının halk belleğinde ironik mizah unsuru oluşturacak anılar şeklinde aktarılmasıdır. Kurban bayramına bakış açısının daha önce olumlu ve olumsuz olmak üzere iki yönlü olduğuna değinilmişti. Olumlu bakanların bir kısmı ise öz eleştiride bulunmaktadır. Bu durumda karşımıza kurban bayramını savunanlar ve karşı çıkanların görüş ve tartışmalarının yer aldığı sanal ortamın derleme ortamındaki atışmalar geleneğin

aktarımında önemli ipuçları içerisinde barındırmaktadır. Bu yönüyle öncelikle aşağıda Kurban Bayramı ritüeline olumsuz yaklaşanların görüşüne yer verilmiştir:

“keşke bazı kurban kesenler de bahçelerde, apartman otoparklarında kurban merasimi yapmasalar da bize saygılı olsalar. ama zannederim bu boyutta imkansız.”, “yapılan hayvan katliamı nedeniyle pek çok tepki gören bayram. fakat bu gördüğü tepkiler hayvanların öldürülmelerinden mi kaynaklanmaktadır? sorun ölüm olduğuna göre ve sorunu yaşayan, ölenin kendisi olduğuna göre, ölen koyunumuzun bayramda yahut başka bir günde, sokakta yahut mezbahada kesilmesi bu koyunun acısının niteliğini değiştirmez. demek ki tepki oluşmasının nedeni insanların koyunlarla kurdukları insancıl empati değildir. **tepkilerin nedeni hayvanların ortalıkta öldürülmesi, bu manzara karşısında insanların ister istemez empati kurmak zorunda kalmalarının yarattığı rahatsızlıktır.** insanlar istemektelerdir ki **salamları sucukları ve bazen kavurmaları afiyetle yiyelim, ama bunlar salam fabrikasında plastikten üretiliyormuşçasına neşemizden kaybetmeyelim. mezbahalarda koyunların ve ineklerin gırtlakları kesiliyormuş, aman kimseler duymasın, yeter ki biz görmeyelim, sözünü etmeyelim.** oysa nasıl ki uygarlık sosyopolitik anlamda sömürülen kitlelerin kanları üzerine kuruluyorsa, biyolojik anlamda da öldürülen hayvanların kanları üzerine kuruludur. ve belli ki bana dokunmayan yılan bin yaşasın zihniyetindekiler, nasıl ki sömürülenler afrika'da, asya'da, varoşlarda kalıp dışarı çıkmadıkları müddetçe rahatlasa, hayvanlar da mezbaha dışında öldürülmedikleri müddetçe hem salamları sosisleri lüpetecek hem de kendilerini uygar ve insancıl sayacaklar, al gülüm ver gülüm diyerek neşeli bir telaş içinde yaşantılarını sürdürecektir. bir canlının gırtlığının kesilmesinin ne demek olduğuna küçük yaşta şahit olmayan "şanslı" kişiler gırtlak kesmeyi tv deki eğlenceli savaş filmlerinden öğrenecek, afrikadakilerin, ıraktakilerin gırtlakları kesilirken tv den eğlene eğlene izleyeceklerdir. uygarlık her zaman yaptığı gibi ayıbı yorgan altında tutmaktadır.”, **“günümüzde kelimenin tam anlamıyla vahşettir. hiçbir sosyal, kültürel ve ekonomik savunması olamaz, tamamen gösteriş ve alışkanlıklardan vazgeçememe durumudur.”**, “birinci gününün sabahında kahvaltıyı daha 15-20 dakika önce mefta olmuş hayvanın taze ciğeriyle yapmanın tadına doyum olmaz. hele bir de mideniz sağlamsa bi de dalak atılır o ciğer sotenin icine.. accik kanli olur ama lezzetlidir... kan yapar.”, **“vejetaryenler için çok zor geçen dört gündür. ayrıca eminim ki türkiye'de pek çok insanın vejetaryen olma sebeplerindedir.”**, “İstanbul'un göbeğinde doğru dürüst bir hayat sürdürdüğümüzü zannederken dere yolunda küt diye karşımıza çıkardığı-inekler, koyunlar, kuzular, **yol boyu burnu, mideyi ve sinir sistemini tehdit eden tezek kokuları-manzaradan, bayram günlerinde sokakları kaplayan kan öbeklerinden ve en çok da evleri, sokakları, apartman boşluklarını, sağımızı solumuzu üstümüzü başımızı saran sarmalayan et kokusundan nefret ettiğim, gırtlığı kesilesi bayram.**”, “benim için tek anlamı günlerce eve kapanıp camdan dışarı bakmaya korkmak olan bir bayram. insanların içlerindeki hep sakladıkları üzerini örttükleri bazı duyguları bir kaç günlüğüne uluorta kan revan içinde legal olarak açığa çıkartmaları... işin en garip kısmı bunların ev bahçelerinde sokak kenarlarında açık açık yapılması milletin büyük bir merak ve keyifle çoluğu çocuğu da toplayıp getirip bunu seyretmesi oralarına buralarına kan sürüp bir de bayram diye büyük bir neşeyle kutlaması.. **insan ne kadar gelişirse gelişsin içindeki primitif duyguların varlığını sürdürüp çıkacak bir fırsat aradığını düşündürüyor.** tanrılara hayvanlar adayıp oralarına buralarına kanını sürüp tamtam çalıp dans eden yerliler geliyor gözümün önüne. bir de aynılarının **21.yy daki takım elbiseli versiyonları.** üstelik **böyle katliam şovlarına girmeden bağış yapma yardında bulunmanın binlerce yolu bulunurken.** illa ki et bağışlanmak isteniyorsa bunu gözümüze gözümüze sokmadan sokak ortalarında hayvan boğazlamadan yapmak

imkan dahilindeyken.”, “hakkındaki fikirlerimin "eğer bu hayvancıkların öldürülmesini emreden bir tanrı varsa, ve kurban kaçmasın diye önce ayaklarını kesen insanlar bu tanrının cennetine kabul edilecekse, ben o cenneti görmek dahi istemem" şeklinde oluştuğu kavram.”, **“tüm cadde ve sokaklardan oluk oluk kan akan bayram. ibadet bu olmasa gerek. temizlik imandan gelir** derler ama kurban bayramlarında bu geçerli değil heralde.. **her yer bina, bir avuc toprak yok hayvanın kanını, bokunu fisürünü gömecek ama eskiden böyle yapılmış ya;** şimdi de böyle yapılmak zorunda(!). ne var canım kaldırımın kıyıcına koyulur hayvanın tertemiz iç organları aslında, ben de kendi kendime hayıflanıyorum.. hem çocuklar da sokaklarda kan, kara sinek, arı felan görsün diy mi?.. bu da **sevaptır kesin.**”, “öte yandan, **şu kurban kesme ritüelinin bence modern dünya ya da müslüman olmakla herhangi bir alakası yok artık bu devirde.** yapacaksın yardımı fakire fukaraya, yaptır bir erzak paketi, eğer amaç et yemesiyse bu fakirin fukaranın bu pakete bir iki kilo et koydurmak mıdır zor olan? süpermarket yada kasaptaki etle sokakta kesilen arasındaki fark, bayram harici bir günde kesilmesi midir? ya da kanın ille de şakır şakır sokaklara dökülmesi, çoluğun çocuğun bu kıyımı izlemesi midir? **böyle olunca mı sevap oluyordur?**”, “hayvanları acı çektire çektire kesmektir. bunu söylediğimde de "onlar kesilmeseydi bugün sen kesilecektin" deyişlerini bayat bulduğumu belirtmek istiyorum sayın seyirciler...”

“21. yüzyıla yakışmayan bir bayramdır. medeniyetin alıp yürüdüğü bir yüzyılda hayvan keserek ibadet etmek bence çok yakışsız. hayvanları öldürmeden de ibaret edilebilir.”, “şehirleri yine asırlar öncesine götürmeyi başarmış, kesif bir hayvan, dışkı akabinde de gelecek kan ve et kokusuna bulamaya başlayacak "bayram". ortaçağ'dan kalma bir ritüelin koskoca şehirlerde bu kadar çağın dışında, nasıl bu kadar ilkelce uygulanması devam edebilir, ettirilebilir, etmesi teşvik edilir? yoksa konu ne hayvan kesimidir, ne de et yemek, sorunlu olan bunun öncesiyle, sonrasıyla nerede, nasıl ve hangi dönemde yapıldığıdır. **köyde, mezrada kısaca kırsalda hayvanlarla birlikte yaşanır, bunlar zamanı gelince kesilir vs. kısaca orada bu durum o mekanın doğal bir konusudur. oysa şehir tamamen farklı biçimde tasarlanmış, farklı pratikleri farklı bir "zamansallığın" mekanı. sorun ritüel'in neden ya da ne için yapıldığında değil sorun işte bu mekanda bu pratiğin nasıl uygulandığında.**”, “gezinti yapan turistlere, boğazda oluşan manzarayı teknedeki görevliler anlatmaya çalıştı. **turistler istanbul boğazı'nın kırmızıya boyanan sularını fotoğraf makinalarıyla görüntülerken, sahillerde geziye çıkan istanbullular ise, "bu görüntüler hiç hoş değil. kesilen kurbanların kanları toprağa akıtılmalı, yetkililer önlem almalı"** diye konuştular”, “kurban bayramı için **koça sarılmış kız çocuğu resmi kullanılarak çok çirkin bir afiş hazırlanmış. bugün sarıldığını yarın boğazlarımdan başka bir görüntü çizmiyor bu resim, ne iyiliği ne de gerçekten bağış amacıyla kurban kestiren insanları temsil etmiyor.** normal bir çocuğa bugün sevip oynadığı hayvanı yarın kesip yiyeceğimizi söylersek buna ah ne hoş, iyilik yolunda atılmış bir adım diye tepki vereceğini hiç zannetmiyorum. kurban kesmeyi dini bir zorunluluk olarak görene, fakire fukaraya dağıtana yorum yapamam ama o kurbanı boğazlayıp bir senelik eti buzdolabına yığdık çok şükür zihniyetine sahip insanları düşündükçe, üstüne bu resim ortaya çıkan **iki yüzlülüğün tablosu gibi olmuş.** çoğumuz et yiyoruz ve bunun nerden geldiğini biliyoruz ama bu bayramlardaki toplu kıyım ve bağış ya da yardım yapmayıp akşama yapacağı kavurmanın hayalini kurarak; bir de sevap kazandı vicdanımız rahat, imanımız tam düşüncesiyle pekişen iki yüzlülük rahatsız edici olan.”, bir adam düşünün. kurban bayramına 2 gün kala kurban pazarına gidiyor. kurban satıcısı ile saatler süren bir pazarlığa girişerek, **keseceği kurbanı satın alıyor. satın aldığı kurbanın boynuna sert bir ip geçiren bu adam, kurban pazarının yakınındaki arabasına hayvanı sürükleye sürükleye hayvanın boynu hiç acır mı acımaz mı diye düşünmeden, kısa sürede götürüyor.** yarım saat süren ve arabanın arka kasasındaki kurbanı eza veren bir yolculuktan sonra

kurbanını arabandan ite kaka indiren adam, kurbanını evinin kömürlüğüne koyuyor. 2 gün boyunca kömürlükte duran ve ilgi bir yana, su, yiyecek yüzü görmeyen kurban için, bayram sabahı gelip çatıyor. 2 gündür kurbanını kömürlüğe tıkan adam, bayramlıklarını giymiş bir şekilde bayram namazına gidiyor, imam bayram namazı hutbesini bitirir bitirmez de camiden sıvışarak, evine koşa koşa geliyor. kurbanı kesecek bıçaklarını gecedem hazır eden adam, hayvanı kömürlükten ite kaka çıkartıyor. kurban ilerlemek istemediği anlarda ise, **hayvanı tekmelemeyi ihmal etmiyor** bu adam; kurbanı kesmek için son hazırlıklarını yaptıktan sonra, elektrik direğine bağladığı ama yere yatmakta direnen kurbanı tek tekme ile yere seriyor. **hayvanın gözlerini kapatmadan, bıçağını hayvanın boynuna dayayan adam, hayvanını oracıkta kesiyor ve parçalarına ayırmaya başlıyor. kurbanın araba yoluna akan kanı, önce yola, sonra yoldan geçenlerin ayakkabılarına, en sonunda da mahallenin deresine bulaşıyor.** kurban kesimini 2 saat gibi bir sürede bitiren ve kurbanın sakatatlarını nereye koyacağını bilemeyen, daha doğrusu bahçeye gömmeye üşenen adam, kurbanın sakatatlarını mahallenin çöp konteynarına atıyor. kurbanın derisini satma planları yaparken, aynı anda, eti kimlere dağıtacağını hesaplayan adam, etin çoğunluğunu kendisine, kemikleri ise mahalledeki garibanlara ayırmaya karar veriyor. öğleden sonra, hayvanın az etli kemiklerini dağıtan ve yaylana yaylana evine geri dönen adam, bugün çok yorulduğunu ve biraz dinleneceğini hanımına söyledikten sonra odasına çekiliyor. yatağına uzanmadan önce "allah kurbanımızı kabul etsin, bu yılki kurban kesim işi de bitti, darısı bir sonraki yıla" diyen adam, **dini vecibesini yerine getirdiğini zannetmenin verdiği mutlulukla uykuya dalıyor.**", "basit bir eşya muamelesi yapan kasaplardan, hayvanı ellerinden kaçırıp, yakalamak için ona bin bir türlü eziyet edenlerden, küçücük çocukları yanlarına alarak, "hayvanın kesilmesine bak evladım, sen artık büyüdün" diyenlerden, hayvanları hem **çevre temizliği hem de halk sağlığı açısından uygun yerde kesecekleri halde herkes hem kurban kestiğini görsün hem de millete gösteriş olsun diye mahallelerin orta yerinde kurban kesenlerden,** kesilen hayvanın kanını insanların, arabaların geçtiği yollara akıtanlardan, kestikleri hayvanın yanında, çok mataf bir iş yapmışçasına, gururla resim çektirenlerden, **hayvanı kesmeden önce ona ızdırap çektiren, masum hayvanı bir tekmeyle hunharca yere yatıranlardan ve tüm bunlardan da zevk alanlardan nefret ediyorum.** bu tür insanların tümünden, hepsinden, alayından tiksiniyorum... zaten bu gibi insanlar ve bu insanların yaptıkları yüzünden her kurban bayramı ne kurbanlık hayvanlara bakabiliyorum, ne de televizyonda haber bültenlerini izleyebiliyorum. kurban bayramı anlamını her yıl daha bir yitirmiş gibi geliyor...", "köprü ve oto yolların 4 günlüğüne ücretsiz olmasına mütevellit istanbul'da **trafiği durma noktasına getiren bayramdır,** yan yollardan tutunda çekmeköy'den kavacık'a inen dağ yoluna kadar her yer araç dolu, şehrin trafik çilesi bayram sebebi ile 4 katlanmış durumda, yaramadı en nihayetinde", "bizlere her yıl cehalete kurban gitmiş insanları arz eden bayramdır, ne yazık ki. tekme tokat bir şekilde hayvanları kurban eden insanlardan bahsediyorum. her yıl aynı manzara, aynı iğrençlikler...", "adana'nın bir açık hava lokantasına dönüştüğü bayramdır. 10'ar katlı apartmanların balkonlarından çıkan mangal dumanları kaplar sokakları, şirdancılar kebabçılar seyyar satıcılar daha bir hevesli satarlar mallarını. ardından baklavalar gelir bicibiciler gider meyan kökü şerbeti eşliğinde...", "**ay aman hemen ahkam kesmeyin efendim dini görevdir, sırat köprüsüdür, fakirlere yardımdır bilmem ne diye. hiçbiri meşrulaştırmaz elinde dana kafasıyla dolaşan çocuğu, ineği traktörle ezen adamı, koyunu keserken kocasını cep telefonuyla çeken kadını.**", "ama bugün çıkmam gerekti. oğluma ilaç almak üzere nöbetçi eczane ararken bir lastikçide (!) kurban edilen danayı gördüm. **benim sadece bir an görüp bakamadığım o sahneyi mahallenin tüm çocukları izliyordu.** hiç bana 'normalde et yemiyor musun? o etler ağaçlardan mı toplanıyor sanıyorsun? ben de çocukken kurban kesilirken izledim ama hiç de öyle psikolojim falan bozulmadı"larla gelmeyin arkadaş! hadi

dinden imandan sizler kadar anlamıyorum eyvallah. ama elimden geldiğince iki çocuğa iyi kötü annelik etmeye, aklımcı onları her türlü işkence, kavga, dövüş, dehşet, savaş ve şiddete meylettiren her şeyden uzak tutmaya çalışırken, bu kadar gözümüze soka soka yaptığınız bu ibadet biçimini nasıl açıklayabileceğimi inanmıyorum. allah kabul etsin. **elbette niyetiniz iyi biliyorum ama gidiş yolunda çuvallıyorsunuz, kabul edin. ibadetin bu kadar göstere göstere yapılmayarı daha makbul diye biliyorum ben çünkü.** kuran-ı kerim'i bir daha açıp okumanızı, okuduğumuzu idrak edebildik mi kısmında anlamadığınız yerleri bir bilene sormaktan çekinmemenizi öneriyorum nacizane.”, “dini bayramlarda bir çok yerde aşırı yüklenme oluyor ve bu ülkeye zarar veriyor. kurban bayramı deyince biri benim aklıma **trafik kazaları** geliyor. öyle bir şey ki kesin insanlar ölüyor. bu çelişkiyi anlatamam herhalde kelimelerle. yani islam'ı hiç bilmeyen birisine her kurban bayramında 100'lerce kişi oluyor desek insanları mı kurban ediyorsunuz diye sorarlar herhalde.”, “bayram dışında yediğimiz etlerin dallardan toplandığına inanan beyaz türklerden değilim, hatta bayramlarda da kavurmaları götürürüm acımam ama **her yıl istisnasız her haber bülteninde sağı solu yaralanmış savunmasız hayvanların elleri bıçaklı sopalı insan azmanlarından kaçışını ısrarla izlemek ve izlettirmek ne büyük bir vahşettir ya.** bakın hayvanların o duruma düşmesi demiyorum, bunun haber değeri taşıdığına inanıp insanların seyrine sunmak ve oturup bunu izlemek nasıl bir midesizliktir, ne büyük pişkinliktir biri bana anlatsın. bak gecenin şu saati olmuş gece bülteninin tekrarında bile kesilmekten son anda kaçan boğanın çırpınışı konulu dramı izliyorum çıldırdım resmen arkadaş ya. ne çeşit bir sapığız biz aklım almıyor yemin ediyorum. ulan yılın 51 haftası kesilen hayvanlar bir yere kaçmıyor da bu hafta keserken neden kaçıyorsunuz ya...”, “**bence gelmiş geçmiş en saçma geleneklerden biri. neden mi? kurban bayamının esas amacı ekonomik düzeyi kötü olan insanların da et yemesini sağlamak olmasına rağmen, kurban kesenlerin %85'inin kestiği kurban etini evine getirip afiyetle yemesi bunun en büyük kanıtı.** ulan madem kendin yiyeceksin git kasaptan al etini. haa diyorsan ki ben inançlı bir müslümanım madem öyle git dağıt o eti, evine getirme ki samimi olduğunuzu bilelim”, “altında yatan asıl amaç yoksullara yardım etmek ise, neden sokak ortasında hayvan boğazlamak yerine kasaptan ya da marketten aynı miktarda et alıp dağıtarak bayram edemiyoruz, diye uzun uzun düşünmeme sebep olan dini ritüel. **hem hayvana hem 21. yüzyıl kuluna eziyet.** şimdi ben kurban bayramında migros'a gidip x kilo kuşbaşı et alsam ve bunu fakirlere dağıtsam, dinen görevimi yerine getirmiş olamıyor muyum? olamıyorsam niye olamıyorum? elime bıçağı alıp hayvanın kafasını gövdesinden ayırmadığım için mi olamıyorum?”, “devam edeceğiz deniyorsa, o zaman tek bir dileğim var; en azından **kesim anını çocuklara izlettirmesinler.** hatta bununla ilgili bir yasa filan çıkartılıp suç kapsamına alınsın. bir zamanlar erkek çocuklarına izlettirmek adettendi. hala devam ediyor mu bilmiyorum. örneğin ben 8-9 yaşlarındayken 15 yıllık öğretmen olan halam her nedense hayvanın gırtlığına bıçak vurulurken izlememi isterdi hep. ben de kuzu kuzu izlerdim. artık o manzarayı görünce daha bir erkek olacağımı mı düşünürdü, orasını bilmiyorum. o görüntüler bugün bile bütün ayrıntılarıyla hafızamdadır. hoş bir şey mi? değil. daha mı erkeğim? hayır.”, “reddetme --> kabullenme --> tikslenme; budur. **her akli başında insan evladı bir gün müslümanlıktan, ülkesinden, geleneklerden ve en sonunda insan olma halinden tiksinecektir. sebep; kurban bayramı**”, “kaçmasın diye dört ayağı da teker teker doğranan boğalar, korkmuş ürkmüş canını kurtarmaya çalışan küçücük danacığın üzerine çullanan, yere yıkan, boğazını kesmeden hayvanın ayaklarını kıran adamlar, **ve kan kan kan..**”, “**kan bayramınız kutlu olsun**”, “**yok benim yüreğim kaldırmıyor bu görüntüleri..**”, “**kesilen kurbanlar filan umrumda değil. eski bayramlar yok artık gerçekten.** yeni jenerasyon'un da bayramla pek alakalı olduğunu düşünmüyorum eskisi kadar. yani su an için 30-35 yaş altı insanlar bayramdan pek hoşnut değildir herhalde tatil dışında.”, “netameli bir

konu, polemiğe girmeden, birilerini kızdırmadan, incitmeden söz söylemek zor. fakat söylenmesi de gerek; insanların yoğun şekilde oturduğu, yerleşim yerlerinin içinde kalan yerlerde kurulan hayvan pazarları kent yaşamı denen şeyi bir kere yüzyıllarca geriye götürüyor, hatta orayı direkt kent olmaktan çıkarıp, gerilerde kalmış, kalması gereken ne insan, ne de hayvan haklarına sığmayan bir yaşam alanı haline çeviriyor. yüzlerce, binlerce hayvanın çobanlarıyla, sahipleriyle birlikte tentelerin çadırların altına tığıldığı, o tığıldığı yerlerde kesilip parçalandığı bu alanları açan, tahsis eden zihniyetin sorgulanması belki de ibadetini yerine getirdiğini ya da ona aracı olduğunu düşünen kitlelerden daha önemli. bu zihniyet ki insanların ibadetini yapmasını kolaylaştırmak adına başta tüm şehri haftalarca hayvan ve b.k kokusuna, sonrasında kan ve et kokusuna, parçalanmış organ görüntülerine maruz bırakıyor. aynı zihniyet ki bir de sürekli hijyenik, medeni kesim merkezleri oluşturuyor ve reklamını yapıyor ki dostlar alışverişte görsün. tabi o da biliyor ki hayvanını bu pazardan alan o hayvanı ya hemen oracıkta, ya da yakınında bulduğu ilk boş alanda kesecek. sonra vatandaşlarımız bilinçli olsun ayakları, bilgilendirme filmleri, açıklamalar falan. ucuz siyasetin, dini milli hassasiyet muhabbetiyle pazarlanarak koskoca şehirleri nasıl önce bir ahıra, sonra da mezbahaya çevirdiğini gören, aklı biraz yerinde herkes bu bayrama yabancılaşıyor hatta tiksiniyor. yoksa mevzu işte kurban şöyle dayanışmadır da, bazı cahiller işkembeleri sokaklara atıyor meselesi ya da dini inançların sorgulanması meselesi değil, ama oraya varıyor iş ve bu anlayış ondan da prim yapıyor. mesele egemen siyasetin tezahürüdür. bir süreliğine önce ahır, sonra mezbaha, yaşamamız istenen mekan kafalarında böyle bir yer demek ki. aynı zamanda bu pazarların gözümüzün içine içine sokulması da ibadete iştirake, boyun eğmeye zorlayan bir şey de aynı zamanda ama oraya da hiç girmeyelim.”.

Yukarıda geçen bilgilerden hareketle sanal ortamda Kurban Bayramını olumsuzlayanların gerekçelerini şu şekilde maddeler halinde özetlenebilir:

1. Kent mekânının kurban kesimi için uygun olmaması,
2. Kesilecek hayvanı satın alınıp kesilene kadar yapılan işkenceler, hayvan haklarına aykırı görülmesi
3. Kurban bayramının gösteriş olarak görülmesi
4. Kurban kesimi esnasında oluşan çevre kirliliği
5. Kurbanlık hayvanla çocuğun duygusal bağ kurup sonra çocuğun kurbanın kesimine şahit olması, çocuğun psikolojisine olumsuz etkisinin olması
6. Kurban bayramı geleneğinin ilkel, çağdışı görülmesi, 21. asra yakıştırılamaması
7. Ülkedeki turistler için izahı güç olması
8. Kurban bayramının amacına hizmet etmediği, etlerin fakirlere dağıtılmadığı düşüncesi
9. Kurban bayramının haber bültenlerinde vahşet olarak takdimi

10. Kurban bayramında meydana gelen trafik yoğunluğu ve buna bağlı trafik kazaları
11. Dini inanç olarak ibadetin göstere göstere yapılmaması gerektiği düşüncesi
12. İslam dininin emri olduğu için (Tanrı istediği, sevap olduğu, cennete gitmeye vesile olacağı düşüncesi vs.)
13. Kurban bayramının ikiyüzlü bir ibadet olarak görülmesi
14. Kurban bayramındaki görüntülerden dolayı vejetaryen olanların bakış açısı
15. Kurban Bayramının içinin boşatılması ve turistik tatil anlayışına dönüşmesi

Ekşi Sözlük'te kurbanı olumsuzlayanlar kadar çok olmamakla birlikte, gerek bağımsız olarak Kurban Bayramı hakkında görüşlerini belirtenler ya da kurbanı olumsuzlayanlara cevap mahiyetinde atışma şeklinde görüşlerine yer verilen, halk belleğinde kurban bayramı ritüelinin nerede durduğunu göstermesi açısından önemlidir:

“adam et yiyor, ama kurban bayramını eleştiriyor... yahu peki o et ağaçta mı yetişiyor, ağaçta mı?”, “heyvan hakları diye bu bayramı eleştiren erik beyinliler löpür löpür tavuk çevirme, kuzu tandır, balık buğulama, bonfile ve pirzola tüketiyorlar. kurban bayramı gelip çattığında yılmaz hayvan hakları savunucusu oluyorlar. kurbandaki kesimleri gözlemlemek kolay ama diğer kesimlerde neler yapılıyor kim bilir kuzum?”, “bunu hayvan katliami olarak değerlendirmek, öyle algılamak yada öyle olduğunu varsayıp bazı değerlere saldırmak hiçte adil değildir. burda amaç açıktır; yardımlaşmak, paylaşmak, inanılan dinin gerektirdiğini yerine getirmek. bazı kendini bilmezlerin, yaptığı eylemin amacının farkında olmayanların gösteriş uğruna hayvanları katletmesi , işkence yapması ne yazık ki söz konusudur ancak bunu bir kesime mal etmek ve bu kesimin inanişinin bir sonucu olarak nitelemek tamamiyle art niyetten kaynaklanmaktadır” “doğanin hayvanların kanını ve kendini temizlemek istercesine hemen arkasından yağmur ya da kar yağdırdığı bayram.. bir arınma merasimi sanki, caddeler sokaklar artık kandan temizlendi.. bizim de ruhlarımız arındı aslında.. o havadaki sıkıcı, boğucu hal gitti.. kari seyrederken yapılan bir arkadaş sohbetinden bunlar çıktı.”, “bana "e sokaklarda kesiyorlar ortalık kan gölü oluyor" örneklerini vermeyin. islam'ın öyle bir şey emrettiği filan yok. "temizlik imandan gelir" diyen "günde beş kez abdest alıp temizlenmeyi" emreden, "kesilecek hayvanın sağlığı, yaşı, kesim şekli gibi her ayrıntıyı düşünmüş" bir dinden bahsediyoruz. kestiği hayvanın bağırsaklarını sokağa atan okumamış, geri kafalı aptalların yaptıklarını; islama, müslümanlara ve tüm iyi niyetiyle ibadetini yapıp et yiyemeyenlere birkaç parça dağıtma sevabını samimiyetle yerine getirenlere mal etmeyin. "bayram" denmesinin sebebi de "hadin hobarey kan akıtcaz can alcaz bayram bu " değil "et giremeyen evlere bir nebze olsun bu ihtiyacın karşılanması amacıyla bayram" olmasından gelir. aynı adam pis çorabını çıkarıp abdest alıp tekrar o pis çorabı ayağına giyiyor. o da abdest almanın salakça bir şey olduğunu göstermez. onu yapanın salaklığını gösterir. kötü örnek gösterilecekse burada demagoji başlar ki onun da geyik muhabbetinden farkı yok benim gözümde.”, “kasaplarda satılan etlerin tarlada yetiştiğini düşünenlerin eleştirdiği bayram. duyanda, sanki dünyada

sadece kurban bayramı zamanında hayvan kesimi yapılıyor sanır. muhtemelen kurban bayramında kesilen hayvan sayısı dünya genelinde bir günde kesilen hayvan sayısından azdır. katliam ise, bu katliam her gün yapılıyor. **ayrıca kurban kesilmesini eleştirenler kasaplara katil gözüyle bakıyor galiba. hayır eleştiren kişiler vejeteryan olsa katılmasamda saygı duyar ve anlayabilirim. kurban bayramını, kurban kesimi sırasındaki bazı uygunsuz görüntülerden dolayı eleştirenler ise sanırım kuran'da kurban kanlarını denizlere akıtın, danaları sokaklara salın sonra peşlerinden koşun diye ayetler olduğunu düşünüyor** “ne acıdır ki, ülkemizde kurbanın **bacaklardan kesildiğini sanacak kadar cahil insanlar var.** yuh be.sen bu adamlar için oturup fıkıh kitabı yazsan hikaye, değil ki kurban neymiş anlatacaksın.”, “fakat kurban kesme hadisesine topyekün karşı olan arkadaşlar hali hazırda kasaptan aldığımız etlerin ağaçta yetiştiğini düşünüyor büyük ihtimalle.”, “**gel gelelim dünya geneline baktığımızda hayvan haklarına aykırı, katliamın alası sayılabilecek birçok aktivite var. bunlardan biri de ıspanya da yapılan boğa güreşleri.** iş bu güreşlerde boğa, sırtına saplanılan uzun, ucu süslü mızrak tarzı aletlerin hayvanın sırtına batırılması suretiyle, hayvana müthiş bir acı vererek dakikalarca kanının akmasıyla öldürülüyor. **evet bu da bi nevi ritüel. hem de dünya genelinden binlerce turisti kendine çeken bir ritüel.** ne kadar çok vahşi varmış değil mi?” “gelgelelim köpek dövüştüren şerefsizlere. köpekleri vahşice yetiştirip rakiplerinin karşısına çıkararak, bununla öğünen ve hatta para kazanan şerefsizler bunlar. bir versiyonu da facebookta videolarını "üff köpeklere bak..." diye yayınlayanlardır.”, “dünyada ne kadar çok vahşi insan var değil mi? yemek ve paylaşmak için düzenlenen bayramlarımıza katliam derken biraz daha düşünelim derim.”, “**namaz kılmak, oruc tutmak, zekat vermek, hacca gitmek ibadettir. çocuklar bu ibadetleri gormesin diye onem alınmaz. kurban nasıl bir ibadettir ki çocuklar gormesin istenir?**” kurban edilen hayvan da masumdur, çocuk da masumdur. bir masumun öldürülmesini başka bir masumun gormesi mi rahatsız eder insanları?”, “sözlükte her bayram olduğu gibi aynı tartışmalara yol açan bayramdır. burada iki yüzlü olanlar kendi canlarından kan akıtamayacak inananlar değil, **her kurban bayramı inatla hayvan hakları, akıtılan kanlar, canım masum koyunlar diye ötüp normal zamanlarda burger king'de whooper'ını yerken şehir edebiyatı yapan, anonim filozoflardır.** gidin yeni zelandaya yerleşin o zaman koyunlarla iç içe yaşayın orada ne diyeyim.”, “bugün "kurban kesimi" uygulamasına canlı tanık oldum. gayet normal bir vaziyette, hayvanlar ikiye kişi tarafından tutularak işlem tamamlandı. **kimse cani gibi sopalarla falan girişmedi, hayvanlara eziyet etmedi. hatta hayvanlar sırayla dışarı çıkarılarak kesildi, sistemli bir çalışmaydı. yapılan yanlış uygulamaları tüm topluma mal etmek ve "hayvan katli" şeklinde lanse etmek doğru bir yaklaşım değil.**”, “yıllar geçti insanlar şehirlere yerleşmeye başladı ve normalde yapmadıkları bir işi bir şekilde yapmaya çalışıyorlar, **bugüne kadar da belediyeler bu işin çözümünü bulamadıysa suç biraz da belediyenin dimi? belediye onlara yer gösterdi ise ve hala yapmıyorlarsa suç insanındır ama denetlemeyen belediye de suçludur. peki yıllar geçse idi ve insan şehirleşmeseydi, hala köylerde yaşıyor olsaydık ne yapacaktınız? siz de karnınızı doyurmak için her ay hayvan kesiyor olacaktınız. biraz da böyle düşünmek gerekir...**”.

Yukarıdaki görüşlerden hareketle Kurban Bayramı olumlulayanların yaklaşımı kurbanı olumsuzlayanlara cevap niteliğinde olup şu açıdan meseleye yaklaşıkları söylenebilir:

1. Kurban Bayramının hayvan haklarına aykırı olduğunu düşünenleri iki yüzlülükle suçlarlar,
2. Diğer zamanlarda da hayvan kesilmiyor, onların nasıl kesildiğini bilme şansımız yok fakat Kurban Bayramında bunu görebiliyoruz
3. Hayvan katliamı olarak görmek adil değil, yardımlaşma ve paylaşma amaçlanmaktadır
4. Kurbanlık hayvana yapılan işkence ya da çevre kirliliğinin bireysel bir sorun olduğu ritüelin ve toplumun geneline mal edilmemesi gerekliliği, yanlış örneklerin genele mal edilmemesi
5. Kurbanda çevre kirliliğinin olduğunu söyleyenlere, Allah tarafından yağmur yağdığı ve çevreyi yıkayıp temizlediği fikri
6. Kurban bayramında akraba, komşu ziyaretlerinin olması toplumsal iletişim, kaynaşma
7. Kurban bayramında ibadet ile ruhların arınması temizlenmesi
8. Kurban Bayramının hayvan haklarına aykırı olduğunu söyleyenlere İspanya'daki boğalar örneğinin verilmesi, İspanya'dakinin turistleri çekerken kurbanın turistlere izah edilme gerekliliği,
9. Kurbanı gösteriş görüp eleştirenlere, ibadetin gizli olmaması gerekliliği, tıpkı diğer namaz, oruç vs. gibi.
10. Köy ve kentte kurban kesim işleminin farklı olduğunun farkında olup, kentteki sorunların insanlardan değil Belediye'den kaynaklandığını savunanlar
11. Kurban bayramının âdetimiz, geleneğimiz olması
12. Kurban bayramında hayvanlara işkence edilmediğini (gözlerinin kapatılması ve profesyonelce kesilmesi düşüncesi)
13. Kurban bayramının çocuğun psikolojisini bozmadığı, çocuğun kuşaklar arası geleneği yaşayarak anı belleğine sahip olması, dede-torun ilişkisi yanında kurbanlık hayvan ile çocuk arasında kurulan duygusal bağ.
14. Kurbanın başının kesildiğini gören özellikle erkek çocukların güçlü olacağına dair inanç.

15.Kurbanın dini, İslami bir ibadet olduğu düşüncesi, sevap olması, cennet düşüncesi.

Bu çıkarımlardan hareketle Kurban Bayramı’da olumlu ve olumsuz bakanların kendilerince argüman geliştirdikleri ve bazı konularda sanal ortamda atıştıkları tespit edilmiştir. Dikkat çeken önemli bir durum her iki bakış açısının da kendi penceresinden diğerlerini “ikiyüzlülükle” suçlamalarıdır. Kurban olumlu bakanlar, kurbanı kan vahşet olarak değerlendirenleri, bu söylemde bulunup et yemekle suçlamakta yani samimi bulmaz ikiyüzlülükle suçlarken, Kurban Bayramını olumsuzlayanlar ise kurbanın fakirler için kesildiği söylemi olmakla beraber kurban etini fakirlerin yemedikleri, kurbanın âdeta gösterişe dönüşmesine dair diğer tarafı iki yüzlülükle suçlamaktadır. Böylece birleştirici işlevi barındıran ritüel, ayrıştırıcı ötekileştirici bir alana dönüştüğü görülmektedir. Sosyal paylaşım ağında olumsuz görüşlerini paylaşanların olumlulara göre daha yoğunlukla olduğu dikkat çekmektedir. Burada, kurban bayramının ironik bir dille mizah unsuru oluşturacak şekilde de ele alındığı görülmektedir. Kurban bayramının sadece dini ayağı olan bir ritüel olmadığı gerçeği, onun medya, ekonomi, endüstri, siyaset, sağlık, çevre, sosyoloji, psikoloji, turizm, eğitim, halk bilim, sanat ve edebiyat, uluslararası ilişkiler, kamu yönetimi, veterinerlik, şehir bölge planlama gibi birçok disiplini yakından ilgilendiren bir ritüel olduğu sosyal paylaşım ağlarındaki söylemlerden açıkça anlaşılmaktadır. Ekşi Sözlük’teki söylemleri dile getirenlerin ad soyadı, yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi ve meslek gibi tanımlayıcı bilgileri bulunmayıp takma ad kullanan kaynak kişilerin aktardığı bilgilerin anonimleştiği görülmektedir.

Kurban Bayramının toplumsal belleklerdeki izdüşümleri halkın belleğinde saklıdır. Kurban Bayramı ritüeline dair farklı alanlarda akademik çalışmalar yapılmıştır. Özellikle halk bilimi ve edebiyatı alanlarında bitirme tezlerinde festival ve şölenler, dini kutlamalar ve törenler bağlamında kurban bayramına yer verildiği görülmektedir.¹²⁰

¹²⁰ Kurban Bayramına dair anı ve görüşleri için bakınız: Oğuz Öcal. (2014). “Şi’hlarda Bir Bayram Sabahı”, *Bozok Yazıları*. Ankara: *Geleneksel Yay.* s.53-56.

“Şi’hlar’da bir Bayram Sabahı” Çocukluğum Sarıkaya’nın eski adı Şi’hlar olan Pınarkaya köyünde geçti. Bayram sabahı gözlerimizi, önceden alınan üzerimizde denenen fakat Bayram sabahına

Daha önce de ifade edildiği gibi bu bölüm, birinci ve ikinci sözlü kültür ortamındaki kurban bayramına dair belleklerdeki anı ve anlatılardan oluşmaktadır. Yukarıdaki paylaşımlar ikinci sözlü kültür ortamını ortaya koyarken, buradaki bilgiler ise birinci sözlü kültür ortamından derlenen verilere dayanmaktadır. Günümüz kentinde kurbanın mekânsal değişim ve dönüşümünü ortaya koyabilmek için sözlü kültürde yapılan görüşmelerde “eşikteki nesil” diye de adlandırabileceğimiz hem uzak anı belleklerinde geleneksel kurban anılarına sahip hem de yakın anı belleklerinde günümüz kentinde kurban anılarına sahip kesim özellikle tercih edilmiştir. Bununla birlikte örneklem teşkil etmesi ve kuşaklar arası değişimi görebilmek için sözlü kültür ortamından yapılan derlemelerde her yaştan, farklı memleketten, cinsiyetten ve eğitim seviyesinden kaynak kişilerle görüşülmüştür. Bayramı, kendi içinde yelpazesi geniş bir ritüel olduğundan kurban pazarlarından, Belediyelere, köyden kentte birçok alanda görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Halk belleğinden derlenen bilgiler, şu sorulara yanıt vermektedir: “Kurban Bayramı öncesi hazırlıklar nelerdir? Kurbanı satın almaya kim gider?,

kadar giymemiz yasak olan “bayramlık”larımızı görmek için açardık. O yıllarda tekstil alanında Türkiye bu kadar gelişmemiş, hazır giyim böylesine büyük bir sektöre dönüşmemişti. Ailem köy şartlarında orta halli bir aileydi ve gerek bayram için gerekse ihtiyaç için elbise almak o kadar kolay değildi. Kısacası şimdi, gardıroplar dolusu kıyafeti olan, her hafta yeni bir kıyafet edinen şimdiki kuşaklar gibi değildik. Şimdiki kuşaklar bayramlık elbise için “hıı... bunu mu aldınız, eh...fena değilmiş” gibi laflar ederken, biz bayramlıklarımızı giyince havalara uçardık. Bayram namazları bizim için iyi bir gösteri alanıydı. Köyümüzün ortasında 19. yüzyılda Çapanoğlu Halit Bey tarafından yapıldığı vakfiyesinde yazan ahşap tavanlı güzel bir camimiz vardı. Biz çocuklar genellikle ikinci kata çıkarılırdık. Yeni kıyafetlerimiz hâlâ izleri olduğu gibi duran kat yerleriyle, uzun geldiği için katlanmış paça veya kollarıyla üzerimizde öylesine iğreti dururdu ki, bu bizim için yeni elbise giymenin kanıtıydı ve çok mutlu olurduk.

Bizim için günün ikinci önemli olayı, bayram namazından sonra mahalle erkeklerinin her zaman açık olan “mahalle odası”nda topluca yemek yemeleriydi. Biz camiden dönüncüye kadar evde hummalı bir yemek hazırlığı olurdu. Rahmetli annem ve ablalarım hiç tadına varamadıkları bu yemekleri, sabaha karşı kalkar ve iki üç saat içinde hazırlarlardı. Hazırlanmış yemeklerin bulunduğu bakır sini mahalle odasına doğru yola çıkınca annemler eminim ki derin bir oh çekerlerdi, çünkü onlar için bu, çok önemli bir sınavdı ve yaptıkları yemeklerin övgüsü veya yergisi dönüp dolaşıp kendilerine gelecekti. Sinide öncelikle dört beş kişi için hazırlanmış derin çorba taslarına konmuş çorba bulunurdu: Dügürcük çorbası, pirinç çorbası, şehriye çorbası bunların en yaygını idi. Ardından kirpikli yumurta sahanlarında tereyağıyla pişmiş bol sarılı köy yumurtaları. Sonra etli veya hamur işi bir veya iki yemek olurdu: Yuvarlama köfte, mantı, etli patates, kuru fasulye, mıhlama, soğanlama.... Bulgur veya pirinç pilavı sinide yerini aldıktan sonra sıra tatlıya gelirdi: Tatlı genellikle bir gün önceden hazırlanırdı: Ev baklavası veya sütlacı andıran fakat daha katı olan ve “sütlü” denilen tatlı siniye konurdu. Miktarınca ekmek (taze sulanmış ve düzlenmiş yufka) ve renkli tahta kaşıklar. Babam önde siniyle, ellerimizde çorba tası veya yumurta sahanı ile kardeşimle ben arkada mahalle odasına gelirdik. Odaya gelenlerin durumuna göre yan yana sofralar kurulurdu. Yaşlılar baş sofraya biz çocuklar ise, son sofraya otururduk. Her evden bizimkilere benzer yemekler gelirdi. Bazen yeterince kaşık bulunmaz, kimileri “kaşık değişmek” zorunda kalırdı. Yemekten sonra bayramlaşma başlar, herkes kendinden büyüklerin ellerini öperdi. Harçlık çok nadir verilirdi, biz daha çok şeker aldığımızı sevinirdik. Kâğıtlı bayram şekerleri öyle her zaman kolay ele geçmezdi. Bayramda 8-10 şekerimiz olmuşsa kendimizi çok mutlu hissederdik. Bayramlık kıyafet, bayram yemeği ve bayram şekerleri... İnanın bunlar bizim havalara uçmamız için yeterliydi. Asıl olan mutluluksa ben çocukluğumda mutluymuşum, bunu şimdi anlıyorum. (Oğuz 2014: 53-55)

Kurbanda kişiler arası görev dağılımı nasıldır?, Erkek çocukla kız çocuğunun kurbandaki rolleri aynı mıdır?, Kurbanın kanı ile ilgili halkın inanç ve uygulamaları nelerdir?¹²¹, Halk, kurban bayramı ritüelini diğer oruç, namaz, zekat, hac gibi dini inanç ve uygulamalarla nasıl ilişkilendirmektedir?, Kurban bayramı ritüeli etrafında 3 ve 7 formülistik sayılarının kullanım alan ve işlevleri nelerdir?, Kurban bayramı ile “ yağmur yağma” arasında halk belleğindeki inançlar nelerdir?, Kurbanda “tuz”un kullanım alan ve işlevi nedir?, Kurban satılırken verilen “çobansalık”, “ bağ parası”, “yular parası”, “çılıbr parası” denilen gelenek nasıldır?, Kurban bayramındaki akraba ziyareti ve misafir ağırlama geleneğini toplumsallaşma açısından önemi nedir?, Kurbanda kesilecek hayvana “acıma, incitmeme, üzmememe, sevme, bakma” gibi duygusal yaklaşım nedir?, Ayrıca kesilecek hayvanın cennete gitmesi, kesen için cennette binek olması, sıratı geçirmesi düşüncesi, hayvanın şehit olarak görülmesi ve son olarak kurban kesme ritüelinin “sevap olarak” görülmesi hakkında toplum belleğinde neler vardır?, Kurban bayramı, atalar kültü ile nasıl ilişkilendirilebilir. (mezarları ve büyükleri ziyaret gibi), Kurban bayramı ritüeli içerisinde “kutsal” kavramı nerede duruyor?, Kurban bayramında, diğer hayvanlarla ilgili inanç ve uygulamalar var mı?, Kurbanlık hayvanın satılma pazarı ve yan sektörler, kurbanın derisi gibi kurban ile ekonomi ve endüstri arasında nasıl bir ilişki var?, Halkın belleklerinde kurbana dair eleştiriler ne ile ilgilidir?, Kurban bayramı ritüeli etrafında ne gibi eğlenceler tertip edilmektedir?¹²², Kurban etlerinin paylaşımındaki teknik ve kriterler nedir?, Kurbana dair belleklerde ne gibi anılar kalmaktadır ve bunlar “travmatik anı” olarak değerlendirilebilir mi? (kurbanın hamile çıkması, kurbanın kaçması, kurbanda bir yerini kesme ve hastanelik olma, kurbanda trafik kazası, kurbanı turistik otellerde

¹²¹ Bkz: Çelik, Ali ve Musa Öksüz (2016), “Din ve İnanmalar” *Aile Yazıları/10*, Ankara: TC. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, s. 56-65.; Çelik, Ali ve Fatih Şayhan (2016), “Hayvanlarla İlgili İnanmalar” *Aile Yazıları/10*, Ankara: TC. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, s.66-77.

Arife günü çamaşır yıkanmaz.(Arife günü doğan kız çocuklarına Arife isminin konulduğu bilinmektedir.). İki bayram arası nikâh kıyılmaz. Kesilen kurbanın yüreğinde kalbinde kan pıhtısı varsa kurban sahibinin kalbinde fesat vardır, niyeti halis değildir. Koyun kutsaldır/melektir. Kurban kesilen hayvanın kafatasını evin duvarına asarsan mübarek olduğu için belaları defeder. Hazara Türklerinde koyun cennetten çıktığına inanıldığı için dövülmez aç ve susuz bırakılmaz Kurban kesilirken hayvan dilini dışarı çıkarırsa kurban sahibi o yıl içerisinde ölür. (Çelik- Öksüz,2016: 62-69)“Nazarı önlemek için adak ve kurban kanı da kullanılmaktadır. Adak kurbanı kesildiğinde ve kurban bayramlarında genellikle çocukların alınlarına parmakla kan sürülmektedir. Tanrı'ya adandığı için kut taşıdığına inanılan bu kanın, nazar değmeye daha müsait olarak görülen çocukları koruyacağına inanılmaktadır (Çelik-Şayhan, 2016: 92).

¹²² Dini Günler ve Bayramlarla İlgili Eğlenceler için bakınız: Özdemir, Nebi. (2005). *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*. Ankara: Akçağ Yay.s. 50.

geçirme anıları, kan tutması, kurban satıcısının koyunlarıyla ilgili anılar vs.), “Vekaleten” kurban kesme geleneği ve kurban bağışlanan kurum ve kuruluşlar hakkındaki tespitler nelerdir?, Kurban bayramına dair oluşan atasözü, türkü, mani, fıkra vs.. sözlü kültürde neler yer almaktadır, Kurban kına yakma geleneği hakkında ne gibi uygulamalar var?, Kurban kesim esnasındaki inanç ve pratikler nelerdir?, Kurban bayramında özellikle kimlere et dağıtılır? (Zengin de olsa akraba, misafir, fakir, çocuk, dul kadın vs.), Kurban bayramında neler yenilir, içilir,¹²³ Kurban bayramı öncesi “ arife günü” ne gibi hazırlıklar yapılır?, Kurban bayramında cami hocasının rolü nedir?, Kurban bayramı ritüeline dair oluşan terimler nelerdir? (talkın vermek, çobansalık, çılbr, bağ parası, kurban nişan koçu, ¹²⁴bayram konatı¹²⁵, arife suyu, yanık, kurban çukur, kapak atmak vs.), Kurbanlık hayvanla çocuk arasındaki bağ ve kurbanlık hayvana verilen takma adlar var mı?, Kurban bayramı etrafında gelenek aktarımında kuşaklar arasındaki ilişkiler geçmişten günümüze nasıl kurulmuştur?” gibi. Sözlü kültür ortamında derlemeye yönelik birçok çalışma yapılmıştır. ¹²⁶

¹²³ Bkz: Kılıçarslan, Aysun(2016). “Kutsal Günlerde Yapılan veya Dağıtılan Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Uygulamaları”, *Aile Yazıları/9*, Ankara TC. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü, ; NAHYA, Zümrüt (1982). “Özel Gün Yemekleri” *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri*. Ankara:Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi.

¹²⁴ Bkz: Kılıçarslan, Aysun(2016): “Kutsal Günlerde Yapılan veya Dağıtılan Yiyecek ve İçeceklerle İlgili Uygulamaları”, *Aile Yazıları/9*, Ankara TC. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü,s.27-36. “Bazı yörelerde, kurbanlık koyun maddi durumun el verdiği ölçüde süslenerek nişanlı kıza gönderilir” (Kılıçarslan 2016: 32). Anadolu'nun birçok yerinde oğlan tarafı kız evine (eğer nişanlı ise) koç gönderir. Nişanlının evine gidecek olan koç önceden süslenir, boynuzları arasında çeşitli hediyeler takılır. Süslenen koç, daha sonra oğlan evinin ileri gelenleri tarafından kız evine götürülenler arasında bazı ziynet eşyaları da vardır. Koç veya başka bir bayram hediyesinin götürülmemesi toplumumuzda hoş karşılanmaz, onun için oğlan evinin mutlaka bir şeyler alması gerekmektedir. Buna uyulmaması hâlinde nişanlılar arasında ayrılmaya kadar varabilecek kırgınlıklar ortaya çıkabilir. (Oğuz, 2010: 15) Bkz: Alp, Nizamettin (1942). “Gaziantep Âdetlerinden Kurban Bayramında Nişanlıya Kurban Göndermek”, *Başpınar Dergisi*, 3.Yıl, 35.Sayı, Nisan, s.8.

¹²⁵ Bayram konatı için bkz: Oğuz M. Öcal , Kösemek M., Yıldız T. (2010), *Türkiye’de 2010 yılında yaşayan ramazan ve kurban bayramı geleneksel kutlamaları*, Ankara: Gazi Üniversitesi THBMER Yay. “Bartın’ın köylerinde geleneksel ve bir bayramlaşma ve bayramlaşma günü uygulaması vardır ki adı “Bayram Konatı”dır. Bayram günü bayram namazı kılındıktan sonra cami hoparlöründen konat yapılacağı, köy halkına duyurulur. Bayram namazını kıldıktan sonra evlerine giden köylü erkekleri, eşlerine konat yapılacağını ve konat götürme saatini söylerler. Konat yemekleri genelde yöreye özgü yemeklerdir. Hazırlanan bu yemekler, öğle namazının kılınmasından sonra hep birlikte yenir. Konat yapılan köylere giderler, böylelikle köylerin tamamı bayramlaşmış olur” (Oğuz vd. 2010: 27).

¹²⁶ Terekemelerde Kurban Ritüeli hakkında bilgi edinmek için bakınız: Dündar, Selahattin- Haydar Çetinkaya. (2004). *Terekemeler. (Karapapak Türkleri)* Ankara: Dündar Yay.

“Kurbanlık Hayvan Seçimi” Terekemeler mal ve koyunculuk yaptıklarından para ile kurbanlık satın almazlar. Kurban edecekleri hayvanı da çok önceden seçip ayırarak özel şekilde beslerler. Zengin ve çok nüfuslu aileler tek başlarına kurban kestikleri gibi üç beş ailede bir araya gelerek ortaklaşa

Sözlü kültür ortamından yapılan derlemelerde yukarıdaki soruların yanıtları aranırken kaynak kişilerin yaşı esas alınmış, bir nevi kurban geleneği geçmişten bugüne yani köyden kentte geçişteki seyri ve bu seyirdeki değişim ve dönüşüm anı ve anlatılar üzerinden yorumlanmıştır. En yaşlı kişi 1945, en genç¹²⁷ kaynak kişi ise 2008 doğumlu olup bu yaş kronolojisine göre yukarıdaki soruların cevabı satır arası okumalarla tespit edilmiştir.

Kaynak kişi kurban bayramına dair anılarından bir kesiti anlatırken geçmişle bugünü mukayese ederek vermektedir:

“Gençliğimde eskiden televizyon olmadığı için, gençler et toplayıp birlikte yer muhabbet ederdi şimdi kalmadı. Çocukların alınına kan sürerdik ama bilmiyoruz neden. Kesmeden önce tuzlu su da verilir. ben sana et verdim sen bana verdin, değiş tokuş gibi ama yine de sen benim kurbanımın tadını tadıyorsun, ben senin. (Emine Durucan, 1945)

Kurban bayramının toplumsallaşmadaki yeri ve önemi, alna kan sürülme geleneği, kesilmeden önce hayvana tuz ve su verilmesi, yardımlaşma duygusu kaynak kişinin anı belleğinde ön plana çıkanlardır. “Gençliğimde, eskiden, şimdi kalmadı” söylemleriyle anlatıcının belleğinde kurban bayramı ritüelinin değişim ve dönüşüm geçirdiği anlaşılmaktadır.

kurban keserler. Kurbanlık hayvanlarda koç, kısır koyun, kısır inek, tosun ve boğalar arasından seçilir ve tercih edilir. “Kurban Kesimi” Kurban Bayramı namazlarını kılan halk evlerine dönerler. Kurban kesecek olanlar ve yardımcıları evvelce hazırlanmış oldukları ip, balta, satır, bıçak gibi kesim aletlerini yanlarına alarak kesim mahalline gelirler. Kurbanın kan, işkembesinden çıkan ot artıkları, yenilmeyen kalın bağırsağı ve diğer artıkların gömülmesi için bir çukur kazılır. Arkasından kurban edilecek hayvan incitilmeden kesim yerine getirilir. Ayakları bağlanır. Kasabın bıçağını görmesin diye de temiz bir mendille gözleri örtülür. Baş tarafı kıbleye gelecek şekilde evvelce kazılan çukurun yanına yatırılır. Salavat ve tekbirler söylenerek kurban kesilir. “Kurban Etinin Taksimi” Canı çıkan kurbanın derisi yüzölüp sakadat ve iç kısımları ayrı bir yere konulur. Etler kemikten tamamen sıyrılarak kuşbaşı şeklinde doğranır. Doğranan etler, sakadat ve kemikler ortak sayısına göre tartılıp bölünür. Sonra her ortağın adı bir kâğıda yazılıp kâğıt iyice katlanır. Hazır bulunan yaşlı kişilerden biri veya bir çocuk bu kâğıtları birer birer etlerin üzerine atar. Kâğıtlar açılıp okunur. Herkes hissesine düşen etin başına geçer. Birbirlerinden helallik dilenir. Eğer, büyükbaş kurban eğer tek bir aile tarafından kesilmişse bölünüp parçalanmaz ve de kuşbaşı edilmez. Ayrıca, kurban etleri doğranırken çalışanlara ikram ve nefislerini bastırmaları için bir miktar et alınarak kavurma, şiş veya külbastı yapılır. Pişirilen et evvel çalışan kimselere, eğer varsa çocuklara ikram edilir. “Kurban Etlerinin Dağıtımı” Kurban sahipleri etleri evlerine götürdükten sonra ilk önce ev halkının yiyip doyması ve gelecek misafirlere ikram edilmek üzere üçte birini kavurma yaparlar. En az bir pişirim olmak üzere yedi komşuya et verilir. Arta kalan kısmı da gelip giden misafirlere ikram edilmek üzere saklanır. Bu bayramda da bayram gezmesi ve ziyaretler tıpkı Ramazan bayramında olduğu gibidir. (Dündar-Çetinkaya, 2004: 209)

¹²⁷ Yaşı on sekiz yaşın altında olan kişilerle yapılan görüşmeler, ebeveynleri yanında gerçekleşmiş olup ayrıca müstear ad kullanılmıştır.

Bir diğerk kişiye yöneltilen kurban bayramına dair soruda, 1949 doğumlu olan kaynak kişi yine çocukluğundaki anılardan bir kesit sunmayı tercih etmiştir:

Sivrihisar'da **1960'lı yıllarda kurban bayramında çocukların ellerinde oklavalar ile evleri dolaşır ve ev sahipleri oklavalara etler takar.** Anadolu'da kurbanı kesme işini gerçekleştirene ya da kurbanı bayrama kadar bakan kişilere de et parçalarından verilir (Emriye Barış, 1949).

Farklı yörelerde farklı uygulamaları olan kurbanda çocukların et toplaması, burada ev ev dolaşır oklavaya et takma şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kaynak kişinin kurbanı dair anı aktarımında dikkat çeken burada da anlatıcının uzak geçmişe atıfta bulunmasıdır.

Muhakkak ki kaynak kişilerin cinsiyetinin farklı olması kurban bayramına dair anıların içeriğini ve görev dağılımını etkilemektedir. Aşağıdaki geleneksel bağlamda geleneği yaşayan ve aktaran kaynak kişinin ifadeleri bunu desteklemektedir:

“Bayram sabahı **biz camideyken kadınlar evde yemek hazırlardı.** Namazdan sonra eve gidip yemek tepsilerini alıp camiye geri dönerdik. Ramazanda da Kurbanda da öyle yapardık. Kimin nasibine ne çıktıysa hangi tabak hangi sini onu yerdik. Kendi tepsindekileri yiyecek, diye bir kural yoktu. Bütün camii birlikte yerdik. **“Kurban ekmeğiyle köpek tavlanmaz”** diye de biz söz var... **Şimdi Hz. İbrahim'in çocuğu olmamış,** Cenab-ı Allah'tan “ille çocuk ille bu çocuk ille bu çocuk” rüyasında üç sefer görmüş çocuğun olcak ama kurban kesceksin çocuğunu kurban olarak kescen ondan sonra İsmail olmuş, işte **Hz. İsmail,** 7 yaşlarında mı 8 yaşlarında mı rüyasında görmüş işte. Oğlunu kescen üç sefer rüyasını şey yapıncası Hacer anamıza demiş. Hz. İsmail'i yıka, temizle, güzelce giydir, **kınala** demiş, kınalamış, tabi **Hacer anamızın** haberi yok tabi bilmiyor, o da güzelce temizler, giydirir, kınalar. Ondan sonra dışarı götürcek, Hz İsmail'i kurban kesmeye dışarıya. Hacer anamız görmeyecek. O arada kurban kesmeye götürürkene işte şeytan bir Hacer anamıza bir İsmail'e gidiyormuş. İbrahim, İsmail'i kurban kesmeye götürcek, şeytan Hz. Hacer anamızı kandıramamış bu sefer İsmail'e geliyormuş. **Üç sefer** böyle gelmiş gitmiş, en sonunda İsmail şey yapmış, ordan bir taş alır atar şeytana, şeytanın gözü kör olur işte **“kör şeytan”** diyi ona diyolar. İsmail anlamış tabi kurban kesilcenin babasına demiş. Hz. İbrahim böyle çocuğunu kescek tabi, babasına demiş hiç şey yapma, kurban nasip oldu korkma, üzülme. Bıçağı çalar kesmez, bıçağı çalar kesmez, taşa çalar taş ikiye bölünmüş, bıçak o kadar keskinmiş **Allah işte, o arada Allah gökten koç indirmiş. Kurban ordan geliyor, gökten çıkmış kurban”** (Ali Çalış, 1951)

Kurban bayramında kadın ve erkeğin rollerinin değıştiğı ve bu durum toplumsal cinsiyet açısından okunabileceğı görölmektedir. Kaynak kişinin “biz camideyken kadınlar evde yemek hazırlardı” söylemi bunu ortaya koymaktadır. Kurban bayramının köken mitinin aktarıcısı görevini üstlendiğı anlaşılan kaynak

kişi, dini kıssayı anlatırken içselleştirdiği (Hacer anamız) ifadesi anlaşılmaktadır. Kaynak kişinin “Kurban ordan geliyor” ifadesi kurbanın etiyolojik miti olarak yorumlanabilir. Ayrıca kurbanın kınalanma gerekçesi de yine bir etiyolojik mite bağlanmaktadır. “Kurban ekmeğiyle köpek tavlalmaz”, “kör şeytan” gibi atasözleri ve deyimlerin varlığı sözlü kültürle kurban ritüeli arasındaki ilişkinin örneklerini oluşturmaktadır. 3-7 gibi formülistik sayıların kullanımı da yine anlatıda dikkat çeken bir kullanımdır.

Kurban Bayramı'nın Hz.İbrahim ve Hz. İsmail kıssası ile hem sözlü kültür ürünü bağlamında hem de kıssanın görsele yansımış hali resim, kartpostal¹²⁸ bağlamında belleklerdeki kodları oluşturduğu, derlemeler sırasında anlatılanlarla ortaya çıkmıştır.

“Çocukken, kocaman bir duvar saatinin camıyla tahta çerçevesinin arasına sıkıştırılmış şekilde gördüğüm, **durup dakikalarca baktığım bu kartpostal**...Yıllar yıllar sonra evlat sahibi olmuşken evladını Rabbine adayan babanın temsili resmi Kastamonu'nun uzak bir köyünde ,iki katlı ahşap bir evde üstelik de kurban bayramında karşıma çıkınca içimde yine garip bir his belirdi...Rabbim ne yücesin, kudretine kurban olayım...” (Mehtap Cengiz, 1982)

Kurban anılarını nakleden bir diğer kaynak kişisi ise uzak geçmişteki kışça çocukluğunda yaşanan kurban bayramlarına gönderme yapmaktadır:

“Hayvanın kanından başımıza vururduk başımız ağrımazın diye. Kurban kesilecek özel bakım yapılır bir hafta kadar. Yıkırlar. **Kesilirken gözleri kapatılır.** Eskiden derisini de **7 hisse** yaparlardı, **çarık yapılırdı onlardan bizden önceki nesil.** “ **Ne mutlu ona ki kurban oldu cennete gitti,** denilirdi.” (Mustafa Çakır, 1954).

Alına vurulan kurban kanının halk belleğinde iyileştirici işlevi olmasının altında onun kutsal kabul etmesi yatmaktadır. Kurbanlık hayvana özel ihtimam gösterilmesi de bunu kanıtlamaktadır. Ayrıca onun cennete gittiği düşüncesi de onu kut sahibi kılmaktadır. Kurbanın 7 hisse yapılması da yine formülistik kutsal sayı olarak izah edilebilir. Halkın Kurban derisinden çarık yapma- ki bir önceki kuşak kurtuluş savaşını görmüş kuşak olduğu düşünülürse-toplumun ekonomik durumunun bir göstergesi olarak okunabilir.

¹²⁸ Bkz. Ek 1, Fotoğraf 1.

Toplum belleğinde kesilen kurbanın kabul olup olmayacağı koşullar da tartışılmıştır ki bu durumda halkın öz eleştiride de bulunduğu söylenebilir:

“Zekâta malikse biri kurban kesmeli, Hanefi mezhebinde vacip, diğer mezheplerde sünnet. **Et gözüyle bakılıyorsa, ayıp olmasın diye, bir sene kavuruyor yiyor kurbanı, kurban değil.** Eskiye göre daha az kesiliyor. Çukuru kazıyoz ayağını bacağını kırdıra kırdıra. Yüzmeye sabrı yok hemen budu kırıyor. **Şehirde 7 kişi bulamıyoruz, köyde toplanırdık, burada tadı yok. Eskiden kanaatkarlardı**” (Cahit Öztürk, 1954)

Geleneksel mekân ile kent mekânının kurban bayramının uygulanmasında halkı derinden etkilediğinin önemli bir vurgusu “Şehirde 7 kişi bulamıyoruz, köyde toplanırdık, burada tadı yok.” ifadesidir. Şehirde kurbanı birlikte girebilecek 7 kişi bulamamak incelenmesi gereken başka bir sosyolojik bir meseledir. Yine formülistik sayı olan 7 kullanılmıştır. Eskiyle bugünün mukayese edildiği ifadelerde eskinin daha sabırlı ve kanaatkâr olduğunun ve hayvanlara daha merhametli davrandığının altı çizilerek bir öz eleştiride bulunmaktadır.

Bir diğer kaynak kişi ise kentsel bağlamda kurban kesimini eleştirirken aslında geleneksel bağlamında hayvana işkence edilmediğini ifade eder özeleştiri de bulunmaktadır:

“**Bir kere mezbahada kestirdik, bir daha istemedik, incitiyorlardı hayvanları hem yalap salap hızlı hızlı etini kemiğini sakın sakın ayırmadan bitiriyorlardı.**” (Nezihe Çalış, 1955)

Kurban bayramına dair anılarını aktaran bir diğer kaynak kişisi de yine kurbanı çocukluğu ile özdeşleştirmekte ve bugüne dair uygulamayı ise kısaca aktarmaktadır:

“Çocuklar sabah erkenden kalkar, şeker toplardı. Bir kurbanı 7 kişi girerdi. Çocuklar kurbanların başından bekler, odundan çatal yapar, beklerdi. Kurban yedi kişilik değil, sekiz hisseye bölerlerdi, bir bölümü çocukların fındık çubuğundan yapılmış çatallarına takarlardı, çocuklar da sevine sevine evlerine giderlerdi. Kurban kesecek kişiler önce namaz kılarlardı. Vekalet veren de namaz kıları. **Et paylaşımında kağıda yazarlardı kime ne çıkarsa ona razı gelirdi. Bir hisseye koymazlardı. Onu çocuklara verirlerdi.** Sonrasında hep birlikte yemek yenilirdi ki özellikle kavurma yapılırdı. **Kentte kurban ise, erkekler bayram namazını kılıp eti alıp gelirler biz de evde parçalarız, yemek yaparız.** Cenabı Allah muhakkak yağacak derdik kurbanın kanı yıkanması için, yağmur suyuyla.” (Nuriye Çakır, 1956).

Kurbana 7 hisse girilmesi âdetinin yanında 8 hisse oluşturma âdetinin olduğu görülmektedir. Ki daha önce başka bir kaynak kişinin bahsettiği oklavaya et takma geleneğinin burada yörenin coğrafi şartlarıyla doğrudan orantılı olarak çocuklar fındık dallarından çatallı odun yaparak etleri buraya takmaktadırlar. Kurban bayramı dini ibadet olup kendi etrafında diğer dini ibadetlerle –oruç, namaz, hac vs-gibi örüntülendiğini ifade etmiştik. Burada da kurban kesmeye vekalet eden kişi vekalet vermeden önce namaz–şükür namazı- kılmaktadır. Kaynak kişi kurban etinin hisse paylaşımının şekliyle yapıldığı bilgisini aktarmaktadır. Ayrıca bugün yapılan kurban bayramlarında tek çizgi halinde “evin erkeğinin sabah öncelikle namaza gitmesi, namazdan sonra kurbanı kesilmiş bir şekilde alıp eve gelmesi ve bundan sonra kadının görevinin başlaması” şeklinde karşımıza çıktığını örneklemiştir. Kurban bayramına dair sıklıkla rastlanılan ifadelerden olan kurbanda yağmur yağacağı düşüncesi kaynak kişinin belleğinde “Cenabı Allah tarafından muhakkak yağacak derdik kurbanın son günü, kurbanın kanının yıkanması için yağmur suyuyla.” ifadesiyle kabul bulmaktadır ki “muhakkak” sözcüğü bu kabulü ve inancı ortaya koymaktadır.

Kurban Bayramını uzak geçmişteki anılarıyla anımsayan kaynak kişi kurban kesebilme ve kesememe statülerini yaşamış biri olarak aktardıkları şöyledir:

Bayramda kazaklarımız şalvarımız çift olurdu. Bayram gelicek anamız elimize **kına yakacak** diye çok sevinirdik, **mis gibi kokardı**. Hangimizin kınası, iyi girecek diye bakardık, anam “köpekler ürümeden yatın” derdi.. Babam koçu tutardı anamda kurbanın sırtını başını kınalardı. **Dinimizden mi yoksa geleneksel mi bilemiyecem niye kınalanır**. Bi de salıncağa binerdik. salıncakta gücümüz yettiğince bağırarak türkü söylerdik İki kişi salları dört kişi biner, çift **salıncak kurardık**. Kızlar sallanır delikanlılar bakardı. Misafiriğe gidince erkekler arkalardan gelir ayakkabılarının tekini çalardı, kızlardan erkeklerden çekingen olmayan haber alıp şunun sana selamı var bunun selamı var derlerdi. Kızlar erkekler tanışır. Eskiden telefonlar da yok karşıdan karşıya bakışlılardı, çocuklar haber getirir. Eskiden güzeldi, dost akrabaları gezerdik. Biz önden delikanlılar peşimizden gelirdi. Bizim zamanımızda kurban etinden pişirilirdi kelem sarması gibi yemekler yapılır, sofralar kurarlardı uzak yakın akraba komşu gezerdik, bizden daha önce camide toplu yemek verilirmiş babamların zamanında. Kurbanı babam keserdi. Eskiden kendi hayvanlarımız vardı kendimiz bakar büyütür kurbanlığı ayırırdık. Çocukluğumuzda kendimiz yetiştirirdik. Alnımıza bazen kan sürerlerdi, niçin sürerlerdi bilmiyorum. **Evlendikten sonra durumumuz olmadığı için kendi adımıza kesemedik, kayınpederim keserdi. Çocuklar et yiyecek diye sevinirdik, kurban kesemedik diye üzülürdük**. İki yıldır kurban kesiyoruz. Kurbanı oğlumun yurdundaki talebelere dağıtıyoruz (Rabia Akar, 1960)

Bir başka kaynak kişi ise kurbanın amacını sorgulamaktadır:

“Biz kurbanı hiç dağıtmadık gelen gidenimiz çok oldu. Hepsini misafirlere yedirdik sonuç ta amaç yedirmek değil mi, ne yapalım yetmedi.” (Müzeyyen Yaman, 1961)

Kurban bayramının geleneksel bağlamında belleklerde ne şekilde var olduğunu içeren ve geçmiş ile bugünü kısmen de içeren bir başka kaynak kişinin görüşü aşağıda verilmiştir:

Çılbrı parası ¹²⁹: Kurban olsun olmasın ki büyük baş bir mal gitti mi yularından tutup çocuğun eline verilir ve yuları alan adam da der ki “ al bu da senin hakkın”... zamanın değerine göre bir para verilir. Hâlâ da vardır. Anam kurbanlık sattığında Mert’in eline verirdi “yavrum yularından tutun da bu sizin hakkınız” derdi. Genellikle erkek çocuğu için kızlar yanaşmaz. **Köydeki kurbanı anlatıyorum, kentteki bilmiyom da hoş etmiyom da...** köyde kurban kaldı mı 2 gün önceden alırdık akşamdan getirirlerdi, **elimizden bir lokma yesin de daha sevap olsun** derlerdi, birkaç gün öncesinden. Annem, kurban gecesini **kına karardı** üstüne koyunun kuyruk sokumuna doğru bolca kına çalardı. Kurban olduğu buradan belli olurdu, şimdilerde boya çalıyorlar. Çocukları fazla yakın tutmazlar, **kurbanın başını kibleye çeviriler**, çevirdikleri yere hayvanın büyüklüğüne göre küçük ya da büyük kuyu kazarlar ki kanı ora gitsin ayak altında kalmasın diye. **Kesmeden önce yüzüne erkek mendili ya da havlu vs örterler ki insanları görüp tedirgin olmasın, korkmasın. Talkını verilir. Allahu ekber 3 kere.** Kadınlar sadece deri yüzüldükten sonra ince işlerle uğraşırlar. **Kim dul karı kim kurban kesmemişse** de illa ki verilir, o evde dul karı varsa kesin ya da kesmesin ayrılır o eve. Özellikle dul karıya ayrılır. **Alına kan sürülür ama erkeklerin, ama neden yapıldığını bilmiyorum.** Büyük şehirlerde, **babaennem kurbanın kemiğini etlerinden ayırıp “kurbanın kemikleri ne kediye ne köpeğe” derledi.** Onları ayrı özellikle de kanını akıttığımız **kuyuya gömerlerdi. Benim hâlâ içim sızlar kurban kemiklerini çöpe atacağımız zaman içim sızlar, biz böyle gördük burada gömecek yer yok.** Kurban günü özellikle sırt bölgesinden **kavurma yaparlar çabuk pişsin diye. Hayvan aç konmazdı. “Elimnen bakayım daha sevap olur”, derlerdi. Arefe günü niyet edip oruç tutulur, sabah da kurbanın ciğeri ve etiyle açılır çok sevap.** Gelene gidene bir gün **yedi eve bir gün yedi eve yemek verilir misafir alınır.** Bayram sabahı mezarlığa giderler, mezarlığa helva götürürler. **Mezarlıkta herkes kuran okur, mutlaka helva verilir.** Cami hocası, sırasıyla kurbanları dolaşır, talkın verir. Kurban bayramında köyler arasında futbol maçı olurdu. Arada şimdi yine oluyor. Yapan yerler var. **Arefe günü hoca davetsiz bütün evleri dolaşır, ölenler için kuran okur. Yaşlısı genci bir yerde toplanır, formalite icabı en yaşlı adamı tüm erkeklerin başına koyarlar sebepli sebepsiz, -geç kaldın vs deyip- para alırlar onu da köylü sandığında toplayıp köyün ihtiyacını görürler.** (Hacer Akdoğan, 1962)

Kurban Bayramının kendi içerisinde “çılbrı parası” gibi bir gelenek ve terimi barındırması, kesilen etten özellikle varsa etrafta dul kadın ona verilme önceliği, alına kan sürülmesi, hayvanı korkutmama düşüncesi, “kurbanın kemikleri ne kediye ne köpeğe” denilerek kurbanın kut sahibi olarak görüldüğünü

¹²⁹ çılbrı (I) Hayvanların yular başlığının çene altındaki halkasına bağlanan ip veya takılan zincir. (Derleme Sözlüğü c: 3) Bkz: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori1=; erişim tarihi 02.08.2016.

göstermektedir. Kurban kemiğinin kutsal kabul edilip gömülmesi gerekliliği geleneğine karşın kaynak kişinin kentte kurban kemiğini gömme imkânına sahip olamadığından kemikleri her çöpe attığında içinin sızlaması geleneksel kurbanın kentte nerede durduğunu örneklendirmesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca, kurbanlık hayvanı kendi elleriyle beslemenin sevap olduğu düşüncesi, kurbanı kınalamak da yine kutsal ile ilişkilendirildiğini göstermektedir. Dini bir ritüel olan kurbanın aynı zamanda oruç, Kuran-ı Kerim okuma gibi diğer dini ibadetlerle örüntülediği, aynı zamanda mezar ziyareti ile de atalar kültünü bünyesinde barındırdığı anlaşılmaktadır. Birlikte yenilip içilmesi, eğlenilmesi de kurbanın toplumsallaşma ve yardımlaşma gibi olumlu işlevleri olarak okunabilir. Kaynak kişinin “Köydeki kurban anlattığım, kentteki bilmiyom da hoş etmiyom da...” ifadesi konuya bakış açısını özetlemektedir.

Kent ortamında kurbanlık hayvanı kesecek mekân arayışı bulunmaktadır. Böyle olunca da halk, kendince belli mekânları bu işlem için kullanmaya çalışmaktadır. Bu durumu örneklendiren kaynak kişinin kurban bayramına dair aktarımı şöyledir:

“Siirt’te lojmanlarda eşim arkadaşlarıyla ortak kurbanı giriyor, **lojmanın futbol sahasında kesiyoruz, çoluk çocuk, tüm lojman hep birlikte. Çocukların alınına kan süreriz, erkekler keser, çocuklar izler, biz kadınlar da doğranmasına yardım ederiz, getir götür ilerini yaparız.**”
(Cahide Kırdar, 1963)

Kurban bayramdaki kadın erkek ve çocuğun görev dağılımını da özetleyen kaynakça alınna kan sürülme geleneğinden de bahseder. Diğer uygulamalar da olduğu gibi kanın kutsallığı yine ön plana çıkmaktadır.

Daha önceki derlemelerde olduğu gibi burada da kaynak kişinin kurbanı dair anıları uzak geçmişe yani çocukluğa dairdir:

“**Çocukluğumuzda kurban kesilecek hayvanı severdik, kıyamazdık.** Bizim bir sürü koyunlarımız vardı ve babam beni de satışlarda yanında götürürdü. Hayvan satılırken bana da “**çobansalık parası**” verilirdi. Bu illa ki para olması lazım. Çobansalık parasını her zaman çocuk almaz, pazarlığı yapan kişinin yanında kim varsa hayvana kim baktıysa ona verilir. Çocukları alıştırmak için özellikle çobansalık verilir. Kurban kesildiğinde Allah tarafında kedi köpek gibi hayvanlar kaybolur. Kurbanın artıklarını

vereceğim desen etrafta kedi köpek yok ki veresin. **Gencer kutlaması** ¹³⁰denen kutlamalar da vardır, Nazilli’de Lunapark kutlamaları.” (Pervin Ergun, 1967).

“Çılbır parası” olarak bir kaynak kişinin telaffuz ettiği paranın Aydın ve Denizli yörelerinde “çobansalık parası” olarak karşımıza çıktığını görüyoruz. Aynı zamanda dini bir bayram olan kurban bayramı kendi içinde başka bir kutlama yani gencer kutlaması yer alması dikkate değerdir.

Kurban bayramına olumlu bakanların yanı sıra eleştirenler de vardır. Kaynak kişinin bu konudaki eleştirileri şöyledir: “Ne gerek var kurban kesmeye vahşet, biz bağış veriyoruz, insanlara sürekli yardım ediyoruz zaten.” (Deniz Yılmaz, 1971).

Kurban bayramına dair halk belleğinde yer alan bilgilerden bir kısmı yine aşağıda yer verilmiştir:

1997’den beri ilk defa ailecek geçen sene kestik, eşiminkini Endonezya’da kestik, 7 kişi 5 kardeş bir anne baba, çok kalabalık olduğu için, kendimiz kestik kasap tutmadık, abim kesti. Gülsüm ablam, Halime ablam, kardeşim Ali... 7 kişi yüzdü, “batırma batırma” diye bağırınlar “o öyle yüzülmez” diyenler, “çocuklar üstünüz batacak” diye bağırınlar. Kurban kesilene kadar çocuklar acıkır diye kahvaltıyı çoluğa çocuğa yaptırdık, kurban orucunu ciğeriyle de etiyle de açtık, ciğeri sevmeyenler olur diye, kafasının etlerini ayırdık, büyükbaş yanakları etli olduğu için, büyükbaş olunca beyni falan yiyen yok. Daha çok derelere atıyoruz. Yumurtalıkları bizde yenmez, dalaklarını kansızlık olduğu için ablama ayırdık, dilini sucuklukların içine attık. Kurbanın parçasından herkes köpeklerle verdiği için ortalarda köpek dolanmaz. Derisi iyi yüzülür diye bir gün önceden tuz yalatırlar, su verirler, bakım iyidir, son üç dört ay özel bakılırdı. Heh küçükkene geçelim. Küçükken keçilerimiz var, kıl keçisi kesilir, biz kurbanlarımız kendimizden büyütürdük, ben ağaçlara çıkardım, meşe ağacı, meşe palamatu toplardım. Yüksek ağaç olursa keçi başını dayardı ağardı ona basar çıkardım, o da bana yardım ederdi ona dal, palamut toplamam için. Arife günü mezarlık ölülerin ziyaret edilmesi mutlaka onlara da bayram hazırlığı yaptırılır. Köyümüzde iki mezar var. Arife günü kuşluk vakti bütün erkekler başta hoca ile birlikte ilk mezarlığa giderler. Öğle namazından sonra diğer mezarlığa giderler. Bi de herkes Kur’an okuma konusunda “aaa bak bu da okuma biliyormuş, bak bu da bilmiyormuş, bak geçmişlerine ne güzel dua ediyor” derlerdi. Kurban kesmeyenler, konu komşudan başlanır, o şeklide dağıtılır. Bıçağa

¹³⁰ Gencer Kutlaması hakkında daha detaylı bilgi için bakınız:

Aydın’ın Nazilli ilçesinde Kurban ve Ramazan bayramlarının son gününde icra edilen ‘Gencer’ denilmektedir. Bu geleneğin oluşumunun hikâyesi şöyledir: Eskiden birbirini beğenen gençler, tanışmak için kendilerine ait olan tarakları kullanırlarmış. Bu bir bakıma evlilik için ilk adım olarak kabul edilirmiş. Şimdilerde bu gelenek uygulanmamakta; ama başka etkinlikler devam ettirilmektedir; Meydanda toplanmak ve gezmek, gencer macunu ve susam helvası yemek vb. Orta Anadolu’daki gencer kutlamalarında susam helvası yerine köpük helvası yenmektedir. Hatta bu helva ile ilgili bir macun ustasının anlattığı şöyle bir halk inancı vardır: ‘Bu macunu yiyen çiftler bir yıl boyunca kavga etmezler. (5-6)

dokunup vekâletimizi verdik, gözünü bağlama aşamasında tekbir getirilir, **örttük gözünü, kurbanın canını kolay verilebilmesi için**. Teşrik günü arefe günü ikinci başlar dördüncü günü ikini namazına kadar, tam yirmi vakit, kes kesme, herkes getirir, sünnettir. Farzı kıldıktan hemen sonra bir kere tekbir getiriceksin. Annem gider koyuna sarılır, koklar kesmeden önce, bayram günü sabahtan başlar yanına gider koyunun **“Guzum hakkını helal et, guzum hakkını helal et”** der. Zaten helalleşmeler 2- 3 hafta önceden başlar zaten. **“Nasipsiz köpek kurbanda dağ başında dolanır”** derler (Ayşe Çalış, 1974).

Bayramdan önce ve sonra yapılan işlemler, 7 formülistik sayısı, kurban orucu, kurbanlık hayvana dair uzuvların halk hekimliği bağlamında kullanılması, arife günü yapılanlar, hayvana tuz yalatılması, mezarlık ziyaretleri, kurbanlık hayvanla helalleşilmesi, kurbanın canını incitmeme düşüncesi, bıçağa dokunup vekalet verme gibi uygulamaların geleneksel bağlamda halk hafızasında yer ettiği okunabilir. Ayrıca halk belleğinde kurban kemiğinin kedi köpek gibi hayvanlara verilip verilemeyeceği şeklinde farklı uygulamaların olduğu görülmektedir. Daha önce başka bir kaynak kişi “kurban kemiği ne köpeğe ne kediye” derken, burada kaynak kişi “Nasipsiz köpek kurbanda dağ başında dolanır” der, yani iki fikir birbiriyle çelişmektedir. Kaynak kişi “Kurbanın parçasından herkes köpeklere verdiği için ortalarda köpek dolanmaz” diyerek kurban kemiğinin kutsal olduğu düşüncesinin ortadan kaybolduğu çıkarımında bulunulabilir.

Kent mekânının Kurban Bayramına dair anıları yok ettiği, ritüel olmaktan çıkarttığı, bayram etrafında örüntülenen uygulamalardan soyutladığı gerçeği aşağıda kaynak kişilerin, “Heh küçükkene geçelim”, “Köye geçeyim mi orada daha çok anım var” söyleminden rahatlıkla anlaşılmaktadır:

Uzun yıllardır kentte yaşıyorum, fakat Kentte hiç kurbanı şahit olmadım. Kurban bayramı öncesi **oruç** tutulur, orucu evin hanesinden herhangi biri, kim isterse tutar. Kurban bayramının ilk günü bu kişi orucunu kurban etiyle açar ama illa ki kendi kurbanı olmak zorunda değil, komşusunun getirdiğiyle de açabilir. **Köye geçeyim mi orada daha çok anım var**. Köyde iken kurban edilecek hayvan birkaç gün öncesinden alınır, bakılırdı. Alındığın da özellikle **tuz yalatılırdı ki özellikle kurban hissedarları bunu yapardı. Kurbanı hürmet edilirdi. Altına bolca yaprak koyularak yumuşak yerde yatması sağlanırdı. Erkekler kurbanı keserken kadınlar ise kap kaçak su taşırdı. Çocuklar da izlerdi.** Kurban kesildikten sonra **hisselere bölünür, kağıtlara isimler yazılır**, herkes de kendine düşene razı olurdu. **Kurbanın hiçbir uzvu zayi edilmezdi. Yenmeyecek etler de toprağa gömülürdü.** Genellikle kesen erkekler **çocukların kendi alınına kan sürerlerdi**. Kurbanın üçüncü günü **yağmur** yağacağına inanılırdı ve gerçekten de yağardı. Bunun inancı da kurban kanı kutsal olduğu için Allah onu yıkardı, temizlerdi, ayak basmasın çiğnenmesin diye. En sonunda da herkes etlerini alıp gitmeden etlerden **kavurma** hazırlanır, orada kim varsa hep beraber yenilir, içilir,

helallik dilenir ve ayrılırdı. **Toplu kesim yerleri ile bunlar artık azaldı.** Kurban kafası kesmek çok sevap olarak görülürdü ve **kurban kesenin kurbanın kılları adedince sevap kazandığına** inanılırdı ve kesilen kurbanın **sırat köprüsünde** kişiye binek olarak yardımcı olacağına inanılırdı. Biz çok acırdık özellikle sesini duymayım diye başka bir odaya giderdim çocukken. Bana da demişlerdi ki **hayvan hiç acı hissetmiyor, daha kanı yere düşmeden Allah onun ruhunu almış. Bunu duyunca biraz daha ferahlardım. Yöresel olarak bir de etli karalahana dolması da yapılırdı. Kessin ya da kesmesin en az 7 haneye kurban gönderilir** (Nurten Yıldırım, 1975).

Diğer kaynak kişilerin de daha önce aktardığı gibi hayvana hürmet edilmesi, tuz yalatılması, kişiler arası görev dağılımı, alına kan sürme, kurbanda yağmur yağacağı inanı, birlikte yenilme içilme, 7 haneye kurban eti dağıtma, kurbanın uzuvlarının kutsal kabul edilmesi, sırat inancı gibi inanç ve uygulamalarının dışında özellikle kurbanı kesmenin özellikle sevap olarak görülmesi ve hatta kurbanın kılları adedince sevap kazanacağı düşüncesi ve kurbanlık hayvanın boğazının kesilirken acı hissetmediği, daha kanı toprağa düşmeden Allah'ın onun canını aldığı düşüncesi, ayrıca kurban kanının kutsal olmasından kaynaklı Allah'ın yerlerdeki kurban kanını temizlemek için yağmur yağdırdığı düşüncesi toplum belleği açısından önemli inanç izlerini yansıtmaktadır.

Bir başka kaynak kişi ise **“Çocukluğumda yaşadığım kurbanları kente yaşayamadık”** diyerek yine kurbanı uzak geçmiş üzerinden geleneksel ve kent bağlamına gönderme yaparak tarif etmektedir:

Çocukluğumuz Zonguldak Ereğli'de geçti orada Alaplı da her Kurban bayramında gerçekleşen ilginç bir gelenek var. Adı **Kızlar Bayramı**¹³¹. Kızlar bayramında bekâr genç kızlar ve erkekler köprüden karşılıklı geçiyorlar ve tanışıyorlar anlaşabilirlerse de evleniyorlar. Benim tanıdığım hiç kimse yok tabii oraya giden, biz sadece duyardık...Ankara'ya taşındıktan sonra haberleri izlerken TV'de neredeyse her yıl bu ilginç geleneğe yer verildiği, Kızlar Bayramında evlenenlerle röportaj yapıldığına şahit oldum. **Çocukken** derlerdi ki kurban bayramının son günü illa ki **yağmur yağar ki gerçekten de yağar. Allah tarafından, çünkü yağmur yağınca hayvanın kanı, atığı arınıp gider, toprağa gömülür, bir nevi temizlik olur.** Kurban etinden en az üç kişiye verilmezse kurbanın kabul olmayacağı inancı var. Çocukken kurban edilecek hayvan evimizin bahçesinde kesilirdi. Birkaç gün öncesinde gelen hayvanı biz çocuklar olarak bakar beslerdik. Genellikle büyükbaş hayvan tercih edilirdi. Büyükler kendi aralarında

¹³¹ Kızlar Bayramı hakkında bakınız: OĞUZ, Öcal ve Petek Ersoy (2016). “Dinî Bayramlar ve Dinî Günlerle İlgili Geleneksel Kutlamalar” *Aile Yazılı/9*, Ankara: TC. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

Zonguldak'ın Alaplı beldesinde Ramazan ve Kurban Bayramlarının son günlerinde gerçekleştirilen geleneğe **‘Kızlar Bayramı’** denmektedir. Beldenin en işlek caddesinde tüm genç kız ve erkekler yöresel kıyafetlerini giyerek yürüyüşe çıkarlar. Bu gelenek sayesinde gençler birbirleriyle kaynaşır ve yuva kurarlar. (Oğuz- Ersoy, 2016: 5-6)

konuşurlardı. **“Hamile değil diye aldık ama bir başkasının ki hamile çıktı. Birkaç gün bakınca biz de anlarız bakalım”** diye. **Takma ad verirdik.** “Maşallah”, “Sarı kız”, “Benekli” “ Alacalı”. **Bir de kurban etinden yemek şifa derlerdi, biz de buna inanırdık ve ona göre niyet edip yerdik.** Çocukken kurban kesilirken üzüldük, büyükler de **üzülmememiz gerektiğini, tıpkı şehitler nasıl ki Allah’ın nimetleri karşısında mutlu oluyorsa kurban olan hayvan da o şekilde mutlu olur,** derlerdi. **Çocukluğumda yaşadığım kurbanları kente yaşayamadık. En son 2011 yılında köyde kurbanı denkle geldim. Tıpkı çocukluğumdaki gibiydi.** Çocukken hayvanın eti yumuşak olsun diye **kurbanı tuz yalatılırdı.** Kurban satın almaya giden kişi pazarlık yaptığı kişinin yanında hayvanı bakan kişiye, çobana, eşi kim varsa baktıysa artık kurban parası dışında **“bağ parası”** denilen bir para da verilir. O kişi de hayvanı bağından tutup teslim eder. **Normalde kan necistir, pistir fakat kurban kanında kişi üstünü değiştiremeyecek ise o kurban kanlı kıyafetiyle namazını kılabilir.** Tayinim Gökçeada’ya çıkınca da orada da kurban bayramına denk geldim. Orası **eskiden normal bir köymüş ve şimdi tatil köyü. Eskiden insanların hayvanları evlerinin önünde bakar beslemiş şimdilerde kurbanlık olsun olmasın hayvanlar köyün dışında. Tatilciler için iyi koku moku yok. Ama bir öğrencim vardı, sırf ineklerine bakmak için taaa köyün dışına çıkardı.** (Meryem Çakır, 1978)

Kaynak kişiye çocukken büyükleri tarafından kurbanlık hayvana dair bir algı oluşturmaya çalışıldığı görülmektedir. Kurbanın şehitlerle özleştirilmesi gibi. Ayrıca, Yağmurun her kurbanda olduğu gibi yine yağacağı inancı, çevrecilerin eleştirilerine âdeta yanıt gibidir. Burada kurban kanının kutsallığı ön plandadır. Kurbanlık hayvan ile çocuk arasında kurulan bağ, hayvana ad verilmesi ve çocuk belleğinde büyüklerin konuşmalarına dair iz düşümlere de yer verilmiştir. Daha önce çobansalık, çılbur gibi terimlerle anlatılan uygulamanın Trabzon’da “ bağ parası” ya da “yular parası” şeklinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kurban kanının kutsallığı hakkında kaynak kişinin “Normalde kan necistir, pistir fakat kurban kanında kişi üstünü değiştiremeyecek ise o kurban kanlı kıyafetiyle namazını kılabilir” şeklinde bir üslup kullanması kaynak kişinin Kuran Kursu hocası olmasıyla açıklanabilir. Bunun dışında kurban etinden yemenin şifalı olduğu inancı, kurbanı tuz yalatma uygulaması-ki bu inancın kurbanlık hayvanın etinin yumuşak olması ile izah edilmektedir-, gibi iç içe geçmiş ritüeller ile geleneğin belleklerde var olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca kaynak kişinin tespit ettiği, eskiden küçük bir köy iken tatil köyüne dönüşen mekâna dair değişim ve eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Bu durum ayrıca artıları ve eksileri ile tartışılması gereken uzun bir mesele olarak karşımızda durmaktadır.

Kurban Bayramının geleneksel bağlamdaki yerini ve önemini teferruatlı bir şekilde ortaya koyan bir başka kaynak kişisi ise, aslında kent mekânına taşınan

kurbanla birlikte kaybolan kültürel değerlerin çeşitliliğini “Şimdi suçluluk duyuyorum çocuklarıma bu duyguları yaşatamadığım için, Bayram anıları yok ve onlar için bayram sözcüğü bir anlam ifade etmiyor ki kendi çocuklarına anlatacak anıları olsun” şeklinde ortaya koymaktadır:

Ben ve kız kardeşim kurban bayramında ya Eskişehir ilinin Sivrihisar ilçesinin Kargın köyünde **anneannelerle ya da Eskişehir’in Beylikova ilçesinde babaannelerle birlikte geçirirdik kurbanı. Bayram hazırlıkları** bizim yörede en az bir ay öncesinden başlardı. Köy evleri her yıl duvarlarına badana dibine de toprak çalmak gerektirirdi. Kilimler pınarlarda tokaçlanır, çamaşır kazanları kurulur, köyün kadınları ve çocukları öğle yemeği yedik genellikle çamaşır günü bulgur pilavı, cacık ve soğan. Temizlik işlemleri çok uzun sürdüğü gibi ikram hazırlıkları daha da uzun sürerdi ama âdeta şölene dönüşürdü. **Bayramda mutlaka bamya çorbası olurdu, yazsa yaprak sarma kıssa lahana sarma, kuru patlıcan ve biber dolması, köy yoğurdu, üzüm, kayısı veya vişne hoşafı, kurban bayramı ise genellikle yahni ve kavurma, haşhaşlı gözleme, bazlama, yufka ya da şehir ekmeği (şeer ekme) denilen fırınların yaptığı ekmekler, kabak tatlısı ya da baklava olurdu. Arefe gününde babam pek çok ekmek alırdı, fırın ilk iki gün ya da üç gün kapalı olacağı için bazen iki gün kapalı olurdu bazen üç gün kapalı olurdu ama biz önceden bilirdik, arefe günü** belediyeden yapılan anons ile. Annem mutlaka bunların yanına ekstra bir sebze yemeği de yapardı, “artmayınca yetmez” diyerek. Bunların sofralarda paylaşılması ayrı bir güzellikken hazırlanması da ayrı bir güzellikti. Bazlama, gözleme ya da yufka için bir araya gelenler bir de pişirirken çay taze soğan, domates eşliğinde tereyağlı bazlama ya da yumurta, pırasa dürümlü yufka ziyafeti çeker, çoluk çocuk yerlerdi, bu hazırlık âdeta bir araya gelmek için bir bahaneydi. Her gün bir ya da iki kişinin ekmek hazırlığı için bir araya gelseler 15 gün öncesinden başlardı bazen ekmek yapımı ve günlerce ziyafet olmuş olurdu biz çocuklara. Anneannem bizim için küçük bazlama yapar daha sacdayken bazlamayı ortadan tam ikiye bölmeden arasına yumurta kırardı. Sarma da ayrı bir toplanma nedeniydi, içinde sarma malzemelerinin bulunduğu tepsisini alan kararlaştırdıkları bahçeye gelirdi tek hanenin sarmasını tek başına sohbet etmeden sarmak oldukça zor, her sarma bir sanat eseri olmalı, incecik olmalı, anneannemin sarmaları serçe parmak değil baş barmak kalınlığında olurdu ama herkes onun sarmasından yemek isterdi, çünkü anneannem pişirirken kurbanın kaburgasını tencerenin dibine koyar, kurbanın kuyruk yağından da ilave ederdi. Biz çocuklar daha sarmalar sarılırken pişmeden sürekli kaçıran yer, büyüklerin azarına maruz kalırdık. Bu kadar toplanmadan sonra yalancı arife günü (arifeden bir önceki güne verilen ad) ya da arefe günü baklava için bir araya gelinirdi. Ayrıca arife günü **anneler mezarlığa giderdi**. Benim daha bebekken ölen ağabeyim ve ablamın köydeki mezarına ben de gittiğimi hatırlıyorum. Arife olsa gerek çünkü pek çok kasketli amcalarla ve beyaz tülbentli teyzelerle karşılaştık, kimi mezarlığın otlarını yolan kimi elinde ibrikle mezarlıklardaki bitkilere su veren kimi Kur’an okuyan. Hatırladığım çok güzel anılarım var, sanırım yaza geliyordu kurban bayramı, zira biz çok önceden köye gitmiş oluyorduk. **Anneannelerde geçirdiğimiz bayramlarda anne ve babamız yoktu, kuzenlerim vardı ama teyzemler de yoktu, zira kurban bayramını özellikle ilk gününü erkek tarafında geçirme geleneğinden dolayı annem, teyzem yoktu ancak dayım, yengem ve benden 6 yaş büyük teyzem vardı.** Kuzenlerimle birlikte teyzemi de katarsak ki katmalıyız büyük kuzenimle yaşlılar, evde sekiz çocuk olurduk. Ev; altı samanlık olan, bir büyük mutfak ve kiler de denilebilecek sütlük kısmı olan, bahçesinde damında oynadığımız tandır evi, iki karaltısı, iki ahır olan bir kümesi olan bizim gözümüzde devasa bir konaktı ve

dedemin kapılarını ve duvarlarını rengârenk boyaması da evin bizdeki imajını ikiye katlıyordu. İnekleri sulamaya götürür, koyunları sağmaya ağıla giderdik. Kardeşim inekleri sulamayı çok severdi. Bu evde geçirdiğimiz bayramların birinde annemler bize şort takım almıştı ancak dedem istemedi. Anneannem, ev ev gezen bohçacı kadından açık mor üstü çiçekli kumaş aldı ve bize şalvar dikti. Ne kadar mutlu olmuştuk, şalvarın kuyruk dediğimiz kısmına taş bağlar, plastik topuklu ayakkabılarımız giyer yürüdükçe kimin şalvarının kuyruğu daha çok hareket edecek diye yarıştık. Anneannemler tarım ve hayvancılıkla uğraşır. Bundan dolayı, **küçüklükten seçilen kuzu kurbanlık olarak yetiştirilirdi. Zaten küçük kuzuları hep alır kaçar eve çıkarırdık sevmek için.** Bayram yaklaşınca kurbanlık seçilen ve büyütülen koçu ön bahçeye bağladılar ve kuzenlerim ve **biz koçun adını Cosby ailesi karakterlerinden esinlenerek “George Jefferson” koyduk.** Hep onunla sohbet ettik ta ki bayram sabahına dek. **Her sabah ilk işimiz onu beslemek ve onun karşısında spor yapmaktı.** Hep birlikte kahkahalarla spor yaptığımız bir gün George Jefferson sinirlendi ve bize doğru koşmaya başladı, aslında bağlıydı ama ben refleksle yanlış tarafa kaçtım, koçumuzun yanındaki tümseğe tırmandım ve **beni süsmesine ramak kala, dedem kurtardı. Arefe günü koçumuzun iki boynuzunun ortasına alınına kına yaktı anneannem, aynı kınadan ellerimize de yaktı ve köpekler uluyana dek uyumamızı yoksa kınalarımızın iyi girmeyeceğini söyledi, eller yıkandığında kınanın siyaha yakın renge dönüşmesi iyi girdiği anlamını taşıyordu.** Ben çabuk yıkadım, bunalıyordum ellerim bağlı iken ve kardeşim bir türlü uyuyamıyordu **“ya köpekler ulumaya başlarsa kınam iyi girmezse abla” diyordu, bu tatlı yalana ne kadar da inanmıştık.** Kurban sabahı hayat denilen bahçe su serpilerek süpürülürdü ve âdeta yağmurun toprağa düştüğü koku olurdu etraf, pencerelerin çoğu açık olduğu için evin içi rüzgarlı ve serin olurdu. Sabırsızlıkla dedemlerin ve erkek kuzenlerimin camiden dönmesini beklerdik, bir an evvel bayram başlasın diye. Döndüklerinde **ellerini öper harçlık beklerdik** (bayramda hangi evde harçlık ve güzel şeker veriliyor birbirimize ispiyonlardık, gizli bir anlaşma gibi). Sonra evin erkekleri **kurbanı kesme işlemine çabucak başlamak isterlerdi, hemen kanın akması için bir çukur kazarlardı, kadınlarda ellerinde su güyümleri, havlu ve taslarla kurbanın tepesinde dikilirlerdi. Kurbanın gözlerini ve ayaklarını bağlayıp yatırırlardı. Besmele çekip tekbir getirirlerdi. Dedemin kurbanı dayımla birlikte nasıl kestiğini, bıçağı nasıl boğazına dayadığını ve gırtlığından kanın nasıl fışkırdığını ve kurbanın titremesini ve can verişini dikkatlice izlerdik bütün çocuklar ve alnımıza dedemin kan sürmesini beklerdik** sırayla arkadaşımız koçumuzu kaybetmiş olduğumuzun hüznün veren bilinciyle. Sonra hemen unuttur muyduk bilmiyorum ama sanırım unuttuk zira diğer işlemleri sabırsızlıkla izlerdik, **özellikle derisini kolay yüzebilmek için dedem koyunun ya da koçun bacağının yanından deriye bir delik açar küçük bir hortum parçası ile dayım üflerdi** babaannemlerde de dedem keser babam koyunu şişirme işlemi yapardı ve kurban şiştikçe biz de meraklanırdık. Sonra kurbanı porta kapının direğine asarlardı. Deriyi yüzer, kurbanın iç organlarını boşaltırlar, ciğeri bir an evvel anneanneme vermek için acele ederlerdi ve **kahvaltımızı bazlama, çay ve kavrulmuş ciğerle yapardık.** Baba tarafından **dedem ciğer yemeden önce hiçbir şey yemezdi, oruçlu olduğunu ve orucunu kurbanın ciğeriyle açacağını söylerdi.** Beylikova’da olduğumuz her bayram babamla dedemin kurbandan önce orucun şart olup olmadığı tartışmalarına, annemin de babama “he de” yaşlıyı kırma şeklindeki kaş göz hareketlerine şahit olurduk. Bir yandan kurban bir an evvel kesilsin de isterdik **şeker toplamaya** gitmek için. Köyde yaşayanlar hep fıstık ve kuvam şekeri denilen şekerden verirlerdi paketlenmiş şekerlerden değil, bayram akşamı hepsini ortaya döküp yemek **hiçbir zaman unutulmayacak en özel anlardı her birimiz için.** Aynı evleri aynı anda gezerdik sekiz çocuk ama kimin torbasında daha çok fıstık şeker var diye yarışır, akşama kadar **canımız çekse de yemedik yarışını kazanabilmek için.** Bazen köydeki

diğer arkadaşlarımızla karşılaştık ve grup git gide büyüdü. Bayramın ilk günü etle uğraşan aileler bir de bizimle uğraşır. Her seferinde kurban eti kokan elleri öpüp “bayramınız mübarek olsun” derdik onlar da bize “Çok bayramlar gör, el öpenlerin çok olsun” derlerdi. Kolonya dökülürken hangi şekerden var acaba diye göz ucuyla bakardık. Büyükler için pahalı şeker ve çikolatalar saklanır küçüklere fıstık ya da ucuz şekerlerden verilirdi. Bir bayram kardeşim isyan etti ve yaşlı bir teyzeye, biz ebe diyoruz, “bu köyde neden kimse harçlık vermiyor, hep çürük fıstık veriyor” dedi, ebe “olur mu hiç biz gelene sofraya da kurarız” dedi ve bize yemek yedirdi. Ramazan bayramı olsun kurban bayramı olsun insanlar aç olsun tok olsun mutlaka sofraya kurulurdu âdetlerimizde (şimdi şimdi son birkaç yıldır sofraya sadece aç olanlara kurulsaydı da tabaklar âdeti sofraya niteliğinde). **Etin ise nasıl paylaştırıldığını hatırlamıyorum ama bazlama arası kavurmanın tadını ve teyzelerin “bu kişi kurban kesmemiş” diye birbirlerine duyurup et verecekleri yeri tespit etmelerini annemin gelen misafirlerden bazılarını geçirirken siyah bir poşeti gizlice misafirin eline tutuşturduğunu çok iyi hatırlıyorum.** Ayrıca yufka açılan tablalarda etlerin olduğunu ve **her evin et ve kolonya koktuğunu hatırlıyorum.** Kurban kesilmiş olmasına rağmen her bahçe tertemiz olurdu. Şimdi anlıyorum ki annemden öğrendiğime göre **kurbanın kemiklerini dahi gömüyorlarmış ve çöpe atmak uygun değilmiş. Kurbanın dilini de konuşamayan çocuklara yedirirlermiş. Derisini ne yapıyorlardı hatırlamıyorum ama anneannemin evinde kök boyası ile boyanmış ya da sade pek çok paspas vardı deriden köydeki diğer evlerde olduğu gibi.** Ama sanki keçi kıllarına benziyordu paspasların kılları, yumaşak ve düz. Sonra ocakta annem ya da anneannem koyunun kafasını ve bacaklarını üterlerdi (ateşte çevire çevire tüylerden arındırma işlemi) Bayramın ikinci günü gelmesine çok ama çok üzülürdük çünkü ikinci günü şeker için gezemezdik, büyüklerimizle birlikte gezebilirdik. Hep içimden geçirirdim ikinci günde poşetle çıkmayı ama hiç cesaret edemedim sanırım diğer çocuklar da keşke içimizden biri önderlik etseymiş. Benim için birinci gün bitince bayram bitmiş demektir, aylardır beklediğimiz gün sona ermiş demektir. **Köydeki genç kızların yanına gider organla kurdukları salıncağa biz de binerdik.** Ama binerken hep türküler söylerdi kızlar, genç erkekler de biraz uzakta hem şarkıları dinler hem de genç kızları izlerlerdi, **Bir de maniler söylerlerdi. Kızların söylediği türkülerden hatırladığım:** ¹³²

“Güvercinim süt beyaz

Yine gelmiş bahar yaz

Kurban olan Allah'ım da

Seveni sevene yaz

ninna ninna

şarkılardan hatırladığım

Domatesin çekirdeği kırmızı kırmızı

Kızlar dünyanın yıldızı yıldızı

Domatesin çekirdeği sapsarı sapsarı

Erkekler dünyanın şapşalı şapşalı

Şimdi suçluluk duyuyorum çocuklarıma bu duyguları yaşatamadığım için, kıyafet için heyecanlanmıyorlar, tüketmeye hep bir şeylerin alınmasına alışıklar. Çocuklar annelerinin stresle tek başına temizlik yapışına şahit oluyorlar ya da arife öğleden sonrasında başlayan çileli bir yolculukla. Ne

kurbanlıkla oynuyorlar, ne de tek başlarına şeker toplayabiliyorlar etraf çok tehlikeli ve alınına kan da süremiyoruz. Sadece kız olan yeğenlerime kına yakıyoruz o da bir araya gelebilirsek. Bayram gezmelerinde de büyüklerin sohbetlerinden sıkılıyorlar, tek devam eden şey harçlık ve belki de yemekler, hamburger, patates ve makarnaya ve sürekli çikolata yemeye alışık çocuklar için de kavurma ve baklava tercihleri arasında yer almıyor. Bayram anıları yok ve onlar için bayram sözcüğü bir anlam ifade etmiyor ki kendi çocuklarına anlatacak anıları olsun.(Aliye Ersöz, 1979)

Kaynak kişinin çocukluğuna dair kurbanla dair anıları ile kendi çocuğunun bu anılardan mahrum olduğunun bilinci eşikteki neslin vicdan azabı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu farkındalık ve özeleştirici muhakke ki kaynak kişinin eğitim düzeyi ve mesleği ile de ilgilidir. Kurban bayramının sıradan bir kutlama olmadığı etrafında birçok kültürel değeri barındırdığı, toplumsallaşmayı yardımlaşmayı, çocuğun kişisel gelişimi sağladığı gibi birçok olumlu değere yaslandığı çıkarımında bulunulabilir. Özellikle dede-babanne ile torun arasındaki ilişkinin yakınlığı açısından kültür aktarımındaki rolü yadsınamaz. Kurban bayramının öncesinde de çok uzun bir hazırlık ve heyecan süreci olması, etrafında yeme-içme ve eğlence kültürünü de barındırması, kurbanla birlikte çocukların da kınalanması gibi yönleriyle çok zengin bir kültür birikimine sahip bir gelenek olduğu anlaşılmaktadır. Dikkat çeken önemli bir durum da kaynak kişinin belleğinde kurban bayramı anılarının “görme, koklama, tatma, işitme, hissetme” duyularının hepsiyle anımsanmış olmasıdır.

Bir Kurban Bayramı anısında da kaynak kişi “Babam kurban keserken beni şöyle bir itti, kurbanla doğru bir düştüm, meğer kurban kesildikten sonra hiç konuşmadan namaz kılcakmış bana “ öte git” diyememiş”(Hüseyin Çalış, 1958). Bu anlatı da kurban kesimi sonrası konuşulmadan namaza başlanması yönünde halk inancını barındırmaktadır.

Bir başka kaynak kişi, kurban kemiklerinin çukura atılması ve köpeklere verilmemesini sıradan geçme inancına dayandırır: “Herkesin evinde diz boyu kurban çukur olurdu, temiz. Kemiklerini köpeklere vermezdik, sonunda hepsi birleşcek sıradan geçcez diye” (Ferro Gök, 1959).

Bir başka kaynak kişi, anlatılarını bayram eğlenceleri ve evlenme adetleri bağlamında yoğunlaştırmıştır:

“Yunan geldiğinde yanmayan tek bina var, Kemal’in evi. Kemal’in sekide erkekler dikilirlerdi, biz de sancağa binerdik. Arkadaşım yangındı birine. Suya giderdik, suları deviriridik eve gelince, ana su bitmiş diye bida giderdik. Evveli 4 sene nişanlı kalınırdı. Her namaz (Kandiller, Bayramlar) gidilecek kızı evine. Bayramdan önce çorap örerdik, mendil oyalardık oğlan evine. “Yanık” derdik. Kız evi bayramdan önce, oğlan evi bayramdan sonra. Arife günü gençler, oğlan evi tarafı gelir, kına yakarlar, tatlı getirirlerdi. Bayram sabahı oğlan evi husisi gelir, kızı giydirirdi. Kaynana gelmezse kız giyinmezdi. Kaynana ille kendisi gelecek, giydirmeye vekâlet yok.” (Nezihe Çalış, 1955)

Bir başka kaynak kişinin kurban bayramına dair aktarımları ise şöyledir:

Seyitgazi Ada Mahallesi diye **köyde kesiyoruz, kurbanımızı kesme kolaylığı olduğu için**. Kestiğimizi asabiliyoruz, dolap sıkıntısı olmuyor. Geçen sene **Seyitgazi Kırka Beldesinden kurban aldık. Kurbanıcının karısına kurban baktığı için 5 lira verdik. Öyle çok fazla değil de. Bakma imkanımız olmadığı için kurban sabahı kurbanımızı eve getiriyoruz. Üç ayağını bağlıyoruz, bir ayağını bağlıyoruz. Kulağıyla ya da eliyle kapatıyoruz. Çocukların mutlaka alınına kan süreriz, nedenini bilmiyorum ama bence kesilen kurbanın kanında öbür dünyada tanınması için bir nişane diye**. Önce ciğerleri ile kahvaltı yapıyoruz, **aklıma gelirse oruç tutuyorum, arife günü akşam ezanında açıyorum**. Arife tekbirleri başlıyoruz, sabah namazında. Son günü ikindi namazı. **Kafasını anneme götürüyoruz, annem yapabiliyor, annem becerebiliyor, annem yapabilirim derse götürüyoruz, yapamam derse atıyoruz. Köyde köpeğe veriyoruz, yoksa çöpe atıyoruz. Derisini camiye veriyoruz. Gelenlere genelde sofraya kuruyoruz. Kavurma koyuyoruz, sofraya ya da acelesi varsa kavurmayı tabaklara koyup ikram ediyorsunuz. Kurbanlar ağladığı için yağmur yağarmış, derler. Bir de Köprüye kızlı erkekli gidildiğini hatırlıyorum.** (Merdaye Doğan, 1979)

Daha önce de kaynak kişilerce ifade edilen Kurban Bayramında muhakkak ki yağmur yağacağı inancı bu kaynak kişi tarafından, “Kurbanlar ağladığı için yağmur yağarmış, derler” denilerek bir etiyolojik mite dayandırılmaktadır. Yine daha önce de ifade edilen alınına kan sürme âdeti hakkında kaynak kişi kendince bir etiyolojik mit oluşturmaktadır: “Çocukların mutlaka alınına kan süreriz, nedenini bilmiyorum ama bence kesilen kurbanın kanında öbür dünyada tanınması için bir nişane diye”. Ayrıca kaynak kişi, daha önceki kaynak kişiler tarafından çobansalık, çılбір, bağ ve yular parası olarak adlandırılan gelenekten doğrudan bahsetmekte fakat buna dair özel bir terim kullanmamaktadır. Eşikteki nesil olarak ifade edebileceğimiz kaynak kişi, “Kafasını anneme götürüyoruz, annem yapabiliyor, annem becerebiliyor, annem yapabilirim derse götürüyoruz, yapamam derse atıyoruz. Köyde köpeğe veriyoruz, yoksa çöpe atıyoruz.” derken aslında bir önceki nesil ile arasındaki değişimin farkındadır. Köprüye kızlı erkekli gidildiğini hatırlayan kaynak kişi muhtemelen, daha önce de kızlar bayramı ya da gencer olarak değinilen geleneğe ad veremeyerek gönderme yapmaktadır.

Mekân ile ritüeli ilişkilendiren bir başka kaynak kişinin görüşü ise şöyledir: “Anneler Eskişehir Yetmişbirevler’de **müstakil evde oturuyor. Arka bahçesinde** babam erkek kardeşim ben birlikte kesiyoruz.” (Murat Ersöz, 1979). Müstakil evde oturmak ve kurbanı arka bahçede kesmek kent için mümkün gözükmemektedir.

“Toplu kesim yerlerindeki kurbanların kurban ritüelinin maneviyatını bozduğunu düşünüyorum” diyen bir başka kaynak kişinin kurbanı dair aktardıkları ise şöyledir:

Çocukluğumda da şimdi de kurbanı köyde keseriz. Kurban kesilecek hayvanı büyükbabam alırdı şimdi babam alıyor. İki üç hafta önceden satın alınır. Satın almaya çocuklar gitmiyor. Bir gün öncesinden kurbanlık hayvan gelir. Onun yeri hep bellidir. Belli bir ağacın altında kesilir. Küçükken birkaç kez alnıma kan sürmüşlerdi. Biz hep yedi kişi gireriz. Kurbanda her zaman yağmur yağar, son gününe doğru. Kurban kanı temizlensin...ilk pay sahibi hiçbir şey yemez kurban etiyle orucu açar o da genellikle ciğer kavurması olur. Akabinde etli yemekler yapılır. Derisini kuran kursuna veririz genellikle. Eğer yenilmeyecekse kelle paça işkembe vs. isteyen varsa verilir yoksa toprağa gömülür. Çöpe atılmaz, gömülür. Gelen misafirlere ve ihtiyaç sahibi yabancıya, kesmeyen akrabaya da verilir. Toplu kesim yerlerindeki kurbanların kurban ritüelinin maneviyatını bozduğunu düşünüyorum, kurban et bayramı değil, insanları bir araya gelmesi kurban akraba demek özellikle de akrabaların gelmesi küslerin barışması birlikte toplu yemeklerin yenmesi açısından önem taşır (Züleyha Yılmaz, 1982).

Kurban bayramına dair öz eleştiride bulunan ve kentsel bağlamın geleneğe olumsuz etkisini dile getiren bir başka kaynak kişi “Şimdi şehirde nerdeee kurbanı görelim” diyerek durumu özetlemektedir:

Çocukluğumda babamı kan tuttuğu için babam kurban kesemezdi, kasap getirtirdik fakat bir gün kasap geç kaldı ve babam sinirlendi aldı eline baltayı, **yazık kurbanı işkence etti. Çok üzülmüştüm hâlâ hatırlarım. Şimdi şehirde nerdeee kurbanı görelim. Eşim memlekete ailesine söylüyor, vekâlet veriyor. Kurban eti gelirse gelir gelmezse gelmez. Konu komşu da et getirmiyor.** (Özlem Öktem, 1982).

Kurban bayramına dair bir başka kaynak kişinin “yaşadığım bayramlar köyümüzde kaldı. Allah nasip ederse o güce sahip olursam, kurban bayramını çocuklarımla tekrar köyde yapayım” ifadesi Kurban Bayramının geleneksel mekân ile özdeşleştiğini göstermesi açısından bir farkındalığı ortaya koymaktadır:

Ben 10 yaşına kadar Özbek Köyünde kurban bayramını geçirdim. Dombilik kısacık bir şeydim, **kurban kesilmesini seyredemezdim, çünkü ben arkadaş oluyordum. Kurbanlığı bayramdan çok önceden alıyorduk, onlar bana ben onlara alıacak kadar, yan yana yatıp uyuyacak kadar uzun zaman önce.** Babam Çanakkale'ye çalışmaya gitmişti. Peltek konuşmamla anneme "Ana onlar da aldı aaa, anaaaa Ali emmimgil koç aldı, anaaa..." kurbanlığımızı alana dek bu her gün annemin üzerinde tatlı bir baskı oluşturdum. Nasıl seçerdik hatırlamıyorum ama bizim köyümüzde hayvancılık yoktu sadece her evde ihtiyaçları karşılamak için 2-3 inek vardı. Köyün nahırcısı **köyün tüm ineklerini kıra götürürdü. Kamyonla köy meydanına getirdiklerini hatırlıyorum ama kamyonla bir ay önce gelirdi. Kurbanlığı daha küçükken alıp büyütebilmek için köy halkı Çobantepe, Bertiz gibi yakın köylere gider, kurbanlığını temin eder, kendisi büyütürdü bahçesinde, tarlasında, ahırında. Benim en büyük eğlence kaynağım kurbandı, teke gibi kokardım ayağımda lastik çizmeyle kurbanın tepesinde gezerdim, okuldan kaçardım kurbanlık için, anneme "koyun aç koyun" derdim. Asma yaprakları ile beslerdim. Emmim beni yakalasaydı öldürecekti asmanın bütün yapraklarını yoldum. Kim koyununu bakmam için verirse onlara bakardım, benim için bir zevkti, yorulmuyordum. En çok hoşuma giden şey de keçi ya da koyunların hapşurmasıydı. O kadar birbirimize alışıyorduk ki, bizim evimiz iki katlıydı altı ahır, üstü yaşam alanı, küçük bir balkonumuz vardı, ben balkona çıktığımız zaman yanıma çıkıp yanıma oturuyorlardı. Annem her zaman "kurbanlara sakın vurma, sakın onlara kötü davranma, onlar kesildiği zaman biz kötülüklerden korunacağız, dualarımız kabul olacak, sakın ama sakın vurma" derdi. Kurban kesildiği zaman sesini duyamayacak kadar uzaklaştırdım. Bahçemize kaçardım. İncir ağaçlarımızın ceviz ağaçlarımızın gül haymamız(çardak), evin arka kısmında vardı. Gül haymamızda kurbanımızı sadece büyük bayramda gelebilen babamız Mistik Hasan keserdi. **Kurbanın kesileceği yer önce temizlenir, kurbanın kanının akıtılacağı çukur açılır. Kimsenin kana basmaması engellenmiş olurdu. Benim için hayal dünyası ve arkadaşlarım olan kurbanlarla önce helalleşmem istenirdi. Ben de son defa bir avuç tuz verip su verip başını severdim. Sonra da kavurmasını yerdim ama asla kesilmesine bakamazdım. Bizde kurbanı kına yakılmaz ya da kurban süslenmez. Ama kesildikten sonra kan ilgili uygulamalarımız var mesela bizi kötülüklerden koruması adına, kapımızdan içeriye pis nefes şer girmemesi adına kapımıza beş parmak şeklinde kurbanın kanını sürerdik, hatta bizim ahırın kapısında yer kalmamıştı artık parmak izlerinden. Her bayram bir kişi sürerdi genellikle bu ben olurdum. Sonra annem benim alınma da bir parmak sürerdi. Kurbanı keserken babam besmele çekip "üçler, beşler, yediler, kırklar, pirlerle" ilgili dualar okurdu, gönlünden geçtiği, dilinin yettiğince. Kurbanlıklarına baktığım evler bana kurbandan pay ayırırdı. **Orucu ben hatırlamıyorum belki nenelerim dedeleri tutuyordur ama kahvaltıya kurban etimizle başlardık. Plastik çizmem, kısa boyum, peltek konuşmamla yaşadığım bayramlar köyümüzde kaldı. Allah nasip ederse o güce sahip olursam, kurban bayramını çocuklarımla tekrar köyde yapayım. Sonra 10 yaşında İskenderun merkeze taşındık. Babam gücü yetene dek evimizin önünde kesti. Apartmanda yaşıyorduk ancak babam apartmanın önüne kurban için beton döktürdü ve kurbanın asılması için demir askılıklar yaptırdı. İskenderun'daki kurban anılarımı çok özlemem, hatırlamak istemem. En içimi acıtan anım, kurbanı ömründe sadece bir kez alamamasına rağmen, kurban alamadığından dolayı ilk kez babamı ağlarken gördüğüm anımdır. Geldiğimizin ikinci yılı, 11 yaş civarlarındayım, Kasap Hüseyin'in yanında çalıştım, günde 18 kurban kesiyordu, ben de önünü ardını topluyordum. O da bana çalışmamın karşılığı aslında bir cep harçlığıydı ama ben kurban alabilmek için borç istedim. O da bana keçi aldı. Büyük bir gururla, elim belimde, başım havada, kurbanlık keçimizle eve döndüm." (Veli Minkan, 1982).******

Daha önce kaynak kişilerin değinmediği kurban kanı ile ilgili ilginç bir uygulamayı yapıldığı görülmektedir. Kurban kanının “kötülüklerden koruması adına, kapımızdan içeriye pis nefes şer girmemesi adına kapımıza beş parmak şeklinde kurbanın kanını sürerdik, hatta bizim ahırın kapısında yer kalmamıştı artık parmak izlerinden” ifadesi Fatma Ananın eli inancına gönderme yapması açısından dikkate değerdir. Acı anılar daha kolay anımsanır gerçeği kurbanla dair anılar için de söylenebilir. Kaynak kişinin “En içimi acıtan anım, kurbanı ömründe sadece bir kez alamamasına rağmen, kurban alamadığından dolayı ilk kez babamı ağlarken gördüğüm anımdır” şeklindeki ifadesi toplumsal bellekte kurban kesmenin ne kadar önemli olduğunu gösteren çarpıcı bir örnektir.

Bir başka kaynak kişinin Kurban Bayramına dair anı belleklerinde yer alanlar şunlardır:

Bizim binanın arkasında bir tane kömürlük vardı, 1989-1990'lı yıllardan 2005'e kadar Ankara Cebeci'de 3- 4 katlı apartmanda, kurban bayramından birkaç gün önce alınırdı. **Orada beslerdik**, evin erkekleri camiye namaza giderlerdi, camiden geldikten sonra **apartmanın arka bahçesine çukur kazardı, dualar eşliğinde yatırılırdı**, can verene kadar dualar ederdi, **kesildikten sonra anneannemin birinci katının balkon demirlerine urgan atılır, yüzülmeye başlanırdı**, büyük leğenlerle konur, eve götürülür, bütün sülale kavurma yapıp yenilirdi.”, Konu komşu **herkes bahçesinde keserdi. Hayvan can verene kadar gözümüzü diker çömeli izlerdik. Çocuklar hayvan kesilirken izlemesi psikolojisini bozar anlayışına katılmıyorum, tırı vırı, biz öyle büyüdük**, kesilir kesilmez kavurmaları tabak tabak yiyorduk, ondan köfte yapıyoruz, çocuklar hamburger yiyor, **ne yediklerini en baştan beri nasıl yapıldığını görmelerinde bence bir sakınca yok.” Benim herifin sürekli borcu olduğu için evlendikten sonra kurban görmedim (Evrin Hoşcan Sönmez, 1982)**

Kurban Bayramını eleştirenlerden bir kısmı bunu çocukların psikolojisine zarar vermesi yönüyle eleştirmekte iken burada kaynak kişi “Hayvan can verene kadar gözümüzü diker çömeli izlerdik. Çocuklar hayvan kesilirken izlemesi psikolojisini bozar anlayışına katılmıyorum, tırı vırı, biz öyle büyüdük” diyerek karşı çıkmaktadır. Ayrıca kurbanı vahşet ve et bayramı olarak görenlere kurbanın bir başka olumlu yönünü kaynak kişi “kavurmaları tabak tabak yiyorduk, ondan köfte yapıyoruz, çocuklar hamburger yiyor, ne yediklerini en baştan beri nasıl yapıldığını görmelerinde bence bir sakınca yok.” diyerek savunmaktadır. “Apartmanın arka bahçesinde kurbanı kesmeye çalışma, apartmanın birinci katının balkonuna urgan

asma” gibi uygulamalar da Kurban Bayramının arada derede kalmış kente adapte olma süreci şeklinde yorumlanabilir.

Kurban kesmenin kentsel mekânda zorluğunu dile getiren bir başka kaynak kişi ise eski bayramlarla şimdikiyi mukayese ederek insanların belleğinde kurban algısının değişmesine dair eleştiride bulunur:

Nasıl kesecek ki insanlar beş katlı apartmanda...Kurbanda herkes beraberdi. Şimdi kurbanın tadı yok. Şimdi hiç tadı yok, bayram olmuş olmamış... Ne varsa eskilerde var. Her şey eskide... **Eskiden 3 gün olan Kurban Bayramında herkes bir araya gelirdi, şimdi tatil 9 gün ama insanlar bir araya gelmiyor** (Tayfun Cesur, 1983).

Kentteki insanın kurban algısının değiştiğini aşağıdaki kaynak kişinin görüşlerinden anlaşılabilir:

2013'te bir defaya mahsus olmak üzere süpermarkete sipariş verdik. Genellikle LÖSEV'e bazen de Mehmetçik vakfına veriyoruz. Bana kalsa kesmeyi isterim de eşim bağış yapmak istiyor çünkü amacına daha çok ulaştığına inanıyor, gerçekten de öyle ihtiyacı olan kimse bulmak zor, oralara bağışlarsak ihtiyacı olanlara gider. (Emine Karaarslan, 1983)

Kurban kesmenin vekaleten kurban kesmeye dönüştüğü gerçeğini “. Artık vekâleten kurban kesimi başladı” diyen kaynak kişi, bağış yaparak kurbanın amacına daha çok hizmet edeceği düşüncesine sahiptir. Kaynak kişinin “Kurban kesilirken hayvana kesildikten sonra da insana eziyete dönüştü yanlış uygulamalar yüzünden” şeklindeki ifadesi ise meseleye öz eleştirisel baktığını ve göstermektedir:

Biz çocukken mart ayında hatırlıyorum, **bayramdan önce çocuklara elbise alınır. Hayvanların sabaha kadar böğürtüsünden rahatsız olur, acıdım önüne saman yem koyardık.** Mamak Abidinpaşa'da oturuyorduk o zaman. Hayvanın derisi ayrılması için **tuz** basılır, **camı ya da THK** bağışlanır. Kurbanın 2. günü mutlaka **yağmur yağar, normalde kurbanın kanı değerlidir, fakat mahallede yağmur yağıp onu silip süpüreceğine inanılır, iç organlar ise toprağa gömülürdü.** Etlер getirilir ve en az **7 kişiye** durumu iyi olmayana dağıtılır, kurbanda kesilen etten **kavurma** yapılır, ikram edilir. **Kadın erkek birlikte iş bölümü yaparlardı. Artık vekâleten kurban kesimi başladı,** vekâleten artık **LÖSEV'de** de var, artık böyle oldu. Hoca eşliğinde video çekiyor, LÖSEV böyle yapıyor. Bu kurbanı konserve halinde yapıp bir yıl içinde fakir ailelere dağıtılıyor. Ahmet Çınar yapıyor bunu. Kentte modern insanlar bayramı kurban kan değil, **tatil olarak görüyor.** Kurbanın eziyetiyle uğraşmak istemeyen aileler böyle. **LÖSEV'in yaptığını destekliyorum orada çalışıyorum. Kurbanı vekâleten yapmak istemezdim, ama verirdim yine LÖSEV'e. Dini bir inançtan çıkmaya başladı**

vekâleten kurban geldi geleli. Bunu yapan da bağış olarak görüyor, “ben zenginim ben yiyebiliyorum, başka faydalansın” diyor. İnancı olmayan **kurban kolisi** içerisinde sucuk un kavurma. Kurban böylece bir ayla sınırlanmıyor, bir yıla dağıtılıyor. Kendi için değil de anne ve babası için özellikle de ölen büyükleri için de yapıyorlar, sonra da devam eden bir hayır kapısı olarak da görülüyor. **Dini zayıf olanların bazıları da bunu vahşet olarak görüyor, bunun sebebi kör bıçakla kesiyor. İki hayvan yan yana kesiyor, kan ve iç organlarının kutsal olduğuna inanılır, fakat toplumda bazı insanlar bu din dışı, gelenek dışı uygulamaları kan akıtmak ve vahşi bir uygulama olarak kötülüyor çünkü bizim insanlarımızın bazıları sıcakta çöpün kenarında bağırsak, sakatat vs. koyuyor. Bu da bir kesimce olumsuz görülüyor. Gözleri kapatılmıyor. Toplumda kurban ritüeli taklidi olarak uygulanıyor, bu konuda halk eğitim verilmiyor. Zabıtanın ceza alıyor, eğer uygun yerde kesilmediyse. Kurbanın anlamı değişti insanların zihninde.** Gecekonuda sabaha kadar başında bekledik, severdik besledik, üzüldük, ama kentte çocuk bunları yaşayamıyor... Kesilen hayvanın ailesiyle birlikte sırat köprüsünden kolaylıkla geçireceğine inanılırdı. Kurban kesilirken hayvana kesildikten sonra da insana eziyete dönüştü yanlış uygulamalar yüzünden. (Şermin Yaner, 1985)

Daha önce kaynak kişilerin hayvanın etinin lezzetli olması, sevap olması gibi gerekçelerle aktardığı hayvana tuz yalatma eylemini burada kaynak kişi hayvanın derisinin daha kolay ayrılacağı şeklinde izah etmektedir.

Kent ortamının kurban bayramı etrafındaki ritüelleri yok ettiği “...ama kentte çocuk bunları yaşayamıyor” şeklinde kaynak kişice dile getirilmiştir. Kurbanda yağmur yağacağı ve 7 kişiye kurban eti dağıtma inancı burada da karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca kaynak kişinin LÖSEV ve kurban kolisinden söz etmesi ve desteklemesi kaynak kişinin LÖSEV’de çalışması ve bu uygulamayı yakından gözlemlemesi ile izah edilebilir. “Dini zayıf olanların bazıları da bunu vahşet olarak görüyor, bunun sebebi kör bıçakla kesiyor. İki hayvan yan yana kesiyor, kan ve iç organlarının kutsal olduğuna inanılır, fakat toplumda bazı insanlar bu din dışı, gelenek dışı uygulamaları kan akıtmak ve vahşi bir uygulama olarak kötülüyor çünkü bizim insanlarımızın bazıları sıcakta çöpün kenarında bağırsak, sakatat vs. koyuyor. Bu da bir kesimce olumsuz görülüyor. Gözleri kapatılmıyor. Toplumda kurban ritüeli taklidi olarak uygulanıyor, bu konuda halk eğitim verilmiyor. Zabıtanın ceza alıyor, eğer uygun yerde kesilmediyse. Kurbanın anlamı değişti insanların zihninde.” Kurbanın anlamının değişmesi ifade eden, yanlış uygulamaları eleştiren kaynak kişi bunu gerekçeleri ile ifade etmekte ve eksiklikleri birer birer sıralamaktadır. Kaynak kişinin kurbanı dair eleştirileri iki yönlüdür. Temelde kurban kesmek için uygun yerlerin olmaması ve buna bağlı olarak da

insanların insanlığa yakışmayacak şekilde kurban kesmeleri. Bu açıdan öncelikle görevin belediyelere ait olduğu mekân ve insanların eğitilmesi konusunda çaba gösterilmesi önerisinde bulunur. Kurbanın içeriğinin değiştiğini düşünen kaynak kişi bunu da insanların kurban bayramı zamanında turistik tatil merkezlerinde vakit geçirdiğini söyleyerek eleştirmektedir.

Geleneksel bağlamda kurban bayramı ile kentsel bağlamda Kurban Bayramı kutlamalarını mukayese ederek sunan eşikteki nesil olarak adlandıracağız bir başka kaynak kişinin görüşleri şöyledir:

Zaten çocukluğumdaki kurbanı hatırlıyorum. Müstakil bir evde büyüdüğümüz için babaannemle bizim teraslarımız vardı ve hep aynı yerde kesilirdi. Balkon teras şeklinde büyük balkonda kesilirdi. Bulgur vs de orada yapılırdı her şey de. Hatta bir kurban kesilen yerde büyük bir demir olurdu ve hep orada kalırdı. **Yapılırken düşünülerek yapılmış.** Bizim evin alt katında kömürlüğümüz vardı. **Genelde koç ve de teke kesilirdi, babaannemle birlikte keserdik 4 tane kesilirdi.** Önceden tahminen 3 gün önceden alınır, kömürlükte saklanırdı. **Bir keresinde ben görmek istedim, abim götürdü. Melemesini hiç unutmam. Terasta kesildiği için ben de pencereden bakardım...hep izledim kesimini. Kurban kesiliyor diye, hiç üzüldüğümü hatırlamam o görev bilincini hatırlıyorum.** Bazı koçlarla duygusal bağ kuruyordum ama "bu bizim görevimiz kesiyoruz" derdik. **Kesim işlemi olurken tek tek getirilirdi kurbanlar birbirlerini görmesin diye. Mutfaktan geçirilip terasa getirilirdi. Hâlâ gözümün önünde evin içinden terasa çıkarılması. Gözünün kapatılmasına ve tek seferde kesilmesine dikkat edilirdi. Diğer hayvanı yanındayken kesilmez. Bizim yöresel mumbar diye yemek var benim için hep bu yemeği hatırlarım.** Bağırsak kireçli suda bekletilir, bayramın 3-4 gününü alır bu işlem, zahmetlidir, doldurulur, kalabalık halde özellikle de **birinci dereceden akrabalarca yenilir. O yüzden kurban bayramını çok severim. O yemek çok zahmetli olduğu için ve sadece kurbandan kurban yapıldığı için ben de kurbanı bu yüzden dört gözle beklerdim.** Kurban bayramından önce **oruç tutarız, annem anneannem de tutardı, onlar 10 gün boyunca tutarlardı ben de özellikle arefe gününü oruçlu geçiririm,** kavurma gibi bir şeyle oruç açmak bizde yok, kahvaltı yaparız hep birlikte kurban sabahı. **Biz oradan taşındıktan sonra 5-6 kişi akrabalarla birlikte kesmeye başladık, birleşip büyükbaş kesmeye başladık. Müstakilden sitelerin olduğu yere taşınınca herkes kesimhanede kestiriyor öyle olunca da biz de öyle yaptık. Toplu kestirmek daha mantıklı geliyor artık herkese. Ben ona hiç gitmedim. Çünkü hem uzak hem de eti beraberinde getiriyorsun, araç almayabilir zahmetli yani. Evde iken daha kolay aslında. Toplum kesimde sana küçücük parçalar halinde veriyorlar bu yönüyle daha kolay gelebilir büyüklere. Şuan ki durum benim için kurban, artık sabah uyanıyorsun babamlar eti poşette getiriyor. Bence bayram algısını üç kategoride inceleyebiliriz: **İlki bilfiil kurbanı algıladığın, öncesiyle sonrasıyla şahit olduğun süreç, ikincisi hayvanın kendisini görmüyorsun, sadece parçalanmış poşette et görüyorsun, dağıtımla daha ilgilisin. Artık kurbanlardan biri mesela anneminkini verip babaminkini kesme şekline dönüştü. Verilen kurban da sivil toplum kuruluşlarına bağışlanıyor. İkincisinde hem kesim işlemine devam ediyorsun, bir parça mutlaka ihtiyaç sahiplerine veriyorsun. Üçüncüde de biz kestirmedik, hepsini verdik son****

yıllarda sivil toplum kuruluşlarına “Elhamdülillah bizim ihtiyacımız yok hepsini verelim” diye düşünürken uzun yıllar, aradaki döneme geri döndük, ikinci döneme döndük. son birkaç yıldır kurban eti için “bizim evimizde olsun, diğer etlerden farklı” görüşü var. Yine bir kısmını kuruma verip bir kısmını evde bırakma şeklinde yani. Vekâleten kestirmek var. Hayvanının postu Mehmetçik, THY gibi kurumlara verilir. Abim erkek olduğu için kurban alımına toplu kesim merkezlerine hep gitmiş, babam da “sizin ne işiniz var, hem ayakta saatlerce bekliyorsun yorucu” der bizi getirmezdi. Çok yağlı hayvan seçmemeye çalışırlardı. Biz de eskiden anneme yapılmış bir âdet var, **nişan koçu âdeti**. Hâlâ da yapılıyor. Eğer ki nişanlısın ve nişanlılığın kurbanı denk geldiyse erkek tarafı senin adına kesilecek kurbanı boynunda bir cumhuriyet altını ile “artık sen bizim evin gelinisin, kurbanın bundan sonra burada kesilecek” mesajını taşır şekilde gelin evine gönderir. Yani herkes kendi ailesi için kesiyor “sen de bizim ailedesin” diye hediyeye koç gönderilir. **Hâlâ da bunu bir jest olarak görüyorum çok beğeniyorum bu geleneği. Şimdi apartman dairesine koçun getirilmesi mümkün değil, o ritüel günümüz şartlarında anlamını yitiriyor.** Mesela, nişanlı insanların boynunda altın koçu olan fotoğrafları olduğunu hatırlıyorum. Bundan birkaç sene önce gördüm. Son beş yılda kurban olayına birebir şahit olamadığım için benim için artık Arafat’ta yapılan duayı takip etmek benim için kurbanın anlamı. Bunu yakalamaya çalışıyorum başka türlü kurbanın geldiğini nasıl anlayacam. Biz de herkes kavurma yapar, fakat biz çiğner yaparız bizimkiler illa ki **çiğeri** alır kurbanın. **Son 10 yıldır mumbar yapamıyoruz, ev müsait değil, onu temizlemesi çok zor. Bu yüzden de bu bir sektör oluşturdu mumbar yemeği. Anne yemeği yapan yerler haftanın şu günü mumbar yapıyoruz diye duyuru yapıyorlar. Malatya’da hepsini tattım, şu yeni bir mumbar dükkanı açmış diye konuşulur. Bundan 15-20 sene önce yine ev yemeği yapan yerler vardı, ama geleneksel kesim işi kalkınca o zaman biri çıktı da ve şuanda Malatya’nın zenginleşen kişileri mumbar için şubeler açtı ve en zenginlerinden olmaya başladı.** (Zeynep Erdoğan, 1986).

Kaynak kişinin belleğinde Kurban Bayramının değişim ve dönüşüm süreci üç kısma ayırarak âdeti bilinçli bir şekilde özetlemektedir. Kurban Bayramı etrafında örüntülen “ nişan koçu âdeti” yahut yöresel yemeklerden “mumbar yemeği kaynak kişinin belleğinde kurbanı dair akılda kalıcı hatıralar ön plana çıkmaktadır. Geleneksel bağlamın yerini kent bağlamına bırakması halkın eski tatlara duyduğu özlem ve bunun bir kültür ekonomisi oluşturduğu gerçeği mumbar yemeği üzerinden açıkça anlaşılmaktadır. Yine kurban koçu âdeti güzel bir jest olarak olumlulanırken bunun da kent ortamında kendine yer bulmasının zorluğunun altı çizilmektedir. Kaynak kişinin Kurban Bayramına dair bellekteki aktarımları kullandığı ifadeler, bakış açısı ve eleştiriler mesleğinin şehir plancısı olması ile izah edilebilir.

Kaynak kişinin Kurban Bayramına dair anılarının oluşmasında kişisel bilgileri önemli ipuçları sunmaktadır. “Travmatik anı”ların daha zor unutulacağı gerçeğini aşağıda kaynak kişinin aktarımından bir kez daha anlaşılmaktadır:

Unutamadığım bi anım var kurbanı dair. Bir gün babamla 2001 yılında kurban bakmaya gittik, iki tane büyük baş inek aldık. İki taneye karar verdik fakat babam bu konuda tecrübeli olduğu için bunlardan birinin yüklü olduğunu söyledi mal sahibi de “Günahı vebali benim boynuma kesinlikle yavrusu yok” dedi O şekilde aldık. Babam da hayvanlar yaşını doldurduğu için kapak attıkları¹³³ için hayvanları aldık. Yani süt dişi çıkıp ana dişleri çıktığı için. Kesmek için Demetevlerdeki kendi oto pazarımıza gittik, o zaman yasa yoktu istediğimiz yerde kesiyorduk. Birincisini kestik, derisini yüzdük, parçaladık. Ben çocuk olduğum halde o yaşta derisini yüzerdim. İkinci hayvanı da kestik derisini yüzdük, işkembesi sakatatını çıkarmak için karnını yardığimizda içinde hareket eden yavrusunu gördük. Takribi 4-5 aylıktı. Tüyleti vardı. Hareket ediyordu. Onun da hemen boğazını kestik, ayrıca çukur kazıp onu da toprağa gömdük. Çok üzümüşüm. İçim acımişti. Ve o hayvan kesilirken gıki dahi çıkmadı, hiç diremedi....Diyelim ki 4-5 kişi kurban kesecek, mal pazarına gideriz. Diyelim ki bir kurbanı beğendik. Kurbanı ahırdan çıkarmak için çoban, hayvanın ipinden tutar dışarı getirir, aynı arabanın anahtarını alıyormuş gibi bahşiş verilir çobana. Eskiden kurbanı, kapı önüne getirirdik ya da boş park alanlarına götürürdük, çeşme yakınlarına ama şimdi yasa değişti şimdi şehir merkezlerinde toplu kesildiği için durum değişti. Şimdi belediyelerin belirlediği kesim alanlarında kurbanlar kesiliyor, kesmeyi bilen hisse sahipleri ya da belediyenin kasapları kesiyor. Toplu kesim yerlerinde hayvanın gözü kapatılıyor diğer kesilen hayvanları görmüyor, kesileceği zaman kafasından poşet ya da ne bağlandıysa çıkartılıyor. Kurban hisseli ise et, kemik, yağ bölüşülür; ne kadar farklı bölgesi varsa, kaç kişi hisse varsa pay edilir. Poşetlere konur, küçük bir çocuk varsa hisse sahiplerinin ismi kâğıda yazılır, çocuk da poşetlerin içerisine isimleri yerleştirilir, herkes de kendine düşene razı gelir. Kurban kesilince ondan bir parça et alınır orada pişirilir kavurma yapılır oradakiler hep birlikte onu yer. Kurban kesilirken et toplamak için gelen ihtiyaç sahipleri gerçek ya da gerçek dışı gelir et isterler, et verilmez. Çünkü orada hisse sahipleri eksik olabilir, onlara sormadan razı gelmeden bir parça dahi et verilmez. Hisseler dağıtıldıktan sonra hisse sahibi 3/1 fakir fukaraya et kemik yağ olacak şekilde dağıtır. 3/1 yakın akrabalarına kesemeyenlere özellikle dağıtır. Geri kalanı da kendisine ayırır. Her kurban bayramında illa ki yağmur yağar, kendim bileli yağmur yağmıştır... İşkembe için çukur açılır, oraya gömülür. Kurbanı herkes ve her yerinden kesemez. Kurbanı keserken acıtmamak gerekir. Yeğenlerim Emir ve Esat’ın alınına kurban kanı sürdüm ama sebebini ben de bilmiyorum (Mehmet Suat Çakır, 1989)

Kurban ile ilgili yasanın ve yaptırımların farkında olan kaynak kişinin eylem ve söylemleri hem İslamiyet öncesi hem de İslami söylem ve yaptırımlara dayalı olduğu anlaşılmaktadır.

Günümüze yaklaştıkça Kurban Bayramına dair daha genç olan kaynak kişilerin anıların sığılaştığı söylenebilir:

“Tuz gölü civarında bir köyde kurban bayramımızı geçiriyoruz. Çocukların alınına kan sürme geleneğimiz devam etmediği gibi çocuklara kesilme anını

¹³³ Kapak Atma ifadesi için bkz: “Büyükbaşlarda kapak atma işlemi diş çıkarma olayından ibarettir. Diş çıkarma işlemi tamamlandığı başlangıcı “kapak atma” olarak tabir edilmektedir. <http://www.hayvanbilgisi.com/kurbanlik-hayvanlar/kurbanlik-sartlari-6254>; erişim tarihi 01.05.2016.

da göstermiyoruz ama çocuklara açıklaması yapılıyor. Kesildikten hemen sonra kesinlikle **kavurma** yapılır. Hatta **orucunu kavurmayla** açanlar var. El öpme tabii ki devam ediyor ve büyükler küçük çocuklara hala cebinden çıkarıp harçlık verirler ama **şeker toplayan çocuk kalmamış artık hiçbir yerde, aileler galiba korkudan göndermiyorlar artık.**" (Büşra Zernişan Bozkurt, 1991).

Bir başka kaynak kişinin ise Kurban Bayramına dair "Şuan kurbanla ilgi bir şey hatırlamıyorum" hayıflanmasıyla aktardıkları şunlardır:

Kurban köyümüzde kesilir hep, kurban kesilirken, biz hep **camdan bakardık**, camdan kuzenlerimle sıralanırdık, babam da hepimize **damga vurur gibi hepimizin alnına kan sürer** sonra da biz çocuklar arasında seninki büyük olmuş benimki küçük olmuş diye konuşurduk. **Akşama kadar o kanla dolaşırdık. Şuan kurbanla ilgi bir şey hatırlamıyorum.** İşin kolayına kaçıyorlar artık. **Babaannem öldükten sonra kurbanı artık hazır kesilmiş alıp geliyorlar** (Buse Öznehir Çakır, 1991)

Çocuk belleğinde kurban kanını damga gibi alına sürülen bir şey olarak ve çocukların kendi aralarında konuşmalarının bir parçası olarak anımsanan kaynak kişi "Babaannem öldükten sonra kurbanı artık hazır kesilmiş alıp geliyorlar" demesi aslında nesiller arasında Kurban Bayramındaki değişimi ve dönüşümü özetleyen gerçek ve acıklı bir ifadedir.

Daha önce kaynak kişilerin farklı mesleklerden seçildiği bilgisi verilmişti. Kurban Bayramında belki de yüzlerce anı biriktiren ki başlı başına dinlenmesi ve incelenmesi gereken meslek grubu çobanlardır. Daha önceki kaynak kişilerinin aktarımından "çobansalık" terimi çerçevesinde Kurnanda çobanların işlevine atıfta bulunulmuştu..

Kurbanı almaya genellikle çocuklar babası ile gelir. Bize kestiren de oluyor. Biz kesim parası istiyoruz. "**Çoban parası**" diye... Satanın yanındakine eşine çocuğuna veriyorlar. **Hayvan pazarları çok zarar etti bizim için. Nakliyyeyi kendi araçları ile götürüyorlar, kimi bizim götürdüğümüz de vardır.** Genelde etraftan gelen oluyor, yakından kurban almak için. Sadece belli olsun diye **boyalayıp gönderiyoruz. Bir anımı paylaşayım...** babamlar koç almışlar kurban diye. Sürüye koydular iki sefer kurt dadandı. Kurt saldırmış koça köpek kurtarmış. Bir daha saldırmış çoban kurtarmış bakmış ki olacak gibi değil bu koçun peşine kurt çok geliyor kurbanı beklemeden bu koçu satmışlar. 3 gün geçmeden sattıkları kişi aramış koçu kurt kaptı demiş. (Halil Bostan, 1992)

Çobansalık parası burada çoban parası olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca çobanın Kurban Bayramına dair söylemleri daha çok ekonomiye ilişkin olduğu dikkate değerdir. Ayrıca kınalanan kurbanların yerini boyalanan

kurbanlıkların alması da ritüelin değişimini ortaya koyması açısından dikkate değerdir.

Özellikle kentte, kız çocuğunun belleğinde Kurban Bayramı nerede duruyor diye sorduğumuzda aldığımız cevap büyük oranda aşağıda kaynak kişinin ifade ettiği şekilde olacaktır:

Kurban bayramında sabah uyanırdım, babamlar gelirdi, bayramlaşırdık. Kurbanı kesip gelecekerdi diye beklerdik. **Kız çocuğu olduğumuz için bizi götürmezlerdi** (Şule Çiçek, 1994)

Kurban bayramını ses, tat ve koku ile anımsayan bir diğer kaynak kişinin aktardıkları ise şöyledir:

Kurban denince aklıma birliktelik, et kokusu geliyor. Kulaklarımı kapatırdım. Kurbanın **sesini duymamak için. Etini yerdim. Bayramlık alırdım. Filmlerde çocukların alına kan sürüldüğünü gördüm, benim alına hiç sürülmedi.** Kurban pazarının önünden geçtim, fakat hiç gitmedim. Bir kere köyde kesti babamlar. Uzun süre ineğe baktım kesilirken. Çocukların **görevi büyükler etle uğraşırken biz de kedileri kovalıyorduk** (Dilasa Ala, 1998).

Kendi alına kurban sürülmeyen fakat bunu izlediği filmlerden öğrendiğini ifade eden kaynak kişinin geleneğin neresinde durduğunu ortaya koyması açısından önemli bir ipucu vermektedir.

Günümüze yakın kuşağın Kurban Bayramına dair anılarının daha yüzeysel olduğu gerçeği aşağıda kaynak kişi tarafından örneklendirilmektedir:

Kurbanlık bakmaya hiç gitmedim, amcamlar babamlar gider. Kurban kesilirken görürüz. Üzülürdük hayvan kesilirken, sonra dediler ki **cennete gidiyor üzülmeye gerek yok**, sonra üzülmedik biz de. Kurbanın son günü ya da **ikinci günü yağar, kan temizlensin** diye bu gerçek. **Bi de alına kan sürülür, ama nedenini bilmiyorum. Kurbanın gözlerini kapatırlar, tam keserken acarlar** (Talha Demir, 2000).

Kurbanda her öğün et yiyoruz, hep birlikte olması güzel, çocuklar da izliyor. Evde geçirmek istemem, kuzenler falan bayram farklı geçiyor, toplanıyoruz. **Benim alına kan sürülmedi ama Ali Esat'ın alına Hacidedem sürdü diye hatırlıyorum.** (Hümeyra Güzel, 2001)

“Şeker toplarız, para alırız, et yeriz. Bir de bacağından asılı danalar vardı. Annem bana köfte ekmek almıştı. Dedemin köyde kuzu kestiğini de hatırlıyorum. (İdil İnce, 2008)

Günümüzde çocukların belleklerinde bu şekilde yüzeysel anıların olması dışında geleneksel bağlamında hâlâ Kurban Bayramını yaşayabilen çocukların kurbana dair daha detaylı bilgi verdiği görülmektedir:

Kurban bayramı deyince aklıma kurbanlık hayvan geliyor. Kurbanda bir keresinde **adam elinden koçunu kaçırdı**, arkadaşlarımla ben okuldan dönmüştük, yürüyorduk, fazla uzaklaşmadan koç alttan yukarıya doğru koşmaya başladı, sonra sahibi yardım istedi, ben koçu tutmaya çalıştım. Ayağından, boynuzundan tuttuk arkadaşlarla sahibine götürdük. **Babamla kurbanlık hayvanlık bakmaya gittik, biz hem ucuz hem bol etli bir koç aldık, sonra koçu besledik. Koça “koçum” diyorduk.** Ertesi gün kurbanın gözlerini bağladılar. **Kardeşim Esat ile benim de alınma kurban kanı sürdüler. Babaannemlerle Kırıkkale’de hep birlikte et kavurması yaptık, yedik, çok lezzetliydi. Aslında kurbanda hem kendimiz et yiyoruz hem fakirlere dağıtıyoruz böylece hem sevap kazanıyoruz hem de kurban cennete gidiyor...** (Emirhan Başar, 2003) Hepsi kınalanmasa bir kısmı kınalı satılıyordu, koçunu çok seven sahipler kınalıyordu. **Bu yıl da kurbanlık koç aldık, 2 ay sonra kesilecek ona bakıyoruz.** Mehmet amcamlarla kestiğimiz kurbanda hayvanın kanı yere akıyordu köpekler etrafta onun kanını içmek istiyordu. **Hayvan satılırken sakat olmamasına dikkat edildiğini duydum bi de 2 yaşında olması lazım, bir de hayvanın bıçak gösterilmemesi korkutulmaması gerekir.** Geçici pazarlar var, hafif çit çakılıyor, satıcılar kilosunu fiyatını söylüyorlar, hayvanlarını överek satıyorlar. (Zeki Başar, 2007)

Sonuç olarak, Kurban Bayramının birinci ve ikinci sözlü kültür ortamında halk belleğinde nerede durduğunun ve tespit edildiği bu bölümde, geleneksel bağlamda Kurban Bayramı ile kent ortamında gerçekleştirilen Kurban Bayramına odaklanılmıştır. Dikkat çeken durum, ikinci sözlü kültür ortamında yapılan derlemelerde Kurban Bayramını olumsuzlayanların daha aktif olduğudur. Birinci sözlü kültür ortamında yapılan derlemelerde geleneksel bağlamda yapılan Kurban Bayramlarına özlem duygularına yer verilirken yer yer olumluyanlar tarafından da özeleştirilerde bulunulduğu görülmektedir.

Her iki alanda yapılan derlemelerde Kurban Bayramına dair belleğin “görmek, tatmak, koku, işitmek ve hissetmek” duyuları üzerinden güçlü argümanlar oluşturacak şekilde anımsandığı tespit edilmiştir. Ayrıca her iki alanda yapılan derlemelerde geleneksel Kurban Bayramına dair anıların daha uzun ve detaylı aktarıldığı, kentteki kurbana dair ise daha yüzeysel bilgi verildiği söylenebilir.

“Kurban Bayramı”na dair özellikle birinci sözlü kültür ortamından yapılan derlemelerde, kaynak kişilere yöneltilen sorulara kaynak kişilerin verdikleri yanıtlar geleneksel bağlam ile Kurban Bayramına dair anıların özdeşleştiği gerçeğini

ispatlar niteliktedir. Kaynak kişilerin büyük bir kısmı, Kurban Bayramına dair uzak geçmişe yani çocukluklarına dair anıları anlatmıştır. Bu anılarda geçen çarpıcı ifadeler bu düşünceyi desteklemektedir: “Zaten çocukluğumdaki kurbanı hatırlıyorum. Müstakil bir evde büyüdüğümüz için babaannemle bizim teraslarımız vardı ve hep aynı yerde kesilirdi...”, “Heh küçükkene geçelim.... Köye geçeyim mi orada daha çok anım var... Toplu kesim yerleri ile bunlar artık azaldı...”, “Çocukluğumda yaşadığım kurbanları kente yaşayamadık”, “Bir kere mezbahada kestirdik, bir daha istemedik, incitiyorlardı hayvanları hem yalap salap hızlı hızlı etini kemiğini sakın sakın ayırmadan bitiriyorlardı...”, “...Onları ayrı özellikle de kanını akıttığımız kuyuya gömerlerdi. Benim hâlâ içim sızlar kurban kemiklerini çöpe atacağımız zaman içim sızlar, biz böyle gördük burada gömecek yer yok...”, “Siirt’te lojmanlarda eşim arkadaşlarıyla ortak kurbanı giriyor, lojmanın futbol sahasında kesiyoruz, çoluk çocuk, tüm lojman hep birlikte....”, “Nasıl kesecek ki insanlar beş katlı apartmanda”, “Şimdi suçluluk duyuyorum çocuklarıma bu duyguları yaşatamadığım için, kıyafet için heyecanlanmıyorlar, tüketmeye hep bir şeylerin alınmasına alışıklar. Çocuklar annelerinin stresle tek başına temizlik yapışına şahit oluyorlar ya da arife öğleden sonrasında başlayan çileli bir yolculukla. Ne kurbanlıkla oynuyorlar, ne de tek başlarına şeker toplayabiliyorlar etraf çok tehlikeli ve alınına kan da süremiyoruz. Sadece kız olan yeğenlerime kına yakıyoruz o da bir araya gelebilirsek. Bayram gezmelerinde de büyüklerin sohbetlerinden sıkılıyorlar, tek devam eden şey harçlık ve belki de yemekler, hamburger, patates ve makarnaya ve sürekli çikolata yemeye alışık çocuklar için de kavurma ve baklava tercihleri arasında yer almıyor. Bayram anıları yok ve onlar için bayram sözcüğü bir anlam ifade etmiyor ki kendi çocuklarına anlatacak anıları olsun...”, “Seyitgazi Ada Mahallesi diye köyde kesiyoruz, kurbanımızı kesme kolaylığı olduğu için. Kestiğimizi asabiliyoruz, dolap sıkıntısı olmuyor...”, “Şimdi şehirde nerdeee kurbanı görelim. Eşim memlekete ailesine söylüyor, vekâlet veriyor. Kurban eti gelirse gelir gelmezse gelmez. Konu komşu da et getirmiyor...”, “yaşadığım bayramlar köyümüzde kaldı. Allah nasip ederse o güce sahip olursam, kurban bayramını çocuklarımla tekrar köyde yapayım”, “Gecekonduda sabaha kadar başında beklerdik, severdik beslerdik, üzülürdük, ama kentte çocuk bunları yaşayamıyor...”, “Unutamadığım bi anım var kurbanı dair...”, “ Elöpme tabi ki devam ediyor ve büyükler küçük çocuklara hala cebinden çıkarıp harçlık verirler ama şeker toplayan çocuk kalmamış artık hiçbir yerde, aileler galiba korkudan

göndermiyorlar artık...”, “Kurban köyümüzde kesilir, babaannem öldükten sonra kurbanı artık hazır kesilmiş alıp geliyorlar...” Buradaki ifadelerden yola çıkarak kentsel mekânın halkın belleğinde Kurban Bayramı ritüelini yaşayışını ve algısını değiştirdiği çok net bir şekilde görülmektedir. Eşikteki nesil olarak da çalışmada adlandırılan bu nesil, çocukluklarında Kurban Bayramını geleneksel bağlamında yaşamış, şimdi ise kentsel bağlamda Kurban Bayramı ritüeline adapte olmaya çalışan, uyum sağlarken de zorluk çeken ve arada kalan, kendi çocuklarının kurbanı dair kendi çocukluklarında yaşadıkları anılara sahip olamayacağı bilincindedir.

Birinci ve ikinci sözlü kültür ortamındaki derlemelerdeki ortak nokta, toplumsal hafızanın geleneksel mekândaki Kurban Bayramına dair anı ve anekdotların fazlalığı ve geleneksel mekândaki Kurban Bayramlarına yönelik eleştirinin azlığıdır. Geleneksel mekânda anı ve anlatıların zenginliği dikkat çekerken kent mekânında ise daha sığ ve kalıplaşmış, ritüel etrafındaki uygulamaların kaybolduğu bir eylem ve söylem karşımıza çıkmaktadır.

Geleneksel bağlamda Kurban Bayramı öncesi hazırlıklar, kurbanlık hayvanın satın alınma süreci ve bu süreçte oluşan ve yöresel olarak adı değişen “çobansalık”, “çılбір”, “çoban parası”, “bağ parası”, “yular parası” gelenek, kurbanlık hayvanın eve getirilme ve bu süreçte çocukla kurbanlık hayvan arasında kurulan duygusal bağ, kurbanın kınalanması âdeti, kurbanı tuz yalatma, kurbanla helalleşme, kurbanlık hayvan kesilirken dikkat edilen dini ve insani uygulamalar, kurban eti ile oruç açma, mezarlık ziyareti, vekalet verilirken namaz kılma, kurbanlık hayvanın-büyükbaş ise- çoğunlukla 7 hisse kesilmesi ve 7 kişiye dağıtma düşüncesi; ihtiyaç sahibine, akrabaya, komşuya özellikle de dul kadına, bazı yörelerde çocukların oklava ya da fındık çubuklarına et asma şeklinde kurban etinin dağıtılması yardımlaşma toplumsallaşma; kurban derisinin cami, kuran kursu, THY, LÖSEV gibi kurumlara bağışlanması, kurban kesmeyip vekalet yoluyla çeşitli kurumlara bağışta bulunmak, Kurban Bayramında kızlar bayramı, gencer, salıncak gibi eğlenceler, bayrama özgü tatlar yapılan yemekler, nişan koçu âdeti, kurban kanının kutsallığı ve çocukların alınlarına sürülmesi, kurbanda yağmur yağacağı inanç, kurbanlık hayvanın halk hekimliği ile inançlar, kurbanlık hayvanın sıratla binek olacağı inancı, kurban et ve kemiğinin kutsallığına dair

inançlar, kurbanla Hz. İbrahim ve Hz. İsmail kıssasının aktarımı, kurbanla dair oluşan “kör şeytan”, “Kurban eti ne kediye ne köpeğe”, “Nasipsiz köpek kurbanda dağ başında dolanır”, “Kurban ekmeğiyle köpek tavlanmaz” gibi deyim ve atasözlerin oluşması gibi birçok kültürel kod ve değer yaşatılırken kentsel mekânın kurbanla dair bu inanç ve geleneklerin yaşatılması ve aktarılmasında pasif bir görev üstlendiği görülmektedir. Zira kentsel mekândaki kurban geleneği, geleneğin aktarıcısı kuşakların birlikte iş yapma ve bu kültürel kodu aktarma imkanını ortadan kaldırmaktadır. Başlangıcından sonuna kadar dede torun, karı-koca hep beraber ritüelin her alanında aktif rol üstlenirken kentsel mekân iş bölümünü daha keskinleştirmiştir. Evin büyük erkekleri sadece toplu kurban kesim merkezine gitmekte, kadınlar ve çocuklar-çoğunlukla- evde beklemekte, Kurban Bayramının bayram olduğu siyah poşetlerin içinde etlerle eve dönen evin erkeğinin gelişinden anlaşılmaktadır.

Kurban bayramını gerek birinci gerekse ikinci sözlü kültür ortamında olumsuzlayanlar temelde, meseleye çevre kirliliği kötü görüntü ve koku, ibadetin gösterişe dönüşerek maksadına hizmet etmediği, insanların hayvan haklarına aykırı davranışları üzerinden söylem geliştirmektedirler. Kurban Bayramını hem olumlulayan hem olumsuzlayanlar birleştikleri ortak nokta, Kurban Bayramına dair anılarının “görmek, tatmak, koklamak, işitmek ve hissetmek” duyuları üzerinden karşılıklı argümanlar geliştirerek savunmaya geçtikleridir. Kurbanla dair toplumsal bellek neyi nasıl anımsar diye sorduğumuzda, anımsayanların baktıkları bakış açısının tartışmalara yön verdiği görülecektir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kurban; tanımı, miti, yeri, zamanı, çeşidi, amacı, uygulanma şekli, işlevi içinde yer aldığı kültürlere göre değişen ama anlamında her zaman bir feda etmeyi barındıran, üzerine farklı teoriler üretilen insanlıkla yaşıt kabul edilen bir ritüeldir. Aynı mitten aynı inanç kaynaklarından beslenen kurban ritüeli, farklı toplumlarda inançsal yönünü korumakla birlikte, toplumların kültürel kodları ile zenginleşip çeşitlenebilir. Türkiye’de kurban bayramı ritüelleri inançsal kaynağını İslamiyet’ten almış, Türk toplumunun kültürel kodlarıyla zenginleşip çeşitlenmiştir.

Hız. İbrahim’e dayanan kurban ritüelinde Anadolu’da kurbanın hazırlanışı sırasında gerçekleşen ritüellerde Hız. İbrahim’in kurban mitinin etkileri hissedilir. Mitte Hız. İbrahim, Hız. Hacer’e Hız. İsmail’i yıkamasını, güzelce giydirmesini ve kınalamasını söyler. Mitin her varyantında bu ifadeler yer almasa da kurbanın Hız. İsmail’in yerine olduğu her uygulama da sezilir. Kurban çok özel muamele görür. Kurban “Hız. İsmail gibi” yıkanır, kınalanır ve süslenir. Bu işlemi Hız. Hacer’in yaptığı gibi kadınlar gerçekleştirir. Kurbanın gözü bağlanır, bu işlemi Hız. İbrahim’in yaptığı gibi erkekler gerçekleştirir. Çocuk ise alınına kan sürülerek, Hız. İsmail’in rolünü üstlenir. Böylelikle kına, süs ve özellikle göz bağı gündelik anlamı dışında bir anlam kazanır. Sadece kutsal olanın anlatılıyor olması, mitin korunması işlevsel açıdan yeterli midir? Ritüelin Hız. İbrahim mitinin bağlamı dışında anlatılması kurban ritüelinin korunduğu anlamına gelmez. Bağlamında anlatılmayan mit tek başına tam olarak dinleyicilerine ve anlatıcısına aynı hissiyatı veremez ya da sadece kurban ritüelinin sosyal olma yönü korunmuş olursa kurban ritüelinin sadece bayram, kısmını ön plana çıkar ki bu da ritüelin tam olarak korunduğu anlamını taşıyamaz. Ritüellerin korunması bağlamında bakıldığında, kurbanın kentte ev mekânında gerçekleşmemesi sadece kurbanlık hayvanın evde kesilmemesi olarak okunamaz. Kesim yeri ve kültür aktarımı arasında sıkı bir bağ vardır. Ritüel mekânının değişmesi ritüelin özünü değiştirmekte ve aktarımına ket vurmaktadır. Mekânın ritüellerin devamlılığını sağlama işlevini yerine getirebilmesi bağlamında koruması belki de ritüellerin korunmasında en belirleyici rolü oynamaktadır.

Günümüzden Hz. İbrahim'in kurban jestine dek her kurban zamanı, ritüel mitte anlam kazanmış ve kurbanı gerçekleştirenler sembolik olarak İbrahim'i taklit etmiş, bir nevi İbrahim'in yerine kendilerini, İsmail yerine oğullarını düşünmüşler ve kurbanı bu içsel yolculukla gerçekleştirmeye çalışmışlardır denilebilir. Hz. İbrahim'in kurban mitinden esinlenerek oluşturulmuş resim, şiir, film gibi sanat eserleri ile Dünya'daki diğer örneklerle karşılaştırılarak uygulamalı halkbilimi açısından çalışılabilir. Kurban olmayı koça devreden İsmail, gözündeki bağı da devretmiştir. Toplumsal bilinçaltında bağı kurbanın İsmail'den koça devredilmesi mitinin barındığı düşünülebilir. Gözbağının sembolleşmesi üzerine halk bilimsel, politik, psikolojik çalışmalar yapılabilir.

Anadolu'da paylaşma, mezar ziyareti, kurbanı ortak kesen ailelerin bir araya gelmesi, alına kan sürülmesi gibi uygulamalarla sosyolojik ve psikolojik açıdan önemli bir yere sahip olan kurban ritüeli; kent kurgusunda kentin kirletilmesi, hayvanlara eziyet edilmesi, çocukların vahşete şahit olması gibi anlamlar yüklenerek olumsuzlanmış ve kentin dışına ya da toplu kesim yerlerine taşınmıştır. Ritüel, evin bahçesinden mezbahaya taşınırken içi boşalmış, sadece et elde etme algısını doğurmuştur. Kurban bayramlarının trafik kazaları, tatil planları, acemi kasap görüntüleri ve akan kan görüntüleri özdeşleştiği görülmektedir.

Türkiye'de kurban geleneğinde babadan oğula aktarılan kesim yöntem ve tekniklerinin devam ettiği ancak giderek azaldığı bunun yerine kasapların tutulduğu ya da tanıdıklara rica edildiği; gazete ve televizyonlarda yer alan haberlerin çocukların bayram gezilerine kısmen kısıtlama getirdiği tespit edilmiştir. Büyükşehirlerdeki toplu kesim yöntemlerinin geleneksel mekânları da etkilemeye başlasa da, eski bayramları yaşamak isteyenlerin kentten köye seyahat ettiği, gelenekselde kurbanla ilgili inanç ve tutumların uygulama ile çatışmadığı saptanmıştır.

“Kurban kesim merkezleri, çağdaş kent içinde kurban kesimini ötekileştirilen, onu toplum dışına iten bir yaklaşımla ortaya çıkmıştır ve kurbanı bir aile ritüeli olmaktan çıkararak, geçici mezbahalarda ve sağlıksız koşullarda et üretimi biçimine dönüştürmüştür. Böyle sürdürülürse, gelecek kuşaklar arasında kurban kesimi Avrupa'daki gibi bir “azınlık ritüeli”ne dönüşebilir. (Oğuz, 2013: 165).

Kurban bayramı, kurban kesenler için sıkıntılı ve stresli günlere dönüştüğü, ritüelin bağlamı ile birlikte içeriğini ve anlam dünyasını kaybettiği ve et üretim alanına dönüştüğü tespit edilmiştir. Kurban, kent dışına toplu mezbahalara taşınması kararı alınırken kurbanın kültürel boyutu göz ardı edilmiştir. Oğuz'un da ifade ettiği gibi "Uygulamalı halk bilimimin kurban özelindeki kültürel uygulamalar ile kent arasında geliştirmesi mümkün olan öneriler ne yazık ki Türkiye'de öngörülemediği. Birçok alanda olduğu gibi kentin inşasının kültüre göre yapılması konusu önemsenmiş, halk bilimciler de uygulamalı halk bilimi çalışmalarının Türkiye'de gelişmemesi nedeniyle bu konuda uygulanabilir modeller geliştirememiştir." (2013:166). Kurban için kurulan komisyonlarda kültür alanında çalışan bireylere yer verilmediği görülmüştür. Komisyonca kurbanın "hijyen, sağlık ve ibadet" yönü ön plana çıkarılmış, ritüel kısmı yok sayılmıştır. Kentte hayvan satış merkezleri, kültür üretim ve aktarım mekânı olmuş; ancak mezbahalar kültür tüketim mekânı olmuştur. Kentleşme, diğer ritüellere ve kültür aktarımına ket vurduğu gibi kurban ritüeline de ket vurmuştur. Kurban bayramı öncesi ve sonrası yaşanan ritüeller kentte ortadan kalkmış, mekanik bir eyleme dönüşmüştür. Geleneğe açılmayan mekânlar, "kurban ritüeli" ikilisinin ritüel kısmını atmış, kurban kısmını bırakmıştır. Bu ayrılmadan dolayı tören özelliği gitmiş yerine vahşet imajı kalmıştır. Kurban, kadınların ve çocukların dışlandığı bir et üretim etkinliğine; her yıl medyada ve bireyler arasında kültürel çatışma alanına dönüşmüştür. Şükran Gününü, Noel'i olumlayan kentin, Kurban Bayramını olumsuzladığı görülmüştür. Tüm bu çıkarımlardan hareketle kurbanın vekâlet verilebildiği gibi ritüelin de vekâlet verildiği düşünülebilir.

Arife günü bir diğer eylem de "arife suyu"dur. Arife günü sular kutsal kabul görür. Arife günü banyo yapmanın boy uzatacağına dair bir inanç da vardır. Kurbanın kutsallığının suya da geçtiği görülür. Arife suyu ile ilgili çalışma yapılabilir.

Alışveriş Merkezlerindeki bayram eğlenceleri ile geleneksel bayram eğlenceleri karşılaştırılabilir.

Günümüz kentinin yeni ürettiği ritüeller kültür endüstrisi ve göstergebilim açısından çalışılabilir.

Tüketim toplumu ve kültürü kapsamında kurban ritüeli (artık değerlin tüketimi, israf ekonomisi vb.) derinlemesine çözümlenebilir.

Minyatür, sinema afişleri, halı, tepsi üzeri resimler, kurban kartpostalları “resme yansıyan gelenekler” bağlamında kültür çözümlene çalışmaları yapılabilir.

Ritüel merkezli sembollerin kuşaktan kuşağa aktarılması ancak ritüelin gerçekleştirilmesiyle ve ritüele tüm kuşakların dâhil edilmesi ile mümkündür. Geleneksel mekânda kurbanın kanı hayat sıvısı olurken, kent mekânında vahşeti sembolize ettiği gözlenmiştir.

“Ritüeli olmayan toplumun ne demek olduğunu öğrenmek istiyorsanız New York Times’ı açıp okuyun. Medeni toplumda nasıl davranılması gerektiğini bilmeyen genç insanların yok edici ve şiddete dayalı eylemlerini içeren günlük haberler. Toplum onlara kabilenin, toplumun bir üyesi olmalarını sağlayacak ritüeller sunmuyor (Campbell ve Moyers, 2013 : 27).Ritüeller kentsel dönüşümle ve medyanın etkisi ile yeni bir şeye dönüşüyor: mekanik bir şey. Çocuğun ilk dış çıktığında konu komşu toplanıp dış gölgesi yapmak yerine pastaneler ya da organizasyon şirketleri kızsa pembeli erkekse mavili dış şeklinde pastalar ve süslemeler, instagram, facebook, twitter gibi sosyal paylaşım sitelerine yaraşır şekilde hazırlıyor. Dolayısıyla sosyal paylaşımı dış gölgesini birlikte hazırlayarak değil de sosyal ortamda paylaşım yapılarak ritüel gerçekleştirilmiş oluyor. Günümüz toplumu, ritüellere yeni bir işlev yeni bir anlam dünyası ekliyor: narsistik ritüeller. Kurban ritüelinin ötekileştirilmesinde bu dönüşümün de etkisi vardır. Ritüellerin genelinde paylaşımdan çok görsellik ön plana çıktığından kınalı koçlar, kanlı etler görsel olarak etki yaratmayacağından ya da manevi olarak “ben iyi ve lüks yaşıyorum” imajını veremeyeceğinden ritüeli gözler önünde yaşamaya gerek yoktur ancak kurban kavurması -hazır kesilip, pişirilip gelmiş sofraya konmuş- ritüelin yaşanan ve sosyal medyada paylaşılan kısmıdır. Kan görme kültürünün dönüşümü, kesimin görülmediği et yeme sürecinin başlaması, sosyal medya, kentleşme gibi daha birçok neden kurban bayramı ritüelin sadece birkaç kısmının yaşamasına olanak sağlamış, ritüeli mekanik, teknik bir duruma dönüştürmüştür.

Tüketim kültürüne, hazır gıda tüketimine alışan, üretmeyi unutan ev halkı için kurban da marketten kavanoz reçel alma alışkanlığı ile özdeşleşebilir. Sadece şehir içinde yasaklanmasından ya da uygun mekânlar olmamasından değil, değişen dönüşen ev şeklinin adım adım aile içinde yaptığı kültürel değişiklikler, yaşamsal dönüşümler ve alışkanlıklar da mezbahada kesimin tercih edilebileceği tahmin edilmektedir.

Oğuz'un da ifade ettiği gibi "Çağdaş kentin kurban bayramını bir aile ritüeli olarak yeniden ele alması ve uygulanabilir çözümler üretmesi gerekmektedir. Kent kirlenmesine dayalı, ritüel yasaklaması toplum barışı açısından sağlıklı bir çözüm değildir. Domates veya bira festivalinde veya yumurta bayramında kent nasıl kirleniyor ve belediyeler nasıl temizliyorsa, kurban bayramında da aile ritüelinin yaşamasını sağlayacak bir yol bulunabilir. Kar yağdığı, sel bastığı zaman belediye nasıl olağan üstü hazırlıklar yapıyor, etrafı yolları temizliyorsa, Kurban Bayramına da böyle yaklaşmalıdır. Semt pazarları kurulan sokaklarda pazarcıların bıraktığı atıkları belediyeler nasıl temizliyorsa, kurban atıklarını da öyle temizleyebilir" (2013: 165).

Yeni kurgusu olan kurban pazarları âşıklık geleneğini de içine katmış, yılda bir ay köy oluşturan kurban satıcılarının köyle birlikte köyün kahvehanesini hatta âşık kahvehanesini de getirmiştir.

Tatillerde uzun zamandır görülmeyen büyüklerin ziyaret edilmesi, ailelerin birlikte zaman geçirmesi, kentten köye doğru bir yol izlerken günümüzde tatil kavramı beraberinde yalnızlaşmayı, toplumsallaşmanın ötesinde bireyselleşmeyi, "tek başına kalıp kafa dinlemeyi", kalabalıklardan kaçmayı ifade etmektedir. Tatil dönemlerinde aile ziyaretleri yerine çekirdek ailelerin kendisi kentten turistik yerlere attığı bağlamlara dönüşmektedir.

Ritüelin Hz. İbrahim mitinin bağlamı dışında anlatılması kurban ritüelinin korunduğu anlamına gelmez. Bağlamında anlatılmayan mit tek başına tam olarak dinleyicilerine ve anlatıcısına aynı hissiyatı veremez ya da sadece kurban ritüelinin sosyal olma yönü korunmuş olursa kurban ritüelinin sadece bayram kısmını ön plana çıkar ki bu da ritüelin tam olarak korunduğu anlamını taşıyamaz. Ritüellerin

korunması bağlamında bakıldığında, kurbanın kentte ev mekânında gerçekleşmemesi sadece kurbanlık hayvanın evde kesilmemesi olarak okunamaz. Kesim yeri ve kültür aktarımı arasında sıkı bir bağ vardır. Ritüel mekânının değişmesi ritüelin özünü değiştirmekte ve aktarımına ket vurmaktadır. Mekânın ritüellerin devamlılığını sağlama işlevini yerine getirebilmesi bağlamında korunması belki de ritüellerin korunmasında en belirleyici rolü oynamaktadır.

Mitin içeriğinin korunduğu ama hayvan kurbanından çok insan kurbanına doğru evrildiği, Hz.İsmail olma yönünün daha sık kullanıldığı görülür. Ritüel bağlamında yeri olan mitler, ritüel olmadan kullanıldıklarında ritüelin korunması için yeterli olmayabilirler ancak ritüelin varlığının hatırlatıcısı olarak işlev görürler.

Kurban bayramı ritüelleri, diğer toplumlardaki Şükran Günü, San Fermin, La Feria gibi ritüellerle medya, kültür endüstrisi, kültürel bellek, mitoloji, gelenek aktarımı esas alınarak halk bilimsel açıdan karşılaştırmalı çalışmalar yapılabilir.

Geleneksel mekânda bayramda kesilen kurbanın kanı; koruyucu, arındırıcı, sağaltıcı, kutsallığı taşıyıcı gibi özelliklere sahip olduğuna inanılırken, günümüz kentinde ve toplumunda vahşeti, şiddeti simgelediği görülmüştür. Ritüeller ortadan kalktığında simgelerin de anlam kaybına ya da değişimine uğradığı saptanmıştır. Simgeler kültürel belleği tetikte tutar ve simgeler içinde yer aldıkları ritüellerle geleceğe taşınabilirler. Ritüelin eksikliği simgenin anlam zedelenmesine kültürel belleğin halkalarının kopmasına kültürel kodların yok olmasına yol açmaktadır.

Dikey mimariye dönüşen kent içinde git gide daha çok eğretilişen ya da eğretilen kurban bayramı ritüellerine dinler tarihi, medya, iktisat, sağlık, veterinerlik, çevrecilik, sosyoloji, psikoloji gibi farklı disiplinlerden; sinema filmi, reklam filmi, karikatür, fotoğrafçılık gibi sanat dallarından farklı sorular ve çözümler gelmiş, sonuç olarak evde kurban kesimini olumsuzlayan ortak bir tablo çıkmıştır. Bu disiplinler ve sanat dallarının kent kurgusunu sorgulamadığı, kurbanı sorguladığı tespit edilmiştir.

Kurban pazarının, akşamları çok farklı yöreden gelen insanların bir arada oturdukları dertleştikleri yiyecek ve içeceklerini paylaştıkları bir ortama, bazen de politik konuşmaların hararetlendiği riskli bir alana dönüşüverdiği gözlemlenmiştir.

Gelenekte evin kadını tarafından Hz. İsmail gibi süslenmesi niyetiyle kurban takılan kurdele ve boncuk, kurbanın daha iyi pazarlanması niyetiyle takılan bir imgeye dönüşmüştür.

Yeni kurgusu olan kurban pazarları âşıklık geleneğini de içine katmış, yılda bir ay köy oluşturan kurban satıcılarının köyle birlikte köyün kahvehanesini hatta âşık kahvehanesini de getirmiştir.

Türkiye'nin değişik yerlerinden gruplar (aynı köylüler, kardeşler, kuzenler...) halinde gelen, ticaretin yapıldığı bir küçük köye dönüşen kurban pazarlarında öfke patlamalarının yaşanması da an meselesi olabilir. Zorluklar içinde bir ay geçirmeleri; gerginliğe neden olduğu gibi birbirlerine daha sıkı bağlanmalarını da sağladığı görülmüştür. Âşıklar da burada hakem ya da içte tutulanların dışı vurucusu işlevini üstlenmişlerdir.

Görüldüğü üzere tozlu yollardan geçilerek gidilmek zorunda olunan kent kenarlarında bazen kentin ortasında kurulmuş, kurban alıcılarının bir günlüğüne ya da birkaç saatliğine uğradığı kurban pazarlarında uğrayanların fark edemediği ayrı bir dünya da vardır: kentin içine ya da kenarına kurulmuş, ortalama 300- 400 haneli, evin hanımının ve çocuklarının olmadığı küçük köyler. Bu köylerin olumlu yönü kültür üretmeleri, hayvan pazarlığı geleneğini sürdürmeleri, satıcılara hayvanlarını satabilecekleri müşteri kapasitesi sağlama, alıcılara her fiyata kurban seçeneği sunmalarıdır. Olumsuz yönleri ise teknik açıdan bakıldığında hayvan hastalıklarının çabuk bulaşabilme riski, satıcıların duş, tuvalet, uydukları yer bakımından sağlıksız ortamda bulunmaları gibi yönler; kültürel açıdan olumsuz yönü ise hayvan kesilene dek burada alıkonulması. Bu durum alıcı için avantaj, belediyeler için reklam nedeni gibi görülebilir, ama önceden de değinildiği gibi kurbanlığın bağlamından koparılması ile ritüelin önemli bir yönü eksik kalmaktadır. Geleneksel kurban bayramı ritüelinde çocuğun en önemli üstlendiği rol, kurban kesilene kadar kurbanla vakit geçirmesi, oynaması süslenmesine yardım

etmesidir. Eve getirilmeyip, hayvan pazarında bekletilen kurbanla gelecek kuşaklara ritüeli aktaracak çocuğun elinden rolü alınmıştır.

Köy köy gezen âşık, artık kurban pazarı kurban pazarı gezmektedir. Dolayısıyla kentın bayram hazırlık süreci bir gündür. Ritüelin manevi ve kültürel havasına girebilecek kadar ne zaman vardır ne de bunlara yönelik eylem. Kentli aileler, kurban bayram hazırlığı, tüketim kültürünün etki alanında yaşadığı saptanmıştır.

Bahçeli tek katlı kültür üretim mekânı olan evlerden et üretim mekânı olan mezbahalara taşınan kurban, kültür üretim vasfını yitirmiş et üretim vasfına dönüşmüştür.

Kaçan boğaları yakalamak için son derece teknik donanımla kurulmuş aynı renk kıyafetleri giymiş Kurban Yakalama Timi, İzmir'de hayvan sever derneklerin oluşturduğu uygun olmayan yerlerde kurban kesenleri, kaçan kurbanlıkları yakalamak için hayvana eziyet edenleri fotoğraflayarak ya da videoya çekerek ihbar eden Kurban Timi kurbanın kendi içinde yeni yeni üretim ilişkileri ağı çıkarttığıнын göstergesidir ve bir anlamda trajikomiktir. Önde kaçan bir boğa, arkada Kurban Yakalama Timi, onların ardında da kurbanı yakalamak isteyenleri yakalamak isteyen hayvan severlerin kurduğu Kurban Timi görüntüsü akla gelir. Kent, kurban bayramının sosyokültürel sonuçlarını, yarattığı olumlu atmosferi bir kenara bırakıp şehrin kirletilmeden bayramın geçirilmesi açısından kurbanı kurgulamıştır.. Dolayısıyla özünde paylaşmayı barındıran bayramın çatışma alanına dönüştüğü görülmüştür.

Büyükler kurbanlarına camekândan ya da bariyerden baktığı gibi çocuklar da bayram öncesinde anaokulu aktivitelerinde kartondan yaptıkları kurbanlara dokunmaktadırlar. Diğer sosyal paylaşımların sanallaşması gibi kurban da sanallaşmıştır, Kurban artık bir SMS kadar uzaktadır. Aracı kurumlara vekâlet yoluyla kurban kestirilmesi; kurban etinin paylaşılmaması ve birlikte tüketilmemesi neden olmuş, kurban bayramının bireyler ve aileler arasında sosyal bağ oluşturması işlevinin yok olması sonucu doğurmuştur.

Kolaylık ve hijyenin ön plana çıktığı bu tarz kampanyalarda ritüel açısından dikkat çeken detaylardan biri, koyunun cinsinin söylenmesinin yeterli kabul edilmesi, koyunun görülerek dokunularak seçilmemesi, kurban pazarlığının yapılmaması, kurban kemiksiz geldiği için, gelenekteki gibi kemiklerinin gömülme gibi işlemleri düşünmenin de ortadan kalkması ve en dikkat çekici detay da hisse paketinde ortakların birbirini tanımaması ve hiç görmemesi, dolayısıyla paylaşma, yedi ailenin ortalama otuz kişinin bir ritüel etrafında toplanma nedeni ortadan kalkmış olmaktadır.

İnsanı yok sayan anlayış uygulama modeli olarak kabul edildiğinde de merkezine insanın inancını ve mistik dünyasını, kültürel birikimini taşıyan ritüel uygulanamamakta, işlevselliğini yitirmiş olmaktadır. İçi boşaltılan kurban ritüelinin öyküsü kurban bayramında aktarılmamakta, metafor karşılığını bulamamaktadır. Kent, kurban ritüelini gerçekleştirecek ailelere seçenekler sunmakta, aileler tercih yapmaya zorlanmaktadır.

Eski ile yeni bayramları mukayese eden anılar, geçmişe özlem, köy ve kent bağlamının kurban ritüelindeki değişim ve dönüşümdeki yeri, kurbanlık hayvanla çocuk arasında kurulan duygusal bağ, üç kuşağın kurbandaki görev dağılımı ve birbirleriyle ilişkisi, çocuklar için kurban bayramını hatırlamada öncelikli kişinin dedeler, öncelikli mekânların bahçeli evler ve son olarak da hayvanla aralarındaki duygusal bağ üzerinden anımsandığı söylenebilir.

Yukarıda geçen bilgilerden hareketle sanal ortamda Kurban Bayramını olumsuzlayanların gerekçelerini şu şekilde maddeler halinde özetlenebilir:

16. Kent mekânının kurban kesimi için uygun olmaması,
17. Kesilecek hayvanı satın alınıp kesilene kadar yapılan işkenceler, hayvan haklarına aykırı görülmesi
18. Kurban bayramının gösteriş olarak görülmesi
19. Kurban kesimi esnasında oluşan çevre kirliliği
20. Kurbanlık hayvanla çocuğun duygusal bağ kurup sonra çocuğun kurbanın kesimine şahit olması, çocuğun psikolojisine olumsuz etkisinin olması

- 21.Kurban bayramı geleneğinin ilkel, çağdışı görülmesi, 21. asra yakıştırılmaması
- 22.Ülkedeki turistler için izahı güç olması
- 23.Kurban bayramının amacına hizmet etmediği, etlerin fakirlere dağıtılmadığı düşüncesi
- 24.Kurban bayramının haber bültenlerinde vahşet olarak takdimi
- 25.Kurban bayramında meydana gelen trafik yoğunluğu ve buna bağlı trafik kazaları
- 26.Dini inanç olarak ibadetin göstere göstere yapılmaması gerektiği düşüncesi
27. İslam dininin emri olduğu için (Tanrı istediği, sevap olduğu, cennete gitmeye vesile olacağı düşüncesi vs.)
- 28.Kurban bayramının ikiyüzlü bir ibadet olarak görülmesi
- 29.Kurban bayramındaki görüntülerden dolayı vejetaryen olanların bakış açısı
- 30.Kurban Bayramının içinin boşatılması ve turistik tatil anlayışına dönüşmesi

Kurban Bayramı olumlulayanların yaklaşımı kurbanı olumsuzlayanlara cevap niteliğinde olup şu açıdan meseleye yaklaştıkları söylenebilir:

- 16.Kurban Bayramının hayvan haklarına aykırı olduğunu düşünenleri iki yüzlülükle suçlarlar,
- 17.Diğer zamanlarda da hayvan kesilmiyor, onların nasıl kesildiğini bilme şansımız yok fakat Kurban Bayramında bunu görebiliyoruz
- 18.Hayvan katliamı olarak görmek adil değil, yardımlaşma ve paylaşma amaçlanmaktadır
- 19.Kurbanlık hayvana yapılan işkence ya da çevre kirliliğinin bireysel bir sorun olduğu ritüelin ve toplumun geneline mal edilmemesi gerekliliği, yanlış örneklerin genele mal edilmemesi
- 20.Kurbanda çevre kirliliğinin olduğunu söyleyenlere, Allah tarafından yağmur yağdığı ve çevreyi yıkayıp temizlediği fikri
- 21.Kurban bayramında akraba, komşu ziyaretlerinin olması toplumsal iletişim, kaynaşma
- 22.Kurban bayramında ibadet ile ruhların arınması temizlenmesi

23. Kurban Bayramının hayvan haklarına aykırı olduğunu söyleyenlere İspanya'daki boğalar örneğinin verilmesi, İspanya'dakinin turistleri çekerken kurbanın turistlere izah edilme gerekliliği,
24. Kurbanı gösteriş görüp eleştirenlere, ibadetin gizli olmaması gerekliliği, tıpkı diğer namaz, oruç vs. gibi.
25. Köy ve kentte kurban kesim işleminin farklı olduğunun farkında olup, kentteki sorunların insanlardan değil Belediye'den kaynaklandığını savunanlar
26. Kurban bayramının âdetimiz, geleneğimiz olması
27. Kurban bayramında hayvanlara işkence edilmediğini (gözlerinin kapatılması ve profesyonelce kesilmesi düşüncesi)
28. Kurban bayramının çocuğun psikolojisini bozmadığı, çocuğun kuşaklar arası geleneği yaşayarak anı belleğine sahip olması, dede-torun ilişkisi yanında kurbanlık hayvan ile çocuk arasında kurulan duygusal bağ.
29. Kurbanın başının kesildiğini gören özellikle erkek çocukların güçlü olacağına dair inanç.
30. Kurbanın dini, İslami bir ibadet olduğu düşüncesi, sevap olması, cennet düşüncesi.

Bu çıkarımlardan hareketle Kurban Bayramı'nda olumlu ve olumsuz bakanların kendilerince argüman geliştirdikleri ve bazı konularda sanal ortamda atıştıkları tespit edilmiştir. Dikkat çeken önemli bir durum her iki bakış açısının da kendi penceresinden diğerlerini "ikiyüzlülükle" suçlamalarıdır. Kurban olumlu bakanlar, kurbanı kan vahşet olarak değerlendirenleri, bu söylemde bulunup et yemekle suçlamakta yani samimi bulmaz ikiyüzlülükle suçlarken, Kurban Bayramını olumsuzlayanlar ise kurbanın fakirler için kesildiği söylemi olmakla beraber kurban etini fakirlerin yemedikleri, kurbanın âdeta gösterişe dönüşmesine dair diğer tarafı iki yüzlülükle suçlamaktadır. Böylece birleştirici işlevi barındıran ritüel, ayrıştırıcı ötekileştirici bir alana dönüştüğü görülmektedir.

Kurban ve kurban bayramı kavramları birçok kez farklı kaynaktan tanımlanmıştır. Yukarıdaki Ekşi Sözlük'te yer alan halk belleğindeki tanımlar da kurban bayramına dair halk derlemeleri ve tanımları şeklinde yorumlanabilir. Bu yorumlarda kurban bayramına olumlu ve olumsuz bakış açısıyla yer verildiği görülmektedir. Kurban bayramını olumsuz okumanın ise; çevre kirliliği,

hayvanseverlik, çocuğun psikolojisine zarar vermesi, ritüelin mana ve işlevini yitirmesi, İslami olması gibi etkenlerle ötelenirken, olumlulayanların ise İslami olması, geçmiş anıları ve geleneği barındırması, toplumsal ilişki ve yardımlaşma yönü gibi etkenlerle savundukları anlaşılmaktadır. Her iki kesimin de kurban bayramını “görmek, tatmak (kavurma bayramı), koklamak (kan kokusu), işitmek (kuzuların melemesi) ve hissetmek” duyguları üzerinden ifade ettiği dikkate değerdir.

Her iki alanda yapılan derlemelerde Kurban Bayramına dair belleğin “görmek, tatmak, koku, işitmek ve hissetmek” duyguları üzerinden güçlü argümanlar oluşturacak şekilde anımsandığı tespit edilmiştir. Ayrıca her iki alanda yapılan derlemelerde geleneksel Kurban Bayramına dair anıların daha uzun ve detaylı aktarıldığı, kentteki kurbanı dair ise daha yüzeysel bilgi verildiği söylenebilir.

Ritüel geleneğin kararlılığıdır ve sosyo-kültürel bir harçtır. Kentte kurban geleneğin kentte postmodern halidir denilebilir. Kuşaklararası iletişimi koparılmak istenirse o toplumun ritüelleri ile oynamak yeterlidir. Birinci ve ikinci sözlü kültür ortamındaki derlemelerdeki ortak nokta, toplumsal hafızanın geleneksel mekândaki Kurban Bayramına dair anı ve anekdotların fazlalığı ve geleneksel mekândaki Kurban Bayramlarına yönelik eleştirinin azlığıdır. Geleneksel mekânda anı ve anlatıların zenginliği dikkat çekerken kent mekânında ise daha sığ ve kalıplaşmış, ritüel etrafındaki uygulamaların kaybolduğu bir eylem ve söylem karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acıpayamlı, O. (1989). 1964 Adem'den günümüze kurban. *PTT Derg.* 80(7)7.
- Ak, C. (1987). *Muhibbî divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Aktay, Y. (2007, 8-9 Aralık). *Bir varoluş düzeyi olarak kurban*. Uluslararası Kurban Sempozyumunda sunuldu, İstanbul.
- Akyüz, V. (2007, 8-9 Aralık). *Fıkhi açıdan kurban*. Uluslararası Kurban Sempozyumunda sunuldu, İstanbul.
- Ali, M. M. (2008). *Kurban: İnsanlığın birliği için mesaj ve metot*. 8-9 Aralık 2007, Uluslararası Kurban Sempozyumunda sunuldu, İstanbul.
- Alp, N. (1942). Gaziantep âdetlerinden kurban bayramında nişanlıya kurban göndermek. *Başpınar Dergisi*, 3.Yıl, 35, 8.
- Alver, K. (2010). *Siteril hayatlar: Kentte mekânsal ayrışma ve güvenlik siteleri*. Ankara: Hece Yay.
- Alver, K. (2011). Apartman: Yeni ev, yeni hayat. *Mostar*, (74).
- And, M. (2010). *Minyatürlerle Osmanlı-İslam mitologyası* (3. Baskı). İstanbul: YKY, 152.
- Anwyl, E., Mac Culloh, A. (1930). "Sacrifice (Celtic)" *Encyclopedia of religion and etics*. (E.R.E.), J. Hastings (Ed.), C.11, Newyork- London.
- Arık, D. (2007). Çuvaşların dinî inanışları üzerine. *İnternational Jornal Of Central Asian Studies*, 11(1).
- Armutak, A. (2004). Eskiçağ uygarlıklarında kurban edilen hayvanlar üzerine bir inceleme. *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 30(2), 169-180.
- Arslan, M., Köktürk, M. (2006). *Halkbiliminde teori ve yöntem arayışları* (1. Basım). Ankara: Hece Yayınları.
- Arvasi, S. A. (2008). "Kurban Kesmek" *Hasbihal V*, Bütün Eserleri XI, Bilgeoğuz Yay. 346-347
- Ashlıman, D. L. (2003). *human sacrifice in legends and myths*. Pittsburgh University.
- Aslan, Ş. (2013). "Güncelden geçmişe Türkiye'de 'Gece konu meselesi' üzerine yeniden düşünmek" *kent üzerine özgür yazılar*. İstanbul: Bağlam Yay.
- Aslanoğlu, R. A. (1996). Kent, bellek, kimlik ve Bursa. *Birikim*, 86-87, 144-148.s.
- Assmann, J. (2001). *Kültürel bellek eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik*. İstanbul: Ayrıntı Yay.

- Atalay, B. (2006). *Divanü Lüğati't - Türk*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Atay, H. (1969). Kurban bayramı ve felsefesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVII.
- Atay, H. (2013). *Kur'an Türkçe çeviri*. Ankara: Atay Yayınları.
- Atay, H. (Çev.). (1998). *Kuran*. İstanbul: Yurt Yayıncılık.
- Atkaya, K. Bugün bayram bir kaşık ayran. *Hürriyet Gazetesi*, 23.02.2002.
- Augé, M. (1995). *Çağdaş dünyanın antropolojisi*, (Çev. H. Tufan), İstanbul: Umut Matbaacılık, 163.
- Aydın, A. A. (1990). *Ramazan orucu ve kurban. (Hikmetleri ve Fıkhi Hükümleri)*. İstanbul: Bayrak Matbaacılık.
- Bachofen, J. J. (1997). *Söylence, din ve anaerki* (1. Baskı). (Çev: N. Şarman), Ankara: Payel Yayınevi.
- Balaman, A. R. (1972). Gelenekler: Örencik'te kurban bayramı töreni. *TFA*. 13.(270), 6197-6201.
- Barnard, M. (2010). *Sanat tasarım ve görsel kültür*. Ankara: Ütopya Yayınları.
- Bastienier, A. et Dasetto F. (1984). *L'Islam transplanté. Vie et organisation de minorités musulmanes en Belgique*, Anvers-Bruxelles, EPO/EVO.
- Başer, S. (2006). *Toplumsal Akı Anlamak* (1. Baskı). İstanbul: Ataç Yayınları.
- Bayat, F. (2007). *Mitolojiye giriş*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Beattie, J. (1970). Other cultures. *aims, methods and achievements in social anthropology*. London: Routledge and Kegan.
- Bekki, S. (1996). Türk Mitolojisi'nde kurban. *Akademik Araştırmalar*, (3), 16-28.
- Bekki, S. (2004). Nevruz- kurban ilişkisi ve kurbanla ilgili yapılan ritler-pratikler. *Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 29, 11-18.
- Bel, A. (1932). "La fête des sacrifices en Berbérie" in Cinquantenaire de la faculté des lettres d'Alger (1881-1931), Alger, pp. 87-125.
- Bergson, H. (1950 [1896]). *Matter et memory* (Çev. N.M. Paul ve S. Palmer), Londra: George Allen & Unwin.
- Beydili, C. (2005). *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*. (Çev. E. Ercan). Ankara: Yurt Kitap Yay.
- Bilgin, N. (1995). *Kolektif kimlik* (1. Basım). İstanbul: Sistem yayıncılık.
- Bocock, R. (2009). *Tüketim*. Ankara: Dost Yayınları.

- Boratav, P. N. (1973). *Türk halk bilimi. 100 soruda Türk folkloru. İstanbul: Fono Matbaacılık.*
- Bowker, J. (Ed.). (2000). "Kurban" *the concise oxford dictionary of world religions.* Oxford University Press, Oxford Reference Online.
- Brisebarre, A. M. (1998). "Le Sacrifice İbrahimien" la fête du mouton un sacrifice Musulman dans L'espace urbain. Paris: Cnrs Éditions.
- Buhl, F. (1993). Article *Minâ* in *Encyclopédie de l'Islam*, Leyde, Brill et Paris: Maisonneuve et Larose, Nlle éd., tome VII PP. 65-66
- Burke, P. (1996). *Yeniçağ başında Avrupa halk kültürü* (Çev. G. Aksan), Ankara: İmge Yayınları.
- Burke, P. (2005), *Tarih ve toplumsal kuram* (3. Basım). (Çev. M. Tunçay), İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Burke, P. (2006). *Kültür tarihi* (1. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Burnett, R. (2012). *İmgeler nasıl düşünür?* (Çev. G. Pular), İstanbul: Metis Yay.
- Bürge, H. (2007, 8-9 Aralık). *Kurban sempozyumu.* Uluslararası Kurban Sempozyumunda sunuldu, İstanbul.
- Campbell, J., Bill, M. (2013). "Mit ve modern dünya" *Mitolojinin gücü kutsal kitaplardan hollywood filmlerine mitoloji ve hikâyeler.* (Çev. Z. Yaman), İstanbul: Madicat.
- Campbell, J., Moyers, B. (2013). "Kurban ve Mutluluk" *mitolojinin gücü- kutsal kitaplardan hollywood filmlerine mitoloji ve hikayeler* (3. Baskı), (Çev. Z. Yaman), İstanbul: MediaCat Kitapları, 125-160.
- Canan, İ. (2014). *Kütüb-ü Sitte hadis ansiklopedisi* (6. Baskı). 4, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Canan, M. Z. (1983). *Ansiklopedik din ve inanç sözlüğü.* İstanbul: Fatih Gençlik Vakfı Matbaası.
- Cemal, M. (2003, Eylül). Görme, bellek ve bakma. *Atlas Dergisi*, 126.
- Ceram, C. W. (1982). *Tanırlar, mezarlar ve bilginler.* (Çev. H. Örs). İstanbul: Evrim Matbaacılık Ltd. Şti..
- Challaye, F. (1960). *Dinler tarihi.* (Çev. S. Tiryakioğlu). İstanbul: Varlık Yay.
- Chelhod, J. (1955). *Le Sacrificie chez les Arabes. Recherches sur l'évolution, la nature et les fonctions des rites sacrificiels en Arabie occidentale,* Paris: PUF.

- Chevalier, J., Gheerbrant A. (2012). *Dictionnaire des symboles: Mythes, rêves, coutumes, gestes, formes, couleurs, nombres*. Paris: Editions Robert Laffont Et Editions Jupiter.
- Cilacı, O. (1980). *İlahi dinlerde oruç, hac ve kurban*, İzmir: Akyol Neşr.
- Cohen, A. P. (1999). *Topluluğun simgesel kuruluşu* (1. Baskı). Türkçesi: Mehmet Küçük, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Combs-Schilling, M. E. (1989). *Sacred performances: Islam, sexuality and sacrifice*. New York: Colombia University Press.
- Connerton, P. (1999). *Toplumlar nasıl anımsar*. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Çelik, Ali (1999). *Trabzon Şalpazarı Çepni kültürü*. Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yay.
- Coşkun, B. Sırat köprüsü... Kutsal promosyon olmalı. *Hürriyet Gazetesi*, 22.02.2002.
- Coşkun, B. Bir can bağışlayın. *Hürriyet Gazetesi*, 16.01.2005.
- Coşkun, B. Dana yazısı. *Hürriyet Gazetesi*, 22.01.2005.
- Cunningham, S. (2009, November). Trojan horse or Rorschach blot? Creative industries discourse around the World. *International Journal of Cultural Policy*, 15(4), 375–386.
- Çalış, F. (2002). Eskişehir'in Yunan işgali ve Gülnazik Türküsü. *Millî Folklor*, yıl:14, 54(7), 132-139.
- Çay, A. (1983). *Anadolu'da Türk Damgası. Koç Heykel- Mezar Taşları ve Türkler'de Koç- Koyun Meselesi*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Çelik, A. (1999). *Trabzon Şalpazarı Çepni kültürü*. Trabzon: Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yay.
- Çelik, A. ve Öksüz, M. (2016). "Din ve inanmalar" *Aile Yazıları/10*, Ankara: TC. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, s. 56-65.
- Çelik, A., Şayhan, F. (2016). "Hayvanlarla İlgili İnanmalar" *Aile Yazıları/10*, Ankara: TC. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, s.66-77.
- Çelik, C., Ulusoy, E., Öymen, G., Gündüz, Ö., Nurluoğlu, U. E. Marka yerleştirmeye ve kullanımına bir örnek: Asmalı, Konak, (379-400), <http://iudergi.com/tr/index.php/iletisim/article/viewFile/12973/12201>
- Çetin, Ö. (2008). *Kurbanla ilgili inanç ve tutumlar*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

- Çetin, Ö. (2012). Kültürlerarası din psikolojisi açısından kan sembolizmi. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 2(1), 107-142.
- Çolak, F. (2006). İnsan kurban etme konulu bir Kıbrıs Türk efsanesi hakkında karşılaştırmalı bir araştırma. *Tübar*, XIX.
- Çölaşan, E. Kanlı İşkenceler, *Hürriyet Gazetesi*, 22.01.2005.
- Çölaşan, E. Kurban Rezaleti, *Hürriyet Gazetesi*, 19.01.2005.
- Çölaşan, E. Emin Çölaşan'dan anlamlı çağrı: Kurban Paraları Mehmetçik Vakfı'na". *İlkkurşun Gazetesi*, 02.11.2011.
- Çubuklu, Y. (2001). *Kovulanın izi*. İstanbul: Metis Yay.
- Daryal, A. M. (1994). *Kurban kesmenin psikolojik temelleri*. İstanbul: M.Ü.İ. Fak. Yay.
- David, H., Duncan, B. (2010). *Marka Bilmecesi* (Çev. A. Özer). Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul.
- Dauids, C.A.F. Rhys: "Sacrifice (Budhist)", *E.R.R.*, 11.
- Demirel, İ. (2006). İbrahim; *Kurban*, Sanat Yapım, Ankara
- Devellioğlu, F. (1978). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat.
- Dikici, M. (2005). Türklerde inançlar ve *din*. Ankara: Akçağ Yay.
- Dikmen, M. (1983). *Tasavvuf ve hikmet ışığında islam ilmihali*. İstanbul: Cihan Yay.
- Doğan, H. Bayramda ben de çalışıyorum, *Hürriyet Gazetesi*, 22.02.2002
- Doğan, M.C. (1996x Haziran). Adama ve adanma biçimleri. *Dergâh*, VII, 76.
- Dundes, A. (2005). "*Folklor nedir?*" *Halkbiliminde kuramlar ve yaklaşımlar 2*, (Yay. Haz. Öcal Oğuz-Selcan Gürçayır), Geleneksel Yayıncılık, s.16–20
- Duru, B., Turan, M. (2012). "*Korumanın yasal ve yönetsel boyutları: Bereketli topraklardan beton bloklara*" *kent üzerine özgür yazılar*. 12-13 Mayıs 2011, Koruma ve Peyzaj Mimarlığı Sempozyumunda sunuldu, İstanbul.
- Dündar, S., Çetinkaya, H. (2004). *Terekemeler. (Karapapak Türkleri)*, Ankara: Dündar Yay.
- Eckmann, J. (1995). Nehcü'l-Feradis, Uştmahlarnuın Açuq Yolu (Cennetlerin Açık Yolu), Tıpkıbasım ve çeviri yazı: János Eckmann, I. Metin, II: Tıpkıbasım, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları
- Eker, M. (2007, 8-9 Aralık). *Kurban ibadeti ve yapılması gerekenler*. Uluslararası Kurban Sempozyumunda sunuldu, İstanbul.
- Ekşi, O. Kurban notları. *Hürriyet Gazetesi*, 23.02.2002.

- Elçin, Ş. (1985). Folklor ve halk edebiyatının millî birlik oluşmasındaki rolü. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Eliade, M. (1994). *Ebedî dönüş mitosu*, (Çev. Ümit Altuğ), Ankara: İmge Yay.
- Eliade, M. (2003). *Dinsel inançlar ve düşünceler tarihi I, II, III*. İstanbul: Kabalıcı Yay.
- Eliade, M. (2006, Mart). Sözlü Edebiyat. *Varlık Dergisi*, 1182, 68–73.
- Eliade, M. (2014). *Dinler tarihine giriş*. (Çev: L. Arslan Özcan), İstanbul: Kabalıcı Yay.
- Elkins, D. N. (1998). *Beyond religion*. Quest Books Theosophical Publishing House, Usa.
- Encyclopedia Of Anthropology. (1976). *Sacrifice*. D. E. Hunter, Pç Whitten, (Eds.). Newyork: Harper & Row.
- Ercilâsun, A. B. (1991). *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Erçel, G. Kurban Bayramının Finansmanı. *Sabah Gazetesi*, 19.01.2005.
- Eren, B. (1983). *Atasözlerimiz*. İstanbul: Cihan Yay.,
- Erginer, G. (1997). *Kurbanın kökenleri ve Anadolu'da kanlı kurban ritüelleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Ergun Pervin (2016), "Adak", Aile Yazıları 10, Ankara: TC. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları, s.112-117.
- Erkan, R. (2010). *Kentleşme ve sosyal değişim*. Ankara: Bilimadamı Yay.
- Eroğlu, M. (2010). *Kur'an ve sünnet ışığında kurban, bahçivanlar*. Konya: Basım A.Ş.
- Eröz, M. (1980, Mayıs-Agustos,). Türk boylarında kansız kurban geleneği. *Türk Kültürü*, (211-214), 17-22.
- Eröz, M.. (1992). *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik Bektaşilik*,.İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.
- Ersoy, R. (2004). Sözlü kültür ve sözlü tarih ilişkisi üzerine bazı görüşler. *Millî Folklor*, 8(61), 102–111
- Ersoy, R. (2009). Sözlü tarih folklor ilişkisi baraklar örneği disiplinler arası bir yaklaşım denemesi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ersoy, R. (2011, Ocak- Şubat). "Havuç Raydan Çıktı" Dolayımında Televizyon Dizilerinin Toplum Üzerindeki Etkileri, *Yörtürk*, 95, 14-21.

- Ersoy, R. (2012). Halk biliminin çalışmalarına paralel olarak "alan araştırması" kavramını yeniden düşünmek. *Millî Folklor*. 24(94), 5-13.
- Erul, B. (2007, 8-9 Aralık). *Hız. Peygamber'in Sünnetinde Kurban*. Uluslararası Kurban Sempozyumunda sunuldu, İstanbul, 49.-56.s.
- Esin, E. (2002). *İç Asya'da milattan önceki bin yılda Türklerin atalarına atfedilen kültürler, Türkler*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Esinoğlu, B. (1996). *Dinlerin gizemi (Kurban-Yaratılış-Tufan Efsaneleri)*. İstanbul: Ceylan Yayınları, 32-44.
- Feyizli, H. T. (2005). *Feyzü'l-Furkan Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*. İstanbul: Server İletişim.
- Feyizli, T. (1993). *İslâm'da ve diğer inanç sistemlerinde oruç-kurban*. İstanbul: Öğretmen Yazarlar Dizisi. Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.
- Fıglalı, E. R. (1990). *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*. İstanbul: Selçuk Yay.
- Fox, W. S. (2005). Folklor ve fakelore: Bazı sosyolojik düşünceler. (Çev. Tolga Tanyel), *Halkbiliminde kuramlar ve yaklaşımlar*, 2(33-50).
- Frazer, J. G. (1991). Altın dal, din ve folklorün kökleri I. (Çev. Mehmer H. Doğan), İstanbul.
- Frazer, J. G. (1992). *Altın dal*. C. II, (Çev. M. H. Doğan), İstanbul: Payel Yay.
- Freud, S. (2012). Totem ve tabu, (Çev. Kamuran Şipal), Say Yayınları.
- From, E. (1984). İnsandaki yıkıcılığın kökenleri. (Çev. Ş. Alpagut), İstanbul: Yelken Matbaası.
- From, E. (1985). *İnsandaki yıkıcılığın kökenleri* c.II, (Çev. Şükrü Alpagut). İstanbul: Payel Yay.
- Game, A. (1998). Toplumsalın sökülümü- yapıbozumcu bir sosyolojiye doğru (1. Baskı), (Çev. M. Küçük), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Gelayeva, A. (2000). Karaçay-Malkarların Bahar Bayramı Kutlamalarında Eski Türk İnançlarının İzleri. *Türk Dünyasında Nevruz Üçüncü Uluslararası Bilgi Şöleni*, (Elazığ, 18-20 Mart 1999), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 117-125.
- Genç, R. (1997). *Kaşgarlı Mahmud'a göre XI. yüzyılda Türk Dünyası*. Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yay.
- Genevois, H. (1964). Valeur du sang. Rites et pratiques à intention sacrificielle. *Fichier de documentation berbère, Fort-National (Algérie)*, 92, (IV)
- Girard R. (2003). *Kan, arınma ve şiddet döngüsü*. (Çev. K. Genç), *Cogito*, 37, 209-229.

- Girard, R. (2003b). *Şiddet ve kutsal*. (Çev. N. Alpay), Kanat Kitap.
- Goody, J. (2001). *Yaban aklın evcilleştirilmesi*. (Çev. K. Değirmenci), Ankara: Dost Kitabevi.
- Göka, E. vd. (der.) (1996). *Önce söz vardı*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Gökalp, Z. (2012). *Hars ve medeniyet*. İstanbul: Toker Yay.
- Gökçe, B. (1976). *Gecekondu gençliği (Ankara 1971)*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yay.
- Gökdayı, H. (2004). Türk kültürü ve dilin sözlü kullanımı. *Folklor/Edebiyat*, X(XL), 17–38.
- Görmez, M. (2008). *Anlamlar ve semboller dünyamızda kurban*. 8-9 Aralık 2007, Uluslararası Kurban Sempozyumunda sunuldu, İstanbul.
- Güçhan, G. (1992). *Toplumsal Değişme ve Türk Sineması*, İmge Kitabevi Yay.
- Günel, A. (Ed.). (2006). *Hatırladıkları ve unuttuklarıyla Türkiye'nin toplumsal hafızası* (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Günaltay, M. Ş. (1987). *Türk Tarihinin İlk Devirlerinden I. Yakın Şark – Elam ve Mezopotamya*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Günay, B. (2012). *Planlama ve kentin kurgusu, kentsel planlama kuramları*. Derleyen: Melih Ersoy, Ankara: İmge Kitabevi Yay.
- Günay, U. (1995). Ritüeller ve hıdırellez. *Millî Folklor*, 26, 2–4.
- Gündüz, Ş. (2007, 8-9 Aralık). *Dinlerde tanrıya yakınlaşma aracı olarak kurban*. Uluslararası Kurban Sempozyumunda sunuldu, İstanbul, 65-74.
- Güney, A., Aydoğan, D. (2013). *Geç kapitalizmin derebeylikleri: Alışveriş merkezleri*. Kent Üzerine Özgür Yazılar, Yay. İstanbul: Bağlam Yay.
- Güngör, E. (2010). *Kültür değişmesi ve Milliyetçilik* (16. Basım). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güngör, H., Argunşah, M. (1991). *Gagauz Türkleri tarih-dil-folklor ve halk edebiyatı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Hançerlioğlu, O. (1975). *İnanç sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Harris, M. (1994). *Yamyamlar ve krallar: Kültürlerin kökeni*. (Çev. F. Gümüş). Ankara: İmge Yayınevi.
- Henninger, J. (1907, 1986). "Sacrifice" the encyclopedia of religion (ER), M. Eliade (Ed.). New York-London, c.12.
- Henninger, J. (1987). "Sacrifice", *encyclopedia of religion* (Er), M. Eliade (Ed.). C.XII, New York: Macmillian Publishing Company, s.544–556.

- Hobsbawm, E. J. (1997). *Eşküyalar* (1. Baskı). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (1999). *Tarih üzerine*. (Çev: O. Akınhay). Ankara: Bilim ve Sanat Yay.
- Hubert, H., Mauss, M. (1968 [1899]). Essai sur la nature et la fonction du sacrifice. In M.Mauss, *Œuvres I, les fonctions sociales du sacré*. Paris, Éditions De Minuit, 192-307.
- Hubert, H., Mauss, M. (1968 [1899]). Introduction à l'analyse de quelques phénomènes religieux. In M.Mauss, *Œuvres I, les fonctions sociales du sacré*. Paris, Éditions De Minuit, 3-39/ (1968 [1899]), Essai sur la nature et la fonction du sacrifice, in pp. 192-307.
- Hughes, T. P. (1895). *A dictionary of İslam*. Londra: WH Allen.
- Hunter, D. E. Whitten, P. (Eds.). (1976). *"Sacrifice" encyclopedia of anthropology*. London: Harper & Row.
- Işık O., Pınarcıoğlu, M. (2002). *Nöbetleşe yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yay.
- İbrayev, Ş. (1997). "Kazak folklorunda nevrüz", *nevrüz ve renkler*. 19-21 1996, Mart Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yay. 189-198.
- İltebir, A. (1997). "Günümüzde Uygur Türklerinde eski töreler ve nevrüz", *nevrüz ve renkler*. 19-21 1996, Türk Dünyasında Nevruz İkinci Bilgi Şöleni Bildirileri, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yay., 209-220.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk dini tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi.
- İnan, A. (1995). *Tarihte ve bugün Şamanizm, materyaller ve araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- İnan, A. (1998). *"Türk Şamanizmi hakkında", makaleler ve incelemeler*. C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. s. 389-396.
- İnan, A. (2000). *Tarihte ve bugün Şamanizm, materyaller ve araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- İnternet: Diyanet. Kurban. <http://www2.diyamet.gov.tr/dinisleriyuksekkurulu/Documents/Kurban.pdf>,
Son Erişim Tarihi: [01.05.2015](#).
- İnternet: Hayvan Bilgisi. (2012). Kurbanlık Şartları – Kapak Atma. URL: <http://www.hayvanbilgisi.com/kurbanlik-hayvanlar/kurbanlik-sartlari-6254>,
Son Erişim Tarihi: 01.05.2016.
- İnternet: TDK. Türkiye Türkçesi ağızları sözlüğü. URL: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas&kategori1=,
Son Erişim Tarihi: [02.08.2016](#).

- İslam Ansiklopedisi. (1996). XXV. İstanbul: TDV.
- İslâmoğlu, M. (2011). *Kurban ve bayram yazıları*. İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- İslamoğlu, M. (2007, 8-9 Aralık). *Kurbanın Hikmeti*. Uluslararası Kurban Sempozyumunda sunuldu, İstanbul.
- İşigüzel, Ş. Patetesler ve bellek. *Radikal Gazetesi*, 02.07.2006.
- Jacoby, R. (1996, Ekim). Belleğini yitiren toplum. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- James, G.W. (1996). *The girard reader*. New York.
- Kahraman, A. (1984). *Dinler tarihi*. İstanbul: Marifet Yay.
- Kalafat, Y. (1995). *Doğu Anadolu'da Eski Türk inançlarının izleri*. Ankara.
- Kalyoncu, G. D. (1967). *Kurban*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Kaplan, M. (2013). *Dil ve kültür*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Karasu, A. Ö. Koyunlara dair acıklı bir anatomi tanıdığınız bir koyunu kesiyorsanız bilin ki o da sizi çok yakından tanıyor. *Hürriyet Gazetesi*, 22.01.2005.
- Karpat, K. (2003). *Türkiye'de toplumsal dönüşüm*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (1972). *100 soruda Türkiye'de şehirleşme; konut ve gecekondu*. İstanbul: Gerçek Yay.
- Kenasarı, O. (2007, 8-9 Aralık). *Din ve dindarlık tartışmaları arasında kurban*. Uluslararası Kurban Sempozyumunda sunuldu, İstanbul.
- Kılıçarslan, A. (2016). "Kutsal günlerde yapılan veya dağıtılan yiyecek ve içeceklerle ilgili uygulamaları", *Aile Yazıları/9*, Ankara: TC. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, s.27-36
- Kınal, F. (1987). *Eski anadolu tarihi*. Ankara: TTK Yay.
- Kıray, M. (1998). *Kentleşme yazıları*. İstanbul: Bağlam Yay.
- Kızıkaya, A. (2007, 8-9 Aralık). *Almanya'da kurban tecrübesi*. Uluslararası Kurban Sempozyumunda sunuldu, İstanbul.
- Kocaman, A. (Haz.) (2003). *Söylem üzerine*. Ankara: METU Press.
- Köker, E. (2005). *Kitapta kurutulmuş çiçekler ya da sözlü kültür üzerine düşünmek*. Ankara: Dipnot Yayınevi.
- Köksal, M. A. (2013). *Peygamberler tarihi*. 1.C. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Köse, A. (2007). "Müzakereler" *Avrupa Birliği sürecinde, dini kurumlar ve din eğitimi* (17-19 Kasım 2006), İSAV yay. İstanbul-2007.

- Krickeberg, W. (1998). *Azteklerin ve mayaların dinleri*. (Çev. A. Kırım) İstanbul: Okyanus Yay.
- Kuban, D. (1996). Ev üzerine felsefe kırıntıları. Y. Sey (Editör), *Tarihten günümüze konut ve yerleşme*. İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1-5.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Meal). (1983). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli (1993). Ankara: TDV Yay.
- Kurbana Karşı Vejeteryan Müslüman Cephe, *Hürriyet Gazetesi*, 24.02.2002
- Küçükali, T. (2007, 8-9 Aralık). *İnsancılığın, tarafsızlığın ve merhametin simgesi kurban*. Uluslararası Kurban Sempozyumunda sunuldu, İstanbul.
- Lefebvre, H. (2007). *Modern dünyada gündelik hayat*, İstanbul: Metis Yayınları.
- Leledakis, K. (2000). Toplum ve bilinçdışı: Toplumsal teori ve toplumsalın bilinçdışı boyutu (çev: Abdullah Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Lévi Strauss, C. (1994). *Yaban düşünce* (çev: Tahsin Yücel). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Lévi Strauss, C. (2013). *Mit ve anlam* (Çev: Gökhan Yavuz Demir). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Lings, M. (1995). *Hız Muhammed'in hayatı* (Çev. N. Şişman). İstanbul: İz Yay.,
- Lynch, K. (2011). *Kent imgesi* (Çev. İ. Başaran). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Mace, İ., bin Yezîd Ebu Abdullah Muhammed, (1992). *Sünenu İbn Mace.I-III*. İstanbul: Çağrı Yayınları
- Maisels, C. K. (1999). *Uygarlığın doğuşu*. (Çev. A. Şenel). Ankara: İmge Kitabevi.
- Malinowski, B. (1992). *Bilimsel bir kültür teorisi*, (Çev. S. Özkal). İstanbul: Kabalıcı Yay.
- Malinowski, B. (2000). *Büyü, bilim ve din*. İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Marvin, G. (1989). İspanyol boğa güreşlerinde şeref, haysiyet ve şiddet sorunu, *antropolojik açıdan şiddet* (Çev. D. Hattatoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınevi, 148–168.
- Marx, K. (1999). *Grundrisse I*. Ankara: Sol Yayınları.
- Mcluhan, M., Powers, B. R. (2010). *Global köy*. İstanbul: Scala Yayınları.
- Michaels, A. (2004). *Hinduizm: Past and present*. Princeton University Press.

- Mohd Mumtaz, A. (2007, 8-9 Aralık). *Kurban: İnsanlığın birliği için mesaj ve metot*. Uluslararası Kurban Sempozyumunda sunuldu, İstanbul.
- Mortaş, S. (2011). Laiklik, din- vicdan özgürlüğü ve eğitim hakkı açısından türkiye'de zorunlu din eğitimi. www.e-akademi.org, *Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, 108.
- Mumford, L. (2013). *Tarih boyunca kent: Kökenleri, geçirdiği dönüşümler ve geleceği*. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Naci, E. (1967). Kurban bayramları. *Pirelli*, 3(30), 8-9.
- Nahya, Z. (1982). *Özel gün yemekleri*, Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri. Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Nalçaoğlu, H. (2004). *Kültürel farkın yapı sökümü*. İstanbul: Phoenix Yayınları.
- Nizard-Benchimol, S., Brisebarre, A. M. (1998). *La fête du mouton*. Un sacrifice musulman dans l'espace urbain.
- Nora, P. (2006). *Hafıza mekânları* (1. Baskı). (Çev: Mehmet Emin Özcan). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Oğuz, M. Ö. (2007a). Folklor: Ortak bellek veya paylaşılan deneyim. *Millî Folklor*, 19(74), 5-8.
- Oğuz, M. Ö. (2007b). Unesco, Kültür ve Türkiye. *Millî Folklor*, Yıl 19, Sayı 73, s. 5-11
- Oğuz, M. Ö. (2009). *Somut olmayan kültürel miras nedir?* Ankara: Geleneksel Yayınları.
- OĞUZ, M. Ö. (2000). *Türk Dünyası halkbiliminde yöntem sorunları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Oğuz, M. Ö. (2002). *Halkbilimi çalışmalarında imgeleri öne çıkarmak*, küreselleşme ve uygulamalı halk bilimi. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Oğuz, M. Ö. (2013). *Küreselleşme ve uygulamalı halk bilimi*. Ankara: Akçağ Yay.
- Oğuz, M. Ö., Kösemek, M., Yıldız, T. (2010). *Türkiye'de 2010 yılında yaşayan ramazan ve kurban bayramı geleneksel kutlamaları*. Ankara: Gazi Üniversitesi THBMER Yay.
- Oğuz, M.Ö. (2013). *Küreselleşme ve uygulamalı halk bilimi*. Ankara: Akçağ Yay.
- Oğuz, M.Ö. (2014). Bayram düşünceleri. *Bozok Yazıları*. Ankara, 49-50.
- Oğuz, M.Ö. (2014). Kurban: Aile bayramı. *Bozok Yazıları*, Ankara, 42-43.
- Oğuz, Ö. (2007). Folklor ve kültürel mekân. *Millî Folklor*, Yıl 19, Sayı: 76.

- Oğuz, Ö. (2014). *Bozok Yazıları*, “ Dibe Vuranlar ve Bayramlar”, Ankara: Geleneksel Yayınları, s. 59.-60
- Oğuz, Ö. (2014). *Bozok Yazıları*, “ Hindi Dolması mı Koç Kavurması mı”, Ankara: Geleneksel Yayınları, s.51-52.
- Oğuz, Ö. (2014). *Bozok Yazıları*, “ Kentlileşemeyen Kurban”, Ankara: Geleneksel Yayınları, s. 46-48.
- Oğuz, Ö. (2014). *Bozok Yazıları*, “ Kurban Ölüyor”, Ankara: Geleneksel Yayınları, s. 44-45.
- Oğuz, Ö. (2014). *Bozok Yazıları*, “Bayram Düşünceleri”, Ankara: Geleneksel Yayınları, s.49-50.
- Oğuz, Ö. (2014). *Bozok Yazıları*, “Büyük Kentin İade-i Bayram Ziyaretleri”, Ankara: Geleneksel Yayınları, s.40-41.
- Oğuz, Ö. (2014). *Bozok Yazıları*, “Kurban Aile Bayramı”, Ankara: Geleneksel Yayınları, s. 42-43
- Oğuz, Ö. (2014). “Şih’larda Bir Bayram Sabahı”, *Bozok Yazıları. Ankara: Geleneksel Yay. s.53-56.*
- Oğuz, Ö. (2014); *Bozok Yazıları*, “Bayram Dede Hediyeleri”. Ankara: Geleneksel Yayınları, s.56-58.
- Oğuz, Ö. (2014); *Bozok Yazıları*, “Bayramı Kara Gelmek”. Ankara: Geleneksel Yayınları, s.38-39.
- Oğuz, Ö. ve Ersoy, P. (2016). “Dinî Bayramlar ve Dinî Günlerle İlgili Geleneksel Kutlamalar” *Aile Yazıları/10*, Ankara: TC. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü Yayınları, s.3-6.
- Oğuz,Öcal (2014). *Bozok Yazıları*, “Şih’larda Bir Bayram Sabahı”, Ankara: Geleneksel Yayınları, s.53-55
- Oktay E. Kurban notları. *Hürriyet Gazetesi*, 23.02.2002.
- Ong, W. J. (1999). Sözlü ve yazılı kültür: Sözüün teknolojileşmesi. İstanbul: Metis Yayınları.
- Oplinger, J. (2007, 8-9 Aralık). *İsmail’in çağrısı*. Uluslararası Kurban Sempozyumunda sunuldu, İstanbul.
- Orkun, H.N. (1954). *Eski Türklerde evcil hayvanların tarihçesi*. Ankara: Yeni Matbaa.
- Ögel, B. (1989). *Türk mitolojisi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Ögel, B. (1993). *Türk mitolojisi*. C.I., Ankara.
- Öger, A. (2013). *Uygur Türklerinde törenler ve bayramlar*. Ankara: Grafiker Yay.

- Ögke, A. vd. (2012). *Tasavvuf el kitabı*. (Ed. K. Özköse). Ankara: Grafiker Yay.
- Ölçer Özünel, E. (2005). Kan olgusunun soyun bağlamındaki dönüştürücülüğü. *Millî Folklor*, 17(65), 40-45.
- Öncü, A. ve Weyland, P. (2013). *Mekân, kültür, iktidar- küreselleşen kentlerde yeni kimlikler*. (Çev. L. Şimşek, N. Şimşek), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Örnek, S. V. (1989). *100 soruda ilkelerde din, büyü, sanat, efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Özarslan, M. (2001). *Erzurum Âşıklık geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özdemir, N. (2005). *Cumhuriyet dönemi Türk eğlence kültürü*. Ankara: Akçağ Yay.s. 50.
- Özdemir, N. (2008). *Medya kültür ve edebiyat*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Özdemir, N. (2008). *Türk hediyeleşme geleneği ve medya*. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(4), 467-480. http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt1/sayi4/sayi4pdf/ozdemir_nebi.pdf
- Özdemir, N. (2009a). Kültür Ekonomisi ve endüstrileri ile kültürel miras yönetimi ilişkisi. *Millî Folklor*, 21(84), 73-86.
- Özdemir, N. (2009b, 17-18 Ekim). *Kültür turizmi ve Köroğlu "Kültür Turizmi ve Köroğlu"*, Uluslararası Köroğlu, Bolu Tarihi ve Kültürü Sempozyumunda sunuldu, Bolu.
- Özdemir, N. (2010). "Samsun Örneğinde Yerel Medya ile Kent Kültürü ve Ekonomisi İlişkisi". *Kültür Ekonomisi ve Yönetimi*. Ankara: Hacettepe Yay. s.145-164.
- Özdemir, N. (2010). *Kültürel ekonomik rekabet açısından coğrafi tescil, fikri mülkiyet ve marka yaratmanın önemi*. II. Uluslar arası Türk Dünyası Kültür Kongresi, 19- 25 Nisan 2010, Çeşme- İzmir.
- Özdemir, N. (2011). Edebiyat ve ekonomi (Kültürel Ekonomik Bir Alan Olarak Edebiyat), *Millî Folklor*, 23(91), 101-114.
- Özdemir, N. (2012). *Kent kültürü, yerel medya ve kültür ekonomisi, kültür ekonomisi ve yönetimi, seçki*, Ankara: Hacettepe, 139-164.
- Özer, Ö., Dağtaş, E. (2011). *Popüler kültürün hakimiyeti: Bir Türkiye hikayesi*. İstanbul: Literatürk Yayınları.
- Özkan, A. R. (2003). *Dinlerde kurban kültürü*. Ankara: Akçağ Yay.
- Öztürk, Ö. (2005). *Folklor ve mitoloji sözlüğü*. İstanbul: Heyamola Yay.
- Parsa, A. F. (2004). "İmgenin gücü ve görsel kültürün yükselişi", *Medyada yeni yaklaşımlar*. M. Işık (Ed.). Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları.

- Peacock, J. L. (2006). Ritüellerin sosyal evrimi teorisi üzerine notlar. (Çev. A. Koç), *Millî Folklor*, 18(69), 141-147.
- Portilla, L. (1963). *Aztec thought and culture, norman*. Oklahoma: Oklahoma University Press.
- Pregyer, F. (1973). Bayram tahtı. *Türk Etnografya Dergisi*, 13, 71-75.
- Quardhaoui Y. (1990). *Le Licite et l'illicite en İslam*, Paris, Okad et Rayhane.
- Rodinson, M. (1981). Préface, in DAGORN R., *La geste d'İsmaël d'après l'onomastique et la tradition arabe*, Genève, Droz (Centre de recherches d'histoire et de philologie, II, hautes études orientales), pp. i-xxxv.
- Raglan, L. (2007). *Mit ve ritüel. halkbiliminde kuramlar ve yaklaşımlar 2*, Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 189-197.
- Raglan, L. (2007). *Tarih ve mit*. (Çev. Levent Soysal) Halkbiliminde kuramlar ve yaklaşımlar-2, Ankara: Geleneksel Yay., 181-188.
- Rahman, A. (1996). *Uygur folkloru* (Çev. S. Yalçın, E. Emet). Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Ramadan, T. *La Fête du Sacrifice Aïd Al Adha Aïd Al Kebir*
<https://www.youtube.com/watch?v=FlwiHLPbBj8>
- Rappaport, R. A. (2006). *Ritüel*. (Çev. K. Korkmaz). *Halkbiliminde kuramlar ve yaklaşımlar 1*, Ankara: Geleneksel Yayıncılık, 187-193
- Ricoeur, P. (2000). *Söz edimleri kuramı ve etik*. (Çev. A. Altınörs), Bursa: Asa Yayıncılık.
- Robbins, J. (1998). "Sacrife" *critical terms for religious studies*. M.C.Taylor, (Ed.). The University Of Chigago Press, 285–297.
- Rodinson, M. (1981) Préface in Dagorn R. *La geste d'İsmaël d'après l'onomastique et la tradition arabe*, Genève, Droz (Centre de recherches d'histoire et de philologie, II, hautes études orientales), pp. i-xxxv.
- Rosenberg, D. (2016). *Abraham the firs historical biography*, New York: Basic Books.
- Rossi, A. (2006). *Şehrin mimarisi*. (Çev. N. Gürbilek), İstanbul: Kanat Yay.
- Roux, J. P. (1999). *Türklerin ve Moğolların eski dini*, (Çev. A. Kazancıgil). İstanbul: Kabalıcı Yay.
- Roux, J. P. (2005). *Kurban*. (Çev. A. Kazancıgil, L. Arslan), *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*, İstanbul: Kabalıcı Yayınları
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da kutsal bitkiler ve hayvanlar* (Çev. A. Kazancıgil, L. Arslan). İstanbul: Kabalıcı Yay.

- Sakaoğlu, S. (2016). “Kurban Bayramı” Aile Yazıları/10, Ankara: TC. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, s.13-17.
- Sanders, B. (1999). *Öküzün A’sı- elektronik çağda yazılı kültürün çöküşü ve şiddetin yükselişi* (1. Basım). (Çev. Ş. Tahir) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sartori, G. (2006). *Görmenin iktidarı, Homo Videns: Gören İnsan*, (Çev. G Batuş, B. Ulukan), İstanbul: Karakutu
- Segelan, M. (2009-2013). *Domaines et approches: Rites et rituels contemporains*. 2e Édition, Armand Colin, Paris.
- Selçuk, A. (2004). Mersin Engin. *Alevilik*. İstanbul: Kitap Yay. s.229–319.
- Selçuk, A. (2004). Tahtacılarında Kurban Fenomeni. İ. Engin, H. Mersin Engin (Haz.). *Alevilik*. İstanbul: Kitap Yay. 229–319.
- Sezen, Y. (2004). *Antropolojiden psikanalize kurban ve din*. İstanbul: İz Yay.
- Shouyong, P. (2008). Museums and the Protection of Cultural Intangible Heritage, UNESCO 2008. *Published by UNESCO Publishing and Blackwell Publishing Ltd., Issue Museum International*, 60(1-2), 12–19.
- Smidchens, G. (1999). Folklorism revisited. *Journal of Folklore Research*, 36(1), 51-70.
- Söylemez, M. M. (2007, 8-9 Aralık). *Erken dönem İslâm tarihinde kurban ve kurban bayramı*. Uluslararası Kurban Sempozyumunda sunuldu, İstanbul, 81.-90.
- Şakar, C. (2006). *Yazı bilinci*. Ankara: Hece Yayınları.
- Şamil İslam Ansiklopedisi V. (1990). *Kurban maddesi*. İstanbul: Şamil Yay.
- Şemseddin S. (2004). *Kâmûs-İ Türkî*. İstanbul: Kapı Yay.
- Şenol, I. F. (2003). *Kimlik ve mekân: yazılı ve sözlü tanıklıklarda ulus-devletin sembolü olarak başkent Ankara'nın söylemsel inşası*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şentürk, L. (2010). Kurban ve kurban bayramı. *Diyanet Aylık Dergisi*, 32-36.
- Şenyapılı, T. (2006). *Barakadan gecekonduya Ankara'da kentsel mekânın dönüşümü, 1923-1960*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şimşek, S. (2007, 8-9 Aralık). *Kur'an'da kurban çeşitleri*. Uluslararası Kurban Sempozyumunda sunuldu, İstanbul, 43-48.
- Tanju, H. C. (1969). *Kit'alar arası büyük göçler ve tunç derililer*. İstanbul: İstanbul Matbaacılık.
- Tanyu, H. (1986). *İslâmlıktan önce Türklerde tek tanrı inancı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

- Tatar, B. (2007, 8-9 Aralık). *İslâm'da kurban hadisesi beşeri düşünceyi nereye çağırır?* Uluslararası Kurban Sempozyumunda sunuldu, İstanbul.
- Terrin Aldo Natale (2007). *"Rite/ Ritual" The Balckwell Encyclopedia of Sociology* George Ritzer Ed. Oxford UK: Blackwell Publishing.
- Tezcan, M. (1993). *Çankırı'da islam antropolojisinden bir örnek: Yedi yılda yedi Kurban*, Türk halk kültürü araştırmaları, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 151-152.
- The Concise Oxford Dictionary Of World Religions. (2000). *Kurban*. J. Bowker (Ed.). United Kingdom: Oxford University Press.
- Tınç, F. Hayvan katliamından Hac haberlerine. *Hürriyet Gazetesi*, 22.02.2002.
- Togan, Z. V. (1982). *Oğuz Destanı Reşiddin Oguznâmesi, Tercüme ve Tahlili*.
- Tosun, N. (2015), *Ahmed Yesevî*. N. Tosun (Ed.). Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, İnceleme Araştırma Dizisi, Yayın No:23.
- Toulmin, S., Goodfield, J. (1997). Anılar ve söylenceler. *Cogito*, (11), 153–163.
- Trimborn, H. (1999). *İnkaların dini*. (Çev. A. Kırım). İstanbul: Okyanus Yay.
- Tufan, H. (1994). Kolektif bellek ve insan/ Doğa ilişkisi, *Cogito*, (2), 69–73.
- Turner, V. (1969). *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure*, Chicago: Aldine Publishing Company.
- Tümer, G., Küçük, A. (1988). *Dinler tarihi*. Ankara: Ocak Yay.
- Türkdoğan, O. (1996). *Türk tarihinin sosyolojisi*. İstanbul: Turan Yay.
- Türkiye Diyanet Vakfı. (2013). *İlmihal. I. İman ve İbadetler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 307- 308.
- Tylor, E.B. (1920). *Primitive culture*. (2).
- Uludağ, S. (1999). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yay.
- Urry, J. (1999). *Mekanları tüketmek*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Uzun, Ş. (2007). *Türk İslam edebiyatında hac ve kurban motifleri (şair sultanlar örneği)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Ülken, H. Z. (2013). *Türk tefekkürü tarihi*. Ankara: Yapı Kredi Yayınları.
- Ülkü, H. (1969). *Hac ve kurban*. İstanbul: Bahar Yayınları.
- Van Dijk, T. (2003). *Söylem ve ideoloji: Çok alanlı bir yaklaşım*. İstanbul: Su Yayınları.

- Vansina, J. (1985). *Oral tradition as history*. U.S.A.: The University of Wisconsin Press.
- Vekil, A. (2007, 8-9 Aralık). *Mübarek Kurban: gayrimüslim ülkelerde yaşayan müslümanlarda kültür dönüşümü*. Uluslararası Kurban Sempozyumunda sunuldu, İstanbul.
- Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 78(4), 28.
- Waldermar, L. (1938). *Traditionswanderungen: Euphrat- Rhein. I-II Helsinki, 1937-1938, Ffc*, 118(9), 2.
- Wellek, R., Warren, A. (2005). *Edebiyat teorisi*. (Çev. Ö. F. Huyugüzel), İzmir: Akademi Kitabevi.
- Wolf, E. R. (2000). *Köylüler*. (Çev: A. Sönmez). Ankara: İmge Kitabevi Yay.
- Yalım, İ. (2002). *Toplumsal belleğin ulus meydanı üzerinden kurgulanma çabası, Ankara'nın kamusal yüzleri*. G. A. Sargin, (Der.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yalman, A. R. (1993). *Cenupta Türkmen Oymakları I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yasak, Ü. (2012). "Zamansal mekânsal bir süreç olarak ev" *kent sosyolojisi*, K. Alver (Ed.), Ankara: Hece Yayınları, 635.-645.
- Yel, A. M. (2007). *Kurbanın antropolojik bir değerlendirmesi*. 8-9 Aralık 2007, Uluslararası Kurban Sempozyumunda sunuldu, İstanbul.
- Yeniçeri, C. (2009). *Bütün boyut çeşit ve mezhepleriyle kutsal kesim kurbanı yeniden bakış ve Hz. Peygamber'in kurbanları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Yıldırım, D. (1998). *Türk folklor araştırmalarının problemleri. Tarih yazımı ve sözlü ortam kaynakları, Türk Bitiği*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yıldırım, Dursun (1999). *Türk edebiyatında bektaşî fıkraları*, Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Yıldız, E. (2008). *Gecekondu Sineması*, Hayalet Yay.
- Yılmaz, N. (2007, 8-9 Aralık). *Toplumsal eleştiri olarak kurban*, Uluslararası Kurban Sempozyumunda sunuldu, İstanbul.
- Yurtbaşı, M. (2013). *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*" Excellence Publishing
- Zaidman, L., Pantel, P. (1992). *Religion in the ancient greek city trans*. Cambridge UK: Paul Cartledge Cambridge University Press.
- Zeghidour, S. (1989). *La Vie quotidienne à La Mecque de Mohamet à nos jours*, Paris: Hachette.

KAYNAK KİŞİ TABLOSU

Adı ve Soyadı	K/E	Doğum Tarihi	Memleketi	Eğitimi	Mesleği
Abdullah Çelik	E	1949	Kırşehir/Çiçekdağı	-	Kurban Satıcısı
Adem Yamanoğlu	E	1980	Çorum/Sungurlu	İlkokul Mezunu	Kurban Satıcısı
Ali Çalış	E	1951	Eskişehir/Sivrihisar Kargın Köyü	İlkokul Mezunu	Zahireci
Aliye Ersöz	K	1979	Eskişehir/Sivrihisar/Kargın Köyü	Üniversite Mezunu	Öğretmen
Ayşe Çalış	K	1974	Burdur, Bucak, Kuşbaba Köyü,	Üniversite Mezunu	Sosyolog
Buse Öznehir Çakır	K	1991	Bolu/Mengen	Üniversite Mezunu	Yüksek Lisans Öğrencisi
Büşra Zernişan Bozkurt	K	1991	Kocaeli	Üniversite Mezunu	Avukat
Cahide Kırdar	K	1963	Balıkesir	Lise Mezunu	Ev Hanımı
Cahit Öztürk	E	1954	Kars/Akyaka/Kürekdere Köyü	İlkokul Mezunu	Kurban Satıcısı
Deniz Yılmaz	K	1971	İzmir	Üniversite Mezunu	Öğretmen
Dilasa Ala	K	1998	Eskişehir	Üniversite Öğrencisi	-
Emine Durucan	K	1945	Burdur, Bucak, Kuşbaba Köyü	Okuma Yazma Bilmiyor	Çiftçi
Emine Karaarslan	K	1983	Yozgat	Üniversite Mezunu	Öğretmen
Emirhan Başar	E	2003	Trabzon	Ortaokul Öğrencisi	-
Emriye Barış	K	1949	Eskişehir/Beylikova	İlkokul Mezunu	Ev Hanımı
Erhan Doğramacı	E	-	-	-	Kurban Satıcısı
Evrin Hoşcan Sönmez	K	1982	Ankara	Üniversite Mezunu	Harita Kadastro Teknikeri
Ferro Gök	K	1959	Eskişehir/Sivrihisar/Kargın Köyü	İlkokul Mezunu	Ev Hanımı
Hacer Akdoğan	K	1962	Bolu/Mengen	İlkokul Mezunu	Ev Hanımı

Halil Bostan	E	1992	Ankara/Mamak Kutlu Dügün Köyü	Lise Mezunu	Çoban
Hümevra Güzel	K	2001	Eskişehir	Lise Öğrencisi	-
Hüseyin Çalış	E	1958	Eskişehir/Sivrihisar/ Kargın Köyü	Ortaokul Mezunu	Romörk Yapımcısı
İbrahim Erbil	E	-	-	-	Kurban Satıcısı
İdil İnce	K	2008	Ankara	İlkokul Öğrencisi	
Mehmet Suat Çakır	E	1989	Trabzon/Sürmene	Üniversite Mezunu	Serbest Meslek
Mehmet Tosun	E	-	-	-	Kurban Satıcısı
Mehtap Cengiz	K	1982	Ankara	Üniversite Mezunu	Öğretmen
Merdaye Doğan	K	1979	Eskişehir /Seyitgazi İlçesi, Sapören Köyü	Üniversite Mezunu	Harita Teknikeri
Meryem Çakır	K	1978	Trabzon	Üniversite Mezunu	Kuran Kursu Hocası
Metin Ekici	E		Denizli/Çal	Üniversite Mezunu	Öğretim Üyesi
Murat Ersöz	E	1979	Eskişehir	Üniversite Mezunu	Astsubay
Mustafa Altındağ	E	-	-	-	Etimesgut Belediyesi Zabıta Müdürü
Mustafa Çakır	E	1954	Trabzon	Lise Mezunu	Serbest
Müzeyyen Yaman	K	1961	Eskişehir	İlkokul Mezunu	Ev Hanımı
Nezihe Çalış	K	1955	Eskişehir Sivrihisar Kargın Köyü	İlkokul Mezunu	Ev Hanımı
Nuriye Çakır	K	1956	Trabzon	İlkokul Mezunu	Ev Hanımı
Nurten Yıldırım	K	1975	Trabzon	İlkokul Mezunu	Ev Hanımı
Özlem Öktem	K	1982	Kahramanmaraş	Üniversite Mezunu	Öğretmen
Paşam Susamoğlu	E	1962	Kars/Selim Bozkuş Köyü	İlkokul Mezunu	Âşık
Pervin Ergun	K	1967	Aydın/Kuyucak	Üniversite	Öğretim Üyesi
Rabia Akar	K	1960	Eskişehir/Kargın	İlkokul Mezunu	Ev Hanımı
Selim Özben	K	1979	Kırıkkale/Keskin	Üniversite	Öğretmen

				Mezunu	
Şermin Yaner	K	1985	Çankırı	Üniversite Mezunu	Biyolog
Şule Çiçek	K	1994	Bursa	Üniversite Mezunu	-
Talha Demir	E	2000	Bursa	Lise Öğrencisi	-
Tayfun Cesur	E	1983	Eskişehir/Odunpazarı	Lise Öğrencisi	Spor salonu kısım şefi
Veli Minkan	E	1982	Kahramanmaraş/Türkoğlu/Özbek Köyü	Üniversite Mezunu	İşletme Sahibi
Veysel Yıldizer	E	1970	Kars/ Sarıkamış Akören Köyü	Ortaokul Mezunu	Âşık
Yusuf Koçsoy	E	-	-	-	Etimesgut Belediyesi Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürü
Zeki Başar	E	2007	Trabzon	İlkokul Öğrencisi	
Zerrin Altın	K	1982	Manisa/Akhisar	Üniversite Mezunu	Öğretmen
Zeynep Erdoğan	K	1986	Malatya	Üniversite Mezunu	Şehir Planlamacı
Züleyha Yılmaz	K	1982	Ordu/Ünye	Üniversite Mezunu	Öğretim Üyesi

İNTERNET KAYNAKÇASI

Çetin, Ö. (2012). Kùltùrlerarası din psikolojisi açısından kan sembolizmi. *Kalem Uluslararası Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 2(1), 107.-142. ([Http://Kalemacademy.Vveya.Com/Dergi/Sayilarimiz](http://Kalemacademy.Vveya.Com/Dergi/Sayilarimiz)).

Erman, T. (2004). Gecekondu çalışmalarında 'öteki' olarak gecekondu kurguları. *European Journal Of Turkish Studies*, Thematic, (1), Gecekondu, Url: [Http://Www.Ejts.Org/Document85.Html](http://Www.Ejts.Org/Document85.Html)

Mortaş, S. (2011). Lâiklik, din-vicdan özgürlüğü ve eğitim hakkı açısından Türkiye'de zorunlu din eğitimi. *Hukuk, Ekonomi Ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi*, (108). www.e-akademi.org

Veteriner Hekimler Derneği Dergisi, 2007, 78(4), 28, veteriner.org.tr.

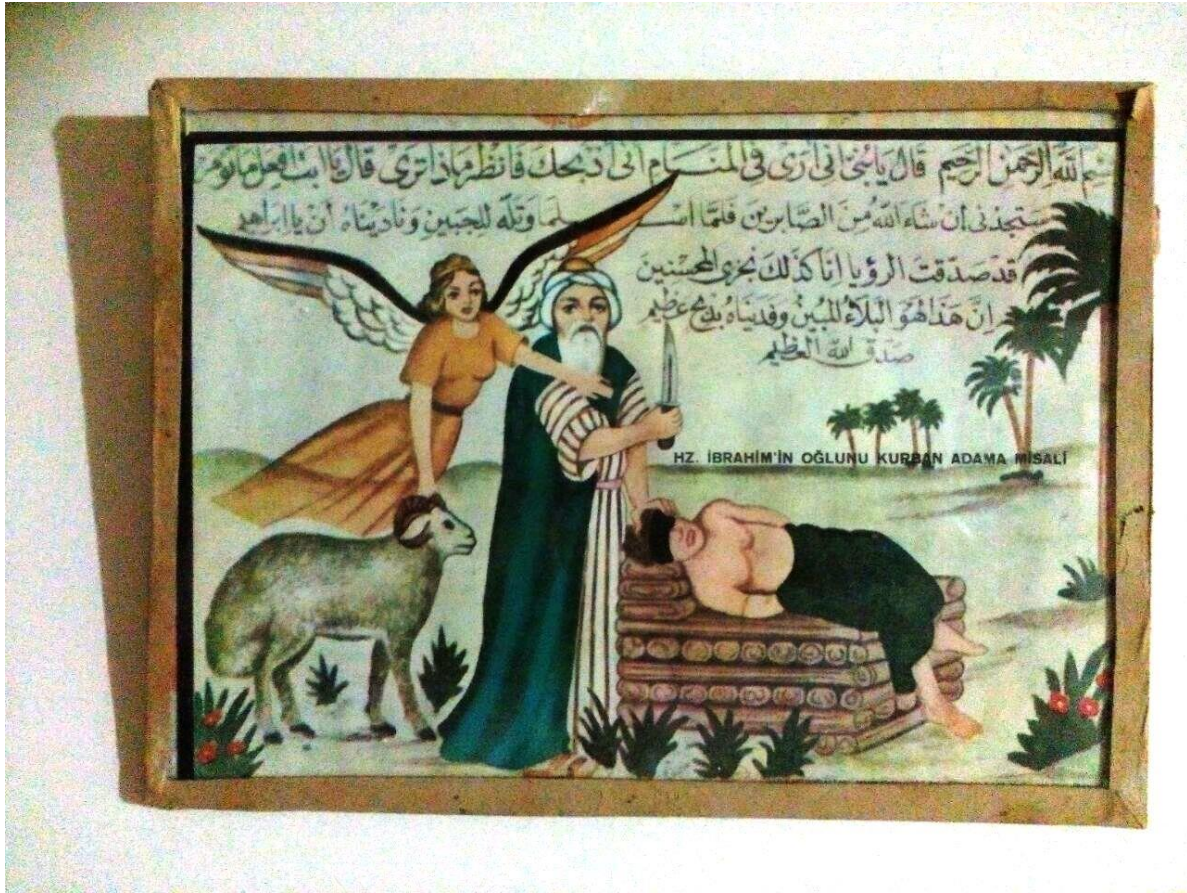
Bsts / Budunbilim Terimleri Sözlüğü, 1973.

Bsts / Halkbilim Terimleri Sözlüğü, 1978.

EKLER

EK-1: Fotoğraflar

Fotoğraf 1: “Hz. İbrahim’in Oğlunu Kurban Adama Misali” Adlı Tablo/Kartpostal (Hüseyin Çalış’ın Eviden)

Fotoğraf 2: “Gelin” Film Afişi

Fotoğraf 3:Kurbanda Üç Kuşağın Rol Dağılımı (Eskişehir/Beylikova 2015)

Fotoğraf 4: Kurban Kesimi Öncesi Tekbir Getirme (Beylikova 2015)

Fotoğraf 5: Çocuğun Alına Kurban Kanı Sürme Uygulaması (Beylikova 2015)

Fotoğraf 6: Barındırıldığı Alandan Kurban Edilecek Koçun Alınması (Fransa-Bordo 2014)

Fotoğraf 7: Kurbanın Kesim Öncesi ve Kesim Sonrası Yapılan Uygulamalara Bir Örnek (Fransa-Bordo 2014)

Fotoğraf 8: Kurbanı Kesim İçin Hazırlayan Bir Aile (Fransa-Bordo 2014)

Fotoğraf 9: Alnına Kurban Kanı Sürülmüş Bir Çocuk (Fransa-Bordo 2014)

Fotoğraf 10: Kurbanlarının Derilerini İşbirliği İle Yüzen Erkekler ve Kurbanın Parçalanması İçin Hazırlık Yapan Kadınlar (Fransa-Bordo 2014)

Fotoğraf 11: Kurbanlarını Kadın- Erkek Birlikte Parçalara Ayıran Aileler (Fransa-Bordo 2014)

Fotoğraf 12: Kurban Bayramı Sofrası (Fransa-Bordo 2014)

Fotoğraf 13: Bayram Yemeği Sonrası Sofra Duası (Fransa-Bordo 2014)

Fotoğraf 14: Ortak Kesim (Dilek Güngör Baydın'ın objektifinden Kurban Bayramı, Ankara/ Bala/ Bağcılar Köyü, 2014)

Fotoğraf 15: Alna Kan Sürme Uygulaması (Dilek Güngör Baydın'ın objektifinden Kurban Bayramı, Ankara/ Bala/ Bağcılar Köyü, 2014)

Fotoğraf 16: Kurban Bayramında Şeker Toplayan Çocuklar (Ankara/Eryaman 2012)

Fotoğraf 17: Kurban Kesim Sonrası İşbölümü İle Etin Hazır Hale Getirilişi (Serap Candemir'in objektifinden, Ankara/Sincan 2014)

Fotoğraf 18: Mahalleli Anlayışının Yeni Modellerinden Biri Askeri Lojmanlarda Kurban Bayramı – (Samet Kırdar'ın objektifinden, Siirt 2014)

Fotoğraf 19: Kentte Kurban Alımı (Ankara Etimesgut Optimum Kurban Pazarı 2013)

Fotoğraf 20: Kurban Satıcıları (Ankara Etimesgut Optimum Kurban Pazarı 2013)

Fotoğraf 21: Kurban Ekonomisi: Kurban Pazarındaki Seyyar Tatlıcı (Ankara Etimesgut Optimum Kurban Pazarı 2013)

Fotoğraf 22: Kurban Satıcıları ve Boncuklu Kurbanlık (Ankara Etimesgut Optimum Kurban Pazarı 2013)

Fotoğraf 23: Kurban Satıcısı (Ankara Etimesgut Optimum Kurban Pazarı 2013)

Fotoğraf 24: Bayram Öncesi Adaklık Kurban Kesimi Sonrası (Ankara Sincan Cimşit Kurban Pazarı 2013)

Fotoğraf 27: Çadır Kahvehanesi ve Kurban Satıcıları (Ankara Sincan Cimşit Kurban Pazarı 2013)

Fotoğraf 28: Kurban Pazarında Âşıklar: Âşık Paşam Susamoğlu (Ankara Yenimahalle Yakacık Kurban Pazarı 2013)

Fotoğraf 29: Âşık Veysel Yıldizer ve Çadır Market Çalışanı (Ankara'da Bir Kurban Pazarı 2014)

Fotoğraf 30: Kurban Pazarında Âşıklar: Âşıkları ve Kurban Satıcıları (Ankara Yenimahalle Yakacık Kurban Pazarı 2016)

Fotoğraf 31: Kent ve Kurban Pazarları (Ankara Yenimahalle Yakacık Kurban Pazarı 2013)

Fotoğraf 32: Kurban Ekonomisi: Ceketçiler, Urgancılar, Bıçakçılar (Ankara Yenimahalle Yakacık Kurban Pazarı 2013)

**Fotoğraf 33: Günümüz Kentinde Kurban Hazırlık Sürecinde Çocuğun Rolü
(Ankara Keçiören Ovacık Hayvan Pazarı 2013)**

**Fotoğraf 34: Kentte Kurban Trafiği ve Toplu-Geleneksel Kesim Kargaşası
(Ankara Çevre Yolu 2013)**

Fotoğraf 35: Toplu Kesim Merkezine Ulaşım ve Erişim Sorunu (Ankara Altındağ Karapürçek Kurban Kesim Alanı 2013)

Fotoğraf 36: Kurban Kesim Alanına Ulaşım ve Erişim Sorunu (Ankara Altındağ Karapürçek Kurban Kesim Alanı 2013)

Fotoğraf 37: Kurban Kesim Alanına Ulaşım ve Erişim Sorunu (Ankara Altındağ Karapürçek Kurban Kesim Alanı 2013)

Fotoğraf 38: Kurban Kesimi İçin Turnikelerin Başında Bekleyen Erkekler (Ankara Altındağ Karapürçek Kurban Kesim Alanı 2013)

Fotoğraf 39: Kurban Kesim Yerinde Tavuk Döner Kuyruğu (Ankara Altındağ Karapürçek Kurban Kesim Yeri)

Fotoğraf 40: Kurban Kesimi İçin Bekleyen Aileler ve Akan Kanlar (Ankara Altındağ Karapürçek Kurban Kesim Alanı 2013)

Fotoğraf 41: Kurban Kesimini Beklerken Sarma Saran Kadınlar (Ankara Altındağ Karapürçek Kurban Kesim Alanı 2013)

Fotoğraf 42: Küçükbaş Kurban Kesen Aileler (Ankara Altındağ Karapürçek Kurban Kesim Alanı 2013)

Fotoğraf 43: Kurban ve Çocuk (Ankara Altındağ Karapürçek Kurban Kesim Alanı 2013)

Fotoğraf 44: Kurban Kesim Merkezinin Bahçesi (Ankara Altındağ Karapürçek Kurban Kesim Alanı 2013)

Fotoğraf 45: Kurban Kesim Merkezinde Kurban Kesim Anı (Kadınlar ve çocukların kurban kesimini izlemesi için oluşturulmuş camekânın ardından çekilen bir fotoğraf, Ankara Altındağ Karapürçek Kurban Kesim Alanı 2013)

Fotoğraf 46: Kurban Kesimini Camekânın Ardından İzleyen Kadınlar, Çocuklar ve Yaşlılar (Ankara Altındağ Karapürçek Kurban Kesim Alanı, 2013)

Fotoğraf 47: Kurban Kesimi Tamamlanmış, Parçalanmış Kurbanını Teslim Alan ve Market Arabası İle Araçlarına Götüren Bir Aile (Ankara Altındağ Karapürçek Kurban Kesim Alanı 2013)

Fotoğraf 48: Çocuk ve Kurban: Bir paket kurbanınız var (Emine Karaarslan'ın Objektifinden, Ankara 2014)

Fotoğraf 49: Kesilip, Parçalanmış, Kolilenmiş, Hazır Paket Kurban (Emine Karaarslan'ın Objektifinden, Ankara 2014)

Fotoğraf 50: Bir Reklam Panosunda Yer Alan Kızılay'ın Konserve Kurban Reklamı (Ankara 2013)

Fotoğraf 51: LÖSEV'in Kurban Bağış Reklamı (Ankara Tandoğan 2013)

Fotoğraf 52: Vitrinini Asılı Kurbanlıklardan ve Kampanya Adını Kurban Bayram'ından Esinlenerek Hazırlamış Bir Mağaza (Ankara Forum Alışveriş Merkezi 2013)

Fotoğraf 53: Kentte Kurban Bayram Sabahı (Eskişehir 2012)

Fotoğraf 54: Köyde Üç Kuşak Bir Arada Kurban Bayramı Sabahı (Beylikova 2012)

EK-2. Kurban hizmetleri komisyonunun oluşum sürecindeki ilk yönetmelik

18 Ağustos 2002 PAZAR

Resmî Gazete

Sayı : 24850

Devlet Bakanlığından:**Kurban Hizmetlerinin Diyanet İşleri Başkanlığınca
Yürütülmesine Dair Yönetmelik****BİRİNCİ BÖLÜM
Genel Hükümler****Amaç**

Madde 1 — Bu Yönetmeliğin amacı, kurban bayramında ibadet maksadıyla kurban kesmek isteyen vatandaşların kurbanlarını dini hükümlere, sağlık şartlarına ve çevre temizliğine uygun bir şekilde bizzat kesmelerine veya vekalet yoluyla kestirmelerine yardımcı olmak, kurban kesilecek yerleri belirlemek ve bu konulardaki diğer hususları düzenlemektir.

Kapsam

Madde 2 — Bu Yönetmelik, Diyanet İşleri Başkanlığınca Türkiye Diyanet Vakfı ile işbirliği yapılarak yürütülecek kurban hizmetlerine, kurban kesilmesi için tesis edilecek kurban kesim yerlerinin belirlenmesine, kurban kesmek isteyen vatandaşların bu yerlerde kurbanlarını bizzat kesmeleri veya vekalet yoluyla kestirmelerine dair usul ve esasları kapsar.

Dayanak

Madde 3 — Bu Yönetmelik, 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanununun 1 inci maddesi ile 24/10/2001 tarihli ve 2001/3214 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla yürürlüğe konulan Kurban Hizmetlerinin Diyanet İşleri Başkanlığınca Yürütülmesine Dair Kararın 10 uncu maddesine dayanılarak hazırlanmıştır.

Tanımlar

Madde 4 — Bu Yönetmelikte geçen;
Başkanlık; Diyanet İşleri Başkanlığını,
Müftülük; İl ve ilçe müftülüklerini,
Sağlık Müdürlüğü; İl sağlık müdürlüklerini,
Sağlık Grup Başkanlığı; İlçe sağlık grup başkanlıklarını,
Tarım Müdürlüğü; İl ve ilçe tarım müdürlüklerini,
Çevre Müdürlüğü; İl ve ilçe çevre müdürlüklerini,
Belediye; Büyük şehir belediyeleri ile il ve ilçe belediyelerini,
Vakıf; Türkiye Diyanet Vakfı Genel Merkezini ve şubelerini,
Kurul; Diyanet İşleri Başkanlığı, İçişleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Çevre Bakanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı temsilcilerinden oluşan Bakanlıklararası Kurban Hizmetleri Kurulunu,
Komisyon; İllerde Vali veya görevlendireceği Vali Yardımcısı, İlçelerde Kaymakamın başkanlığında; Müftülük, Sağlık Müdürlüğü veya Sağlık Grup Başkanlığı, Tarım Müdürlüğü, Çevre Müdürlüğü, Belediye ve Türkiye Diyanet Vakfının temsilcilerinden oluşan Kurban Hizmetleri Komisyonunu,
ifade eder.

**İKİNCİ BÖLÜM
Görev ve Yetkiler****Kurulun Kuruluş ve Çalışma Esasları**

Madde 5 — Diyanet İşleri Başkanının veya görevlendireceği bir Başkan Yardımcısının başkanlığında, İçişleri, Sağlık, Tarım ve Köyişleri ve Çevre Bakanlıkları ile Türkiye Diyanet Vakfı temsilcilerinden oluşan Bakanlıklararası Kurban Hizmetleri Kurulu, Diyanet İşleri Başkanlığının daveti üzerine ekseriyetle toplanır ve kararlarını toplantıya katılanların ekseriyeti ile alır. Eşitlik halinde Kurul başkanının tarafı ekseriyet sayılır. Kurulun sekreteryası görevini Başkanlık Din Hizmetleri Dairesi Başkanlığı yapar.

Kurulun Görev ve Yetkileri

Madde 6 — Kurulun görev ve yetkileri şunlardır:

- a) Kurban kesim işlerinin düzenli bir şekilde yürütülmesi için alınması gereken tedbirlere dair kararları almak,
- b) Zaman içinde organizasyonlarla ilgili olarak ortaya çıkan aksaklıkların giderilmesi için gereken teşebbüslerde bulunmak,
- c) Kurul kararlarının ilgili bakanlık ve kuruluşlarca uygulanışını izlemek.

Başkanlığın Görevleri

Madde 7 — Bir ibadet olan kurban hizmetleri ile ilgili olarak Başkanlığın görevleri şunlardır.

- a) Kurulu toplantıya çağırarak ve Kurulun aldığı kararlardan Başkanlıkça icra edilmesi gerekenleri uygulamak,
- b) Her yıl kurban ibadetini yerine getirmek isteyen vatandaşlar için vekalet yoluyla kurban kesim organizasyonu düzenlemek ve bu hizmet için Vakıf ile işbirliği yapmak.

Vakfın Görevleri

Madde 8 — Kurban hizmetlerinin yürütülmesinde Vakfın görevleri şunlardır;

- A) Başkanlıkça düzenlenen vekaleten kurban kesme organizasyonunda Vakfın görevleri:
 - (a) Başkanlıkça düzenlenen vekâleten kurban kesme organizasyonunun muhasebeyle ilgili işlerini yürütmek ve bu amaçla Vakıf Genel Merkezi adına bankalarda Kurban Hesabı açtırmak,
 - (b) Vekalet yoluyla kurban kestirmek isteyenlerden alınacak kurban ücretlerini tespit etmek, bedelini bankalarda açılan Kurban Hesabı aracılığıyla veya makbuz karşılığında merkez veya şubeler aracılığıyla tahsil etmek, kurbanları satın almak, usulüne uygun olarak kestirmek, değerlendirmek ve bu hizmetle ilgili diğer işleri yürütmek,
 - (c) Her yıl vekalet yoluyla kurban kesme hizmetlerinin tamamlanmasını müteakip, kurban bayramından sonraki iki ay içinde, yapılan çalışmalar ve muhasebe kayıtlarının özetini içeren bir raporu Başkanlığa sunmak.

Vakıf vekaleten kurban kesimi hizmetleri ile ilgili olarak yapacağı alım, satım ve harcama işlemleri ile diğer faaliyetlerini kendi mevzuatına göre yürütür.

Başkanlık ve Vakıf işbirliği ile düzenlenen vekalet yoluyla kurban kesme organizasyonlarında kurbanların satın alınması, kestirilmesi ve değerlendirilmesi için yapılan harcamalar sonucu artan bir meblağ olduğu takdirde, bu meblağ Vakıf hesabına aktarılır.

B) İl ve ilçelerde komisyonlarca yürütülen kurban kesme hizmetlerinde Vakfın görevleri:

- (a) İl ve ilçelerde komisyon kararlarına göre elde edilecek gelirler ile yapılacak harcamaların muhasebe işlemlerini yürütmek ve bu amaçla Komisyon adına bankalarda kurban komisyonu hesabı açtırmak,
- (b) Komisyonca yürütülen kurban hizmetlerinin muhasebesini Vakfın muhasebesinden ayrı olarak, ancak Vakfın muhasebe usullerine göre tutmak,
- (c) Her yıl kurban kesim hizmetlerinin tamamlanmasını müteakip, kurban bayramından sonraki iki ay içinde, yapılan çalışmalar ve muhasebe kayıtlarının özetini içeren bir raporu Komisyon başkanlığına sunmak.

Komisyonun Kuruluş ve Çalışma Esasları

Madde 9 — Kurul kararlarını uygulamak ve kurban kesimiyle ilgili olarak Başkanlıkça verilecek diğer görevleri yapmak üzere, illerde vali veya görevlendireceği bir vali yardımcısının, ilçelerde kaymakamın başkanlığında, müftülük, sağlık müdürlüğü veya sağlık grup başkanlığı, tarım müdürlüğü, çevre müdürlüğü (teşkilâtı varsa), belediye ve Türkiye Diyanet Vakfı temsilcilerinden oluşan Kurban Hizmetleri Komisyonu, mülki amirin daveti üzerine toplanır ve kararlarını toplantıya katılanların ekseriyeti ile alır. Eşitlik halinde Komisyon başkanının tarafı ekseriyet sayılır. Komisyon kararları mülki amirin onayı ile yürürlüğe girer. Komisyonun sekreteryaya görevini müftülük yapar.

Komisyonun Görevleri

Madde 10 — Komisyonun görevleri şunlardır:

- a) Kurban kesiminin dinî esaslara, İl ve İlçe Umumi Hıfzıssıhha Meclisi kararlarına ve sağlık şartlarına uygun olarak gerçekleşmesini sağlamak, genel gözetim ve denetimini yapmak,
- b) İl ve İlçe Umumi Hıfzıssıhha Meclisi kararlarına ve sağlık şartlarına uygun olarak çevrenin sosyal ve ekonomik imkanları ile mevcut mezbahaları da dikkate alarak kurban satış ve kesim yerlerini tespit etmek,
- c) Kurbanların eziyet verilmeyecek şekilde ve kesim tekniğine uygun olarak kesilmeleri için gereken tedbirleri almak,
- d) Kurbanların dini kaidelere ve sağlık şartlarına uygun olarak kesilebilmesi için kesim yerinde yeterli sayıda din görevlisi, veteriner hekim, kasap ve yardımcı personel bulundurulmasını temin etmek ve kurbanların ehil kimselerce kesilmesi için gereken tedbirleri almak,
- e) Kurban satış ve kesim yerlerinde, kurban kesimi için gerekli alt ve üst yapının ilgili belediyelerce tesisini, ayrıca kurban atık ve çöplerinin satılması veya belediyelerce toplanarak bertaraf edilmesini sağlamak,

f) Kurban kesim mahallinde, kurbanını kendisi keseceklerden alınacak tesisten yararlanma ücretini veya kurbanını görevli kasaplara kestireceklerden alınacak tesisten yararlanma ve kurban kestirme ücretini tespit etmek,

g) Kurban kesim işleri için yapılacak harcamalara dair gereken kararları almak,

h) İl ve İlçe Umumi Hıfzıssıhha Meclisi kararlarına ve sağlık şartlarına uygun olarak mezbaha ve kurban kesim yerleri dışında da özel bahçesinde veya kurban kesmeye uygun mülkünde kurban kesmek isteyenlerin uyacakları esasları belirlemek, park, cadde, sokak, meydan gibi umuma açık veya kurban kesimi için uygun olmayan yerlerde kurban kesimi yapılmaması için gereken kararları almak,

ı) Komisyonca yürütülecek hizmetler için harcanmak üzere kurban kesen veya kestirenlerden alınacak ücretleri muhafaza etmek için vakıf aracılığı ile bankalarda Kurban Komisyonu Hesabı açtırmak,

j) Yürüttüğü muhasebe hizmetleri ve kırtasiye giderleri için Vakıf şubesine ödenecek bedeli tespit etmek,

k) Kurban Komisyonu Hesabından gerekli harcamalar yapıldıktan sonra artan meblağ olduğu takdirde, Komisyonun görev alanına giren hizmetler için harcamak,

l) Gerektiğinde yürütmekte olduğu görevlerle ilgili olarak resmi veya özel kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapmak.

Komisyon Tarafından Yürütülecek Hizmetler

Madde 11 — İl ve ilçelerdeki komisyonlar kurban hizmetlerini yürütmek üzere aşağıdaki çalışmaları yaparlar:

a) Mevcut mezbahaları da dikkate alarak ve İl ve İlçe Umumi Hıfzıssıhha Meclisi kararlarına uygun olarak il ve ilçe merkezlerinde ihtiyaç duyulan sayıda ve büyüklükte kurban satım ve kesim yerlerini belirlerler.

b) İl ve İlçe Umumi Hıfzıssıhha Meclisi kararlarına uygun olarak kurban kesim yerleri dışında kalan ve kurban kesimi için uygun olan yerlerde kurbanlarını kendi imkânları ile keseceklerin uyacakları esasları tespit ederler.

c) Kurban kesim yeri olarak belirlenen yerlerde, kurbanların dini esaslara ve sağlık şartlarına uygun olarak kesilebilmesi için gerekli alt ve üst yapının kapalı veya açık olarak belediyelerce tesisini temin ederler. Bu yerlerde, belediyelerle işbirliğine giderek kurban kesimi için gerekli beton saha, su tesisi ve atıklar için lüzumlu tertibatı alırlar.

d) Kurban kesim mahallerinde görevlendirilecek yönetici, din görevlisi, kasap, veteriner, şoför ve yardımcı personel gibi görevlileri tespit ederler.

e) Kesim esnasında sağlığa zararlı olduğu tespit edilen hayvan etlerinin veya organlarının diğer atıklardan ayrı olarak derin bir çukura gömülmesini ve üzerine kireç dökülerek kapatılmasını veya diğer usullerle imhasını sağlarlar.

f) Kurban kesim yerinde kurbanını kendisi kesmek isteyenlerden alınacak tesisten yararlanma ücretinin miktarı ile kurbanını tesiste görevli kasaba kestirmek isteyenlerden alınacak tesisten yararlanma ve kesim ücretinin miktarını, uygulamayı kolaylaştıracak ve uygun olmayan yerlerde kesime sebebiyet vermeyecek şekilde, mahallî ekonomik imkânları göz önünde bulundurarak tespit ederler.

g) Kurban kesim yerinde kurbanını kestireceklerin ödeyecekleri ücretleri kurban bayramından önce ve kurban bayramı günlerinde tahsil edecek şekilde tedbirler alırlar.

h) İsteyenlerin, ücreti mukabilinde, kurbanlarını tamamen veya kısmen evlerine veya kurban sahibinin arzu ettiği yerlere gönderme hizmetini yapmak için gereken tedbirleri alırlar. Bunun için ihtiyaç duyulan sayıda personel ve vasıta görevlendirirler.

ı) Kurban kesim hizmetleri ile ilgili olarak vatandaşlara duyurulması gereken hususları mutad vasıtalarla ve uygun aralıklarla ilân ederler.

j) İhtiyaç duyulan diğer hususlarda gerekli kararları alırlar.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Ücretin Alınması, Harcama ve Muhasebe ile İlgili Usul ve Esaslar

İta Amiri, Tahakkuk Memuru ve Mutemet

Madde 12 — Kurban hizmetleri için yapılan harcamalarda ita amiri illerde vali veya görevlendireceği vali yardımcısı, ilçelerde kaymakam, tahakkuk memuru ise il veya ilçe müftüsüdür. Kurban hizmetlerinde mutemetlik görevi vakıf görevlisi tarafından yürütülür. Mutemetin harcama limitini ve bu limiti aşmamak üzere verilecek avans miktarını ita amiri belirler. Mutemet aldığı

avansa ait harcama belgelerini düzenler, tahakkuk memuru ile ita amirinin onayına sunar ve artan miktarı kurban komisyonu hesabına iade eder.

Kurban Komisyonu Hesabı

Madde 13 — Kurban hizmetleri için Komisyonun vereceği karar üzerine vakıf tarafından bankada "Kurban Komisyonu Hesabı" açılır. Bu hesap Vakfın hüküm ve tasarrufu altında olmayıp Komisyonun hüküm ve tasarrufu altındadır. Bu hesaptan Komisyon kararları doğrultusunda harcama yapılır.

Harcama Yetkisi

Madde 14 — Bankadaki Kurban Komisyonu Hesabından Komisyonun kararlarına istinaden, tahakkuk memuru ve Komisyon kararı ile yetkili kılınacak en az bir kişinin müşterek imzaları ile harcama yapılır ve her türlü tasarrufta bulunulur.

Ücretin Yatırılması ve Harcama Belgeleri

Madde 15 — Kurban kesim yerlerinde, kurbanını kendisi kesecek olanların, tesisten yararlanma ücretini, kurbanını görevli kasaba kestirecek olanların tesisten yararlanma ve kesim ücretini, bankada açılmış olan "Kurban Komisyonu Hesabı"na veya vakıf makbuzu karşılığında vakfa yatırdığını gösteren banka dekontunu veya makbuzu, kurban kesim yerinde Komisyonca görevlendirilen temsilciye ibraz etmeleri gerekir. Makbuz karşılığında vakıf tarafından tahsil edilen paralar en kısa sürede "Kurban Komisyonu Hesabı"na yatırılır.

Kurban kesim işlerinin gerektirdiği harcama belgeleri Vakıf adına düzenlenir. Harcamalar, fatura; serbest meslek makbuzu; gider pusulası; müstahsil makbuzu gibi tevsik edici belgeler ile kamu kurum ve kuruluşlarınca düzenlenen alındı belgesi karşılığında yapılır.

Bu belgelerin hiç birinin düzenlenemediği hallerde mutemet ile tahakkuk memurunun imzasını taşıyan tutanak harcama pusulası yerine geçer.

Muhasebe işlemleri ile ilgili olarak düzenlenen tediye, tahsil ve mahsup fişleri ile borç dekontu ve benzeri evraktaki yetkili imzalar bölümü ve bankalara yazılacak her türlü talimat harcama yetkisini haiz kişiler tarafından imzalanır.

Muhasebe İşleri

Madde 16 — Kurban kesim işlerine ait gelir ve giderlerin muhasebe işlemleri, Vakıf tarafından yürütülür.

Muhasebe işlerinin yürütülmesinde Vakfa ait bordro, tahsil, tediye ve mahsup fişleri ile bankalara verilecek talimatlarda Vakıf antetli kağıtlar kullanılır.

Vakıf, kurban kesim hizmetleri için elde edilen gelirlerin ve yapılan harcamaların muhasebe işlemlerini, vakfın muhasebesinden ayrı olarak ancak vakfın muhasebe usullerine göre yürütür. Kurban hizmetleri ile ilgili gelir ve gider konularında vakfın yetkili organları değil Komisyon yetkilidir.

Ödenecek Ücretler

Madde 17 — Kurban hizmetleri için görevlendirilen kişilere ödenecek ücretler, mahalli şartlar, görevlendirilen kişinin özellikleri, yükleneceği sorumluluk ve görevin ağırlık derecesi dikkate alınarak Komisyon kararı ile tespit edilir.

Vergiler

Madde 18 — Komisyonca yürütülen kurban kesim işlerinden dolayı vergi, resim veya harç ödenmesi gerektiğinde bu ödemeler Kurban Komisyonu Hesabından Vakıf adına ilgili vergi dairesine yapılır. Ancak bu konuda Vakıf değil Komisyon yetkili ve sorumludur.

Vakfın Sorumluluğu

Madde 19 — Komisyonca yürütülen kurban hizmetlerinden dolayı doğabilecek hukukî ve malî sorumluluk ile tazminatlarla Vakfın sorumluluğu Kurban Komisyonu Hesabı mevcutlarıyla sınırlı olup, bu hususlardaki harcamalar Kurban Komisyonu Hesabından karşılanır. Bu hesabın dışında kurban hizmetlerinden dolayı Vakfa hukukî veya malî herhangi bir sorumluluk yüklenemez.

Kurban Hizmetlerinden Yararlanamayanlara Ücret İadesi

Madde 20 — Kurban kesim yerlerinden yararlanmak üzere para yatıranlardan herhangi bir sebeple kurban kesmekten vazgeçenlerin veya vefat edenlerin, kendilerinin veya kanunî temsilcilerinin yatırılan ücreti talep etmesi halinde, söz konusu ücret Komisyon kararı ile hak sahibine iade edilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli Hükümler

Gerçek ve Tüzel Kişilerin Kurban Kesim İşlerini Düzenlemesi

Madde 21 — 21/11/2001 tarihli ve 24590 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Kurban Hizmetlerinin Diyanet İşleri Başkanlığınca Yürütülmesine Dair Karar ve bu Yönetmelik hükümlerine

riayet etmek suretiyle ve alınacak Kurul ve Komisyon kararlarına uygun olmak şartıyla gerçek ve tüzel kişiler bizzat veya vekâlet yolu ile kurban kesebilirler ve bu amaçla organizasyon yapabilirler.

Personel ve Vasıta Görevlendirilmesi

Madde 22 — Kurban kesim hizmetlerinin düzenli bir şekilde yürütülebilmesi için Komisyon kararı ile Komisyonda görevli kuruluşlardan, diğer kamu kurum ve kuruluşlarından veya dışarıdan ihtiyaç duyulan nitelikte ve sayıda personel ve vasıta görevlendirilir. Görevlendirilen personelin yolluk, yevmiye ve fazla mesai ücreti gibi giderleri ile vasıtaların masrafları Komisyon Kararı ile Kurban Komisyonu Hesabından karşılanır.

Kurban Muhasebesinin Denetlenmesi

Madde 23 — Başkanlıkça yürütülen vekâleten kurban kesimi hizmetleri ve Kurban Komisyonları marifetiyle yürütülen kurban kesimi hizmetleri ile ilgili olarak Vakıfça tutulan muhasebe kayıtları ve harcama işlemleri Başkanlık müfettişlerince denetlenir.

Yürürlük

Madde 24 — Bu Yönetmelik yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Yürütme

Madde 25 — Bu Yönetmelik hükümlerini Diyanet İşleri Başkanlığının bağlı olduğu Bakan yürütür.

EK-3. Kurban hizmetlerinin uygulanmasına dair örnek tebliğ

28 Ağustos 2012 SALI

Resmî Gazete

Sayı : 28395

TEBLİĞ

Diyanet İşleri Başkanlığından:

2012 YILI KURBAN HİZMETLERİNİN

UYGULANMASINA DAİR TEBLİĞ

BİRİNCİ BÖLÜM

Amaç, Dayanak ve Tanımlar

Amaç

MADDE 1 – (1) Bu Tebliğin amacı, 2012 yılı Kurban Bayramı münasebetiyle dini amaçla ve ibadet maksadıyla kurban kesmek isteyen vatandaşların kurbanlarını dini hükümlere, sağlık şartlarına ve çevre temizliğine uygun olarak, hayvana en az acı verecek şekilde bizzat kesmelerine veya vekâlet yoluyla kestirmelerine yardımcı olunması, kurban satılacak veya kesilecek yerlerin belirlenmesi, kesim yapacak kişilerin eğitilmesi ve bu konulara ilişkin diğer hususlarla ilgili tedbirlerin alınması ile ilgili ilkelerin düzenlenmesidir.

Dayanak

MADDE 2 – (1) Bu Tebliğ, 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, Bakanlar Kurulu'nun 24/10/2001 tarihli ve 2001/3214 sayılı Kararı eki Kurban Hizmetlerinin Diyanet İşleri Başkanlığınca Yürütülmesine Dair Karar ve 18/8/2002 tarihli ve 24850 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Kurban Hizmetlerinin Diyanet İşleri Başkanlığınca Yürütülmesine Dair Yönetmelik ile Bakanlıklararası Kurban Hizmetleri Kurulu'nun 23/2/2012 tarihli ve BKHKK- 2012/1 sayılı kararına dayanılarak çıkarılmıştır.

Tanımlar

MADDE 3 – (1) Bu Tebliğde geçen,

a) Başkanlık: Diyanet İşleri Başkanlığını,

b) Eylem Planı: Kurban hizmetleri, kurbanlık hayvan satışı, kurban kesimi ve oluşacak atıklara ilişkin mevcut durumun yansıtıldığı, belirtilen dönem içinde hedeflerin ve stratejilerin ortaya konulduğu planı,

c) Karar: 24/10/2001 tarihli ve 2001/3214 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı eki Kurban Hizmetlerinin Diyanet İşleri Başkanlığınca Yürütülmesine Dair Kararı,

ç) KKKS: Koyun Keçi Kayıt Sistemini,

d) Komisyon: İllerde Vali veya görevlendireceği bir Vali Yardımcısının, ilçelerde Kaymakamın başkanlığında, Müftülük, Sağlık Müdürlüğü veya Sağlık Grup Başkanlığı, Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl/İlçe Müdürlüğü, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, Orman ve Su İşleri Bakanlığı Taşra Teşkilatı Temsilcisi, Belediye ve Türkiye Diyanet Vakfitemsilcilerinden oluşan il ve ilçelerde kurulu Kurban Hizmetleri Komisyonunu,

e) Kurul: Diyanet İşleri Başkanlığı, İçişleri Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Gıda, Tarım ve Hayvancılık

Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Orman ve Su İşleri Bakanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfı temsilcilerinden oluşturulan Bakanlıklararası Kurban Hizmetleri Kurulunu,

f) Türkvet: Yönetmelikle oluşturulan ve işletmelerin, yetiştiricilerin ve sığır cinsi hayvanların kimlik bilgilerinin kayıt altına alındığı veri tabanını,

g) Yönetim Planı: Oluşacak kurban atığının miktarı, toplanması, taşınması, geri kazanılması ve bertaraf edilmesine ilişkin hususları içeren planı,

ğ) Yönetmelik: 18/8/2002 tarihli ve 24850 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Kurban Hizmetlerinin Diyanet İşleri Başkanlığınca Yürütülmesine Dair Yönetmeliği,

ifade eder.

İKİNCİ BÖLÜM

Kurban Hizmetleri Komisyonlarının Çalışmaları

Komisyonların çalışmaları

MADDE 4 – (1) Komisyonlar tarafından aşağıdaki çalışmalar yapılacaktır:

a) Karar, Yönetmelik ve bu Tebliğ hükümleri çerçevesinde 25 Ekim 2012 tarihinde idrak edilecek Kurban Bayramı münasebetiyle gerekli tedbirler alınacak, kurban hizmetleri ile ilgili olarak başta belediyeler olmak üzere bütün komisyon üyeleri yükümlülüklerini yerine getirme konusunda daha aktif olacaktır.

b) Kurban Bayramında ibadet maksadıyla kurban kesecek vatandaşlarımızın bu görevlerini ifa ederken kurbanlarını dini hükümlere, sağlık şartlarına ve çevre temizliğine uygun bir şekilde kesmelerine veya vekâlet yoluyla kestirmelerine yardımcı olmak amacıyla, hizmetlerde iyileştirme yapılacak, şehir dışında ihtiyacı karşılayacak sayıda kurbanlık hayvan satılacak ve şehir içinde ve dışında, satış yerlerinde satılan tahmini hayvan sayısına uygun yeterli miktarda kurban kesilecek yerleri tespit edeceklerdir. Vatandaşlarımızın kurbanlarını kesim yerlerinde kesmeleri için kesim işlemini artıracak tedbir ve teşvikler alınacaktır.

c) Büyükşehirlerde kurban hizmetlerinin daha kolaylaştırılabilmesi için kurbanlık hayvan satış ve kesim mekânları birbirine yakın yerlerde olacak şekilde planlanacak, çevresel riskleri en aza indirerek, varsa atık yönetimi planlanmış alanlar seçilecek, kesimlerde istenmeyen durumlar daha çok büyükbaş hayvanlardan kaynaklandığından özellikle büyük şehirlerde büyükbaş hayvan kesimi konusunda daha duyarlı olunacak, satış ve kesim yerlerine kolay ulaşımın sağlanması için yerel yönetimlerce tedbir alınacak, gerektiğinde Pazar yerlerinin, maliyeti düşük basit düzeneklerle kurban kesim yeri haline dönüştürülmesine yönelik hazırlıklar yapılması için yerel yönetimlerle sıkı işbirliğine girilerek seyyar kesimhaneler kurulmak suretiyle çevre kirliliğini önleyici tedbirlerin alınması sağlanacaktır.

ç) Kurbanlık hayvan satış yerleri, insan ve çevre sağlığı ve güvenliği ile hayvan refahı gözetilerek etrafı branda ile çevrili, üstü kapalı; yetiştirici, satıcı, alıcı ve diğer vatandaşların su, tuvalet, kapalı oturma yeri ve benzeri sosyal ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde hazırlanması sağlanacaktır.

d) Kurban kesim yerleri, dezenfekte edilebilir, zemininde su biriktirmeyen, ışıklandırma ve havalandırması bulunan, sağlık ve temizlik şartlarına uygun mekanlardan seçilecek, ayrıca yetiştirici, satıcı, alıcı, görevli personel, kasap, kasap yardımcısı ve diğer vatandaşların su, tuvalet, kapalı oturma yerleri ve benzeri sosyal ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzenlenmesi sağlanacaktır.

e) İl ve ilçelerde, bu Tebliğin 15 inci maddesinde tadat edilen Kurbanlık Hayvan Satış ve Toplu Kesim Yapılacak Yerlerde Uyulması Gereken Kurallar göz önünde bulundurularak hazırlanan kurbanlık hayvan satış ve kesim yerlerinin açık adresleri, Excel formatındaki Ek-1 çizelgeye doldurularak, 28 Eylül 2012 Cuma günü mesai bitimine kadarkurbanhizmetleri@diyanet.gov.tr adresine gönderilecek e-posta ile

Başkanlığa bildirilecektir.

f) Her il ve ilçede, bir önceki yıla ait kurbanlık hayvan satış ve kurban kesimlerinde yaşanan sorunlar tespit edilerek 2012 yılı için hazırlanacak Eylem Planı uygulamaya konulacaktır. Ayrıca, 2012 yılı Kurban Bayramında yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri de belirlenerek; 2013 yılında değerlendirmeye alınmak üzere dosyalanacaktır.

g) Kurban kesim işlemlerinin sağlıklı bir şekilde ve uygun bir ortamda yapılabilmesi için yerel yönetimlerle birlikte sivil toplum kuruluşlarının da faaliyet göstermesi teşvik edilecek, özellikle Trakya Bölgesi'nde şap hastalığından arılık sağlanması sebebiyle, İstanbul'un Avrupa kesiminde kalan bölümüne kurbanlık sevk işlemleri, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın 2010/7 ve 2010/13 sayılı genelgelerle, Trakya'ya Yapılacak Canlı Hayvan Sevkleri için belirlenen kriterler çerçevesinde yapılacağından; Avrupa yakasındaki vatandaşlarımızın kurbanlarını Anadolu yakasında kestirmek isteyecekleri tahminiyle, Anadolu yakasında daha fazla kurbanlık hayvan satış ve kurban kesim yeri hazırlattırılacak, ulaşım, personel ve konu ile ilgili diğer hususlarda özendirici çalışmalar yapılacaktır.

ğ) Kurban kesimi konusunda Halk Eğitim Merkezlerinde "Kesim Elemanı Yetiştirme ve Geliştirme Kursları" düzenlenmesine devam edilecek, kurban kesim elemanı olarak görev almak isteyenlerin bu kurslara katılarak gerekli eğitimi aldıktan sonra "Kurs Bitirme Belgesi" almaları sağlanacaktır. Ayrıca, bu kurslara kurbanlarını kendileri kesecek olanların da katılmaları teşvik edilecek ve kursların ilgi görmesi için etkili çalışmalar yapılacaktır.

h) Şehir merkezlerine yakın köy ve kasabalarda bulunan besi çiftlikleri, su, tuvalet, kapalı oturma yerlerini haiz kurban kesim yeri tesis etmeleri teşvik edilecektir.

ı) Kurbanlık hayvan satış ve kurban kesim yeri düzenleyerek; vekalet yoluyla kurban kesim organizasyonu yapan özel sektör teşvik edilecektir. Kurbanlık hayvan satış ve kurban kesim yeri düzenleyerek hizmet sunan özel sektörün adresleri Excel formatında Ek-1'deki çizelgeye yazılacak ve bu tür kurbanlık hayvan satış ve kurban kesim yerlerinin vatandaşlara duyurulması sağlanacaktır.

i) Kurban kesim yerlerinde komisyon üyesi kurum ve kuruluşlardan yeterli sayıda personel görevlendirilecek, bu personele tanıtıcı "Görevli Kimlik Kartı" ve "Kesim Elemanı Kimlik Kartı" düzenlenecektir.

j) Bayram günlerinde trafikte oluşan yoğunluk dikkate alınarak özellikle kurbanlık hayvan satış ve kurban kesim yerlerine giden güzergâhlar üzerinde ulaşımı kolaylaştıracak tedbirlerin alınması hususunda ilgili Emniyet, Jandarma ve Zabıta birimleri ile işbirliği yapılacaktır.

k) Mezbaha ve kurban kesim yerlerinde kesimlerin daha düzenli yapılması, zaman kaybının ve karmaşanın önlenmesi için randevu sistemi getirilecek ve hayvan kesimi, yüzme, et paylaşımı, temizlik ve benzeri işlemler esnasında sıra bekleyenleri sıkıntıya düşürmeyecek şekilde gerekli tedbirler alınacaktır.

l) "Vekâletle kurban kesimi" konusunda halkımız bilgilendirilecektir.

m) Kurban kesim yerlerinde, kasaplık belgesi veya Kesim Elemanı Yetiştirme ve Geliştirme Kurslarından alınmış "Kurs Bitirme Belgesi" olanlardan portör muayenesi bulunanlar görevlendirilecektir.

n) Kurbanlık hayvan satış yerleri bayramdan 15 gün önce hazır hale getirilecek ve bu tarihten önce Kurbanlık hayvan satış yerlerine hayvan hareketi başlatılmayacaktır.

o) Büyükbaş hayvanların satış yerlerinden kaçırılmaması, yularlarının, iplerinin uzun ve sağlam olması için üreticiler ve satıcılar; kesim esnasında kaçırılmamaları konusunda kasap ve kasap yardımcılarını uyarılacak; kesim yerlerinde görüntü kirliliği oluşmaması için belediyeler tarafından gerekli tedbirlerin alınması temin edilecektir.

ö) Kesim yerine götürülürken, araca bindirilirken, araçtan indirilirken ve kesilirken kurbanlık

hayvanlara eziyet edilmeyecek; eziyet edenlere bu Tebliğin 19 uncu maddesinde belirtilen cezalar verilecektir.

p) Ülkemiz kurbanlık potansiyelini belirlemek maksadıyla her il (ilçeler il müftülüklerine bilgi verecektir) müftülüğü tarafından, belediye yetkilileri, üreticiler, vekaletle kurban kesim organizasyonu yapanlar, din görevlileri gibi ilgililerden büyükbaş ve küçükbaş hayvanlardan kesilen kurban sayısı hakkında bilgi almak suretiyle Excel formatında Ek-4'deki tabloya işlenecek ve 23 Kasım 2012 Cuma günü mesai bitimine kadar kurbanhizmetleri@diyanet.gov.tr adresine gönderilecek e-posta ile Başkanlığa bildirilecektir.

r) Kurban kesim yerlerinde din görevlisi, resmi veya özel çalışan veteriner hekim, sağlık personeli, çevre teknisyeni, emniyet gücü ve benzeri personel görevlendirilecek ve bunlara Komisyonca belirlenecek ücretler Kurban Komisyonu Hesabı'ndan ödenebilecektir.

s) Karar, Yönetmelik ve Tebliğ ile ön görülen hizmetler gerektiğinde ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği yapılarak zamanında ve en iyi şekilde yerine getirilecektir. Bu hususta hazırlanacak raporlar ile Ek-5'deki çizelge doldurularak 7 Aralık 2012 Cuma günü mesai bitimine kadar Başkanlığa gönderilecektir.

Bilgilendirme çalışmaları

MADDE 5 – (1) Bilgilendirme konusunda aşağıdaki çalışmalar yapılacaktır:

a) İl ve ilçelerde hazırlanan kurbanlık hayvan satış ve kurban kesim yerlerinin açık adreslerini ihtiva eden ve Excel formatında doldurulan Ek-1'deki çizelge 12 Ekim 2012 Cuma gününden itibaren Kurul ve Komisyon üyesi kurum ve kuruluşların (özellikle valilik, kaymakamlık, müftülük ve belediyelerin) web sitelerinde yayınlanacaktır.

b) Vatandaşlarımızın ve görevlilerin bilgilendirilmesini sağlamak amacıyla Kurul üyesi Kurum ve Kuruluşların görüşleri alınarak Başkanlıkça hazırlanan ve e-posta ile müftülüklere gönderilen Kurban Rehberi bastırılarak, görevlilere ve vatandaşlarımıza ücretsiz olarak dağıtılacak ve ayrıca ilgili kurum ve kuruluşlarla müftülüklerin web sitelerinde yayınlanacaktır.

c) Eğitim çalışmalarında dini referanslara da atıf yapılacak, konferans, vaaz ve hutbelerde konunun dini ve sosyal boyutu üzerinde durulacak, yazılı ve görsel medyadan da yararlanılarak kurban ibadeti ve kurban hizmetleri konusunda bilgilendirme ve eğitim çalışmalarına önem verilecek, kurban kesiminin bayramın ilk üç günü yapılabileceği hususunda halkımız bilgilendirilecektir. Müftülüklerin koordinasyonunda yapılacak olan bu bilgilendirme çalışmalarında din görevlilerinin tamamı aktif rol üstlenecektir.

ç) Vekâletle kurban kesim organizasyonu yapan kuruluşlara kurban kesimi için vekâlet veren vatandaşın vekaletini dini hassasiyete uygun bir şekilde vermesini sağlayacak ve "kesimsiz kurban" ibadetinin olmadığı hususunda bilgilendirme yapılacaktır. Kurban ibadetinin bir yardım toplama kampanyası olmadığı, kesimsiz kurbanın veya kurban yerine yardım yapmanın kişiyi kurban borcundan kurtarmayacağı, kurban ibadeti niyetiyle hayvanın etinin azami ölçüde ihtiyaç sahiplerine ulaştırılması, kurban kesiminde çevre ve sağlık şartlarına riayet etmenin gerekli olduğu da hatırlatılacaktır.

d) Başta kist hidatik, şarbon, bruselloz, tuberkuloz, gibi hayvanlardan insanlara geçen (zoonoz) hastalıklar olmak üzere, sağlık, çevre sağlığı, temizlik, etin işlenmesi, pişirilmesi, tüketilmesi, sakatatların çöpe atılmaması, sokak hayvanlarına verilmemesi, toprak içine derince gömülerek imha edilmesi ve benzeri konularda Kurban Rehberi'nden de yararlanarak vatandaşlarımızı aydınlatma faaliyetleri gerçekleştirilecektir.

e) Kurban kesen ve hayvanı yüzerek et taksimi yapan kasap ve kasap yardımcılar ile kurban sahiplerinin etle temas eden uzuvlarında yara-bere olmaması, bu durumda olanların kesim, yüzme ve et taksimi işini yapmaları zorunlu ise hijyenik eldiven kullanmaları, elinde yara olduğu halde eldiven kullanmadan kesim işlemi yapılmışsa bu etlerin çok iyi pişirildikten sonra tüketilmesi hususu, müftülüklerimizin koordinasyonunda din görevlileri tarafından vaaz, hutbe, mahalli radyo ve televizyon programları, basın-yayın organları aracılığı ile vatandaşlarımıza etkili bir şekilde duyurulacaktır.

f) Kurban olarak satın alınacak hayvanların sağlıklı, besili, Veteriner Sağlık Raporu/hayvan pasaportu/nakil belgesi olan Erzurum, Artvin, Ardahan, Kars, Iğdır, Ağrı, Van, Hakkari, Şırnak, Mardin, Şanlıurfa, Gaziantep, Kilis ve Hatay sınır illerimizden nakledilen sığır cinsi hayvanlardan şap aşısı kayıtları bulunan ve hayvan kimlik sistemine kayıtlı olanlardan seçilmesi, gebe ve damızlık değeri yüksek dişi hayvanların kurbanlık olarak kesilmesinin önlenmesi, kurban edilmesi uygun olan hayvanlardan öncelikle erkek ve yaşını doldurmuş olanların tercih edilmesi hatırlatılacaktır.

g) Kurban olması dinen sakıncalı olan hayvanların üreticiler tarafından kurbanlık hayvan satış yerlerine getirilmemesi gerektiği duyurulacaktır. Ayrıca, "Kurban kesmekle yükümlü olan kimsenin bu ibadeti yerine getirmiş sayılması için kurbanlık hayvanda bazı niteliklerin bulunması şart koşulmuştur. Buna göre kurban; koyun, keçi, sığır, manda ve deveden olur. Bunların dışındaki hayvanlar kurban olarak kesilemezler. Kurban olabilmesi için, kurbanlık hayvanın süt dişlerini değiştirmiş olması gerekir. Bu da genel olarak, deve 5; sığır ve manda 2; koyun ve keçi 1 yaşını doldurunca gerçekleşir. Bunun yanında, 6 ayını tamamlayan koyun, bir yaşını doldurmuş gibi gösterişli olursa kurban edilebilir. Kurban edilecek hayvanın, sağlıklı, azaları tam ve besili olması, hem ibadet açısından, hem de sağlık bakımından önem arz eder. Bu nedenle, kötürüm derecesinde hasta, gebe, zayıf ve düşkün, bir veya iki gözü kör, boynuzları kırık, dili, kuyruğu, kulakları ve memesi kesik, dişlerinin tamamı veya çoğu dökük hayvanlardan kurban olmaz. Ancak, hayvanın burulmuş, doğuştan boynuzsuz olması, şaşı, topal, hafif hasta, bir kulağı delik veya yırtılmış olması, kurban edilmesine mani teşkil etmez." hususlarının aranacağı konusunda vatandaşlarımız ve görevli personel aydınlatılacaktır.

ğ) Ticaret Borsalarında olduğu gibi canlı hayvan alım ve satımlarında tokluk firesi düşülmesi konusunda satıcılar ve vatandaşlarımız mutabakat usullerle bilgilendirilecektir.

h) Anadolu'da hayvanlarda görülen ŞAP hastalığının, Trakya bölgesine geçişini önlemek üzere Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığınca alınan tedbirler uyarınca, Kurban Bayramı münasebetiyle İstanbul'un Avrupa yakası dahil olmak üzere Trakya bölgesine Kurbanlık Hayvan sevkini Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığınca yayımlanan 2010/7 ve 2010/13 sayılı Trakya'ya Yapılacak Canlı Hayvan Sevkleri Genelgelerinde belirlenen kriterler çerçevesinde yapılacağı ve Avrupa yakası dahil İstanbul'a 10 Ekim 2012 tarihinden itibaren kurbanlık hayvan sevkii yapılabileceği konusunda vatandaşlarımız aydınlatılacaktır.

ı) Kurban kesilen sığır cinsi hayvanlara ait kulak küpesi ve pasaportları, koyun ve keçi türü hayvanlara ait kulak küpelerinin Komisyonlarca belirlenen kişiler, kesim yerlerindeki görevliler, muhtarlar, din görevlileri, belediye zabıta memurları ve diğer yetkililer aracılığı ile il ve ilçe Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüklerine 16 Kasım 2012 Cuma günü mesai bitimine kadar teslim edilmesi hususu ile kurban alırken dikkat edilmesi gereken konuları ihtiva eden Ek-2'de yer alan bilgiler, din görevlilerince vaaz, hutbe, mahalli radyo ve televizyon programları, basın-yayın organları aracılığı ile vatandaşlarımızı aydınlatılacaktır.

i) Ek-2 ve Ek-3'ün A4 kağıdı boyutunda çıktısı alınarak cami ilan panoları ile kurbanlık hayvan satış ve kurban kesim yerlerine asılmak ve astırılmak suretiyle ilgililer bilgilendirilecektir. Söz konusu bilgilendirme vekâletle kurban kesim organizasyonu yapan kişi, dernek ve vakıflarla mülkünde kurbanlık hayvan satışı ve kurban kesimi yapan üreticilere de yapılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2012 Yılı Kurban Hizmetleri Hayvan

Hareketlerinde Uyulacak Esaslar

Salgın hastalıklar açısından dikkat edilecek hususlar

MADDE 6 – (1) Hayvanların pazarlarda ve özellikle satılmayanların geri dönüşlerinde herhangi bir risk taşıması için, sevk öncesi Yurtiçi Veteriner Sağlık Raporlarının düzenlenmesinde Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının 2012/1 sayılı Hayvan Hastalıkları ile Mücadele ve Hayvan Hareketleri

Kontrolü Genelgesi ve 20/3/2012 tarihli ve 09667 sayılı "2012 İlbahar Şap Aşılama Kampanyası" konulu talimat hükümlerine göre hareket edilecek olup, özellikle şap hastalığı yönünden aşı ve bağışıklık sürelerine dikkat edilecektir. Kurbanlık satış yerlerine girişlerde bu belgeler mutlaka kontrol edilecektir.

(2) Kurbanlık hayvan yetiştiren işletmelerdeki büyükbaş ve küçükbaş hayvanların salgın hastalıklar yönünden kontrol edilmesi sağlanacaktır. Hayvan pazarı, borsa, geçici hayvan satış ve kesim yerlerinin resmi veteriner hekimlerce yapılan kontrol ve denetimleri sıklaştırılacak, halka aydınlatıcı bilgiler verilecektir.

(3) Veteriner Sağlık Raporu düzenlenmeden önce resmi veteriner hekimlerce kurbanlık hayvanların sağlık kontrolü yapılarak, sadece sağlıklı hayvanların sevklerine müsaade edilecektir. Bulaşıcı hastalığa yakalanmış veya hastalıktan şüpheli hayvanlara 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu ile bu Kanuna dayanılarak çıkarılan Yönetmelik ve Talimatların ilgili hükümlerine göre işlem yapılacaktır.

(4) 2012 yılında ilkbahar dönemi şap aşısı uygulaması, Erzurum, Artvin, Ardahan, Kars, Iğdır, Ağrı, Van, Hakkari, Şırnak, Mardin, Şanlıurfa, Gaziantep, Kilis ve Hatay illerinde kampanya tarzında uygulanmış olup, sadece kampanya uygulanan bu illerden yapılacak büyükbaş hayvan sevklerinde şap aşısı yaptırmış olma şartı aranacaktır.

(5) Hayvan pazarı, borsa ve geçici hayvan satış yerlerinde hastalık bulaştırma riskinin ortadan kaldırılması için, hayvanların ilk çıkış yerlerinde veteriner sağlık raporu düzenlenirken, uygulanan koruyucu aşılama ve bağışıklık süreleri dikkate alınacak ve satış yerlerine girişlerde de bu bilgiler kontrol edilecektir. Aşılama kampanyası uygulanmayan illerden yapılacak olan sevklerde ise hayvanların klinik muayenesi, sevk olunan yer ve sevk edileceği yer dikkate alınacak ve söz konusu hayvanların klinik muayenelerinde şap hastalığı varlığı ya da şüphesi bulunmaması, sevk oldukları ve sevk edilecekleri yerin şap hastalığı şüphesi ya da mihraki nedeniyle oluşturulmuş koruma ve gözetim bölgesi olmaması durumunda, sevkine müsaade edilecektir.

(6) Kampanya tarzı şap aşılması yapılan illerden kurbanlık olarak sevk edilecek sığır cinsi hayvanlar sevklerinden en fazla 6 ay önce şap hastalığına karşı aşılanmış olmalıdır. Şap aşısı olmayan hayvanlara aşı yapılarak, aşı tatbik tarihinden sonraki 15 inci günden itibaren sevklerine izin verilecektir. Yapılan son aşılama uygulamasının üzerinden 6 ay geçmiş veya 15 gün geçmemiş hayvanların nakillerine yeterli koruma oluşmaması nedeniyle izin verilmeyecektir.

(7) Kurbanlık olarak sevk edilecek koyun ve keçi türü hayvanların ise hayatları boyunca en az bir kez PPR aşısı ile aşılanmış olmaları gerekmektedir. PPR aşısı uygulamaları üzerinden 15 gün geçmeyen küçükbaş hayvanların nakillerine yeterli koruma oluşmaması nedeniyle izin verilmeyecektir. Kurbanlık olarak sevk edilecek koyun ve keçi türü hayvanların sevklerinde şap aşısı yaptırmış olma şartı aranmayacaktır.

(8) Erzurum, Artvin, Ardahan, Kars, Iğdır, Ağrı, Van, Hakkari, Şırnak, Mardin, Şanlıurfa, Gaziantep, Kilis ve Hatay illerinde sığır cinsi hayvanların şap hastalığına karşı şap aşısı ile aşılanıp aşılanmadığı kayıtlar ve aşılama makbuzları ile kontrol edilecek, veteriner sağlık raporunun ilgili bölümüne şap aşısının yapıldığı tarih, aşının seri numarası, aşılama-serumlama makbuzunun tarihi ve seri numarası yazılacaktır.

(9) Trakya bölgesindeki iller ile İstanbul İli Avrupa yakasına, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının 2010/7 ve 2010/13 sayılı Trakya'ya Yapılacak Canlı Hayvan Sevkleri Genelgesi kapsamında uygun şartları taşıyan kurbanlık hayvanların sevklerine 10/10/2012 tarihinden itibaren başlanacak olup bu tarihten önce kesinlikle sevk işlemi yapılmayacaktır.

(10) İstanbul İli Anadolu yakasına kurbanlık hayvan sevkleri de 10/10/2012 tarihinde başlayacak olup, bu tarihten önce sevk işlemleri yapılmayacaktır.

(11) Trakya bölgesi illerinden İstanbul ilinin Anadolu yakasına getirilen büyükbaş ve

bölgelerde insanlarda görülen Kırım Kongo Kanamalı Ateşi Hastalığı'nın taşıyıcısı olan keneler yönünden; özellikle hastalığın görüldüğü il ve ilçelerde dikkatli bir şekilde muayene edildikten sonra sevk edilecektir.

Kurbanlık hayvanların yüklenmesi, taşınması ve boşaltılması ile ilgili hususlar

MADDE 8 – (1) Nakil araçları hayvanların güvenli bir biçimde nakledilmelerini sağlamak amacıyla, üzerleri hava şartlarına uygun ve hayvanlara yeterli hava sağlayacak şekilde kapatılacak, kapakların sağlam ve hayvanların atlama ve kaçmalarını engelleyecek şekilde olması sağlanacaktır.

(2) Hayvan nakledecek araç ve konteynerlere dışarıdan görülecek şekilde, hayvan nakledildiğini belirten levhalar asılacaktır.

(3) Araçlarda hayvanların hacimlerine ve planlanan yolculuğa uygun yeterli alan ve yükseklik olması sağlanacaktır. Araçların yükleme yapılmadan önce temizlik ve dezenfeksiyonu yapılacak, aracın taban döşemeleri üzerine en az 2 cm kalınlığında yataklık, sap, saman, talaş ve benzeri maddeler serilmesi sağlanacaktır.

(4) Nakil araçları canlı hayvanlar yüklenmeden önce etkili dezenfektanlarla mutlaka dezenfekte edilecektir.

(5) Hayvanların nakil vasıtalarına aşırı yüklenmelerine, nakliye sırasında yaralanma veya gereksiz yere acı ve ıstırap çekmelerine neden olabilecek nakil vasıtaları ile sevklerine izin verilmeyecektir.

(6) Hayvanların nakliyesinin uzun sürmesi durumunda (8 saatten fazla), uygun aralıklarla hayvanlara yem ve su verilmesi ve dinlendirilmesi konularında nakliyeciler ve hayvan sahibine bilgi verilecek, nakil araçlarının yem ve su yönünden tedarikli olup olmadıkları, ilk yardım çantası ile yeteri miktarda urgan, yular bulundurup bulundurmadıkları kontrol edilecektir.

Kurbanlık hayvanların sevkleri sırasında yapılacak kontroller

MADDE 9 – (1) Kurban bayramı öncesinde kurbanlık hayvanların sevklerinin kontrol ve denetimi açısından Emniyet ve Jandarma Teşkilatları ile Belediye Zabıtası gibi tüm Mahalli Kolluk Kuvvetleri ile sıkı işbirliği ve koordinasyon sağlanarak, kaçak hayvan hareketlerine karşı düzenlenen yol kontrol ve denetimlerinin sayısı artırılacaktır.

(2) Özellikle İstanbul (Kavacık ve Çamlıca Hayvan Sevk Kontrol Noktaları, Çatalca ve Paşaköy yol kenaridenetim istasyonu), Çanakkale (Lapseki Merkez İskelesi), Bolu, Sivas (Merkez 1. Organize San.), Tokat (Niksar), Gaziantep (Nizip, Nurdağı Devlet Yolu Yeşilce Mevkii), Ankara (Gölbaşı, Ankara-Konya Karayolu 29. km., Kazan, Ankara-İstanbul Karayolu 33. km., İmrendi Mah., Eskişehir Yolu, Ankara-Eskişehir Karayolu 32. km. Temelli Mevkii, Elmadağ Girişi, Ankara-Samsun Karayolu 41. km), Konya (Konya-Ankara Karayolu Kayalık Mevkii, Kulu Kavşağı), Adana (Pozantı, Tarsus-Pozantı Otoyolu, Çamalan Park Sahası, Pozantı ve Tarsus istikametleri), Malatya, Kayseri (Boğazköprü, Kayseri-Ankara Karayolu, Kocasinan ilçesi, Beydeğirmeni Köyü Mevkii, Pınarbaşı), Antalya (Antalya Burdur Karayolu, Kepez Ferrokrom Mevkii), Zonguldak (Karadeniz Ereğli-Alaplı Karayolu, Göktepe köyü, Alaplı, Zonguldak), Balıkesir (Balıkesir-Susurluk Karayolu, Bursa-Balıkesir İl Sınırı, Ayşebacı Köprülü Kavşağı Mevkii), Şanlıurfa (Merkez Koçören Köyü, Karayolları 91. Şube Şefliği Plent Sahası), Erzurum (Aşkale-Erzurum Karayolu, Çiğdemli Köyü), İzmir (İzmir-Turgutlu Devlet Yolu, 17. km., Ansızca Köyü, Söğütçük Mevkii), Manisa (Akhisar-Manisa Karayolu, 42. km Güzelköy), Samsun (Samsun-Ankara Karayolu 14. km, Yeşilkent Beldesi, Toybelen Mh. ve Samsun-Ordu Karayolu 19 km., Çınarlık Beldesi, Çarşamba), Artvin (Çamlıköy-Hopa), Bitlis (Tatvan), Kahramanmaraş (Pazarcık), Afyon, Eskişehir (Sivrihisar), Hatay (Dört Yol), merkezlerinde Emniyet ve Jandarma Teşkilatlarıyla gerekli koordinasyon sağlanarak daha etkin denetim ve kontrol yapılacaktır. İhtiyaç duyulması halinde İl ve İlçe Kurban Hizmetleri Komisyonu Kararı ile yeni denetim noktaları belirlenebilecektir.

(3) Yol kontrol ve denetimleri sırasında nakil vasıtalarında yaralanma veya gereksiz yere acı ve ıstırapçeckmelerine neden olabilecek şekilde aşırı olarak yüklenmiş hayvanlar ile hasta hayvanların bulunduğu tespit edilirse bu tür hayvanları taşıyan araçlar sevkten alıkonulacak, hayvanların sağlık ve refahı yönünden gerekli tedbirler alınacaktır.

Kurbanlık hayvan satış yerlerine yönelik alınacak önlemler

MADDE 10 – (1) Hayvancılık işletmelerinden doğrudan yapılan satışlar hariç kurbanlık hayvanlar; hayvan pazarı, canlı hayvan borsası, hayvan park ve panayırıların yanı sıra komisyonlarca alınan kararlar doğrultusunda belirlenen kurbanlık hayvan satış yerlerinde ve özel kurbanlık kesimi yapılacak işletmelerde alınıp satılacaktır. Bu türönceden belirlenen yerlerin dışında kurbanlık hayvan alım ve satımlarına müsaade edilmeyecektir. Bu konuda yetiştiriciler ve satıcılara kurbanlık satış ve kesim yerleri ile ilgili komisyonlarca duyuruda bulunulacaktır. Kurbanlık hayvan alım satım yerlerinin sayısı mümkün olduğunca asgari düzeyde tutulacak, denetim ve kontrol hizmetleri aksatılmadan sürdürülecektir.

(2) Kurbanlık hayvan satış yerlerine getirilen hayvanların merkez ilçe veya ilçe içi hareketlerinde, çıkışişletmesinin idari olarak bağlı bulunduğu yerin köy muhtarlığı, belediye başkanlığı veya Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl/ilçe Müdürlüğü yetkililerince arka yüzü mühürlenip onaylanmış sığır cinsi hayvanlar için pasaport, koyun ve keçi türü hayvanlar için nakil belgesi, ilçeler veya iller arası hareketlerinde ise veteriner sağlık raporları, büyükbaş hayvanlar için pasaportlar ve küçükbaş hayvanlar için nakil belgeleri kontrol edilecek, sadece belgeleri tam olanların girişine müsaade edilecektir. Sığır Cinsi Hayvanların Tanımlanması, Tescili ve İzlenmesi Yönetmeliğine göre küpelenmemiş ve kayıt altına alınmamış sığır cinsi hayvanlar ile Koyun ve Keçi Türü Hayvanların Tanımlanması, Tescili ve İzlenmesi Yönetmeliğine göre küpelenmemiş ve kayıt altına alınmamış koyun ve keçi türü hayvanların kurbanlık hayvan satış yerlerine girişlerine müsaade edilmeyecektir.

(3) Kurbanlık hayvan satış yerleri; resmi ve belediye veteriner hekimleri ile belediye zabıta ekiplerince işbirliği ve koordinasyon sağlanarak etkin ve sürekli olarak denetlenecek ve kontrol edilecektir.

(4) Kurbanlık hayvan satış yerlerine bu Tebliğin 5 inci maddesinin birinci fıkrasının (g) bendinde belirtilen hususlara uymayan, küpesiz ve belgesiz büyükbaş ve küçükbaş hayvan girişleri önlenecektir.

(5) Kurbanlık hayvan satış yerleri belediyelerle müşterek olarak her gün sabah ve akşam olmak üzere iki kez usulüne uygun olarak temizlenecek, ayrıca etkin dezenfektan maddeler kullanılarak dezenfekte edilecektir.

(6) Kurbanlık hayvan satış yerlerinde değişik bölgelerden hayvanlar bir araya geldiğinden satılmayan hayvanların geri dönüşlerinde hastalık bulaştırma riski bulunmaktadır. Bu sebeple satış yerlerine gelen hayvanlar giriş ve çıkışlarda mutlaka bulaşıcı hastalıklar yönünden kontrol edilecek ve hastalıklı hayvanların nakline izin verilmeyecektir.

Kurbanlık hayvanların kesiminde ve kesim yerlerinde dikkat edilecek hususlar

MADDE 11 – (1) Kurbanlık hayvanlar, şehir ve kasabalarda çalışma izni almış mezbaha ve kombinalar ile Komisyonların önceden belirlediği kesim yerlerinde; köylerde ve önceden belirlenmiş kesim yeri bulunmayan yerlerde ise kendi bahçelerinde usulüne uygun olarak ve çevreye zarar vermeyecek şekilde kesilecektir.

(2) Cadde, sokak ve park gibi kamu alanlarında kurbanlık hayvan kesimleri yapılmayacaktır.

(3) Kurban kesim yerlerindeki atıkların, kan ve diğer organların herhangi bir çevre kirliliğine sebep olmalarının engellenmesi için gerekli önlemler alınacaktır.

(4) Kesilen hayvanlara ait hastalıklı organlar kesim sırasında oluşan atık ile özellikle kist hidatik riskine karşıkaraciğerler ve akciğerler kesinlikle kedi ve köpeklere verilmeyecek, uygun şekilde hazırlanmış, kedi ve köpekler tarafından çıkarılmayacak derinlikte çukurlara gömülerek

imhası sağlanacaktır.

(5) Belediye ve köy muhtarlarınca çevre ve halk sağlığını dikkate alacak şekilde kesim yerlerinde çevre temizliğinin yaptırılması hususunda gerekli tedbirler alınacaktır.

(6) Mevcut uygulamaların etkinliği artırılıp Emniyet, Jandarma, Belediye Zabıtası ve Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı görevlilerinden oluşan bir grupla belgesiz ve sağlık şartları uygun olmayan hayvan nakilleri engellenecek, belirlenen satış yeri ve kesim yerleri dışında oluşabilecek faaliyetlere izin verilmeyecektir.

Kulak küpe ve pasaportların toplanması ve kayıtlarının silinmesi

MADDE 12 – (1) Kurbanlık hayvan satış yerlerinde kurbanlık olarak sığır cinsi hayvan satan yetiştiriciler veya cepler; sattıkları hayvanlara ait pasaportun kendilerinde kalacak satıcı ile ilgili kısmına "Kurbanlık olarak satıldı"ibaresini yazarak pasaportun bu kısmını en yakın ya da ikamet ettikleri yerdeki İl/İlçe Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğüne teslim edeceklerdir.

(2) Mezbaha ve kombinalarda kesilen kurbanlık sığır cinsi hayvanların kulak küpeleri Sığır Cinsi Hayvanların Tanımlanması, Tescili ve İzlenmesi Yönetmeliğinin ilgili hükümleri çerçevesinde biriktirilerek Bakanlıkça belirlenen usul ve esaslar gereğince imha edilecek, kesilen sığır cinsi hayvanların veri tabanından düşümleri yapılacak, hayvan pasaportları en yakın İl/İlçe Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğüne kesim tarihlerinden itibaren yedi gün içinde teslim edilecektir.

(3) Mezbaha ve kombinalarda kesilen kurbanlık koyun ve keçi türü hayvanların kulak küpeleri Koyun ve Keçi Türü Hayvanların Tanımlanması, Tescili ve İzlenmesi Yönetmeliğinin ilgili hükümleri çerçevesinde biriktirilerek Bakanlıkça belirlenen usul ve esaslar gereğince buldukları yerin il/ilçe müdürlüğünün kontrolünde imha edilecek ve koyun keçi türü hayvanların veri tabanından düşümleri yapılacaktır.

(4) Komisyonun belirlediği yerler dışında ve köylerde kesilecek kurbanlık sığır cinsi hayvanların kulak küpeleri ve pasaportlarının, koyun ve keçi türü hayvanların kulak küpelerinin toplanarak veri tabanından düşümlerinin sağlanabilmesi yönünden İl/İlçe Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlükleri, kendi yetki ve sorumluluk sahalarındaki mahalle ve köy muhtarları ile bir bilgilendirme toplantısı düzenleyecek, bu konuda muhtarlara yazılı tebligat yapacaklardır.

(5) İl/İlçe Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlükleri kendilerine teslim edilen kulak küpeleri, pasaportları ve kulak küpe numaralarının listesine istinaden kurbanlık olarak kesilen hayvanların bilgisayar destekli veri tabanından kayıt düşümlerini mutlaka yapacaktır.

Kesim yeri olarak değerlendirilebilecek alternatif alanlar

MADDE 13 – (1) Kesim yeri olarak değerlendirilebilecek alternatif alanlar şunlardır:

- a) Üstü kapalı semt pazarları,
- b) Araç yıkama yerleri ve kapalı otoparklar,
- c) Kurbanlık satış yerleri yanına kurulacak kesim yerleri,

ç) İmkânları ve yerleri müsait olan belediyelerce, şehirlerin belirli yerlerine yapılacak olan kurbanlık hayvan kesim yerleri.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

2012 Yılı Kurban Hizmetleri Kapsamında

Alınacak Çevresel Önlemler

Kurban hizmetleri kapsamında alınacak çevresel önlemler

MADDE 14 – (1) Büyükşehir belediyelerinde büyükşehir belediyeleri, diğer yerlerde belediyeler tarafından Karar, Yönetmelik, Tebliğ, Kurul kararları ve 2872 sayılı Çevre Kanununun ilgili maddelerinin uygulanmasını sağlamak maksadıyla, bu Tebliğin 15 inci maddesinde belirtilen hükümler çerçevesinde kurbanlık hayvan satış ve kurban kesim yerlerinde çevre kirliliğini önleyici tedbirleri de içeren bir yönetim planı hazırlanacak ve uygulanacaktır.

Kurbanlık hayvan satış ve toplu kurban kesimi yapılacak yerlerde uyulması gereken kurallar

MADDE 15 – (1) Su, elektrik, kanalizasyon veya fosseptik çukuru ve benzeri alt yapısı hazırlanmış yerler olacaktır.

(2) Kesim yeri beton, beton asfalt ve benzeri sızdırmaz malzemeden olacaktır.

(3) Kesim yeri, kesim sonunda tazyikli suyla yıkama imkânına sahip olacak, zeminde gerekli ızgara sistemi bulunacak ve yıkama suları mutlaka kanalizasyona veya fosseptiğe verilecek, kesinlikle çevreye bırakılmayacaktır.

(4) Hayvan dışkıları vb. atıklar sızdırmaz, dayanıklı, yüksek yoğunluklu polietilen siyah torbalara 2/3 oranında konacak, gerektiğinde ikinci torba kullanılacak, ağzı iyice kapatılıp bağlanacak ve sızdırmaz kapalı özel atık taşıma kamyonları ile belediye tarafından düzenli olarak bertaraf edilmek üzere alınacaktır.

(5) Kesim sonrası, kesim mahalli dezenfekte edilecek, kesim işleminin birkaç gün sürmesi durumunda dezenfeksiyon işlemi her günün sonunda yapılacaktır.

(6) İlgili belediyeler bayram öncesi ve süresince satış yerlerinde, bayram süresince kesim yerlerinde temizlik ve denetim birimlerinden yeterli sayıda eleman bulunduracaklardır.

(7) Satış noktalarında hayvan atıkları dışındaki atıklar da aynı şekilde biriktirilerek en kısa sürede belediyelerce düzenli olarak bertaraf edilmek üzere alınacaktır.

(8) Kurbanlık hayvan satış ve kesim yerlerinde ilçe belediyeleri yeterli miktarda atık taşıma araçları ve konteynerbulunduracaktır.

(9) Belediyeler, atık konteynerleri dolmadan ve toplanan atıkları sıkıştırmadan bertaraf alanına ulaştıracaklardır.

(10) İlgili belediyelerce, kurbanlık hayvan satış yerlerinde canlı kilo ile de satışlar yapıldığından vatandaşlarımızın canlı olarak kurbanlık hayvan alırken aldanmamalarını temin etmek üzere hayvanları tartmak için kantar bulundurulacaktır.

(11) Kurbanlık hayvanların satışı Kurulca belirlenen özelliklere sahip kurbanlık hayvan satış yerlerinde yapılır. Mevcut hayvan pazarları ve borsaların dışında Komisyonlarca şehrin nüfus yoğunluğu dikkate alınarak şehirlerin ana girişlerinde ve şehir içinde uygun diğer alanlarda kurbanlık hayvan satış yerleri belirlenir. Hayvanların şehir merkezlerine girişlerine ve bu satış yerlerinin dışında diğer yerlerde satışına müsaade edilmez.

Kurbanlık hayvan satış yerlerinde, su, tuvalet, kapalı oturma yeri ve benzeri sosyal ihtiyaçların karşılanacağıyerler ile hayvanların taşındıkları araçlara bindirilmesine uygun rampalar yapılır.

Hayvanlar, zemini temiz ve kuru, etrafı ve üstü kapalı mahallerde, büyükbaş hayvanlar uzun ipli yular ile muhafaza edilir ve nakilleri sırasında yeteri kadar tecrübeli eleman bulundurulur.

Satış yerlerinin temizlenmesi ve oluşan atıkların alınması işleri, belediyeler tarafından her gün muntazam olarak yapılır.

(12) Kurbanlık hayvanların kesimi Kurulca belirlenen özelliklere sahip kurban kesim yerlerinde yapılır. Mevcut mezbaha ve kombinalar dışında komisyonlarca şehrin nüfus yoğunluğu dikkate alınarak kurban kesim yerleri ve bunların kapasiteleri belirlenir.

Kurban kesim yerlerinde, su, tuvalet, kapalı oturma yeri ve benzeri sosyal ihtiyaçların karşılanacağı yerler ile hayvanların taşındıkları araçlardan indirilmesine uygun rampalar yapılır. Kesim yerlerinin zemini kolay yıkanabilir, dezenfekte edilebilir ve su birikmesine imkan vermeyecek bir yapıda inşa edilir. Yeterli miktarda aydınlatılma ve havalandırma sağlanır.

Kullanılacak tüm makine ve ekipman ile çalışanların temizlik ve dezenfeksiyonu yaptırılır. Yeterli miktar ve basınçta ve içilebilir nitelikte kullanma suyu bulundurulur.

Biriken gübre, çöp ve sakatat ile diğer atıklar çevreye zarar vermeyecek şekilde üstü kapalı bir mahalde toplanır ve daha sonra hijyenik şartlara uygun olarak izale, bertaraf ve tahliyesi sağlanır. Kesim sonrası ortaya çıkan kan, tank veya benzeri sızdırmaz bir yerde toplanır ve uygun bir şekilde bertaraf edilir. Gübre birikimi için özel bir yer ayrılır. Hastalıklı organlar ile karkaslar en az iki metre derinliğinde çukurlara gömülüp üzeri kireçle örtülür veya uygun bir yerde yakılarak imha edilir. İmha işleminin, yakma suretiyle yapılması durumunda ilgili mevzuat hükümlerine uyulur.

Etrafı kapatılmış özel mülk veya bahçesinde kurban keseceklerin uyması gereken kurallar

MADDE 16 – (1) Kesim yeri beton, beton asfalt vb. sızdırmaz malzemeden olacak, çıkan kanın toprağa dağılmasını önlemek üzere hemen toprakla kapatılacak, gerektiğinde kireçlenecektir.

(2) Kurbandan çıkan kullanılmayacak olan işkembe ve diğer benzeri atıklar sızdırmaz, dayanıklı yüksek yoğunluklu polietilen siyah torbalara 2/3 oranında konacak, gerektiğinde ikinci torba kullanılacak, ağzı iyice kapatılıp bağlanacak ve bayram süresince düzenli olarak hizmet verecek olan belediye temizlik ekiplerine teslim edilecektir.

(3) Kurban kesim esnasında çıkan diğer artıklar da mutlaka toplanıp, dayanıklı ve ağzı kapalı poşetler içinde belediye temizlik ekiplerine teslim edilecektir.

(4) Kesim sonunda kesim mahalli kanlı ve kirlenmiş bir durumda bırakılmayacak, kan izi kalmayacak şekilde temizlenecek, gerektiğinde kireçlenecektir.

(5) Kurban derilerinin taşınması esnasında kan sızmasına engel olunacak ve çevre kirliliğine neden olunmayacaktır.

(6) Yukarıda belirtilen hususları içeren Ek-6'daki duyuru metninin A4 ebatında çıktısı alınarak camilerin ilan panoları, Kur'an kursları, müftülük hizmet binaları, kurbanlık hayvan satış yerleri, belediye otobüsleri, metro ve metro istasyonları, dükkanlar, kahvehaneler ve benzeri yerlere astırılmak suretiyle ilgililer bilgilendirilecektir.

Büyükşehir Belediyelerinin ve Belediyelerin yükümlülükleri

MADDE 17 – (1) Bayram öncesi kurbanlık hayvan satışı süresince ve bayram süresince belediyeler, kurbanlık hayvan satış ve toplu kurban kesimi yapılacak yerlerde bu Tebliğin 15 inci maddesinde belirtilen çevre kirliliğine neden olunmaması için dikkat edilmesi gereken hususlar ve denetim esaslarına ilişkin hazırlanan bu Tebliğin 14 üncümaddesinde belirtilen yönetim planı çerçevesinde yeterli sayıda temizlik ekiplerini, araçlarıyla birlikte düzenli olarak çalışır halde tutacaklardır. Özellikle bayramın ilk iki günü temizlik elemanı ve atık toplama aracı sayısı arttırılacaktır.

(2) Satış yerlerinden ya da kesim yerlerinden kaçan büyükbaş hayvanların yakalanması için başta

uyuşturucu içeren tabanca olmak üzere yakalama gereçlerine sahip yakalama timleri oluşturulması sağlanacaktır.

(3) Belediyeler, satış ve kesim yerlerinde kurban atıklarını düzenli bir şekilde günlük olarak ve sıhhi şekilde toplayacaklar ve çevre ve insan sağlığına uygun şekilde bertarafını sağlayacaklardır.

(4) Büyükşehir Belediyelerince, varsa transfer istasyonları ve atık bertaraf tesislerinde bayram süresince hizmet verilecektir. Toplu kurbanlık hayvan satış ve kurban kesim yerlerinde temizlik amaçlı yeterli miktarda su sağlanacaktır.

Denetim işlemleri

MADDE 18 – (1) Kurban hizmetlerinin denetlenmesi İçişleri, Sağlık, Gıda, Tarım ve Hayvancılık, Çevre ve Şehircilik, Orman ve Su İşleri Bakanlıkları ile Diyanet İşleri Başkanlığı, müftülük, emniyet, jandarma birimleri ve belediye ekiplerince yapılacaktır.

(2) Bayram öncesi ve bayram süresince özellikle kurban kesimlerinin yoğun olduğu ilk iki gün il/ilçe belediyeleri ile büyükşehir belediyelerinin zabıta birimleri aralıksız denetim yapacaktır.

(3) Kurbanlık hayvanların yüklenmesi ve sevkleri sırasında ve ayrıca hayvan kesimi/satışı yapılan yerlerde, İl/ilçe Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlükleri Ek-7'deki kontrol listesi kapsamında denetimler gerçekleştirecek, yapılan denetimlere ait kontrol listeleri dosyasında muhafaza edilecektir.

Cezai işlemler

MADDE 19 – (1) Karar, Yönetmelik, Tebliğ, Kurul ve Komisyon Kararlarına aykırı hareket edenler hakkında aşağıdaki cezai işlemler uygulanır.

a) Kurbanlık hayvan satış ve kurban kesim yerlerinde; Karar, Yönetmelik, Tebliğ, Kurul Kararları ve 2872 sayılı Çevre Kanunu hükümleri kapsamında çevre kirliliğinin önlenmesi için dikkat edilmesi gereken hususlar ve denetim esaslarına ilişkin hazırlanan yönetim planı çerçevesinde denetim yapılacaktır. 2872 sayılı Çevre Kanununun 8 inci maddesinde yer alan hususlara aykırı hareket edenlere, aynı Kanunun 20 nci maddesinin (j) fıkrası gereğince cezai işlem; yine, aynı Kanunun 24 üncü maddesi kapsamında uygulanacaktır.

b) Valilikler, cadde, sokak ve parkları kurban kesim yeri olarak kullananlar ile kurban kesiminden sonra kan, atıklar ve iç organlarını sokak, cadde ve parklarda bırakanlara gerekli yasal yaptırımları uygulayacaktır.

c) Hayvanların korunması, gözetilmesi, bakımı ve kötü muamelelerden uzak tutulması, rahat yaşamalarının sağlanması, insanlarla diğer hayvanların hijyen, sağlık ve güvenlikleri için gerekli önlemler alınacaktır.

ç) Hayvanları taşıyan ve taşıtanlar onları türüne ve özelliğine uygun ortam ve şartlarda taşıyacak, taşıma sırasında besleme ve bakımını yapacaktır. Satılırken; hayvanların sağlıklarının iyi, barındırıldıkları yerin temiz ve sağlık şartlarına uygun olması zorunludur.

d) 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu'nun 10 uncu maddesi birinci fıkrasına göre; satılırken, hayvanların sağlıklarının iyi, barındırıldıkları yerin temiz ve sağlık şartlarına uygun olması zorunludur.

e) 5199 sayılı Kanun'un 12 nci maddesinin birinci fıkrasına göre; hayvanların kesilmesi; dini kuralların gerektirdiği özel koşullar dikkate alınarak hayvanı korkutmadan, ürkütmeden, en az acı verecek şekilde, hijyenik kurallara uyularak ve usulüne uygun olarak bir anda yapılır. Hayvanların kesiminin ehliyetli kişilerce yapılması sağlanacaktır. Bu hükümlere aykırı hareket edenlere hayvan başına 813.-TL idari para cezası uygulanacaktır.

f) 5199 sayılı Kanun'un 12 nci maddesinin ikinci fıkrasına göre yürürlüğe konulan; Kurban Hizmetlerinin Diyanet İşleri Başkanlığınca Yürütülmesine Dair Yönetmelik hükümlerine aykırı hareket edenlere hayvan başına 2.037.-TL idari para cezası uygulanacaktır.

g) 5199 sayılı Kanun'un 14 üncü maddesinin birinci fıkrasının (a) bendine göre; hayvanlara kasıtlı olarak kötüdavranmak, acımasız ve zalimce işlem yapmak, dövmek, aç ve susuz bırakmak, aşırı soğuğa ve sıcağa maruz bırakmak, bakımlarını ihmal etmek, fiziksel ve psikolojik acı çektirmek yasak olup, bu hükme aykırı davrananlara 406.-TL idari para cezası uygulanacaktır.

ğ) 5199 sayılı Kanun'un 14 üncü maddesinin birinci fıkrasının (e) bendine göre; kesin olarak öldüğünanlaşılmadan hayvanların vücutlarına müdahalede bulunmak yasak olup, bu hükme aykırı davrananlara 406.-TL para cezası uygulanacaktır.

(2) 1 inci fıkrada yer alan cezai işlemler İçişleri, Gıda, Tarım ve Hayvancılık, Orman ve Su İşleri, Çevre ve Şehircilik Bakanlıkları ile belediye ekiplerince uygulanacaktır.

(3) Söz konusu para cezaları 2012 yılında uygulanan miktarlar olup, idari para cezaları her takvim yılı başından geçerli olmak üzere o yıl için 4/1/1961 tarihli ve 213 sayılı Vergi Usul Kanununun mükerrer 298 inci maddesi hükümleri uyarınca tespit ve ilan edilen yeniden değerlendirme oranında artırılarak uygulanacaktır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Çeşitli Hükümler

Koordinasyon sağlanacak kurum ve kuruluşlar

MADDE 20 – (1) Koordinasyon sağlanacak kurum ve kuruluşlar aşağıda gösterilmiştir;

- a) Diyanet İşleri Başkanlığı,
- b) İçişleri Bakanlığı,
- c) Milli Eğitim Bakanlığı,
- ç) Sağlık Bakanlığı,
- d) Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı,
- e) Çevre ve Şehircilik Bakanlığı,
- f) Orman ve Su İşleri Bakanlığı,
- g) Belediyeler,
- ğ) TRT Genel Müdürlüğü,
- ı) Türkiye Diyanet Vakfı,
- i) Özel Radyo ve Televizyon Kuruluşları,
- j) Ticaret Borsaları,
- k) Türk Veteriner Hekimleri Birliği,

l) Kasaplar Odası.

Diğer Hususlar

MADDE 21 – (1) Komisyonlar tarafından düzenlenecek eğitim kurslarına komisyon üyesi kurum ve kuruluşlar tarafından gerekli destek sağlanacaktır.

(2) Komisyonlarca gerekli görülen il ve ilçelerde Kurban Bayramı öncesinde ve Kurban Bayramı süresince İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlerinin sorumluluğunda ve Hayvan Sağlığı, Yetiştiriciliği ve Su Ürünleri Şube Müdürlerinin koordinasyonunda yeterli sayıda araç ile nöbetçi veteriner hekim görevlendirilecektir.

(3) Bu Tebliğde Hayvan Hareketlerinde Uyulacak Esaslar bölümünde yer alan hususların yerine getirilmesi ve ilgili tüm kurum ve kuruluşlarla gerekli işbirliği ve koordinasyonun sağlanması yönünden il ve ilçelerde Hayvan Sağlık Zabıtası Komisyonları acilen toplanacak ve Tebliğ hükümlerinin işlerliğini artırmak yönünden gerekli karar ve önlemler alınacaktır.

(4) Belediyeler, sağlık müdürlükleri ve sağlık grup başkanlıkları kurban kesim günlerinde kesim yerlerinden gelecek çağrılara seri bir şekilde ulaşılabilmesi için gerekli tedbirleri alacak ve bu hususta vatandaşları bilgilendirme çalışmaları yapılacaktır.

(5) Başkanlıkça Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu ve Özel Radyo ve Televizyon Kuruluşları ile işbirliği yapılarak, bu Tebliğin içeriği ile ilgili 05, 06 ve 07 Ekim 2012 tarihlerinde ana haber bültenlerinin sonunda kamuoyunun bilgilendirilmesi sağlanacaktır.

Yürürlük

MADDE 22 – (1) Bu Tebliğ yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Yürütme

MADDE 23 – (1) Bu Tebliğ hükümlerini Diyanet İşleri Başkanlığının bağlı olduğu Bakan yürütür.

E K L E R
EK-1 2012 YILI KURBAN BAYRAMI MÜNASEBETİYLE DÜZENLENEN KURBAN SATIŞ VE KESİM YERLERİ BİLGİ VE ADRESLERİ
EK-2 KURBANLIK HAYVAN ALIRKEN DİKKAT EDİLECEK HUSUSLAR
EK-3 KURBAN KESİLEN SIĞIR CİNSİ HAYVANLARIN KULAK KÜPE VE PASAPORTLARI
EK-4 2012 YILI İL VE İLÇELERDE KURBAN KESİLEN BÜYÜKBAŞ VE KÜÇÜKBAŞ HAYVAN SAYILARI BİLGİ FORMU
EK-5 2012 YILI KURBAN HİZMETLERİ İLE İLGİLİ OLARAK ALINAN TEDBİRLER
EK-6 ETRAFI KAPATILMIŞ ÖZEL MÜLK VEYA BAHÇESİNDE KURBAN KESECEKLERİN UYMASI GEREKEN KURALLAR
EK-7 KONTROL LİSTESİ

DUYURU
KURBANLIK HAYVAN ALIRKEN DİKKAT EDİLECEK HUSUSLAR

- HAYVANLARIN SAĞLIKLI, BESİLİ OLMASI,
- HAYVANLARIN MENŞE ŞEHADETNAMEİ/ VETERİNER SAĞLIK RAPORUNUN BULUNMASI, AŞI KAYDI OLMASI,
- HAYVANLARIN KULAKLARININ KÜPELİ OLMASI,
- BÜYÜKBAŞ HAYVANLARIN YANLARINDA PASAPORTLARININ BULUNMASI,
- KÜÇÜKBAŞ HAYVANLARIN YANINDA NAKİL BELGELERİNİN OLMASI,
- GEBE OLMAMASI, KURBANLIK HAYVANLARIN ERKEK OLANLARININ TERCİH EDİLMESİ,
- SIĞIRLARIN İKİ YAŞINI DOLDURMUŞ OLMASI,
- ANADOLUDAN TRAKYAYA SEVKLERİN SADECE GIDA, TARIM VE HAYVANCILIK BAKANLIĞINCA BELİRLENEN ŞARTLARIN YERİNE GETİRİLMESİ HALİNDE YAPILABİLECEĞİ. BU ŞARTLAR HAKKINDA AYRINTILI BİLGİ İÇİN EN YAKIN İL/İLÇE GIDA, TARIM VE HAYVANCILIK MÜDÜRLÜĞÜNE BAŞVURULMASI,
- İSTANBUL'UN ANADOLU YAKASINA **10.10.2012** TARİHİNDEN İTİBAREN KURBANLIK HAYVANLAR SEVK EDİLECEK, BU TARİHTEN ÖNCE HAYVAN SEVK İŞLEMLERİ YAPILMAYACAKTIR.

KURBAN KESİM YERLERİ

- VATANDAŞLARIMIZ KURBANLARINI ŞEHİR VE KASABALARDA MEZBAHA VE KOMBİNALAR İLE KURBAN KOMİSYONLARININ BELİRLLEDİĞİ KURBAN KESİM YERLERİNDE,
- KÖYLER İLE ÖNCEDEN BELİRLENMİŞ KESİM YERİ BULUNMAYAN YERLERDE KENDİ BAHÇESİNDE USULÜNE UYGUN OLARAK KESECEK VE ÇEVREYE ZARAR VERİLMEMEYECİTİR,
- CADDE, SOKAK VE PARK GİBİ KAMU ALANLARINDA KURBAN KESİLMEMEYECİTİR.

KURBAN KESİLDİKTEN SONRA HALK VE HAYVAN SAĞLIĞI AÇISINDAN

- KAN, ATIKLAR VE İÇ ORGANLAR SOKAK VE CADDELERE BIRAKILMAYACAK, KEDİ VE KÖPEKLERE VERİLMEMEYECİK VE BU HAYVANLARIN ÇIKARAMAYACAĞI ŞEKİLDE ÇUKURA GÖMÜLEREK İMHA EDİLEMEYECİTİR.

KURBAN HİZMETLERİ KOMİSYONU BAŞKANLIĞI

DUYURU

KURBAN KESİLEN SİĞİR CİNSİ HAYVANLARIN KULAK KÜPE VE PASAPORTLARI

- ÜRETİCİLER
- SATICILAR
- KASAPLAR
- KASAP YARDIMCILARI
- VETERİNERLER
- MUHTARLAR
- BELEDİYE ZABITA GÖREVLİLERİ
- VEKALETLE KURBAN KESİM ORGANİZASYONU YAPANLAR
- DİN GÖREVLİLERİ
- DİĞER GÖREVLİLER

VASITASIYLA İL VEYA İLÇE GIDA, TARIM VE HAYVANCILIK MÜDÜRLÜKLERİNE 16 **KASIM 2012** CUMA GÜNÜ MESAI BİTİMİNE KADAR TESLİM EDİLECEKTİR.

AYRICA KURBAN KESİLEN BÜYÜKBAŞ VE KÜÇÜKBAŞ HAYVANLARIN SAYISI DA MÜFTÜLÜKLERE 16 **KASIM 2012** CUMA GÜNÜ MESAI BİTİMİNE KADAR BİLDİRİLECEKTİR.

KURBAN HİZMETLERİ KOMİSYONU BAŞKANLIĞI

2012 YILI İL VE İLÇELERDE KURBAN KESİLEN BÜYÜKBAŞ VE KÜÇÜKBAŞ
HAYVAN SAYILARI EK-4
BİLGİ FORMU

NO	İl	İlçe	GETİRİLEN BÜYÜKBAŞ HAYVAN SAYISI	GETİRİLEN KÜÇÜKBAŞ HAYVAN SAYISI	KESİLEN BÜYÜKBAŞ HAYVAN SAYISI	KURBAN KESİM TEKİNDE KESİLEN KÜÇÜKBAŞ HAYVAN SAYISI	DESTİĞİ TEKİNDE KESİLEN BÜYÜKBAŞ HAYVAN SAYISI	DESTİĞİ TEKİNDE KESİLEN KÜÇÜKBAŞ HAYVAN SAYISI	ÖZEL İMÖLKEDE KESİLEN BÜYÜKBAŞ HAYVAN SAYISI	ÖZEL İMÖLKEDE KESİLEN KÜÇÜKBAŞ HAYVAN SAYISI	VEKALETLE KESİLEN BÜYÜKBAŞ HAYVAN SAYISI	VEKALETLE KESİLEN KÜÇÜKBAŞ HAYVAN SAYISI
1												
2												
3												
4												
5												
6												
7												
8												
9												
10												
11												
12												
13												
14												
15												
16												

N
O

T : 1- İLLER VE İLÇELERİN İSİMLERİ BÜYÜK HARFLE YAZILACAKTIR.

2- İLÇE BİLGİLERİ İLLER TARAFINDAN BİRLEŞTİRİLEREK DOLDURULACAK BU FORM BAŞKANLIĞIMIZIN kurbanhizmetleri@diyanet.gov.tr E-MAIL ADRESİNE GÖNDERİLECEKTİR.

BİLGİLERDEN İL MÜFTÜLÜĞÜ SORUMLUDUR.

DUYURU

ETRAFI KAPATILMIŞ ÖZEL MÜLK VEYA BAHÇESİNDE KURBAN KESECEKLERİN UYMASI GEREKEN KURALLAR

- KESİM YERİ BETON, BETON ASFALT VB. SIZDIRMAZ MALZEMEDEN OLACAK, ÇIKAN KAN TOPRAĞA DAĞILMASINI ÖNLEMELİK ÜZERE HEMEN TOPRAKLA KAPATILACAK, GEREKTİĞİNDE KİREÇLENECEKTİR.
- KURBANDAN ÇIKAN KULLANILMAYACAĞ OLAN İŞKEMBE VE DİĞER BENZERİ ATIKLAR SIZDIRMAZ, DAYANIKLI YÜKSEK YOĞUNLUKLU POLİETİLEN SİYAH TORBALARA 2/3 ORANINDA KONACAK, GEREKTİĞİNDE İKİNCİ TORBA KULLANILACAK, AĞZI İYİCE KAPATILIP, BAĞLANACAK VE BAYRAM SÜRESİNCE DÜZENLİ OLARAK HİZMET VERECEK OLAN BELEDİYE TEMİZLİK EKİPLERİNE TESLİM EDİLECEKTİR.
- KURBAN KESİM ESNASINDA ÇIKAN DİĞER ATIK VE ARTIKLAR DA MUTLAKA TOPLANIP, DAYANIKLI VE AĞZI KAPALI POŞETLER İÇİNDE BELEDİYE TEMİZLİK EKİPLERİNE TESLİM EDİLECEKTİR.
- KESİM SONUNDA KESİM MAHALLİ KANLI VE KİRLENMİŞ BİR DURUMDA BIRAKILMAYACAĞ, KAN İZİ KALMAYACAĞ ŞEKİLDE TEMİZLENECEK, GEREKTİĞİNDE KİREÇLENECEKTİR.
- KURBAN DERİLERİNİN TAŞINMASI ESNASINDA KAN SIZMASINA ENGEL OLUNACAK VE ÇEVRE KİRLİLİĞİNE NEDEN OLUNMAYACAĞTIR.

KURBAN HİZMETLERİ KOMİSYONU BAŞKANLIĞI

EK-4. 2001-2014 yıllarında TÜİK'ten elde edilen trafik kazası raporları

2001-2014 YILLARINDA TRAFİK POLİSİ VE JANDARMA SORUMLULUK BÖLGESİNDE MEYDANA GELEN ÖLÜMLÜ-YARALANMALI KAZALAR										
YILLAR	yıllar/ay	KAZA SAYISI		ÖLÜ SAYISI		YARALI SAYISI		YARALI SAYISI	YARALI SAYISI	
		TRAFİK POLİSİ SORUMLULUK BÖLGESİ	JANDARMA SORUMLULUK BÖLGESİ	TRAFİK POLİSİ SORUMLULUK BÖLGESİ	JANDARMA SORUMLULUK BÖLGESİ	TRAFİK POLİSİ SORUMLULUK BÖLGESİ	JANDARMA SORUMLULUK BÖLGESİ			
		TOPLAM KAZA SAYISI	KAZA SAYISI	TOPLAM ÖLÜ SAYISI	ÖLÜ SAYISI	TOPLAM YARALI SAYISI	YARALI SAYISI	YARALI SAYISI	YARALI SAYISI	
TOPLAM	2001	66 243	55 160	11 083	4 386	2 954	1 432	116 203	94 497	21 706
	2002	65 748	54 746	11 002	4 093	2 900	1 193	116 412	94 225	22 187
	2003	67 031	56 103	10 928	3 946	2 811	1 135	118 214	95 607	22 607
	2004	77 008	63 593	13 415	4 427	3 081	1 346	136 437	109 889	26 548
	2005	87 273	72 194	15 079	4 505	3 195	1 310	154 086	123 977	30 109
	2006	96 128	79 177	16 951	4 633	3 365	1 268	169 080	135 754	33 326
	2007	106 994	86 947	20 047	5 007	3 462	1 545	189 057	149 814	39 243
	2008	104 212	84 431	19 781	4 236	2 948	1 288	184 468	145 163	39 305
	2009	111 121	91 729	19 392	4 324	2 993	1 331	201 350	161 719	39 631
	2010	116 804	97 412	19 392	4 205	2 738	1 307	211 496	171 475	40 021
	2011	131 845	110 803	21 042	3 835	2 582	1 253	238 074	194 149	43 925
	2012	153 552	130 360	23 192	3 750	2 555	1 195	268 079	221 108	46 971
	2013	161 306	136 033	25 273	3 685	2 393	1 292	274 829	224 287	50 542
	2014	168 512	142 372	26 140	3 524	2 296	1 228	285 059	233 336	51 723
2001	Ocak	5 056	4 348	708	304	237	67	8 581	7 068	1 513
	Şubat	4 493	3 896	597	257	183	74	7 597	6 463	1 134
	Mart	5 098	4 254	844	376	256	120	8 980	7 373	1 607
	Nisan	4 790	4 019	771	269	186	84	7 846	6 479	1 367
	Mayıs	5 451	4 610	841	317	212	105	8 986	7 356	1 630
	Haziran	6 193	5 106	1 087	435	267	168	10 445	8 518	1 927
	Temmuz	6 823	5 557	1 266	445	285	160	12 932	10 201	2 731
	Ağustos	7 059	5 712	1 347	524	356	168	13 311	10 580	2 731
	Eylül	6 292	5 086	1 206	442	276	166	11 156	8 729	2 427
	Ekim	5 846	4 817	1 029	411	251	159	9 747	7 822	1 925
	Kasım	4 640	3 867	773	311	219	119	8 043	6 624	1 419
	Aralık	4 502	3 888	614	296	227	69	8 579	7 284	1 295
2002	Ocak	3 461	2 966	495	211	160	51	6 273	5 243	1 030
	Şubat	3 939	3 284	615	209	150	59	6 957	5 729	1 228
	Mart	4 344	3 709	635	263	205	58	7 199	6 020	1 179
	Nisan	4 544	3 883	661	235	157	78	7 546	6 346	1 200
	Mayıs	5 756	4 809	947	305	207	98	9 452	7 586	1 866
	Haziran	6 107	5 086	1 021	349	245	104	10 693	8 664	2 029
	Temmuz	7 027	5 758	1 269	463	319	144	13 161	10 424	2 737
	Ağustos	7 278	5 854	1 424	483	337	159	13 917	10 895	2 922
	Eylül	6 467	5 262	1 205	441	291	150	11 655	9 156	2 499
	Ekim	6 328	5 206	1 122	415	293	122	10 903	8 662	2 241
	Kasım	5 095	4 299	796	329	247	82	8 687	7 089	1 598
	Aralık	5 442	4 630	812	347	289	58	10 069	8 411	1 658
2003	Ocak	4 066	3 576	490	186	141	45	6 720	5 707	1 013
	Şubat	3 936	3 371	565	249	187	62	7 568	6 366	1 202
	Mart	3 966	3 429	537	215	147	68	6 525	5 490	1 035
	Nisan	4 268	3 689	579	235	172	63	6 841	5 794	1 047
	Mayıs	5 751	4 759	992	294	193	101	9 537	7 643	1 894
	Haziran	6 346	5 292	1 054	408	302	106	10 986	8 765	2 221
	Temmuz	7 185	5 844	1 341	406	255	151	13 247	10 400	2 847
	Ağustos	7 730	6 200	1 530	483	320	163	14 549	11 114	3 435
	Eylül	6 430	5 340	1 090	365	255	110	11 439	9 184	2 255
	Ekim	6 476	5 354	1 122	427	299	128	11 284	9 022	2 262
	Kasım	5 528	4 631	897	369	281	88	10 100	8 297	1 803
	Aralık	5 349	4 618	731	309	259	50	9 398	7 825	1 573
2004	Ocak	4 657	4 018	639	239	189	50	8 422	7 049	1 373
	Şubat	4 493	3 529	964	259	189	62	7 682	6 418	1 264
	Mart	5 147	4 367	780	267	181	86	8 327	6 924	1 403
	Nisan	5 438	4 618	820	320	232	88	8 985	7 428	1 557
	Mayıs	6 535	5 409	1 126	360	242	118	11 118	8 888	2 230
	Haziran	6 993	5 741	1 252	411	264	147	12 072	9 621	2 451
	Temmuz	8 291	6 650	1 641	510	326	184	15 288	12 110	3 178
	Ağustos	8 439	6 678	1 761	494	327	167	16 131	12 512	3 619
	Eylül	7 042	6 430	1 412	436	296	134	14 019	11 159	2 860
	Ekim	6 076	5 786	1 290	365	317	128	12 174	9 659	2 515
	Kasım	6 720	5 522	1 198	388	291	97	12 537	10 127	2 410
	Aralık	5 747	4 845	902	312	227	85	9 682	7 994	1 688
2005	Ocak	5 684	4 753	931	315	236	79	10 513	8 614	1 899
	Şubat	4 647	3 983	664	214	158	56	7 678	6 451	1 227
	Mart	5 939	4 843	796	259	190	69	9 519	7 930	1 589
	Nisan	6 247	5 293	954	282	197	85	10 402	8 521	1 881
	Mayıs	7 245	6 069	1 176	344	250	94	12 253	9 892	2 361
	Haziran	7 949	6 589	1 360	375	266	109	13 799	11 197	2 602
	Temmuz	9 419	7 500	1 919	536	361	175	17 799	13 845	3 954
	Ağustos	9 745	7 781	1 934	586	420	166	18 329	14 315	4 014
	Eylül	8 936	7 274	1 562	487	323	164	15 533	12 353	3 180
	Ekim	7 757	6 385	1 372	365	263	112	12 949	10 386	2 563
	Kasım	7 556	6 275	1 281	432	314	118	13 880	11 237	2 643
	Aralık	6 579	5 449	1 130	310	227	83	11 433	9 236	2 197
2006	Ocak	5 763	4 855	908	270	225	45	10 941	9 137	1 804
	Şubat	4 726	4 037	689	204	171	33	8 430	7 087	1 343
	Mart	5 942	5 122	820	247	196	51	9 673	8 094	1 579
	Nisan	7 116	6 024	1 092	279	207	72	11 565	9 613	1 952
	Mayıs	8 323	6 936	1 387	433	323	110	13 720	11 117	2 603
	Haziran	9 069	7 492	1 577	454	339	115	15 704	12 690	3 014
	Temmuz	10 269	8 236	2 033	515	377	138	18 898	14 741	4 157
	Ağustos	10 855	8 611	2 244	599	408	191	20 581	15 791	4 790
	Eylül	9 377	7 570	1 807	463	315	148	16 637	13 081	3 556
	Ekim	8 430	7 413	1 747	442	289	153	16 474	12 985	3 479
	Kasım	7 864	6 400	1 264	323	222	101	12 865	10 489	2 376
	Aralık	7 864	6 481	1 383	404	293	111	13 592	10 919	2 673
2007	Ocak	6 883	5 602	1 281	345	229	116	12 680	9 834	2 846
	Şubat	5 615	4 784	831	192	140	52	9 293	7 790	1 503
	Mart	7 337	6 204	1 133	286	201	85	12 433	10 010	2 023
	Nisan	7 879	6 593	1 352	301	215	98	13 442	11 027	2 415
	Mayıs	9 028	7 393	1 635	401	292	109	15 078	12 161	2 917
	Haziran	9 899	7 898	2 001	437	283	154	17 434	13 516	3 918
	Temmuz	11 382	9 037	2 345	612	423	189	21 232	16 378	4 854
	Ağustos	11 772	9 284	2 488	655	438	217	22 307	17 318	4 989
	Eylül	9 888	7 986	1 902	473	321	152	17 347	13 706	3 641
	Ekim	10 778	8 605	2 173	506	342	164	19 152	14 830	4 322
	Kasım	8 148	6 732	1 416	365	260	105	14 121	11 457	2 664
	Aralık	8 319	6 829	1 490	322	218	104	14 908	11 787	3 121
2008	Ocak	6 926	5 668	1 258	265	188	77	12 307	9 679	2 628
	Şubat	5 864	4 952	912	195	151	44	10 065	8 432	1 633
	Mart	7 019	5 938	1 081	224	153	71	11 573	9 547	2 026
	Nisan	7 879	6 536	1 343	301	206	95	12 907	10 442	2 465
	Mayıs	8 850	7 240	1 610	313	228	85	15 050	11 906	3 144
	Haziran	9 595	7 741	1 854	400	271	129	17 160	13 567	3 593
	Temmuz	10 727	8 483	2 244	492	359	133	19 669	15 267	4 402
	Ağustos	11 669	9 053	2 616	537	334	203	22 119	16 448	5 671
	Eylül	9 549	7 716							

	Ocak	6 692	5 613	1 079	245	185	60	11 738	9 533	2 205
	Şubat	6 367	5 393	974	230	176	54	11 299	9 415	1 884
2009	Mart	7 774	6 584	1 190	290	208	82	13 592	11 266	2 326
	Nisan	8 431	7 022	1 409	318	227	91	14 416	11 736	2 680
	Mayıs	10 066	8 249	1 817	344	226	118	17 747	14 048	3 699
	Haziran	10 838	8 881	1 957	385	273	112	19 673	15 645	4 028
	Temmuz	12 070	9 746	2 324	505	345	160	23 264	18 530	4 734
	Ağustos	11 410	9 263	2 147	458	319	139	21 446	16 937	4 509
	Eylül	10 701	8 646	2 055	468	310	158	20 731	16 179	4 552
	Ekim	10 337	8 512	1 825	401	275	126	18 195	14 585	3 610
	Kasım	8 581	7 071	1 510	360	233	127	15 648	12 449	3 199
	Aralık	7 854	6 749	1 105	320	216	104	13 631	11 396	2 235
	Ocak	7 197	6 182	1 015	253	173	80	12 968	10 861	2 107
	Şubat	6 036	5 237	799	187	130	57	10 484	8 871	1 613
2010	Mart	7 849	6 771	1 078	226	168	58	13 283	11 155	2 128
	Nisan	8 677	7 367	1 310	280	187	93	14 798	12 332	2 466
	Mayıs	10 178	8 559	1 619	314	209	105	17 714	14 428	3 286
	Haziran	10 671	8 796	1 875	443	293	150	19 446	15 599	3 847
	Temmuz	12 479	10 007	2 472	503	333	170	24 346	18 999	5 347
	Ağustos	11 645	9 469	2 176	425	282	143	21 714	17 313	4 401
	Eylül	12 485	10 119	2 366	452	303	149	23 944	18 752	5 192
	Ekim	10 554	8 802	1 752	327	219	108	18 705	15 135	3 570
	Kasım	10 297	8 549	1 748	368	242	126	18 921	15 203	3 718
	Aralık	8 736	7 554	1 182	267	199	68	15 173	12 827	2 346
	Ocak	8 362	7 239	1 123	242	178	64	14 719	12 331	2 388
	Şubat	6 974	6 053	921	190	148	42	12 258	10 349	1 909
2011	Mart	8 440	7 338	1 102	177	108	69	14 552	12 332	2 220
	Nisan	9 316	7 963	1 353	244	170	74	16 218	13 482	2 736
	Mayıs	11 049	9 329	1 720	298	203	95	19 419	15 792	3 627
	Haziran	12 837	10 705	2 132	404	255	149	23 338	18 788	4 550
	Temmuz	15 039	12 211	2 828	498	324	174	28 873	22 822	6 051
	Ağustos	13 177	10 711	2 466	430	299	131	24 523	19 307	5 216
	Eylül	13 755	11 332	2 423	376	234	142	25 639	20 523	5 116
	Ekim	11 695	9 885	1 810	377	222	155	20 170	16 728	3 442
	Kasım	11 069	9 303	1 766	338	255	83	20 516	16 670	3 846
	Aralık	10 132	8 734	1 398	261	186	75	17 849	15 025	2 824
	Ocak	8 749	7 611	1 138	205	158	47	16 199	13 583	2 616
	Şubat	7 839	6 815	1 024	156	118	38	14 188	11 934	2 254
2012	Mart	8 948	7 913	1 035	189	143	46	15 167	13 012	2 155
	Nisan	11 148	9 699	1 449	252	167	85	18 661	15 834	2 827
	Mayıs	12 852	11 007	1 845	274	178	96	21 690	18 125	3 565
	Haziran	15 806	13 383	2 423	383	268	115	28 042	23 267	4 775
	Temmuz	16 272	13 419	2 853	484	307	177	29 331	23 452	5 879
	Ağustos	17 594	14 237	3 357	481	305	176	32 614	25 679	6 935
	Eylül	16 263	13 671	2 592	459	316	143	27 853	22 829	5 024
	Ekim	14 780	12 332	2 448	361	251	110	25 559	20 670	4 889
	Kasım	11 856	10 205	1 651	292	204	88	19 542	16 392	3 150
	Aralık	11 445	10 068	1 377	214	140	74	19 233	16 331	2 902
	Ocak	9 811	8 590	1 221	205	148	57	16 804	14 168	2 636
	Şubat	9 180	8 087	1 093	211	148	63	15 260	13 147	2 113
2013	Mart	11 296	9 876	1 420	242	173	69	18 293	15 644	2 649
	Nisan	12 667	10 912	1 755	240	160	80	20 627	17 284	3 343
	Mayıs	14 495	12 291	2 204	302	193	109	24 081	19 708	4 373
	Haziran	15 367	12 777	2 590	393	240	153	26 678	21 503	5 175
	Temmuz	15 382	12 640	2 742	347	214	133	26 329	21 052	5 277
	Ağustos	18 267	14 616	3 651	495	306	189	34 268	26 641	7 627
	Eylül	16 067	13 548	2 519	339	222	117	26 940	22 065	4 875
	Ekim	15 161	12 469	2 692	367	224	143	26 523	20 967	5 556
	Kasım	12 610	10 773	1 837	277	190	87	20 634	17 151	3 483
	Aralık	11 003	9 454	1 549	267	175	92	18 392	14 957	3 435
	Ocak	10 443	9 066	1 377	221	166	55	17 191	14 513	2 678
	Şubat	10 057	8 797	1 260	195	131	64	16 440	13 912	2 528
2014	Mart	12 352	10 759	1 593	243	180	63	20 173	16 923	3 250
	Nisan	13 309	11 464	1 845	248	162	86	21 463	17 905	3 558
	Mayıs	14 365	12 228	2 137	309	199	110	24 036	19 945	4 091
	Haziran	15 603	13 020	2 583	302	214	88	26 916	21 772	5 144
	Temmuz	16 872	13 601	3 271	440	274	166	30 399	23 724	6 675
	Ağustos	18 249	14 812	3 437	428	264	164	32 781	26 000	6 781
	Eylül	15 855	13 243	2 612	337	205	132	26 666	21 551	5 115
	Ekim	15 380	12 782	2 598	342	192	150	26 902	21 528	5 374
	Kasım	13 155	11 317	1 838	222	146	76	21 261	17 798	3 463
	Aralık	12 872	11 283	1 589	237	163	74	20 831	17 765	3 066

EK-5. Ülkelere göre kişi başına düşen yıllık et tüketim oranını gösteren tablo

Tablo 13. Seçilmiş Ülkelerin 2012 Yılı Kişi Başına Et Tüketimleri, (kg)

ÜLKELER	Sığır	Domuz	Piliç	Koyun	Toplam
Amerika Bir. Dev.	38,4	27,3	43,2	0,0	108,9
Arjantin	55,7	6,7	36,7	0,0	99,1
Avrupa Birliği	15,7	40,7	18,1	2,6	77,1
Avustralya	35,4	21,4	35,4	0,0	92,2
Brezilya	41,2	13,5	42,7	0,0	97,4
Çin	4,2	38,4	10,1	1,9	54,6
Endonezya	1,9	2,4	6,2	0,4	10,9
Filipinler	3,7	13,5	8,6	0,0	25,8
Güney Afrika	14,0	0,0	33,2	0,0	47,2
Güney Kore	11,5	31,6	15,6	0,0	58,7
Hindistan	1,7	0,0	2,3	0,0	4,0
Hong Kong	19,5	67,2	36,9	0,0	123,6
Japonya	9,7	19,7	16,2	0,0	45,5
Kanada	29,3	23,5	30,1	0,0	82,9
Meksika	16,0	15,3	30,5	0,0	61,9
Mısır	6,8	0,0	6,8	0,0	13,6
Paraguay	49,1	16,4	6,5	0,0	72,1
Rusya	17,6	21,5	22,9	0,0	62,1
Tayland	6,3	11,3	13,2	0,0	30,7
Tayvan	5,8	37,6	27,6	0,0	71,0
Türkiye	11,37	0,00	19,39	1,65	32,42
Ukrayna	8,5	16,6	19,0	0,0	44,2
Vietnam	3,1	21,8	7,3	0,0	32,2
Yeni Zelanda	28,0	11,1	30,1	0,0	69,2

Kaynak: FAPRI-ISU 2012, World Agricultural Outlook, Türkiye rakamları BESD_BİR ve TÜİK

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : Çalış, Ferya
 Uyuğu : T.C.
 Doğum tarihi ve yeri : 27.02.1982, Beylikahır
 Medeni hali : Bekar
 Telefon : 0 505 582 35 42, +33 6 10 68 38 95
 e-mail : feryacalis@hotmail.com,
 ferya.calis-ersoz@u-bordeaux-montaigne.fr.

Eğitim

Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet Yılı
Doktora	Gazi Üniversitesi /Türk Halk Bilimi	Devam ediyor
Yüksek Lisans	Gazi Üniversitesi /Türk Halk Bilimi	2007
Lisans	Gazi Üniversitesi /Türk Dili ve Edebiyatı	2004
Lise	Eskişehir Hoca Ahmet Yesevi Lisesi	2000

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2013- Devam Ediyor	Bordeaux Montaigne Universitesinde	Türk Dili okutmanlığı
2007 -2013	Millî Eğitime bağlı liselerde	Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği
2006 – 2007	Kars Ölçek Gazetesi,	Sarıkamış Haber Gazetesi ve Sarıkamış Dergisi'nde köşe yazarlığı
2002-2006	Çeşitli dershanelerde	Türkçe öğretmenliği ve zümre başkanlığı.

Yabancı Dil:

İngilizce, Fransızca

İLGİ ALANLARI

Uygulamalı Halk Bilimi, Mitoloji, Sözlü Tarih, Somut Olmayan Kültürel Miras, Toplumsal Bellek, Kültür Endüstrisi, Medya, Ritüeller

YAYINLARI**ÇEVİRİLER**

1. Bascom, W. R. (2005). Folklorun dört işlevi. (Çev. F. ÇALIŞ, Redaksiyon: S. Gürçayır), *Halkbiliminde kuramlar ve yaklaşımlar 2*, (Yay. Haz.: M.Ö. Oğuz, S. Gürçayır), Geleneksel Yayıncılık, 125-151.
2. Dundes, A. (2007). Antropolog ve folklorda karşılaştırmalı metot. (Çev. F. Çalış, S. Kasımoğlu, Redaksiyon: S. Kasımoğlu), *Millî Folklor*, 19(73), 81-95/ (ve aynı çeviri), *Halkbiliminde kuramlar ve yaklaşımlar 3*, (Yay. Haz.: M.Ö. Oğuz, S. Gürçayır, S. Çalış), Geleneksel Yayıncılık, 82-101.

MAKALELER

1. Çalış, F. (2004). *Süt Diyarı Beylikova*. Kentler ve İmgeler, Yay. Haz.: M.Ö. Oğuz, T. Saltık Özkan), Gazi Türk Halkbilimi Topluluğu Yayını.
2. Çalış, F. (2002). Eskişehir'in Yunan işgali ve Gülnazik Türküsü. *Millî Folklor*, yıl:14, 54(7), 132-139.
3. Çalış, F. (t.y.). "Hüseyin Çalış" *Sazın ve sözün sultanları: Yaşayan halk şairleri-IV*. F.A. Turan, B. Uysal (Editörler). Ankara: Gazi Kitapevi, 246-257
4. Çalış, F. (t.y.). "Kırklama(Sivrihisar/Eskişehir)" *Türkiye'de 2004 Yılında yaşayan halk inanışları: Nesnelere ve uygulamalar*. Yayına Hazırlayanlar: M. Ö. Oğuz, Z. Oral, Gazi Üniversitesi THBMER,
5. Çalış, F. (2011). "Ali Çalış(Dertli Ali)" *Sazın ve sözün sultanları: Yaşayan halk şairleri-VII*, F.A. Turan, Ö. Ünalın, (Editörler). Gazi Kitapevi, 59-64.

BİLDİRİLER:

"Aktarımın Aktörleri Geleneğin Ustalarının Keşfi: Yaşayan İnsan Hazinesi Sistemi ve Bir Usta Bin Usta Sosyal Sorumluluk Projesi", Kültürel Mirasın Aktarımı ve Eğitim Çalıştayı, Eğitim 2023 Derneği, Kültür Bakanlığı ve Gazi Üniversitesi, 25-26 Aralık 2012

“Kültür Endüstrisi ve Kültür Turizmi Bağlamında Coğrafi İşaret Lüle Taşı”, 8.Uluslararası Türk Kültürü Kongresi: Kültürel Miras / The 8th International Congress on Turkish Culture: Cultural Heritage (24-27 Ekim/October 2013, Eskişehir), 8.Uluslararası Türk Kültürü Kongresi: Kültürel Miras Bildirileri-1, T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2015, 553-575.s, Ankara

KİTAPLAR

“Kaybolan Çocukluğum” Yayına Hazırlayanlar: Ferya Çalış Ersöz, Ferya Baysal, Sincan Selahattin Akbilek Lisesi Ata Yadiğarı Ekibi Yayını, Ankara 2010

Sarıkamış Harekâtının Toplumsal Bellekteki İzdüşümleri, Gazi Kitabevi, Ankara, Aralık 2013

MADELER

Kelimî, A. (d.?-ö.1057/1647). *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 07.09.2013, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=412>

MEYYAL (d.?-ö.1080/1669). *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 09.09.2013, <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=439>

GAZİ GELECEKTİR..

